МӘММӘД АРАЗ

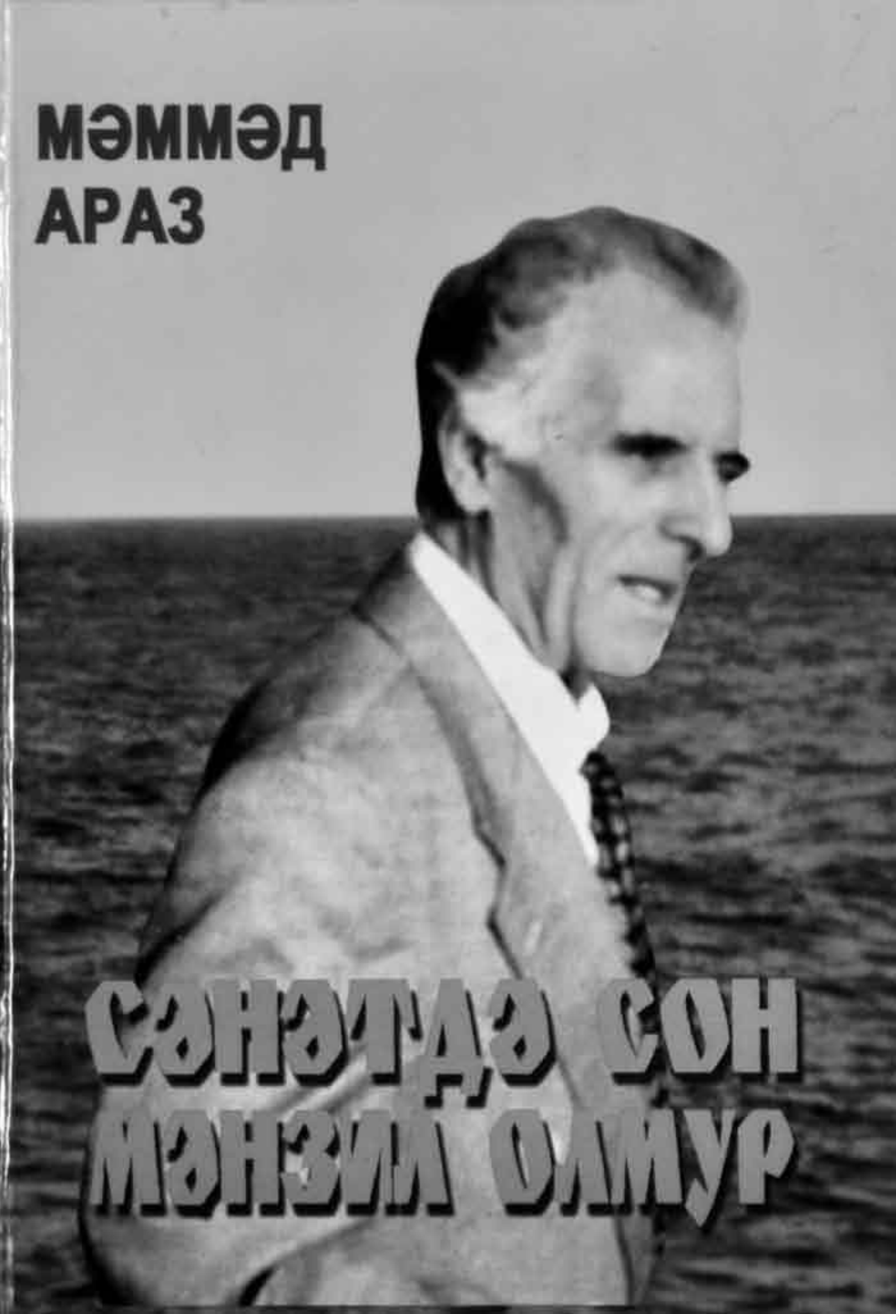

СӘНӘТДӘ СОН МӘНЗИЛ ОЛМУР

Ш6
А75

Мәммәд АРАЗ

Д186334

Сәнәтдә сон мәнзил олмур

I китаб
публисистика

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

"ADİLOĞLU" nəşriyyatı
BAKI - 2001

Мәммәд АРАЗ
"СӘНӘТДӘ СОН МӘНЗИЛ ОЛМУР"
Бакы. "АДИЛОҒЛУ" нәшријјаты - 2001. 438 сәһ.

Тәртиб едәни:
Күлханым ФӘТӘЛИ ГЫЗЫ

Редактору:
Гардашхан ӘЗИЗХАНЛЫ

Мәммәд Араз публисист кими "Һәјатын вә сөзүн рәнкләри" (1974) китабы илә танныб. Там отуз (1969-1999) илдә јаздыгларыны әһатә едән бу топлуну шаирин публисистик күллијјаты сајмаг олар. Китаб бөјүк шаирин сөз устасы олдуғуну бир даһа тәсдиг едир.

М $\frac{4702060303-35}{121-01}$ сифаришлә

© Мәммәд АРАЗ

ӨНДӘ ЈАЗЫЛАН СӨЗ

Бүтүн әсәрләрин шаһы Дүнјанын өн сөзү өзүндән әввәл јаранды, - өн сөз әсәри јаратды; ики һәрфли бир кәлмә Илаһи өн сөзүн гүдрәти илә дүнја гатары релсә дүшдү.

Галан әсәрләрә өн сөзләр сонрадан јазылыр, - әсәр өн сөзү јарадыр; садәчә, өндә јазылан сөз олур.

Бу бир өнлүк сөз - локомотивлији мүмкүн олан иш дејил, ачылмыш бош вагона бәнзәмәјә, - өнә чыхардығым сөз бу китабын өнүндә дура билмәсә дә, - өнәмли сөз ола!

Мәммәд әми, сәнәтдә сон мәнзил олмадығы кими белә китаблара өн сөз олмур.

ГАРДАШХАН

СӘНӘТ ИШЫҒЫ

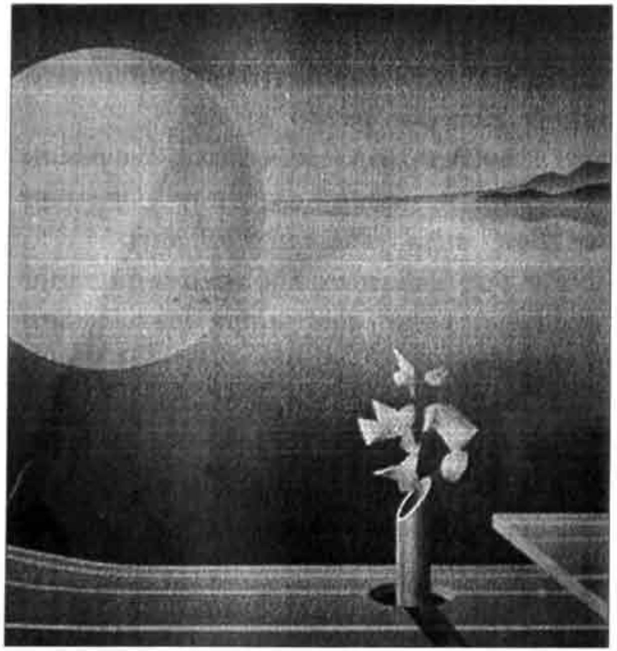

СЕВКИ ЈАШЫ ВӘ ПОЕЗИЈА МӘҺӘББӘТИ

Бизим Низами јашлы ағсаггал, мүдрик поезијамыз, ејни заманда, һәмишә кәнчлик һәвәсли, кәнчлик еһтираслы олуб.

Сәнәт сарајы беләдир ки, о, һеч вахт тикилиб гуртармыр, бир әл өз дашјонаныны башга әлә тапшырыр; бу бинанын боју бәшәрин јашы гәдәр узаныр. Әлбәттә, сәнәт аләминдә кәнчлик јашы даһа чох нисбидир; бурада јашын гүввәси дејил, ағлын вә һиссин гүввәси, бунларын таразлығы, биринин дикәринә тә'сири, бир - бири илә үнсијјәтә кириб "јени һәјат" јарада билмәси гүдрәти әсас шәртдир. Лакин кәнчлик јашынын, севки јашынын да күчүнү данмаг олмаз. Бу јашын өз иглими, өз гаврајышы вә бојалары вар вә онлар јалныз бу мүһитә мәхсусдур. Шаирлик бурада доғулур, бурада имәкләјиб ајаг ачыр.

Бөјүк ахынла әдәбијјата кәлән бир нәслин әләниб сечилмәси, исте'дад вә зәһмәт, ахтарыш вә әталәт габилијјәтинин өлчүлмәси үчүн хејли вахт кечмәлидир. Бу просесин өзү бәлкә дә објективдир. Биздән асылы олмајараг заман өз ишини көрүр. Бүтүн адлары ејни сојуггандлыгла архивә тәһвил верир, сонра тозуну силиб һәр кәси өз јеринә отурдур.

Сон илләрдә кәнч шаирләрин "кәпәнәк" китабчаларынын серијалы нәшри илк тәшәббүс кими дигтәтәлајигдир. "Азәрнәшр"ин бу тәшәббүсүнү инди "Кәнчлик" нәшријјаты давам етдирир. Бу китабчалар һаггында мәтбуатда мүәјјән сөз дејилиб.

Бу ше'рләрин әсас гәһрәманы мүһарибә илләриндә доғулмуш кәнчләрин үмумиләшмиш образыдыр. Бунларын чоху о илләрдә ата итириб, ата гәлбиндә күлләләниб, онларын синирләриндә о илләрин сызылтысы әбәди үнван тапыб, јашајыр. Гәзәб, нифрәт монологлары, хатирә нагыллары дилләриндән дүшмүр. Китабларын үмуми гүсуру ондан ибарәт иди ки, ше'рләр әсасән ики мөвзу - мүһарибә вә тәбиәт мөвзулары әтрафында фырланыр.

Инсан һәмишә тәбиәтлә тәмасда олуб. Тәбиәт инсанын илк вә сон јувасыдыр. Уча дағлар инсаны гүрура, мәрдлијә,

әјилмәзлијә чағырмышса, учурумлар, јарғанлар онда ваһимә һисси ојатмыш, көзәл мәнзәрәләр инчә вә көврәк дујғуларла онун гәлбини иситмишдир. Поезија исә фотоетүдләрдән гачыб, бу мәнзәрәләри инсан чәмијјәтиндә, инсан тәбиәтиндә тапмаг истәмишдир. Тәбиәт өзүнүн диалектик ганунлары илә идарә олунур: дәјишир, јениләшир, өз "ингилаби чеврилишләри" үчүн сијаси әдәбијјат да охумур.

Инсан чәмијјәти инсана мөһтачдыр. Инсан өзүндән асылы олмајараг игтисади ганунлар јарадыр; бу ганунларын һөкмү илә чәмијјәтин ичтимаи истеһсалы һәрәкәт едир; ичтимаи фикир доғулуб формалашыр. Бөјүк Низами һәлә неча јүз ил бундан әввәл сәнәтин баш гәһрәманыны јүксәк инсанлыгда ахтарырды. Онун ахтардығы идеал һөкмдар мәһз јүксәк инсан олмалы иди. Биликли, күчлү, чәнкавәр һөкмдарлар бәлкә дә чох иди.

О јазырды:

Инсанда инсанлыг өләндән бәри
Итмиш инсанлығын парлаг көвһәри.
Бәбәјин гапағы нечин гарадыр?
Инсанлыг өлмүшдүр, матәм сахлајыр.

Вә ја:

Дүнјаны бечәрәр ағыллы инсан.

Низами гүрубу илә кечән бу ахтарыш Нәсими үфүгүндә јенидән баш галдырыб, "Мәнәм Аллаһ", - дејир.

Бизим әсрин әввәлләриндә бу инсан оддан палтар бичмәјә башлајыр, бу инсан өмрүнү түфәнкин луләсинә бағлајыр, бу инсан дүнјаны тәрс үзүнә чевирир.

Јени китаблара, кәнчләрин сон вахтлар чап олунан ше'рләринә бу бахымдан нәзәр салаг.

Кәнчлијин јарадычылығында муасирлијә күчлү мејл вардыр. Онлар муасир мөвзуну муасир адамларын гәлбиндән, һисс вә душүнчә аләјиндән кечириб сәнәт әсәринә чевирә билир. Бә'зән дә көздән салыб көһнәлдир. Бурада кимин нәји неча көрә

билмәси исте'дады үзә чыхыр. Поезија о заман јараныр ки, онун предмети вә објекти вар, бунлара исте'дадын ағыл фанары јөнәлиб. Бу фанар һәр көрүнәни дејил, мәһз көрмәлини көстәрир. Көзәллик ола биләчәк лөвһәни ишыгландырыр.

Көзәллик о заман көзәлдир ки, о дәрк едилир, өз естетик сәвијјәсинә галдырылыр вә јүзләрин, минләрин зөвгүнү охшаја билир.

Сәнәткардан харич сәнәтин көзәллији јохдур. О варлығ сәнәткарын фикриндә мајаланыр, гәлбиндә јеткинләшир, зәһмәтиндә дүнјаја кәлир.

Бә'зән дејирләр ки, филанкәсин филан образы һәјатдан кәлиб. Әслиндә бу фоточулуг оларды. Әксинә, Ч. Чаббарлы - Јашары, Алмазы, Севили һәјатдан кәтирмәјиб, онлары һәјата кәтириб. Бурада һәјатдан кәтирмәк көрүнмәјән, һәјата кәтирмәк исә көрүнән процесдир. Гранитин тәбии һалда јаранышыны көрмәк мүмкүн дејил.

Гавранылан, дујулан һәјат сәнәткар дүнјасынын аб - һавасына ујғунлашыб кристаллашыр, күлчәләшир, сонра мүхтәлиф минераллара парчаланыб үзә чыхыр.

Әлбәттә, бә'зән ади әһвалатлар дә нәзмә чәкилир, мә'лум форма гәлибинә салыныб гафијәләнир, рәнксиз, бојасыз, дадсыз, дузсуз сөз јығыны шәклиндә мәтбуат сәһифәләринә сәпәләнир. Тәбиилик адына бәситлик, јенилик адына синтетиклик поезијамыза јол тапа билир. Бунларын мүәллифләри һеч бир планетдән кәлмәјиб, бунлар биз өзүмүзүк. Шаир олан өзүмүздән шаир олмајан өзүмүзү бир чәррах дәгиглији вә чәсарәти илә гопармаг әдәби сағламлыгдыр. Бу әмәлијјаты әдәби тәнгид мүнтәзәм апармалыдыр. Сәмимијјәтлә, гајғы вә чәсарәтлә.

Илк дәфә вараглалдығым С. Сәрханлынын "Гајыт" китабчасыдыр. Бу илк китабы онун илк вә јахшы гәдәми һесаб еләмәк олар.

Бу илк гәдәм кур сәсли, гол - будаглы, бә'зән исә тәләсиб, аз вахтда чох шеј әлдә етмәк истәдикдә, бүдрәјиб чашан бир мүәллифин кәлишини хәбәр верир. О, поезијанын бөјүк күчүнә инаныр. Инаныр ки, бу күчә јијәләнә билсә, киминсә голундан јапышачаг, киминсә гәлбинә ишыг апарачагдыр.

Бәли, бүтүн бу кејфијјәтләрә тәпәдән дырнаға гәдәр ријәләнмәли, иманыны үмидә, үмидини вә һәсрәтини имана - инама чевирмәји бачармалысан. С. Сәрханлынын гәләмә алдығы һәким бәлкә дә тәсвир едилән дејил, тәсәввүр олунандар. О, буна инаныр.

Бүтүн өләнләрлә бир өлүбдүсә,
Бүтүн көрпәләрлә бир доғулубдур.

Гәбиристан јоллары бир табут кими
Јүкләнәр һәкимин чијинләринә.

("Һәким" ше'ри)

Онун тәбиәти чанлы, тәсвири дә марағлыдыр:

Сәфәр палтарыны кејди сон баһар,
Јоллары, изләри бәзәди мешә.
Марал бујнузуна дөндү ағачлар,
Марал сүрүсүнә бәнзәди мешә.

Вә ја:

Саһилдә сојунан ағчагајынлар
Елә бил гызларды - чимәчәкдиләр.

Дағлар гочалар тәк вериб баш - баша
Санки гәлјаныны түстүләндирир.

С. Сәрханлынын ше'рләриндә бир гәдәр мөвзу охшарлығы, форма јекрәнклији, арабир дә өзүнү тәкрар һисс олунур. Бу тәкчә она дејил, һаггында данышачағым мүәллифләрин чохуна аиддир.

"Екиз" сөзү бәлкә дә "ики из" сөзүндән јаранмышдыр. Бунун дүрүст етимолокијасыны билмирәм. Өзлүјүндә белә һалландырырам: Чүт доғулан, екиз доғулан ушаглар аиләјә бирдән ики из кәтирир, ики даваметдиричи кәтирир.

Сәнәтдә екизлик нәдир? Ики шаирин бир алма олмасы нечә? Бахырсан: нә гәдәр гыш ше'ринин ејни буз сырсырасы, буз салхымы олармыш, ејни сојумлу - кејимли ағачлары олармыш. Нә гәдәр "атом кәпәнәји" сөзү ше'рләрдә кәпәнәк кими битәрмиш, нечә "неон лампасы" сәтирләр арасында ишыгсыз көрүнәрмиш.

Бу јахынларда Јапон шаирләринин бир јығын ше'рини охудум. Доғрусу, бизим ше'римиздә "Хиросима" сөзү онлардан чохдур. Белә ше'рләрин јахшысына алгыш вә һөрмәт лазымдыр. Бә'зиләри ахы гәзет оперативлији хатиринә јазылыр.

Ајаг изләри илә јоллара бәхт јазмаг, хатирә јазмаг инди о гәдәр чејнәниб ки, билмәк олмур, бу образын илк мүәллифи ким имиш.

Вахты илә "ох кирпик", "каман гаш", "мәрмәр синә", "алма јанаг" вә с. јахшы тапылмыш, орижинал образлар иди. Епигончу шаирләр бу ифадәләри кәвәләјиб һөрмәтдән салды. Арада јенә јазыг илк мүәллиф унудулуб кетди. Зәннимчә, ән'әнә вә новаторлуг һеч вахт бир - бирини дәф еләмир. Әксинә, бир - бирини јашадыр, бу она, о буна тәкан олур. Бир - биринин чазибәси илә орбит тапа билирләр. Бунлар тәхминән мәркәзә гачма вә мәркәздәнгачма гүввәләри кими бир - биринә бағлыдыр.

Мәсәлә онлара ријәләнмәк исте'дадындадыр.

Һагларында мәтбуатда мүәјјән фикир дејилән Давуд Нәсиб, Муса Јагуб, Ә. Салаһзадә, Мәммәд Исмајыл вә И. Исмајылзадәнин јарадычылығы кениш сөһбәт мөвзусу ола биләр. Бунлар јашча, ахтарыш мејли чәһәтдән бир - биринә јахын, данышыг фәрдијјәти сарыдан "узаг" шаирләрдир. Бунларын јахынлығы да мәһз бу "узаглыгларында"дыр.

Поезијамызда мүхтәлиф сәслилик, рәнк - боја, илмә вә тохунуш әлванлығыны алгышламаг, бунларын бир - бирини тамамланмасына катализаторлуг еләмәк әдәби тәнгидимизин борчудур.

Гој бири мәнзил башына гатарла, бири тәјјарә илә, дикәри кәми илә кетсин. Мәсәлә бу кедишин сүр'әтиндә дејил, мәсәлә һансы јүк апармағындадыр.

Ə. Салаһзадәнин јарадычылығы чох сәмими вә објектив бир гәләмин тәһлилинә мөһтачдыр. Шаир мүхтәлиф јоллар долашығындан өз јолуну кечирмәк, бу јола адам јүкләмәк нијјәтиндәдир.

Ајаг хизәји кими
Узаг мавиликләрә
Сүрүјүрәм јоллары.

Онун исте'дадына, фәрасәтинә инанырыг. О, бүтүн варлығы, диши - дырнағы илә поетик сәјаһәтинин чәтинлијини гырмаг, она шөһрәт кәтирмәк әзминдәдир. Ə. Салаһзадәнин јени форма вә мәзмун ахтарышы мараглыдыр вә бу, дилимизин, нитг вә тәфәккүрүмүзүн ифадә ганунларындан харич дејил, әксинә чох мәһәббәтлә бунлара хидмәт едир. Дилә јенилији анчаг дил мәдәнијјәтинә јахшы јијәләнән адам кәтирә биләр.

Мәним фикримчә, Ə. Салаһзадә ән јахшы ше'рләриндә охуну асанлашдыран ахычылығы, ритми сахламаға чалышыр, онун јахшы ше'рләриндә сәрбәстлијин фәргинә вармырсан.

"Африка, Африка" сәрбәст дејил. "Вјетнам"да шаир сәрбәстлији вар. Биринчи икинчидән әввәл јазылыб, чох әввәл. Мән үстүнлүјү биринчи ше'рә верирәм. Бурада мөвзу "һәзм олунуб", әридилиб, бишиб. Икинчинин әл-ајағы јығылмајыб, узундур, бир аз да гәзетчилик дујулур. "Әл", "Волејбол", "Сары инәјин" ше'рләриндә Әләкбәр һеч нәдән ше'р јаратмаг истәјиб. Гурамадан, јамагдан көзәл палтар бичә билмәјиб. Јахшы палтарын јахшы да материалы олмалыдыр. Әлбәттә, һәр шеј әлин - гәләмин маһирлијиндән асылыдыр.

"Нијази", "Кибрит чөпләри", "Күнәбахан", "Нар"ын мүәллифи нә гәдәр ағыллы, тәзә сөзә, биткинлијә маликдирсә, "Феврал - 1966"-да онун бәдии дили касыбдыр. Чох јердә сүн'и орижиналлыг дујулур. Күнләрин һәр бирини бир отаға бәнзәдиб, гапы - пәнчәрәсини нә гәдәр бәзәмәјә чалышсан да үмумиликдән, риторикадан, мә'лум фактлардан гача билмирсән.

Бир дә Назим Һикмәт чохдан дејиб:

Бәнзәјир күнләрим
Бир стансијанын
Көзләмә салонуна.

Бүтүн мүбаһисәли, мүбаһисәсиз, ән'әнәви вә гејри - ән'әнәви ше'рләри илә бирликдә Ə. Салаһзадәнин "Беш јарпаг" китабы тә'рифә лајигдир.

Һәр бир кәнч јазычынын әсәри вахтында гајғы илә тәһлил олунуб, јөндәмли, гәрәзсиз вичдан тәрәзисиндә чәкилмәлидир.

Јохса кимәсә бир гучаг тә'риф чичәји бағышламаг, киминсә үстүнә гара пытраг атмаг нә ајыг охучуну, нә дә гајәсинә, мәсләкинә бағлы јазычыны јолундан сапдыра биләр. Бир дәли бир гујуја даш јох, бир овуч зәһәр дә ата биләр. Анчаг јүз ағыллы кәрәк буну көрүб әнчам чәксин.

Һәр бир јазычы өз күнүндән, өз ајындан, өз илиндән башлајыр. Классиклијә кедән бүтүн јоллар мүасирлик көрпүсүндә дүјүнләшиб, ачылыр.

Бу күнкү поезијамыз мүасир дөврү нечә гаврајыр, нечә әкс етдирир? Әбәди поезија мәнбәји олан халг һәјаты, онун адамынын бөјүк идеаллары бу поезијада нечә данышдырылыр? Бунларын нәзәри истигамәтини нәзәријјәдән истәмәјә һаггымыз вардыр.

Поезијанын әбәди гәһрәманларындан бири һәгигәтдир. Лакин һәгигәт һәлә поезија дејил. Кәрәк бу һәгигәт елә бир дилдә данышсын ки, ону ешитмәк истәјәнин гулағыны дешиб, боғазына тыханмасын, бејнини чырмаглајыб, үрәјиндә кирәчләшмәсин. Бу дилдә ади адиликләр фәлсәфи мәтләбләр донунда, фәлсәфи мәтләбләр исә бир боз даш чылпаглығы кими дәрк едилә билсин.

Сабир дә һәгигәт ахтарырды. Ондан чох -чох габаг да, сонра да ахтармышлар. Лакин Сабирин һәгигәти ајрыча бир поезија дүнјасы иди. Онун Америкасыны илк дәфә Сабир тапмышды.

Бунлар чохумуза мә'лум фикирләрдир. Бунлары, әлбәттә, демәк јазмагдан гат - гат асандыр.

Бүтүн бу һәгигәтләр о заман сәнәт һәгигәти олур ки, бунлар сәнин вәтәндашлыг борчун вә идеалын, гајә вә мәсләкинлә

бирләшир. Бизим кәнҹлик поезијамызда дедикләримиз вар. Бу мејлин даһа да аловландырылмасы еһтијаҹы инди сәнәтин гаршысында ҹидди вәзифә кими дурур. Дүнјамыз дәјишиб јенисләшдикҹә, сычрајышлы ихтиралар әсриндә јени - јени харигәләри көрдүкҹә инсан һејрәтә дүшүр, бу хош һејрәти онун үзүндән мүһарибә ваһимәси говмаға чалышыр.

Мәммәд Исмајыл јазыр:

Бахырам
Космодром севинҹли,
Хиросима јаслы дүнјама.
Вјетнам рәнкли,
Атом үрәкли,
Талеји бир түкдән
Асылы дүнјама.

Үмумијјәтлә, о, бу аләм үчүн, бу аләмин өвлады олан ше'р - сәнәт үчүн һәмишә нараһатдыр. Бәзән о һамарлыг, аһәнкдарлыг далынҹа гачса да, вәтән өвлады олдуғуну, она хидмәт етдијини јадындан чыхартмыр. Һәтта дүнәнин тозу алтында итмиш гәһрәман күнләри ојатмаг, онлары бу күнүн әскәринә чевирмәк истәјир.

Шаир дүнәнки шөһрәти илә хумарланыб мәғлубијјәти илә јаса батмыр. О, бу күнүн зирвәсинә дырманмаға, орадан әсрин аб - һавасыны өјрәниб, вәтәнә хидмәт еләмәјә чалышыр. Бу руһу Аббас Абдулланын "Нахчыван" балладасында, Давуд Нәсибин, Шәмшад Рза вә Аға Лачынлынын, Сабир Рүстәмханлынын да бә'зи ше'рләриндә көрмәк мүмкүндүр.

Сејран Сәхавәтин "Кимсәсиз адамлар" ше'ри охуҹуну тәкләрә, тәнһалара көмәјә чағырыр. Бу адамлар санки һардаса зәһмәт чәкән, башыны ашаға салыб туфанлара синә кәрән, бә'зән дә өзүнү гурбан верән адамлардыр. Бунлар һеч јардым да,тәмәнна да уммурлар.

Бизим онларла лирик ше'римиздә инсанын (хүсусән гадынын) көз - гашындан, дишиндән - додағындан, гычындан - ајағындан, һәтта аз гала дырнағындан сөз ачылыб, тә'риф дејилиб. Анҹаг

әдәбијјатымызда олан бу гәдәр тәбиәт - ҹоғрафија ше'риндә Кәнҹә, Ләнкәран, Ағдам, Шәки вә с. шәһәрләримизин әтри кәлән јахшы јазылар вармы? Бәли демәјә горхурам. Аз гала ики - үч ше'рдән бириндә Короғлунун, Нәбинин, Бабәкин ады вар, (өзләри јохдур), онларын нәвәси олан мүасир гәһрәманларын сурәти поезијамызын өн сыраларына һәлә билет ала билмәјиб. Ејни сөзү Вәтән мүһарибәси гәһрәманларымыз һаггында да демәк олар.

Гәһрәман гадынларымыз һаггында Сабир Рүстәмханлынын ше'ри мараглыдыр:

Сәркәрдә аналар, икид аналар
Јәһәрдә доғублар оғулларыны.

Мәсәлә онда дејил ки, јәһәрдә ушаг доғулмаз. Бу мүбалиғәдә оғул - ушаг доғумунун фәргинә вармырыг. Гаршымызда дөјүшкән бир азәри гадынынын образы дајаныр.

Бу халгын гәһрәманлыг кечмишини вараламаг кечмиш үчүн дејилдир. Кечмиш кечиб, дашлашыб, һејкәлләшиб. Һәрдән онун тозуну бу күнүн әли илә силмәк мәһз бу күн үчүн, бу күнү кәләҹәјә һазырламаг үчүн лазымдыр. Шаирин бир әли дүнәндә, бири бу күндә, јөнү исә сабаһа доғру олмалыдыр. Ону һәмишә нечә јашајыблар, нечә јашајырыг вә нечә јашајаҹаглар вә бунлары нечә јазыблар, нечә јазырыг, нечә јазаҹаглар ичтимаи - сијаси вә сәнәт мәсәләләри дүшүндүрмәлидир.

Поезијада әјаләт вә мухтаријјәт јохдур. Зәннимҹә шаирләрин бир - бириндән узаг, мухтар аләмдә јашамасы исә һадисә вә предметләри мүхтәлиф шәкилдә көрмәјә мүәјјән гәдәр тә'сир едир.

Муса Јагуб һәр күн чохумузун көрүб дујмадығы тәбиәт һадисәләри илә гаршылашыр. Тәбиәтин мүхтәлиф "идарә үсулларыны" көрүр. Бунлардан тә'сирләнир. Әлбәттә, о, мешә - ағач мүһитиндән ше'рләрини чыхарыб ичтимаиләшдирә билир. О, бир овуч торпагдан вәтән әтри алмағы, бир овуч торпаға гарышыб "чүчәрмәји", јахшы вәтәндаш олмағы баҹарыр.

Ана һаггында чох ше'р јазылыб, јенә дә јазылаҹаг. Нә гәдәр

ки, ана вар, өвлад ана бәтниндән дүнјаја кәлир - јазылычаг:

Ана өмрү баласынын көзүндән
Бахышыјла севинч ичән бир өмүр.
Бәзи нанкор өвладларын үзүндән
Сон күнүндә тәнһа кечән бир өмүр.

Бир парчасы мәтбәхләрә төкүлмүш,
Бир парчасы бәләкләрә бүкүлмүш,
Бир парчасы хатирәләр думаны,
Бир парчасы әр өмрүнүн гурбаны,
Бир парчасы огул тојлу, бусатлы,
Бир парчасы нәвә ешгли, ганадлы,
Бир парчасы гызларындан никаран,
Агушларда гәзәбләри ујудан,
Дүнјамызда һәрб одуну сојудан
Өмрүмүзә сәпәләнмиш бир өмүр.

Көзләриндә Гара дәнизи кәздирән, синәси Анадолу јајласы кими габармыш о мәғрур, һәмишә јанан вулкан тәбиәтли Назим Һикмәт һамымызын јадындадыр. О, Бакы курсуләриндә данышанда, һамымыз өзүмүзү унудуб она гошулардыг. О, мүбариз иди, никбин иди, һәм дә чох дәрдли - һәсрәтли иди.

Чох јоргунум, бени бекլеме каптан,
Сејр дәфтәрими башгасы јазсын -
Чинарлы, гүббәли, мави бир лиман,
Бени о лимана чыхараммазсын.

Бир бәндлик бу ше'рә онун бөјүк дәрди һопуб. Шимал дәнизләринин бириндә кәзән шаир һәр шеји унудуб, ујумаг истәјир. Дәнизә чыхыб. Бу дәниз доғма јурдунун саһилләрини јујур. Кәмијә миниб. Бу кәми ону Анадолу саһилләринә апармаға гадир дејил.

Муса Јагуб Назим һәсрәтини үмумиләшдирир, мән дејәрдим, абидәләшдирир:

Јаранды бир елин аһы - зарындан,
Доғулду вәтәнин интизарындан,
Кечди өлкәләрин даш һасарындан
Назим һәсрәти.

Мәммәд Аслан Азәрбајчанын гәнирсиз көзәллији олан бир кушәсиндә - Кәлбәчәрдә јашајыр. О, әсасән гошма јазыр.

Дүнјанын ән габагчыл өлкәләриндә белә мүасир сәнәт әсәрләри илә бәрабәр халг сәнәти нүмунәләри дә јашајыр вә јашамаға да һаггы вар. Адичә дашдан, бир ағач парчасындан елә фигурлар јонулур, әфил - әфил јанан елә нахышлар вурулур ки, бунлар бир чох професионалларын өзләрини белә һејрәтдә бурахыр. Бу, мүасир сәнәтин ајағына долашмыр, әксинә, халгы өјрәнмәкдә она көмәкчи олур.

Мән Мәммәд Асланын гошмаларыны ше'р нүмунәси кими тәгдим етмәк истәмирәм. Бунлар арытланмыш, сәрраст вурғулу, тәмиз дил чәһәтдән марагдыдыр.

Ше'р фикирлә һиссин шарикли өвладыдыр. Һансынын ата, һансынын ана олдуғуну демәк чәтиндир. Бу, мүрәккәб тәфәккүр просесидир. Јахшы олар ки, үрәк ағыллы, ағыл исә үрәкли олсун. Бунлар өз өвладларыны бирликдә бөјүдүб тәрбијә етсинләр.

Заман дәјишир. Инкишаф едир. Јениләшир. Дилин грамматик гурулушу да мүәјјән зәлзәләјә мә'руз галыр. Әбәди гәлибләр, өлчү вә ме'јарлар јохдур.

Мәзмуна нисбәтән даһа чох мүһафизәкар олан әбәди формалар "тәзә мәзәннә" вә дәбләрә биканә галмыр, өјрәнир, һәрдән "өзүнү тә'мир еләмәклән" дә горхмур.

Лакин бурада милли ифтихар низамнамәсинин мүстәсна (истисна) бәндләриндән бири дејир ки, сәни гатара миндириб тәһсил вә дүнја сәјаһәтинә көндәрән валидејнә әлвида демәјә мә'нәви һаггын јохдур. Тале елә кәтирир ки, сән бир даһа онларла көрүшмәјә, дилиндә данышмаға, мәишәтиндә исинмәјә биләрсән. Фәгәт онларын ганыны дестилә едиб ганындан говмаға һаггын јохдур. Ата ганы, ана судү илә јалныз фәхр еләмәк олар. Бунлар һеч бири ағыл вә дәррәкә, һисс вә гаврајышында јени

алымлары, јени чәкмәләри, јени көрүшләри муасирликлә үз-үзә гојмур.

Һеч бир елмин "һава бүросу" хәбәр верә билмәз ки, јүз илдән сонранын нәгмә јағышы - гары нә донда олачагдыр. Бир һәгигәт вар ки, кет - кедә бүтүн халгларын нәғмәләри бир - бириндән даһа чох өјрәнир, фикир гоншулугу јараныр. Мәдәни инкишаф, дил өјрәнмә амилләри, һәр шејдән әввәл азаллыг мејилләри халглар арасы милли фәрг мәсафәсини хејли јахынлашдырыр. Бу објектив ганун исә инсан ағлынын дәрк етмә габилијјәтинин фөвгүндәдир ки, көрәсән Јер күрәси өз охуна 23,5 мејиллилији нә гәдәр сахлајачаг. Бу амил исә планетин тәбии шәраит, иглим хүсусијјәтини әбәди мүхтәлифлик донунда нә гәдәр сахлаја биләчәк? Бундан асылы олан мүәјјән ирги, етник хүсусијјәтләр кәләчәкдә сәнәтин милли рәнкләринә нечә тә'сир едәчәк? Бу, кәләчәјин өз ишидир. Онларын һүгугуна мүдахилә етмәјәк.

Кәләчәк нәсил бу күнүн өвладындан сорушмајачаг ки, нијә мәним үчүн һазыр сүфрә бәзәјиб, анлајышлар һәби јарадыб кетмәмисән.

О биринчи нөвбәдә биздән бизим әсрин бәдии тәфәккүр тәрзини, адамларын севки - мәһәббәт нечәлијини, естетик дујум сәвијјәси вә с. өјрәнәчәкдир.

Бунлары она көрә дејирәм ки, бә'зән муасирлик интеллект пәрдәси алтында атом физикасы, кеокимја, ракет техникасы вә с. елмләрдән истилаһ тапыб ше'рдә бөјүк һәрфләрлә јазанлар тапылыр. Әслиндә онларын чоху үзви кимја илә гејри - үзви кимјанын фәргини билмир. Валентлијин тәбиәтдән, нејтрон вә протонларын күчүндән, зәнчирвари реаксијанын нәдән ибарәт олдуғундан хәбәрләри јохдур. Бир чох ше'рдә "атом" сөзүнә, ону парчалајанлара "һүчум" мотивләри вар. Атомун парчаланмасы, ағласығмаз бир гүввәјә малик олан нејтрон вә протонларын ајрылмасы вә с. бунлар елми ингилаблар иди. Бунларын нә мәгсәдә јөнәлмәјини ихтирачы алим әввәлдән көрмәмишди вә көрә дә билмәзди. Поезијанын иши бу ихтиралара һүчум дејил, онларын чәмијјәтдә кәтирдији тәрәггини, адамларда ојатдығы севинч вә ваһимә һиссини сәнәт дилиндә гәләмә алмагдадыр.

Бәзиләри "елми поезија", "интеллектуал ше'р" сөзләрини тез

- тез ишләдирләр. Бу да, көрүнүр, инди поезијанын гаршысында дуран јүксәк вәзифәләрдән ирәли кәлир.' Чәмијјәтимиз бөјүк сүр'әтлә ирәли кедир., адамлар јүксәк савад саһиби олур: поезија јериндә саја билмәз. Бәлкә дә о, заманла ајаглашмалы дејил, заман онунла ајаглашмалыдыр. Лакин нә гәдәр, дәјишир дәјишсин, поезија чәмијјәтин ичтимаи - фәлсәфи, сијаси - әхлаг мәсәләләринә естетик мүнасибәтини һәмишә сахлајачаг. Мән елми поезија сөзүнү "поезија елми" шәклиндә јазырам. Јә'ни бу "елми поезија" "поезија елми" ола биләрсә, демәли, о, бир јени предмет шәклиндә поезијадан ајрылачаг. Бурада бөјүк Фүзулинин "елмсиз ше'р әсассыз дивар олур" мисрасыны белә анламаг даһа дүзкүн оларды: Елмсиз, биликсиз шаирин гурдуғу бинанын өзүлү, әсасы ола билмәз. Шаир јүксәк мәдәнијјәт саһиби олмалыдыр ки, чәмијјәти елми чәһәтдән дәрк еләсин вә бу дүзкүн елми анлајыш гејри - ади бәдии образларда өз ифадәсини тапа билсин. Бир дә гәдим вә орта әсрләрдә поезијанын, сәнәт адамынын гаршысында дуран "елмиликлә" индинин шаири арасында чидди фәрг вар. Хаганинин "Төһфәтүл - Ирагејн" әсәриндә XII әсрин бир сыра елми нәзәријјәләринә мүнасибәтини, даһа доғрусу, өз елми фикир вә фантазијаларыны көрүрүк.

Хагани кеосентрик нәзәријјәнин тәрәфдарыдыр. Јер каинатын мәркәзиндә дајаныб. Бүтүн планетләр вә күнәш онун башына фырланыр. Һәтта Хагани Јер күрәсинин өз охуна мејиллилији барәдә дә мә'лумат верир:

Јерин даирәси әјридир бир аз,
Бу әјридән дүз иш көзләмәк олмаз.

Бу, чох бөјүк елми кәшфдир. Хагани өзүмү бу фикрә кәлиб, јохса она гәдәр Шәргдә бу нәзәријјә вар иди - дејә билмәрәм. Һәр һалда бу, Азәрбајчан шаиринин бөјүк алимлијини көстәрир. О заман Хагани "Јер фырланмыр, Күнәш онун әтрафында фырланыр" нәзәријјәсини рәдд едә билмәсә дә, објектив олараг Күнәшин бөјүклүјүнү, бүтүн варлығын ондан асылылығыны чох көзәл дујмушдур. Бу исә бәлкә дә "һелиосентрик" нәзәријјә

218634
М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајчан Республикасы
... ХАНАСЫ

доғру адлым сајыла биләр. О, Күнәшә мүрачиәтлә јазырды:

...Һәр сәма чисминин сәнсән мәһрәми,
Еј дүнја мүлкүнә атәш зәмзәми,
Кечәләр гаранлыг, күндүзләрсә нур
Сәнин лүтфүн илә бәргәрар олур.
Сәнинлә бәзәнир дүнја чамалы,
Сајәндә дәјишир аләмин һалы.
Аја сән верирсән мүфтә нур дону,
Алырсан јенә дә керијә ону.
Торпагдан сән етдин һәр шеји заһир,
Јаратдын һәр јердә гызыл, чәваһир.

Бу чүр елми ахтарыш вә фәрзијјәләрә Низаминин әсәрләриндә даһа чох раст кәлмәк мүмкүндүр. Демәк истәјирәм ки, о заман шаир чәмијјәтдә һәртәрәфли билијә малик адам иди. Мүхтәлиф елмләри, о чүмләдән, астрономијаны мүкәммәл билмәк онун функсијасына дахил иди, индики кими фәнн ајрылыглары, мүхтәлиф ихтисаслар јохду. Бу күн ше'рин вәзифәси өз јүксәк билији илә елмә дејил, идеолокијаја хидмәт еләмәк, идраки, әгли сәвијјәјә, һисси - зәвгү јеткинлијә көмәк етмәкдир.

Интеллектуал ше'ри, савад, билик ше'ри дә јазмаг олар. Демәли, әслиндә ше'рин формал интеллектиндән дејил, шаирин - сәнәткарын јүксәк мәдәнијјәтиндән сөһбәт кетмәлидир. Сәнәтин "билији", һәр шејдән әввәл, инсанлара ашыладығы һуманизмдир. Галан биликләр бундан сонра кәлир. Сөһбәтләр, мүзакирәләр сәнәти јаратмыр. Сәнәт бунлары јарадыр вә ондан доғру сөз, фәалијјәтинә дүзкүн бахыш вә һәгиги гијмәт истәјир.

Иса Исмајылзадәнин јарадычылығы мәнә үмуми һалда о чәһәтдән хош кәлир ки, бу шаир әшја вә предметләри өз көзү илә кәрә билир, һадисәләри өз өлчү вә ме'јарлары гәлибинә салмағы бачарыр. Шаирлик дә елә бундадыр ки, нечә рәнкләр гатышығындан истәдијин рәнки ајырасан вә истәдијин лөвһәни чәкәсән; дәнизин мавилијини гызардыб, булудун гаралығыны ағардасан. Әлбәттә, лазым кәләндә! Әлбәттә, сәнин бу "поетик

чығаллығын" поетик мәнтиглә әлбәјаха олмајанда!

"Мән һараса кетмәлијәм" ше'ринә диггәт един:

Ағаппаг гар кәлир,
Дағларын синәсинә.
Һеч вахт әримәјәчәк
Ағаппаг вүгар кәлир.

"Дағлара ағаппаг вүгар кәлир" ифадәси һәм образлы, һәм тәзәдир, һәм дә нечә көзәл мәнзәрә јарадыр! Башга бир ше'риндә - "Јағыш көлмәчәси"ндә пајыз мәнзәрәси:

Ушаглар јолланды јуху далынча,
Онларын долухмуш изи соғулду.
Көј көјә чәкилди,
Пајыз ағача.
Көлмәчә кор олду...

Һамымыза ајдын олан көлмәчә донду, буз бағлады анлајышы "көлмәчә кор олду" кәшфиндә тәзә бир гејри - ади образ јаратмырмы?

Онун "Телефонлар ишләјәчәк", "Улдузларын ад күнү", "Анам мәнә гонаг кәлиб", "Дуел", "Ахшамлар", "Дүнјанын јалан күнү", "Габарырам, чәкилирәм" вә с. ше'рләри исте'дадлы бир гәләмин мәһсулудур.

Иса Исмајылзадәнин ше'рләриндә форма чәһәтдән һәмишә ахтарыш һисс олунур. Бә'зән мисрадан мисраја онун чох хошакәлән кечидләри, бәндләрарасы ашырым вә дөнүшләри олур. Бәзән дә ше'ри охујурсан. Санки шаир сөз атыны һамар бир јолла сүр'әтлә говур. Тәзә хәбәр, тәзә муштулуг апарыр. Бирдән көзләнилмәдән атыны дашлыға, чынгыллыға чевирир. Бу вәзијјәт һәјатда да ола биләр, сәнәтдә дә. Анчаг Иса чох вахт лүзум олмадан, орижиналлыг еләмәк хәтринә бу инада варыр.

Онун ше'рләриндә башга бир гүсур да һисс олунур. О, бә'зән өзүнүтәкрардан, бир - биринә јахын нотлардан јаха гуртара билмир.

Мән бир термос шүшәсијәм,
Чилик - чилик олмушам,
төкүлмүшәм ичимә.

/"Тәзәдән јанмаг үчүн"/

Сүрүчүјәм,
Севинч јаначагымла
Сәфәрә чыхачагам.

/"Севинч јаначагы"/

Һәлә башга ше'рләриндән дә бу тәһәр мисралары дартыб чыхартмаг оларды. Бунлар дејиләси вә дәф едиләси гүсурлардыр.

Иса Исмајылзадәнин "Улдузларын ад күнү" адлы бу јахынларда чапдан чыхмыш китабы һагтында гәнаәтим будур ки, о, ганадлы бир шаирин үрәјиндә доғулуб. Арзу едирик, кәнч шаир даһа узаг мәнзилләрә јол алсын.

Кечән ил Вагиф Вәкиловун "Јолдан телеграм" китабы чапдан чыхмышдыр. Онун китабы һагтында мәркәзи вә республика мәтбуатында мәгаләләр чап олунмуш, мүзакирәләрдә, ше'р кечәләриндә Вагифин ше'рләри барәдә һачалы сөзләр дејилмишдир.

Бә'зиләри тә'риф шкаласыны ән јүксәк гырмызы рәгәминә, башгалары исә сыфра ендирирләр. Ортада чаван мүәллиф чаш - баш гала биләр, доғруданмы о зирвәдәдир, даһа ордан о тәрәфә јолу јохдур вә ја доғруданмы гујунун дибиндәдир, бир үмид кәндири атан тапылмајачаг?

Тәсдиглә инкар арасында бу гәдәр кәскин амплитуда фәргинин әдәбијјата сағлам иглим кәтирәчәјинә мән шәхсән инанмырам. Вагифин һәм јахшы, һәм орта, һәм дә пис јазылары вар. Даһа доғрусу, ше'рләри вә гејри - ше'рләри вар.

Мән јахшы ше'рләрдән "Нә олачаг", "Гаја", "Ше'р јазырам", "Дүнјанын ән ағыр гантели", "Дејин", "Охшамаз", "Мавзолеј", "Утанырам" вә с. көстәрә биләрәм.

Вахтсыз өлсәм
Чох јашады дејин.
Вахтсыз өлү дејин
Гоча өлсәм.
Бир ил јатыб өлсәм
Гәфләтән өлдү дејин,
Узун сүрән хәстәликдән сонра өлдү дејин
Гәфләтән өлсәм.

Нисби заман мәсафәләри үзәриндә гурулан бу ше'р мәним хошума кәлир. Анчаг бәзи ше'рләр ади, чох вахт да бәсит, мә'лум фикирләр јығынындан ибарәт олур, охунмур.

Мән Вагифин ше'рләриндә олан бәзи тәкрар вә дил пинтиликләрини тәнгид еләмәк истәјирәм.

"Робот ичалаты", "Идарә дарвазасынын ичиндән", "Дүзүрәм сәтирләри фикир - фикир дәфтәрин ичинә өз ичимдән", "Севдикләрим дә, севмәдикләрим дә јазылыр ичимә, галыр ичимин сәбр дәфтәриндә", "мүһит ичиндә - үмид ичиндә", "нәдәнсә ичим тапмачалы фикирләрлә долур", "үрәјин јеканә јеридир ичимин кечәси", "Бу күнүмүн дәнизлә долу ичиндә", "Сүрүнүб дүшсәм бирдән күнләримин ичиндән" вә с. лүзумсуз тир - тикәни кәрәк она хатырладаг. Јохса Интигам Гасымзадә кими: һамысы ә'ладыр, һамысы кәшфдир", - кими јастыгламалар нәинки она, һеч даһиләрә дә хејир вермәз. Кәрәк шаир тә'рифин јанындан сајмаз өтмәји, тә'рифи јанындан сајмаз өтүрмәји бачарсын.

Мәммәд Казымын "Зирвә" адлы көзәл бир ше'ри вар. Зирвә шөһрәт вә әталәт хумарлығында өлүб, өлүмүндән хәбәри јохдур. Һәр шејә јухарыдан баха - баха мүһитиндән ајрылыб.

Тәәссүф ки, белә шөһрәт хумарлығында чохдан дәфн олан гәләмчиләримиз вардыр.

Назим Һикмәт Незвалын ше'рләриндән данышаркән гејд едир ки, о - Незвал тәкчә чех халгынын, чех әдәбијјатынын дејил, бүтүн дүнја поезијасынын ән'әнәсини, форма вә данышыг хүсусијјәтини өјрәнмәк истәјирди. О, поезијаја үмумбәшәри бир варлыг кими бахырды.

Бу, әлбәттә, Незвалын чех шаири олмасына манечилик төрәтмирди.

Бәзи шаирләрдә шөһрәт азары, шөһрәт јолухмасы вар.

Сәнәткара шөһрәт - јавәри бәлкә дә вачибдир, бу онун идеалларынын мәнзилә тез чатмасына тәканлардан биридир. Анчаг әсл сәнәткар һеч вахт онун далысынча кетмәмиш вә кәлиши үчүн дә дә'вәтнамә көндәриб, зијафәт дүзәлтмәмишдир. О шөһрәт сәнәткарын гапысыны өзү дөјмүшдүр. Бә'зән сағлығында, бәзән дә мәзарда. Нејләјәсән, беләдир. Сатыналынма шөһрәтин саһиби бир күн кәлир, сәни сојундуруб, ону кејиндирирләр. Јахшысы будур ки, башыны ашағы салыб, дашыны јонуб, диварыны һөрәсән. Јерли - јерсиз охучу тапмаға, "ону өз сәвијјәнә" галдырмаға чан атмајасан. Әкәр охучуну өз сәвијјәнә (әкәр бу сәвијјә варса) галдырмаг истәјирсәнсә, кәрәк онун дилини тапасан.

Бурада јаланчы хәлгилик дә, сүн'и мүасирлик вә јенилик дә ејни дәрәчәдә горхулудур. Сәнәткарлыг мәсәләси дејәндә бүтүн амилләр бирликдә көтүрүлүр. Јохса демәк олмаз ки, бағышлајын, мәним јазым хәлгидир, ондан мүасирлик истәмәјин вә ја мән мүасирәм, хәлгилијин мәнә дәхли јохдур.

Даими дөнүшлүг, еһкам мүһитиндә әнәнә, мүтләг јенилик бүнөврәсиндә новаторлуг јохдур. Сөһбәт бәдии јарадычылыгдан кедир.

Бәдии әсәри көзәл бир бинаја бәнзәтмәк олур. О, дашындан тутмуш, пилләкәни, дөшәмәси, пәнчәрәси, таванына гәдәр көзәл тикилмәлидир. Ишығы, һава тутуму, үфүгә јөндәми вә с. бирликдә. Анчаг, устасы уста оларса.

Хәлгилик о дејил ки, халгын јаратдығы аталар сөзүнү, зәрб мәсәлләри вә с. инчиләри әсәриндә ериш - арғач елејиб она гајтарасан, ја да нағылларыны нәзмә чәкиб тәзәдән охујасан.

Хәлгилик һәр шејдән әввәл халгы мүтәрәгги идејаларла силаһландырмаг, ону ирәли апаран чәһәтләри көрүб, бунлары әридиб сәнәт әсәри eләјиб, халгы инкишафа дартан сүр'әт машынындан биринә чевирмәкдир.

Бурада онун кечмишинә бахым да, бу күнүн кешијиндә дурмаг да, сабаһа үмидли нәзәр дә үзви сурәтдә бирләшмәли; бу

бирләшмә исә конгломерат дејил, ајдын, тәмиз, ишыглы сәнәт әсәринә дөнмәлидир. Әдәбијјат һуманитар сәнәтдир. О, техники әдәбијјатдан һәмишә кәскин шәкилдә фәргләнәчәк. О, һуманитарлығыны итирсә, һуманизмини итирәчәкдир.

Кәнчләрин јарадычылығында хоша кәлән чәһәтләрин бириси мәғрурлуг вә өзүнә инамдыр. Өзүнә инанмајан, гајә вә мәсләкини думанлар архасында итирән, шүбһәсиз ки, горхаг олачаг; нәинки бир шаир, бир вәтәндаш кими дә ше'рин, сәнәтин, дар ајагда исә ана јурдун кешијиндә дура билмәјәчәкдир. Нәсимилијин - әјилмәзлик, мәғрурлуг, вүгар, "Мән инсанам, демәк чох шејә гадирәм, мән, мән, шаирәм, демәк вәтәнин ән чәсур әскәријәм" шүары сәнәткар дилинин әбәди нидаларындан биридир.

Бу әјилмәзлик халга хидмәтдә, вәтәни мүдафиә едәндә, көзәллији, үлвилији дујанда әјилир. Бу әјилмәк исә учалыг, јүксәкликдир.

"Көзәллијин өнүндә инсан әјилсин тәки"
/Замин Маһмудов/

Тәбиидир ки, бу көзәллик онларын аләминдә мәһәббәтлә бирләшир, мәһәббәт дә көзәлликдир. Кәнчлик мәһәббәтдә поезијасыны, поезијада исә мәһәббәтини ахтарыр.

Һәр шаирин өзүнәмәхсус мәһәббәт хәритәси олур. Онун чајлары, булаглары, зәлзәлә очаглары, јашыллыг вә һамарлыглары, батаглыг вә учурумлары дикәринә бәнзәмир. Шәкәр Аслан вә Давуд Нәсибин бир - биринә бәнзәмәјән мәһәббәт ше'рләри бизи севиндирир. Анчаг бәзән мәһәббәт чох кичилир. Шеһ дамласы, гыров өмрү көдәк лирик һиссләр нә гәдәр чохдур. Бәс мәһәббәтин гранит сәртлији, гранит узунөмүрлүлүјү јохдурму?

Доғрусу бу лирик ше'рләрдә пычылтылар лап адамын гулағыны дешир. Бу нә пычылты мәһәббәтидир, бу нә пычылты сөһбәтидир. Чыхын бу китабларын пычылты мәһәббәтиндән. Әкәр севирсинизсә, адам кими данышын, дејин - күлүн, зарафат eләјин!

Диггәтлә нәзәр салдыгда бајаг дедијим хәритәнин чала-

чухурлары, Филиппин, Турфан чөкәклији даһа чох көзә чарпыр.

Горхуја дүшүрсән: доғруданмы бу гәдәр севкиси јетимләр, ешги диләнчиләр вар? Бу гәдәр евләниб һәјат гуранлар кимин тикәсини ағзындан гапыб?

Бу мөвзуда Рәфигә Һүсејнова, Елмира Гасымова, Минајә Әлијева, Рүзкар Гурбанованын көврәк, сәмими лирик ше'рләри аз дејил.

Мәһәббәт мөвзусу чох вахт тәбиәтин мүхтәлиф образлары илә мүгајисәдә ишләнир. Елә дә олур ки, чәмән көздән дүшүр, чај нәғмәсиз галыр, булаг дадыны итирир.

Дағ - дәрә, дүз - јамач, чәмән - чајыр һәмишә инсаны әһатә едән тәбиәтин конкрет образларыдыр. Бунлар сәнәтин фырчасында инсан аләми, инсан портрети јаратмаг үчүн кәрәкли васитә олмуш вә бундан сонра да олачагдыр.

Мәнзәрә сәнәтиндә тәбиәт образы чох вахт инсанла бирләшир, бири дикәрини габарыг нәзәрә чарпдырмаг васитәсинә дөнүр. Тәмиз пејзаж лирикасына да еһтијач чохдур. Бу тәмизлик инсан гәлбинә тәмиз һиссләр әләјир, адамлары јахшыны көрмәјә сәсләјир. Инсан мә'нәвијјатында бир нөв јујулуб тәмизләнмә кедир. Әлбәттә, кәрәк бу јазылар сејрчи, шәкилчи олмаја. Ше'рин чәклији лөвһә кино апаратынын чәкдији лөвһәдән фәргләнмирсә, демәк о јерини тәәссүфсүз тәһвил вермәлидир.

Дағларын учалығындан, илдырымын ваһимәли тоггушмаларындан, дәнизин фыртына гопармасындан сонра гәрибә бир һејрәтликлә јазмаг, бунларда дәрин бир фәлсәфә ахтармаг тәбиәтдән садәчә баш чыхармамаг, бәсит дүнјакөрүшлүкдүр. Бунлар һамысы тәбиәт диалектикасында мә'лум ганунлара табе олан мә'лум һадисәләрдир.

Сабир Алмазовун "Мән фәһләјәм" ше'ри фәһлә зәһмәтини сәмимијјәтлә тәрәннүм етмәк чәһәтдән мараглыдыр.

Мән фәһләјәм.
Дашы сыхсам - даш гум олар.
Алын тәрим јығыларса,
Тәбиәтдә дашгын олар.

Бу фәһлә - гәһрәман өмрүндә кечәни дә јашајыр, күндүзү дә. Һәрдән онун кечәси илә күндүзү јерини дәјишир. О дејир:

Ахшамдан гапыны чәфтәләјәнләр
Нә билир һарада ујујур кечә,

Поезија өзү чох ағыр зәһмәтдән јаранан мәһсулдур. Онун зәһмәт адамы илә достлуғу, она тә'сири, ондан тә'сирләнмәси һалларыны һәмишә алғышламалыјыг.

Сабир Алмазов да дағсыз јашаја билмир. Дағлара дырманыр, өз ајағыны даш - гајадан горумаг әвәзинә, гузуларын ајағыны дашларын әзәчәјиндән бәрк горхуја дүшүр. Јох, Сабир, горхуб - еләмә, гузулар јамачда кәзмәји биздән јахшы билирләр. Бир дә мүәллифин горхусу вар ки, гузулар онун јемлијини јејәчәк?

Јердә булуд кими сүрүнүр сүрү,
Одур, јемлик јејән әмлик мәнимдир.
Ај чобан, баша сал ону сән бары /?/
Јемлијә дәјмәсин - јемлик мәнимдир.

Јә'гин ки, чобан гузуну баша сала билмәјәчәк. Гузу да баша дүшмәјәчәк ки, јемлик сәниндир. Ахы нијә сәниндир? Вә нәдән билирсән ки, гузу јемлик јејир? Бу от - алаф "фәлсәфәсинин" һеч чобана да дәхли јохдур. О ки, галды шаир ола!

Јемликдән дә, балдырғандан да, буғдадан - зәмидән дә ше'р јазмаг олар. Лап арзу олунур ки, бизим кәнд ше'рләримиздән чөрәк әтри кәлсин, торпаг әтри кәлсин.

Бунлар јох дәрәчәсиндәдир. Шаир агроном - мәсләһәтчи, бајтар, иглимшүнас вәзифәсини бојнуна көтүрмүр. Битки - һејван аләминин поезија хәритәсини јаратмаг онун функсијасына дахил дејил: ше'рин ичтимаи вәзифәсини бу гәдәр хырдаламаг нә демәкдир?

Аға Лачынлынын арычы һаггында јазылмыш бир ше'риндән данышмаг јеринә дүшәрди. Бу, ше'рдән чох, бир арычынын ары һаггында зәиф хроники мә'луматыны хатырладыр. Ары чох шаирдән чох иш көрүр, бал да елә ше'рдән дадсыз дејил. Анчаг

ары бу чичәкдән о чичәјә гонур, хортумунда ширә кәтирир, гапысында кешикчи гојур, јад арыја гаршы мүһарибә елан едир вә с. мә'луматлар арычылыға аид әдәбијјатларда чох јахшы ишыгландырылыб. Белә "һәјати билмәләр" поезија билији ола билмәз. Јахшы олар ки, Ага Лачынлы:

Ичимдән нә гәдәр од - алов кечиб.
Көһнә бир түфәнкин лүләси кими

- үмидли аддымына садиг гала, силкәләниб тәзәләнә. О, чох мә'лум әшја вә һадисәләрә "фәлсәфи дон" кејдирмәк истәјир. Анчаг јенә дә лүт көрүнүр. Чүнки бунлар һамымыза чохдан мә'лумдур.

Кәнчләрин јарадычылығында мүһарибә сөзү гырмызы һәрфләрлә јазылыб јашајыр.

Мүһарибәдә итмиш ата һаггында бир нечә шаирин ше'ри вар. Шәмшад Рзанын "Чәк атамын шәклини" јахшы, сечилән ше'рләрдәндир.

Мүһарибә күләји онларын талејинә мүхтәлиф сәмтләрдән әсиб, инди дә әсмәмиш дејилдир. Онларын чоху Вәтән мүһарибәсиндән бир аз әввәл вә ја һәмин илләрдә тәвәллүд етмишләр. Онлар үчүн һәлә мүһарибә гуртармајыб.

Ачығыны дејим ки, нә гәдәр мүһарибә, мүһарибә дејилсә дә, тәһлүкәси һәр вахт көзләнән мүһарибәјә гаршы бәдии образларла долу, тәкмил, сәфәрбәредичи ше'рләр чох аздыр. Кәрәк белә ше'рләр хатирәдән, сызылтыдан гарғышдан ибарәт олмасын. Әксинә, халгымызын рәшадәти, гәһрәманлығы, гәзәб вә нифрәтлә долу гәләбә еһтирасы белә јазыларын руһуна һопмалыдыр. Кәдәр өзү дә кәдәрә гаршы, гәм өзү дә гәмә гаршы дурмалыдыр. Јохса кәлин һамымыз дәсмал көтүрәк, бу өлүм сәһнәсидир - јарамаз. Һәрби вәтәнпәрвәрлик руһунда јазылмыш, фикирләрә нүфузедичи, адамлара шүуруну ајыг, сәфәрбәр сахлајан поезија бу күн даһа чох лазымдыр. Вәтән мүһарибәсинин илк күнләриндән бизим ше'римизин руһуну бу мисралар чох јахшы ифадә едирди:

Билсин ана торпаг, ешитсин Вәтән
Мүсәлләһ әскәрәм мән дә бу күндән.

Ше'римизә бу мүсәлләһлик инди дә ејни гүввәтлә кәрәкдир. Бејнәлхалг империализмә гаршы, милитаризмин, фашизмин мүхтәлиф формада баш галдырмасына гаршы!

Хејир гүввәләрин галибијјәтинә инам классик поезијамызын ән'әнәсиндән кәлән бәшәри кејфијјәтләрдир. Бунлар һәјатда да беләдир. Гара күн нә гәдәр хәјанәтиндән әл чәкмәсә дә, бир күн онун боғазы аг күнүн әлинә кечир. Бизим о дөврдән бәһс едән ше'рләримизин чохунда бу јахшы кејфијјәтләрлә јанашы јалан да вар. Бә'зиләринә көрә мүһарибә вахты һамы арха чәбһәдә јас ичиндәјди, елә ағлашмајды, күн доғмурду, сәһәр ачылмырды, нә ушаг варды, нә ушаг ојуну.

Әнвәр Әһмәдин јахшы нијјәтлә јазылмыш бир ше'риндә әскәрин бир чох иткисиндән сонра үмидинин итмәдијинә инанмаг олар. Бир она инанмаг олмаз ки, дөјүш әскәри "јеришими итирдим" демәзди: һәм дә дөјүш әскәри гәзәб ағларды, нифрәт ағларды; ган ағламазды! Буна онун вахты да јох иди, имканы да! Әскәр руһу өлүм ајағында да ағламаға јалдыр. Бу өзү чох гәрибә психоложи просесдир.

Инди арха чәбһәнин ағлашмаларына кәләк. Әлбәттә, оғул итирән ана, әр итирән кәлин ағлајыб көз јашы төкүрдү, һәјат исә өз ахынында давам едирди. Әслиндә дағын о үзүндә дава келәндә дә бу үзүндә һәјат мүвазинәтини итирмирди. Инсан ишләјир, әкир, бичир, дөјүрдү. Ајры чүр дә ола билмәзди. Јохса орда гырғын, бурда ағлашма, бәс мадди не'мәт истеһсал едән кимдир? Мәним нәслимин ушаглығы да мүһарибә илләриндә кечиб. Чох еркән кишиләшиб ишләмәјә башламышыг. Анчаг ушаг ојунларымыздан да галмамышыг. Гајышгапмамыз да, даш һеллләтмәјимиз дә, топ - топ ојунумуз да давам еләјиб. Гочалар наһара әјләшәндә биз әлимиздә дүрмәк јарышымызы кечирмишик.

Демәк истәјирәм ки, бүтүн дәһшәтләри, бүтүн ағрылары кәрәк дүз јазасан. Әкәр ән чәтин анда белә һәјатда көз гырпмасан, јашанасы һәјат олмазды. Ушаг доғулмазды, нәсил

артмазды. Поезија јалан севмир. Ән јүксәк "бәдии" јалан белә чылпаг һәгигәт өнүндә дурушуну итирир.

Кәнчләрин јарадычылығында мөвзу касадлығындан чох данышырлар. Көрүнүр, бурада мүәјјән һәгигәт вардыр. Өзүнү ешәләмә, ше'р хатиринә ше'р јазмаг, демәк, гурашдырмаг, һиссә јығмаг тәбии доғум поезијасынын имканларыны азалдыр, мәгсәдини башга сәмтә јөнәлдир.

Һеч кәс әдәбијјатымызда кәнчлијин гүввәтли јенилик мејлини, исте'дадыны инкар етмир. Чохларынын дедији бу чејнәнмиш шүары бир даһа тәкрар едирик: сәнәткар үчүн тәкчә исте'дад аздыр. Исте'дад биринчидир, онун далынча икинчи, үчүнчү вә башга "инчи" хүсусијјәтләр кәлир. Һәјат һеч вахт исте'дадын јолуна халча - килим дөшәмир, әксәр һалларда гранитлә үз - үзә кәтириб "јар кеч" дејир. Бу мәнада вараг-ладығымыз 16 - 17 китабчадан 2 - 3-нү чыхмаг шәртилә парлаг исте'дад сурәти аз нәзәрә чарпыр. Бу, чох тәәссүф доғурур. Һамы вәзни, бөлкүнү билир, сәрбәст данышмаға, тәзә фикир демәјә чан атыр. Бунлар һәлә учсуз - бучагсыз сәнәт сәһрасынын илғымларыдыр.

Адам истәјир ки, бу мүәллифләр чохлуғунда јазы тәрзи, һадисәләри гаврајыш чәһәтдән хүсуси характери олан шаирлә гаршылашсын. Онун сәси, хәтти сечилсин.

Бу чох чидди мәсәләдир. Шаирлик иддиасы илә јарада билмәк чәтинлији арасында јер өлчәндән әсл исте'дады ајырыб гајғы илә тәрбијә еләмәк, инкишафына шәраит јаратмаг ағсаггал әдибләримизин вичдани борчудур. Һазырда поезијамызын гаршысында дуран ән мүһүм вәзифә хәлгилик, јүксәк идејалылыг, поезија вәтәндашлығы мәсәләсидир. Әсл әдәбијјат һәмишә, өз заманында да мүасир олмуш, дөврүнү сәнәтин сүзкәчиндән кечириб дөврүнә көстәрмишдир. Әдәбијјат тарих оландан сонра ону варағлајан әсрин аламы биринчи нөвбәдә өз заманыны нечә әкс етдирдијини һәмин әдәбијјатдан сорушачагдыр.

Хәлгилик дә, јүксәк идејалылыг да өз мәзмунуну мүасир бахымын мүзакирәсиндән, онун јени - јени ифадә формалары гәлибиндән кечирир. Онлар јалныз јүксәк сәнәт дилиндә

әдәбијјата чеврилиб, узун өмүр алмаға имкан тапырлар.

Ачыг демәк лазымдыр ки, "мүасир мөвзу" пәрдәси алтында ше'римизә јабанчы, гапыдан кириб, пәнчәрәдән чыхан јазылар кәлир. Бундан еһтијатлы олмаг кәрәкдир.

Республикамызда мүхтәлиф саһә гәзетләри чап олунур. Онларын сәһифәләриндә мүхтәлиф пешә саһибләринин зәһмәтини тәрәннүм едән бәдии јазылар да верилир. Бунларын јахшылары, тәгдирәлајигләри дә олур. Тәки олсун. Аз мүбалиғә илә десәк, көрүрсән, бир гәзет иншаат ше'рләри рубрикасы ачыб, өз даими ше'рләрини дә тапыб. Дикәр гәзет бокс вә ја күләш поезијасы, башга бириси јанғына гаршы мүбаризә лирикасы чап еләјир вә буну бөјүк хидмәт сајыр. Сонра мүәллиф дә бу мәтбуатдакы "күнүн вачиб мәсәләси"нә һәср олунмуш ше'рләринин сијаһысыны тутуб мүхтәлиф тәшкилатлара нота көндәрир вә "мүасир" китабынын чап олунмасыны тәләб едир.

Поезијаны јаланын көләсинә дөндәрмәк истәјән мүәллифдән сәмими вә тәбии ше'р һүркүб гачыр, илһам дидәркин дүшүр вә бир даһа онун гапысына "сағына" кәлмир.

Поезија зәрури доғулуш кими тәбии, тәбии доғулуш кими зәрури олмалыдыр. Әсл сәнәт доғулмаја билмәмәк гануну илә доғулур. Елә мүасирлик дә сәнәтин гаршысында о заман дурур ки, сәнәткары әһатә едән мүһит бир вулканик, тектоник просес кими тәзә јаранышлар истәјир. Бу күн дүнәнә бәнзәмир. Бу күн сәнәтдә өзүнү көрмәји тәләб едир.

Ломоносовун енержинин итмәмәси вә маддә чәкисинин сахланмасы ганунуну, мәнчә, заманын, вахтын да итмәзлијинә тәтбиг еләмәк олар. Әкәр бу заман мүәјјән вахт бу вә ја дикәр ишә сәрф олунан гүввә, енержи исә демәли, о бөјүк әмәлләр шәклиндә сөнән әсәрләримизә һопуб јашајыр. Бизи әһатә едән заман бөјүк зәһмәт, фәлсәфи - әхлаги дүшүнчәләр шәклиндә бу күнүн ше'ринин баш гәһрәманы олмалыдыр. Әдәби савадлан, әдәби техника билијиндән кәлән сүн'и лифләри хатырладан ше'рләр замансыз, мәкансыз олдуғундан әсрин һансы долајындаса кәрәксиз бир јүк кими дәрәнин дибинә дығырланачаг. Поезија ахтарышлары мүасир кәшфләрини өз лабораторија тәчрүбәси хатири үчүн дејил, мә'нәви "не'мәтләр

истеһсалы" кими һәјат үчүн, практики фәалијјәт үчүн апармалыдыр. Бу күнүн поезијасында бу күн олмалыдыр. Бу кејфијјәтләрдән мәһрум олан, илк бахышда парылдајан, парылтысындан ишығ вә истилик алынмајан әсәрләр узагдан көзәл көрүнән, нөмәтсиз, һиссиз, еһтирассыз көзәлләри хатырладыр. Онлара бахан тапылар, анчаг севән тапылмаз.

1969

ФИКИР ҺӘГИГӘТ АХАРЫНДА

Дејәсән бу фикри һамы дејиб, елә һамы да тәсдигләјиб: бөјүк сәнәтин, бөјүк јарадычылығын бүнөврә дашы зәнкин тәрҹүмеји - һал үзәриндә гурулур.

Көкләрини торпағын дамарлары илә һачабәнд еләмәјән, тәбиәтин туфаныны удуб, булудуну әммәјән ағачлар бар вермир.

Рәсул Рзанын "Мәним фикримчә..." китабы тәрҹүмеји - һалла ачылыр. Камил дүнјакөрүшү, һәссас шаир мүнасибәти тәрҹүмеји - һалдан башланыр.

Онун биличи бир ушаг марағы илә јадында сахлајыб, еһмал - еһмал чөзәләдији мөһкәм тәфәррүатлар, көврәк хатирәләр, дәрәләрдә чимиб, дүзәнләрдә гурунан, арабир дә чинар хышылтысына, гуш нәғмәсинә гарышыб һансы аләмәсә учуб кедән өмүр парчалары гәлбимизин һәлим дујғуларыны тәрпәдир, көзүмүзү јашардыр, кечән күнләримизин көрүшүнә чағырыр бизи. Унудулмаз бир тәнтәнә илә гучаглашыб әбәди ајрылмаг көрүшүнә.

Бүтүн адамлар ушаглыгда бир чүр јашајырлар. Бөјүдүкчә онларын мүәллими олан мүһит һәрәсинин гулағына бир шеј пычылдајыр. Онун бүтүн кәләчәк әмәлләринин баиси о мүәллим мүһитдир. Һәр јердә онун дәрс чәдвәли, чубуғу, јазы тахтасы асылыб...

Бу мүһит ағлы кәсмәјә башлајан күндән тәрҹүмеји - һал мүәллифинин дујғуларына әдәбијјат һәвәскары тохуму сәпәләјир, доғма очаг алышдыгча бајатылар, лајлалар ешидилир, ата нүфузу ону ше'р дәһнәсинә тәрәф јөнәлдир. Ушаглығыны, аталы - аналы дүнјасыны мәһәббәтлә вәрәгләјән хатирәләр кет - кедә сүр'әтини, анлајышыны, һәјата бахышыны дәјишир, мүдрикләшир вә нәһајәт, әдәбијјатымызын дирәкләриндән бирини өз чијниндә кәтирән бөјүк зәһмәт адамы, гүдрәтли сәнәткар кими өмрүн јүксәк зирвәсиндә дајаныб сәнәтимизин кечдији јоллара бахыр. Сәнәт евини тикиб гурмаг мәсәләләриндән данышыр. Бу евин көркәмли ме'марларыны хатырлајыр, онларын портретини јарадыр, онларын бөјүк

сәнәтиндән өјрәнмәјә вә башгаларыны өјрәтмәјә сәсләјир гәләм гоншуларыны.

Бәлкә дә дүнән дүнәни о гәдәр дә ајдын дәрк етмәк олмазды. Инди онун лазым олмајан даш - һасарлары учуб - төкүлүб, јаддашда јалныз көрәкли минарәләри галыб. Инди о, әлин ичиндәдир, ону ағлын лабораторијасындан кечириб даһа јахшы тәһлил етмәк олар. Онун әдәби һадисәләри тарихә дөнүб, әдәбијјат исә тарих оландан сонра әсл објектив гијмәтини ала билир.

Инди о, сәнәтимизин јолларына бахыр. Бурада онун елми тәфәккүр илә бәдии тәчрүбәси бирләшиб чијин - чијинә верир, чәсарәтлә, инамла өз сөзүнү, нөгтеји - нәзәрини изаһ едир. Онун мәнтиги кәскин вә инандырычыдыр. Онун мәнтиги чох заман "мәним фикримчә"ни өз адындан дејил, сәнәтимиз, әдәбијјатымыз адындан дејир. Чүнки бу мәнтиг сәнәтин објектив мәрамнамәләрини вә субјектив "мәнчә"ләрини јахшы билир. Бунларын орбитиндә һәрәкәт еләмәк, бунларын дартымына мә'руз галмаг вә ондан чыхмаг ганунаујғунлугларына да бәләддир.

Лакин бу мәгалә вә публисист јазыларын, тәнгиди гејдләрин, рә'ј вә мәктубларын мүәллифи шаирдир! Бу да тәбиидир. Әсил шаирин шаирлији али мәктубунда да, кичик бир хроникасында да өз хәттини бүрузә вермәли, али данышыг тәрзинә јад олмалыдыр.

О чох заман шаблонлашан тәнгид тәһлили вә үсулларына сыға билмир. Даһа доғрусу, сығмаг истәмир. Бәзән онун мәгаләләриндә очерк, хатирә, публисистика үнсүрләри бирләшир. Бу бирликдә јадда галан, мараглы шаир тәһкијәси апарычы хәтт тәшкил едир.

Р. Рзанын өзүнүн дедији кими, јарадычылығында полемик үнсүрләр чохдур. О, бу гәбил јазыларында һәмин полемик үнсүрләрә мөһкәм нәзәри дајаг јарадыр. Бу бүноврәнин өзүлү чох мөһкәм, әсасы чох әсаслы олур. О јазыр: "Ән'әнәләри һәрарәтлә мүдафиә едән адамлар нәдәнсә чох заман онлары јалныз кечмишдә ахтарырлар. Кечмишин мәишәји вә әдәби ән'әнәләринин һамысыны бизим мүасир һәјатымыз вә

сәнәтимизин силаһы еләмәк мејилләринин дүзкүн олмадығыны һәлә демирәм. Белә бир суал ортаја чыхыр: ән'әнә јаратмаг мәкәр јалныз кечмишин әлдәјмәз һүгугудур? Нә үчүн бизим кечмишдән гат - гат мараглы вә зәнкин олан һәјатымыз јени ән'әнәләр јарада билмәз вә јаратмамалыдыр? Белә дүшүнәк ки, "милләтләр" нә јарада билирләрсә артыг јаратмышлар, сәнәтдә милли хүсусијјәтләр исә чохдан тапылмышдыр, бурада ахтармалы бир шеј јохдур" - мәнчә тамамилә сәһвдир...

Мисал кәтирдијимиз бу парча Рәсул Рзанын тәкчә нәзәри мүбаһисә вә мүддәасы дејил. О, бүтүн јарадычылығы боју һәрәкәтдә, ахтарышда олмуш, һәтта бә'зән тәәччүб доғуран, илк вахтлар ардычыллары тапылмајан сынаглар да кечирмишдир. Һәрдән онун инады үзү күләјә доғру кетсә дә, һәрдән бүдрәсә дә, гаршыда инамы әл еләмиш, јашыл ишығыны јандырыб јол көстәрмишдир.

Р. Рза heч вахт әдәбијјат вә ја јашајыш, мәишәт ән'әнәләри әлејһинә кетмәмишдир. О, ән'әнәләрдән јапышыб дуран, ону тәзәләмәјә гојмајанларын, јенисини јарада билмәјәнләрин әлејһинә кетмишдир. Бир дә ахы, бизим истәјимиздән асылы олмајараг заманын имтаһанына дөзмәјән, јерини тәһвил верән, ја да јерини даһа да мөһкәмләндирән ән'әнә әдәби просес, дүнјакөрүшү вә бахышлар олмуш вә олачагдыр.

Әслиндә әдәбијјат дүнјасынын илк вә сон сәјјаһы јохдур. Кәшф олунмуш hесаб едилән бир әдәби форманын нә гәдәр јени - јени голларыны тапанлар олуб. Сәнәтдә форма вә мәзмун, тапынты процеси һүдудсуздур.

Дәдә Горгуд дастанларындан үзү бәри ше'рләримизин кечдији јолун әдәби - тарихи хәритәсини чәкиб гаршымыза гојсаг вә диггәтлә нәзәрдән кечирсәк, көрәрик ки, бу хәритә дүнјанын өзү кими рәнкарәнк, мүхтәлиф иглимли, дәфәләрлә әлдән - әлә кечән, чарпазлашан, дүјүнләшән, долашан, тәзәдән ачылан бир тәбиәтә маликдир.

Елә мугајисә үчүн бизим халг ше'римизлә гәзәл әдәбијјатыны котүрәк. Халг нәғмәси халгын зәһмәти - әкин - бичини, севинч вә кәдәри, гәләбә вә мәғлубијјәти илә бир доғулмуш, сонрадан бири дикәринә һәрәкәтверичи гүввәјә, тәкана чеврилмишдир.

Гәзәл әдәбијјаты исә мәктәблә, тәһсилә, башга халгларла әдәби тәмасла әлагәдар олараг халгын "зијалы тәбәгәси" тәрәфиндән кәтирилмишдир. Сонра әсрләр боју ишләниб чилаланмыш, милли форма алмыш, халг ше'рилә гоншулугда јашајыб бир - биринә һәјан олмушдур.

Халг бу әдәбијјатын усталарыны гәбул едиб нәсимиләринә, фүзулиләринә баш әјмәмишдирми? Бәјәм бунларын - бу жанры бизим әдәбијјата кәтирәнләрин јолуна күл - чичәкләми чыхыблар? Мәкәр онлара јағдырылан тә'нә дашлары тарихин азмы сәһифәсини чырыг - чырыг eләјиб?

Мүдрик халг она лазым олан һәр бир сәнәт әсәрини гәбул едир. О, һансы формада јазылыр - јазылсын, тәки она көмәк еләсин, әлиндән тутсун, дәрдинә шәрик ола билсин.

Халгын јенилик мејли, сәнәти ирәлијә апармаг мејли мадди не'мәтләр истеһсалы илә бағлыдыр, даһа дүзү ондан мајаланыб, ондан ганад алыр. Һәлә ибтидаи әкинчиликлә мәшғул олан халг бир-ики тахыл нөвү илә кифајәтләнмирди; ахтарырды, әмәјини, јашајыш тәрзини јүнкүлләшдирмәк истәјирди. Буғданы, мәрчимәји, нохуду тапырды, ағач тијәли хышдан дәмир каваһынлы хыша кечирди. Бу ахтарыш техники биткиләрәчән, котандан адлајыб тракторачан, даһа нәләрәчән кәлди. Јә'ни демәк истәјирәм ки, заманын бу сүр'әтли һәрәкәти, истеһсал үсулу јени - јени әдәби формаларын јаранмасыны да мүәјјән едир.

Торпағын имканлары бөјүклүр, о, бүтүн ән'әнә вә јенилији ејни нәмишликлә, ејни һәрарәтлә гаршылајыр вә сонра онлары истәјинчә гидаландырыр.

Сәнәт тәсәррүфаты да беләдир. Мүгајисә кобуд да олса, әслиндә беләдир. Сәнәт тәсәррүфаты да чохчешидлилик севир. Бу шәртлә ки, торпағын ола, дәнин ола, фәрасәтин ола.

Әввәлчә дедијимиз кими, мүәллиф мүсаһибини ачылы - ширинли, бә'зән дә јуморлу хатирә долајлары илә апардыгча сәнәт мәсәләләри барәсиндәки сөһбәти даһа дәринләшир, мүбаһисәли шәкил алыр. Һәрдән она инанмаг истәмирсән. Илләрлә көрүб кечдијин дүзәнкаһын јени биткиләрини саданајыр, тәзә сакинләриндән сөз ачыр. Бунлар һардан? - дејирсән. - Бабам "көрмүшәм", нәнәм "көрмүшәм" демәјиб, нағыл гәһрәманларымыз онларла растлашмајыб... О, инад еләмир. Инадкар мүсаһибинин голундан јапышыб, лал хәритә өнүндән чај гырағына, даг әтәјинә, дәниз саһилинә апарыр, һәјаты көстәрир. Күнәшдән тутмуш гум дәнәсинә гәдәр һәрәкәтдә олан, дәјишән һәјатын бир парчасы да сәнәтдир. Шаирин сәнәтә бахымы мүхтәлиф сәһифәләрдән мүхтәлиф сүрәт вә тутумла сүзүлүб кәлир, үмуми бир мәчрасында мүәјјән бир сәвијјә алыр, сонра әбәди мәнсәбинә - Азәрбајчан әдәбијјаты тарихинә доғру јөнәлир.

Р. Рза халгымызын тарихини тез - тез, гүрурла вәрәгләјән, адәт вә ән'әнәләри, бунларла бағлы олан поезија нүмунәләрини, үмумән халг мәишәтини, халг дилини чох көзәл билән бир сәнәткардыр. Халгын тарихинә сәјаһәт едәндә, икид вә гәһрәман оғуллардан данышанда, сәнәт инчиләрини тәһлил еләјәндә онун севкиси даһа күкрәк вә ганадлы олур. "Јени јарадычылыг гәләбәләринә доғру". Дәфәләрлә ешитдијимиз бир башлыг. Китабын тәрчүмеји - һалдан сонракы сәһифәләринин давамы...

Адама елә кәлир ки, о бә'зи мә'рузәчиләр кими Азәрбајчан Јазычыларынын Нахчыванда кечирилән пленумунда һәрәни бир овуч тәрифләјәчәк, бир чимдик тәнгид едәчәк, сонра да үмуми шәкилдә сәнәтин гаршысында дуран вәзифәләрдән данышачаг - јени јарадычылыг гәләбәләринә доғру!

О, бу јолла кетмир. Әввәлән, она көрә ки, о, Нахчывана кәлиб. Бура Азәрбајчанын гәдим мәдәнијјәт очагларындан биридир. Икинчи тәрәфдән дә ора кәлән, ону тәсвир едән дәрин бәдии публисистика устасы олан шаирдир. Бу шаир, шаир вәтәндаш о тај, бу тајлы ики Азәрбајчанын ајрылыг јарасыны тәнзиф кими сарыјан Аразы көрүр. Араз бу торпағы јалныз үстдән ајырыб, фикримизә, арзу вә истәјимизә исә сәдд чәкә билмәјиб. Һәм дә бу торпаг алтдан мөһкәм сүхур гатлары илә бир - биринә бағлыдыр. Нә гәдәр дартылса да гопан дејил.

Р. Рза бунлары елә мәһарәтлә, елә образлы тәсвир едир ки, адамын - нифрәти - гәзәби, севинчи - мәһәббәти, дәрди - кәдәри өз јерини тез - тез бир - биринә верир. Диггәт един: "Иланлы даг

елә бил ки, нәһәнк бир гургушун фәвварәсидир. Гүввәтлә көјә галхыб, сеһркар бир әлин һәрәкәти илә бирдән донуб һавада галмышдыр".

О. Нахчыванда јашајан јазычыларын әсәрләринә диггәтлә, гајгы илә гијмәт верир., јол көстәрир. Ејни заманда о, Нахчыванын тарихи шөһрәти вә мүасир јүксәлиши илә јанашы, бу күнкү һәјатындакы нөгсанлары да гејд едир.

Шәһәрин мүәјјән тарихи - чоғрафи ичмалыны вермәк, мәдәнијјәт тәрчүмеји - һалыны, әдәби мүһитини јүксәк сәвијјәли бир дилдә тәсвир етмәк чәһәтдән Нахчыван һагтында бу гејдләр елми - бәдии публисистиканын ән јахшы нүмунәләриндән бирудир.

Р. Рза тез - тез сәфәрдә, сәјаһәтдә олур. Чох һалда онун сәфәр дәфтәри ше'рлә, хатирә вә гејдләрлә долу кәлир. Онун әрәб өлкәләринә сәфәрдән кәтирдији "Узаг елләрин јахын төһфәләри" хатирә - гејдләри азәри охучуларына ән јахшы төһфәдир. Әслиндә о нә хатирәдир, нә дә гејд. Заманын һөкмү илә парчаланыб дидәркин дүшмүш, Ирагда мәскән салыб јүз илләрлә мәктәбсиз, мәтбуатсыз өз дилини јашадыб горујан азәри түркләринин халг поезијасы һагтында ән јахшы тәдгигат әсәридир.

Гәриб дијарда бирдән таныш нәғмә, бајаты ешидән шаири хош һејрәт бүрүјүр, севинир, көзләри јашарыр. Ираг сөзү онун јадына "фәраг" сөзүнү салыр. Фәраг сөзүнә исә поезија өмрү верән, бәшәри һичран вә кәдәрлә, севки вә һәсрәт телләри илә инсан һиссләрини бир - биринә дүјүнләјиб јашадан Фүзули дејилми?

Азәрбајчан поезија силсиләси зирвәләриндән бири - Фүзули XVI әсрдә бу хорјат вә маниләриндән нәғмә ичмиш, һәм дә өз нәғмәсини Кәркүк поезијасына ичиртмишдир. Нәјә көрә дејирләр ки, халг өлмәздир? Әслиндә өлмәјән инсан вармы? Јох! Она көрә бүтүн һалда халг өлмәздир ки, о бүтүн исте'дадыны поезијада, ме'марлыгда, рәссамлыгда, мусигидә вә ја башга сәнәтдә әридиб, бир ја бир нечә сәнәткара бағышлајыр. Онун фикри, әмәлләри сәнәтә говушур. О өлмүр, шәһәр олур, јол олур, нәғмә, мусиги олуб јашајыр.

Халг кедир, Фүзули галыр. Фүзули галыр - халг галыр.

Буна көрә дә тәсадүфи дејил ки, Р. Рза Кәркүк хорјат вә маниләрини араштырыркән Фүзули чазибәсиндән узаглаша билмир. Бир чох хорјат вә маниләрин мүәллифи Фүзули һесаб едилдији дә тәбиидир. Бурада нәдәнсә мәним јадыма "көздән узаг, көнүлдән ираг", "гада сәндән ираг олсун", "ираг сәннән", "ираг бизимкиләрдән" вә с. кими мәсәл вә халг ифадәләри дүшүр. Адама елә кәлир ки, "ираг дүшмәк" "ираг олсун" вә с. сөзләри азәрбајчанлыларын Ирага көчмәси, узаг - ираг бир дијарда һәсрәтлә јашамасы илә әлагәдар мејдана кәлмишдир.

Р. Рза Кәркүк хорјат вә маниләрини Азәрбајчан бајатылары илә јанашы тәһлил едир. Әслиндә бунларын чоху бир - биринә әкиздән дә јахындыр. Јалныз бир - ики сөз дәјишиклијинә уграмышдыр. Онун да "күнаһлары" бу нәғмәләри јашадан јадлаш вә арабир охујан дилдир. "Әкиз" хорјат, мани вә бајатыларын талеји белә олмушдур. Бунунла белә, өз гатарындан ајры дүшмүш дурна кими, доғма елиндән, елатындан ајрылан адамлар да өз нәғмәсини јаратмамыш дејилди. Бу нәғмәләрин бир гисми өз гәдим ән'әнәси үзәриндә тәмәл дашы гојур, дикәри дә јерли шәраитлә, әтраф мүһитлә, онун тәзјиги, һадисәләри, тој, јаслары илә бағлы шәкилдә мејдана кәлирди.

Дилин тәзјигә гаршы мүгавимәтини, тә'сирә гаршы әкс тә'сир, коррозијаја гаршы чилаланма гүввәсини һеч бир варлығын күчү илә мүгајисә етмәк олмаз. Мин илләрин күршады - туфаны, исти - сојуғу ондан чү'зи гәлпәләр гопара билир. Дилин әсасы, көкү галыр. Ону сахлајан мүгавимәт күчүнүн чох фаизи дә поезијанын пајына дүшүр.

Р. Рза халг поезијасынын бу көзәл нүмунәләрини фолклоршүнас кими усталыгла, инчәликлә тәһлил едиб, ән хырда дүјүнләрини белә ачыб чөзәләмәји бачарыр. О, халг дилинин инчәлијиндән, кәсәриндән, тутарындан зөвглә истифадә едир; бә'зән адамын јадына бабаларын, нәнәләрин ишләтдији инди "архаикләшиб" атылан сөзләрин данышыг вә дејилиш формаларыны салыр. Һәтта бизә мә'лум олан сөзләрә шәкилчи вә ја өн сөз артырмагла пејвәнд ифадәләр дүзәлдир. Бунлар дилин имканына хәләл дејил, тәзәлик кәтирир. Дејимимиз

кејфијјәтләри "Узаг елләрин јахын төһфәләри"ндә дә көрүрүк. Бурада онун елми дүнјакөрүшү, халг әдәбијјаты билији илә мәсарәтли шаир фантазијасы бирләшир.

Гәрибәдир, бизим бајатыларда олдуғу кими, хорјат вә маниләрдә дә дағларла бағлы олан һичран нотлары чохдур. Бунун сәбәби нәдир? Бунлар ән'әнәдән кәлир, јохса дағлар Кәркүкдә дә көрүш вә вүсала гәдимдән бәри сәдд олмушдур?

Бурада, әлбәттә, ән'әнәдән кәләнләр даһа чохдур. О бири тәрәфдән дә Азәрбајчанын чоғрафи мөвгеји еләдир ки, ону һәр јердән дағ силсиләләри әһатә едир. Шүбһәсиз ки, јол вә нәглијјат васитәләринин гәдим сәвијјәсиндә дағлар мүәјјән мөвсүмләрдә көрүшләрә, вүсаллара, игтисади - мәдәни әлагәләрә сәдд иди. О заман тәбии олараг дағлар һаггында нәғмәләр, бајатылар гошулур, ону бә'зән инсафа - мүрвәтә чағырырдылар. Бизим бајаты вә халг ше'римиздән:

Гарлы дағлар кәлиб дүшдү араја,
Галмышам гүрбәтдә а јана - јана.

вә ја:

Дағлар, бөлкәли дағлар,
Диби көлкәли дағлар.
Көзүм јолларда галды,
Нә вахт ел кәли, дағлар?

Кәркүк нәғмәләриндән:

Дағлар дағлады мәни
Көрән ағлады мәни.

вә ја:

Дағыт үзә,
Зүлфүнү дағыт үзә.
Горхмурсан бир аһ чәкәм,
Дөндәрәм дағы дүзә?

кими онларла белә нүмунәләр мисал кәтирмәк мүмкүндүр.

Р. Рзанын дедији кими: "Елә маниләр, бајатылар вар ки, адам онлары охујанда һүндүр дағa галхмыш кими һәјәчандан,

тә'сирдән нәфәсини дәрмәк, көксүнү јенидән һава илә долдуруб, дујдуғу зөвгү чанына јајмаг истәјир".

Бу хорјат вә маниләри јарадан халг, онларын илк мүәллифи олан бу вә башга фәрд дәфәләрлә заманын бурулғанына дүшүб, чох шејини итирмиш, гәлбинин чох истәјини дәфн еләмишдир. Бәлкә дә бу нәғмәләр - инчиләр, көвһәрләр о дилләркин, чәлаји - вәтәнләрин, мүхтәлиф тарихи - чоғрафи сәбәбләрин дартымы илә Ирага кәлән азәрбајчанлыларын јеканә варыдыр ки, талана, сүркүнә, тарихин шум - пәршумуна мәруз галмамышдыр.

Оху тәр,
Каманы тәр, оху тәр.
Атма көнлүм евинә,
Гәм түнлүкдәр, ох итәр.

јахуд:

Ох атды, мәни вурсун
Синәмдә оху јанды.

Р. Рза, "бу аловлу көнүл гнарсан" гејри - ади тәшбеһли, инчә дүзүмлү сәнәт нүмунәләрини тәһлил әләјиндән елә зөвглә, усталыгла кечирир ки, истәр - истәмәз ону јарадан халгын истe'дады гаршысында баш әјирсән.

"Мәним фикримчә..." китабынын чох һиссәсини тәшкил едән шаирин мүхтәлиф илләрдә јаздығы мәгаләләр, ајры - ајры сәнәткарлар һаггында бә'зән кениш тәһлилли, бә'зән гыса сөз, кәнч әдәби - гүввәләр барәдә уғурлу јоллар, әдәбијјат вә сәнәтин чүрбәчүр саһәләриндән һесабатлар вә мәктублардыр.

Тәәссүф ки, буларын тәртиб, јахуд дүзүлүшүндә мүәјјән бир систем көзләнилмәмишдир. Әввәл дүшүнүрсән ки, јә'ни мүәллиф вә редактор әсәрләри јазылмыш тарихи ардычыллығы илә тәртиб етмәк истәјибләр. Сәһифәләри диггәтлә чевирирсән - јох белә дејил. В. Мајаковски һаггында јазылан бир нечә мәгаләнин дүзүлүшүнә диггәт јетирәк. Әввәл "Кәнчлијин севимли шаири" адлы мәгалә кәлир. Ардынча вәфатынын 25 иллији, сонра 19 иллији, даһа сонра исә 20 иллији мүнасибәти илә јазылан мәгаләләр верилир. Ики мәгаләдән сонра А.

Исаакјан һагтында мәгалә араја кирир. Јенә Мајаковски һагтында, јенә ики мәгалә араја кирир. Нәһајәт, јенә Мајаковскидән. Бәлкә бунлар охуну асанлашдырмаг хатиринә едилиб? Јох! Садәчә олараг китаб редактору мүәллифлә бирликдә мүхтәлиф сәпкили әсәрләри хроноложи вә јахуд тематик чәһәтдән системләшдирмәјибләр. Јахшы оларды ки, бүтүн әсәрләрин јазылыш тарихи сахланајды вә елә китаб бу принсиплә дә тәртиб олунајды. Онда мүәллифин әдәби - тәнгиди көрүшләри, елми - публисистика јарадычылығынын инкишаф мәнзәрәси даһа ајдын көрүнәрди. Бу охучу үчүн дә, әдәбијјат тарихи үчүн дә лазым иди.

Шаир - сәнәткарын варлыға мүнасибәти тәкчә онун ше'р јарадычылығында дејил, мәгалә вә чыхышларында, публисист гејдләриндә дә тәзаһүр едир.

Бу тәзаһүр Аристофан, Низами, Нәваи, Руставели, Нәсими, Фүзули, М. Ф. Ахундов, Пушкин, Лермонтов, Шевченко, Толстој, Сабир, Горки, Мајаковски, Чаббарлы, М. С. Ордубади, Ү. Һачыбәјов, Һ. Һүсејнов, А. Исаакјан, С. Вурғун, С. Рүстәм вә башга сәнәткарлара мүнасибәтдә, бәзиләринә һәср олунан әтрафлы мәгаләдә, дикәрләри барәдә епизодик хатырламада мејдана чыхыр. Онларын һәр бири һагтында Р. Рза өзүнә хас шаир еһтирасы вә һәм дә әдәбијјатшүнас ме'јары илә данышыр. Сәнәткарлар һагтында јазылан мәгаләләр хүсусилә о чәһәтдән мараглыдыр ки, мүәллиф онларын бир чох чәһәтләрини "көздән јајындырыр", әсасән сәнәткарлыгла, бәдии тәчрүбә илә бағлы олан чәһәтләрини нәзәрә чарпдырыр.

Классик вә мүасир дүнја сәнәтинин габагчыл ән'әнә вә новаторлуғундан данышмаг үчүн кәрәк онлары бир мүтәхәссис кими өзүнә предмет еләмәји, луғәтсиз охумағы бачарасан. Дәфәләрлә дејилмишләри јенидән чејнәмәк, бәдии образларла васитәчи васитәсилә "данышмаг бачарығы" илә дә јазанлар, һәтта елми ад аланлар олур. Бөјүк сәнәт, бөјүк сәнәткар һәмишә бөјүк шәрһә мөһтачдыр. О өзү ахтарыр, көрүр, кәшф едир, аләмләрә хәзинә ачары бағышлајыр. Бу хәзинә ачарына јијәләнләрин һеч дә һамысы билмир ки, инсан өмрүнүн бу мә'нәви не'мәтләри сәнәткар фикринин һансы гатларында

тапылыр вә онун "истеһсал үсулу" нә кими чәтинликләр үзәриндә гурулур.Бу ад - шөһрәт саһибләри өмүр итирмәк баһасына өмүр газаныр, әзаблар баһасына хошбәхтлик, өлүм баһасына һәјат тапырлар. Буиларын, бу сәнәткарлы сирләрини билмәк онлара мәһәббәти бирә - беш артырыр. "Мәндә сығар ики чаһан, мән бу чаһана сығмазам" - дејән шаирин өзүндән разылығына, мә'нәви учалығына бах! О һисс етмирми ки, дөврәсиндә әли гәфил гылынчлы "мәнәм - мәнәмләр" јашајыр, јолу хәндәкли хәјанәтләр ону гонаг дә'вәт едир, һарын фатеһләрин ган көлүнә бәнзәр көзләри батырмаға бир учалыг ахтарырлар? Бәли, билир, фәргинә вармыр, онунағлы ријази һесабламалар мәркәзи дејил, мәһәббәт вә гәһрәманлыг, мүбаризә вә гүрур мејданыдыр. Мү'тиликлә исте'дад, јүксәлишлә көзүгыпыглыг, горхаглыгла гәләбә тәрс мүтәнасибдир.

Р. Рза јарадычылығы севдији, өјрәндији, тәрчүмә етдији дүнја классикләри илә онларын өз дөврүндә көрүшүр, өз дөврүнүн тәләбатларыны онлардан истәмир, јүксәк сәнәткарлыг хүсусијјәтләрини тапыб үзә чыхардыр; бәшәри рәнкләри сечир, јалныш нахышлара да диггәт јетирмәји унутмур. Ајры - ајры сәнәткарлар һагтында һәмишә кениш данышыб, әдәби тәһлил вермир. Л. Толстој һагтында сәһифә јарымлыг сөз онун нәһәнк образыны бу сәтирдә чох көзәл чәкмишдир: "О санки өз епохасыны овчунда тутмушду.."

О, бә'зән бир сәнәткарын јубилеји, гәфләтән өлүмү вә ја да јени китабынын нәшри илә әлагәдар гысаһәчмли, миниатүр, мәнсур ше'р тәсири бағышлајан мәгалә вә әдәби парчалар да јазыр.

Онун нәзәри фикринә бир сөјкәнәчәк, әјани бир васитә лазым оланда тез - тез Фүзулијә, Мирзә Фәтәлијә вә Сабирә мүрачиәт едир. Һамымыза јахшы мә'лум олан Сабир сәнәти Р. Рзанын бир чох тәһлил вә мүлаһизәләриндә јени - јени чаларларыны, һәлә тәсвир олунмамыш вулканик просесләрини бүрузә верир.

В. Мајаковски һагтында чох јазылмышдыр. Лакин Р. Рза Мајаковскини тәкчә тәрчүмә едиб, ондан бир тәрчүмәчи кими данышмамышдыр. Дөврүнүн һәр бир бөјүк вә кичик

мәсәләләрини мөвзу едиб, ше'рләринә һопшуран, голуна - гычына сарынмыш зәнчирвари тә'нә вә тәһгирләри гырыб атан, әсри һеч вахт чијинләриндән дүшүрмәјән бу поезија мүһәндиси Р. Рзанын мәгаләләриндә ејни әзәмәтлә данышыр.

Завод кими, сәнајә истеһсал едән шаирин е'малатханасы нә гәдәр рәнкарәнк, әлван әсәрләрлә долудур!

Р. Рза бу мәгаләләриндә В. Мајаковскинин бүтүн сех вә лабораторијаларыны кәзмиш, поетик сирләри, поетик ихтираларыны она мәһәббәти һәссас бир шаир гәләми илә тәсвир еләмиш, јарадычылығынын чох на'мәлум сирләрини ачмышдыр. Бу чәһәтдән Азәрбајчанда В. Мајаковски һаггында ән јүксәк сәвијјәли, практики әһәмијјәтли, елми дәјәрли мәгаләләр јазылышында биринчилик Р. Рзаја верилмәлидир, - десәк, сәһв етмәрик.

Р. Рзанын сәнәтә мүнасибәти тәкчә әдәби әсәрләрдән, шаир вә насирләрдән мөвзу алмыр. О, ејни заманда бизим дүнја мејданына чыхмыш мусиги әсәрләримизи севә-севә тәблиғ едир, рәссамларымызын әсәрләрини дујур, онлары вурғунлугла тәһлил едир вә гијмәтләндирир.

Онун сәси сүлһ уғрунда мүбаризәдә дә ешидилирди. Бу сәс мүхтәлиф салонлардан кәлир, ефирә јајылыр, гәзет - журнал, китаб сәһифәләриндә сијаси - публисист јазылара дөнүр. Бунлар шаирин вәтәндаш гајәси, мәсләки вә јүксәк инсани амалы илә бир јоғрулур, бир дил ачыр, бир ахар истигамәтиндә өзүнә мәчра тапыр. Дүнјамызын кешијиндә дуран, балачаларымызын јухусуну горујан, бабаларымызын јүксәк гәһрәманлыға, мәрдлијә, кишилијә сәсләјән адәт вә ән'әнәләрини һифз едән инсанлара севки һисси, бејнәлхалг империализмә лә'нәт далғасы Р. Рзанын публисистика јарадычылығынын ајрылмаз һиссәсидир.

Вәтән мүчәррәд мәфһум дејил, вәтән бүтүн кәндин, шәһәрин тәбии сәрвәтләри, мадди - мә'нәви не'мәтләри, онлара саһиблик едән вәтәндаш инсанлары илә вәтәндир. Һәр чај да, һәр булаг да, һәр ағач вә һәр гуш да вәтәнин бир һиссәсидир. Олур ки, вәтәндаш Вәтән кешијиндә учалыр, Вәтән вәтәндаш севкисиндә мүгәддәсләшир.

Азәрбајчанын әлверишли тәбии шәраити вә јахшы иглими

бурада бир чох надир битки, гуш вә һејван нөвләринин инкишаф тапмасына имкан јаратмышдыр. Тәәссүф ки, бу реликт биткиләр, надир гушлар инди бә'зи јерләрдә сон нәғмәләрини охујурлар. Елә гушлар вар ки, онларын бәсләниб, бөјүдүлүб, коруға чыхмасы илә вурулуб јерә сәрилмәси бир олур.

Р. Рзанын "Ганун һамы үчүндүр" чағырышы инди республикамызда мүһафизә тәшкилатлары јарандығы, Елмләр Академијасынын чоғрафија институтунда тәбиәти мүһафизә шө'бәси ачылдығы бир заманда даһа актуал сәсләнир. Ону чајларымызын, көлләримизин горунмасына, Хәзәрин надир балыг сәрвәтини мүһафизә едилиб, тәмиз сујуну чирклән-дирмәкдән сахламаг мәсәләсинә дә шамил едә биләрик.

"Мәним фикримчә..." китабында бир нечә мәгалә кәнчләрин јарадычылығына һәср едилиб. Һәмчинин кәнч јазычылара мәктуб формасында јазылмыш бә'зи мәгалә - чаваблар да китаба дахил олуб. Бу мәгалә вә мәктубларын биринчи мә'зијјәти онларын дәрин мәзмунудур. Дикәр тәрәфдән мәгаләләрин ачыглығы, сәмимилији тәбиидир. Сәхавәтли тә'рифи дә әсиркәмир, сәрт тәнгиди дә.

Әлбәттә, мүәллифлә мүбаһисәјә кириб, бә'зән онун бу вә дикәр мүлаһизә вә һөкмү илә разылашмамаг да олар. Демәк олар ки, сизин сәхавәтлә тәрифләдијиниз, јахуд үмид бәсләдијиниз мүәллиф бизим рә'јимизчә үмидсиздир. О исә дејә биләр ки, мәним фикримчә беләдир. Сиз өз фикриниздә галын. Әдәбијјатда өз зөвгүнү башгаларынын зөвгүнә һаким еләмәк, шүбһәсиз, сәнәт јолу дејил.

Р. Рза бә'зи кәнчләрә үслуби чәһәтдән үстүнлүк верир. Зәннимчә, һәр бир мүәллимин бу вә дикәр шакирдә фәрди јанашма методу онун синфә үмуми нәзәрини буховламамалы, фикрини башгаларындан јајындырмамалыдыр. (һәтта "ә'лачы, "јахшычы" олмасалар белә). Бир дә мүәјјән вахт "ә'лачы" кими диггәт чәлб еләјәнләр, сонралар мүвазинәтини итирә дә биләрләр. Кәнчлик мүһитиндә белә јердәјишмәләрә чох тәсадүф олунур.

Әдәби нүфуз олан, халг имтаһанындан кечиб ағсаггаллашан јазычыдан һамы сәмими, објектив гијмәт умур. О бу имканлара

малик олса да, олмаса да, уму - күсү едәнләр өз инадында галыр.

Р. Рза јашыдларынын бир чохуна өрнәк олачаг зәһмәткешликлә кәнч јазычылар һагтында сөз дејир, мәгалә јазыр, мәктубдара чаваб верир, "уғурлу јол" диләкләри илә онлары мәтбуат сәһифәләринә чыхарыр. Һәтта чохумуза мә'лумдур ки, о, бә'зән кәнч мүәллифләрлә отуруб ишләјир, китаб редактәләјир, өн сөз јазыр. "Кениш јоллара чых", "Јахшылар вә мүхтәлифләр", "Гајгы сөзү вә гајгы өзү", "Јолун чәтинлији сәни горхутмасын", "Үмид вә арзулар", "О, шаирдир", "Шаирлик чидди сәнәтдир" мәгалә вә мәктублары белә бир зәһмәтин, гајгы вә тәләбкарлығын мәһсулудур.

Онун вахты илә кәнч шаирләр һагтында јазаркән, үмуми гәнаәти бу иди вә бу гәнаәт өз һөкмүнү инди дә сахлајыр ки, һәлә ше'р јазмаг, лап елә јахшы јазмаг о гәдәр дә һүнәр иш дејил. Һүнәр одур ки, бу јахшылар чохлуғундан өз истe'дад бајрағыны галдырыб, "јахшылар нахышы" олмағы бачарасан.

Р. Рза фикриндә, әгидәсиндә мөһкәм, сәбатлы, биткин характерли кәнчләри алгышлајыр. "Икиүзлү сач әппәји" оланлара еjһам вә вурғуларында сәрт нәзәрлә бахыр.

Заман дәјишиб инкишаф етдикчә биз јени өлчү ваһиди, ме'јар тәрәзиси ахтарырыг. Дүнјанын јахшы олан чох шеји јенә дә јахшыдыр. Анчаг дүнјанин мәһсулу олдуғда ону өјрәнмәли, севмәли, тәблиғ етмәлијик. Лакин о "истеһсал үсулу" о замана мәхсус иди, онун ихтирачыларына, фәһлә вә зәһмәткешләринә алгыш! Бу күнүн өз мөвзусу, өз сәнәткары, өз ифадә, нитг формасы вар.

Р. Рза јазыр: „Новаторлуғу харичи формада көрәнләр елә билирләр ки, мүәјјән һеча, ә'руз вәзни илә, ја сәрбәст јазылмыш сәтирләри јерли - јерсиз гырыб пиллә - пиллә дүзмәклә мәсәлә битир. Унудурлар ки, новаторлуг бәдии идрак, сәнәткарын дүнјакөрүшү, һәјат һадисәләринә мүнасибәти илә бағлыдыр... Новаторлуғун јалныз формада бәдиилијин дүшүнмәк садәлөвһлүк оларды. Јени заманда форманын, һәтта харичи форманын, онун ајры - ајры елементләринин мүндәричә илә әлагәси олмадығыны, һеч бир емосија, тә'сир күчүнә малик олмадығыны дүшүнмәк доғру дејил.

"Иш вәзндә дејил" демәк, вәзни тәсадүфи бир шеј, "битәрәф елемент" е'лан етмәк доғру дејил. Инди ибтидаи мәктәбдә охујан ушаглар да билир ки, бәдии әсәр мәзмунла форманын вәһдәтиндән јараныр. Бу вәһдәтдә һәлледичи мәзмундур. Форма мәзмуна көрә мүәјјәнләшир. Иш мисралары гырмаг онлары алт - алта, пиллә - пиллә, јахуд бир бојда, бир бичимдә дүзмәк дејил. Фикир, дујғу, ифадә тәрзи јени, орижинал олмалыдыр. Мүәјјән консерватизмә гапыланлар, ифадәләр, сөзләр, бәнзәтмәләр даирәсиндә илишиб галанлар, һәр јердә, һәминә ишләниб кәсәрдән дүшмүш, фикрә чидар олан гафијәләрин әсири олуб, тәкрар вә тәглиддән ирәли кедә билмәјәнләр вар...".

Ән'әнә, новаторлуг барәсиндә онун һөкмү гәт'и вә инамлыдыр. Бу инам һәгигәтә доғру кедән, ону јалныш мүддәалардан горујан сәнәткар фикриндән, сәнәткар дүнјакөрүшүндән өз мәнбәјини көтүрүр. Бурада әјери гојмаг, икибашлы данышмаг мејлләри јохдур.

О, сәнәтин објектив ганунларыны "донуб һејкәлләшмиш" һөкмләр шәклиндә дејил, даим һәрәкәтдә олан, һәр дөврдә өз низамнамәсиндә мүәјјән дәјишикликләр апаран чанлы естетик варлыг донунда көрүр. Өз субјектив мүлаһизә вә атмачаларыны да бу бүнөврә үзәриндә дајанаркән дејир. Кәнч јазычыларын јарадычылығына бу нәзәрлә бахыр, онлара төвсијә вә мәсләһәт гәдәһини бу сағлыға ичирмәк истәјир.

Р. Рза әдәбијјатымыза күкрәк бир илһамла кәлмиш Әли Кәрим һагтында бир нечә мәгаләсиндә гајгы вә инамла данышмышдыр.

Бу јахынларда арамыздан вахтсыз кетмиш, парлаг истe'дады илә фикримизә, поезија јолдашымыза һәкк олунан бу шаир нә гәдәр дә гајгы вә мәһәббәтә, һәгиги гәләм тәһлилинә мөһтач иди. Онун ше'рләри, поемалары һамар гәлибдән, өтәри һәвәс вә чап олунмаг һәрислијиндән доғмамышды. О, чәтин јазырды, аз јазырды, јахшы јазырды. Һәлә илк аддымларындан Ә. Кәрим һејрәт доғуран поетик ихтираларла мәтбуата чыхыр, аз - аз көрүнүр, аз данышыр, тә'рифдән гачырды. Р. Рза мүхтәлиф иллар чохлуғунда һәмишә ону ајырыр, ше'рләриндәки тәравәти, јени форма вә мәзмун кејфијјәтләрини ачыг үрәклә тә'рифләјир.

"Мәним фикримчә..." китабы бүтүн оху просесиндә, бә'зи хырда гүсурлары истисна едиләрсә, охучуну чәлб едир, елә јени - инандырычы дуjғуларла мүсаһибләшдирир ки, истәр - истәмәз дејирсән: бизим дә фикримизчә...

Бу кејфијјәт китабын һансы сәһифәләриндә даһа габарыг көзә чарпыр? О сәһифәләрдә ки, шаир өз кәсәрли елми - бәдии вә публисист гәләми илә халгымызын тарихиндән, онун өлмәз сәнәтиндән, бу сәнәти јарадан нәһәнк сималардан данышыр. О сәһифәләрдә ки, шаир фикримизи бир өмрүн кечдији јолларла кери гајтарыр, әтирли, күлшәнли һәјат лөвһәләри, күршадлы - ваһимәли һәјат һадисәләри илә гаршылашдырыр. Мүәллиф бу јолун һәм мүрәккәб, һәм дә ајдын охунан хәритәсини јарадыр. Бу хәритә јалныз она мәхсусдур, онун һадисәләрә јанашма методундан, дәркетмә, гәбул вә инкаретмә нәзәриндән шәрти ишарәләр алмышдыр.

Нәһајәт, китаба үмуми һалда хас олан мүсбәтлик будур ки, һәр бир әсәрдә ја кичик олсун, ја бөјүк, јазычынын һеч кәсә бәнзәмәјән үслубу вар. Китабын үстүндә мүәллифин ады јазылмасајды belә, Р. Рзанын өзүнүн олан тәзә кејимли - формалы, ағыр чәкили - ләнкәрли јазы хәтти һәр һансы сәһифәдә кимә мәхсуслуғуну кизләдә билмәзди. Онун бу саһәдәки јарадычылығы һадисә вә әшјалары јени бичимдә, тәзә рәнкдә охучуја тәгдим етмәк чәһәтдән поезијасынын давамыдыр. Поезија дилиндә, ше'р формасында дејилмәси мүмкүн олмајан фикирләрин башга жанрын сәрбәст имканы илә охучуја дејилмәсидир.

"Мәним фикримчә..." китабы сәнәтимизин дүнәнинә вә бу күнүнә ағыллы нәзәрдән, мүасир бахышдан јаранмышдыр. Бурада узун илләрин поезија ағырлығыны чијниндә апаран көркәмли сәнәткарын даһа башга имканлары ачылыр, фикирдән һәгигәт, һәгигәтдән фикир јарадыр, бунлар ејни бир ахарла әдәбијјатымызын зәнкинлијинә доғру јол алыр, ваһид мәчра тапырлар.

Китабы охујуб баша чыхыр вә гатлајыб дејирик: бизим дә фикримизчә...

1969

КҮРЛӘ ЈАРЫШАН НӘҒМӘЛӘР

Һәрдән мәнә елә кәлир ки, Әли Кәрим поезијамызын чәтин јолуна гәфил вә көзләнилмәз туфан кими бирдән-бирә, ән узаг сәфәрә кетмәјә гадир көһлән ат белиндә јарағлы-јасағлы чыхды. Онун нәғмәләри гејри-ади сүр'әтлә ганадланды, пәрвазланды. Сәнәтимизә бөјүк имканлара малик, јеткин бир исте'дадын кәлишини хәбәр верди. О, поезијанын мө'тәбәр күрсүләринә галхыб сакит, тәмкинли бир үрәјин чошғун вә еһтираслы ше'рләрини охумаға башлады. Лакин илк көрүшләрдән белә мәнәмлик eләмәк истәјән һавалы илһамынын ахыныны чиловламаг, бунунла да ону вахтсыз баш апарманын бүдрәјиш агибәтиндән горумаг мәгсәди илә инсан Әли Кәримдә тәбии олараг башыашағылыг, аз көрүнүб, аз данышмаг мәдәнијјәти јаранды.

Онун тәвазөкарлығы онун истe'дады илә әкиз доғулду. Она ән јахын һәмдәм, ән јахын мәсләһәтчи олду. Бу да фактдыр ки, бу сон дәрәчә тәвазөкарлыг, өзүндән гачма, өзүндән наразы хасијјәт сағлығында шаир Әли Кәримин лазымынча дәрк олунмасына мүәјјән мане төрәтди. Ону онсуз даһа дәриндән дујдуг, даһа јахшы дәрк етдик. Даһа о, араја сөз гатыб, ондан данышмаг имканымызы әлимиздән ала билмәди. Сағлығында көрә билмәдијимиз бә'зи кејфијјәтләр ону бир гәдәр дә бөјүтдү көзләримиздә.

Онун зәһмәткеш илһамы чохдан бәри ән ағыр јүкләр дартмагда иди. Чохдан бәри дә јүксәк тә'рифә лајиг иди. Гүррәләнмәкми? Охучу вә ја тәнгидчи тәрифини баш алтына гојуб хумарланмаг, әбәди мүркүјә кедиб елә ејни сәвијјәдә ајаг дөјмәкми? Јох, бу өзүнү чармыха чәкмәк, өзүнү өз әлинлә дәфн едиб, сонра да гәбринин үстүндә сач јолуб ағламаға бәрабәрдир. Көрмүшүк һајла кәлиб вајла кедән јерсиз гышгыртылары! Көрмүшүк мүәјјән тәсадүфүн күчү илә беш-он чәр-чөпү ағзына алыб, бурулғанлыг етмәк истәјән өтәри күләкләри! Јох, әсл шаир тәбиәти белә доғула билмәз. Сонрадан бу хәстәлијә тутулмаг еһтималына инанмаг мүмкүндүр. Бу хәстәлијин

мүаличәси чәтин олур. Олса да башга имканлары мәһдудлашдырмаг һесабына баша кәлир.

Әли Кәрим истеʼдадына хас олан биринчи ән башлыча әламәт одур ки, о, сәнәт дилинә мүкәммәл бәләддир. Өмрү боју бу дили һечҹәләјә-һечҹәләјә охујанлар вә елә баша дүшмәдән дә бу дилдә данышa-данышa өлүб кедәнләр олур.

О, сәнәт дилинин вәзифәсини јахшы баша дүшүр. Бу дил һамынын баша дүшәҹәји, һамынын данышмаға гадир ола билмәдији јүксәк бәдии образлы дилдир. Бу дили камил билирсәнсә, демәк ганында Низами, Фүзули, Сабир ганынын зәррәләри вар. Демәк, гәлбиндә дүнјанын бүтүн неʼмәтләрини көјәртмәјә гадирсән вә ону бәшәр оғлуна төһфә вермәјә борчлусан.

Бу дил күләкләрин, суларын, сәси чох чәтин ешидилән улдузларын белә дилини өјрәнмәјә габилдир. Она јијәләнмәклә Күрүн нәғмәләрини тәрҹүмә едиб поезија китабына дахил eләмәк мүмкүндүр.

"Күр, сәнә бәнзәјән нәғмәм олајды..." шеʼриндән бир нечә бәнд̣ә бахаг:

Еј Күрүм, санырам бир хош нәғмәсән,
Индичә гопмусан мин-мин додагдан.
Сәнин тәк мәʼналы бир нәғмәни мән
"Һардасан"-дејәрәк кәзирәм чохдан...

...Һәр көнүл истәјим, көнүл һарајым
Елләрин гәдринә белә галајды.
Һеч нә истәмирәм, мәним Күр чајым,
Бир сәнә бәнзәјән нәғмәм олајды.

Бу, Әли Кәримин илк китабынын биринчи шеʼридир. Амма илк мәтбу шеʼри дејил. О, бәлкә дә тәсадүфи олараг китабыны Күрә мүраҹиәт шеʼрилә ачмыр. Адындан мәʼлум олдуғу кими Күрдә күрлүк вар. Күрдә һәм дә курлуг вар. Бәлкә шаир ону өз тәбиәтинә тәтбиг едиб, өтәри күрлүјү атыб, әбәди курлуғу сахламаг истәјир? Бәлкә бунлар әбәди бирликдә чај әбәдилијини

сахлаја билирләр?

Әлинин илк шеʼрләриндә бәлкә дә белә адилији мәʼналандырмаг, ичтимаи-ҹоғрафи лөвһәләр чызмаг јохдур. Анҹаг нә вар? - Бөјүк бир еһтирасла әтраф мүһитә дахил олуб, ону дујуб - анламаг, чевириб охумаг, үрәјинҹә олмајан тәбии - ичтимаи мәнзәрәләри әләк-вәләк еләмәк, истәдији сәмтә учмаг мејли, истәдији сәмтдән дүнјалар дартыб кәтирмәк арзусу...

Онун севки гәһрәманы дүнәнин алаторан хатирәләриндә итмиш мәһәббәт сорағлајыб керијә јүјүрмүрдү. Шаир әсл мәһәббәтин күҹүнү инсанда сарсылмаз инам јаратмагда, ону кәләҹәјә чағырмагда көрүрдү.

Илк көрүш һәмишә архада дејил,
Илк көрүш бәʼзән дә кәләҹәкдәдир.

Бәʼзән елә олур ки, шаир-сәнәткар инсанлығын бир һиссәсинә дөндүјүндән, бәшәр үчүн јашадығындан өзүнү унудур. Шәхси һәјатыны, өз әсәрләриндә башгаларына арзу еләдији, онлара бәхш еләмәк истәдији һәјат сәвијјәсиндә јашаја билмир. Белә сәнәткарлар Мәҹнун дидәркинлијинә дүшсәләр, өз сәвијјәсини итирәр, габагда мәшʼәл апаран ола билмәзләр. Бу исә сәнәтин, сәнәткарын талеји үчүн мүһүм шәртдир. Белә һалларда јүксәк сәнәтә јијәләнмәк мәдәнијјәти Ә. Кәримин әлиндән тутур. Онун шәхси кәдәри, тәәссүф вә нидалары өзүнү әлә алыб инсанлашыр. Инсан олан варлығындан дөзүм нағилләри кечир. Бунлар ону ән чәтин анда белә гычыгландырыб ајылтмалы, ән ағыр јүкләри дашымаға сөвг етмәлидир.

Әлинин илк шеʼрләриндә јухарыда адыны чәкдијимиз лирик гәһрәман һәлә ағыллы, мүдрик фикирләшәрәк аддым атан ашиг дејилди. Онда кәнҹлик тәбиәтинә хас олан гәрибә һејрәт, гәрибә тәәссүф ојанырды. Елә һејрәт вә тәәссүф ки, кимәсә ибрәт дәрс олсун, ағылла јашасын вә севсин, сонрадан мәһәббәт онун үчүн ҹавабсыз суаллы бир һејрәтә, чох нәғтәли бир тәәссүфә дөнмәсин. Бу һиссләрдә елә тәбиилик, елә сәмимилик варды ки, бунлары анҹаг илк севки дилинә бәләд оланлар даһа дәриндән баша дүшәрләр. "**Көрүм**" ешг одуна сән јанмајасан" шеʼриндә

олдуғу кими.

Бу ше'р Әли Кәримин лап кәнчлик ше'рләриндәндир. Сонрадан севки гәһрәманын мәһәббәтә инсани, сәнәти мүнасибәти формача дәјишир, камилләшир. Даһа ағыллы мәсләһәт алыр, мәсләһәт верир, нечә уғурсуз аддымы чәкәјә дүшмәкдән чәкиндирир. "Зијанлығын јарысындан" да олса гајтарыр, һәгиги мүнасибәтә, гаршылыглы анлаға архаланан бир мәһәббәт үнванына көндәрир. "Ики севки" ше'ри бу гәһрәман үчүн өз мәһәббәт програмына бир өн сөз характери дашыјырды.

Көзәл гыз сән саф сусан,
Ики гәлб арзусусан
Мәнсә сәни севирәм
Сусузлуғун од вуруб көз кими јандырдығы
додаг су севән кими.
О исә сәни севир,
раһатча бардаш гуруб
Кабаб үстдән сәрин су пис олмаз дејән кими.
Көзәл гыз, сән ишыгсан,
Јурдума јарашыгсан.
Мәнсә сәни севирәм
ијнәнин учу бојда
Ишыға һәсрәт галан көз ишыг севән кими.
О исә сәни севир.
Бир шән магарда, тојда,
Ишыглардан јаранмыш јарашыг севән кими.
Даныш учалсын сәсин,
Гысылмасын нәфәсин.
Мән ки, сәни севирәм,
Бакыдан, Дашкәсәндән
Калән бир сәда кими,
Сәс кими,
Гүдрәт кими.
О исә сәни севир
Кизли дејил ки, сәндән
Бир отаг күнчүндәки гәмли сүкунәт кими.

Бу мән, бу о, бу да сән,
Де, көрәк нә дејирсән!?
Амма јахшы фикир вер бу ики мәһәббәтә,
Даһа һеч нә демирәм:
Нөгтә, нөгтә вә нөгтә.

Әслиндә, ики севкинин бири севкидир, о бирини ајырыб дырнаг ичиндә јазмалыјыг. Бу, әјләнчәдир, севки пәрдәси алтында кизләнмиш шәһвәт һиссләридир. "Мән нечә севирәм"ин шиддәтини көстәрмәк үчүн мүәллиф "о нечә севири" өз мәнфилик зирвәсинә галдырыр.

Мән тәсадүфи олараг бу ше'рин "Ики севкинин" адыны чәкмәдим. Әлинин илк китабы "Ики севки" адланырды. Китаб он ил бундан әввәл, 1960-чы илдә чапдан чыхыб. Бу китаб елә поетик севкинин, елә күчлү сәнәт еһтирасынын мәһсулудур ки, ону Әли Кәримин илк шөһрәт аддымы адландырсаг, сәһв етмәрик.

Бурада узаг үфүг гашында созалыб сөнән очаглары хатырладан өтәри һиссләр јохдур. Әксинә, "Күр, сәнә бәнзәјән нәғмәм олајды", "Ики севки", "Гајтар ана борчуну", "Атамын хатирәси", "Почталјон", "Үчүнчү атлы" кими әсәрләрин мисралары арасында ағыллы поезија ишығынын шүләкләрини көрүрүк. Бу шүләкләр нур чығырларына дөнүр, адамы арзу - үмид мәнзилинә, иш башына, јашајыб-јаратмаг тәнтәнәсинә апарыр.

Әлбәттә, елә чыхмасын ки, Әлинин лирик ше'рләри мәһәббәт низамнамәсидир. Бу бүтүн севәнләр үчүн гејдсиз-шәртсиз гәбул едилмәлидир, бурада һәр шеј үтүлү, үлкүдән, гәлибдән чыхмышдыр. Елә тәмәннада ола биләчәк шаир вә ше'ријјәти тәсәввүр етмәк чәтиндир. Одур ки, бу поезијанын да һәјата, мәһәббәт фәлсәфәсинә, аилә - мәишәт тәсәррүфатына өз субјектив бахышы вар вә һамы үчүн гәбул олунмаг иддиасыны да гаршыја гојмаг фикриндә дејил.

Һәр көзү олан адам тәбиәтә бахмаға гадир, һәр гәлби олан исә зөвг алмаға ихтијарлыдыр. Тәбиәт өзүнү мүәјјән адамлар үчүн бәзәјиб һазырламыр. Һүнәрин, габилијјәтин варса, ондан

һәр шеј көтүрә биләрсән

Тәбиәти, үмумијјәтлә, бүтүн варлығы, һадисәни һадисәјә чатан заманы - вахты көрмәк, дујуб охумаг иши исә хүсуси истедад тәләб едир. Бурада һәр шеји көрмәк дејил, мәһз көрмәлини көрүб көстәрмәк бачарығы кәрәкдир. Илк бахышда нә вармыш, бу ағачы дурдуғу кими, бу дәнизи ләпәләндији, бу дағы дурдуғу кими тәсвир еләмәк!..

Белә дүшүнәнләр вә доғрудан да оланын илк шәклини олдуғу кими чәкәнләр нә чох...

Һәјат сәһнә олмадығы кими, сәһнә дә һеч вахт һәјат дејил. Сәһнәдә сәнәтләнмиш, бир гәдәр һәјатиликдән чыхмыш, хүсусилији үмумиләшмиш һәјат вардыр.

Ше'рин дә һәјата бахышы, үрәкләрә ајна тутушу, фикирләрә фәлсәфи нүфузу беләдир. Онларда әкс олунуб гајытма, ишыг вермә просеси беләдир.

Сачларымда дүнјанын
Ајаг тозлары галмыш.

Һәјата тәбиилик мәнтиги илә јанашсаг, сачла ајаг арасында сәнәт мәсафәси чох узундур, елә ки, "сачларымда дүнјанын ајаг тозу" шәклиндә дејилир, тәбии көрүнүр, тәзә көрүнүр. Чүнки образлы дејилиб.

Зәһмәти аз көзә чарпан хырда пешә саһибләри һаггында онларла әсәр јазылыб. Бу мөвзунун сәрһәд хәтти дә јохдур. Әли белә саһибләриндән бирини - һамымызын гапысыны дөјмүш олан почталјону нечә тәзә көрүр, нечә дә тәбии садәликлә бөјүдүр, өзүнүн кәшф етдији бир дүнја аламы кими портретини чәкиб, поезија музејинин бир диварындан асыр.

"Јүкү ел саламы, ел мәһәббәти" олан бу мә'нәви јүкдашыјанын ән бөјүк газанчы нәдир: "Кәлин тәбәссүмү, ана саг олу!" Бәлкә елә бунун үчүн дә күмраһдыр, үтүклүр, јорулмаздыр.

Бу јерләр гәлбинә танышдыр, таныш,
Өз һәјәти кими, бағчасы кими.
Бәлкә һәр гапыны мин дәфә ачмыш
Маһуд пәнчәјинин јахасы кими.

Тәкчә бу ше'рә көрә јох, үмумијјәтлә, демәк лазымдыр ки, Әли Кәрим өз почталјону олан шаир иди. Бу почталјон онун поезијасында елә сәмими, елә һәрәки вә күчлү инсани һиссләр иди ки, онларын үрәк гапысы, ағыл гапысы дөјүб көзәл ше'р муштулуғу кәтирмәсинә хүсуси еһтијачы оланлар варды. Бунлар тәкчә сырави охучулар, шердән - сәнәтдән мәсләһәт уман "дәрдкешләр", өзүнү јени "мәһәббәт сәфәринә" һазырлајан "гәриб севкилиләр" дејилди, һәм дә әдәбијјата һәлә кәнчлик һәвәси күчүнә кәлән, һисси, еһтирасы илә тозанаг гопармаг истәркән хам атынын јүјәнини јыға билмәјән ше'р һәвәскарлары иди. Әли Кәримин тәзә ше'рләри мәтбуатда беләләри үчүн нүмунә вә ме'јарды.

Редаксијаларда кәнчләрә "кими охумаг лазымдыр" мәсләһәти верән әдәбијјатчылар мүасир шаирләрдән Әли Кәримин дә адыны мәмнунијјәтлә чәкәрдиләр. Әли шаир - јазычы бахышы илә дејил, әдәбијјатчы марағы илә кәнч јазычылары изләр, охујар, һәрдән чох "хәсис тә'рифлә" "уғурлу јол" да јазарды. Белә ади; кичик јазыларда да онун гәләминин тәзә сөзләри, орижинал мәсләһәтләри Әлилијини бирузә верәрди.

Бурада адам хатирәләрә әл атмаг истәјир:

Әлинин ағыллы, дәрракәли, һәрдән дә она үздән чәтин јовушан дузлу - мәзәли, тәзә сөһбәтләри јада дүшүр. О, дүнја әдәбијјатыны чох јахшы билирди. Кимисә инкардан хошу кәлмәзди. Онун аләми үчүн мараглы олан сәнәткар - шәхсијјәтләрин елә сәнәти хасијјәтләрини тәһлил едәрди ки, бу кәшф, бу тапынты јалныз онун өзүнә мәхсус иди. Одур ки, бир пис сәһнә әсәринә баханда онун бу мисраларыны хатырлајырын:

Фикирләш бир,
Шекспир вар, Шекспир!

Башга сөзлә, бир јазыланлардан хәбәрин олсун, оху, өјрән Низамидән, Сабирдән ајыбдыр ки, бөјүк сәнәтинин көзү баха - баха хырдалара, үнсүрләрә ше'р - сәнәт дону кејиндириб, әдәбијјат музејләринә чинләјәк.

Чох һалда инсан гәлбинин тәбиәтини инсанын үзүндән

охумаг чәтиндир. Дедијим ки, харичән тәмкинли, сакит, аз данышан көрүнән Әли Кәримин елә јанар һаллары, елә өзүнәсығмаз чошгун дәмләри олурду ки, онлары чиловлајыб һовуда билән јеканә гүввә кағыз - гәләм иди. Әсл сәнәткара хас олан "көзү сәндә, өзү узагдалыг", әбәди нараһатлыг, итијини тапа билмәмәк хасијјәтини, мәнчә, о, бүтүн өмрү боју бир күн белә тәркитмәмишди. Елә хәстә - хәстә дуруб көзәндә дә һисс едирдин ки, о, фикирлидир, гајғылыдыр, јарымчыг әсәрләринин талејини дүшүнүр. Онун китабларындан бири "һәмишә сәфәрдә" адланыр.

Әдәбијјат аләминдә дә мүәјјән кәмијјәт планыны јеринә јетирәнләр, иш ичрачылары, һәтта "гапанчыны чәкидә алдаданлар" олур. Әдәбијјат мүфәттиши исә һәм чох сәртдир вә һәм дә чох һуманистдир, көзү өлчү вә чәки ме'јарыдыр. Ону алдатмаг мүмкүн дејил. Пајы алынмышларын һаггыны өзүнә гајтарар, алы "габагчыл әмәкчиләр" сијаһысына дүшмүш гарынотаранлары бир гәләмлә гаралајыб атар. Бир сөзлә, онун заман - мәкан мејданында астрономик дәгиглији вар. "Охучу јадында галмаг үчүн" нә кәлди чап еләтдирмәк, "һәмишә ахтарыр, кәзир" десинләр - дејә һара кәлди - кедәнләри, әслиндә һеч нә көрмәјәнләри о, јахшы таныјыр. Әли Кәрим һәмишә сәфәрдә - јарадычылыг сәфәриндә иди. Тәјјарәјә, гатара, кәмијә минмәдән дә сәфәрдәјди. Өз иш отағынын күнчүнә чәкилиб орадан дүнјаны сејр етмәк сәјјаһлығы, өз үрәк - гәбуледичиси илә дүнјаны тута билмәк габилијјәти ону "һәмишәсәфәр" әһвал - руһијјәсиндә сахлајырды. Лакин о еләләриндән дә дејилди ки, пәнчәрәсини һәјатә ачмагдан горхсун, јалныз вә јалныз китабларарасы Колумб олсун. Онун исте'дады һәјат билији илә китаб билијинин бир-биринә гаршылыглы тә'сиринә ағсагталлыг еләмәји бачарырды.

Онун фикри - хәјалы әбәди сәфәр наттарында планетимизи кәзир, ән јахшы аламларын гапысыны ачыр, мәрдимәзар бир ушағын нечә бир һәрисликлә кибрит чәкиб от тајасына вураркән зәвг алдығы кими, дүнјаны ода бүрүмәкдән һәзз алан, вичданыны киров гојмуш мүһарибә гатилләрини евинин астанасындача боғмаг истәјирди.

Ше'рин күлләси бирбаша шаир бармағындан гопуб һәдәфә кетмир. О, долајы јолла, әввәл охучу гәлбинә јол ачыр, ордан өзүнә һәмкар - гәзәб, нифрәт ордусу топлајыб, "дүшмән үстүнә" һүчума кечир.

Ше'рин әсл күчү онун әкс - сәдасында, фикирләри зәнчирвари шәкилдә бир - биринә бағламасындадыр. Мәсәлән, "Даш" ше'ри кими.

Гәдим инсанын дүшмәнинә атдығы бу даш ону атанын ирадәсиндән асылы олмајараг ондан сонра нәләр төрәдә билир вә биләрсә, нә кими дағынты күчүнә маликдирсә, "Даш" ше'ри дә онун тәрс истигамәтиндә, сәнәтин имканлары дахилиндә елә тә'сир гүввәсинә гадирдир. Сәнәтдә тә'сир едән, өјрәдән сәнәткар хошбәхтдир. Бә'зән елә дә олур ки, бу тә'сир о гәдәр тәкрар јарадыр, илк ихтирачы јаддан чыхыр. "Даш" ше'ринин јени адлымы, тә'сири вә бу гатышыглара гарышмаг талеји белә олмушдур. Әлбәттә, заман кечдикчә, исте'дады пасландырмаг мејилли субјектив амилләр итиб кедир. Һәр кәсин ишығы "өз һәјатини" ишыгландырыр, заман гоншу чәнәринин сәрһәд хәттини чох дәгигликлә јеринә чәкир.

Мән "Гајыт" ше'рини дә "Даш" гәбилли талеји олан әсәр һесаб едирәм.

Әли Кәрим чох инчә тәбли, назик гәлбли, көврәк адам иди. Бунлар чох тәбии вә сәмими шәкилдә онун лирик ше'рләринә һаким кәсилмишди. Шаирин лирик гәһрәманы ешгини палчыг сајағы ајағы алтына атмаға һазыр олан бир үрәксизлә үз-үзә кәләндә дә тәбиәтиндән чыхмыр, онун гәлбинин һарасындаса кизләнмиш бир инсани һисси тапыб, бу васитә илә она тә'сир еләмәк истәјир. О, гәзәби күчлә, нифрәти интигамла јох, гаршылыглы күзәштлә, сәмими е'тирафла сојутмаға чалышыр. Онун поетик е'тирафындан көврәлмәмәк, дурухуб өзүнү мүзакирә еләмәмәк мүмкүн дејил.

Нә бу дәрд кәрәкдир ушаглар үчүн
Нә дә арамызда бу наразылыг.
Биз дәрдин, кәдәрин өзүндән белә
Онлара сәадәт јаратмалыјыг.

Онлар ушагдырлар, нә борчларына
Көрүшдүк һарада,
нә заман, нијә?
Нә үчүн бир сәһәр мән ашиг олдум,
Көнлүмү јандыран бир көзәллијә.

Илк бахышда ади көрүнән бу сәтирләрдә нечә сәмими, һәлим һиссләрлә долу бир инсан үрәји, бир ата вичданы, шаир е'тирафы кизләниб? Белә поетик мәсләһәт, аилә дидактикасы чох евин јыхыласы дирәјини дикәлтмәјә гадирдир. Елә әсл поезија да одур ки, о мәишәтә нүфуз едә билир, шәнлик мәчлисләриндә, јас мәрасимләриндә јухары башда отурур.

Инсанлығын гәрибә талеји вар. Бә'зән өз исте'дадынын ән јүксәк зирвәсиндә белә дајанан чаван диггәт чәлб еләмир. Чаванлығын "низамнамәсиндән" кәлән белә мәһдудијјәт "етикасы" чох вахт мүәјјән имканларын гаршысыны алыр, сонракы тәәссүф өлән гызын сачы үчүн ағламаг кими бир шеј олур. Онун варлығы јохлуғундан сонра даһа тез көзә чарпыр. Тәәссүфләр һуманистләшир: чаван иди, исте'дадлы иди...

Сәхавәтләр нечә дә әли ачыг олур. Нөвбәдәнкәнар гәбуллара дүшә биләрсән, тәки кәләсән. Бир сәтринин бир веркүлүнә дәјмәзләр, тәки, тәзә ше'р јаз. Өләндән сонра бүтүн еһтијачын өдәнир, бүтүн ишләри һарда истәјирсән гатара јүклә, һара истәјирсән сүр.

Әли бу һаллара ејһам вурурду:

Сән мәним гәдрими биләсән деjә
Бу чаван јашымда өлүммү инди?

Әли Кәрим ара - сыра өз орбитиндән чыхыб, үрәјинчә олмајан јазылар јазса да, бунлар өзүнү әлә алмаг, овхарланмаг үчүн иди. О, хырда, фикирләрин үстүндән атламағы тез бачарар, лүзумсуз тәфәррүатлара көз зилләмәз, ше'рин баш јолу илә адлымлары.

Вәтән әскәри олмаг, сәссиз - күјсүз нәзәрини үфүгүнә зилләјиб Вәтән кешији чәкмәк онун шаир вәзифәсиндә башлыча мәгсәд иди. О, Вәтән торпағыны Көјчајдан Камчаткајадәк

гучагламаға һазыр шаирләрдәнди. Бу фикирләр онун вә'дләриндә, күрсүләрдәки чыхышларында дејил, ше'ринин - нәғмәсинин мәзмунунда, мөвзусунда ана хәттиндә иди. "Вәтән" дејә - дејә Вәтән һаггында јахшы нәғмәләр јазан вар. "Вәтән" демәјә - демәјә дә әсил Вәтән мәһәббәтли әсәрләр јазан чохдур. Вәтән торпағы физики чәһәтдән даим дәјишилмир, онун харичи мәнзәрәси көзә чарпачаг дәрәчәдә јени көркәм алдығы кими, Вәтәнин вәтәндаш оғлунун мүнасибәти дә сөзүн јахшы мәнасында дәјишкән олур. Шаир учсуз - бучагсыз каинат океанында үзән бу вәтән - кәмини мүхтәлиф сәмтләрдән көрүр, мүхтәлиф сәмтләрдән ону тута биләчәк метеор јағышларыны дујуб хәбәр верир. Дүнән онун үфүгүндән һансы булуд баш галдырмышды, бу күн һансы, сабаһ һансы ола биләр. Бунлар, әлбәттә, астрономик, метероложи мә'нада јох, бејнәлхалг, сијаси, ичтимаи - мә'нәви мә'нада баша дүшүлмәлидир.

Инди меридианмы өмрүн аршыны,
Инди өлчүсүмү севинчин күлүш?
Дәриндән дәрк елә, јахшы баша дүш
Заманла ше'рин сон јарышыны!

Инди онун фикри, хәјалы "ракет кими шығымаг" истәјир, һара нә үчүн? Әслиндә бу шығымаг баш көтүрүб һараса учмаг мә'насында јох, даһа мөһкәм шәкилдә торпаға бағланмаг, инсанларын јүксәлән тәләбаты сәвијјәсиндә әсәр јазмаг; елә јазмаг ки, јүксәк елм - техника әсринин адамы ағыз бүзмәсин. Әксинә, бәдии сәнәт онун ағлынын дәринликләриндә елә һисси нөгтәләрә тохунсун ки, бу тә'сир вә гаврајыш онун елми - техники сәвијјәсинә јени јүксәлиш кәтирмәјә имкан јаратсын. Мәнә елә кәлир ки, "әдәбијјатдан узаг" ән спесифик саһәнин адамы үчүн дә әдәбијјат јени фантазија ојатмаға, елми - гаврајыш просесинин өзүнү сүр'әтләндирмәјә гадирдир. Әкс һалда сәнәт сәнәт олмаз. Әкс һалда сәнәт чәмијјәтдә артыг шејә чеврилир. Бу бахымдан Әлинин ше'рләриндә јүксәк әгли сәвијјә, һәтта бир чох елми истилаһларын ше'рә кәтирилиб јериндә ишләдә билмәк мәһарәти вар.

Лакин онун ше'рләри нә гәдәр әгли сәвијјәдә, фикри јүксәкликдә јазылса да, ше'р олмаг тәбиәтиндән чыхмыр, о һеч вахт Азәрбајчан торпағынын бир парчасы олдуғуну унутмур. Мән дејәрдим ки, Әлинин ше'рләринин мәркәзиндән һәмишә Күр чајы кечмишдир. "Күр" онун чох ишләтдији ифадә, Күр онун тез-тез јарыша чағыран күмүш гијафәли бир чәнкавәр иди.

Күрүн әбәди нараһатлығы, о тајлы - бу тајлы торпагларa һәјат вермәсими, јохса дәлилији, чошғунлуғуму онун нәзәрини чәлб едир. Бәлкә дә бунларын һамысы, һәмишә беләдир. Бүтүн нараһат чајлар шаирләрин диггәтини чәлб едир, онлары јени сөз демәјә чағырыр.

Күр чајы да беләдир. Күр бәлкә дә Әли үчүнән јахшы зәһмәткеш, јорулмаз јолчу, еһтирaслы нәғмәкар рәмзидир. Онун нә гәдәр нәғмәси Күрә јан алыб ондан су ичмишди. Онун нә гәдәр нәғмәси өлүм Күрүнә гәрг олду. Әли Кәрим һаггында даһа чох, даһа кениш данышмаг олар. О, бир нечә санбаллы поеманын, нәср әсәрләринин, пјесләринин мүәллифидир.

Әлинин нәср әсәрләри дә онун ше'ри кими јүксәк мәдәнијјәтә јијәләнмиш бир фикри исте'дадын гәләминдән доғулуб. Бу әсәрләрдә дә јазычынын сәрраф гәләми өз сәнәтинин тәләбкар устасы, маһир һејкәлтәрашыдыр. Әли тәбиәтиндәки драматиклик, дузлу - дүшүндүрүчү јумор онун ојнанмыш вә ја архивиндән тәзәчә тапылмыш пјесләринә хас олан кејфијјәтләрдир.

Әлинин әдәби ирсиндә "Чәрраһын үрәји", "Фрагментләр" адлы битмәмиш поемалар, 10 чап вәрәгинә гәдәр тәзә ше'рләри, 10-а гәдәр бир пәрдәли пјеси, 10-дан артыг һекајәси вә башга јазылары, мәгалә вә тәрчүмәләри, ушаг ше'рләри вардыр. Јахын вахтларда Әли Кәримин сечилмиш әсәрләриндән ибарәт үч чилдлији чапдан бурахылачаг. Чәми 39 ил јашајыб, 20 илә гәдәр гәләм чала билмиш бу көркәмли шаирин чаван архиви дә өзү кими зәнкин, өзү кими марагл вә өзү кими дә гајғыја мөһтачдыр. Онун һәјат јолдашы Елза ханым илк охучу олдуғу кими инди дә бу архивин илк охучусу, гајғыкеш тәдгигатчысы вә һәмдәмидир.

Бурада Әлинин гәләминдән бә'зән тәләсик гопан, өзүнү

тә'мин етмәдији үчүн сағлығында үзә чыхармадығы јазыларын да олдуғуну демәлијик. Торпаға сәпилән нә варса, һамысы мәһсул версәјди, онда јерин бәһрәсини јығыб - јығышдырмаг мүмкүн олмазды.

Әли сағ олсајды, бу дедијим јазыларын чохуну чапа вермәзди. Артыг Әли, Әлинин гәләми бу әсәрләрә гајыда билмәјәчәк. Она көрә дә биз шаирин руһундан үзр истәјиб, архивини әсасән чапа һазырламалыјыг.

Бир Әли вар мәним гаршымда: башы ашағы, дүшүнчәли, үзүндә - көзүндә ушаг тәмизлији...

Бир Әли вар арамызда: еlә еһтирасла ше'р охујур, елә гејри - ади бир илһамла динир ки, чох шаирләр унудур шаирлијини...

Бир Әли вар мәчлисимиздә: мәчлисин дузу, һамыдан аз күлән, һамыдан чох күлдүрән. Гәдирли ше'рләр јазан, өз гәдрини аз билән.

Чохумуздан јахшы јазан, чохумуздан аз тә'риф уман, һеч уммајан...

Бир Әли вар... һәмишә илһамы сөјкәнән торпаға инди күрәји сөјкәниб... Елә бил сон дәфә бу ше'рини охујур:

"Мәним өмрүм".

ијул, 1970

АШЫГ ӘЛӘСКӘР ЈҮКСӘКЛИЈИ

Ашыг Әләскәр Азәрбајчан поезијасынын үфүгүндә әзәмәтли көрүнән гарлы - булудлу зирвәләрдән биридир. Заманын ән тутгун һаваларында belə парылтысыны итирмәјән, јол азанлара бәләдчилик едән, јар итирмиш дидәркин ашигләрә гојнунда јер верән бу учалыг тимсалынын "мүтләг һүндүрлүјүнү" тә'јин еләмәк чәтиндир. Илләр өтдүкчә ел әдәбијјатынын, ашыг сәнәтинин сәнәт "сүфрәсинә" төкдүјү бојаларын сафлығыны мүәјјән етмәк үчүн Әләскәр мүгајисә ваһиди вә ме'јар олур. Ашыг Әләскәр Дәдә Горгуддан башлајыб кәлән олан - ашыг әдәбијјатыны усталыгла мәнимсәмиш вә бу әдәбијјатын һәләлик кечилмәси мүмкүн олмајан сөз көһләнинин чиловуну әлиндә мөһкәм сахламышдыр.

Мәлумдур ки, Ашыг Әләскәр садәчә чалыб - охујан ашыг дејилди. Ашыг Әләскәр гүдрәтли сөз устасы, саз устасы иди; јени шерләрини халга чатдыран, узун гыш кечәләриндә мәчлис апаран, јүзләрлә, минләрлә савадсыз кәндлијә әхлаг, мә'нәвијјат, хејирхаһлыг, көзәллик дәрси дејән мүәллим иди.

Әләскәр сазы, Әләскәр сөзү Азәрбајчан халгы үчүн бир әсрә јахын бөјүк бир әдәбијјат университети ролуну ојнамышдыр.

Әләскәр мәним илк поезија әлифбам, илк әдәбијјат мүәллимим олуб. Ашыг Әләскәр "курсуну" мәнә илк дәфә һеч бир әлифба - һәрф танымајан савадсыз анам охујуб. О, даралыб чәһрәнин јанына јығдығы әлчим јуну ијә дүјүнләр, чәһрәни фырладыб сәсини јохлар вә јолуна давам едәрди... Әввәл синәсиндә кумулданан нәғмә јаваш - јаваш аваз алар, чәһрәнин сәсини батырарды:

> **Ахшамдан јаған гар чыхыбды дизә,**
> **Кәсилиб булагдан јолу гызларын...**

/Ону да дејим ки, анам хошуна кәлән ашыг ше'рини, кимин олур-олсун, Ашыг Әләскәрин адына охујарды/.

Пәнчәрәдән бојланардым. Доғрудан гар гуршаға чыхыб. Јол - риз бағланыб. Булагдан су кәтирән гызлара јазығым кәләрди. Бүтүн буналары ашыг һардан билирмиш?

> **Кедирдим, кузарым дүшдү булаға;**
> **Овчу бәрәсиндә маралы көрдүм.**
> **Јатыб инилдәјир, дуруб бојланыр;**
> **Бир нечә јериндән јаралы көрдүм.**

Нәһајәт, сон бејтдә сәнәткар һарајы гулағы батырыр, әлиганлылары һагг, әдаләт гаршысында чаваб вермәјә чағырыр:

> **Әләскәрәм, чајлар кими чағларам,**
> **Ананы баладан аралы көрдүм.**

Инди дә бу ше'ри охујанда ганына бојанмыш балалы маралын инилтиси, көз јашы отағыма долур, јухуму гачырыр вә иттиһам долу нидаја дөнүр.

Јенә дә булагдан, булаг башындан сөз ачан мисралар:

> **Газдыр мәзарымы чешмә башында,**
> **Сал синәм үстүндә јол, инчимәрәм.**

Азәрбајчан кәндини, дағлыг мүһитини вә күндә он дәфәләрлә булаглара кедиб кәлән гызлары көз өнүнә кәтирин! Ашыг разыдыр ки, булаг башында дәфн олунсун, севкилиси күндә нечә јол гәбринин үстүндән чығыр салсын. Әлбәттә, бу ешгинә чаваб ала билмәјән накам ашигин сон гәрарыдыр. Бөјүк испан шаири Гарсиа Лоркада белә мисралар вар: "Мән өләндә ајаг үстә дәфн един, гој севкилим көрсүн ки, өлүмүмлә дә онун јолуну көзләјирәм".

"Дағ", "Дәрә", "Чај", "Булаг", "Јајлаг", "Көрпү", ону әһатә едән, күндә нечә јол гаршысына чыхан бу кими објектләр дәфәләрлә Ашыг Әләскәрә мөвзу гајнағы олур. Онун ше'рләриндә бунлара тәкрар - тәкрар мүрачиәт едилир. Әләскәр дағларла достлуг - јолдашлыг едир, дағлары дәфәләрлә "охујуб әзбәрләмәкдән" дојмур. Бу достлуг - јолдашлыг сөһбәтләринин һеч

бириндә шаир өзүнү тәкрарламыр.

Бир күн дағы белә көрүр:

Аг халат бүрүнәр, зәрнишан кејмәз,
Һеч кәси диндириб кефинә дәјмәз,
Сәрдара сөз демәз, шаһа баш әјмәз,
Гүдрәтдән сәнкәрли, галалы дағлар...

Башга күн белә:

Һаны мән көрдүјүм гургу бүсатлар,
Дәрдимәндләр көрсә тез бағры чатлар.
Мәләшмир сүрүләр, кишнәмир атлар
Нијә пәришанды һалларын, дағлар?

Бөјүк сәнәткар тәбиәтә сејрчи көзлә дејил, инсан севинчи, инсан гәми - кәдәрини ифадә едән әһвал - руһијјә дујуму илә бахыр.

Икид нәрәсиндән, күллә сәсиндән
Дәјмәмиш төкүлүр калларын, дағлар.

...Анамын нәғмәси тез - тез аһәнкини дәјишәр, көврәләр, инчәләр, мәни дағдан арана, арандан дәнизләр архасына, гәрибләр сорағына, накамлар тојуна, касыблар гапысына апарыб чыхарарды. Бир дә көрәрдим ки, анамын көзү долуб, ағлајыр. Нәјди бу ағламаг, нәјди бу көз јашы?

Мәсәлә ондадыр ки, Ашыг Әләскәри охујуб кечмиши, улу бабалары, өз әчдадыны хатырламамаг мүмкүн дејил. Кечмиш өмүр - күн тәәссүраты, бунлары арашдырмалакы фәлсәфи ишыг, әхлаги нәтичә вә һәмчинин һәзин бир кәдәр инсаны дүшүндүрмәјә билмир.

Ашыг мусигиси тарихиндән јетмиш ики саз һавасы мә'лум иди. Ашыг Әләскәр бунлара әлавәләр еләмиш, "һибрид-ләшмәләр" апармыш, јүздән артыг һава чалмышдыр. Бунларын һамысы халгын севинч - гәм, ајрылыг - вүсал, гәләбә - мәғлубијјәт тарихини әбәдиләшдириб сахлајан сеһирли рәнкләрдир.

Сәнәткар кечмиши хатырладыр, бу күнү көстәрир, диггәти

кәләчәјә јөнәлдир. Бүтүн бунлар она көрә Азәрбајчан халгына доғма һиссләрдир вә Ашыг Әләскәри она көрә ағыздан - ағыза әзбәрләмишләр ки, о, мүрәккәб һәјат һадисәләрини сыхыб әзмиш, әләмиш, халгын башга дүшәчәји тәрздә поезија дәрси кечмишдир.

Ашыг Әләскәр јарадычылығында гәдим шәрг поезија мәктәбиндән, ән'әнәдән кәлән, әрәб - фарс сөзләри үстүндә гурулан дил мүрәккәблији јохдур. О, халгын ичиндән чыхыб, халг үчүн јазыб, халг үчүн охумушдур. Онунла јашыдлар, һәмсәнәтләр, устадлар, шәјирдләр дә олуб ки?! Бунлар да халг ичиндән чыхыб, халг үчүн охумурдуларлармы? Бәли, белә иди! Анчаг Әләскәрин талеји онда күлмүшдү ки, тәбиәт она бөјүк истеʼдад вермишди. О, јүксәк сәнәт дилинә мүкәммәл бәләд олан бәхтијар сәнәткар иди.

Дејирләр онун јазы савады јох имиш. Ахы гәдим шәрг мәктәбләриндә әрәб әлифбасында әввәлчә охумағы, сонра јазмағы, өјрәдирдиләр. Бәлкә оху дәрсиндән сонра јазы дәрсинә вахты олмамыш вә ја тале имкан вермәмишди. 85 јашлы гочаман Ашыг Шәмшир дејир: "Ашыг Әләскәр чох јахшы јадыма кәлир. Атамын досту иди. Јаза билмирди. Шеʼри "јаддашына јазарды". Бир дәфә охујан кими ашыглар, хиридарлар әзбәрләр вә беләчә дә јајардылар".

Әлбәттә, јәгин ки, онун шеʼрләриндән јаддашларда торпаға кедәни дә олуб...

Көрүнүр, јаддашын јаддаш гүввәси, шифаһи гаврајыш билији елә бир гејри - ади идракын чазибәсиндә олмалыјмыш ки, о, ашыг сәнәтинин бүтүн чохрәнкли, мүхтәлиф формаларыны мәнимсәсин вә өз јени гошма, кәрајлы, тәчнис, додагдәјмәз, гыфылбәнд вә с. илә ону бир аддым да ирәли апарсын.

Бүтүн бунлар -јәни Ашыг Әләскәрин өзүнүн һаггындакы һәгигәтлә, јарадычылығынын мејдана сүрдүјү һәгигәт арасында суаjрычы, мүәмма вә елми шүбһә мејдана атыр.

Буну Әләскәр дејиб:

Дилим гәләмимдир, синәм дәфтәрим...

Бу да Әләскәриндир:

Көзүм галды әлиф - бејдә, јасиндә...

Бунлар да:

Јох сазымын нә пәрдәси, нә сими,
Ону чалыб ким тәрпәдәр, нәсими?
Фирдовси, Фүзули, Һафиз, Нәсими,
Онлар да јаздыгы ајә, мәндәди.

Онун ше'рләриндә бөјүк Низаминин дә ады чәкилир. Јәгин, бу мисраларын әсрләрдән кечиб кәлән фыртынасы ону да титрәдиб:

Ше'рдән учалыг умма дүнјада
Чүнки Низамијлә гуртарды о да.

О, көзүнү ачандан ичтимаи зүлм вә чәһаләтин шаһиди олмуш, мүһитин ағырлығы онун инсан чијнинә јүкләниб, сәнәткар синәсиндә дүјүн бағламышды. Ашыг Әләскәрин дәли мизрабы бу дүјүнү дидиб - төкүб, сазын дилиндә аләм - ашкар еләмишди:

Дад сәнин әлиндән, а ганлы фәләк,
Көнүл һәсрәт галды јара дәјмәмиш.
Көһнә јарам гөвр еләди тәзәдән,
Тәбиб нештәр вурду, јара дәјмәмиш!...

Әләскәр, үсјаның чыхыбды сандан,
Өлдүрсән зәнбуру, әл чәкмәз шандан.
Һәрчајыдан, мүхәннәсдән, нададан
Нә сөз галды сәнәткара дәјмәмиш.

вә ја:

Инсан пајыз өлә, јазда дирилә,
Зимистанда боран - гары чәкмәјә...

Тапды ешг әлиндән хаталар мәни,
Гул дејә Һәбәшдә саталар мәни.
Гојуб топ агзына аталар мәни,
Бәлкә чаным бу азары чәкмәјә.

Әләскәрин дөврүндән наразылығы, бәј, хан өзбашыналығына ејһамлары, молланын - газинин фырылдағындан икраһ һисси, али килеј - күзар мисраларында ифадә олунмурду. Бөјүк сәнәткар сәнәтин јүксәк вәзифәсини көзәл дујурду. Одур ки, бу сәнәтин јүксәк күрсүсүндән онун ендирдији сөз шапалағына див чанлы дүшмән дә таб кәтирә билмәзди:

Сахла дили, өзүн үчүн јағыды,
Ашыг Әләскәрин одлу чағыды.
Вурар чајнағына сәни дағыды,
Көјдән јерә парча - парча дүшәрсән.

Дејирләр ки, һәләм - һәләм ашыг Әләскәрлә дејишмәјә, һәрбә - зорба, һәчв - јазмаға киришмәзмиш, белә тәмәннаја, күмана дүшәнләрин чоху тәрксилаһ едилиб, "јал - гујругу гырхыг јабысына миндирилмишдир". Ағсаггал, мүдрик Әләскәр һеч вахт мејдан сулајан олмамыш, садә, тәмкинли сәнәткар ловғаланыб мејдана атыланлары исә сөзүн "зоғал чубуғуна" тутмушдур.

Ашыг Әләскәр көзәллик сәнәткарыдыр. Ону.. ше'рләриндә нә гәдәр гыз - кәлин, көзәл гадын адлары вар. Бунларын чоху о заман ашыгын тојларда көрдүјү, кәнчлијиндә севдасына дүшдүјү, һансынын көнлүндәсә өз гәлб очағыны ишыгландыран од ахтардығы көзәлләр иди.

Онлары итирәндә ашыг поетик гүввәсини, дахили тәканыны итирир: сөзү овхарлана, көнлү ишыглана, сазы көкләнә билмир. "Јар кедәндән дин - иманым кедибди" дејир. Чох сәхавәтлә:

Инчимәрәм анд ичирәм худаја,
Гәдәм басса көзүм үстә көзәлләр,-

"әзабына" да дөзүр.

Јох, дајанын, Әләскәри мәһәббәт чарвадары һесаб еләмәјин. О, инсан адындан данышырды, севән кәнчләрин дилманчы, елчиси, сәдагәт нүмунәси иди.

Дејирләр ки, Әләскәр ағыр тәбиәтли, тәвазөкар көзүтох бир инсанмыш. Вә дејирләр ки, бу "көзәлләр" сәррафы һеч вахт мәчлисләрдә "намәһрәм көзү илә" көзәлләрә бахмамышдыр.

Мәһз буна көрә иди ки, Азәрбајчан гадынына ән дәһшәтли феодал мүнасибәти дөврүндә, јад кишијә "ајры көзлә" бахаһын көзү төкүлән заманларда белә Ашыг Әләскәрин мәчлисләриндән гадынлар чәкиндирилмәмишдир. Ашыг бу мәчлисләрдә јенә дә мүәллим олуб дәрс демиш, сазын - сөзүн ашыгы еһтираса кәтирән чиловуну әлиндә мөһкәм сахлајыб, чаванлы - гочалы, әркәнли - субајлы мәчлис әһлини овсунламышдыр.

Мәһәббәт онун сазы, сөзү үчүн јеткинләшмәк, көзәллији сәнәтин али зирвәсинә галдырыб, инсан камиллијинә хидмәт едән бир гүдрәтә дөндәрмәкдән өтрү лазым иди.

Үлви мәһәббәтин, инсан сәдагәтинин тәрәннүмүнү јүз илләрдән бәри поезијанын мәнзил башына кедәнләр үчүн ачылан аг јола бәнзәтмәк оларды. Бу јолу даһа кениш ачмагы, бу јола ән дәли чајлар үстүндән көрпү гошмагы, дидәркин ашыглары јол азмагдан горумагы санки бу сәнәткар мүгәддәс вәзифә кими бојнуна көтүрмүшдү. Мүбалиғәсиз демәк олар ки, Ашыг Әләскәр бу јолда чох мүдрик вә узагкөрән, хејирхаһ бәләдчи олмушдур.

Јашы артдыгча, гочалыб пиранәләшдикчә Әләскәр заманын сазағыны даһа һәссаслыгла дујмуш; јер үзүнүн һагсызлыгларыны, һәрки - һәркиликләри, голузорлулуғу, күчлүнүн күчсүзү ајаг алтында кечә кими ешмәсини философ - шаир кими көз-көнүл дүнјасында "әридиб сәнәтләшдирмишдир". Бурда ашыг каһ һуманист мәсләһәтчи кими:

"Чан" демәклә чандан чан әскик олмаз,
Мәһәббәт артырар, меһрибан ејләр.
"Чор" дејәнин нәфи нәди дүнјада,
Абад көнлү јыхар, пәришан ејләр.

Каһ таледән килејли:

Көнлүмүн шишәси сагын ки, сынар,
Тохунарса ајна даша, дајанмаз.
Әл дәјмәмиш јараларым сызылдар,
Вурсан, синәм үстә маша, дајанмаз.

Каһ да:

Бәјлик, күјлүк, сәјлик олан мәчлисдән
Гач ки, орда хејир - бәрәкәт олмаз, -

дејәрәк, үмумијјәтлә, дүнјанын низамына "идарә үсулуна" е'тираз етмәк истәјир. Ашыг өмрүнүн сонларында сазынын көлкәсинә чәкилиб, онун сызылтысыны динләјир, дәјирманчылыг еләјиб ушагларына бир тикә чөрәк газаныр, дүнјаны "өзүндән итәләјиб" чазибәсиндән гачмаг гәрарына кәлир. Бу нә дүнјадыр ки:

Фәләк бәрһәм едиб чох низамлары,
Зүлмүнән сөндүрүб јанан шамлары.
Һајыф, чаванларын күл әндамлары,
Мара - мура гисмәт олду дүнјада.

Бу нә дүнјады ки; "Нә ағыла гијмәт гојур, нә дејилән сөзә", "һәрзә данышанла дүрр јағдыраны бир - бириндән ајырмыр", "Нә камал сәрф етсән, гәдрини билмир", "Шамы сүбһә, сүбһү шама чәкир", бир сөзлә, "бүтүн "сәхавәтини" јем кими нададлар сүрүсүнүн габағына төкүр, зүлмкарлар "кеф - дамаг тахтында", заманын, әсрин шөһрәтини әсрләрә - заманлара апаран гәләм саһибләри "гара сијаһыда"; даим дырнағы илә јерин бағрыны сөкүб, чәмијјәтә чөрәк әкәнләр һәјатын дибиндә јашајыр. Бу о дүнјадыр ки...

"Јазыг ашыг, вермә өмрүнү заја,
Дәрд билән чан бу јерләрдә тапылмаз",
"Әдаләтхан бу јерләрдә тапылмаз".
"Шөвкәти шан бу јерләрдә тапылмаз".
"Ач дојуран бу јерләрдә тапылмаз".
"Дәрдә дәрман бу јерләрдә тапылмаз".

Бәли, Ашыг Әләскәр дөврүнүн ән парлаг ишығы олмуш, дөвранын ишығы исә онун үстүнә чох аз дүшмүшдүр.

Әләскәр сөзүн гүдрәтини ән уча нөгтәјә галдырыб, оралан

әринә бахмыш; күләји кими заманын тәбиәтини дарајыб кечмиш, даг чајы кими ону долрам - доғрам еләмиш; баһар булуду кими онун јамачларына сөз јағышы әләмишдир.

Бәс С.Вурғун кими көркәмли сөз усталарыны Әләскәрә бағлајан, ондан чох һәрарәтлә данышмаға вадар едән нә иди?

Тәк она көрәми ки, Ашыг Әләскәр Вагифин көзәллик бајрағыны, халг дилиндән кәлән дурулуг, сафлыг поезијасынын алдын, тәмиз ифадә формасыны мөһкәм горумуш вә өләнәчән бу кејфијјәтләрә јијәләнмәк биринчилијини әлиндән вермәмишди?! Бу чәһәтдән Азәрбајчан әдәбијјаты чох зәнкиндир. Әкәр онун галаг - галаг ашыг поезијасындан "бирчә сап" чәксән, јухарыда дедијим хүсусијјәтин чох чәһәтини өзүндә чәмләшдирән нечә сәнәткарын гаршыда дајандығыны көрәрсән.

Әләскәрин ирәлијә алдымы ондајды ки, бу сәнәткар ашыг ше`ри формаларына јени, јүксәк сәнәт мәзмуну вермәклә ону әјаләтчиликдән чыхарыб поезија гатарына гошмуш вә "ән јени ше`р нөвләри илә" јарыша биләчәк ән`әнәви ашыг әдәбијјатынын ичтимаи нүфузуну галдырмышдыр.

Ашыг Әләскәри охујуб бу фикрә кәлмәк олур ки, ән узаг бир әјаләт мүһитиндән дә дүнјаны көрмәк вә дүнјанын диггәтини ора јөнәлтмәк олар.

Бу истеʼдада јијәләнмәк бачарығы, гәтијјән бу тәмәннада олмајан Әләскәри түрк дилли халгларын чохунун ше`р-сәнәт мәчлисиндә јухары башда отуртмушдур.

Бу мә`нада Вагифдән сонра Гасым бәј Закир дә бөјүк бир гүввәтлә ичтимаи фикир јүкүнүн алтына кирмишдир. Фәгәт бу бөјүк сәнәткар да Ашыг Әләскәр гәдәр әзбәрләнә, әлдән-әлә кәзә, ән азсаваддлы охучунун белә гонағы ола билмәди. С. Вурғун бунларын һамысыны дујурду. Вә Әләскәрә мүнасибәтдә бу өлчүнү әсас көтүрүрдү ки, о, сөзүн "сәсини ешидә", "рәнкини көрә" билир. О, адиликдән гејри-адилик һејкәли јонан, садәликдән дәрин фикирләр чығыры ачан сәнәткардыр. Ашыг Әләскәрин нәғмәләри тахыл кими, дән кими синәсиндән торпаға әләниб, тәбии шәкилдә көјәриб галхыб. Бу нәғмә һәр шејдән әввәл, сәнәт әсәри кими, сөз сәнәтинин сеһирли әлләә јонулмуш фигурлары кими көзәлдир.

Онун мисралары дурна гатары кимидир. Бир сөзүн чәкилиши илә низам позулур, гатар дағылыр. Онун мисралары гурғушун - леһим кими төкүлүб донуб. Шахтанын кәсәриндән буз нечә донур, истинин нәфәсиндән гар нечә әријирсә, Әләскәр јарадычылығында рәдиф - гафијә, бөлкү, дүзүм гајдалары бирликдә әсәрә дөнәндә, белә тәбии просес кими баш верир. Бир сөзлә, Әләскәрин тәфәккүр тәрзинин формасы о гәдәр тәбиидир ки, елә бил бу бөјүк сәнәткар нәғмәләрини вараглара јағдырмышдыр.

С. Вурғун гәләм достларына "Ашыг Әләскәри диггәтлә охујун" - дејәндә мәһз бу тәбиилик системини көрүб - дујмаг, сөзү "һәр гәлибә сығышдыра билмәк" бачарығына јијәләнмәк мәсәләләрини нәзәрдә тутурду.

Бу бахымдан Әләскәр јүксәклијини "өлчмәк" истәјәндә, бу сәмтдән о учалығы сејр едәндә онун сәнәткар һүндүрлүјүнә ал гојмаг олур - јүксәк сәнәт!

Бирчә буна тәәссүф едирәм ки, бу хошбәхт шаирин, халгы дурдугча дурачаг сәнәткарын дәрин милли колорити, бир мәгаләдә ајдынлашдырылмасы гејри - мүмкүн олан хәлги ифадә тәрзи, һәр шејдән әввәл "Азәрбајчанлы палтары кејмиш" чинаслары, додагдәјмәзләри, кәрајлы, гыфылбәнд вә устаднамәләри чәтин ки, сәтри тәрчүмә васитәси илә тәрчүмә олунсун. Ашыг Әләскәр ше`рләринин бүтүн дилләрдә ејни тәбиилиглә сәсләнмәсини биз һамымыз - онун нәвәләри нечә дә истәрдик. Бүтүн дилләрдә тәрчүмәсиз сәсләнән күләк выјылтысы, чај нәрилтиси, илдырым һајғыртысы кими.

Еһ, һејф ки, поезијанын дили тәрчүмәјә мөһтачдыр...

мај, 1972

СӨЗҮН ЈАШЫ, САЗЫН ЈАШЫ

Ашыг Шәмширин сәксән јашы тамам олур. Өмрүнү саза - сөзә һәср еләмиш бир сәнәткар гочалыр. Гочалыр, дедим. Мәнә елә кәлир ки, әсл сәнәткарын гочалыға кедән јолу - учалыға доғру кедән јолдур. Бу јол дәрәләр, дүзләр аллајыр; өзүнү гајалара һәкк еләјә - еләјә дағлара - дүнјанын чох јериндән көрүнән дағлара јол алыр... Арада ишыглара гарышыр, тәзәдән үзүашағы ахыб кәлән чајларына дөнүр; дәрәләрин гулағында әбәди сәсләнән әкс - сәдаја дөнүр...

Јаз фәсли кими саралыб кедир; өзү илә хәфиф бир кәдәр апарыр.

Јаз фәсли кими јенидән кәлир: күлү - чичәји, јағышы - күршады илә.

Әсл сәнәт "сөз охуна мејилли" дејил. Доғрудур, о да Јер күрәси кими фырланыр. Заманын башына, заманларын башына фырланыр. Анчаг рәнкини итирмир, мөвсүми күләкләрә мәһәл гојмур. Өз әсринин, өз заманынын кејиминдә кәләчәјә гонаг кедир; һәтта бә'зән чох јени дәбләрә "дәрзилик" дә еләјир.

Сөзүн јашы, илк дәфә әтраф мүһитин даш - гајасына јазылан ел сөзүнүн јашы чох гәдимдир. Јәгин ки, чајларын сәсини дујмаға башлајандан, гушларын нәғмәсиндән зөвг алмаға башлајандан инсан гәлбиндә охумаға башлајыб. Елә дә бизим ел әдәбијјаты.

Чајлар гајалы саһилләрә сөјкәниб охујуб, гушлар ағачлара... Бәлкә чајлары көтүрүб чалмаг истәјәнләр, ағачлары дөшүнә басмаг истәјәнләр дә тапылыб? Беләликлә сөз тапылыб?...Сөзүн јашы гәдимдир. Гәдимдән гәдим. Сөзүн әсл сәнәт јашыны бизә кәтирән сазын јашы исә һәмишә ону көтүрүб чаланын гүдрәтиндән асылы олуб.

Дәдә Горгуд сазы, Короғлу сазы, Гурбани сазы, Ашыг Гәриб сазы, Әләскәр сазы... Бу сазларын һамысында заман јашајыр. Бу сазларын, даһа доғрусу, бу сазларын телләринә мизраб вуран бармагларын сәдасы нечә дә бир - биринә охшар, нечә дә бир - биринә бәнзәмәздир.

Бизим дағлардан нәрилдәјиб ахан, гулагла көрүнән, үрәклә көрүнән сөз чајлары да вар. Ашыг Шәмшир бу чајлардан биринин саһилиндә - Ашыг Гурбан чајынын Әләскәр дағындан баш көтүрдүјү јердә дүнјаја көз ачыб.

Бу, Ашыг Шәмширин биринчи хошбәхтлијидир. Көзүнү ачандан саз сәси ешидиб, саз нә'рәсиндән гејзә кәлиб; саз һөнкүртүсүндән көврәлиб инчәлмәк, сөз силаһы көтүрүб саз үсјанына гошулмаг өјрәниб. Әбәди ајыг, әбәди һазыр - әдаләт кешикчиси бу сазын ән'әнәви сәдасы она бармағы мизраба јатандан, әтрафа ајыг бахмаг, зүлмәт мүһитә нифрәт јағдырмаг, доғруну - дүзлүјү мүдафиә еләмәк бачарығы өјрәдиб.

Бу мисралар ингилаб һавасынын дујулдуғу заманлар јазылыб.

Зәһмәтлә бағ салдым, бағча дүзәлтдим,
Гисмәт олмур нәдән барым өзүмә?
Јоллары пијада кедиб - кәлмәкдән
Дүшмән олуб ајагларым өзүмә.

Устад ашыг ингилабдан әввәл јарадычылыға башлајыб. Бу илләрдә јазылан ше'рләрдә ашығын тәкчә килеј вә шикајәти ифадә олунмур. О, сөзүн кәсәринә, сазын чәсарәтинә сөјкәниб зәманәсинин һагсызлығына ағ олур; санки халгы ојадан "күләкләрә" бәләдчилик еләјир:

Бәј дејир: "Јарадан мәнәм инсаны,
Ишләсин гапымда чыхынча чаны".
Бәс мәним торпағым, әкиним һаны?
Нијә чатмыр ихтијарым өзүмә?

Шәмширин бу дөвр ше'рләри һәм мөвзуча, һәм дә формача һәлә тамамилә өз мәчрасыны тапмамышды. "Бу чәрхи - кәрдишин нәрдиваны вар" кими мисралар, "дүшлү, нә дүшлү", "бахтым", "кетди" вә с. рәдифләр ашығын јахшы бәләд олдуғу мәнбәләрдән кәлиб, онун үмуми ахтарыш мејлиндә тәбии сәсләнсә дә, сәнәткар мүстәгиллији бу доғма тә'сирдән гуртармалы иди. Ашыг Шәмширин икинчи, әсас хошбәхтлији

бунда иди ки, тәбиәт она истеʼдадлы шаир гәлби, устад ашыг бармаглары вермишди. Бу истеʼдад она әбәди мәнбәләрә јахын бир мүстәгил дујғу аләми јонду. Өзүнүн оласы бир суајрычы релјефи јаратды.

Ағдабан кәндиндә, Шәмширин евинин јанындан балача бир даг чајы ахыр. Шәмшир саатларла бу ағ сујун гырағында отуруб хәјала далмағы севир; фикрини узаг даг зирвәсинә, булудлар әтәјинә сәјаһәтә "көндәрир". Ахы бу доғма очаға Әләскәр нәфәси гонаг кәлиб; китаблар охудуб гулаг асыб; дүнјанын чох тарихи һадисәләрини јаддашына јазыб апарыб.

О мүдрик көзләрдән, о илаһи бармаглардан Ашыг Шәмширин үрәјиндә белә бир даг чајы мәчра ачыб јашајыр. Ашыг, гәлбинин чајыны бу даг чајына гатыр. Јохса бу чај чохдан гурумушду...

Илләрин, әсрләрин узаг дәрәсиндән нә гәдәр саз һавасы һаваланыб кедиб, нә гәдәр сөз хәзинәси итиб батыб. Бу, сел кими ахан, јел кими чапыб кечән ел хәзинәсинин габағына бу гәбил сәнәткарлар, Ашыг Шәмшир кими бөјүк сөз устадлары "бәнд атыб" сахлајыб, "мүнбит шуурлара" јөнәлдибләр.

Сәндән әввәл јазылмыш јүзләрлә дастаны, минләрлә өлчүлү - бичили шеʼри өз рәнки, өз формасы илә; јүзә гәдәр саз һавасыны өз аһәнки илә јаддашына көчүрүб бу күнә кәтирәсән: үстәлик, өзүнүн јени нәғмәләрини дә гүдрәтлә охујасан... Ашыг Шәмширин сөзү, сазы бу бөјүк вәзифәнин өһдәсиндән һүнәрлә кәлмиш, гоча сәнәткары өз сағлығында сәнәтин әбәдијјәтинә говушдурмушдур.

Ашығын онларла кәрајлысы, гошма, устаднамә, тәчнис, мухәммәс, дејишмә, чығалы мухәммәси, диваниси классик ашыг әдәбијјаты илә мүасир шеʼр арасы чох көзәл көрпүдүр. "Дүнәнин формасында" јазылмыш Шәмшир поезијасы һәмишә бу күнлә данышан, бу күнү данышдыран сәнәтдир.

Үмумән "чәтин формалы" тәчнисләрдә белә Ашыг Шәмшир кечиб кәлдији јолун әтрафына бахыр, әтраф мүһитин һавасындан, даш гајасындан мөвзу көтүрүр:

Гәза гылынч чалды, гәдәр дә балта,
Һәр бири мән үчүн јүз јараг алды.

Јохсуллуг чәкмишәм кечән заманда,
Онлардан синәмдә јүз јара галды.

Вә ја:

Көј көјәрчин гонуб бағда будаға,
Муған дүзү бәзәнибди, буду, аға;
Бу ишрәтә, бу арана, бу даға,
Шәмшир, бу тәчниси күлә-күлә јаз!

Ашыг Шәмширин сәксән јашы тамам олур. Бу өмрүн хатирә дәфтәриндә, Шәмшир сазынын телләриндә Сәмәд Вургун чағырышы һәмишә ајдын охуначаг, һәмишә хүсуси бир аһәнклә сәсләнәчәк:

Ашыг Шәмшир, Дәлидағдан кечәндә
Кәкликли дашлардан хәбәр ал мәни...

Бу мүгәддәс сәданы синәсинин көзүндә јашадан бир сәнәткар гочалыр. Јох, гәләм дајананда, мизраб бармагдан, саз һәвәсдән дүшәндә, сәнәткар гочалыр. Шәмшир сазы Шәмшир сөзү илә баш - баша вериб өз устадыны илһама сәсләјир.

1973

ҮРӘКДӘН БАШЛАНАН ЧЫҒЫРЛАР

Чохлу әсәри олан бир мүәллифдән соруштурлар ки, "Инди һансы әсәр үзәриндә ишләјирсиниз?" Мүәллиф чох тәбии бир чиддијјәтлә чаваб верир ки, "Мән өмрүм боју бир әсәр јазмышам, ону давам етдирәчәјәм. Биз һамымыз елә бир әсәр јазырыг. Даһа доғрусу, һәрәмиз әсримизин тәрчүмеји - һалынын мүәјјән бир фәслини гәләмә алырыг..."

Бизим әсримиздә инсанлар нечә јашајыб, нечә севиб? Нечә дәфә ган дәрјасына дүшүб-чыхыб, гәләбә нә'шәси илә мәғлубијјәт сучу сон анда нечә үз-үзә дајаныб: милјонларла аилә-дүнјалар олуб, һеч бири о биринә бәнзәмәјиб, һеч бири о бириндән сечилмәјиб, бу милјонларын јериши дә, күлүшү дә, үзүнүн бир ифадәси дә дикәрини тәкрар етмәјиб... Дејирләр бүтүн бунлары кәләчәк нәсил тарих, етнографија, чоғрафија, фәлсәфә китабларындан чох, бу күнүн јазычыларынын әсәрләриндә ахтарачаг.

Таныдығым бир нәфәр јазыб - поздуғуну, һеч кимә мә'лум олмајан јазыларыны чох сәлигә илә чилдләдиб евинин күнчүндә чинләјир. Сорушанда ки, нијә бунлары ортаја чыхармырсан: Дејир: "Кәләчәк нәсил үчүндүр! Һеч кәс өз дөврүндә дүзкүн гијмәтини алмыр. Әсл сәнәткар өлән кими, кәрәк китабларыны да өзү илә бәрабәр дәфн едиб, јүз илдән сонра ачасан. Даһа таныш-билиш, хошум кәлди-кәлмәдиләр иш көрә билмәјәчәк. Бир сөзлә, Вагифләшәндән, Закирләшәндән сонра көрүшә-рик..."

Әлбәттә, беләси илә бизим әсрин јазычылары бәлкә көрүшмәди. Дедијим одур ки, бу күн үчүн јазылан әсәр кәләчәјин, кәләчәк үчүн јазылан исә бу күнүндүр. Әсл сәнәткар хошбәхтлији ондадыр ки, бир нечә нәсли көрүшдүрә, бундан она, ондан дикәринә әсрин тәрчүмеји - һалындан парчалар охуја билир.

Әдәби тәчрүбә, хүсусилә поезија, јүз илләрдир ки, өз монологуну дејир. Әдәбијјатшүнаслыг, тарих, фәлсәфә исә чохдан бәри илк мүәллифи халг олан бу фикри мүхтәлиф

шәкилдә тәсдигләјир.

Ибраһим Кәбирлинин јени китабыны вәрәгләркән бир даһа мә'лум дејилишләри фикримдә доландырдым вә бу шаирин мөвзу објектини, шаир-сәнәткар рәнкләрини тә'јин етмәјә чалышдым. Јени китаб "Үрәјинә јатыраммы..." адланыр. "Кәнчлик" нәшријјатында чап олунуб, 1971-чи илин ахырларында сатыша бурахылыб.

Үрәк... Әсл хидмәти фәалијјәти илә ше'р-сәнәтә елә дији хидмәти арасында бөјүк фәрг олан бу мәһәббәт јувасы, нифрәт нишанкаһы, сәдагәт еви, хәјанәт јарғаны, нә билим һичрана баис, вүсала бәләдчи; инсан һәјатынын әввәлиндән сонуна гәдәр "башыны ашағы салыб" һеч бир дејиләнә мәһәл гојмадан ишләјән бу зәһмәткеш фәһлә нечә адлар сырасында фәхри јер тутуб, нечә китабын чилдинә шәрәфлә һәкк олунуб. Индинин өзүндә дә тәзә чап олуначаг бир әсәрә ад гојдуја јығышанда јенә дә "јоллар", "дағлар", "мәһәббәтләр", орижиналлығыны сүбута јетириб, үз габығына дүшә билмәјәндә үрәк фағыр-фағыр орталығa чыхыр вә "бу әсәрин дә јүкүнү дә мән чәкмәли...".

И. Кәбирли исә далбадал чап олунан серија китаблара ајры ад гојмајыб, мәһз "Үрәк пүнһан севинмир", "Үрәјә дүшән изләр", "Ачыг үрәк" вә нәһајәт, "Үрәјинә јатыраммы...". Санки мүәллиф бу сон китабы илә өз охучусуна суал верир: бүтүн бу үрәк һаггында јазылан китабларым, үрәјимин парчасы олан бу нәғмәләрим хошуна кәлирми? Хошуна кәлирми үрәјимдән гопан сөзләри китаб шәклинә салыр, үстүнә "үрәјими һәкк еләјиб", охучулара төһфә көндәрирәм?!

Мүбалиғәсиз демәк олар ки, И. Кәбирли чох зәһмәткеш, инчә вә көврәк шаирдир. Онун исте'дады, ишләк гәләми әсас мәгсәдини кечәли-күндүзлү чалышыб охучу гәлбинә јол тапмагда, бир инсан голундан јапышыб дүз јола чыхармагда көрүр:

Һәр јанан
Күлә дөнмүр...
Инсан үчүн јанан кәс
Јаныр, сөнмүр ки, сөнмүр!

Инсана хидмәт сәнәт низамнамәсинин тәләбләриндән ирәли кәлир. Јохса "кәсәкдән һоппаныб, даг ашдым дејәнләр", "торпаг үстә бир аддым атдыгы үчүн торпагдан јазылы тәшәккүрнамә уманлар" өз јолларындан кичик бир дашы кәнара итәләдикләринә көрә инсанын бојнуна бөјүк миннәт гојардылар. Шаир ишләјиб чалышдыгы, инсанлара хидмәт еләдији анларда бәләләрини - "үрәкләриндән дујгусу перикәнләри" көрүр, онларын "шәклини чәкиб" һамыја көстәрмәк истәјир, һәм дә үрәјиндә бу һаглы өзүндән разылыг һисси баш галдырыр: "Јахшы ки, әнимә пахыллыг кејмирәм". Башга сөзлә десәк, әсл истеʼдад саһибинин бу кичик, өтәри дујғуларла јашамаға вахты јохдур. Онун фикри ахтарышда, әли гәләмдә, көзү јазы масасындадыр.

Гојмајырам - гәзәбләри
Үрәјимдә кечаләјә,
Гојмајырам -
Тагәт кәсән дөјүнтүләр
Биләјимдә кечаләјә.

Еләә чыхмасын ки, шаирин үрәјиндән јалныз севинчлә, күлүшә бәләнмиш мисралар гопур; нифрәти - гәзәби чохдан архивә тулланыб. О демәк истәјир ки, буланыг һиссләри гәлбимдә ешәләниб ганымы зәһәрләмәјә гојмурам. Бунлары ја шеʼрә дөндәриб лазыми үнвана көндәрирәм, ја да гулағындан јапышыб бир учурума туллајырам. Чүнки онун зәннинчә инсанлара горху, ваһимә һиссиндән чох, ишыг лазымдыр. Ән дәрдли инсанын дәрдини унутдурмаг да һүнәр ишдир. Инсан ишыглы дујғуларла көзүнү ачыб дүнјаја бахмалы, ишә ишыг апарыб, евә ишыг кәтирмәлидир. Көнүл буландырмаға нә вар ки, бир өмүрлүк нәшʼәни бирчә анда јаса дөндәрмәк мүмкүндүр.

Шаир чох јахшы дејир:

Һамынын көмәјә еһтијачы вар...
Көмәксиз инсаны меһ учундурар.

Бөјүк әдәбијјатымызын бәшәри дәрсләриндән бири бу

һуманизм олмушдур ки, "инсан инсаны јыхылмаға гојмамалыдыр". Диләк тутмаг, голдан јапышмаг, азана бәләдчилик еләмәк, одсуза од вермәк халгымызын тәбиәтинә хас олан кејфијјәтдир вә бу да тәбии шәкилдә классик шеʼримизин илк мисраларына мәнбә олуб, мүасир шеʼримизин мүхтәлиф мүрачиәтләриндә бу һисс јенә өз гүввәсини сахламагдадыр.

Тохмаг һәрләнсә дә, дили сусса да,
Көзләри дост кәзәр, һајан, ахтарар...
Гәһәр дүнјасында өмрү бир ада,
Адаја јанашан инсан ахтарар...
Һамынын көмәјә еһтијачы вар:
Ким исә кимәсә үмид бәсләјир.
Сәсә көз јуммајын, билин, адамлар,
Һардаса ким исә көмәк көзләјир.

Мәнчә, бу шеʼрин әсас фәлсәфи чағырышы чох көзәл, образлы дејилмиш үч сөздәдир-"Сәсә көз јуммајын!"

Сәсә көз јуммајын, сәсә һај верин, сәс кәлән сәмтә јүјүрүн! Инсан өзү сәс, чағырыш, һарај демәкдир. Бу сәс, һарај, чағырыш нәғмәси о заман шахәләнә, һачалана билир ки, ону ешидән, динләјән ола. Бунун әкс-сәдасына ганадлар гошан ола.

Севинч нә демәкдир, јахшы билирәм,
Мән нәләр чәкмәдим тапынча ону,
Вахт варды, күлмәздим үрәкдән бир дәм
Билмәздим севинчин нә олдугуну.
Бој атдым, әлләрим јаза чатанда
Јолум чәмәнә јох, сәнкәрә дүшдү.
Мәни бир ов санан өлүм бир анда
Башымын үстүндән јүз јол өтүшдү...
Севинч нә демәкдир, јахшы билирәм,
Мән онун јолунда јол ағартмышам,
Дашыјыб чијнимдә дагдан ағыр гәм,
Аг күнә аг сачла кәлиб чатмышам!

Елә бил бир парчасыны мисал кәтирдијимиз бу ше'р һәмин "сәсә көз јуммајын!" фикринә дајаг үчүн јазылмышдыр. Бәлкә инсанын инсаны чағырдығы ан һәмин андыр ки, о ахтардығыны тапыб, севинчинә туш олуб, талејинин уғурлу бир дәми илә үз-үзә кәлиб. Мәһз о заман она бәләдчи истигамәти, нәфәс һәјанлығы, үмид-тәсәлли диләји кәрәкдир. Инсан һансы јашда олур-олсун, өзүнүн ағ күнүнә тәк кәлиб чыхмыр. О, әтраф мүһитлә, чәмијјәт иглиминдә, чәмијјәт инсанларынын достлуғу, гардашлығы илә әһатә шәраитиндә инсанлыг зирвәсинә чатыр.

Инсанлыг зирвәдир, сирли бир зирвә,
Бир күн јуварланыб ашағы дүшә.

Бизим әдәбијјатымызын, о чүмләдән поезијамызын фәлсәфи тә'лими һәмишә Гәрбин, өлүм-дирим гырғын сијасәтинә долајысы илә һагг газандыран "Инсан инсанын дүшмәнидир", "инсан инсанын чанаварыдыр" кими ағыл күтләшдирән нәзәри мүддәасына зидд олмушдур.

Поезија инсан јолунда јанан әбәди ишыгдыр. Ән јүксәк елми-техники тәрәгги дөврү олан бизим әсрдә бу ишыг гәтијјән зәифләмәмиш, әксинә, Гагаринин додагларында космоса да өз ишартысыны апармышдыр.

Инсан вә инсани поезија барәдә бир гәдәр чох данышмағымыза әсас будур ки, И. Кәбирлинин әксәр һалда мөвзу објекти инсанын дахили тәлатүми, үрәк чырпынтысы, хүсусән чох ишләтдији севинч вә бу севинчин үрәјә бәхш етдији оддур, атәшдир.

"Үрәјинә јатырамми..." китабыны үрәк, од вә севинч һаггында рәсм едилмиш бир үчбучаға бәнзәтмәк олар. Лакин бу үчбучаг һәндәси дејил, поетикдир. Шаирин поетик дахмасы, очағы, евидир. Бурада јанан үрәк одуну мәһәббәт атәшинә, кәнчлијин титрәк, ојнаг хатирәләринә чевирән, сачларына дән дүшән гајғылы бир адамын романтик сәсини ешидирик:

О гәдәр буланыг сулар көрмүшәм,
Көзүнә бахында көзүм гамашды.

Онун мүрачиәт едиб, јолундан сахламаг истәдији көзәл гадын көзүнә баханы санки көрмүр; һеч нәјә мәһәл гојмадан јолу әтәкләјиб көздән итир. Узаг үфүг гызартысында ара-сыра гара ләкәләр көрүнүр. Бәлкә дә онун ајаг изләридир. Үфүгүн "о үзүнә" ашды.

Бир дә, хатирә гәһрәманынын сәсини динләјирик:

О үзү дөнмүшү бура чағырын,
Гој инсаф еләсин, өмүр-күн кедир.
Әввәли чәмәндә итән чығырын
Дејин ки, ахыры үрәјимдәдир.

Бир заман бу мисралар тәзә јазылан вахтларда һамымызын диггәт мәркәзиндә иди. Чохумуз ону дәфтәрдән-дәфтәрә көчүрүб бир-биримизә охујар; илк мәһәббәт мачәрасынын тәзә мәчнунларына тәсәлли кими тәкрар-тәкрар охујардыг.

Ачыг демәк лазымдыр ки, 50-чи илләрин сонларында әдәбијјатда доғулан чох лирик ше'рә И. Кәбирлинин бу гәбилдән олан ше'рләри хејли тә'сир етмишдир.

Бәс шаирин севинчи һарадан гидаланыб, она ганад верән нәдир? Үрәк-мәһәббәт јувасы, од мәнбәји, хатирәләр дајаначағыдыр. Үрәк һәјатын ишығындан гидаланыр, инсанларын зәһмәтиндән јаначаг алыр, күлүш вә тәбәссүмүндән, севинч вә кәдәриндән ачылыр, дурулур, гаралыр, буланыр.

Шаир үрәјинин севинчи-ону бөјүк мәгсәдләрә сөвг едән арзу вә идеалларыдыр. О, бунлара јетдикчә севинир, поетик ганад алыр: бу нәш'әсини охучуларына һәдијјә вериб, өзүндән разы галмаг истәјир. Анчаг бу "јетмәләр", "чатмалар", "әлдә етмәләр" нисбидир. Әслиндә шаир арзусунун сон мәнзили, сон дајаг нөгтәси јохдур.

Севинчлә һәмишә
Арамда мәсафә гојурам.

Вә ја:

Санма ки, севинчә
Мән чатмаг истәрәм,

Севинчлә арамда јолуму
Узатмаг истәрәм.

дејән шаир тәхминән ејни мәзмунлу, башга өлчүдә јазылмыш бир ше'риндә бу фикри белә тамамлајыр:

Мәнә үрәјим
Гызан севинч вер.
Әзијјәтимдән
Сызан севинч вер.

Анчаг мәсәлә бундадыр ки, ејни мөвзуда, ејни мәфһумун "мүхтәлиф тәрәфләри" барәдә дә нә гәдәр мүхтәлиф өлчүлү, бир-бирин тәкрар етмәјәчәк фикирләр десән дә, һардаса ејнијјәт, охшарлыг өзүнү көстәрәчәк. Бирини гәбул едиб, дикәриндә астарлыг ахтарачагсан. Доғрудан да белядир. Хүсусилә гыса һе'чалы "севинч ше'рләри" өз мүәллифини бир гәдәр нараһат етмәли иди. Бу тәкрар од һаггында "Мән од ахтарырам", "Од јығырам", "Нур топлајырам" вә с. фикирләрдә ачыг-ајдын сечилир.

Һәмишә әтрафыма
Ачыг көзлә бахмышам.
Һәмишә күнләримин
Мәчрасында ахмышам.
Өзүм ишыға дөнүб
Өз үстүмә јағмышам...
Јанмышам ки, рәнкләрдә
Арыныб нурланмышам,
Әјнимә өз шуамы
Кејиб буллурланмышам.

Бах, бу мисралардакы о гәдәр диггәт чәлб етмәјән, тәзә сөз демәјән мотивләр дә бә'зи ше'рләрдә тәкрар-тәкрар ишләниб.

И. Кәбирли кими тәчрүбәли вә исте'дадлы шаирин бунлара еһтијачы јохдур. Әксинә, онун јарадычылығы өз мүәллифини

өзүнә даһа тәләбкар олмаға, бә'зи ше'рләри сыхыб ихтисар еләмәјә чағырмалыдыр.

Һәр тәзә фикир, тәзә дејилиш өзлүјүндә јени кими гәбул олунмур. Тәсвири сәнәтдә, инчәсәнәтин башга саһәләриндә белә "јениликләрлә" мејдана чыханлар чох вахт ихтираларына јалныз өзләри һејран галыблар. Чүнки јенилији мүнтәзәм мүшаһидә едән, онун бир һиссәси кими һәмишә өн планда көрүнән амилләрдән ән мүһүмү тәбиилик вә һәјатиликдир.

Әлбәттә, сәнәт сәнәтин ганун вә тәләбләринә чаваб верән һәјатилик вә тәбииликдән кедир. Јохса "түстүсү дүз чыхан" тәбии мәнзәрә вә ја "әкси там көрүнән" һәјат парчасынын һәр һансы сәнәт әсәринә кәтирилмәси һәлә һәјаты дүзкүн әкс етдирмә сәнәти дејил.

Поезијада бу амилләрә башга мүһүм бир шәрт дә гошулур - сәмимилик.

Бу сәмимилик И. Кәбирлинин китабынын мүәјјән һиссәсини тәшкил едән торпаға - Азәрбајчан торпағына һәср олунмуш ше'рләрдә јахшы ифадәсини тапыр. Шаир, бәзән дәфәләрлә көрдүјү, һәтта тәсвир етдији мәнзәрәләри дә санки тәзә көрүр. Бу бахыш, бу гаршылашма ону ушаг кими севиндирир:

Мән торпағы индијәдәк
Һәлә бу чүр дујмамышдым...
Азәрбајчан торпағына
Ајагларым дәјән кими
Үрәјимә лај-лај чөкмүш
Гәм чәкилди бир чән кими...
Доғма торпаг үрәкләрин јијәсијмиш,
Торпаг һисси һиссләрин
Зирвәсијмиш, зирвәсијмиш!...

Бу гәбилдән олан ше'рләрин чоху шаирин сәмими вә көврәк дујғуларындан гопуб. Һәм дә бунлар бачарыглы бир гәләмин, исте'дадлы сәнәткарын јүксәк поетик бахымындан јараныб.

Бу ше'рләрдәки поетик е'тирафлар, һәтта бә'зән мүәјјән әндазә дахилиндә мубалигәләр тәкрар-тәкрар дејилсә дә, адамы

јормур. Чүнки торпаға севки, вәтәнә е'тигад вә хидмәт һиссләри илә јазылыб. Охучуну дағa, дүзә, зәһмәткеш инсанлар мүһитинә сәсләјир. Инанырсан ки, бу мүһит баһар јағышы илә јујулуб, јаз күләкләри илә гурунуб; тәмиздир, ишыглыдыр. "Үрәјинә јатырамы..." китабында белә мисралар вар:

Истәмирәм мән көрк үчүн көрүнмәји,
Истәмирәм мәшһурлуга бүрүнмәји.

Шаирин е'тирафыдыр. Нә дејә биләрсән? Сонра мүхтәлиф шәкилдә кимәсә, нәјәсә јөнәлмиш бу ејһамларла үз-үзә кәлирик. Әкәр доғрудан беләдирсә, шаирин өзүнүн дедији кими бу фикри һәфкәләмәјин нә мә'насы?

Өз дәрдими чијинләрә бөлмәдим мән
Өзүм чәкдим.

Бурада онун ејһамы, е'тирафы өзүнү ифадә еләјир. Анчаг чох тәбиидир, сәмимидир, һәм дә тәзәдир. Башгаларынын чијнинә өз дәрдини јүкләјиб "јорулдум, бездим" дејәнләрә, һәтта бунунла белә кимәсә миннәт гојанлара бу, һәм дә бәдии толамазлы, бәдии чавабдыр.

И. Кәбирли поезија јолунда "јол ағардан", өмрүнүн икинчи әлли иллијиндә даһа чидди, даһа тәләбкар бир гәләмлә өз исте'дадыны ше'р-сәнәт гатарына гошуб, чијниндә даһа вәзнли вә шәрәфли поетик ағырлыглар дашыја биләчәк бир шаирдир.

1972

УЛДУЗЛАРА ОХУНАН НӘҒМӘЛӘР

Үрәкләри титрәдән поезија, дујғулара рәнк сәпәләјән поезија, ағыллара ишыг олан поезија... Әсил сәнәт жанрындан, формасындан, јарандығы тәбии шәраитдән асылы олмајараг бәшәр мәдәнијјәти тәрәфиндән охунан вә дујулан нәғмәдир. Јағыш нәғмәси, күләк нәғмәси, дәниз нәғмәси нә гәдәр тәбиидир. Бунларын туфаны да, дашғыны да олур. Бунлар да тәбиидир. Бир дағын бир - биринә бәнзәмәјән күнеј вә гузеј јамачларынын "ејни мүәллифин" әлијлә јазылан мүхтәлиф ганунлары кими.

Поетик аләми, поетик һадисә вә предметләри мүхтәлиф анларда, мүхтәлиф сәмтләрдән көрән, рәсм едән сәнәткар гәләми дә каһ нәғмәли, каһ фыртыналы, каһ да гузејли, күнејлидир.

Мәним аләмимдә Нәби Хәзринин ән биринчи поетик аддымы белә бир тәбиилијә кедән јолдан башлајыб. Бу јол ону дәнизә апарыб - чыхарыб, чошуб - чағламаг өјрәдиб. Дағлара јөнәлдиб, "дүнјаја бу учалыгдан бах, инсанлары бу учалыға сәслә" - дејиб.

Бу јол ону талеләрин күндоғаны, күнбатанына, арзу вә диләкләрин дан јеринә чағырыб. Улдузларын нәғмәсинә гулаг асдырыб. Узаг - узаг улдузларын. Каинат улдузларынын. Бәшәрин торпаг улдузларынын - Низами, Пушкин, Сабир, Чәфәр Чаббарлы, С. Вурғун кими дүһаларын нәғмәсинә гулаг асдырыб. Онун өз нәғмәси доғулуб. Улдузлара охунан нәғмә. Елә бил ки, бу јолдан ајрылан тәзә бир мәһәббәт чығырында тәзә бир нәғмәнин ганадлары ачылыб.

Үрәклә бағланан чығырда, издә
Тапар аһәнкини өмрүн иглими.
Һәр тәзә дујғуну өз гәлбимиздә
Ачырыг тәзә бир планет кими.

Нәби Хәзринин исте'дады сәнәт јолуна чыхандан, мән дејәрдим ки, илк ше'рини јазандан өз планетинә доғру кедән

чығырыны ахтарыб. Јени, көзәл әсәрләри илә ортаја чыхыб, көркәмли бир сәнәткар шөһрәти јүкүнү чијнинә алса да, нә "даһа тапдым" дејиб, нә дә "даһа јорулдум".

О гәдәр зирвә вар адсыздыр һәлә,
Вүгары бир бөјүк чаһан кимидир.
Шөһрәти дүшмәјиб ағыза - дилә,
Дағлар да дүнјада инсан кимидир.

Башга чүр десәк, сәнәткар инсан да дағлар кимидир. Онун һеч бир "сәнәткар дағ" бәнзәмәјән дурушу, вүгары, иглими, алнығы, јашыллығы, хәзаны вар. Анчаг бурада мүһүм бир фәрг вар ки, бу дағын "вулкан мүәллифи" дә, зәлзәлә мәркәзләрини јарадан дахили тәкан да, мүһитинин "иглим амилләрини" мүәјјән едән тәбиәтшүнас да сән өзүнсән. Сәнәткар өзү-өзүнү, сәнәтини дүнјаја кәтирир.

Дүнјада бөјүк сәнәт үчүн һәмишә "бош јерләр" сахланыр. Бә'зән јүз илләрлә елә бош галыр. Саһибини көзләјир: јалныз о јер үчүн доғуланы!

Дүнјаја арзујла кәлир инсанлар,
Јашајыр енгилә баһарын, јазын.
Һәр кәсин һәјатда өз зирвәси вар
Һеч кәс зирвәсиндән уча дурмасын.

Шаирин ејһамы ајдындыр. Сәнәт тарихиндә чох олуб, елә инди дә вар: Өзүнә зирвә "һөрдүрәнләр", сәнәтин гуручулуг ишләринә набәләдләр билмир, бәлкә дә билмәк истәмир ки, шөһрәт зирвәсини тикдирмәк, һөрдүрмәк дәли дағ чајынын үстүнә чүрүк тирдән көрпү атмаг кими бир шејдир.

Әкәр Нәби Хәзри јарадычылығынын гыса тәснифатыны версәк, онун биринчи маддәси мәһз торпаға бағлылыгдыр. Сөһбәт исте'дадын торпаға бағлылығындан, шаир - вәтәндаш бағлылығындан кедир!

Онун өз шаир гәлбинә, шаир илһамына мүрачиәтлә дедији бу мисралар бүтүн јарадычылығы үчүн, фәалијјәти үчүн характер

епиграфдыр.

Әкәр зәиф јазсам мәни бағышла,
Мәни бағышлама хәјанәт етсәм.

Бу мисралар онун јарадычылығынын илк дөврүндә дејил, сонралар јазылса да бизчә, белә бир дахили анд шаирин һәјата илк поетик бахышы илә биркә доғулмуш, Нәби Хәзрини торпаға бағлајан, сәнәтин чәтин ганунларына мүкәммәл бәләд олмаға сәсләјән илк чағырыш олмушдур.

О, һисс еләмишди ки, "Ше'рдән учалмаг умма дүнјада, чүнки Низамијлә гуртарды о да", "Мәндә сығар ики чаһан, мән бу чаһана сығмазам", "Бәнзәрәм бир гочаман дағә ки дәрјада дурар" вә с. онларла бу гәбил поетик "шуарларыны" әдәбијјатын үфүгүндән асан нәһәнкләр мүһитинә јени сөз кәтирмәк чәтиндир. Нә јахшы ки, чәтиндир. Бу чәтинлик асанлыға кедән јоллара ән јахшы манеәдир. Бу чәтинлик сәнәткары һәјатын, инсан мәнәвијјатынын бәдии тәдгигатчысына дөндәрмишдир.

Нәби Хәзринин гәләми милјон јашы олан дағлары, милјон илләрлә бу дағлардан баш алыб кедән чајлары тәзәдән тәдгиг едиб, ше'римизә јени рәнкләр кәтирир.

Бурада халг әдәбијјатына мүкәммәл бәләдлик, халг дилинин тәмизлији, дурулуғу вә образлылыгы Нәбини халгдан поезијаја, поезијадан халга кедән јолда јорулмаға гојмамыш, һәрдән даш - гајадан, учурумдан - долајдан кечирсә дә һәмишә ишыға, ајдынлыға јөнәлтмишдир.

Илләр ити кедир, фәсилләр јејин,
Сән дә бу јолларда бир јол кедәнсән,
Бәлкә о улдуздур сәнин талејин,
Бәлкә о улдузун талеји сәнсән.

Инсанын јерини, вәзифәсини бу чүр мүәјјән етмәк, ону јүксәк әмәлләрә чағырмаг Нәби Хәзринин јарадычылығында һәмишә әсас хәтт олуб. Шаир тәсвир етдији, севиб һејкәлини јондуғу лирик гәһрәманы, садә зәһмәт адамыны белә көрмәк вә көстәр-

мәк истәјир.

Дәниздә нефт чыхармаг, кечәли - күндүзлү далғаларла, фыртынанын, күләјин сәрт ганунлары илә үзләшмәк асан иш дејил.

Бу күнүн реал гәһрәманы поезија ганадында романтикләшир. Тәбиидир ки, бурада инсан өлүмлә дә үзләшир, өмүр гурбан кедир. Шаир бу кәдәри, фачиәни сәнәтин тәскинедичи сөз сеһри илә јумшалдыр: шәрәфли өлүмүн гучағында әбәдиләшән инсанын монологу далғалара гарышыр: инсан далғасы, поезија - сәнәт далғасы әбәдидир, сусмаздыр: һәрдән онун сәсиндә һәзин кәдәр, мәзһун пычылты олса да онун гүрур вә гүдрәт нәғмәси, әзәмәт нәғмәси даһа курдур.

Әсил инсан өлүм гаршысында өлмәзлик һејкәлинә дөнүр. Бу кејфијјәтләр "Ики Хәзәр" поемасынын образларына, Мил дүзүндә јаныб сөнән, бәрәкәт ишығыны дүзләрә сәпәләјиб Күнәшә нәғмә охујан Севилә - "Күнәшин бачысы" поемасынын реал вә романтик гәһрәманына өлмәзлик верән әсас сифәтдир.

Севил гәрибә тәбиәтли, гәлбинин шеʼрини дүзләрә, дүзләрин поезијасыны гәлбинә јазан гүдрәтли гәһрәман, көврәк шаирә иди. О, зәһмәт кәмисини торпаг дәнизиндә шаиранә бир үмидлә, һәвәслә сүрүрдү. Талеји онун кәмисини вахтсыз гәзаја уғратды. Лакин шаир онун нәғмәсини гәзаларын әлиндән гопарыб алды. Нәғмә, торпаға төкүлүб көјәрди. Севилин рәфигәләри бу нәғмәни сусмаға гојмадылар. Шаир исә ону вараглара көчүртдү.

Көрсәниз учалыр тәнһа бир сөјүд,
Дејин ки, мәнәм.
Әјилиб Араздан су ичир сөјүд,
Дејин ки, мәнәм!
Күнәш үрәјиндә күнәш дөјүнүр,
Дејин ки, мәнәм!

Нәби Хәзри Севили, онун симасында бәлкә дә вахтсыз солан көзәллији, чығыры мәнзилә јетмәмиш бир кәнчин арзуларыны ишыглара гарышыб итән вә һеч вахт јох олмајан бир парча ишыг кими, нурлу әмәлләр кими охучуја тәгдим едир.

Севилин күнәшлә, Мил дүзү илә гол - гола, үз - үзә сөһбәти, "күнәшлә бачылығы" бу тәгдимат мејлиндә өз романтикасына јени боја верир, реаллашыр.

Елә билирсән ки, Мил мүдрик бир гоча, Күнәш исә доғрудан да Севилин бөјүк бачысыдыр. Сәнәтин шәртилији, әлбәттә, мүәјјән өлчү дахилиндә шәртиликдир. Һәјатын мүәјјән "тәһрифи сәнәтин бөјүдүчү шүшәсиндә" һәјаты тәсдиг үчүн кәрәксә, сәнәтин образлы дилиндә ајдын баша дүшүлүрсә, бунсуз кечинмәк мүмкүн дејил. Јенә дә бунлар һамысы сәнәтин тәбии кечидиндән адламалыдыр.

Мәнчә, елә бу тәбиилик бахымдан демәк мүмкүндүр ки, "Күнәшин бачысы" адыны анчаг Севилә вермәк оларды. Бу јығчам, тәʼсирли, хатирә - һејкәл поеманы јалныз вә јалныз Севилә һәср еләмәк оларды.

Севил өз адынын, өз һүнәринин гәһрәманыдыр. Шаирин поезија рәнкләрини дә санки о өзү Мил дүзүнә сәпиб кетмишди. Бу рәнкләри алмаг үсулуну бир о билирди, бир дә сәјјаһ шаир гәләми...

Нәби Хәзри әввәлдә дедијим кими, дүнја әдәбијјатынын, о чүмләдән чох гәдим әнʼәнәси олан Азәрбајчан шеʼринин хәритәсинә јахшы бәләддир. Онун поемаларында гәдим форманын иддиаларына риајәт еләмәк дә вар, онлара гаршы јени лајиһә ирәли сүрмәк дә.

Јени форма ахтарышларымыз үчүн классикләр һеч вахт биздән күсмәзләр. Әксинә, бу күнүн бир сыра көркәмли сөз усталарынын, о чүмләдән Нәби Хәзринин бу саһәдәки ахтарыш - адлымлары, бәʼзән епик жанрын мәʼлум тәләбләрини гырыб, поема ичиндә поема јаратмаг, һәтта мән дејәрдим - поетик репортаж үнсүрләрини дә бура дахил етмәк дөврүн - заманын тәләбләриндән ирәли кәлир. Сәнәтин өзүнүн һәрәкәт ганунларындан доғур.

Мәсәлән, "Сумгајыт сәһифәләри"ни көтүрәк. Бу әсәр әдәби тәнгидимиз тәрәфиндән дәфәләрлә гијмәтләниб. Мән бу әсәри тәһлил етмәк фикриндә дејиләм. Јалныз ону демәк истәјирәм ки, мүасир Сумгајытын өзү бу "форманы" дигтә еләјиб. Шаир исә бу дигтәдән мәһз поезија үчүн лазым олан тикинти материалларыны

алыб. Сумгајыт Сумгајытлылығында галыб. Шаирин, ше'рин - сәнәтин Сумгајыты јараныб. Чүнки, бу, очеркин, публисистиканын, һәтта нәсрин дә Сумгајыты дејил. Мәһз поезијанын Сумгајыты! Буну она көрә нидалы шәкилдә дејирәм ки, бә'зән мүасир јазычыдан мүасир мөвзуја мејл тәләб олунанда шаирин, ше'рин вәзифәләри, форма имканлары јаддан чыхарылыр.

Нәби Хәзринин вәзифәси мүасир Сумгајытын әлван - јашыл ләвһәләрини тапмаг, ону поезија фырчасынын имканларына вә ја фырчанын имканларыны она табе еләмәк иди! Онун исте'дады бу ишин өһдәсиндән бачарыгла кәлиб. Сумгајыт шәһәриндә дәфәләрлә Нәби Хәзринин көрүшү кечирилиб. Бу поеманы Сумгајытын зәһмәт адамлары, зијалылары өз әсәрләри кими севә - севә охујуб, тәһлил едибләр.

Нәби Хәзри нәинки республикамызда, һәмчинин бүтүн өлкәмиздә охунан, јүксәк күрсүләрдән һаггында данышылан сәнәткардыр.

О, бу бөјүк өлкәмизин Уралына, Сибиринә, Узаг Шәргинә, Украјнасы, Прибалтикасы вә Орта Асијасына гәдәр мәнзил кәсиб, дәфәләрлә поетик експедисијаја чыхыб, өз тәдгигаты - поезија мәһсулу илә јени - јени сәрки ачыб. Охучулары севиндириб, гәләм достларыны јарыша чағырыб. Онун ше'рләри, демәк олар, ССРИ халгларынын әксәријјәтинин дилиндә чап олунуб.

Бу учсуз - бучагсыз әдәбијјат өлкәсинин чох јериндә Нәби Хәзри уча зирвәләрлә - сәнәткар гәләм достлары илә үз - үзә дајаныб онлара Хәзәр саһилиндән, Араз гырағындан кәтирдији поезија һавасынын дилиндә ше'рләр охујуб. Тәрчүмә олунуб. Ше'рләр, ири һәчмли әсәрләр динләјиб, охујуб, тәрчүмә едиб. Шаирин бөјүк Вәтәнимизлә, Азәрбајчан торпағы илә бағлы олан бүтүн поезијасына бу мисраны һәр јердә увертура кими сәсләндирмәк мүмкүндүр.

Дүнјанын ахыры елә Вәтәндир...

Әсл вәтәндаш - шаирин поезијасында һәмишә парале вә меридианлар Вәтәндән башланыр... Башланыр вә һеч вахт сон нөгтәсинә чатмыр. Әкәр шаир үчүн дүнјанын ахыры

Вәтәндирсә, Вәтәнә мәһәббәт дашыјан поезија гатарынын сон мәнзили јохдур. Бу гатар Вәтән торпағынын әбәди - севки дашыјаныдыр.

Күнәшин чәтри алтына Јер планети, Јер планетинә өлкәләр, өлкәләрә инсанлар сығыб.

Күнәш үчүн, кечә - күндүз үчүн, һараны нечә, нә вахт ишыгландырмағын фәрги јохдур. Планетимизин сијаси-ичтимаи хәритәси онун физики - чоғрафи хәритәси илә о гәдәр зиддијјәт тәшкил едир ки...

Шаир дәфәләрлә бу хәритәләр гаршысында дајаныб, бу рәнкләри мүгајисә еләјиб. Милјон дәфә кичилиб хәритәјә дүшән өлкәләрдә бу чоғрафи - сијаси контрастлары өз көзләри илә көрүб. Она көрә дә:

Дејирәм Вәтәнин бирчә гыш күнү
Јахшыдыр гүрбәтин јүз баһарындан.

мисралары додағындан гопуб.

Нәби Хәзринин гүрбәт ше'рләриндә ишыг ахтаран инсанлара, ишыға доғру кедән "иглимләр"ә мәһәббәт вә һөрмәт вар.

Нәби Хәзринин гүрбәтдән јазылан ше'рләриндә үмуми нәтичә беләдир: Әсл шаир дүнјанын сијаси хәритәсинә биканә ола билмәз. Бу хәритәнин "тәртибиндә" сәнәтин мө'тәбәр сөзүапарычы мөвге тутуб, әрзин, бәшәрин талејини "һәлл едәнләри" дүшүндүрмәлидир. Нәби Хәзринин шаир тәбиәти, инсан характери үчүн доғма олан бир мөвзу мәнбәјинә, бир һисс будағына да тохунмаг истәрдим. О да шаир үнваны үчүн почталјон - хатирәләрдир.

Ахы бу торпағын, бу вәтәнин дүнәни, кечмиши, галиб, мәғлуб күнләри вар, тарихи вар. Бу инсанлар севибләр, ајрылыблар, итириб - тапыблар. Инсан талејинин елә "тарихи күнләри" олур ки, бунлары јазыб сахламаг, кәләчәк нәслә чатдырмаг тарихин дејил, сәнәтин борчудур. Инсан фикринин, инсани мүнасибәтләрин елә тәзаһүр формалары вар ки, бунлар һеч вахт көһнәләси, вә ја дәбдән дүшәси дејил. Мәһз бурада Нәби Хәзринин чох тутарлы, тәзә вә бүтүн инсанлар үчүн доғма олан

бир мисрасыны онун лирик - мәһәббәт ше'ринә епиграф кими тәһлил етмәк јеринә дүшәрди.

Мәним далгаларым хатирәләрдир...

Дүнәнин, узаг кечмишин узаг - узаг үфүгүндә јаныб - батан, инсаны хејирхаһлыға, јүксәк әмәлләрә сәсләјән хатирәләр...

Мәним зәннимчә, гәлбинин пәнчәрәсиндән бу хатирә - далгаларын сәси кәсиләндә вә ја сәси кәтирмәк игтидарына малик олмајанда, һансы јашда олур олсун - шаир гочалыр, сөз кәсәрдән дүшүр, сәнәт өз тә'сирини итирир.

Нәби Хәзри һәмишә јүксәк јарадычылыг формасында бу далгаларла үз - үзә кәлир.

Нәби Хәзринин поезијасы инсанлары ишыға - күнәшә, ајдынлыға - мавилијә, әбәдилијә сәсләјән нәғмәдир,-улдузлара охунан нәғмә.

нојабр, 1973

УЧАЛЫГ, МӘРДЛИК ВӘ ДОСТЛУГ ПОЕЗИЈАСЫ

Учалыг!... Сәнәткар учалығы, сәнәт учалығы дејәндә дә илк дәфә көз өнүнә һәгиги чографи јүксәклик - дағлар, дағ зирвәләри кәлир. Күнәши илк көрән, ишыгла илк көрүшән вә сонунчу видалашан уча јерләр, уча нөгтәләрдир. Үфүгләрә гәдәр узанан тәбии мәнзәрәләр, хејирхаһ әмәлләрин јаратдығы абидә - учалыглар һәлә биринчи гијмәтини көзә биринчи көрүнүшдән алыр. Сонра суаллар, шәртләр, "нијәләр", "нечәләр" башланыр. Бә'зән беләчә көзүн илләрлә көрдүјү уча дағ гәнишәриндә ағлын, идракын гүдрәти елә бир абидә јүксәлдир ки, дүнјанын чох јериндән көрүнән "учалыг" ифадәси поезија хәритәсинә јени шәрти ишарәләрини кәтирир: "Дүнјанын һәр јериндән көрүнән" поезија јүксәклији!

Рәсул Һәмзәтовун поезијасы белә бир хошбәхтлијә говушмуш сәнәтдир. Демәк олар, дүнјанын һәр јериндән онун поетик зирвәсинә дигтәтләр јөнәлир. Онун сәнәт дили, ән "күтләви дил" өјрәнилир, "тәдрис олунур".

Дағыстанда кичик авар кәнди Садада, Дағыстанын халг шаири Һәмзәт Садасанын аиләсиндә көз ачан шаир, чәсур бир икид сүр'әти илә "гылынчыны бағлајыб" ат белинә галхды. Гамчысы - дағ чајы; галханы - гәзәбли гајалар; сәси - нәғмәси - гаракөз булаглар; мәгсәди - үнванлара ишыг јүкү, хош хәбәр дашымаг; ондан габаг јола чыхмыш гәзәбләри бир долајда габаглајыб сылдырыма јуварлатмаг; сәһәр күләјинә тәбәссүм гатыб, уча бир хәјали нөгтәдән үзүашағы инсанлара тәрәф сәпәләмәк... Вә демәк ки:

Инсанлар, сыјрылмыш хәнчәринизә,
Бир - бир көрпәләрин јазын адыны.
Гызышыб дуранда һәрдән үз - үзә
Һәр кәс хатырласын өз өвладыны.

Түфәнк гундағында әлләринизлә
Ана шәкилләри чәкин јадикар;
Арабир гәзәблә, јалваран көзлә
О сәрт үзүнүзә бахсын аналар.

Азәрбајчан Дөвләт нәшријјаты Р. Һәмзәтовун "Дурналар" адлы ше'рләр китабыны чапдан бурахмышдыр.

Китабын чыхмасы илә гәдим поезија әнәнәли бир халгын әдәбијјатына говушмасы бир олду. Ш'ерсевәрләрин столүстү китабына чеврилди. Китабдакы ше'рләри Азәрбајчан дилинә Тофиг Бајрам тәрчүмә етмишдир.

Бурада "бәдии тәрчүмә нечә олмалыдыр" суалы јенә тәкрар - тәкрар гулағымызда сәсләнир.

Мүхтәлиф һөкмләр, мүгајисәләр: тәрчүмәчи санки чох мүрәккәб машыны сөкәндир вә јахшы тәрчүмәчи о кәсдир ки, орижиналы јени мүһитдә, әслинә бәнзәр шәкилдә гура билир.

Тәрчүмәчи санки мүәллифлә "клиник өлүм" просесиндә көрүшән һәкимдир. Бәли, јахшы әсәр нашы мүтәрчим әлиндә мүәллифин өлүмү демәкдир.

Бир дағ әтәјиндән, бир кур булагдан ел - обаја су чәкәни дә тәрчүмәчи илә мүгајисә етмәк олар. Бурада елә маһир сәнәткар мәһарәти кәрәкдир ки, бир релјефи дикәр релјефә чәкилән су дадыны - дузуну, көзлә көрүнмәјән кимјәви кејфијјәтини сахласын: ону дағда ичәнләр аранда ағызларыны туршутмасынлар.

Бизим булаглы - чешмәли сәнәтимизә дағлыг Дағыстандан Һәмзәтов чешмәси кәлиб. Ону исте'дадлы шаир Тофиг Бајрамын гәләми кәтириб.

Мән ше'рләри әсли илә, русчаја олан тәрчүмәләрлә мүгајисә еләмәк фикриндә дејиләм. Бу, професионал тәрчүмәчи вә ја алимләрин ишидир. Мәни дүшүндүрән будур ки, мүәллифлә тәрчүмәчинин достлуғу вә "рәгиблији" нечә бир - бирини тамамлајыр. Бу достлуг - "орижинала садиглик", бу рәгиблик - "орижиналдан гачма" тәрчүмә дилинин тәбиилији, поетиклији мәнтигинә хидмәт едирми?

Азәрбајчан поезијасынын "вәтәндашы олмаг" һәр кәсә мүјәссәр олмур. Рәсул Һәмзәтов бизим поезијамызын нәһринә

бир гол кими ахырса, бурада, шүбһәсиз, тәрчүмәчинин дә өз пајы вардыр.

"Дурналар" тәбии олараг, фикримизи мүхтәлиф поетик чәһәтләрә гапалдандырыр вә һәр шејдән әввәл, Р. Һәмзәтовун үмуми јарадычылығы һаггында мүәјјән сөз демәјә јөнәлдир.

Р. Һәмзәтовун јарадычылығында дағ иглими, дағ релјефи елә поетик "тәдгигат" објектидир ки, бунларсыз ону тәһлил етмәк, мөвзу гајнағындан данышмаг чәтиндир вә бәлкә дә гејри - мүмкүндүр.

Чүнки бу гәдим мәрд инсанларын адәт- ән'әнәләри, әхлаг нормалары, достлуг гоншулуг мүнасибәтләри, дөјүш - вурушу "низамнамәләри", сәдагәт, е'тибар, јахшылыг - хејирхаһлыг әмәлләри әкс - сәда шәклиндә јашајыр. Дүнәнини өјрәнмәјән сәнәткар бу күнү көрә, сабаһа баха билмир. Шаир мүхтәлиф мүдрик кәламларыны мәһз бу иглимдә "нәфәс алмыш" дағ релјефиндән "көчүрмәли олуб". "Шәраб бујнузлары үзәриндә јазы", "Јапынчыда јазылар", "Јәһәрләрдә јазылар". Әслиндә бәлкә дә о јәһәрләр үстүндә, ади јапынчыларында һеч бир јазы јохдур. Бунлары шаир, дағлы бабаларынын адындан јазыр... Очаг дашлары данышсајды, јәгин ки, белә дејәрди:

Һара кетсән унутма
Очағын һөрмәтини, -
Чүнки:
Ата очағы кими
Исти очаг тапылмаз.

Бу дағ релјефиндә "дағлы хәнчәрини сојунмамыш" адәтләр јашајыр. Бунлар бә'зән достлуг - јолдашлыг мүнасибәтләриндә, мәһәббәт-сәдагәт андында, Вәтән гаршысында борчуну јеринә јетирмәкдә бабаларын һикмәт дәрси илә растлашыр. Ондан мүдриклик, ағлын көзү илә дүнјаја бахмаг мәсләһәти өјрәнир.

Достум, сыјырмагчүн ити хәнчәри
Әввәл башы ишләт, сонра әлләри.

Рәсул Һәмзәтов јазыр ки, һәгиги шаир дүнјакөрүшү, фикир вә дујғусу е'тибары илә өз күнүнүн, өз әсринин, өз өлкәсинин шаири олмалыдыр... Үмуми мәдәнијјәтин инкишафы илә һәр бир халгын өзүнәмәхсус мәдәнијјәти дә тәрәгги едир, чичәкләнир. Бир мелодија о биринин сәсини батырмыр. Биз јени нәғмә охујуруг, лакин бешикдә ешитдијимиз лајланы һеч вахт унутмуруг. Ушаглар агсаггал бабаларын нағылыны дигтәтлә динләјир: узаг сәфәрә кедән чаванларын атынын јүјәнини гочалар тутур.

Рәсул Һәмзәтов дүнјанын талејини дүшүнән, нәғмәләрини бүтүн халглара охумаг истәјән, һәр јердә, һәр заман хејирхаһ әмәлләрә тәкан олан, јалана, сахтакарлыға, бүрократизмә, ичтимаи - сијаси, мадди - мә'нәви истисмара хәнчәр сыјыран шаирдир.

Онун поезијасында "ишыг боллуғу", мелодија, зәнкинлији, рәнк чохлуғу елә усталыгла ишләнир, елә бирлик тапыр ки, бу јалныз бөјүк истe'дадлара гисмәт олан сәадәтдир. Онун поезијасында бу дедијимиз ишыг сели, мелодија зәнкинлији вә ја форма рәнкарәнклији, рәнкләр чохлуғу вә ја образлы ифадә васитәләри һарадан кәлир? Шүбһәсиз. О, бөјүк сәнәткар хәзинәсиндән дојунча ишыг алыб, синәсинә ушаглыгдан мүдрик Шәрг кәламлары јығыб, "дәмир чарыг кејиб", ше'рин... сөзүн сеһрли, илғымлы, күнәшли - чичәкли јолларына чыхыб. Хошбәхтлији онда олуб ки, "сеһрләрин" тә'сиринә ујуб мәст олмајыб, јол үстүндә јухуја кедиб јолдан галмајыб. Һәлә кәнчликдән, арабир бүдрәјиб јыхылса да, өз нәғмәсини долағалты зүмзүмә еләјиб. Дүнјанын ән сәхавәтли адамларындан, шаирләрдән дүнјаны севмәк, дүнјанын кешијиндә дурмаг, инсанлары фыртына вә гасырғалардан горумаг јолларыны өјрәнмәк онун әбәди поетик програмыдыр. Өзүнүн дедији кими, чох аз өмрлә дүнјаја кәлән шаирләр инсанлара бүтүн бир епоха бағышлајырлар.

О јазыр: "Пушкиндән башламыш Твардовскијә гәдәр рус шаирләри мәнә тарихи, талеји, үрәји илә биркә бүтүн Русијаны бағышлајыблар..."

Шевченко вә Рылски Украјнанын севинч вә кәдәрини, Руставели вә Леонидзе Күрчүстанын инчәлијини вә гәһрәманлығыны мәнә һәдијјә верибди. Мән Исаһакјана миннәтдарам, мәним үчүн о, Севанын рәнкләрини гојуб кедиб... Кабарда - Балкарда оланда бир дәфә Гајсын Гулијев мәнә деди: "Көтүр апар, Елбрусу да, доғма Чекем дәрәсини дә сәнә верирәм". Кичик бир дашлы аул - Садада көз ачан авар оғлуна шаирләр, мәним чәсур бабаларымын әсрләрлә вермәдикләри бүтөв бир дүнјаны бағышлајыблар. Әкәр мән әввәлләр "Мәним Дағыстаным" дејирдимсә, инди гәтијјәтлә сөјләјә билирәм: "Мәним Русијам", "Мәним Күрчүстаным", "Мәним Јерим".

Маһмуд Батырај, Ирчи Казак, Јетим Емин, Сүлејман Сталски, атам - Һәмзәт Садаса, мүәллимим Ефенди Капијевдән мәнә, мәним нәслимә көзәл, чох нәғмәли Дағыстан галыб. Онун гәһрәманлыг дастанлары, мәһәббәт лирикасы, онун һәгигәти вә сонсуз фантазијасы галыб".

Јадикар галан бу нәғмәләри, бу рәнкләри, үмуми һалда "бу дүнјалары" даһа да әлванлашдырмаг, бу мәлум мәнзәрәләрин намә'лум поезијасыны тапмаг бөјүк бир истe'дада мүјәссәр ола биләрди.

Онун рәнкләри дә, тәзә чешидләри дә әслиндә чох мүкәммәл һәјати биликдән, нағыл вә әфсанәләрлә, нәғмә вә дастанларла долу халг үрәјинә "гулаг сөјкәмәкдән" јараныр.

Онун әбәди һәмдәм - мүсаһибләриндән бири дағлардыр. Һәмишә ишығa јаха ачмаг, һәмишә узаглардан көрүнмәк, ағырлыг, тәмкинлик рәмзи олмаг, тәбиәтә аналыг еләмәк - чај оғулларыны, булаг көзәлләрини инсанларын һарајына көндәрмәк бу дағларын өмүр јолудур, онларын хисләтидир. Бах, поезијаја да белә бир өмүр кәрәкдир. Адама елә кәлир ки, Рәсул Һәмзәтов өз поезијасына, үмумән сәнәтә дағ өмрү вермәји гаршысына мәгсәд гојуб. Мүдрик сөз һансы иглимдә битир - битсин, инсан ағлына гидадыр. Онун јарадычылығы дағ мүһити, дағлы мүһити илә бағлыдыр. Вә бу мүһитин бир һиссәсидир. Әкәр онун Дағыстанда охудуғу нәғмә - чохмилләтли өлкәмизин һәр јериндә севинчлә динләнилир, онун һүдудларындан кәнарда - Америка гит'әсиндә, Франсада, Иранда, Түркијәдә ешидилирсә, демәли, поезијанын образлы дили бүтүн халглара

доғмадыр. Анчаг ону доғмалашдырмаг лазымдыр! Чох узаг өлкәләрдән турист чамаданыны "тәәссуратла долдуруб" гајыданлар олур. Лакин бахмаг һәлә көрмәк дејилмиш. Көрмәк өзү дә һәлә поезија ола билмир.

Рәсул Һәмзәтов дүнјанын һәр јеринә Дағыстанла кедир: дүнјаны Дағыстанла кәзир.

Дағыстан онун бешији. Дағыстан онун ана лајласы. Дағыстан онун учалығыдыр.

Дағыстан сал дашларын
Арасында кизләниб.
Бурда бир овуч торпаг
гызылтәк әзизләниб.

Дағыстан һәм дә поетик һиссә, дујғуја дөнүб шаирин әсәрләринә һопуб. Дағыстанын физики - чоғрафи һәјаты сал дашларын арасында кизләниб, јағышдан, күләкдән горунур. Мә'нәви һәјаты исә бу әсәрләрдә чох гүрурла өзүнү инсанлара тәгдим едир. Ән бөјүк дөвләтини орталыға төкүр: инсана һөрмәт, инсана мәһәббәт!

Рәсул Һәмзәтовун поезијасы мәрдлик, чәсарәт, гәһрәманлыг поезијасыдыр. Онда гартал кими гајаларда јува гуран, шимшәкләри белинә долајыб, дүшмән үстүнә илдырым тәк шығыјан бабаларын сәси ешидилир. Онда бирчә дәфә әлини галдырыб, "лајанын" ишарәси вермәклә ган јатырдыб, ганлылары барышдыран ағсаггал дағлынын шәклини көрүрүк. Инсан вә'ди, дост е'тибары., севкили әһд - пејманы гылынчдан ити, гызылдан өмүрлү, даг чајындан дурудур. Хош диләклә кәл - сонунчу тикәни сәнә верәрләр. Атынын јүјәнини тутар, үзәнкисини басыб, далынча су атарлар.

Ән дәрин дәрәләрин боғазында, сылдырым јахасында мәскән салмыш дағлы евинә чығыр кедәр; бурда һөрмәт, мәһәббәт, сәдагәт, е'тибар чығыры илә тушлашар.

Дағыстан - дашы бол дијардыр. Вәтән јолунда һәлак олан бүтүн икидләрә һејкәл јонсан, Дағыстанын дашы азлыг едәрди. Рәсул Һәмзәтов поезијасы онлара абидәдир. О абидә јанында

һәзин кәдәрин, көз јашларынын мүәллифи аналар, ана олмамыш гадынлар дајаныр. Дағлы адәтинчә, һәлә дә гара кејимдә, һәлә дә кедәндән сифариш көндәрир, кәләндән тәзә хәбәр диләјирләр.

Һәјатын бу реал парчалары шаирин поезијасына һүзн - кәдәр кәтирмир. Онун "гәһрәман гијафәли" мисралары дүшмәнә нифрәт үчүн әсаслы "факта" чеврилир. Бу күн јарадыб - гуран јени нәслин гулагларында сәда олур. Һәјат дурдугча гәһрәманлыг дурур. Гәһрәманлыг һәр јердә, һәр заман һәјатын кешијиндә дурмагдыр. Кечмиши јашатмаг үчүн бу күнү мә'налы јашамаг әсас шәртләрдәндир.

Рәсул һәмзәтовун поезијасы һәјат һәгигәтләрини, инсан вүгарыны, бөјүк инам вә әгидә дујғуларыны мәрд - мәрданә горујан, бунлар үчүн габаға дүшүб бәләдчилик едән поезијадыр. О, сәрт бир мәрданәликлә јалана вә ријакарлыға, әталәт вә бүрократизмә силлә вурмағы да бачарыр. Рәсул Һәмзәтовун поезијасында инсанлары әбәди достлуға, гардашлыға, дивар - дивара сөјкәнмәјә чағыран ән үлви һиссләр тәрәннүм олунур. О, даим учушда олан бир сеһрли гуш кими дүнјанын бүтүн һадисәләринин "будағына гонмаг", чәтин анларда һамынын голундан тутуб, тәсәлли илә дә олса, овутмаг истәјир.

Поезијада инсанын көзүнә динчлик, ағлына гида, арзуларына ганад верәчәк бүтүн рәнкләр олмалыдыр.

Она көрә дә накамлар көрүшдүрмәк, күсүлүләр барышдырмаг, гәзәбләр чиловламаг бу мүдрик сәјјаһын вәзифәсинә дахилдир.

Мүгәввалар кими әдалы, бојалы, "дараныб дајанан" "поезија" илә дә аз гаршылашмамышыг. Анчаг елә гаршылашмышыг! Үз-үзә дајаныб сөһбәт едә билмәмишик: чүнки дәрд-гајғы дили, севинч-кәдәр дили, мәсләһәт дили она јаддыр. О бахыр, - көрмүр, ешидир - дујмур. Јалныз вә јалныз кағыз үчүн јарашыгдыр. Дибчәк күлүдүр, пәнчәрәдән дүнјаја бахыб, ондан бәһәр әтри истәмә! Онун өзү баһар мөһтачы, тәбиәт мөһтачыдыр!

1974

ШАИРИН АҒ ЧАЈЫ

Ғүдрәтли сөз усталары һагтында данышмаг асандыр. Белә сәнәткарларын нәғмәләри уча зирвәләрдән, гырчын-гырчын силсиләләрдән баш алыб кәлән даг чајыны хатырладыр. Бир саһил гајасына дирсәкләниб, бу аг чајын нечә рәнкә чалдығыны көр, сејр елә. О бири дәрәдән дә белә бир чај ахыр. Бу зорда, бу курлугда... Мәчра охшар, саһил охшар, мәнбә охшар; нәғмәнин аһәнки ајры, рәнки ајры... Ајрылыгда ејнијјәт, ејнијјәтдә ајрылыг, охшарсызлыг, бәнзәрсизлик... Бунлар гүдрәтли сөз усталары һагтында данышмағы чәтинләшдирир. Бу ахы бир адамын ад күнүндә көнүл хош еләмәк хатиринә дејилән тә'риф вә ја узаг бир сәфәрә чыхан јолчуја үмидли угур диләмәк дејил. Сөһбәт ејни иглимдә, ејни релјефдә, бә'зән һәтта ејни учалыгда зирвәләри олан сәнәткарлар һагтында оланда, онларын өзүнәмәхсус чәһәтләринин гызыл сапыны чәкиб ајырд еләмәкдән данышанда дурухурсан; сөз саһиби һагтында сөз демәк, мәнчә, чох чәтин, мәс'улијјәтли иштир. Сөз јазан чохдур. Сөз саһиби аздыр. Мустај Кәрим сөз саһибидир. Бир чох фәхри адлары, шәрәф-шөһрәт чәләнкини, тә'риф күрсүләрини онун гапысына кәтирән сөздүр.

О, бизим әдәбијјатымыза, бизим ше'рсевәр охучуларымыза чохдан танышдыр. Амма бу јахынларда "Кәнчлик" нәшријјатынын чап еләдији "Дағлар да инсан кимидир" (редактору И. Тапдыг) ше'рләр китабы илә Башгырдыстанын халг шаири Мустај Кәрим бизә даһа да доғмалашды, поезија сүфрәмизин чох һөрмәтли гонағы олду. Исте'дадлы шаир Ејваз Борчалы Мустаја мәхсус рәнкләри, бојалары, поетик дил дурулуғуну чох јахшы мәнимсәјиб, тәрчүмә едә билмишдир.

Мустај Кәримин гәләм досту, шөһрәт гоншусу, ССРИ Дөвләт мүкафаты лауреаты Нәби Хәзри китаба чох сәмими кириш сөзү јазмышдыр. Кириш сөзүндә дејилир: "Мән һәр дәфә Мустај Кәрими дүшүнәндә о гәнаәтә кәлирәм ки, сәнәткарын әсл бөјүклүјүнү тә'јин етмәк үчүн кәрәк онун доғма торпағына кедәсән, ону өз халгы илә тәмасда көрәсән".

Доғрудан да Уфа, Дем, Аг чај бојунча һәрәкәт едиб, шаирин өз дили илә десәк, хәритәдә ағчагајын јарпағына бәнзәјән бәрәкәтли, мәһсулдар Башгырд торпағыны кәзән адама елә кәлир ки, белә бир јердә шаир олмамаг мүмкүн дејил. Белә әлван тәбиәтли, гонагпәрвәр бир јерин шаири анчаг Мустај Кәрим кими кениш үрәкли, һуманист вә сәхавәтли олмалыдыр.

Онун ширин сөһбәтләрини динләдикчә өлкәнин фәгәрә сүтуну сајылан Урал дағларынын әзәмәти илә гаршылашырсан; һисс едирсән ки, сәнәткар да өз гәләми илә нефт чыхаранын голуна гүввәт верир; Башгырдыстанын инкишаф еләмиш сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты рајонуна чеврилмәсиндә ше'рин дә пајы вар. Бу торпағын гүдрәтини ше'р гәдәр дуја вә таныда билән икинчи бир гүввә тапмаг чәтиндир. Ше'р Башгырд торпағынын елә тәмиз, елә бүллур, елә баш алыб кедән аг чајыдыр ки, һеч бир релјеф-сәдд бу күч гүввәнин гаршысында дура билмәз:

Торпаг бурда нечә гара,
Нечә барлы, ширәлидир.
Нур дүшдүкчә шырымлара
Кәсәкләри күн әридир.
Ахшам үстү сәп тохуму,
Сәһәрәчән көјәрәчәк.
Бәрәкәтли торпағымы
Көтүр јаг тәк чөрәјә чәк.

Онун әтри вурар баша,
Әтир сәни одлајар да.
Хошбәхтәм ки, доғулмушам
Бу торпагда, бу дијарда.

Тәзәчә шумланан, тохуму тәзәчә көјәрән, сүнбүлү дән тутан вә ја бичинчи көзләјән торпағы сејр едиб зовг алмаг, онун әтриндән мәст олмаг сәадәти кимә гисмәт олмајыбса, о адам дүнјада бүтүн инсани һиссләрдән мәһрумдур, бәдбәхтдир. Торпаг гәдәр зовг мәнбәји, торпаг гәдәр көнүлә инсани дујғулар сәпәләјән, көзү јахшыны көрмәјә алышдыран һуманизм мәнбәји

һеч шеј ола билмəз.

Бизи əһатə едəн əтраф мүһит - атмосфер, ишыг, су, һава, һамысы торпағы јашатмаг үчүн горунур. Бүтүн сəнəт нөвлəри дə инсанла бирликдə, торпаға хидмəт үчүндүр. Торпаг инсанын бешији, имəклəјиб ајаг ачдығы мејдан; Торпаг шаирин, ше'рин сəјкəнəчəји, узаглығы, халгын абыр-һəјасы, намусу, вичданыдыр. Бүтүн бунлар һамысы бир јерə чəмлəнəндə халг јараныр, Вəтəн јараныр, бунлары əбəдијјəтə апаран əгидə-мəслəк һисслəри формалашыр. Бу формалашма просесини сүр'əтлəндирəн əн күчлү али амиллəрдəн бири поезијадыр. Она көрə дə

Лəзиз хөрəклəрлə долу сүфрəдə
Көзлə өз јерини, бил өз јерини.
Тумурчуг шəклиндə јајма һеч вə'дə
Һəлə ачылмамыш фикирлəрини.

Чүнки ағыздан чыхан сөз бишиб чыхмалыдыр. Даһа ону дəзкаһа вə ја күрəјə гајтарыб јенидəн истеһсал етмəк мүмкүн олмајачаг.

Мустај Кəрим мүдрик шəрг поезијасынын, мүасир совет вə дүнја əдəбијјатынын хəритəсини чох көзəл билəн шаирдир, онун "поетик билији" шаири бу хəритəнин рəнклəриндəн јарадычы бəһрəлəнмəјə јөнəлдир, сəнəткары бəзəн ағыр мəсулијјəт һисси илə үз-үзə кəтирир. Јүз ил, беш јүз ил əввəл дə инсан поезијанын бəлəдчилијинə инанырды, онун архасынча кедирди, онун ибрəтли нəсиһəтлəринə гулаг асырды. Мүасир дөврдə, бу гəдəр естетик мəлумат "јағмурунун" бол-бол əлəндији бир заманда сөз хəритəсинə тəзə рəнк кəтирмəк, јүксəк зөвглү охучунун поетик əфсунчусу олмаг һүнəр ишдир. Белə сəадəт гапысынын ачары анчаг бөјүк исте'дадларда олур. Исте'дад милјон ил белəчə ејни чүр чыхыб-батан күнəши индичə доғмуш кими көрə билир; онун шүаларыны өз севинчинə гатыб, ушаг кими севинмəји бачарыр, көһнə əкин јериндə "тəзə дəн" көјəрдир. Əсил сөз устасы əлиндə əфсанəлəр һəгигəт олур - гум көјəрир, гуш судү тапылыр, дəвə бујнуз чыхардыр, чүнки исте'дад саһиби тəкчə исте'дадына, гəлəминин күчүнə дејил, һəм дə əтраф мүһитə сөјкəнир, инсанын күчүнə инаныр.

Инсан гүввəтлидир, голунда күч вар,
Чаһаны улдузлу бир агач билəр.
Бир јол силкəлəсə, көјдəн улдузлар
Дəјмиш алма кими јерə төкүлəр.

Анчаг бу күч о заман күчдүр ки, тəбиəт вə чəмијјəтин мүəјјəн ганунларына архаланыр; кор-тəбии бир дашгын јаратмаг тə'сири бағышламыр. Белə исə Ашыг Əлəскəр демишкəн: "Көл јапышма зорун чатмајан даша..."

Мустај Кəрим бəлкə дə белə өз бојундан уча дурмаг истəјəнлəри ајағынын алтына бахмаға чағырыр:

Инсан гүввəтлидир, улдузлар-парлаг
Амма улдузларла ишин олмасын.
Нə чохдур чаһанда барлы бағча-бағ,
Нə чохдур бағларын дəјмиш алмасы!

Инсан гүввəтлидир. Шаирə көрə ше'рин, сəнəтин мəслəһəтинə гулаг асан инсанын гүввəси јенилмəз олур. Чүнки сəнəт инсанын бүтүн һисс вə дујғуларыны овхарлајыр; көз өнүндə ачылан мəнзəрəлəри даһа јахшы ишыгландырыр, бир сөзлə, сəнəтин јахшыны-писи чəкəн тəрəзисинə ағыл јүкү гојмаг мүмкүндүр. Лүзумсуз јерə сəпилəчəк ағыл тохумуну бу тəрəзи чəкмир; чəксə дə ағыры јүнкүл, јүнкүлү ағыр көстəриб сəни дүшүнүб-дашынмаға, јүкүнү һəр тəрəзијə гојмамаға сəслəјəчəк.

Јох, сөзү тəрəзијə гојма, əсл сөзүн чəкиси јохдур. Сөз о заман јүнкүлдүр ки, јериндə дејилмир, вахтында дејилмир.

Кефли икəн тə'риф дедим
Бир нəфəрин үзүнə мəн.
Сəһəри күн хəчалəтдəн
Јер тапмадым өзүмə мəн.
Бир даш кими асылараг
Үрəјими үзүр дəрдим:
Наһаг јерə шəр атсајдым,
Јəгин гачыб үзр истəрдим.

Мустај Кəрими охунаглы едəн сəбəблəрдəн бири дə онун

сәмими поетик е'тирафыдыр. Шаир кими, инсан кими, ата кими, әр кими һеч нәји кизләтмәмәк, кордүјү тәбии мәнзәрәләрә һеч бир сахта боја вурмадан охучуја тәгдим еләмәк; јери кәләндә күнаһыны бојнуна алыб, өзүнү иттиһам күрсүсүндә отуртмаг, мәһәббәтин ачысыны да, ширинини дә һарда, нечә дујдуғуну е'тираф еләмәк... Шөһрәтә, ада да мејлини мәрд-мәрданә бојнуна алмаг. Нә олар. Шөһрәт һәдијјә-төһфә дејил ки, ону әксәр һалда күлүнклә даг чапан фәрһадлар тапмага гадирдирләр.

Бир икид көрәндә, чомәрд көрәндә
Икидлик дағына чыхмагым кәлир.
Мөһтәшәм гапылы шөһрәт көрәндә
Гапыдан ичәри бахмагым кәлир.

Һәлә көрүн ашағыдакы мисраларда шаирин өзүнүн өзүнә "үсјаны" нечә тәбии сәсләнир, охучуја нечә ибрәт дәрси дејир:

Хәчаләт чәкирәм... буз додагларым
"Атәшин севирәм" сөјләјиб бир вахт.
Әбәс әл чалмышам... одлу чағларым
Өзүнә хәјанәт ејләјиб бир вахт.

Зәифлик етмишәм... күчлү бир алчаг
Мәним учбатымдан чәзасыз галыб.
Гапы далындакы хырдача јалтаг
Өзүнү дешикдән ичәри салыб.

Кәлин инди бурадакы "кәсрин" "сурәт вә мәхрәчини" дәјишәк. Мүәллифин јериндә гәбаһәт јанындан башы ашағы кечән бу вә ја дикәр әмәл саһибини тәсәввүр едәк. Онда, сән дә, әзиз охучу, сағына-солуна бах; ахшам отур өзүнә һесабат вер. Бәлкә дүнәнки ишинин сүр'әтини азалдан елә өз биканәлијин олуб, гүсур вә күнаһлар јанындан сајмазјана кечмәјин олуб. Сән дә е'тираф елә, сән дә силкәләниб тәгсирләрини јерә төк.

Е'тираф-јеткинлик әламәтидир. Даркөзләр, мәнсәбпәрәстләр, јаланчылар е'тираф еләмирләр; онларда исте'дад јохдур, көпүклү

тәкәббүр вар. Тәкәббүрлә тәвазөкарлыг ајры-ајры гүтбләрдә јерләшир. Тәкәббүрүн туфаны анчаг тоз гопарыр. Башы ашағы тәвазөкарлыгдыр гызыл ахтаран. Е'тираф али кејфијјәтдир, инсани ләјагәтдир. Јалныз белә бир ләјагәт саһиби, тәвазөкар вә сәмими исте'дада малик олан сәнәткар гәләминдән бу мисралар гопа биләр:

Бир јуху көрмүшәм: мүдһиш, горхулу...
Куја ки, чијнимдән јүкләр јох олуб.

Өмрүм гајдасынча дүшүб чыгыра,
Борчларым өдәниб, чатыб ахыра.

Вердијим вә'дләр дә јетиб јеринә,
Чохлу күл әкмишәм күл ләкләринә.

Етдијим јахшылыг нуртәк јаныбдыр,
Кордүјүм күнаһлар багышланыбдыр!

Гәфил бир сәс кәлди: "Ишсизсән демәк?
Онда бу дүнјадан дур, јығыш кедәк!

Бәли, јалныз јарадычылыг сәфәрини "баша вурмушлар", арзу зирвәсини "фәтһ еләмишләр" бу јухудан севинәр, бу јухунун чин олмасыны арзулар. Әсл сәнәт адамы ән уча шөһрәт зирвәсиндә белә тәвазөкардыр, өзүндән наразыдыр, "һәлә һеч нә тапмајыб", "һәлә талејин күнәшли күнләри габагдадыр".

Сәнәтдә чазибә гүввәси гәдәр дә итәләмә гүввәси вар. Өзүндән разылар, һәр шеји тапмышлар учушдан ендирилир, илһам атындан дүшүрүлүр.

Мустај Кәримлә достлуг едәнләр, онунла чөрәк кәсиб, сәнәт мәсәләләриндән сөһбәт ачанлар бу шаирин нә гәдәр аличәнаб, нә гәдәр тәвазөкар вә садә бир инсан олдуғуну билирләр. Һисс едирсән ки, о, бә'зән тә'рифдән утаныр, өз шөһрәт чәләнкини кизләтмәјә јер ахтарыр. Чүнки һамыны көрмәк үчүн һамыја гарышмаг лазымдыр. Шаир халгын оғлудур, өзү дә ән зәһмәткеши, аиләнин әсас ағырлығыны чијниндә чәкән илки -

бөјүк оғлудур.

М. Кәримин ән һәзин, көврәк нәғмәләриндән тутмуш ән кур нидаларына гәдәр бүтүн әсәрләри доғулдуғу торпагда мајаланыб, доғма дијарда ајаг ачыб, орадан бөјүк вәтәнимизә, ондан узаглара ганадланыб.

Тәбиәт Башгырд торпағына чох шеј бағышлајыб, бәрәкәтли гара торпаг, учсуз-бучагсыз мешә, түкәнмәз јералты сәрвәтләр, кур сулу чајлар... Бүтүн бунлар һамысы сәнәтин ганун вә имканлары дахилиндә М. Кәримин поезијасында үнван тапыр. Шаирин сөз гатары бүтүн дост елләрә өз торпағынын не'мәтләриндән пај апарыр. Бу торпагда онун өз чајы ахыр. Вәтәнин һәр јериндән дамла-дамла сызыб, торпағын рәнкләрини, әтрини инсанлар үчүн дашыјан поезија чајы. Ағ чај... Сакит, дәрин, һәзин нәғмәли. Үзү һәмишә шәфәгләрлә бојанмыш, каһ јашыл мешәләрлә гол-бојун олан, каһ да сылдырымлы саһилләрлә пәнчәләшә-пәнчәләшә һараса тәләсән чај.

Мустај Кәримин "Дағлар да инсан кимидир" китабыны вараглајан адам истәр-истәмәз демәли олур: Әсл сәнәт дә, әсл сәнәткар да уча дағ кимидир. Чајлары доған гарлы дағлардыр. Чајлар анчаг учалыгдан башланыр. Поезија да учалығын мәһсулудур.

Тәрчүмәчи бизим поетик дилимизин бөјүк имканларындан чох көзәл истифадә едиб:

Јарадычы тәрчүмәдән горхмајыб, чидди зәһмәт нәтичәсиндә мејдана кәлән бу китабы Мустај Кәрим санки азәрбајчанча јазыб. Әлбәттә, бурада хырда-пара гүсур да тапмаг, бә'зи ше'рләри орижиналла, рус дилиндәки тәрчүмәләрлә мүгајисә еләмәклә ирадлар тутмаг да мүмкүн иди.

Мән бу көзәл поезија мәһсулунда ара-сыра көзә дәјән чыхдашлары көрмәдим, даһа доғрусу, көрмәк истәмәдим.

Мустај Кәримин поезија чајы тәмиздир, ағаппагдыр, көмкөјдүр. Бу чајын бизим әлван поезија хәритәмиздә бир гол олачағына инанырыг.

сентјабр, 1975

СӘНӘТ ИШЫҒЫ

Балаш Азәроғлунун јарадычылығы илә ијирми ил бундан әввәл "О, гүруб етди" ше'рини охујандан сонра таныш олмушам. Халгымызын гәһрәман оғлу Фирудин Ибраһими һаггында јазылан бу ше'р мәним аләмимдә гәлбиндә инсанлыг, вәтәндашлыг, һагг - әдаләт дујғусу олан бүтүн адамлара дөјүш тә'лими вериб ајаға галдыран гејри - ади бир гүввәјә гадир иди. Инди дә һәмин ше'ри ејни гүрур һисси, ејни гәзәб вә Фирудин Ибраһимиләри ајылдачаг бир инамла охујурам.

О вахтдан бәри Азәроғлу мәним шаирим олуб; гәләминдән нә доғулуб, синәсиндән нә јағыбса - һамысыјла танышам. Һамысыјла үз - үзә отуруб дәрдләшмишәм; мәсләһәт алмышам; бә'зиси илә дә гол - гола вериб, билетсиз, ичазәсиз Араз гырағына кетмишәм; Аразын килејиндә чимиб гајытмышам.

Сонралар белә гәрара кәлмишәм ки, һеч бир гәһрәман гүруб етмир. Бир улдуз шәклиндә батыб, башга улдуз кими доғулур. Чүнки Вәтән оғул истәјир. "Елә оғул истәјир Вәтән..." Биз бә'зән көрмәсәк дә, кәлишини һисс еләмәсәк дә елә оғуллар доғулур, бөјүјүр. Јохса Вәтән вәтән олардымы? Елә Азәроғлу елә оғулларындан биридир. Шаир дә гәһрәман олурму? Бәли олур. Вәтән үчүн гәһрәман чәсарәти, гәһрәман һүнәри, гәһрәман мәһәббәти илә нәғмәләр гошмаг; өзүндә һәмишә һәгигәт, вичдан, намус вә гејрәт алову дашымаг вә бу оду вәтәндашлыг гајәси илә инсанлара пајламаг; онларын евини ишыгландырыб, арзусуна - үмидинә бәләдчилик еләмәк гәһрәманлыға лајиг һүнәрдир. Шаир гәһрәманлығыны торпагдан ајры, инсан дүшүнчәсинә бәләдчиликдән ајры тәсәввүр етмәк олмаз.

Дәрин, гаранлыг бир кечәдә ән узаг дағ дөшүндә кечәни гарса, көјү јалаја - јалаја јанан бир очағы мүшаһидә етмисинизми? Гәриб јолчу вә ја узаг мәнзил кәсән сәјјаһ үчүн о тәк очаг ән јахшы һәмдәмдир; кечә јолчусуну мәгсәдә сәсләјән јеканә ишыгдыр.

Шаир әбәди очаг, әбәди бәләдчи, әбәди ағсаггал демәкдир. Мәнчә, шаир, әсл шаир һәмишә ишыгдыр. О, кәдәрләндириб

көрәндәндә дә, гәзәбләндириб јердән үзәндә дә, накам бир мәһәббәтин тәрчүмеји - һалыны данышанда да... Ишыг олмајан сәнәт илдырымын ағындан гопса белә инсанлара лазым дејил.

Шаир охунмалыдыр. Онун ше'рләри мәчлисләрдә дејилмәли; мүдрик шаир сөзү мүбаһисәли мәсәләләрдә орталыға кириб ағсаггал олмалыдыр.

Мән Балаш Азәроғлуну белә танырам. Гоча, нурани Тәбризи, әсрин тиканлы долјаларда өз итмиш тарихи шөһрәтини ахтармагла тәсәлли тапан Сәттархан дијарыны фикрән бу ишыгла көзән, өз һуманист, гәзәбли, һәлим, көјрәк, лирик ше'рләри, епик поемалары илә Б. Азәроғлу өз әсринә һәмишә ишыг дашымышдыр. Әлли - голлу бу ишыг јүз гола ајрылсын. Бу голун бири дә Тәбризә...

ТОРПАҒЫН ШАИРИ, ХАЛГЫН ШАИРИ

Гајсын Гулијевин кениш хәритәли поетик аләминдән, онун сигләтли шәхсијјәтиндән сөз ачмаг истәдикдә өмрү боју гарлы дағ зирвәсинә мәнзил алан бир сәјјаһы хатырлајырсан. Билирсән ки, јол учурумлардан, сылдырымлардан кечир. Фикрин она гошулуб кедир, кедир, кедир, нәфәс дәрир, дүшүнүрсән: әсл поезијанын јолу бу сәјјаһын јолудур!

Сәјјаһ зирвәјә галхыр: улдузлар аләминә һамыдан јахындыр. Күнәшлә, ишыгла һамыдан тез көрүшүр; дүнјанын һәр јеринә бахыр, инсанларын бүтүн јахшы - јаман ишләрини мүшаһидә едир. Бу, онун үчүн "дүнјаны идарәетмә" јүксәклијидир. Халгларын талејини дүшүнән бир сәнәткар үчүн бундан бөјүк сәадәт нә ола биләр?! Дүнјаны көрә билирсә, демәли, онун гајғысына шәрик олачаг. Бәли, Гајсын Гулијев дүнјанын һәр јеринә бәләд, бүтүн халглара бәләдчи шаирдир. Бу күнүнә, сабаһына, кәләчәјинә бәләдчи! Јашамаға, гуруб-јаратмаға бәләдчи! Онлара әјилмәзлијин, јенилмәзлијин, өлмәзлијин дилини өјрәдән шаирдир.

1917-чи илин нојабрында, ингилаб фыртынасына алты күн галмыш Чекем аулунда дүнјаја көз ачан шаир, сонралар бу ингилабын ишығында дәрс алмыш, дәмирчи - шаир Казым Мечијевин һәјат вә сәнәт мәктәбинә гәдәм гојмушдур. Мүәллими она дәмир һафизәли олмаг вәрдиши ашыламыш, гәдим Шәрг, Авропа вә рус әдәбијјатынын гапыларыны онун үзүнә ачмыш, һәм дә она нәһәнк Елбруса сөјкәнмәк, доғма јувасынын одуну горумағы тапшырмышды. Шаир чәсур вә е'тибарлы өвлад кими бу нәсиһәтә өмрү боју садиг галмышдыр. Шаирин вә онун доғма обасынын талејиндә белә мәгамлар да олмушду: бу оду очаг башында горумаг мүмкүн дејилди. Онда Гајсын кими шаирләрин гаршысында бир јол галырды: өзүн одла гала билмирсәнсә, оду өзүнлә апар! Г. Гулијев бу одун алову илә Вәтән мүһарибәсинин ағыр дөјүшләринә кириб гәһрәманлыгла вурушмуш, сөзү силаһына, силаһы сөзүнә һәјан олан шаирләр сырасында өлүмә јаха вермәмишдир. Сонралар Хулам дәрәсинин

очаг дашларыны даг күләкләринә тапшырыб кедәндә Гајсын Балкар халгынын кәләчәк үмидләриндән әлини үзмәмишди. Чүнки Елбрусун көркәми јенә о көркәм иди.

Гүрур әјилмәздисә, о гүрурдан бәһрәләнән инсан һиссләри дә әјилмәз олачагдыр. Чох тәбии олараг шаирин нечә ше'риндә биз Елбрусун рәнкини, учалыгыны көрүрүк.

Гајсын Гулијев рәнк вә учалыг: ишыг вә кенишлик, мәрдлик вә мәрһәмәт, инчәлик вә көврәклик, инам вә етибар, севки вә е'тираф шаиридир. Бунлар һамысы елә бәшәри мөвзу мәнбәләридир ки, бүтүн шаирләр бундан гидаланыр.

Бүтүн гушлар учур, амма һәрәси өз ганады, өз сүр'әти илә.

Г. Гулијевин поезија ганады ону дүнјанын һәр кушәсинә апарыб. Амма өз сүр'әти, ән башлычасы, өз нәгмәси илә!

Онун поезијасынын гүдрәти һәр шејдән әввәл бәшәри һуманизминдәдир. О, пислијә, јаманлыга гылынч чалыр, јахшылыгы хејирхаһлыгы сәнәтин јүксәк дилиндә нәгмәјә дөндәрир, су кими, чөрәк кими инсанлара кәрәкли етмәји бачарыр. Бөјүк сәнәтин сирләриндән бири дә будур.

Она көрә дә Гајсынын ше'рләри балача бир аулда догулур, аула сыгмыр, аулара сыгмыр; әјаләтләр, чографи рајонлар, өлкәләр адлајыр, дүнјанын хитабәт күрсүләриндә поезијанын һөрмәтини галдырыр. Лакин о, "дүнјаја "лајла чалан" шаирләрдән дә дејил. О, дүнјаны ишыглы, һәјәчансыз, инсанлары көзү, көнлү тох көрмәк истәјир...

Гајсын поезијасы Вәтән шөһрәтли, вәтәндаш гејрәтли поезијадыр. Бу һисс онун тәкчә поезијасынын (әслиндә о, ади мәгаләси, чыхышы, гејди, нәсриндә дә шаирдир) дејил, бир чох жанрларда јазылмыш әсәрләринин бүнөврә дашындан башламыш әлиндә олан сон кәрпичә гәдәр бүтүн әсәрләринин чанына һопуб. Гајсын Гулијевин јарадычылыгы кениш мәгаләјә, әтрафлы тәһлилә лајигдир. Бу, әлбәттә, ајрыча ишдир. Мәним мәгсәдим балача бир үрәк сөзү илә шаирин 60 иллији күнүндә онун севинчинә шәрик олмагдыр. Азәрбајчан охучулары Гајсын Гулијеви јахшы таныјырлар. Мән чәсарәтлә дејәрдим ки, о, бүтүн мөвзулары, поетик дујмалары, образы, тәфәккүрү, колорити чәһәтдән бизим шааиримиз олмаг һүгугуну газаныб.

Ахы о да Низами, Нәсими, Нәваи, Фүзули, Сабир мәктәбиндән дәрс алыб. О, нечә - нечә шөһрәт чәләнкинә, титуллара, јүксәк мүкафатлара лајиг көрүлмүш шаирдир. Азәрбајчан охучулары онун рус дилиндә нәшр олунан чилд - чилд китабларыны, бизим дилимизә тәрчүмә олунан ше'рләрини севә - севә охујурлар.

Мән вахтилә шаир достум Һ. Һүсејнзадә илә бирликдә онун "Јаралы даш" ше'рләр китабыны дилимизә тәрчүмә етмишәм. Биз онун сәнәтини һәмишә севмишик. Инди дә ше'рсевәр охучуларымыз адындан, гәләм достлары адындан бу көзәл сәнәткары, алтмыш јаша гәдәм гојмуш һәмишәчаван шаири гәлбән тәбрик едирик.

29 октјабр, 1977

МӘНИМ САБИР ДҮНЈАМ

Сабир дүнјасы илә елә илк танышлығым илк учушум демәк олду. "Кәл, кәл, а јаз күнләри". Әввәл дә охудуғум, әзбәрләдијим шеʼрләр вар иди: бир дојумлуг, үч дојумлуг...

Анчаг бу дәрјаны су кими ичирдим, һава кими удурдум, ишығында исинирдим, истисиндә јујунурдум. Лајла вар иди, бајаты - ағы вар иди, һолавар вар иди. Өмрүмүн "хатирәләр" музејиндә бунларын ајрыча сандығчасы јенә дә галыр. Инди һәрдән - јашымын индики һүндүрлүјүндән керијә баханда нә заманса ганад тахыб учдуғум мәгамлары көрүрәм. "Кәл, кәл, а јаз күнләри" шеʼринин тәʼсири алтында селләри јалманламаг, шимшәкләрлә кизләнпач ојнамаг, зирвәләрә дырманыб гарталлара гошулмаг, учмаг вә учмаг...

О вахт мәнә елә кәләрди ки, белә шеʼрләр душүнүлмүр, јазылмыр, чап олунмур. Бу гејри - ади дүзүмләр, һеч кәсдән ешитмәдијим сөз мүчрүсү јағышла, долу илә јағыб төкүлүр јерә. Бунлары тапыб "сапа дүзән" мүәллимләрдир. Бөјүдүкчә мәндән чох - чох әввәл көјәриб галалашмыш, дәнизләшмиш мәнзәрәләрлә үзләшдим. Бу үзләшмәдә даһа ганадланмаг мејлләри јох иди. Инди артыг өзүндән асылы олмадан кишиләшмәк, мүркүдән гачмаг, гылынча, күлүнкә, ода, буза әл атмаг сәрвахтлығына јијәләнмәк, ичтимаи һадисәләрин бәʼзиләринә балта чалмағы өјрәнмәк, бәʼзиләрини батаглыға дүшмәк горхусундан хилас етмәк, бир сөзлә, заманы охумаг, Сабир сәнәтинин әсл маһијјәтини, бу маһијјәтин ашыладығы сијаси - әхлаги, бәдии - естетик мәсәләләри баша дүшмәк дөврүнә гәдәм гојмушдум. Гәләм көтүрмәк мејлинә дүшмүшдүм. Инамым мәнә дејирди, һәр јердә адын көрүнән "Сабир дағы" вә дикәр учалыглар сәни азмаға гојмаз. Бу учалыглар әнʼәнә дејилән бәләдчиләрдир. Амма бу бәләдчиләрин ишығына доғру кәрәк өз гәләминлә кедәсән. Чијниндә һансыса кәрәкли јүкү апарасан. Бу јол әлијалынлар үчүн дејил: бурада Сабир, бәләдчи олдуғу гәдәр дә амансыз имтаһанчыдыр. О, дејилән сөзүн ән кичијини белә тәрәзијә гоја билир. Ондан өјрәндијинин сәвијјәсиндә дајаныб

сәни диндирәнләрә нәсә демәлисән. Сабир инди мүәјјән мәʼнада ваһимә, горху иди. Онун меʼјарындан сөз кечирмәк чәтиндир, чох чәтин. Илк бахышда ади көрүнән јүзләрлә гејри-ади мисраларын имтаһанындан кеч көрүм, нечә кечирсән. Гаранлыг мүһитә јөнәлән күнәш күчүндә сөз ишығы замана, әсрә верилән елә суаллардыр ки, һәрәси бир дағын белини әјмәјә галирдир. Суала суалдан да ағыр чаваблар. Тәләсмәк олмаз, - "Чырманыры кечмәјә чај кәлмәмиш", көзләмәк дә олмаз. Онда - "Милләт нечә тарач олур - олсун..." Горхуб ағламаг да кишиликдән дејил, - "Ағладыгча киши гејрәтсиз олур". Јенә дә бир јол галыр. Сабир бабанын сәхавәтлә дәриб төкдүјү сөз мејвәсијлә гидаланмаг, бир гајда олараг ондан бәһрәләнмәк, анчаг өз сөзүнлә, өз бахышынла, өз гејрәтинлә, өз тәпәринлә, өз мүасирлијинлә үзүнү өз күнүнә тутмаг, Сабирин арзу бағында јени - јени күлләр әкмәји бачармаг...

Бүтүн бунларын тәʼсири илә Сабирә кичик бир јазы - "Мән дә инсан олдум" поемамы һәср еләмишәм. Бу узун-узады поема - чавабда гүдрәтли сәнәткарын бирчә мисрасындан истифадә олунуб. Бу бахымдан Сабир сәнәти өз сијаси - әхлаги, бәдии имканлары илә елә бир хәзинәдир ки, бу бәһрәләнмә тәбиәтин күл - чичәк кенишлијиндә бал арыларынын ширә көтүрмәсинә бәнзәр.

Сабир сәнәтинин чазибә гүввәси чох күчлүдүр. Онун гејри - ади тәʼсир вә мүгавимәт гүввәсини дә бу нәфәсә әлавә етсәк, демәлијик ки, Сабирә мүасир олмаг бир нөв тәркиләһ олмаг демәкдир. Сабир һәмишә бизим күнләрин вә биздән сонракы күнләрин шаиридир.

Бирдән заманын кадры дәјишсә, Сабир бизим күнләрдә доғулса вә гәләм көтүрсәјди, мәним зәннимчә, онун дүһасы јени "өлчү - бичи" мәһдудијјәтини әввәлкиндән бир чәсарәтлә гырар, узагвуран топлар кими мәғрур бир көркәмлә истәдији һәдәфи нишан аларды. Онда јәгин ки, сәнәт әтрафында "овчу түфәнки" илә фырланан ара - бәрә јазычылары чох мискин вәзијјәтдә галардылар. Бир дә Сабири бизим дөврә кәтирмәјә чалышмаг һәдәр иш дејилми? Дөврүмүзү онсуз һесаб еләмәјә кимин күчү чатар? О, сәнәтимизин күндоғанында дајаныб.

1982

БИР ГӘРИНӘНИН ПОЕЗИЈАСЫ

Фикрәт Садыг, бөјүк поезија салонунда өз күрсүсү олан, өз охучуларына сәнәт өрнәкләри охујан, әвәзиндә халгын миннәтдарлыг алгышыны газанан бир шаирдир. Хошбәхт шаир чох јазан, чох дәрч олунан дејил, чох охунан сәнәткардыр. Сәнәтдә мүтләг ме'јар будур: чохун аз тә'сириндән, әлбәттә, азын чох тә'сири кәрәклидир. Бурада сөз чиласына, сөз зәркәрлији вәрдишинә јијәләнмәк бачарығы һәгиги истe'дада гисмәтдир.

Фикрәт Садыг әдәбијјата сакит, һај - һарајсыз, өзүнү тәгдиматсыз кәлиб, арамла јазыб, јахшы јазыб, чох охунуб, чох дүшүндүрүб.

Шаир һәмин вәрдишлә јенә јазмағында, јенә ахтарышында давам едир... Вә она дејирләр ки, әлли јаша гәдәм гојмусан! Илләри вараглајыр, хатирә чығырларыны голуна долајыб керијә дөнүр...

О, 1931-чи илдә гәдим ше'р - сәнәт јурду Шамахыда доғулуб. Тәбии ки, бу мүһитин поетик һавасы әлинә гәләм алан күндән онун шаир һәвәсинә мүсбәт тә'сир етмәмиш дејилди. Һәм дә һәјатын һәм хош, һәм сәрт үзүнү охумагда она аз көмәк еләмәмишди. Ф. Садыг он үч јашындан Бакыја кәлиб сәнәт мәктәбиндә охумуш, Кировабадда нефт кәшфијјаты бирлијиндә електрик монтјору ишләмиш, АДУ-нун филолокија факүлтәсини битириб јенидән Шамахыја гајытмыш., ана лајласы гәдәр ширин вә әзиз олан әдәбијјат фәннини тәдрис еләмәклә мәшғул олмушдур. Сонралар талејини бирдәфәлик мәтбуатла бағламыш, мүхтәлиф вәзифәләрдә чалышмышдыр.

Өмрүнүн әлли иллијинә гәдәм гојан, бир әли торпагда, бир әли варагда ијирми беш илдән артыг гәләм чалан, ағлы кәсәндән "һејбәси чијниндә" зәһмәт јүкү дашыјан, һәјаты ше'ринә, ше'ри һәјатына јол кәстәрән бир шаирдән сөз ачмаг, онун поетик кәшфләринә јенидән кәшфијјатчы көзү илә бахмаг о гәдәр дә асан дејилдир. Бурада истәр - истәмәз она мүәллимлик еләмиш бөјүк поезија сәнәтинин хәритәсини көз өнүнә кәтирирсән:

торпаға мәһәббәт, инсана һөрмәт, сабаһа инам! Бөјүк сәнәтин тәблиғ еләдији бөјүк идеаллар һәмишә бунларла бағлы олуб. Фикрәт Садыг поезија хәритәсиндәки бүтүн шәрти ишарәләри сәрраф шаир көзү илә мәнимсәјир, ондан өз бојасыны, өз миғјасыны көтүрүр; дүнјанын ады вәтән олан бир парчасында өз "тәсәррүфатыны" јарадыр.

Көзүмү јумуб ачдым,
Өтүб кечди дәли јашым.
Јорулду туфанлы јашым,
Дурулду селли јашым.

Ана јурда сәпәләниб
Аранлы - дағлы күнләрим;
Јоллара төкүлү јашым,
Кәндчи јашым, чөллү јашым.

О, дәни ишыгда јујулмуш сөз олан бир поезија дүзәниндә "мүбтәдадан хәбәрә", "исимдән фе'лә" гәдәр јол кедир. Дилин әтрини, дадыны - дузуну вараға көчүрүр, инсана ән һәссас кешикчи олан сөз сәнәтинә јијәләнир.

Бүтүн бунларын һамысында, о, һуманист бир мәгсәдә - бәшәри, даһа конкрети, әтрафында олан инсанлары, оду - ишығы, һаваны - сују, инсанын өзүнү горумаг мәгсәдинә хидмәт едир. Онун ше'р дили садәдир, тәбии ахарладыр, јығчамдыр, образлыдыр, көрүмлүдүр.

Һәр бир сәнәтин өзүнү ифадә формасына, мүәјјән гәлибә малик олдуғу мә'лумдур. Анчаг бу мә'лум гәлибләр дахилиндә гәлибләрә сығышмајан фикирләри ифадә еләмәк һүнәри истe'дадлара мүјәссәрдир. Бурада сөзүн дејим тәрзи дә, сөзүн тәбии дүзүлүшү дә мүһүм шәртләрдәндир. Әсл сәнәткар гәләминдә бир - биринә сөјкәниб мисра јарадан сөзләрин өз бој сырасы вар; бурада сөзү сөзә сүртүб гафијәпәрдазлыг, нәзмчилик еләмәк ибтидаи сәнәтдир, хырда пешәкарлыгдыр.

Ф. Садыг кичикли - бөјүклү бүтүн јазыларында сөзү јонуб

чилалајан, сөзлә ојнајан, ондан истәдији фигуру јарадан шаирдир.

Шаирин јарадычылыг тәрчүмеји - һалы беләдир: "Өмрүн бир күнү" (1965), "Дәниз күчәмизә кәлир" (1968), "Чығыр" (1969), "Севки јағышы" (1970), "Чыртдан һара кетмишди" (1971), "Бала кирпи" (1971), "Ишығын јашы" (1974), "Көјдә нә вар" (1978), "Аг чығыр" (1979). Москвада рус дилиндә үч китабчасы чап олунмушдур. "Раненные дома" (1970), "Вечернјаја песнја" (1975), "Семисветныј клубок" (1975) вә с. китаблары мүхтәлиф нәшријјатлар тәрәфиндән нәшр олунмушдур. Охучулара тәгдим едилән "Јердән көјә үмид" адлы китабы ашағыдакы бөлмәләрә ајрылыб: "очаг", "торпаг", "инсан", "лајла", "дәниз", "ишыг", "нағыл"... Бу бөлкү еләчә шәрти тәртибатдыр. Әслиндә очаг да, торпаг да, ишыг да, инсан да поезијанын үмуми аһәнкиндә ејни мәгсәдә хидмәт едир, ејни бир хәтлә бирләшир: инсан олмадан бунларын һеч бири кәрәк дејил. Бунларын һәр бири исә өзлүјүндә инсанын варлығы демәкдир.

Бахын бу халчаја, бу тәбиәтдир! Бахын тәбиәтә, о да халчадыр, Азәрбајчан халчасы:

Халча нахыш - нахышды,
Бу - булуд, бу - јағышды,
Јери чанлы баһарды,
Кәбәси гарлы гышды.
Халчанын күлүнә бах,
Илмәнин дилинә бах,
О јанда очағына,
Бу јанда күлүнә бах!

Фикрәт Садығын тәбиәт ше'рләри јалныз тәсвир, пејзаж лирикасы дејил. Бу ше'рләр әскәр папағы кејмиш бир шаирин вәтәндаш чағырышы, һарајыдыр. Тәбиәтә әл галдыран инсан тәкчә палыды, вәләси гырмыр, әслиндә өзү отурдугу будағы кәсир, тәкчә гушун ганадыны гырыб, чејраны дидәркин салыб, булағы нәғмәсиз гојмур; өз нәфәсини даралдыр, өз чөрәјини зәһәрләјир, өз өмрүнү түстүјә бүкүр. Шаир чох көзәл дејир:

"Еһтијатлы олун, гушлар! Тора дүшмәк... јараланмаг горхусу вар".

Әввәлән:

Тәкчә инсанын дејил,
Һамынындыр бу дүнја;
Ади бир чүчүнүн дә
Һаггы вар јашамаға.

Дикәр тәрәфдән бу јашамаға һаггы олан дилсизләрин һамысы, инсаны јашатмаг үчүн јашајыр. Одур ки, шаир өз ше'рләриндә Гырмызы китаб һарајына да јер ајырыр. Елә чағырыш, елә һарај вар ки, бунлар, доғрудан да бәшәри јашатмаг наминә "Гырмызы китаб"а дүшмәлидир.

Јухарыда гејд етдијимиз кими Ф. Садығын бу јени китабына 25 иллик јарадычылыг мәһсулундан нүмунәләр вә хејли тәзә ше'р топланыб. Бу бөјүк зәһмәтин бәһрәси бизи белә гәнаәтә кәтирир ки, Ф. Садығын поетик исте'дадына јорулмаг, тәнкимәк руһу јаддыр. Онун гәләми јени фикирләр, јени лөвһәләр сорағында кетдикчә даһа да фәаллашыр, заманын сәси, халгымызын јарадычылыг ешги, инам вә арзулары бу гәләмин ифадәсиндә әвәзсиз рәнкләр, бојалар тапыр.

Мән бу кичик шаир сөзүнү гәләм достумун бир тәбрик телеграмы кими гәбул етмәсини арзулајырам.

1982

ШАИР ӨМРҮ

Севимли шаиримиз Микајыл Мүшфигин анадан олмасынын јетмиш беш иллик јубилеји һәр јанда тәнтәнә илә гејд олунур. Бу өмрүн лап әввәлләриндән онун ше'рлә, сәнәтлә бағлы һәјәчанлары, ахтарышлары, јарадычылыг уғурлары, башга сөзлә десәк, шаирлик талеји башлајыр. Бу тале бүтүн Азәрбајҹан торпағындан - Бакыдан, Ширвандан, Милдән, Муғандан, Гарабағдан, Нахчывандан, Кәнҹәдән, Тәбриздән кечир, бу тале Күрүн көрпүсүндә дајаныр; бу тале һәсрәтли, һәсрәтлә ахан Аразын гылынҹ кими ити суларына бојланыр; бу тале гардаш Русија, Украјна, Күрҹүстан торпагларына узаныр, Волгаја, Днепрә, Ирпенә, Јенисејә говушур. Бу таледә Дәдә Горгуд пајы, Нәсими дөзүмү, Низами - Фүзули хејир - дуасы, Сабир мүдриклији, Ҹавид нәфәси вар...

Микајыл Мүшфиг аз, лап аз јашады. Лакин мәнә елә кәлир ки, бу бөјүк гәләм устасы талејин она вердији вахт гисмәтиндән, вахт пајындан чох көзәл истифадә еләјиб; јәни белә бир гыса мүддәтдә онларча әсл сәнәт нүмунәси јарадыб, олдугча бөјүк, зәнкин јарадычылыг ирси гојуб кедиб. Өз - өзлүјүндә ајдындыр ки, јалныз јүксәк исте'дад саһиби вахтын "әл - ајағыны" белә јыға биләрди. Бу мә'нада о, бизим Лермонтовумуз, Иржи Волкеримиздир.

Билдијимиз кими Микајыл Мүшфиг әдәбијјата Совет дөвләтинин тәзәҹә јарандығы илләрдә кәлиб. Бу елә бир дөвр иди ки, тарих либасыны дәјиширди; белә бир шәраитдә дүнјаны бүтүн рәнкләриjлә көрмәк, јени һәјатын ахарына алышмаг, үстәлик ону јени бир нәфәслә ифадә етмәк һәр бир гәләм әһлиндән јүксәк һазырлыг, мәһарәт тәләб еләјирди.

М. Мүшфигин јарадычылығына аз - чох бәләд олан һәр кәс јахшы билир ки, јени дөврүн динамикасы шаирин көнүл төранәләри илә һәмаһәнк сәсләширди:

Мәним азадлығым мәним ишимдир,
Һәјатым, гүввәтим, јүксәлишимдир.

Мәнә өз әмәјим, өз һаггым јетәр,
Бу зәнкин вәтәним, бу халгым јетәр.

Һәјатын нәфәсини дујмаг, нәбзини тутмаг, онун ритмини, аһәнкини поезијаја кәтирмәк Микајыл Мүшфиг јарадычылығынын әсас хүсусијјәтләриндәндир. О, ишләдији һәр мөвзуну, һәр проблеми сөзүн ишығына кәтирир, бу ишыгда һәр шеј - вәтән севкиси, инсан талеји ренткендә олдуғундан да ајдын көрүнүр. Бир сөзлә, шаир нәдән јазырса - јазсын, сөзүн поетик тутумуну, поетик јүкүнү унутмур; јаратмаг истәдији мәнзәрәни образы сәнәтин гаршыја гојдуғу тәләбләр сәвијјәсиндә ишләјир; елә буна көрә дә онун ше'рләриндә јеринә дүшмәјән кичик бир ифадәјә дә раст кәлмәк олмур. Адама елә кәлир ки, бу сөзләр, бу фикирләр шаир үрәјиндә илләрлә чилаланыб.

Микајыл Мүшфигин јарадычылығы чохчәһәтли вә рәнкарәнкдир. Онун гәләмә алдығы мөвзулар өз орижиналлығы тәбиилији илә сечилир. Шаирин гыса јарадычылыг јолуна нәзәр салсаг көрәрик ки, нә гәдәр ше'р формасындан истифадә еләјиб. Бә'зән өмрүнүн әлли - алтмыш илини маса архасында кечирән устад сәнәткарларын да јарадычылыглары форма бахымындан бу гәдәр рәнкарәнк олмур. Чох тәәссүф ки, әдәбијјат арашдырычылары бу барәдә бир сөз дә јазмырлар; һалбуки биз шаирләр чох јахшы билирик ки, бу формаларын бир гисмини әдәбијјатымыза елә Микајыл Мүшфигин өзү кәтириб. Бүтүн буннлара бахмајараг, мәним белә бир тәсәллим дә вар: Микајыл Мүшфиг бөјүк шаирдир; бөјүк шаирләринсә һәјатлары, јарадычылыглары әсрләрлә өјрәнилир...

Микајыл Мүшфиг һеч вахт поезијаја вәрдиш кими бахмајыб. Онун үчүн һәр ше'р бир кәшф, бир ахтарышдыр. Бу дујғунун өзү дә чылғын вә нараһат шаирин јарадычылығына гәрибә бир рәнкарәнклик, гәрибә бир тәравәт кәтириб. Әсл кәнҹлик еһтирасы илә чағлајан бу ше'рләрдә тәкрар адына һеч нә тапмаг олмур.

Микајыл Мүшфиг ше'риндән сөз дүшәндә, бир мәсәләни дә гејд еләмәји ваҹиб билирәм: өмрү бoју дәрддән, гүссәдән гајнагланан гәдим Азәрбајҹан поезијасы елә бил ки, бирдән -

бирə онун јазыларында чаванлашыр, гол - ганад ачыр, шух вə тəравəтли көрүнүр:

Чаһан ки солмајан бир багча'- багдыр,
Бурда рəвамыдыр күлмəдəн өлмəк!
Јазыг о шəхсə ки, гарагабагдыр,
Нə гəдəр јарашыр инсана күлмəк!

М. Мүшфигин ше'р дили көврəк вə ахычыдыр. Бу, һеч шүбһəсиз ки, исте'дадлы шаирин шифаһи халг əдəбијјтымыза-нагылларымыза, дастанларымыза, бајатыларымыза баглылыгдан ирəли кəлир. О, демəк олар ки, ирили-хырдалы бүтүн ше'рлəриндə, поемаларында фолклора сөјкəнир, јери кəлдикчə аталар сөзлəриндəн, халг ифадəлəриндəн бол - бол истифадə еләјир, елə буна көрə дə јазылары һəмишə марагла охунур.

Бир шаир кими Микајыл Мүшфигин бөјүклүјү нəдəдир? Мəн дејəрдим ки, вахтла ајаглашмасында, заманла үзбəүз əјлəшə билмəсиндə! Догрудан да шаир вахтла ајаглашанда, заманын тəлəблəринə чаваб верəн јазы јазанда - өзүнүн бөјүклүк һагтыны газаныр, сонрадан бу һагла да халгынын вə тарихин өнүнə чыхыр. Севимли шаиримизин һəјат јолуна, јарадычылыгына диггəт јетирсəк көрəрик ки, о, заманын диктəсини, тəлəби һеч вахт кор - коранə гəбул елəмəмиш, һəмишə өз инамынын, дүшүнчəсинин архасында дајанмыш, гəлбинин сəсини динлəмиш, белəликлə, шаир талејинин мүгəддəслијини горумушдур.

Микајыл Мүшфиг бөјүк шаир олмагла јанашы, ејни заманда, көзəл əдəбијјат биличиси иди. О, демəк олар ки, классик Шəрг вə Азəрбајчан əдəбијјатынын əн көзəл нүмунəлəрини əзбəр билирди. Абдулла Шаиг өз хатирəлəриндə јазыр ки, Микајыл Мүшфиглə сəфəрə чыхмаг əдəбијјатла, дүнја шаирлəри илə сəфəрə чыхмаг демəк иди. Бүтүн бунлар ону көстəрир ки, бөјүк шаир өмрүнүн сонуна гəдəр əдəбијјатла јашамыш, əдəбијјатла нəфəс алмышдыр.

Микајыл Мүшфигин јарадычылыгына јахындан бəлəд олан поезија һəвəскарлары ону əмəјин, зəһмəтин, Вəтəнимизин, ана тəбиəтин, сүлһүн, азадлыгын тəрəннүмчүсү кими таныјырлар.

Онун гəһрəманлары гуруб јарадан садə əмəк адамларыдыр. Онун гəһрəманлары ше'рə бирдəн - бирə кəлмəјиблəр: һүнəр мејданында ад - сан газаныблар, халгын севимлиси, əзизи олублар, əн нəһајəт, чəкдиклəри зəһмəт, газандыглары зəфəр сајəсиндə шаир үрəјинə кирибләр вə јухусуз кечəлəрин бириндə нəгмəјə дөнүблəр.

Нə кəрəк, сормајын, нə сојданам мəн,
Əмəкчи еллəрə меһрибанам мəн.
Јарпагдан ајрылан, шəфəгдəн гопан,
Дүнјанын бəзəји бир инсанам мəн.

Микајыл Мүшфиг бəшəри шаирдир. Онун ше'рлəриндə иргиндəн, миллијјəтиндəн асылы олмајараг, бүтүн халглар бирдир; онлары достлуг, гардашлыг, бирлик, бəрабəрлик дујгулары бирлəшдирир. Онун ше'рлəриндə торпаг торпагла, инсан инсанла гајнајыб гарышыр, тиканлы сəрһəд дирəклəрини јасəмəн агачлары, күл коллары əвəз елəјир. Онун ше'рлəриндə һамы бир маһныны охујур, һамы ејни бир кəлəчəјə үз тутур, һамы бир сабаһа кедир.

Планетимизин талејини бөјүк бир үрəк агрысы илə дүшүнəн шаир һаглы олараг белə бир гəнаəтə кəлир ки, ишыг зүлмəтдəн, һəјат өлүмдəн, севки нифрəтдəн гат - гат күчлүдүр.

Микајыл Мүшфигин ше'рлəринə Азəрбајчанын сөз хəритəси кими дə бахмаг олар. Онун көнүл нəгмəлəриндə дагларымыз даһа уча, көллəримиз, чајларымыз даһа көзəл, дүзлəримиз даһа бəрəкəтлидир; санки шаир дагларымызын бој - бухунуна, көллəримизин, чајларымызын көзəллијинə, дүзлəримизин бəрəкəтинə өз севкисини дə əлавə елəјиб...

Микајыл Мүшфиг хошбəхт шаирдир. Мəн ону дүнəндəн даһа чох бу күнүн, сабаһын сəнəткары кими таныјырам.

Мүшфигдəн сөз дүшəндə, нəдəнсə, онун бир бəнд ше'ри јадыма дүшүр:

Аһ, мəн күндəн - күнə бу көзəллəшəн
Ишыглы дүнјадан нечə əл чəким?

Бу јерлә чарпышан, көјлә әлләшән
Достдан, ашинадан нечә әл чәким?

Микајыл Мүшфиг аз јашады. Әлбәттә, бу өмрүн ахыры, давамы варды. Десәм ки, Мүшфиг өзүјлә бир бөјүк хәзинәнин ачарыны да апарды, - јеринә дүшәр. Көрүнүр нағылларда гырхынчы отағ марағлы олдуғу кими, инсанда да өмрүн ахыры марағлыдыр.

76 јашлы Мүшфиг. Биздән сонра кәләнләр 100 јашлы, 200 јашлы, 300 јашлы Мүшфиги көрәчәкләр. О да улу бабалары - Низами, Фүзули кими 400 - 500 илдән сонра да јаша долачаг.

1983

БӘХТИЈАР ПОЕЗИЈАСЫНЫН ИГЛИМИ

Гәдим Шәрг әфсанәсинә көрә Лејлинин атасынын тәрс инадыны көрән достлары Мәчнуна "әл чәк бу севдадан, - дејирләр, - јәни башына гыз гәһәтдир?". Мәчнун бармағыны кәсир. Гум үстүнә төкүлән ганы өз - өзүнә "Лејли, Лејли..." јазыр.

Бәхтијар Ваһабзадә һагтында данышанда һәмишә көзләрим гаршысында поезија сәнәтини Мәчнун еһтирасы, Мәчнун чылғынлығы илә севән вә бу севда һавасында чох заман өзүнү унудан, өзүнү поезија күләкләринин једәјинә верән бир сәнәткар, бир әдәбијјат нәһәнки, охучу - хиридар сурәти чанланыр.

О, университетин мүәллимидир, филоложи елмләр доктору, кафедра мүдиридир. Ән ачылмаз дүјүнлү бир диләк үчүн онун "һә"сини алмаг истәјирсәнми Фүзулинин гејри - ади бир мисрасыны диндир, Шекспирин бир фәлсәфи монологуна ишарә вур., Балзак реализминдән бир кәрпич тәрпәт, Лермонтов инчәлијиндән бир сап чәк. Сабирин садәчә адыны тут... Бәхтијар өзүндә олмајачаг. Онун көзләринин нәм ишығында, мума дөнмүш титрәк вүчудунда бу мисра сәсләнәчәк:

Бирчә ондан разыјам ки,
өзүмдән наразыјам.

Бәс бу өзүндән әбәди наразы шаирдән охучу разылығы нечәдир?

Бу суала чаваб вермәк үчүн бир гәдәр һашијәјә чыхым. Ачыг дејим ки, Азәрбајчанын "ше'р базарына" тәзә нырхла чыхмаг, диггәт чәлб еләмәк, Азәрбајчан охучусуну бир шаир кими һејрәтләндирмәк чох чәтиндир. Хаганидән, Низамидән та Сабирә, Сәмәд Вурғуначан елә нур дағлары көрүб, елә мүдрик кәламлар ешидиб ки, кәрәк мејдана чыхан оғул әввәлчәдән өзүнү тәрәзијә гојмағы бачара. Тәкчә "Тәбризи" тәхәллүслү классикләр бир халгын әдәбијјатыны тәмсил едә биләрдиләр.

Нејләмәк? Горхмагмы? Бәли, горхмалысан ки, сәнин гаршында бу гәдәр зәнкин сәнәт нүмунәләри вар. Хејр! Горхмамалысан! Нә јахшы ки, бу бөјүк ән'әнә вар. Она сөјкәнмәли, она архајын олмамалы, ирәли вә ирәли кетмәли!

Бәхтијар Ваһабзадә нечә? Бу әлван сәнәт мүһитиндә өз рәнкләрини јарада билдими? Ону охучудан соруш! Бунун үчүн Азәрбајчан торпағына бағлы, Азәрбајчан дилинин поетик дадыны көзәл дујан - ајыг, саваллы охучу гапысын ач. Буна вахтын чатмаз. Тәкчә китабханалара кир, мағазалардан соруш. Соруш ки, Бәхтијар поезијасынын азаркеши нә гәдәрдир? Бу сирри ачыг, чәсарәтлә вә бә'зи шаирләрин ачығыны тутдурмадан десәк Бәхтијар Ваһабзадә поезијасынын азаркеши бүтүн Азәрбајчан халгы гәдәрдир. Тәәссүф ки, бу популјарлыг, бир республика дахилиндә олан шөһрәтлә нисбәтдә Бәхтијар "кәнарда" аз мәшһурдур. Бунун әсас сәбәбләриндән бири одур ки, о өзү өзүнүн тәрчүмәчиси, "кәнара чыхмасы" илә аз мәшғул олур. Биринчи вәзифәсини башыны ашағы салыб кечәли - күндүзлү јазмаг һесаб еләјир. Бәлкә дә јахшы еләјир. Галан ишләри әдәбијјатшүнаслар, нәшријјатлар, редаксијалар көрмәлидир.

Азәрбајчанын һәр һансы бир кәндинә, мәркәздән узаг гәсәбәсинә кетсән онларла охучу бирдән ајаға галхыб Бәхтијарын ше'рини әзбәрдән дејәр. Бундан бөјүк сәнәткар хошбәхтлији вармы? Гој әдәбијјатын тәшкилаты мәсәләләри илә мәшғул оланлар бу "өзүнү унуданлары" унутмасынлар.

Бәхтијар Ваһабзадәнин поезија јүкүнү, мәнчә, бир әсрин машыны тутмаз. Бу јүк чилд - чилд поезија китабларындан, елми монографијадан, нечә пјесдән, сајсыз-һесабсыз мәгаләдән ибарәтдир. Мән бунларын адыны гәсдән садаламырам. Ким Бәхтијар Ваһабзадә јарадычылығы илә таныш олмаг истәјирсә, јухарыда дедијим кими Азәрбајчанда гаршысына чыхан илк мағазаја кирсин. Әксәр һалда дејәчәкләр: "сатылыб". Китабханаја баш чәксин. Дејәчәкләр: "...әлдәдир".

Өзүндән өзү һагда сорушсаныз, бәлкә дә онун мәсләкинә хас олан бу мисралары тәкрар едәр:

Мин дәфә, милјон дәфә
Доғулсајдым јенидән
Ше'р, сәнәт јолуну
Көтүрәрдим јенә мән.

Онун бу ше'р - сәнәт јолу охучуну Б. Ваһабзадә јарадачылығынын еlә охшарсыз лөвһәләринә, елә һәлим, мүлајим, күнәшли - баһарлы иглиминә туш едәр ки... Бәхтијар поезијасынын иглиминдә јашамаг хошдур.

1983

КӨЈ ҮЗҮНДӘ ДАШ НӘ КӘЗИР!

Елә китаблар вар ки... Белә китабларда елә өн сөзләр, сон сөзләр вар ки, әсәри ачанда да, өртәндә дә аз галыр адамын көзүнә тәпилә. Сәни зор-күчлә өзүнә диггәтә чағырыр. "Мәнимлә көрүш" дејир, "мәнимлә видалаш" дејир. Амма гулаг ардына вурурсан; әслиндә гулағын гәбул еләмир. Һисс едирсән ки, бу сәс еләчә сәсдир; бә'зән дә чығырты-бағыртыдыр; сәнәт чағырышы, сәнәт һарајы дејил. Көзүнә долмаг истәјән бу ахын ај ишығына, күн ишығына бүрүнмүш ишыгдыр, ишығын өзү дејил. Бунлар бир јана, бу ахынын мајасында әсл сөз гығылчымы, сөз көзәртиси јохдур. "Вәкили олмаг истәдији" китаб саһиби илә биркә "көјдән јерә" даш атсалар да, јердән көјә "баш атсалар да" бунлар һамысы бош тә'киддир, таләшдыр. Лакин Камил Вәлијевин "Көј үзү даш сахламаз" китабына јаздығы өн сөз елә сөздүр ки, охујурсан, дүшүнүрсән, "нечәдир"дән чох "нечә олмалыдыр" суалына чаваб ахтарырсан, тапырсан да. Чүнки бу сөз, сөз јолунда өз јүкүнү чәкән һәм дөзүмлү, һәм дөзүмсүз - һагга јарған оланын голундан јапышыб учурума гулазлајан, поезијаны шам кими әлиндә тутуб, дүнјаны ишыгландырмаг истәјән бир шаир һаггындадыр. О дејир: "Рамизин дүнјасы бөјүк дүнјанын һәм достудур, һәм дүшмәни, һәм севәндир, һәм севмәјән, онлар һәм узагдыр, һәм дә јахын. Анчаг онлар доғмадырлар. Вә һәр бағлылыг да доғмалыгдандыр".

Шаир доғмалығы, шаир јадлығы! Сәнәт заманын һачаладығы бу тәзадлар арасында јашајыр. Бә'зән һансы доғмаларыса "үз-үзә кәтирмәк" лазым кәлир. Ағырлыға јахшы бәләд олан шаир гүввәси бу иши өз үзәринә көтүрүр, онлары "ики јумурта кими" тоггушдурур. Нәјисә гум кими әләјиб сечмәк, нәјисә јамајыб гатыны итирмәк әсл гәләм үчүн адичә мискәрлијә бәнзәр. Бәлкә дә бу, ади, бәсит мүгајисәдир. Амма сөз үчүн һадисәнин бөјүјү - кичији јохдур. Лазым кәләндә бөјүјү кичилтмәк, кичији бөјүтмәк усталығы онун мәрамнамәсиндә "оларла олмазы" бир-бириндән көзәјары ајырмаг кимидир. Бу асанлығын дәринлинә варсан көрәрсән ки, чәтинлик чохдур. Адичә "даш һелләтмәк

дә" чәтиндир, мүшкүлдүр.

Бу дүнја бир гајнар газанмыш, демә;
Сөндүрмәз одуну нә гар, нә јағыш.
Дүнјајла далашмаг асанмыш демә,
Чәтини дүнјајла барышмагымыш.

Ушаг һејрәти дејилми? Јох! Шаир һејрәтидир. Дүнјајла далашмаг үчүн бир гујуја даш атмаг бәс еләјәр. Көрүм инди бундан сонра үзүн галырмы, күчүн галырмы дүнјаја "барышыг тәклиф едәсән". Бу ади шаир ејһамы архасында чох мә'на кизләнир. Бир дә бу тәзадлы дүнја илә әсл сәнәткарын асан барышығы хејрин шәрә тәслими демәк оларды. Бир дә чох һалда бу "данышыг-барышыға" шаирин өмрү дә чатмыр. Вәкиллик вәзифәсини дедији сөз јеринә јетирир. Ахы Лермонтов өмрүнү, Мүшфиг, Лорка өмрүнү јашајанлар вар!

Сөзүндән ган ији кәлән шаирин
Агзындан суд ији кәлир, билирәм.

Онда дејилән сөз елә сыјрылмалы, елә јанмалы, елә әримәлидир ки... Вахт көз гырпымыдыр. Вахт санки бир чапар әлиндәдир. Нәјин баһасына (ач, јухусуз галсан да, сағламлығындан кәссән дә) олурса-олсун вахт адлы көһләнин чиловуну әлә кечирмәлисән. Вахт адланан мәгам өз-өзүнә әлә дүшмүр, дүшсә дә әлдә галмыр. Лазым кәлсә "көзүнү дә, үзүнү дә, өмрүнүн ачысыны - ширинини дә, кәдәрини - севинчини дә, һәтта достлары да чевир астар үзүнә", тәзә көрүн, тәзәни көр. Бу да вахты једәкләмәкдир. Бу кирәвә, дејилдији кими, һәмишә олмур. Бир анда, бирчә көрүнүшдә, бирчә дурушда олур. Бунлар һамысы јахшыдыр. Рамиз Рөвшән јахшыдыр. Амма, мәним зәннимчә, һәр шејин ифраты писдир. Һәр бир гатышығы мүәјјән һәддә гәдәр гатылашдырмаг олар. Сонра мәлумдур ки, мәһлул дојур. Әлавә тәркиб истәмир. Ән күчлү ағырлыг галдыранын да күчү мүәјјән һәддә гәдәрдир. Бунунла разылашмамаг гејри - чиддилијә апарыб чыхарыр. Бәлкә бу, кобуд мүгајисәдир.

Поетик мүтајисәнин дә дојарлығы, артыг сөз көтүрмәзлији олмамыш дејил. Јухарыда мисал чәкдијим "тәрс үзүнә чевирмәләрдә" "палтарымы да чевирим тәрс үзүнә" илмәси јаддыр, кобуддур вә бәлкә дә чох нинти дејилиб. Һәмин ше'рлә гоншу олан башга бир шеринә диггәт јөнәлдирәм:"Аддым" шеринә - "Бир күн олар кечдијим, кечмәдијим бүтүн јоллар сыхылар, јығылар бир аддыма", сөзүм јохдур, тәбии башланғычдыр. Давам еләјирсән: "Онда биләрсән ки, бу дүнја нәдир, ачыды, даддыды онда биләрсән..." онда дүнјаны анларсан, јәни дүнјаја аг олмаг истәрсән; күчүн чатар ја чатмаз, бу ајры мәсәләдир. Шаир мәнтигинин дүнјаны данмаға да һагты вар, һеч нә демәдән "һеч нә әлавә етмәдән" дүнјаны олдуғу кими гәбул еләмәјә дә. Дүнјанын да өз сијаси чографи ганунларында тәкид етмәјә һагты вар. Бу "гаршыдурмада" кимин мәнтиги күчлүдүр, инсана јахындыр, о да галиб кәләчәк. Мәтләбдән узаглашмајаг, ше'рә гајыдаг. Дејирсән "...сыхыларсан, чәкиләрсән өзүндән дә о јана:

Евиндән, ешијиндән,
Дүнәниндән, кечмишиндән,
Бәләјиндән, бешијиндән,
Лап ананын бәтниндән дә о јана,
Лап атандан, бабандан да о јана...

Алтындан гырмызы хәтт чәкмәк истәмәдијим "пытраглы" мисралар вар. Белә мисралар бә'зи ше'рләрдә көзә чарпыр. Бәлкә дејәрсән: "кимин һаглы олдуғу мүбаһисәлидир". Мәнчә, бурада мүбаһисә бош "өчәшмә" оларды. Демәк лазымдырмы: "Бу дүнјада аллаһ адланан шејин боју бир аддымды?" Нечә тә'кид еләјирсән елә, "боју бир аддым" дејилиши јенә јанлыш бир илмәдир. Башга бир чидди ирадым да вар: көрүрсән, онбирликлә башланан көзәл бир фикри "јәһәрләјиб дүз јолда говдуғун јердә" јеләји чевириб "сылдырым јамача" дөндүн - кечдин он үч һечалыја, сәрбәстә, ади данышыға; бу дөнмәләр, бу галхыб - енмәләр чох тәбии, чох еһмаллы олмалыдыр. Буну һәр адам бачармамалыдыр.

Китабы тәкрар - тәкрар вараглајыр, охујурам. Нә гәдәр көзәл,

јеткин - биткин ше'рләрлә, дејимләрлә, "ишыгда јогрулмуш" фикирләрлә үзләширәм. Бунларын чоху ағылы - бајатылы, гошмалы, кәрајлылы, нағыллы - дастанлы ел әдәбијјатындан дил алмыш, дүнјанын чох јериндә күрсүјә чыхмаға лајиг гәләм мәһсулудур; "өмрүмү габ кими салдым әлимдән" дејән шаирин сәмими е'тирафларыдыр. "Көлкә" ше'риндән:

Көлкән дирсәкләниб даша-торпаға
Дикәлмәк истәјир, галхмаг истәјир.
Дајаныб мәнимлә габаг - габаға
Көзүмүн ичинә бахмаг истәјир.
Тез-тез бу шәһәрдә алданыр көзүм,
Сән донда көрүнүр көзүмә гызлар;
Бәлкә парча-парча доғрајыб кәсиб
Көлкәдән дон тикиб өзүнә гызлар;

вә ја:

Гәбрими көлкәндә газалар сәнин,

Нә гәдәр ә'ла дејилиб, - образлы вә тәзә дејилиб.
Әһд-илгар "шуарыдыр", әһд-илгар андыдыр!

Ше'р нәдир? - суалына елә-белә, бир сөзлә, беш - он сөзлә чаваб вермәк олмаз. Бу суала силсилә мәгаләләрлә дә, галын-галын китабларла да чаваб вермәк чәтиндир. Бәлкә һеч бу суалын чавабы јохдур?! Бәлкә һеч бу суалы вермәк нашылыгдыр?! О нечә јазылыб, нечә јазылыр, нечә јазылачаг - әсаснамәсими вар?! Ше'р охунурса - ичилир. Ичилирсә - демәк јазылыб. Фүзули ше'ри, Сабир ше'ри нијә охунур? Бир әсрин, беш әсрин чавабы да бизи тә'мин едә билмәз.

"Көһнә мәктублар" ше'ри илә үз-үзә дајанырам. Хатирәдир? Бәли! Е'тирафдыр? Бәли! Мәһәббәтдир? Бәли. Анчаг бүтөв ше'р кими гәбул едә билмирсән. Инкар еләмәјә дә үрәјин кәлмир. Бәлкә узунлуғу ше'рә хәләл кәтирир? Бу поетик нүмунәдә исә бәндләр белә ајрылыгда бүтөвлүјә зәманәт верир:

Көз јашлары сүзүлдүкчә
Адамын гуру үзүнә.
Ичимиздә батан дәрдләр
Бир-бир чыхар су үзүнә...

Газанчымыз бирди бизим:
Бу дүнјанын дәрди бизим
Чевриләрик дәрдимизин
О үзүндән бу үзүнә.

Фикирләр елә бил јоғрулуб, чилаланыб, һамарланыб сонра сөзүн һәрарәти илә бир-биринә гајнаг едилиб. Шаирлик - илк нөвбәдә фикир сөјләмәкдир, сонра галан шәртләр бүтүн рәнкләр, бојалар, галын - чарпаз хәтләр фикрә хидмәт үчүн кәлир, фикир исә өзлүјүндә өзүлдүр, бүнөврәдир. О, бә'зән икинчи, үчүнчү јердә дајаныр, лакин бу да онун биринчилијинин тәсдигинә хидмәтдән өтрүдүр.

"Демә шаиринки дил давасыдыр" мисрасыны - ше'рин адыны көтүрәк. Буну әксәр ше'рләрә башлыг кими гәбул eләмәк олар. "Нә јахшы тапдым өзүмү, бөјрүмдән кечиб кетмәдим", "Гумдан евчик һөрән ушаг суларда батана бахмаз", "Јазмаг олмур, сөз гәләмә, гәләм сөзә диринәндә", "Үзмәји өјрәнмәк кечди, јол дәнизә диринәндә", дејән шаирин давасы доғрудан да дил давасы, сөз давасы, һикмәт давасыдыр. Нә јахшы ки, шаир чох вахт "бу давада" галиб чыхыр, "бағла" "дағы" гафијәләндирмәклә папағыны көјә атыб, тәзә ше'р јаздығыны демир; о, јердә "һаглы - һагсыз" кедән бүтүн давалары көрмәји шаирин вәзифәси саныр, бүтүн давалара һарајчылыг eләмәји сәнәтинин борчу билир; бүтүн давaларда онун тәзә силаһы дилдир, сөздүр, фикирдир. О чох вахт давада тәк адамдыр. Бу тәк адамла "үз-үзә отуранда" вәзифәси даһа да бөјүјүр, чидлиләшир. Бу көһнә дүнјаны чәкиб өзүјлә јанашы отурдур.

Кедирәм, изим бөјүјүр,
Сусурам, сөзүм бөјүјүр,

Бахырам, көзүм бөјүјүр,
Дүнја мәнә таныш кәлир.

Шаирин давасы дил давасыдыр. Дил дүнјаны овсунламалы, ону өзүнә "әфи" олмагдан чәкиндирмәлидир. Она көрә "бу адам" бу иши көрдү:

Үрәји сызлады дост јарасындан,
Хәбәри олмады өз јарасындан,
Учулан евинин харабасында
Өзкәјә тәзә ев тикди бу адам.

Јахшы тәкликдир! Бу тәклик тәнһалыг дејил. Сағ ол, шаир, белә давакарлығы, белә тәклији тәблиғ үчүн, сағ ол! Сән гәтијјән өзүнү тәк-тәнһа диварлар дибиндә тәк-тәнһа битән ағачлара бәнзәтмә. Өнүндә варағын вар, әлиндә гәләмин. Диварын о үзүндән бахан адам диварын бу үзүндә сәнин көз јашыны дејил, "сөз јашыны" көрәчәк.

Мән әввәлдән чох наһаг јерә сәнә мүрачиәт eләдим, сәни сөһбәтә, мүбаһисәјә дә'вәт eләдим. "Үз үздән утанар" дејибләр. Бәлкә сәнинлә јанашы отуруб сөһбәт eләмәсәм тә'рифи тәнгидлә даһа објектив тәрәзијә гоја биләрдим. Вә онда дејә биләрдим ки, дүзү будур, мән сәни чохдандыр топлу һалда охумаг истәјирдим. Јәгин бу китаб сәнин чохдан бәри јаздыгларынын аз бир һиссәсидир. Лакин јахшы - писи тә'јин eләмәк үчүн бир нечә ше'р, һәтта бирчә ше'р дә кифајәтдир...

Камил Вәлијев: "Бу ше'рләри фантастик һекајә кими дә охуја биләрсән, јухусуну данышмаға күчү чатмајан бир адамын әзабы кими дә", - дејир.

Мән дә севдим, бу дүнјанын
Ән көзәл сөзүнү алдым,
...Јенә тәптәзә галды сөз,
Мән сөзүн тозуну алдым.

"Мән сөзүн тозуну алдым". Чох шахәли, чох инчә

дејилиб Буна сөзүн фантастик сеһрини дујмаг дејәрләр. Сөз дә көһлән ат кимидир; ону једәкләјиб, јалманына јатмаг, дөрднала чапмаг да вар, дөшүнү сығаллајыб, тәрини алмаг да. Бүтүн һалларда ата јолдаш, "нәфәсдаш", һәмдәм олмалысан, јохса о һәр гамчыны көтүрмәз; Гыратлары, Бозатлары шөһрәтләндирән онларын јәһәринә јатанлардыр.

"Сөз сығалы" сөзә еһтирамдыр, сөзә һөрмәтдир, һәм дә сөзү диггәтә "табе еләмәкдир".

Камил Вәлијев: "Бу сөзләрин јозуму сәнин көрдүкләрин, билдикләрин гәдәрдир". Амма сөз һәр јозума дүјүнүнү ачмыр, һәр јозум да ејни кәсәрдә, ејни тәпәрдә олмур. Сөзүн сөзлүјү дә ондадыр; әкс һалда дејәрдик: Сөздүр дә дејилиб, "дашдыр да" гулазланыб.

Рамиз Рөвшән:

...Ишыг дүшүр көз јашыма,
Көз јашым ишығланыр.
...Даш атдым, гыра билмәдим
Шәһәрин ишыгларыны.
...Ишыгландым, ишыгландым,
Бахын, көрүнмүрәм даһа.

Шаир өзүнү бу ишыглара гурбан верир. "Кәнд гаранлығы" ахтарыр. О гаранлыг чох ишыгдан ишыглыдыр, тәмиздир, көрүнәндир. Нејләјәсән, бу ишыгда әримәлисән. Сөзү һәддиндән артыг образла јүкләмәк, бәдии дејилишин квадратыны кәшф етмәјә чан атмаг бәзән онун сәмимилик, тәбиилик дејилән кејфијјәтләринә хәләл кәтирирми? Әлбәттә, кәтирир.

Бәс бу кимди көрән, аллаһ!
...Ичимдә чапар атыны.
Ичимдә тапар сујуну,
Ичимдә тапар отуну,
Ичими - ичалатымы
дағыда-дағыда кечәр...

Јухарыдакы "ниттиндән" сөзүн тозуну силән шаир "мәнчә, бурада сөзү тапдалајыр, аз гала һөвкәләјиб гәссабхана һәјәтинә туллајыр.

"Шаирин давасы дил давасыдыр" дејән, өзү дә бу дилдә диварлар учура биләчәк сөз нүмунәси јарадан бир шаирә һәрдән белә төр-төкүнтүјә әл буламағы мәсләһәт көрмүрәм.

Рамиз Рөвшәнин "Көј үзү даш сахламаз" китабыны әввәлчә вараглдым, алда-будда охудум, көздән кечирдим. Көрдүм, јох, поетик чазибәдән гача билмирәм. Диггәтлә охудум, тәкрар охудум. Инана билмәдим ки, бу, сәнин икинчи китабындыр. Бунун һеч бир фәрги јохдур. Онунчу китабын да олса јенә тәләбатла јанашмалыјдым. Ән кичик гүсуруну демәлијдим, ән бөјүк уғуруну һај-һарајсыз гаршыламалыјдым. Чүнки сәнинлә истәнилән сәвијјәдә данышмаг мүмкүндүр. Бүтүн китаб боју бир кејфијјәти һисс еләдим, сөзүндә; мисранда, фикир тутумунда мәнәмлик, әда јохдур; зәиф дејимләрин өзүнү белә тәгдим едир: "Нејним, күчүм буна чатыр". Тапынтыларын тәвазөкарлыгла пычылдајыр: "Белә дејә билмишәм, јахшы-пислијини охучу ајырд еләсин".

Поетик аләм филиз јатағы дејил ки, бири кәшф еләсин, дикәрләри кәфкирли, чајнаглы машынлары төкүб ону дидишдирсин. Инанырам ки, һәлә гаршыда дишинлә-дырнағынла чох гранит гајалар јонмалы олачагсан.

Нәһајәт, поемалар барәдә. Поема бөлмәсинә тәкчә "Суд диши" дахил едилиб. Мән "Гапы"ны поема сајырам. һәр икисиндә хоша кәлән дејимләр, лөвһәләр, образлар вардыр:

Өлүм, сәнин балан јохду - сонсузсан,
Өлүм, сәнин анан јохду - јетимсән.

Вә јахуд:
оғлуну итирән анаја мүрачиәтлә дедикләри:

Үзү јох сәни чағыра,
Нәфәсини гысыб өлүм.

Өлүмләрин ән фагыры
Јазыг өлүм, касыб өлүм.

Нәјин вар ки, нә апара
Бирчә дәрдиндән савајы.
Гырыш-гырыш сифәтиндән,
Әјри гәддиндән савајы.

Поемалар китабын үмуми сәвијјәсинә, үмуми руһуна ујғундур. "Көј үзү даш сахламаз" адлыны ејни адлы ше'р тәсдиг едир.

...Көј үзү Јер үзүндән дуруду, инсанлар! Көј үзүнә даш атмајын, инсанлар! Бу дурулуг булана биләр. Јердән көјә атылан дашлар гаршысыалынмаз јағыша дөнәр.

Даһа онда бу јағыш "даш атыб башыны тутанлары" дејил, минләри, милјонлары, көзә көрүнән нә варса һамысыны әзиб, хышлајыб, јујуб апарачаг.

29 ијул, 1987

ГЫСА ҺӘЈАТ ЈОЛУ

Сәрдар Әсәдин өзүндән сонра чыхан китабларыны вәрәгләјирәм. Ше'рләр мәнә танышдыр; доғмадыр; бунларын чохунун илк динләјичиси, илк охучусу кими, илк тәнгидчиси олмушам.

...Бәзән сакит мүзакирәмиз јөнүнү дәјишиб сәрт мүбаһисәјә дә, чидди едәләшмәјә дә чевриләрди. Тәзә јаздығы ше'рләрини чох инамла, бир аз да сәмими десәк, јүксәк әда илә охујарды. Лакин бу, әслиндә ловғалыг дејилди; бәлкә дә, һәлә сојумамыш дахили һәрарәтин, гајнар һиссләрин әкс - сәдасы иди. Ше'ри охујуб "һә", "јох" чавабыны ешидәндән сонра күлүмсәјәр вә чох чидди шәкилдә дејәрди: "һәлә бир аз дуза гојаг, галсын, сонра бахарыг". Нөвбәти мүзакирәмиздә "дуздан чыхан ше'рә" өзкә көзлә бахарды, даһа чидди, даһа објектив оларды; тә'рифдән зовг алмағы, өзүндән разылығы да варды.

Биз онунла АПИ-дә, Исмајыл Шыхлынын рәһбәрлик етдији дәрнәкдә таныш олмушдуг. Бу барәдә, онун әдәбијјата кәлиши, илк јарадычылыг уғурлары һаггында китабларына кириш сөзү, сон сөз јазан мүәллифләр әтрафлы данышыблар.

Мән кениш хатирә данышмаг фикриндә дејиләм. Ону гејд етмәк истәјирәм ки, С. Әсәдин гыса, лакин гајнар, мәһсулдар јарадычылыг һәјаты көзләрим гаршысында кечиб. Чәтин күнләримиз олуб, бир мәнзилдә кирајәдә галмышыг, һансымыз тез дурубса, о "һәр икимизә гуллуг еләјән" шәрикли палтону, ајаггабыны вә ја абырлы көјнәји кејиниб кедиб. О бirимизин евдән чыхмағы тәбии ки, тездән кедәнин инсафындан асылы иди.

О күнләр, "о дәмләр" С. Әсәдин ше'рләриндә әксини тапмамыш дејилди. О јазырды:

Ше'рим бир јухусуз өмүр башлады,
Һарда гуртарачаг һәлә билмирәм?

Онун јухусуз өмрү чохдан - һәлә Бакыја кәлмәдији

вахтлардан. Ҹәбрајыл рајонунун Солтанлы кәндиндә әлинә гәләм көтүрдүјү, нәнәсинин, бабасынын дилиндән алдығы, сонралар үрәкдән севдији, өзүнүн чох мөһкәм ганады билдији ел әдәбијјатына бағландығы күнләрдән башланмышды.

Сары Ашығы, Дирили Гурбаны, Ашыг Әләскәри әзбәр билирди. Сәмәд Вурғун, Назим Һикмәт, Рәсул Рза вә башга шаирләримизин јарадычылығыны мүнтәзәм изләјирди. О илләрдә һәмјашыды Әли Кәримә хүсуси рәғбәти варды. Дирили Гурбанын мә'лум, намә'лум ше'рләрини һәлә тәләбәлик илләриндә топламышды. Сонралар Гурбани һаггында елми әсәр јазмаг, диссертасија мүдафиә еләмәк истәјирди.

Онун јазыларыны вәрәгләдикчә чох ајдын шәкилдә көзә чарпыр ки, ел әдәбијјаты јарадычылығынын ән күчлү бир ганады олуб. О, тајганад дејилди. Шаири әһатә едәјән ҹанлы һәјат, әтраф мүһит, мүасир заманын нәфәси исә дикәр ганады иди.

Јазырды:

Ујудум бир чајын зүмзүмәсиндә,
Јеримдән бир дашын сәсинә галхдым.
Марал дырнағында, турач сәсиндә
Чохдан итирдијим ше'рими тапдым.

О белә гәнаәтдә иди ки, ше'рин формасында һеч бир "ингилаб еләмәк", тәзә јол ачмаг мүмкүн дејил. Ше'рин формасыны чај јатағы илә мүгајисә едәјирди. "Көһнә јатагдыр, көһнә чајлагдыр. Јујулуб, јујулур, јујулачаг. Су һәмишә тәзәдир. Јатаг јолдур, чај фикирдир. Бу көһнә јолда нә гәдәр истәјирсән јүк дашы. Јүк һәмишә сәниндир. Бах белә исте'дад да будур: һансы јола һансы јүклә чыхмысан. Јолчунун јолуна бахмазлар, јүкүнә бахарлар...".

Мин илдир көзләјир о гәдим дағлар,
Һәр дәфә зирвәјә чыхмаг тәзәдир.
Фәслин баһарына ишләјиб ганым,
Ајағым алтында торпаг тәзәдир.
Тәбиәт башлајан јанғы сөнәрми,
Фикирлә ичилән булаг тәзәдир.

Фикирлә ичилән - булаг-тәбиәтин сеһрли бир не'мәти, һарадан башланыр, һара ахыр; бу поезијадырмы, формаја "ичирдилән" фикирдирми, һиссдирми? Нијә һәмишә тәзәдир?

Бәс онда көһнәлик - итмә, өлмә - дирилмә јохдурму? Бу әбәди ахыны, бу әбәди көһнәлмәни тәзәдән көрмәк, тәзә көрмәк, онлары сөз чијиндән кечирмәк һәр адама - һәр гәләм саһибинә нәсиб олмур. "Һәр дәфә зирвәјә чыхмаг тәзәдир" фикри дә бунлары тәсдиг үчүндүр.

Сәмәд Вурғунун бу мисраларыны тез - тез охујарды:

Јеридир бир мәсәл десәм јадикар,
Демәсәм, үрәјим сыхылачагдыр.
Биринчи аддымда ловгалананлар
Икинчи аддымда јыхылачагдыр.

Сөзлү оланда, үрәјинә "тәзә јазы гығылчымы гонанда" бөјүк әдәбијјатдан нүмунә ше'рләри, бејтләри додагалты зүмзүмә еләјәр, һәрдән бир дә "јаван ше'рләри" охујуб бәркдән күләрди. Бир мүддәт сонра өз тәзә јазыларынын "јағлы-јаванлығыны" тә'јин еләмәк үчүн дәрнәк үзвләринин мүзакирәсинә верәрди.

О дејәрди: "Мән балача бир гәләм саһибијәм. Тәзә ше'р ишләјәндә хәлвәтә чәкилирәм ки, көрән олмасын. Гәләм сөзүмә бахмајанда елә билирәм ки, онун дүзкүн шырым ачмадығыны кимсә көрүр, кимсә ону әлимдән гапыб сындырмаг истәјир. Гәләмин дә фәһми вар. О, ҹанлыдыр; о, хыш кими, котан кимидир. Нашы әл торпаға хәјанәт еләјир. Онун ачдығы шуму малаламаг, тохум сәпмәк олмаз, олса да чүчәрти алынмајачаг. Илаһи, көр һәлә Фүзули олан шәхс нә сарсынты кечириб!"

Сарсынтысыз сәнәти гуру сәһра илә мүгајисә едәрди. "Сәһра сарсынтыдан дојуб ујујур. Дағ сарсынтыдыр; гајалара, булаглара аналыг еләјән сарсынты".

Ушаглығы мүһарибә илләриндә кечмишди. Ағыр илләрин арха ҹәбһәдәки сазағы ганында, илијиндә сызылты - јадикар гојмамыш дејилди. Бу сызылты, әкс - сәда әллинҹи илләрдә әлинә гәләм аланларын һамысында олдуғу кими, онун да гәләми үчүн мөвзу гајнағы иди.

Мүһарибә мөвзусунда поемалары, ше'рләри сејрчи дејил, јахшы мүшаһидәчи, бә'зән дә аз гала шаһид - иштиракчы бир әскәр гәләминин мәһсулуну хатырладыр.

Бу гәбил јазылар, бу сечмә ше'рләр тәзә чыхан "Илләр ајрысы" китабына да дахил едилиб. Дөврә, замана, һәлә күл алтында көзәрән кечмишә суал вермәк бу јазыларда апарычы хәтдир.

Белә ше'р вә поемаларда гадынларын арха чәбһәдә һычгыртысы, һарајы, бахта - талејә үсјаны, чошгун әмәк фәалијјәти тәбии, көврәк ифадәсини тапыб. Кәлинләр кәлинлик јашыны кечиб, ағбирчәкләшибләр. Анчаг һәлә дә көзләри јолдадыр.

Јазырды:

Кәлин һәлә ишыглары сөндүрмәјиб ки,
Бәлкә, јолу итирибдир, - ишыға кәлсин.
Пәнчәрәнин пәрдәсини ендирмәјиб ки,
Кишилиләр "киши јохдур евдә" - демәсин.

Күнүнә - ишығына, әслиндә өмрүнә пәрдә чәкилмиш бир гадынын фачиәси! Бир гадынын талеји: минләрдән, он минләрдән бири. Билмирәм, бәлкә, бу мәним чыхартдығым нәтичәдир? Бәлкә, мүәллиф мөвзуја ајры јөндән бахырды? Мәнчә, јох! Онун "дејәрди"ләринә мән шаһидәм, бә'зи гәләм јолдашлары шаһиддир. "Дејәрди", "данышарды" үмуми мәсәләдир, нәзәри фәалијјәтдир. Демәк, данышмаг јазыја дөнмәјәндә "бир овуч" һава кимидир. Әсас мәсәлә о јазырды дүјчәсини ачмаг, ону нечә ахарында тәһлил еләмәк, охучуну инандырмагдыр. Һәр нә десән охучу биринчи нөвбәдә бәдии әсәри өз зөвгү илә, өз дујғу гәлиби илә өлчүб - бичир, тәрәзијә гојур.

О, јығчамлығы, ән'әнәви форма бичимини севирди. Елә дә јазырды. Сөздән хәсисликлә истифадә еләмәк, мисраны күчү кәлдикчә "сыхмаг" онун јазы манерасында әсас јер тутурду.

Јазырды:

Анам бәјаз кејимлидир,
Евимә аналыг кәтириб.
Тәзәдән көрпә олмушам,
Анам - аналыг кәтириб.

Вә ја:

Дүз отуруб, дүз данышыг
Зеһинләрдән дүшән ишыг,
Әл јарадан һәр јарашыг,
Ачыг нијјәт севкидир.

Сәмими тәнгидә дөзүмлү иди; сағлам мәнтиглә, тәбии објектив тәһлиллә, јаздыгларыны төкүб "һашан еләсән" белә инчимәзди. "Белә көрүб" - дејәрди, - тәнгиддән дүзәлиш асандыр, тә'рифин бүдрәмәси горхулудур. Лакин онун јарадычылығында һәр шеј һамарды, һәр јаздығы "үзүкдән кечәрди" сөјләмәк дүзү әјри көрмәјә бәрабәр оларды.

Дүшүндүјүнү, јаздығыны мүдафиә еләмәкдә бә'зән лүзумсуз инадкарлыг көстәрәрди; образлы ифадәләриндә долашыглыға, мүәммаја да варарды. Бә'зи тәнгидчиләр "Ағам мәнә кор дејиб..." үсулу илә онун јарадычылығына "баша дүшүлмүр" дамғасыны вуранда о да чығаллашар, гәбул олунасы тәнгиди дә гәбул еләмәзди.

Сәрдар Әсәдин поетик мүгајисәләриндән бирини јахшы хатырлајырам Дејәрди: "Јахшы тохунан халыја фикир верин; бүтүн чешниләри, күлләри, јеләнләри өз јериндәдир. Бунларда форма гүсуру тапмазсан, бу ишин бир мүһүм тәрәфи; о бири тәрәфи - јахшы халыја бармаг кирмәз, сөздән һөрүлән јахшы ше'р дә беләдир. Кәрәк ону сөкмәк, ајры сөз әлавә еләмәк мүмкүн олмасын; фикир фикрә битишмәлидир". Анчаг бир чохумуз кими о өзү дә буна һәмишә наил ола билмирди.

"Јалдаш" ше'риндә јазырды:

Дашларында халлы кәклик дәстә - дәстәдир,
Хош сәси вар, нәғмәси вар дилсиз гушларын.
Гајалара дүшән һәр сәс бир шикәстәдир,
Ешги сөнмәз бу һәјата вурулмушларын.

О өзү дә һәјаты севирди, гајғылы вә гајғыкеш дост, јолдаш иди, өвлад иди, ата иди. Билмирәм нечә олдуса өзү өз һәјатына гыјды. Чох арзусу архасынча әлиузалы галды.

С. Әсәдин "шаирин арзулары" адлы ше'ри вар. Вахты илә чохумуз бу ше'рә гибтә едәрдик; ону, демәк олар, әзбәр билирдик. Илјас Тапдыг онун бу вә башга ше'рләри һагтында сәмими јазыб. Шүбһәсиз, реал һәјатла ганадлы арзулар арасында бөјүк "мәсафә" олур. Бу мәсафә мүәјјән вахтларда јахынлашыр вә узаглашыр.

Арзу олунан сәвијјә чох вахт шаирин дурдуғу сәвијјәдән јүксәк олур. Чох аз галәм саһиби бунлары бирләшдирә билир. Бу, һәјатдыр, замандыр, дөврдүр. Габарма сәвијјәси илә чәкилмә сәвијјәси ујғун кәлмир.

С. Әсәдин јарадычылығы тәбии олараг бу габарма чәкилмә арасында өмр сләјир. С. Әсәд аз јашады. Лакин гыса өмр јолу мә'налы олду, поетик јүклә долу олду. Бу јүк шаирин әсл һәјаты, әсл варлығы, әсл дүнјасыдыр. Бу дүнја јағышлы-боранлы, күллү-ишыглы "иглимини" сахламаға гадирдир. Шаирин чап олунан китаблары, архивиндә галан хејли јазылары буна зәманәт верир.

3 октјабр, 1987

ШАИР ТАЛЕЈИ

Иса Исмајылзадәни тәкрар охудум, варагладым. Бир дә мүәллифдән хәбәрсиз мүәллифлә үз-үзә дајандым. Шаир сөзүнә гулаг сөјкәдим, шаир гајәсинә, шаир тәмкининә јол јолдашы олмаг истәдим. Вәтәнә сөјкәнән инсанлары көрдүм, онларла үнсијјәт бағладым. Инсанлара сөјкәнән, даһа доғрусу, горха - горха сөјкәнмәк истәјән Вәтән адлы гәһрәманы көрмәјә чалышдым вә көрдүм дә. Өзлүјүмдә бу шерләр фонунда Вәтәнин образыны јаратмаг гәрарына кәлдим, көрүм, Иса Исмајылзадәнин Вәтән мәфһумунун "һәчми" нечәдир? Бунун өзүлүндә, мајасында нә јатыр, өзүндән савајы гејри бир мүһити исиндирә вә ја ишыгландыра билирми? Хәјалымда бу Вәтән тәмиз, ајдын сәмада бүтүн улдузлардан фәргли ишығы олан, һәрәкәт хәтти, һәрәкәт сүрәти олан бир планетдир. Бу Вәтән - күррә јалныз бу шаирә мәхсусдур. О, фырлана - фырлана өз әтрафында улдузлар гәдәр сајы олан сөз кәһкәшаныны да фырладыр. Гәрибә дә олса, мән бу мәнзәрәни ујдурмурам, олдуғу кими көрүрәм.

И. Исмајылзадәнин бүтүн ше'рләринин демәк олар, әввәли дә Вәтәндир, ахыры да Вәтән. Вәтән ады чәкилдији ше'рләриндә дә беләдир, чәкмәдијиндә дә.

Кәһрәба чајларын јашы гәдәр јашамышам,
Бу торпағын рәнки гәдәр јашамышам,
Дәрәсинин сәссизлији,
Даг чајынын дашы гәдәр јашамышам,

Онун шаир талеји һеч вахт релсләр үзәриндә манеәсиз һәрәкәтдә олмајыб. Чох тәнгид олунуб, чох дөјүлүб. Лакин шаир талеји дедијимиз гүввә (әслиндә исте'дад) онун голундан јапышыб, тә'рифини дә әсиркәмәјиб, ајдын сәнәт јолуна чыхмагда, мәсләки илә һәмфикир, мүсаһиб олмагда она арха дуруб, јыхылмагдан хилас едәјиб.

Мә'лумдур ки, ше'р күтләви сәнәтдир. Мән демәк истәмирәм

ки, һамы шаир ола биләр. Һамы јаза биләр вә һамы јазмалыдыр. Дедијим одур ки, ше'р чохлуг үчүн, амма баша дүшән, анлајан, дујан, фикир дејә билән чохлуг үчүн јазылыр. Инди И. Исмајылзадәнин һаггында бу сөзләри јазаркән онун, даһа доғрусу, Исанын јашыды олан нәслин әдәбијјата кәлдији илләрин - 1960-чы илләрин ахырларыны вә 1970-чи илләрин әввәлләрини хатырлајырам. О вахт Иса Исмајылзадәнин башчылыг етдији "сепаратчыларын" аз гала бүтүн әдәби аддымлары атәшә тутулур; "Гојмајын ән'әнә әлдән кетди, поезија јолуну азды" вә с.

Јахшы дејирләр ки, һәр шеји заман һәлл едир. Инди һәмин ишләри көз габағына кәтириб, һадисәләрә тәмкинлә, сәбрлә гијмәт верәндә, чох шеј адама күлүнч кәлир. Бу күн, бу күнүн көзү илә баханда бир вахт И. Исмајылзадәјә гаршы јөнәлән иттиһамлары, заманын "сүпүркәсинин" нечә асанлыгла сүпүрүб атдығына һејрәт еләмирик, әксинә, она әл олуруг, сүпүркәнин сапындан јапышан әл. Әввәлләр дә вар иди, индинин өзүндә дә белә поезија "тә'лими" кечәнләр чохдур. Бунлар бир мәгаләдә, ики - үч, беш вә даһа чох мәгаләдә "поезија нәдир?" - суалыны верир, буна тезликлә дә чаваб "тапырдылар" (вә ја тапырлар). Ахы поезија да тәбиәт вә чәмијјәтин өзү кими һәм садә, һәм дә мүрәккәб өзүл үзәриндә бәргәрар олан бир варлыгдыр. Шаир о мүһити јарадан гүдрәтә, гүввәтә малик дејил. Әлбәттә, шаир пассив сејрчи дә олмур. О, мүһитә өз алавәләрини еләјә билир, ону поетикләшдирир, һәтта бә'зән онун сарбанына да дөнүр. Демәјим одур ки, поетик мүһит, аләм објективдир. Шаир онун салнамәчиси олурса, бу, бөјүк гәләбәдир. Даһа бурада һәр поетик хәттин апарычысы олмағы бачармајан, истәдији, чәкә билдији јүкү чәкән шаирдән, гүввәси харичиндә олан јүкүн алтына кирмәји тәләб еләмәк дүзкүн дејил. Мән елә билирәм ки, "поезија нәдир?" мүбаһисәләриндә һәмишә олмаса да, чох вахт сәнәткар һаглы олуб. Сәнәт дигтә севмир. О, үрәјинин һөкмү илә, ағлынын күчү илә чәмијјәтә бахыр, бу вә дикәр мөвзу алымы, там һалда десәк, варлыға естетик мүнасибәт онун мәрамнамәсиндән доғур вә јенә дә мәрамнамәсинә чеврилир. Јухарыда нүмунә кәтирдијим бир бәнд ше'рин ики мисрасыны

јенидән хатырлатмаг истәјирәм. Бу, шаирин елә бир етирафы, елә бир мәрамыдыр ки, даһа ону хырдаламаға, дүјүнүнү ачмаға еһтијач дујулмур, бәлкә дә имкан харичиндәдир:

Бу торпағын рәнки гәдәр јашамышам,
...Даг чајынын дашы гәдәр јашамышам.

Вахты илә бөјүк Толстој бир педагог кими ушаглара дејирди ки, "Вәтән Јаснаја Полјанадан башланыр".

Бу мә'нада И. Исмајылзадә үчүн Вәтән Вәтәнин дашындан башланыр, шаирин гәлбинә, эгидәсинә, бу гәлби, бу эгидәни паспортлашдыран мисраларына гәдәр давам едир вә һәмишә давам едәчәк: нә гәдәр ки, Фәрһад кими бу торпаг үстүндә күлүнк чалыр, јенә вә јенә тутдуғу јолун бәләдчиси олмаг шәрәфини дә дашымагдан јорулмајачаг, безмәјәчәк...

Шаир достларымдан киминсә чох чидди шәкилдә дедији мараглы бир фикрин тозуну силмәјим кәлир.

О дејирди: "Биз чох наһаг јерә образлы мисраларын, әла дејимләрин учотуну апармырыг. Бу милли сәрвәтә биканәликдир".

Иса дејир:

"Торпағым Күнәшлә ган гоһумудур".

Илк бахышда ади көрүнән бу гејри - ади дејилишә фикир верин. Нә гәрибә дејилишдир, нә ағыр мисрадыр.

Бәдии поезијадыр, чох бөјүк поезијадыр. Садәчә дејилиш јох, кәшфдир, ихтирадыр. Һеч чәкмәк мүмкүн дејил. Һәлә онун ифадә еләдији мә'наны, мәгсәди демирәм.

"Торпағым Күнәшлә ган гоһумудур".

Көрүн сөјкәндији, адичә даш - гаја билдијимиз јурду һансы учалыға учалдыр. Она Вәтән демәк нечә бөјүк шәрәфдир, онун кешијиндә дурмаг нечә мәс'улијјәтли ишдир.

Онун бүтүнлүкдә поезијасы бир гәдәр мүбалиғә илә десәк, белә мисралардан тохунуб. Бу, јарадычылыг ишидир; бу, ән ағыр фәһләликдир; јазанлар билир ки, јазмаг нечә чәтиндир. Тәзә сөз демәк, тәзәјә бәнзәр сөз демәк, тәзәлији көрә билән сөз демәк, һәр гәләм саһибинә гисмәт олмур. Бу, садәчә олараг

истеʼдадлара мүјəссəр олур, о да һəр заман јох, һəр мəгамда јох, һəр мүһитдə јох, һəр əһвал - руһијјəдə јох!

Мəлум бир мүгајисə:

...Бөјүклү - кичикли сысга вə Күр булаглар бирлəшиб чај əмəлə кəтирдији кими, мисралар да бирлəшиб шеʼри əмəлə кəтирир. Бəзəн белə мисралар, вахты илə тикилəн гара дамларда олдуғу кими, мүəјјəн мəʼнада əсас ағырлығы сахлајан тир ролуну ојнајыр.

...Тиканлы мəфтиллəр галды о үздə.

Бу мисра, доғрудан да, шеʼрин бүтүн күчүнү чијниндə сахлајыр. Ағырлыг да ки, чəкијə кəлəн јүкдəн чох ағырдыр. Она көрə ағырдыр ки, тиканлы мəфтиллəрин һəм о бири, һəм дə бу бири үзүндə дəрдимиз јашајыр... бу дəрди дашыјан халгымыз јашајыр. Бəзəн бу тиканлы мəфтиллəрдəн гат - гат тиканлы олан "чанлы манеəлəр" јолумузу кəсир. Дашы - гајаны, гуму - торпағы јалвар - јахарла "адам елəмəк", өзү дə һəлим көврəк адам елəмəк мүмкүндүр. Бу адамлары исə адам елəмəк мүшкүлдү, чох мүшкүлдү. Иллаһ да ки, көрəсəн сəнин талејинə кешик чəкəн, сəнин талејини бир саралмыш јарпаға да бəнзəдə билəчəк иқтидарда дејил. О, мин ил дə елəчə дурар, бирчə ан да белə сəни анламаз.

Бу заманда шаир олмаг чəтин иши, чох чəтин. Чүнки шаир дүнјанын əн ајыг адамыдыр. Ајыглыг поезијанын əнʼəнəлəриндəн доғур. Ајыглар гаршысында сəдлəр исə һəмишə мөвчуд олачагды... Халгын башы үстүнү вахташыры алан вə ја ола билəн тəһлүкəлəрə гаршы халгы јөнəлтмəк вəзифəсини дүнəн дə, бу күн дə бојнуна көтүрəн вə сабаһ да көтүрəчəк илк гүввə, зəннимчə ајыглардыр.

И. Исмајылзадə өз поетик күчү, бəдии публисистикасы вə мəгалəлəри, али чыхышлары, һəтта көрүш кечəлəриндəки суаллара вердији чавабларында да бу вəзифəнин өһдəсиндəн кəлмəји өз сəнəткар һəјатынын бир һиссəси, əсас һиссəси һесаб едир.

Онун поезијасы өз мəнбəјини доғулдуғу иллəрдəн, Бөјүк Вəтəн мүһарибəси иллəриндəн, ағыр, дəрдли, өлүмлү - нискилли иллəрдəн алыр; сонра Вəтəн кешикчиси кими формалашыр; кет

- кедə Вəтəн кешикчилəри сырасында өн јерлəрдəн бирини тутур. Даһа сонра бу вəзифə үфүгүнү кенишлəндирир. Шаир дүнјаны горумаг, бəшəри - инсаны горумаг идеjасына дүшүр: бунларсыз гəлəм тутмаг мүмкүн олмазды. Шаир Јер үзүнүн оғлудур. Бу оғуллуг исə "Вəтəн һардан башланыр?" суалына, "Дүнја һардан башланыр?" суалыны да гошмалы иди. О, бир үзү ишыг, бир үзү гаранлыг дүнјаны аз галыр дејəм ки, Араз гырағындан көрүр, Күр бојундан көрүр, Гарабулаг јајлағындан көрүр.

Јазыр:

Гатар кедир Араз боју,
Кедир гыврыла - гыврыла.
Гаршы дағлар көрүнəндə,
Галдым говрула - говрула.

Араз ахыр сəрһəд боју,
Ахыб кедир лилли - лилли,
Гатар кедир һəсрəт боју,
Һəсрəтимин паралели.

Јенə бурада поетик дејимдəн јапышмаг истəјирəм. Бурдакы дəрд - нискили гојурам бир тəрəфə. Буну һамы дејə билмəсə дə, чоху дејə билəр вə дејиблəр дə.

Шаирин сəнəти, сөз сəнəтидир. О, сөзүнү јүксəк сəнəт дилиндə демəјəндə олур јүзүн, минин бири, онда да сəнəтдəн сөһбəт апаран олмур.

Гатар кедир һəсрəт боју
Һəсрəтимин паралели.

Бəли, шаир олан, истеʼдад олан белə данышыр. Һај чəкмəји һамы бачарар, шаир кими һај чəк көрүм! Сөз мəзмунуну чијнинə көтүрүб дүнјаја кəстəрир. Һамы шаир кими даныша билмир. Шаир исə һамы кими данышыр.

"Ај гəдəр, чај гəдəр дөзүмүн дə јох, үрəјим говрулур сөз ағрысындан".

Башга бир ше'рдә:

Ат минмәји јадыргадым
Дүшүб кетдим аддым - аддым.
Мән дағлары галдырмадым,
Ҝаләм тутан сајмаз мәни.

Шаирин биринчи шәрти ҝаләм тутмағы бачармагдыр. Јә'ни ҝаләми нечә тутмусан, нә дејирсән нечә дејирсән...

Јазыр:

Һејф, "Дуел" сөзү узагда галды...
Мән дуелә чағырардым,
Горхаглығы, әталәти,
Сәсләјәрдим әдаләтә
Секундантны - һәгигәти.

Бу ше'р дүз 25 ил бундан әввәл јазылыб: Нә ҝәдәр бу күн үчүндүр, нә ҝәдәр мүасирдир! Сөз сөз оланда, беләдир сәнәт: һеч бир фатеһин, һеч бир шаһын, падшаһын онунла ачыглы данышмаға боју чатмаз.

Бунлар һәлә ҝәләм достумун бир - ики китабындан алыб, үстүндән өтәри кечдијим дејимләрдир. Онун елә ше'рләри вә поемалары вар ки, мисралары күллә кими ачылачаг күчә маликдир. Бунлары тәкрар - тәкрар көздән кечиртдим, охудум, чохдан бәри топлу һалда үзләшмәдијим көзәл сәнәт нүмунәләри илә габаг - ҝаншәр отуруб сөһбәт еләдим.

Онларын дәрдләринә шәрик чыхдым, арзуларына бәләдчи олачағыма сөз вердим.

Һәр бәдии сөзүн әзәл вә ахыр һәмдәми охучу үрәјидир. И. Исмајылзадә охучу үрәјинә јолу олан сәнәткардыр. Шаир үчүн бундан шәрәфли даһа нә ола биләр?!

1987

ТАРИХӘ ШАИР СӘЈАҺӘТИ

Гафгаз дағларынын ән уча зирвәләриндән биринә чыхмышам. Һәмишә беләчә вүгарла бахан зирвәләрдән биринә. Елә бил зирвәләрин дик - мәғрур гајалары әјилиб ашағы бахыр, дағлара дырманан бир каретанын һарадан кәлиб, һараја кетдијини билмәк истәјирдиләр.

Тәбиәтин дә көзү вар, гулағы вар. Тәбиәт билирди ки, кәлән гаралты балтасыздыр, күлләсиздир. Она көрә дә:

Шаһин шығыјырды, гартал учурду,
Чығырлар ичиндә тәзә күл - чичәк...
Узагда бир чејран һүркүб гачырды,
Көј ота гонмушду бир аг кәпәнәк.

Тәбиәт өз дилиндә һәјәчан ишарәси вермирди. Тәбиәт архајын иди, тохтаг иди. Анчаг заман елә заман иди ки, тохтаглыг, архајынлыг өлүмә бәрабәр оларды. Күләкләрин сәсиндә "гарајел" ваһимәси јохдуса, кешикчи гушлар мешә сакинләринә "тәһлүкә јахындыр" демирсә, архајынлыг мүмкүндү. Кәлән гаралты нөгтәликдән чыхды, бөјүдү: карета көмкөј, думдуру дағ һавасында каһ дәниз дибинә баш вуруб итән үзкүчүјә дөндү (дәрәјә дүшдү), каһ да шаһә галхан далғанын белиндә көрүндү (кәдијә чыхды). Һисс еләмәк мүмкүн иди ки, каретада кәлән адам нәбәләддир. Амма онун әтрафы мүшаһидәсиндә "Она демишдиләр вәһшиди Гафгаз" мисрасынын ишарә вурдуғу горху һисси ҝәтијјән һисс олунмурду. Јалныз ушаг севинчи, ушаг алудәлији ону бүтүн аләмдән ајырмышды. Һејрәт, көзәллик гаршысында шаир һејрәти бүтүн һиссләрә, күндәлик гајғылара галиб кәлмишди. Бәлкә дә "вәһшилик будурса, вар олсун вәһшилик" нидалары тәкрар - тәкрар ҝәлбиндән дилинә, дилиндән ҝәлбинә көчүрдү. Өлкәнин ән бөјүк адамы өлкәдән узаглашмышды. Өлкәнин ән ағыллы адамы "ағылланмаға кедирди". Тале ону јаз күнүндә, ојаныш фәслиндә бу јерләрә кәтирмишди. Бәлкә буна көрә дә ојанмыш тәзә фикирләр бурулғаны онун

дигтәтини бир сәмтә чәмләмәјә имкан вермирди. Һәлә дејәсән фикрини бир јерә чәмләмәк истәмирди. Бүтүн руһуну көзәллик ағушуна алмышды.

Ријадан, мәкрдән, бөһтандан узаг
Тәбиәт руһуну әзизләјирди.
Арабир дәриндән нәфәс алараг
Атыны фикирли маһмизләјирди...

Пушкин Гафгаза кәлирди. Пушкин Гафгаза, көзәлликләр дијарына, мәрд, гонагпәрвәр инсанлар мәканына сүркүн олунмушду. Мә'налы, гыса өмрүн "јени бир ерасы" башланырды. Шаир бу еранын елә гәрибә тәдгиг олунмалы гатары илә үз - үзә кәләчәкди ки... Орада Бакыханов ганәтли дағлар, Мирзә Шәфи зүмзүмәли булаглар, Ахундов сәсли чајлар, Зүмрүд гушу нәғмәли дүзәнләрин олдуғуну кәшф едәчәкди., һејрәти бирә јүз артачагды.

...Уча зирвәдән үзүашағы бахырам. Голтуғумда шаир достум Нәриман Һәсәнзадәнин "Зүмрүд гушу" китабы ("Кәнчлик" нәшријјаты, 1976, редактору В. Нәсиб) ше'рсевәр охучуларымызын рәғбәтлә гаршыладығы, бәлкә дә һагтында аз јазылмыш, кениш тәблиғә лајиг јарадычылығы аз өјрәнилмиш исте'дадлы бир шаирин јени уғуруна севинә - севинә дағлара кәлмишдим. Һәр шеј учалыгдан јахшы көрүнүр. Нәриман дүнәнә бу күнүн јүксәклијиндән бахыр. Инди артыг Пушкин дөврүнүн бүркүлү һавасы Пушкинә мүнасибәти кизләдә билмәз. Сонралар мә'лум олмалы иди ки;

...Гафгаз сәфәри
Нечә тәмиз гәлбә сәјаһәт имиш.

Заманын уғурсуз сәфәрә көндәрдији шаир јәгин ки, дөврүн өзүнү алдатдығына гәһ - гәһ чәкиб күләчәкдик. Вә елә илк үнсијјәтдән һисс едәчәкди ки, "бурадакы үлфәтин сәлаһијјәти Түркмәнчај сүлһүндән е'тибарлыдыр".

Гафгаза шаир сәјаһәти... Тарихә шаир сәјаһәти... Икинчи

сәјаһәтин сүканчысы Н. Һәсәнзадәдир.

"Зүмрүд гушу" чохдан јазылыр. Шаир нә гәдәр архив материаллары варагламыш, нә гәдәр тарихи һадисәни үз - үзә отуруб динләмиш, фактлары данышдыра билмишдир.

Һадисәләрә тарихчи дејил, сәнәткар көзү илә бахмаг истәјән сәјаһәтчинин вәзифәси чәтиндир. Әкәр тарихчи үчүн һадисәнин һарада, нә вахт баш вердији әсас шәртдирсә, сәнәткары исә орада "кимин нечә иштиракы" марагландырыр. Тарихчи көрүр. Сәнәткар көрмәк истәјир. Тарихчини факт апарыр. Сәнәткар исә факты апарыр. Тарихчи һеч шеји әләмир, атмыр; шаир - сәнәткар чох шеји ата билир. Әлбәттә бүтүн тарихи һадисәләр сәнәткар мүнасибәтинин мүстәгиллији мүәјјән әдәби ганунлар чәрчивәсиндә мүмкүндүр. Бу бахымдан јәгин ки, Пушкинлә Азәрбајчан шаири Фазил Хан Шејданын көрүшүнү нечә гәләмә алмаг, нәләри алмаг, нәләри тарихин архивиндә гојуб, нәләри бу күнә кәтирмәк мәсәләси "Зүмрүд гушу" мүәллифини чох дүшүндүрүб. Ваһимәли бир учурумун башында вә ја дәрин дар дәрәнин боғазындакы гәфил долајда бир - биринә дүшмән мөвгели ики дөвләтин адамлары үз - үзә кәлир. Лакин онлар ики халгын нүмајәндәси кими көрүшүрләр. Халгларын талејиндән сөһбәт кедәндә дүшмәнчилик унудулур. Фатеһләрин төкүб итирдији һөрмәт - иззәти шаир "јығыб" өз халгына гајтарыр. Халгын фачиәси, халгын һүнәри фатеһләрин гылынчы илә дејил, сәнәткар гәләми илә тарихә јазылыр. Доғрудан да:

Дүнјада бир һүнәр јашајан дејил
Шаир гәләмилә вәсф едилмәсә.

Вә һәм дә:

Нә вахт доғулубса әсл сәнәткар
Һәр халгын шөһрәти о вахта дүшүб.

Бунлар садәчә олараг о дөврүн ичтимаи гаранлығына атылан "еjһам дашлары" дејилдир. Сәнәткар учалығы үчүн һәркү дашларыдыр. Елә Лермонтовун вахты илә дедији, инди Пушкин дилиндә тәкрарланан кәламлар һәмин афористик мисраларын о бири үзүдүр:

Сизин дилиниздә дејирләр һәлә
Франсыз дилинин зәрифлији вар...

Нәриман, јухарыда дедијим кими, бир долајда үз-үзә кәлмиш ики көркәмли шәхсијјәтин тарихи көрүшүн јахындан мүшаһидә едир, бу күнүн әсәринә кәтирәндә исә "хејли узаға чәкилир", мәгам тапыб Аразын о тајына адлајыр. Тәбризин тарихи шөһрәтини вараглајыр - бунлар бөјүк халгын нүмајәндәсинә мә'лумдур, - бу күнүн гаранлыг мүһитиндән шаири һали еләјир.

Араз һәмин Араз, дүнјанын үстүндә исә ичтимаи мәнзәрәләр дәјишиб, чох јерә ингилаб ишығы сәпәләниб. Чох хырда халглар талејин хошбәхтлик јолуна чыхыб. Тәбриз исә гәдим шөһрәтин бүнөврәсинә линк атылыр. Милли мәдәнијјәтин гаршысында милли фачиә дајаныр. Бүтүн бу мәнзәрәләрин тәсвириндә мүасирлик дујғусу инчәдир, јериндәдир. Она көрә инчә вә јериндәдир ки, Нәриман тез - тез Фазил ханла, Бакыхановла вә дикәр адамларла белә тез - тез јерини дәјишир. Пушкинлә бу күнүн шаири кими данышыр.

Тарихи һәгигәтин һансы рәнкини, һансы бојасыны, ичтимаи дилдә һансы һөкмүнү, тәбиәт дилиндә һансы сазағыны көтүрмәк? Бунлары поетикләшдирәндә нәји "тулланты", нәји "тәкрар истеһсала гајтармаг?". Нәриман узун илләр боју бу нәји нечә суалынын ағырлығыны дашымыш вә мәс'ул ишин әдәби јүкүнү бачарыгла чәкмишдир.

Чох бөјүк зәһмәтин мәһсулу олан бу әсәрә шаир Чабир Новруз јаздығы сәмими кириш сөзүндә дејир: "Зүмрүд гушу" халгымызын талеји һаггында, Азәрбајчан торпағы һаггында дастандыр".

Ајры -ајры мүстәгил фәсилләрдән, Чабир Новрузун јаздығы кими, гыса һәчмли поемалардан вә "Узун ше'рләрдән" ибарәт бу әсәрин композисијасы дағыныг дејил ки? Мәнчә јох. Чүнки әсәрин бүтүн фәсилләриндән кечән ајдын, ишыглы бир хәтт вар - Пушкин јолу. Бөјүк бир илһамын чәкиб кәтирдији поезија каретасы санки чохдан бәләд олдуғу бир јолла Азәрбајчан торпағына кәлир. Индијәчән Пушкинин кәзиб көрдүјү јерләрин ән көзәли, илһам үчүн даһа ишыглы фикирләр ојадан, достлуг,

инсанлыг үчүн көрүб көтүрмәли һадисәләрлә долу бир дијар... тәмиз тәбиәти гәдәр тәмиз инсанлары олан бир өлкә.

Бәлкә "Зүмрүд гушу" рәмзи мә'на дашыјыр. Бу торпаг елә доғрудан да һеч бир тә'сирә сығмајан рәнкләрин гатышығындан јаранмыш әлван дејилдими? Шаир, гәфил сарсынтыдан - Грибоједовун табуту илә гаршылашандан сонра өз кәләчәк фачиәсинин астанасындан бир азча узагда һәлә фикирләшмәмишдән:

Кими - илһамыјла дүнјада галыр,
Кими - о илһама даш атдығыјчүн,-

бу халыны көрдү. Јох, халыны чохдан көрүрдү.

Будур талејимиз,
Сон мәнзилимиз,
табутда көр нечә әзиз олуруг...

Бу гәмкин һиссин тә'сирини јәгин ки, әтрафдакы гүрурлу гајалар бир гәдәр азалтмышды. Онлар демишдиләр ки, бир талејә ики хошбәхтлик чәтин дүшә. Бөјүк исте'дад верилибсә, бөјүк тәһлүкәдән өзүнү гору. Гәфил бадалаглар һәлә пусгудадыр. "Зүмрүд гушу" әслиндә бу көзәл дијарын бүтүн әзәмәтини рәнкләрлә әкс етдирән хәритә иди. Пушкин үчүн бундан бөјүк һәдијјә ола билмәзди. Сонралар Пушкин бу хәритәдә өз јолуну да ахтарыб тапачаг, о јолла јанашы кедән Аббасгулу аға, Мирзә Фәтәли Ахундов јолуна бахдыгча көврәләчәк, Фазил Ханла үз - үзә кәлдији кәдији ахтарачаг. Өмрү боју отағындан чәнуб баһары әскик олмајачаг, һиссдән, дујғудан јоғрулмуш рәнкләр дүнјасы (... бу дүнјанын әсри олмагдан бөјүк хошбәхтлик вардымы?)

Белә һәдијјәнин бири дә бу һәдијјәјә адичә ип - сап кими графын отағындадыр. Мүдрик гочаја вердији суал (Әми, бу гадынын ад күнүндә бәс граф нә көндәрди), гочанын ејһамлы чавабы (Графын һәдијјә алмасы елә бизә һәдијјәдир бу саат, оғлум") јадына дүшәчәкди. О, Гафгаза бу гәдәр дәрд јүкү илә

кетмәмишди. Керијә дөнәндә исә онун каретасы даһа ағыр кедирди, дәрдини чәкә билмирди. Һөрмәт - мәһәббәт јүкү гәдәр дә Гафгаз дәрди јүкләнмишди, каретасына. Бунларын чохуну көјәрдән чаризмин милли зүлм иглими иди. Шаир инди бунлары даһа дәриндән һисс едәчәкдир. "Әсли вә Кәрәм" дастанынын ширин епизодлары араја кириб шаирин фикрини башга сәмтә апарачагды. Һәм харичән, һәм дә дахилән киши көзәллијинә аид нә варса тәбиәтдән алмыш Аббасгулу бәј дүнјанын гара үзүнү аг үзүнә чевирән мүдрик сөһбәтләр едәчәкди. Пушкин инаначагды ки, Рус халгы илә Азәрбајчан халгынын тарихи үнсијјәтинә хидмәт едән белә дилманч оғуллар һәр ики халгын мүбаризә һиссинин дә дилманчы олмаға лајигдирләр. Паскевичләр бу ојанышы зәлзәләсинә дуруш кәтирә билмәјәчәкләр...

Бунларын һамысыны фикирләшәчәк. Ишыглы инам диктә едән фикирләрдән бәрк - бәрк јапышачаг. Лакин јенә дә бөјүк дәрди өмрү боју отағындан узаглашдыра билмәјәчәкди: тале онун гаршысына Грибоједовун табутуну чыхартды. Тале она Азәрбајчанын халы - хәритәсини бағышламыш мүсәлман гадынынын өлдүрүлмүш әринин мејиди үстүндә төкдүјү көз јашыны көстәрди:

Әрзурума кәлиб бир табут үчүн
Мүсәлман гадыны - бу мө'чүзәдир.

Бунлар дамла - дамла јығылачыг, шаирин гәлбиндә "Гафгаз вулканы" адланан наразылыг, үсјанкарлыг һиссләрини үзә чыхарачагды.

Бурда икиләшди Русија бир ан,
Үз - үзә дајанды һөкм, фәзиләт.
Граф - рус чарынын деди адындан,
Пушкин - рус халгынын адындан, фәгәт.

Пушкин Графын көзләри ичинә дејир ки, саһибинә вермәк истәмәдијин мејид һәмин гочадыр ки, ал күнүнүздә сизә бу гадынын тохудуғу халыны һәдијјә кәтирмишди. "Онун да һисси вар. О да бәшәрди. Саһиби олсајды бу чүр хилгәтин, адлы танынарды, даһиләшәрди". ("Мәһәббәт" фәсли").

"Мәһәббәт" фәслиндән сонра кәлән "Күллә" фәслинә кечид "көзлә көрүнмүр". Бу кечид јенә дә Пушкин јолудур. Пушкин јолу исә инсанларын гәлбиндән башлајыб, инсанлары ишыға сәсләдији үчүн заманын күлләси илә үз - үзә кәлмәли иди. Мәнә елә кәлир ки, ән поетик, тә'сирли фәсилләрдән бири "Күлләдир".

Мә'лумдур ки, бәдии әсәрдә бүтүн форма, пријом, сүжет - композиси ја хәтти вә саир әсас идејаја, мәзмуна - мәгсәдә хидмәт үчүндүр. Бә'зән мәлум чәрчивәдә гурулмуш поемалар бүтүн формалара риајәт етсәләр дә, һәтта ән актуал мөвзулара тохунсалар да диггәт чәлб еләмир, тохунмур. Поема, һәр шејдән әввәл, биринчи нөвбәдә јүксәк поетик дилдә јазылмалыдыр. Кичик бир лирик ше'ри мәһз тәзәлијинә көрә бәјәниріксә, поеманын бүтүн тәсвир вә тәрәннүмүндән, лөвһә вә деталларындан белә лирик - епик тәзәлији, јүксәк поетик дејилиш тәләб етмәлијик. Мән бир охучу кими бә'зи "мәнзум романлары" гәбул едә билмирәм. Роман гој нәсрлә јазылсын. Поема поезијанын өз ганунлары дахилиндә романдыр. Бунларын ифадә имканлары бир - бириндән тәбиидир ки, чох фәргләнир.

"Күллә" фәслиндә шаир Дантеслә Пушкинин дуелини мүшаһидә еләмир, "мәсафә өлчмүр", секундантын "һәјәчанларыны" вермир. Бәс нәји гәләмә алыр? - Поезија үчүн јахшы һәрәкәт мејданы верән әкс - сәданы, Пушкин гәминин достларын гәлбиндә доғурдуғу һәјәчаны көтүрүр. Бакыхановун мүдрик кәламлары Пушкинин нәһәнк образыны көзүмүздә чанландырыр. Вә Бакыханов зәкасы орада өзүнүн сакит тәбиәтиндәки кизли мүбаризәсиндә вулкан кими пүскүрүр.

Мә'налар јағырды мави көзүндән,
Дејиб - данышмаға сөзү чох иди.
О, гәләм көтүрүб јаздығы күндән
дуелә чыхмышды,
көрән јох иди.

Мәнчә, бу мисралары Бакыхановун дили илә ифадә едән шаир тәкчә Пушкинин характерини ачмыр. Чүнки заманда дуелә чыхан тәкчә Пушкин дејилди. Күллә онун бүтүн достларына атылмышды. Бүтүн мүтәрәгги фикирләрә тушланмышды. Аббасгулу бәј өзү дә бу һәдәфдә дурмушду.

Бәшәријјәт елә бир шөһрәт танымыр ки, о, хәјанәт учуруму илә үзләшмәмиш олсун.

Бөјүк јолларын дөнкәси дә бөјүк олур. Чылызларын пусгусунда дајанан јохдур. Чылызлар пусгуда дајанырлар. Чох заман да "бош галан" јерләр тутмаг үчүн. Заманын күлләси Пушкинләри итирә биләр, онларын әсәрини јох. Чүнки о јердә инди Пушкинләрин әмәлләри отурур, ишыглы әмәлләрә күллә атмаг исә дан јеринә күллә атмаг кими бир шејдир. Ишыглы әмәлләрин мүәллифи кими јашамаг чәтиндир, чох чәтин! Зүлмәт һәмишә пусгудадыр. Пусгулар шаири вә'дәсиз өлдүрәндә нечә јазылмамыш әсәри дәфн едирләр. Онларын истәдији дә елә будур...

Аббасгулу бәј Пушкинин өлүм хәбәрини ешидиб Тифлисә кедирди. Анчаг тәк дејилди. Пушкинлә биркә кедирди.

Пушкин дүшүнчәдән јонулмуш бир һејкәл иди. Бакыханов дејирди ки:

Русија -
күлләјлә итирдијини
топлар дөјүшүндә итирмәмишди...

Пушкинин јарасындан ган ахырды... Бакыханов дејирди ки, ...

Милләт - вәтәниндә набәләд олур
Өз бөјүк оғлуну танымајанда.

Пушкини ган апарырды. Дүшмәни сол әли илә нишан алмаг истәјирди. Бакыханов билирди ки, Пушкин јахшы нишанчыдыр. Бу нечә олду ки...Гулагларына достунун сәси кәлирди:

Бизимдир јер үстә бөјүк кәләчәк,
Сөзүму, сирրими о дујачагдыр.

Мәни калмыклардан тунгузларадәк
Һәр кәс өз дилиндә охујачагдыр.

Бир дә дејирди ки;

Дүнјада һәмишә салјериләр вар
Горујун исте'дад саһибләрини...

Аббасгулу бәј бу фикирләр бурулғанындан әл - гол атыб чыхыр, Русијаны бу иткидән вајсынмаға чағырырды. Она көрә дә "Күллә"дән сонракы "һарај" күллә сәсиндән диксинмиш һарајдыр.

Тәәссүф ки, бәшәр тарихинин илк күнләриндән белә наһаглар олуб. Далысынча да, хејирхаһ инсанларын һарајы. Бакыханов бу һарајы башына көтүрүб "дүнјанын дамына" чыхмаг игтидарында иди.

Бу күнүн шаири бу күнүн һарајлары илә она гошулур, мүхтәлиф рәвајәтләр данышыр, бә'зән артыг һашијәләрә варыр, (бунларын бә'зисини редактор асанлыгла ихтисар едә биләрди), охучу шаирин мүасир ејһамларыны јахшы дујур. Охучу һисс едир ки, Дантес һәлә дә јашајыр. Гренадада Лоркаја күлләни о атмышды. Назими вәтәниндән дидәркин салмышды. Чилидә Пабло Неруданын тифагына бомба гојмушду. О, бәлкә дә "бизим салјеримиз" гијафәсиндә Сабири јатаға салмышды?

Пушкинин Гафгаза, гафгазлылара мүнасибәтинин тәсвириндә Н. Һәсәнзадәнин шаир - вәтәндаш гајәси чох ајдын көрүнүр. Поезијанын јени рәнкләри үзә чыхыр.

"Зүмрүд гушу" поемасында Нәриман Һәсәнзадә ади бир сејирчи сәјјаһ елми дејил, чох һалда Пушкинин Гафгаз дөврүнүн шаһиди кими данышыр. О, тарихи һадисәләрә мүасир көзлә бахса да, о дөврүн адамларыны заманын релјефиндән гопармыр. Онлары өз мүһитиндә дилдирир. Мүһитә мүнасибәтдә исә шаирин мүасир мөвгеји ајдынлашыр. Пушкин дә, Бакыханов да Аразын о тајындан адламыш Фазил хан вә дикәр тарихи шәхсләр вә әдәби гәһрәманлар санки һамымызын көрүб сөһбәт еләдији, дәрдләшдији инсанларды.

...Исти јај күнү уча бир зирвәдә, нәһәнк бир гајанын көлкәсиндә әјләшиб, үзү ашағы бахырам. Голтуғумда шаир

достумун "Зүмрүд гушу" әсәри. Чохдан бәри онун кениш тәһлилә лајиг ше'р китабларынын тәблиғатчысыјам. Үзүнә аз тә'рифләмишәм. Онун бу тәзә әсәри јени јарадычылыг үфүгүнә уғурлу аддымдыр. Үфүг дејирәм. Үфүгүн архасыны, јүз - јүз әлли ил әввәлләри көрмәк истәјирәм. Шаирин тәсвир етдији о заманкы Гафгаз мүһитинин тәбии мәнзәрәләриндән нә галыб, нә кедиб? Дағларын белинә чән одланыб, зирвәләр пар - пар јаныр. Дәрәләр һајлы - һарајлы дағ чајларыны дартмада, мешәләр далғын, дүзәнләр додағыны үфүгә сөјкәјиб. Јашыл дүнјамыз, зүмрүд гушу, көзәллик тачымыз, сәни сејр етмәкдән дојан олубму?..

август, 1987

ӘЈИЛ, КҮРҮМ!.. ЈОХ, ӘЈИЛМӘ!..

Әһмәд Чавад һағтында сөз демәк, онун бөјүк сәнәт аләминә нүфуз еләмәк, ән башлычасы, шаирин кимин, нәјин "дүшмәни" олдуғуну, һансы мәрама хидмәт етдијини ачыб - ашкарламаг чәтиндир, үрәк ағрысыз мүмкүн дејил. Анчаг мәсәләләри асанлашдыран чох ајдын "мадди сүбут" мөвчуддур - шаирин әсәрләри. Бу әсәрләр чох шејдир, бәлкә дә һәр шејдир; көрүнүр о вахтын "һәбс едилсин" һөкмләри көзү јумулу верилирмиш, јохса кәрәк нә дәрәчәдә кор оласан ки, бу әсәрләрин мәна вә мүндәрәчәсиндән ајры бир нәтичә чыхарасан. Онлары охудугча көзүнүн гаршысында тәпәдән дырнаға гәдәр, Вәтән ешгилә, торпаг, милләт ешги илә јанан бир сәнәт фәдаиси дајаныр. Онун шаир әзәмәти, шаир зијасы, сәнәт ишығы чох ајдын көрүнүр.

Биз тәхминән алты - једди јашында икән өмүр чыраглары сөнән сәнәт адамлары - Әһмәд Чавадлар һағтында нә билирдик? О вахт орта мәктәбләрдә бизә өјрәдирдиләр ки, 1937-чи илдә ифша олунан јазычыларын күнаһы бу иди ки, онлар пантүркизмә мејл едибләр. Нәјди бу пантүркизм? Нијә она мејл едирдиләр? Нә олармыш мејл едәндә? - Билмирдик? Күја бу мејлчиләрин мүәллими Чавид иди. Күја Чавид дејиб ки, "ше'рин, сәнәтин зирвәси дағ башыдыр", "Сәнәт сәнәт үчүндүр". Чавид бунлары һарада демишди? Нијә демишди? Нә олармыш белә дејәндә. Бу ки, вәһшилик дејил, јыртычылыг дејил? - Билмирдик. Бу мөвгеләрә гаршы сосиалист реализми тәнгидчиләри һансы мөвгеји гојурдулар? - Шүбһәсиз ки, "Әдәбијјат партијалыдыр" шуарыны! "Вар олсун пролетар әдәбијјаты!" (чүнки Ленин белә дејиб!). Бу өлчүләр, бу ме'јарлар әдәбијјаты јалныз һәмин бахышдан тәрәзијә гојур, јазыны бир көзә, малакеши о бири көзәчәкирдиләр - малачы гојулан көз ағыр кәлирди. Додагалты пычылдајанлар олурду: чәкәнә бәрәкаллаһ! Демәли, бир вичдан әдәбијјаты варды, бир дә дигтәләр әдәбијјаты. Сосиалист реализм методу сонунчуну гәбул едирди. Онда тәбии ки, бу әдәбијјатын бөјүк нүмајәндәси дә белә демәлиди:

Мән нә Саңылыјам, нә дә Чавадам,
Онлара дүшмәнәм, онлара јадам!

Әһмәд Чавад шәргин вә гәрбин јүксәк мәдәнијјәтини мәнимсәмиш бир зијалы иди. Белә бир зијалы чох тәбии олараг Азәрбајчан Демократик Республикасыны алгышлајанлардан бири иди вә белә дә олмалыјды.

Азәрбајчан зијалысы вә хүсусилә дә шаир үчүн бундан фәрәһли нә ола биләрди? - Онун халгы мүстәгил, азад бир дөвләтин бүнөврә дашыны гојурду вә о да бу тәнтәнәдә иштирак едирди.

Әһмәд Чавадын бүтүн күчү, бүтүн исте'дады өзүнү бу јени гуручулугун чичәкләнмәсинә, бәһрәләр вермәсинә јөнәлтмишди.

Чох доғру дејирләр ки, тарих тәкрар олунур. Бу бахымдан 1918-чи ил ингилабынын да өз гурбанлары, өз шәһидләри олуб. Ә. Чавад о заман, даһа дәгиг десәк, 10 мај 1919-чу илдә истиглалымызын бир иллији мүнасибәти илә јаздығы "Шәһидләрә" адлы ше'риндә дејир:

Галх, галх! Сармашыглы мәзар алтындан
Калмиш зијарәтә гызлар, кәлинләр.
Еј карван кечиди јоллар үстүндә
Һәр кәлән јолчуја јол соран әскәр;
Сәнин ганынданмы дүзләрдә бөјлә
Гүдрәт битирмишдир сајылмаз ләлә!
Дост елиндә гопду бир јаныг налә,
Јохса о наләнин руһуму сөјләр?!

Һәссас шаир гәләми шәһидләрин гәбри өнүндә мә'јус олуб кәдәрләнирсә, республиканын бајрағына гүрурла бахыр, санки заманын онун үзәриндә гојдуғу тарихи вәзифәни јеринә јетирир "Ал бајраға" адлы ше'рдә јазыр:

Күл рәнкиндә бир јарпағын
Ортасында бир һилал,
Еј ал бајраг, сәнин рәнкин

Сөјлә нејчүн, бөјлә ал?!
Еј севимли бајрағымын
О далғалы дурушу:
Сандым салам рәсми сәнә
Булудларын јүрүшүн!

"Бакы, ијул, 1919"

Ә. Чавад 1919-чу илин апрел ајында "Азәрбајчан бајрағына" адлы башга бир ше'р јазыр:

Түркүстан јелләри өпүб алныны,
Сөјләјир дәрдини сана, бајрағым!
Үч рәнкин әксини гузғун дәниздән
Әрмәған јолласын јара, бајрағым!

Көксүмдә туфанлар кәлдим ирәли,
Өпүб кәлкән дүшән мүбарәк јери.
Аллаһын улдузу, о көзәл пәри.
Сығынмыш гојнунда аја бајрағым!

Әһмәд Чавадын јарадычылығында ејни мөвзуја һәср олунан бир нечә ше'р тапмаг мүмкүндүр. Анчаг бу шерләрдә тәкрара, өзүнүтәкрара раст кәлмәзсән, онун, бүтүн шаирләрдә олдуғу кими, зәиф, орта сәвијјәли ше'рләри вар, амма онда сөзчүлүк, тәфәррүатчылыг јохдур. Бүтүн јазыларында о конкретдир, јығчамдыр, судан узагдыр. Онун елә ше'рләри вар ки, елә бил дүнән, дүнән дә јох, бу күн јазылыб. Бу ше'рләрин чоху бу күн бизимлә бәрабәр аддымлајыр, индики, сабаһкы талејимизи дүшүнүр, күрсүләрә чыхыр, халгы кәләчәјә, кәләчәјин чәтин, даһа ајдын јолларына чағырыр. Бу ше'рләр, нечә дејәрләр, бизим ше'римиздир, бунлары елә бил бизим һамымыз бир - биримизини әлиндән тутараг јазмышыг.

Охучуларын диггәтини онун "Гардаш" ше'ринә чәлб етмәк истәјирәм. Ше'р милли шураја һәср олунуб. Ше'рин сонунда чыхыш верилиб. Дүзүнү дејим ки, билмирәм бу чыхышы Әһмәд Чавад өзү јазыб, јохса сонралар китабын тәртибчиләри чыхышы

ше'рин сонуна әлавә едибләр. Әввәлчә ше'ри, сонра да чыхышы олдугу кими көчүрүб, охучулара тәгдим едирәм:

Сән чыхдын минбәрдән доғруну сөјлә,
Јалварма кимсәјә Танрыдан башга.
Күскүнсә талеһин, сән она күсмә,
Динләтдир сәсини, чалыш... чабала...

Бу бахтсыз милләтин даллығы ачы,
Чалыш алач олсун, дирилтсин ону.
Дүшмән башындакы о зәфәр тачы,
Көрсүн ки, иргимин дејилдир сону!..

Гүввәти вичдандан, пулу һагдан ал
Һидајәт етмәјә јол азанлары!
Кәлмәсин јардымсыз гәлбинә һилал,
Јардым мүнәвалар сүбһ азанлары...

Тәмиз алнындакы тозу - торпағы
Һагг үчүн ачдығын әлләринлә сил!
Вәтән бир фидандыр; јашыл бајрағы
Солдурмамаг сәнин әлиндәдир, бил!...

Ше'рин јазылма тарихи 16 нојабр 1919-чу илдир.

Ше'рә верилмиш чыхышда дејилир: "16 нојабр 1919-чу ил Милли Шуранын ачылмасы мүнасибәтилә чыхан "Азәрбај-чан"ын фөвгәладә нүсхәси үчүн јазылмышдыр.

Бу мисралары охујандан сонра, тәбии олараг белә гәрара кәлирсән ки, 1918 - 20-чи илләрдә халгымызын јени гурулуш-дакы алдым сәсләрини Әһмәд Чавад гәдәр јахындан дујан вә онун поетик јүкүнү шәрәфлә дашыјан икинчи шаир тапмаг чәтиндир. Бу вургунлуғун, бу поетик јүкдашыманын әсас чәһәтләриндән бири, бәлкә дә, биринчиси, онунла әлагәдардыр ки, бу ингилаб онун өмрүнүн ән гајнар, ән чошгун вә мүдрик чағларына дүшмүшдү. Ганында милләт ганы олан һәр һансы бир ајыг зијалы адыны зијалы гојмушдуса, бу јолу тутмалыјды. Әһмәд

Чавад исә бөјүк зијалы, бөјүк шаир иди. Тале бу вәзифәни чох објектив олараг онун бојнуна гојмушду. Јухарыда дедијим кими, Ә. Чавад бу вәзифәни дашымагдан јорулмурду, усанмырды, безмирди; әксинә, бунунла фәхр едирди, ганадланырды. Ә. Чавад бу барәдә һеч нә демирди, бәјанәт вермирди. Онун ше'рләриндән чыхан мәнтиги нәтичә бу фикри тәсдиг едирди.

Бәли, мәним гәнаәтим доғрудур. Бунун үчүн һәр һансы бир әдәбијјатшүнасла мүбаһисәјә киришә биләрәм. Әслиндә бурада мәним елә бир кәсирим дә, һәр һансы бир нөгтәдән Ә. Чавад ше'ринә јени бахышым да јохдур. Бунларын чоху дејилиб, ишләниб, һәтта көһнәлиб дә. Бир вахт бу мәсәләләрин үстүнү заманын тозу өртмүшдү. Инди дә заманын күләкләри бу тозу үфүрүб атыр, бә'зи тарихи һадисәләр үзә чыхыр. Өзүнү тәгдим едир. Биз дә чәсарәтлә кәлиб, чох шеји доғрајыб төкүрүк орталыға. Јаддан чыхарырыг ки, Әһмәд Чавадлары күдаза верәнләрин давамчылары һәлә дә арамызда вар. Бунларын чохунун синәсини орден вә медаллар бәзәјир. Әһмәд Чавад бәраәт аландан сонра да мәгам тапыб көһнә иттиһамларыны гејри - рәсми дә олса, тәкрар едирдиләр. "Әһмәд Чавад заманын јени рәнкләрини көрмүрдү". Амма тәәссүф ки, Ә. Чавад да мүәјјән гәдәр о рәнкләри көрмүшдү. Јени гурулушун ону алдатдығы вахтлар олмушду. Анчаг бүтөв һалда јени гурулуш онун гәлбини гыра билмәди. Онун көзләрини бағлаја билмәди. Елә она көрә дә "халг дүшмәни" адлы "јүксәк мүкафата" лајиг көрүлдү.

О "јүксәк мүкафата" лајиг көрүлән анларда көзә көрүнмәјән бир јердә дајанан шаһид - шејтан иди. Бу шејтанлар адам чилдинә адамын өзүндән тез кирмәји бачарырлар. Инди нејләмәк олар? Заман алдадырды, заман өзү дә алданмышды.

Бир дә мән белә һесаб едирәм ки, бүтүн бу ләкәјаханларын һамысыны бирләшдирән бир хәтт варды; Әһмәд Чавада мүнасибәтдә онлар ејниләширдиләр; чүнки Әһмәд Чавад онларын һамысы үчүн бөјүк шаир иди, бөјүк зијалы иди, бөјүк инсан иди вә һәм дә бу јолдашын өзү гәдәр өзүндән дә бөјүк көлкәси варды. Хырдаларын үстүнә бу көлкә дүшәндә онлар көрүнмәз олурдулар; көрүнәнләр дә чох кичик, чох чылыз

көрүнүрдүләр. Наданлыг, пахыллыг елә сифәтләрдир ки, онлары јалныз өзләри илә мүгајисә етмәк олар; галан һеч шејлә мүгајисәјә кәлмир. Белә мүһитдә тәбиидир ки, Ә. Чавадын шөһрәти тикан олуб беләләринин көзүнә батырды. Вәзифә гулларыны бу чәһәт нараһат етмәјә билмәзди. Образа фикир верин, нә даһијанә дејилиб:

"**Алтун мә'дәнидир бу јохсул өлкә!**"

Башга сөзлә, бу халг гызыл үстүндә јатан диләнчи имиш. Азәрбајчан халгынын о күнү /елә бу күнү дә/ көрүн нечә тәгдим едилирди: "Алтун јатағыдыр бу јохсул өлкә!".

Бу мәнзәрәни көрән вә үрәк ағрысы илә чар чәкән шаир олмалыјды. Бу мисра дејилән вахт елә вахтлар иди ки, Азәрбајчан Демократик Республикасынын милли сатгынларынын дәвәти илә Бакыја кәлән гара гүввәләр милләти боғмаға һазыр идиләр. О заман Ә. Чавад јазырды:

Позулмуш галалар, төкүлмүш ганлар,
Јалчын гајалардан дүшән инсанлар...

Милли республиканын сүгутундан сонра Ә. Чавад санки өз ичинә чәкилиб сусур. Лакин әсл исте'дадлар мүтләг мә'нада сусмағы бачармырлар. Онлар бүтүн мәгамларда ајыг олачаг, онларын әлиндән "әсас мөвзулар" алынса белә, хатирәләр, севки - мәһәббәт мөвзулары исти күл алтында көз кими кизләниб галыр. Сонрадан көзәриб алышыр, итмиш ад вә үнванына гајыдыр. Бу Низаминин вахтында да белә иди, инди дә беләдир.

Мән дејән јох, фәләк дејән олдуса,
Әсди јелләр, күл јанағын солдуса,
Дәрд әлиндән ала көзләр долдуса,
Сән ағлама, мән ағлајым, көзәлим.

Бир гуш идим кечә - күндүз сизләрә
Јазыг, мәни күлдүрмәдин бир кәрә,
Бахыб инди алнындакы изләрә.
Сән ағлама, мән ағлајым, көзәлим.

Ара - сыра белә кәдәрли ше'рләр јазса да бүтөвлүклә көтүрсәк, Ә. Чавад ән ағыр дәрдләрә синә кәрә билән мүбариз шаир иди, гәм јүкүнү дашымаға дөзүмлү иди. Заманына јахындан бахан сәнәткар иди. Һәр шеји јахындан көрә билдији үчүн дә һеч шејә биканә ола билмирди. Буна көрә дә, о, өз күнүнә - бизим дүнәнимизә сығмады, өз күнүнү "голтуғуна вуруб" бизим күнләрә кәтирди. Бу мә'нада онун ше'рләри дөврүнүн биографик мәлуматыдыр. Бу мә'лумат исә милли республикамызын јараныб фәалијјәт көстәрдији илләрдә даһа ајдын, даһа дәгиг вә көзә көрүнән иди. О заман јазылмыш ше'рләрин адларына фикир верин: "Шәһидләр", "Ал бајраға", "Азәрбајчан бајрағына", "Гардаш", "Һәрбчиләр", "Мән кимәм", "Шәһид әсир", "Имдад" вә с. Шаир гәфилдән јерли сатгынларын вә онларын мәркәз истилачыларынын һүчуму нәтичәсиндә өз дүнјасыны - һимнини јаздығы Милли Демократик Республикасыны итирир. Бу иткидән сонра һисс олунур ки, шаир сарсылыб вә бир нечә ил сијаси бөһран кечирир. Лакин рүзкар, заманын шејпур чаланлары онун да гәлбинә кирә билир, ону да јени дөврүн нәбзини тутмаға чағырыр. Ә. Чавад кими бир ағыллы адам һисс едирди ки, бу иртичанын һәр сифәти вар, онун бүтүн фәалијјәти ишыглы инсанлара гаршы јөнәлиб. Ондан һәр чүрә дәрин вә мәнәви террор көзләмәк олар. Бир дә шаир үрәји инчә үрәкдир. О тез алданыр, бәлкә о инанмышды ки, бу доғрудан да јени гурулушдур. Бәлкә бу гурулуш јазыланлар, дејиләнләр кимидир. Ахы инсан инсаны нијә алдатмалыдыр? Бу јаланла о нә газаныр? Ахы бу бојда јалан дәјирманыны нечә ишләтмәк олар? Ахы нијә күчүмүз чатмајан дашы көтүрмәјә мәчбуруг? Бундан нә газанырыг? Шаир артыг 1930-чу илин әввәлиндә "јени дөврүн" ше'рләрини јазмаға башламышды. О, санки ән кечи 6 - 7 илдән сонра шаир гапысыны дөјәчәк, сазаглы - шахталы һаваны дујмаға һазыр дајанмышды. Бәлкә она вериләчәк суалларын да мәзмуну она тәхминән ајдын иди.

1930-чу илдә јазылмыш "Мән олајдым" ше'риндән бә'зи һиссәләр:

Бу севинчли күнләрин,
Бу еллик дүјүнләрин,
Бу нәш'әли одларын,
Бу артымлы бојларын
Чарчысы мән олајдым.

Бу уғурлу сәһәрин,
Бу думанлы шәһәрин,
Радиолу кәндләрин,
Араздакы бәндләрин
Чарчысы мән олајдым.

Сөнмәјән улдузларын,
Көјдә учан газларын,
Јердә гачан шимшәјин,
Чирмәниб әлләшмәјин
Чарчысы мән олајдым.

Јазыг сәнәткар, көр сәнин исте'дадын һаралара, нәләрә јөнәлдилирмиш. Бурада јадыма дүшүр ки, бизә орта мәктәбдә сосиализм - реализм әдәбијјатына әкс нүмунә кими Ә. Чавадын "Күр" ше'рини мисал чәкирдиләр. О вахт "халг дүшмәнләрини" ифша јығынчагларында "һансы әдәбијјатшүнасын" вә ја "ајыг тәнгидчинин"сә дилиндән "ефирә кетмиш" "Күр" ше'ринин сон ики мисрасы - "Әјил, Күрүм, әјил кеч!", "Мејдан сәнин дејил, кеч!" - Нечә дејәрләр, бу ше'рин ганына баис олмушду. Шаирин иттиһам олундуғу әрәфәдә, зәннимизчә, һеч ким горхусундан чәсарәт eләјиб бу ше'ри тәһлил етмәмиш вә ја "дүшмәнин", "дүшмән ше'ринин" заманын - дөврүн мөвгејиндән јазылдығыны сүбут етмәк истәмәмишдир вә бу ики мисранын ше'рдән тамамилә ајры изаһ олундуғуна Ә. Чавад бәраәт аландан сонра диггәт јетирилмишдир. Инсан талејинә биканәлијә бахын, мәрди намәрд јеринә иттиһам едән ганунларын "чевиклијинә" бир фикир верин! Мәним зәннимчә, "Күр" ше'ри гырмызы бешилликләр дөврүндә "тәбиәтә һүчум вар" шүарына сәс верән бир ше'р кими јазылмышдыр. "Доланыб дағы - дашы, Гатарым ол, јүк дашы" мисраларыны өз јеринә јапышдырсаг, ше'рин мөвгеји тамамилә ајдынлашар.

Мисралара чалаг олунан **"Әјил, Күрүм, әјил кеч, Мејдан сәнин дејил, кеч!"** мисралары санки елә көврәк дејилир ки, гәтијјән һәдәләмә, асыб - кәсмә һисс олунмур. О, бөјүк нида илә: еј Күр, демир, мәһз Күрүм, дејир. Күрүн бу күнкү талејинә баис оланлар санки бир ағыздан дејирләр:

Әјил Күрүм...јох, әјилмә!..

Бурада Ә. Чавадын јаздығы Азәрбајчанын Дөвләт Һимни мәтнинә мүнасибәтими билдирмәк истәјирәм. Ә. Чавад халг дүшмәни дамғасына мә'руз галдығдан сонра һимнин јени мәтнини јазмаг С. Вурғуна тапшырылды. Мәтнин Ә. Чавад варианты илә таныш оланлар, мәнчә, е'тираф едәрләр ки., С. Вурғун һимнин мәтнини нә гәдәр јахшы јазса да, Ә. Чавадын тә'сириндән гача билмәмишдир. Бир һалда ки, бөјүк Үзејир бәјин мусигиси галыр, Ә. Чавадын мәтни кичик редактә илә нијә галмасын? Ја да мәтнә һәр ики шаирин имзасы гојулсун. Вә ја да һимнин мәтни тәзәдән јазылсын.

Ә. Чавадын мәшһур "Көјкөл" ше'ри вә ејни адлы нәғмә, јәгин ки, ше'рсевәр охучуларын јадындадыр. Мән дә 1960-чы илләрдә Көјкөлүн саһилиндә гонаг оларкән "Көјкөл" адлы ше'р јазмышам. Бөјүк шаир һаггында бу мәгаләни јазаркән онун јарадычылығы илә дәриндән таныш олуб һисс етдим ки, мәним ше'римдә бир мисра онун бир мисрасы илә сәсләшир. Тәбии ки, Ә. Чавад мәндән әввәл јазыб. О јазыр:

Кәсин ејши - нуши кәләнләр, сусун!
Думандан јорғаны, дөшәји - јосун
Бир јорғун пәри вар: бир аз ујусун,
Ујусун дағларын маралы Көј көл.

Мән јазырам:

Бир сәһәр көрдүм ки, дурулуб јатыр,
Кәпәзин дибиндә бурулуб јатыр,
Говулан чејрантәк јорулуб јатыр,
Даш атдым, диксиниб ојанды Көј көл.

Устад шаирин руһу гаршысында сөз верирəм ки, һəмин ше'рин кəлəчəк нəшрлəриндə "Говулан чејрантəк јорулуб јатыр" мисрасыны дырнаг ичиндə јазачағам.

Əһмəд Чавад һаггында јазымы битирəркəн демəк истəјирəм ки, бу мəгалəдə шаирин 1991-чи илдə "Јазычы" нəшријјатынын чап етдији "Сəн ағлама, мəн ағлајым" адлы ше'рлəр китабындан истифадə етдим. Китаба шаир достум Мəммəд Аслан чох мəналы, чох сəмими өн сөз, шаирин оғлу Нијази Ахундзадə чох көврəк сон сөз јазмышдыр.

Апрел, 1992

УЛУ ШАИР, УЛУ ТҮРК

Хəлил бүтүн мүбаризə долу чыхышларындан, халгымызы мүстəгиллијə, ачыг-ајдын демократијаја чағыран нитглəриндəн əввəл улу шаирдир, бөјүк сөз устасыдыр, поезија гулудур, сəнəт фəдаисидир, сөз сəркəрдəсидир. Хəлил һəм чəнкавəрлији, мəтинлији, сəбри вə дөзүмү илə һəгигəтəн улу Түркдүр, түрк оғлудур. Мүбалиғəсиз демəк олар ки, чəтин мəгамларда, əн чыхылмаз вəзијјəтлəрдə белə, онун һарајына биринчи чатан јенə дə онун сəнəти олуб, сөзү олуб, поезијасы олуб. Бүтүн мүдафиə шəртлəрини гојурам кəнара, əкəр онун дүнја əдəбијјаты лиманларына чыхышы олмасајды, о өз гынына јапышыб галар вə тəбии ки, өз - өзүнə гурујуб кедəрди. Инди истəр - истəмəз иллəри вəрəглəјиб 40 ил əввəлə кетмəк истəјирсəн. Дəрнəклəр, бирликлəр, китабханалардакы əдəби көрүшлəри хатырлајырсан. О иллəрдə дə Хəлилин ше'рлəриндəн милли азадлыг, милли истиглал мəсəлəлəри јаваш - јаваш чүчəрирди. 60-чы иллəрин əввəллəриндəн исə бу чүчəртилəр онун һəм јазыларында, һəм дə мəчлис вə хитабəт күрсүлəриндəки чыхышларында кениш сəслəнмəкдə иди.

Бу мисралар тəхминəн 30 ил əввəл дејилмишди:

Доғрансам да гыјма - гыјма, ризə - ризə,
Мүбаризə дејəчəјəм, мүбаризə!

О вахтлар тəһлүкəсизлик Комитəси вə "јухары" тəшкилатлар да өз нөвбəсиндə əкс-һүчума башламышдылар: нəшријјатлар, гəзет вə журналар онун һəр һансы јазысына зəррəбинлə бахыр, бизим гəрбдə олан "идеја душмəнлəримизə" "материал верəн" бир шаири сүлһ јолу илə "дүз јола" гајтармаға да чалышырдылар: Јазычылар Иттифагы васитəсилə "онун башына" ағыл гојмаг мəсəлəси дə истисна олунмурду.

Јазычылар Иттифагындакы мүбаризəлəрдə памбыгдан истифадə едəнлəр дə олурду, "асмаг" тəрəфдарлары да. Иттифаг катиблəри илə икили - үчлү көрүшлəр дə кечирилирди.

Хәлилин сијаси мәнтиги о гәдәр күчлү иди ки, belә көрүшләрдә мүгабил тәрәф чох вахт мат вәзијјәтиндә галырды. Ачығыны десәк, сон 5-6 илә гәдәр Хәлил Рзанын чыхыш еләдији мәчлисләрә бә'зи вәзифә саһиби олан гәләм адамлары кетмирдиләр вә ја да јығынчаг башлананда сүрүшүб арадан чыхырдылар. Һакимијјәт органларынын Хәлилә гаршы нөвбәти "әкс - һүчумлары" баш тутмадыгда "даһа нөвбәти" васитәләр ахтарыр, мадди - мараг принсипинә дә әл атырдылар. Она ев вә'ди верир, нөвбәдәнкәнар чап еләмәк өһдәликләри көтүрүрдүләр, вә с вә и. а. Бу вә'дләрин чохусу Хәлил үчүн милчәк вызылтысындан башга бир шеј дејилди. Онун әсас истәји нә иди? - Азадлыг! Бу барәдә империја гуллары сусур, дилләнәнләри дә бачардыгча суслурурдулар. Хәлил белә мәгамларда империјанын азадлыгсевәр шаирләриндән Р. Рождественски, Ј. Јевтушенко, Б. Ахмадулина вә с кими Н. Хрушшов демократијасынын имканларындан бәһрәләниб мејдана чыхан шаирләри тәрчүмә едиб мәтбуата чыхарыр, Русијадакы ојанышa диггәт јөнәлдир, јерли һакимијјәт органларыны јенә дә чыхылмаз вәзијјәтдә гојурду.

Адама елә кәлирди ки, Хәлил Рзанын дахили һәјәчаны, дахили фыртынасы вулканик бир просесдир вә онун сөзүнә бахмыр. Бу просес һәлә башланғыч мәрһәләсиндә иди. Көрүн һәлә бу һәрәкәтин јөнү һансы тәрәфәдир; көрүн һәлә бу јүрүшүн габағыны алмаг, үмумијјәтлә, бу ахынын гаршысыны алмаг мүмкүн олачагмы?

Бир мәгамы бурада ачыг е'тираф еләмәк лазымдыр: Хәлилин достлары, онунла бирликдә әдәбијјата кәләнләр, онунла чөрәк кәсәнләр бу саһәдә һансы мөвгедә дурурдулар? Доғрусуну е'тираф етсәм, демәлијәм ки, бизим чохумуз Хәлилин бу дәрин бурулғанда батачағындан горхурдуг, она нәсиһәт верәнимиз она гошуланлардан чох иди. Онун исә јухарыда дедијим ки, дахили тәлатүмү јүјәнсиз ат кими иди. Һәмин гајнар илләрдә кичик бир ше'ри, сәнәтин гүдрәтинә бах, онун гәләминдән доғулуб, бүтөв бир халгын мәрамнамәсинә дөндү:

Азадлығы истәмирәм,
зәррә-зәррә, грам-грам,
Голумдакы зәнчирләри
Истәјирәм гырам, гырам!

Сон вахтлар вәзијјәт елә кәтириб ки, һамы сијасәтлә мәшғул олур. Бу јазынын әввәлиндә дедијим ки, Хәлил гүдрәтли сөз устасы, сөз сәркәрдәсидир. Онун азад сөз уғрунда мүбаризәси, һәм дә инсан азадлығы уғрунда мүбаризәдир. Сөз азад олмајан јердә инсан, инсан азад олмајан јердә исә сөз азад олмајачаг. Бу ики мөвчудлуг да јалныз демократик чәмијјәтдә мүмкүндүр.

Хәлил Рзанын капитал китабларындан бири "Мәндән башланыр Вәтән" адланыр. Китабын һәр бир мисрасы, һәр сөзү, һәр ифадәси мәнә танышдыр. Мүбалиғәсиз демәк олар ки, һәр шејдән Вәтән башланыр. Бу Вәтән јурдумузун һәр гарыш торпағы, һәр дашы, һәр чајы, һәр дәрәсидир. "Апарды селләр Сараны", 32 ил бундан әввәл охунанда бомба кими партлајыш гопармышды бу ше'р:

Јох, буну көрмәјин Араз чајындан,
Ким дејир Сараны селләр апарды:
Шаһәншаһ бағындан, гыш сарајындан
Јурдума узанан әлләр апарды.

Јахшы јадымдадыр, о вахт бу ше'рә "јухары" гәзәби, "ашағы" мәһәббәти.

Үрәк дустаг, Вәтән мәһбәс,
Һаны Бабәк, Чаваншир бәс!
Һәјат бу чүр гала билмәз
О саһилдә, бу саһилдә...

"Мәним мүкафатым" ше'риндән:

Бу һәрч - мәрч, басабас, әләк- вәләк мүһитдә
Бир - биринә гарышыб агчијәр дә, икид дә.

Бу ше'р дə 1984-чү илдə јазылыб. Бу ше'рлəр арасында вахт мəсафəси јохдур, бахыш мəсафəси исə чох аздыр.

Јазыр:

Мəн севирəм јолуну бирнəфəсə кедəнлəри,
Баш мəнзилə бүдрəмəдəн дүмдүз, кəсə кедəнлəри.

Вə ја:

Һарда пислəсəлəр Хəлил Рзаны
Һарда тапыларса бир накəс, ја кəм,
Сəн бирчə сөз сөјлə, тəмкинлə, мөһкəм,
Сөјлə - Хəлил Рза - Азəрбајчандыр!
Бүтүн накəслəри, надүрүстлəри
Хəлил Рза адлы тонгалда јандыр!

Бəли, бу нида, бу е'тираф Хəлил кими шаирлəрə мəхсус ола билəр, доғрудан да онундур. Бу əрки Хəлил Рза кими шаирлəр едəјə билəр. Хəлил Рза кими шаирлəрин "Мəн Азəрбајчанам" демəјə һаггы вар. Бу һагг тəлтиф дејил, бу һагг төһфə дејил, бəхшиш дејил. Бу һагг чанла - ганла газанылыр, бүтүн мə'нəви күчүнү хəрчлəмəклə газанылыр. Мəн сон 40-50 илдə бу күчлə, бу зəһмəтлə, бу бəһрəли енержи илə ишлəјəн, Азəрбајчан торпағы, Азəрбајчан əдəбијјаты, мəдəнијјəти үчүн нəһəнк ишлəр көрəн икинчи улу шаир, икинчи гүдрəтли сөз устасы танымырам. Бу барəдə о өзү чох сəмими дејир:

Бəшəријјəт гаршысында ə'ла вердим имтаһаны,
Бəс о мəнə вə'д олунан үфүг һаны, һаны, һаны?!

Дүнја əдəбијјатындан, "кечмиш" гардаш халглар əдəбијјатындан тəрчүмəлəр етмəјин, сајсыз ше'рлəр, мəгалəлəр, диссертасијалар, монографијалар вə с. јарадычылыг зəһмəтинин өһдəсиндəн јалныз Хəлил Рза исте'дады кəлə билəрди.

Əзиз охучу, бир анлыға сəн онун јарадычылыг алəминин бүтүн мəһсулларынын ачыгландығыны тəсəввүр елə, онда көрəчəксəн јарадычы əмəк нə демəкдир, онда көрəчəксəн

исте'дад дејилəн илаһи гүввə нəдир? Онда көрəчəксəн: даһилик дејилəн бөјүк əмəл əн ади ишлəр көрəндəн башланыр. Онда јенə дə шаирин өзүнə гулаг асачагсан. О, белə дејəчəк:

Вахт əлимдə зəр гутусу,
Санијəни гызыл кими хəрчлəјирəм,
Мисралары сүнбүл кими дəнлəјирəм.

Бəли, бу мисралары сүнбүл кими дəнлəјəн икид өзү дə рəнчбəрдир, јер шумлајан, тохум сəпəн, јер суваран, бичəн, дөјəн, дəн өјүдəн рəнчбəр! Бу ишлəрин һамысыны о, тəмəннасыз көрүр, һеч бир һагг уммадан көрүр, өзүнү азадлыг јолунда гурбан вермəјə һазыр оланда да һеч нə истəмирди вə јалныз белə дејирди вə белə дə демəли иди: јох əјры чүр аддым ону Хəлил Рза елəмирди: Хəлил Рза белə дə јазмалыјды:

Мəн - Аллаһам, Мəн Танрыјам,
Гəлбим долу, əлим бошдур,
Хошбəхт олсун тəки халгым,
Мəнə елə бу да хошдур.

Тəбии ки, шаир агроном дејил, торпагшүнас дејил. О, торпағы, јазычы кими көрүр, она вəтəндаш көзү илə бахыр. Онун Түркан бағлары һаггында јаздығы ше'рлəри бир нүмунə кими кəтүрмəк олар. О, Түркан бағларынын тəнəјиндəн, үзүм бағларынын шеһли јарпагларындан, гарышгасындан тутмуш гызыл халлы, аг халлы шаныларына гəдəр бүтүн варлығыны тəсвир етмишдир, десəк, јанылмарыг. Хəлил Рза Улутүркүн чохумуза мə'лум бир чəһəтини тəкрар - тəкрар демəји, бир даһа вачиб билирəм. Бунсуз Хəлил Хəлил олмазды. Бу да онун əлинə гəлəм алaндан сəрбəстлијидир. Дили илə дүшүнчəси дүз мүтəнасиб олуб һəмишə. Доғрудур, бу һал она чох бəлалар кəтириб. О, бу манеəлəрин үстүндəн аддајыб кечиб. Амма чох заман сағламлығы һесабына, əсəб кəркинлији һесабына, јухусуз кечəлəр һесабына, кизли зəрбəлəр һесабына.

Өмрүндə тəк бирчə дəфə гəлбиндəн кəлмəјəни дилинə

кәтирсәјди, тәк бирчә дәфә дилиндән ешитдијинә инанмасајды, ики Хәлил јаранарды, бу ики Хәлил бир Хәлилин ишини көрә билмәзди вә беләликлә, Аллаһ еләмәсин, Хәлил Улутүрк олмазды. Јох, белә һеч чүр ола билмәзди, онда тале јазысы бәс һара кедәрди? Әслиндә, дахилини, гәлбинин сәсини јазмајан шаир јохду, о, елә беләчә зорла ешидилән сәсди. Сәс дејил һәнирди. Һәнир дә дејил, боғазда илишиб галан хырылтыдыр. Хәлилин бүтүн һај - һарајынын, бүтүн нә'рәсинин мүәллифи онун үрәјидир. Бу гәдәр рәнкарәнк јарадычылыг мәһсулуну көздән кечирәндән, охујуб бејнинә һәкк еләјәндән сонра гәрара кәлирсән ки, Хәлил ја илаһијјәтдән вә ја үрәјиндән кәлән сәсин садәчә бир јазарыдыр., јохса бу гәдәр ишин өһдәсиндән нечә кәлмәк оларды? Һәрдән мәгам тапыб, бу сәсә "гошулуб" шаири керијә чағыран "сәсләр дә" вар иди. Хәлил бирчә дәфә, тәк бирчә дәфә бу сәсин дигтәсинә кетсә иди, Улутүрклүјүнү чохдан итирмиш оларды.

Әзиз Хәлил, поезијаны, халгымызы, учалыға, јенилмәзлијә чағыран сәсин вар олсун!

3 нојабр, 1992

ХОШ КӨРДҮК, ТӘБИӘТ!

ЈУРДУМУЗУН ТӘБИӘТИ

Бу учсуз-бучагсыз Күнәш системинин балача өвладларындан бири олан балача планетимизин - Јерин belә бөјүк, белә әзәмәтли, белә ишыглы көрүнмәсинә әсас сәбәб одур ки, о јашыл дүнјадыр, чанлыдыр, "дөшүндән инсана сүд верир".

Бизим бу балача планетимиз бөјүк дүнја адланыр; нәһәнк гитәләрә бөлүнүб, јашыл мешәләрә бүрүнүб, уча дағларла вүгарланыб, сулу чајларла нахышланыб.

Физики-чоғрафи чәһәтдән бу бөлкүләр, бу ајрылмалар улу күнәшин чазибәсинә, Јерин һәрәкәт - фырланма ганунуна ејни дәрәчәдә табедир.

Лакин бир сәма алтында, бир планет үстүндә мүхтәлиф сијаси - ичтимаи мәнзәрәләр јарадан инсан шүуру, ону әһатә едән әтраф мүһитә ејни мүнасибәтлә јанашмамышдыр; узун тарихи инкишафдан сонра, елә индинин өзүндә дә әтраф мүһитә мүнасибәт тәбиәтин инсана сәхавәти мүгабилиндә чох зиддијјәтли, һәтта бәзи һалларда чох мүртәче вә гејри-инсанидир. Бир сыра өлкәләрдә әтраф мүһитә мүнасибәт јалныз ондан бир шеј гопармаг, онун тәбиәт низамыны позмагла, она һеч бир шеј вермәмәк характери дашыјыр.

Ахы гитәләр, өлкәләр бир-бириндән сијаси чәһәтдән фәргләнә биләр. Мүхтәлиф гурулушлу ики гоншу өлкәјә исә јағыш ејни чүр, гар ејни чүр јағыр, лакин биринин тәбиәтиндә позулан низам истәр-истәмәз дикәри үчүн дә тәһлүкәлидир. Елә бир нағыл көстәрин ки, онун тилсимләри дағлара дүјүмләниб, дағларда ачылмасын.

Бир анлыға халг јарадычылығындан, үмумән әдәбијјатымыздан дағларла бағлы олан ағылары, бајатылары, дикәр ше'р нөвләрини көтүрүн, мешәләрә, гушлара, чәмәнләрә-чичәкләрә, һејванлара, булаглара, чајлара, ачыг вә булудлу сәмаја, сәрин меһли сәһәрә, мәһзун ахшама һәср олунмуш сәнәт нүмунәләрини ихтисар еләјин. Көрүн әдәбијјатымыз, декоратив-тәсвири сәнәтимиз нечә дә јохсуллашар, нечә дә јохлашар. Инсан мә'нәвијјаты нечә дә һечләшәр. Инсан нәинки мә'нәви чәһәтдән, һәм дә физики камиллик бахымындан чылызлашар, һиссиз-дујғусуз боз даша чевриләр.

Инсан тәбиәтә гаршы јох, тәбиәтдә ону сынагдан чыхаран гүввәләрә гаршы өзүнү һазырламыш, ахтармыш, бөјүк бәшәри сивилизасијанын илк чығыры, һеч шүбһәсиз, тәбиәтдән башламышдыр.

Бир нечә гәринәни чевирин. Әкинчидән һолавары, чобандан сајачы нәғмәсини "кери чағырын". Көрүн онда чөлләрин бәрәкәти, јамачларын түтәк сәси гәфилдән нечә јоха чыхар. Нә имиш бу нәғмә - бајаты, тәбиәтин инсана бәхш етдији чај нәрәси, шәлалә курултусу, булаг пычылтысы?..

Нә үчүн **АРДЫЧ АҒАЧЫ** гәдимдән бәри "мүгәддәс ағачмыш", она әл галдырмаг ән бөјүк гәбаһәт имиш? Ардыч һәмишә јашылдыр, гуру јамачларда суварылмадан јашајыр, торпағы јашадыр - ашынмадан, учгундан горујур.

Бәс **ДАҒДАҒАН** нечә? Тәсәввүр един ки, дағдаған көјәрән мүһитдә - сусуз, чылпаг гајалыгда јалныз дағдаған таб кәтириб јашајыр. Халг ону нә јолласа горумалы иди. О да мүгәддәс ағачлар сијаһысына дахилдир.

Көрүн халгын бу һеч бир дини еһкамла әлагәси олмајан "мүгәддәс е'тигадына" кор-коранә балта чәкәндә нәтичәси нә олур? Гуру сәһра вә јарымсәһра иглиминдә халгын мүгәддәсләшдирдији нәһәнк көвдәли, нәһәнк чадыр көлкәли миниллик **НАРБӘНД** ағачларынын көкү кәсилир.

Тәбиәтә мүнасибәт "кечмишә мүнасибәт" дејил. Тәбиәт бизә нә кәтирибсә, кечмишдән кәтириб. Милјон илләрин сынағындан кечирә-кечирә кәтириб.

Азәрбајчан тәбиәти Азәрбајчан торпағы демәкдир. Тәбиәтин тәзәдән тикилиб гурулмасы мүмкүн олмадығы кими, торпағын да тәзәдән "әләниб хәлбирләнмәси" мүмкүн дејил. Инди јалныз онун тәбии имканларыны зәнкинләшдирмәк, ону гүввәтләндирмәк, ону низамнамә илә идарә етмәк лазымдыр.

Торпаға исрафчы мүнасибәт! Кәндләр, рајон мәркәзләри, бир сыра јашајыш мәнтәгәләри әкин јерләринә доғру "eнинә-узунуна" нечә дә "сәхавәтлә" кенишләнир!

Гәдим кәндләри көз өнүнә кәтирин; онларын чоху дәрә боғазында, дашлы-гајалы јамачларда, өзләри дә сых, - бир евин ејваны о бири евин дамына чыхыр. Дүзәнлик, мүнбит јер әкин-бичин үчүн, отлаг-бичәнәк үчүндүр.

Елә Бакынын бөјрүндәчә Хырдалан гәсәбәсинин јухарыдүзлү, јал-јамача доғру дејил, бәрәкәтли дүзәнлијә-гијмәтли торпағы олан әкинәчәјә доғру кенишләнмәсинә һансы ағылла имкан верилмишдир? Бу, ән азы елми корлуг, ән азы кәләчәк нәслин пајына шәрик олмаг демәкдир. Чох тәәссүф ки, торпаға бу чүр мүнасибәт фактлары бир дејил, беш дејил, он дејил...

Торпаға исрафчы мүнасибәти мәһдудлашдыран биринчи шәрт дахили вәтәндаш вичданы олмалыдыр. Ондан сонра һәр чүр гәрар гәбул етмәк мүмкүндүр.

Һаванын, сујун, торпағын, үмумән әтраф мүһитин чиркләнмәси мәсәләләринә мүнасибәтдә һеч бир гејри-ајдынлыг, анлашылмазлыг јохдур. Чүнки биз Азәрбајчан тәбиәтинин кешијиндә дурмагла, һәм дә бүтүн бизимлә гоншу олан республикаларын, һәмсәрһәд дөвләтләрин, бүтүн јер үзүнүн тәбиәтини горумуш олуруг. Тәбиәтә мүнасибәт мәсәләләриндә "мухтаријјәт" јохдур. Әкәр бир рајонун даг јамачларында мешәләр әтәјини гатлаја-гатлаја гејбә чәкилирсә, дикәр рајонда су, бириндә гуш нәғмәси, бир башгасында чејран чәһлими јоха чыхачаг...

Тәбиәт тамдыр, бүтөвдүр. О өз ганунларындан башга бир дә инсан әлинә мөһтачдыр. Инсан тәбиәтин јағысы оланда бычағы өзүнә гаршы чевирир. Инсан тәбиәтин тәбиби оланда өзүнү бахтсыз өлүмдән хилас едир.

Дағлы-мешәли, дәрәли-дүзәнли, барлы-бәһрәли. Азәрбајчан тәбиәти! Халгымызын тәбиәтинә бәнзәр тәбиәт! Халгымызын нәғмәсинә, сәнәтинә бәнзәр тәбиәт!

Мај, 1975

БАҺАР ДҮШҮНЧӘЛӘРИ

"Баһар кәлир" башлыглы илк ше'рин мүәллифи ким олуб көрәсән? Бәлкә бу, улу Күнәшин торпаға әләнән шуаларындан дүшән бир сәда имиш, илк ешидәни, илк тәкрар едәни, бүтүн инсанларын дилиндә илк охујаны шаирләр олуб? Јер үзүндә бәшәрин гулағы ешидән илк нәғмәнин мүәллифи аналардыр. "Баһар кәлир" нәғмәсинин дә илк сәдасы аналарын дилиндә сәсләнмәли дејилдими? Јерин-көјүн анасы, дили илдырым һајғыртысы, шимшәк ишығы, булуд курултусу, вулкан һарајы, дәниз нәрәси, чај гыжылтысы олан, гочалыгдан гоча, чаванлардан чаван, јахынлыг-узаглыг, әзәллик - сонсузлуг илаһәси Күнәш ана! Үч јүз алтмыш беш күн сәнин дөврәнә фырланан күрәмизин бир аны да сәнсиз олмур. Јери өз охуна мејлли олмағы сәнин чазибән мәчбур едәјиб. Сән она "бир гәдәр әјил өз охуна тәрәф, ајағынын алтына бах" демәсәјдин Шимал вә Чәнуб јарымкүрәләри арасында "ишыг бөлкүсү" нечә һәлл олунарды ? Јахшы ки, һәләлик бизә мә'лум јеканә чанлы, јашыл планетимизә сән өз ишығыны чох чидди хәсисликлә, дәгиг бир чирә илә пајламысан. Сәхавәт өзү дә мүәјјән сәддә гәдәр кәрәклидир. Сәнин баһар сәхавәтин бир дојумлуг, ики, үч, јүз дојумлуг дејил. Әбәди олан баһара баһар демәздиләр. Нәсә, башга бир ад гојардылар. Биз мүлајим гуршаг өвладларыјыг. Бизим фәсил тәсәввүрүмүз өмүр-күн тәсәввүрүмүзлә гоншудур. Јохса, бәлкә дә көрпәләрин тәбәссүмүндә доғулан бу мисралар фәсил тәсәввүрү олмадан бөјүк шаирин варағына көчүб, дилимиздә индики гәдәр һәрарәтлә сәсләнәрдими?

Кәл-кәл, а јаз күнләри,
Илин әзиз күнләри.

Баһар кәлир. Күнәш екватор хәттини "кәсиб" Чәнуб јарымкүрәсиндән Шимал јарымкүрәсинә кечир, әслиндә бу "кечир" сөзү дә, екватор хәттинин өзү дә шәртидир. Јер күрәсинин үзәриндә екватор - истилик гуршағы вар, бу шәрти

хәтти исә хәритәләрдә, глобусларда мүәјјән анлајыш хатиринә чәкирик. Әсас сәбәб Јерин иллик һәрәкәтиндә "бизим үстүндә дурдуғу һиссәнин" Күнәшә тәрәф јөнәлмәси, даһа чох ишығ алмасыдыр. Демәли, бизим һәрдән Күнәшдән узаглашмағымыз, она јахын олмағымыздыр. Демәли, уча дағлар мүркүдән ојанмалы, чајлар Күнәш шүалары алтында парылдајан гар топаларыны ахыдыб буланығ суларына гатмалы, арам-арам бу буғланан торпаг әкинчи нәғмәсиндән ајылмалы, гушлар јува гурмалы, инсанлар ев јыр-јығышыны гуртарыб тарлаја чыхмалыдырлар. Чүнки һәрарәт, ишығ чохалыб. Гар алтындан новрузкүлү бојланыр. Новрузкүлү гардан горхмурса, демәк, торпаға дән дүшә биләр. Ејванлара сәмәнинин чыхан вахтыдыр. Узаг әсрләр ардындан гәмли бир ашығын сәси ешидилир:

Баһар кәлди, јер ојанды,
Сојуг гышын јасы кәлди.
Ала өкүз чәк котаны,
Өрүшләрин јазы кәлди.

Анчаг ашығын һолавары гәмкиндир. Ашыг хышын дәстәјиндән јапышыб, дәрдини торпаға јазыр, нәғмәсини баһарла бөлүшүр. Күрәкләри гызса да, сүмүјү сызылдајыр, үрәји исинмир. Она көрә ки:

Алачығын су үстәди.
Мәрчан алтда, су үздәди,
Хәстә көнлүм су истәди,
Габағыма Јазы кәлди.

Јазы үчсуз-бучагсыз сусуз дүзәнлијә дејәрдиләр. Ашығын Јазы дүзүнә, ким билир, бир дамчы јағыш дүшәчәкдими? Бу өрүшләрин јазында онун мәһсул баһары үзүнә күләчәкми? Баһар һәмишә ојанышды, тәбиәтин "ингилаб фәслиди", бөчәкдән тутмуш инсана гәдәр бүтүн чанлы варлыгда әталәти силкәләјән зәлзәләди.

Баһар ән нәһәнк дағлары кәрнәшдирир, титрәдир, тәбиәтин

низамыны "әлинә алмағы" она дигтә еләјир.

Баһар фәсли, јаз ајлары кәләндә
Сүсәнли, сүнбүллү, лалалы дағлар.
Јохсулу, әрбабы, шаһы, кәданы
Тутмаз бир-бириндән аралы дағлар.

Сон ики мисрада Ашыг Әләскәрин чох чидди ејһамы дағлара үз тутуб.

Бәли, тәбиәтдә беләдир. Онун һеч бир гануну нәјәсә, кимәсә үстүнлүк хатиринә мөвчуд дејил. Гар да, јағыш да, долу да, илдырым да, күршад да варлы-јохсул торпағы танымыр. "Көрүм-бахым" билмир. Үзкөрәнлик еләмир.

Санки "ингилаб фәслиндә" бу мәнзәрәләри даһа јахшы мүшаһидә етмәк олур. Бәлкә башга фәсилләрдә инсанын дамарларында чај дашгыны, инсан гәлбиндә исә "ган дашгыны" мәчрасына сығмыр. Поетик мүгајисәләр, тәзадлар, әријиб итмәләр, көјәриб галхмалар, ахнајыб ахмалар, буланыб дурулмалар бу фәсилдә даһа чох рәнк алыр, бу фәслин фырчасы һеч бир фәсилдә јохдур. Бу фәслин кәтаны Јер күрәсинин үфүгү гәдәр кенишдир.

Шаирин дә, ашығын да ичтимаи килејләри бу фәсилдән чох јапышыб фырлана билир, лазым кәлән "талаја" јыға билир. Чох тәбии олараг, чох сөз усталары өз доғулдуғу күнү унудуб баһарда доғулмағы арзуламышлар.

Бизим бабалар баһарын нәфәсини дујар-дујмаз гошгусуна јени бир сығал чәкәр, хышыны, котаныны, каваһыныны күн алтына төкүб гыздырар, пасдан тәмизләр, рәнчбәр достлары илә үзә кәлән јазын гајғысыны мүзакирә едәрдиләр.

Нәнәләр тәндир-очағын учуг-сөкүјүнү көздән кечирәр, кәлинләр тохудуғу халынын сон илмәсини вурмаға тәләсәр, сәмәни гојар, ушаглар јумурта дөјүшүнә топлашардылар.

Мин илдән артыг тарихи олан бир сәнәтин јени сөз гапылары ачылды, јени рәнкләр көлү јени фырча саһибини ахтарды. Бу јени баһарын үфүгүндә доғулан нәғмәләрә гошулан гәдим сөз сәнәти әсл хиридарыны тапды; гәдирбилән бир халгын ган-јашла

долу тарихи өз тәзә сәһифәләрини бу баһарын јаз мүждәләрини јазан нәғмәләрлә бәзәди.

Инсан јүз илләрлә илдырымын, күршадын, селин вә с. тәбии һадисәләрин дағыдычы гүввәсиндән дәһшәтә кәлә-кәлә, һәм дә онлардан чох шеј өјрәниб. Күчүн гаршысына јалныз физики вә ја әгли күчлә чыхмаг оларды. Бу күч баһарда јығылыб, пајыздагышда ачылыб; ја да гышда буз кими дона-дона бөјүјүб гәфил вулканик просес кими баш галдырыб торпаг үстүндә "јени ландшафт" јарадыб. Бүтүн рәнккарларын илк мүәллими баһардыр. Бүтүн нәғмәкарлара илк лајланы өјрәдән баһардыр.

Бүтүн сөз усталларынын да устады баһар олуб.

Мәнә елә кәлир ки, бәшәријјәти гаранлыг мағарадан ишыға чыхаран илк сәс, илк һарај да баһарындыр. Кеосентрик нәзәријјәнин - "каинатын мәркәзиндә дуран Јердир, галан нә варса онун башына фырланыр", дејән алимин пәнчәрәси бәлкә дә Күнәшә бахмырды.

Һелиосентрик нәзәријјә јәгин ки, баһарда Күнәшин Јер үзәриндә чаһ-чәлал јаратдығы бир фәсилдә дүнјаја кәлиб.

Хагани дә, Низами дә кеосентрик нәзәријјәни бәлкә елә белә, о заманкы ән'әнәви елми етиканы позмамаг хатиринә гәбул етмишләр. Онларын әсәрләриндә Күнәшә, ишыға поетик пәрәстишкарлыг јәгин ки, баһар ајында доғулмушду. Чүнки бу һисс онларда ишыг гәдәр ишыглы, ишыг гәдәр дурудур.

Үмумијјәтлә, поезија һансы фәсилдә, һансы иглим шәраитиндә доғулур-доғулсун, фәрги јохдур. О, баһарын өвладыдыр. Она кәсәрли гылынч дилини, она һәзин булаг пычылтысыны, дүшмәни көрәндә шир олан, Никары көрәндә көрпәләшән Короғлу тәбиәтини баһар вериб.

Јохса һардан бу гәдәр сәс ки, бу гәдәр сөз ки, севинчә, гәзәбә, нифрәтә дөнүр. Өзү дә һәр гәләм саһибинин илһам отағында бир рәнкдә, бир аһәнкдә. Чүнки баһар тәкрар севмир. Дүнәнә јаған гар, јағыш, булуд һиккәси, илдырым сәси дүнәнә мәхсус иди. Бу күн о, ејни сәс, ејни аһәнк, ејни рәнк о шәкилдә көрүнсә дә тәкрар олунмур. Тәбиәтин бүтүн тәкрары тәкрарсыздыр. Һәр шеј бир дәфә доғулур, бир дәфә өлүр.

Учсуз-бучагсыз Вәтәнимиз сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты, елм

вә мәдәнијјәт саһәләринин инкишафында даһа нәһәнк аддымлар атачаг, даһа парлаг кәләчәјин үфүгләри јахынлашачаг, даһа нурлу, мәһсуллу, бәрәкәтли баһарын гәдәмләринә күл-чичәк сәпиләчәк. Онунчу бешиллијин тикинтиләринә јолумуз дүшәчәк, Милин Сәрдар оғулларынын гәһрәманлығындан сөз ачачаг, онларын баһар дујғуларына нәғмәләр гошачағыг.

Јер үзүндә инсан зәһмәтинин баһар әбәдијјәт фәслинә дахилдир. Илһамын јаратдығы баһар өлмәзлијә кедән јолла кедир.

Гој јаз күнәши даһа мөһкәм шығысын, гој мешә гуршагларынын гар кирслары харланы тәрпәнсин, дәрәләри аг көпүклү чајларын нәғмәси селәләсин; тәки дағкечиләри, халлы маралллар, үркәк чејранлар илдырым сәсиндән һүрксүн; тәки гара торпағы чимдирән јаз јағышы олсун. Јашыл дүнјамызын, ше'р сәнәт дүнјамызын, аналы-көрпәли дүнјамызын дилиндән бу мисранын дүшән күнү олмасын!

- Хош кәлмисән, баһарым, хош кәлмисән!

март, 1976

ХОШ КӨРДҮК, ТӘБИӘТ!

Күнләрчә, ајларча, илләрчә, әсрләрчә бир-бири илә үз-үзә кәлән, "һал-әһвал тутан" Тәбиәт вә Инсан! Тәбиәт вә инсан мүнасибәтләри... Тәбиәтә балта чалан намәрд инсан вә үзү дөнмүш Тәбиәт!

Хејли вахтдыр Алманија Федератив Республикасында мешә хәстәлији ағачлары сигарет кими сүмүрүб атыр: бир дәрдин диагнозу гојулдугча башга бир дәрд пејда олур... Горки шәһәри јахынлығында Арзамас дәмир јол гәзасынын фәсадлары көһнәлмәмиш башга бир гәза һирсини-гәзәбини күнаһсыз инсанларын үстүнә төкдү. Черновси фачиәсини көтүрәк. Ким зәманәт верә биләр ки, бу һадисә иттифагын бу вә ја дикәр реҝионунда, елә Хәзәр саһилиндә, Кәнчәдә, Сумгајытда тәкрар олунмајачаг, өзү дә даһа чидди вә ағыр шәкилдә. Бунлар һеч нәјин дејил, тәбиәтә кизли-ашкар мүдахиләнин нәтичәсидир.

Тәбиәтә елә ити, елә зәһәрли ох вә низәләр тушланыб ки, онун ајры әлачы јохдур, гычыгланмыш пәләнк кими дүшмәни-инсаны дидиб парчаламаға һазыр вәзијјәтдәдир.

Бүтүн бу вә буна бәнзәр мәсәләләр Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин "Тәбиәти мүһафизә ишини көкүндән јенидән гурмаг һаггында" аллы мә'лум гәрарында шәрһ едилир, бунларын һәллинин конкрет јоллары көстәрилир. Назирликләр, идарә вә мүәссисә рәһбәрләри, ағыллы дүшүнән һәр кәс һәмин гәрара әсасланыб, өз заводунда, өз шәһәриндә, өз рајонунда, "өз тәбиәтиндә", "өз атмосфериндә" чох иш көрә биләр вә көрмәлидир. Тәбии ки, бу мәсәлә вә проблемләр чохшахәлидир; олур ки, бу ишә мүнасибәт дә тәбиәтин өзү кими аһәнкдар, әһатәли, һәм дә конкрет храктер дашымалыдыр.

- "Нә вахта гәдәр давам едәчәк?" Тәбиәтә белә мүнасибәт шәраитиндә көрүнүр, бу хәмир һәлә чох су апарачаг...

Нә вахта гәдәр бүтүн халг, бүтүн дүшүнчәли, бүтүн тәпәрли күтлә, һәр бир шәхс өзү-өзүндән һесабат тәләб еләмәјиб, "мәним вәзифәм нәдир?" суалыны гулағындан сырға кими асмајыб, һәр хејирхаһ адам гоншулугдакы зијанкарын јахасындан јапышыб "ашынын сујуну вермәјиб", бу хәмир һәлә чох су апарачаг. "Тәбиәт мәндән башланыр" - инди мәсәлә бу шәкилдә гојулмалыдыр.

Азәрбајчан дилиндә "горумаг" вә "горунмаг" сөзү вар. Тәбиәтә, үмумән, әтрафа мүнасибәтдә бир јол мөвчуддур! Икинчи, үчүнчү јол јохдур; әкәр горујурсанса, демәк горунурсан! Елә мүчәррәд шәкилдә күнаһы бу онун, о бунун үстүнә атмаглә иш дүзәлмир. Инди елә бир вәзијјәт алыныб ки, инсан өз күнаһыны бојнуна көтүрүб кери чәкилмәлидир. О мә'нада чәкилмәлидир ки, өзү-өзүнә әмр вермәклә "даһа бычаг илијә дајаныб" сөзүнү һәр јердә шуар еләјә билсин. Инсанда үз олмалыдыр ки, гәдәм гојдугумуз бу јени илдә десин: "Хош көрдүк, тәбиәт!" вә тәбиәтдән сәмими чаваб ала билсин. "Хош көрдүк, инсан!".

Тәбиәт инсанын кешијиндә һәмишә ојаг олан, мәгамында дајаг олан чох е'тибарлы достдур. Бир пај вердин, мин пај гајтарачаг. Чајыны, булағыны, мешәсини, һавасыны, мадди вә мә'нәви не'мәт кими сүфрәнә төкүб, "нуш олсун"-дејәчәк.

Елә ки, она хәјанәт еләдин һардаса, һансы мәгамдаса көзүнүн ичинә гырмызыча дејәчәк: әлвида, инсан!

Тәбиәтә вурулан зијан бәзән јарпаг алтында кизләнән гурдлар кимидир, елә тезчәнә көзә дәјмир. Чох заман бу, ағыр хәстәлијин бәдәндә зоғ атмасыны хатырладыр. Бир заман көзүнү ачыб көрүрсән ки, ағачы гурд ичиндән јејиб, адичә "үфүрмә"јә бәнддир ки, нәһәнк палыд ағачы јерә сәрилсин.

Инди мә'лум олур ки, Сумгајытда тикилән "шөһрәтли" заводларын чоху инсан сағламлығыны мәһв едән кәлирләр үчүнмүш. Тәкчә дәрдимиз завод зәһәринә гаршы мүбаризә олсајды нә варды онда! Бу еколожи мүһит сөзүнү дәрк едәнләр билирләр ки, мешә чајсыз, чај дәнизсиз, атмосфер тәбәгәси ишыгсыз, ишыг торпагсыз, нәһајәт бунлар һамысы инсан фәалијјәтиндән ајры дејил. Бунларын арасында бир вәһдәт, биркәлик вар. Бу мөвчудлуг инсандан, инсанын "нечә истәјирәм, елә дә ат чапарам" инадындан бөјүкдүр, даһа гүввәтли, даһа өткәм инада маликдир. Башга сөзлә, әкәр бир чај, көл вә ја көлмәчә гәфилдән "рәнкини" итирибсә, демәк бурада биоложи зәнчирин бир нечә һалгасы гырылыб. Нәтичә сәбәбдә, сәбәб исә

нәтичәдә нәјисә дүјүн салыб.

Бүтүн ағлы-гаралы, сарылы-гырмызылы инсан өвлады тәбиәтдә доғулур, тәбиәтдә көзләрини јумур. Тәбиәт бүтүн чәмијјәтләрә иргиндән, миллијјәтиндән, сијаси вә дини әгидәсиндән асылы олмајараг, ејни дәрәчәдә гылыг көстәрир, ејни дәрәчәдә әл верир; бунлар мә'лум доғрулардыр. Бурада бөјүк тәһлилә, факт әләјиб орталыға төкмәјә лүзум јохдур.

Тәбиәт алајарымчығы, гам-галаг далынча гачмағы севмир. Она бүтөв мүнасибәт, бүтөв севки, бүтөв гурбанлыг кәрәкдир. Һамы ејни күчлә, ејни сәмтә јөн тутмасы, ејни биләкдән јапышыб онун мешәсинә, коруғуна, чајына, булағына; тәбиәт абидәләринә хәјанәт әли узаданлары, ејни нифрәтлә күршад дилиндә, шимшәк дилиндә, кечә-күндүз дилиндә беләләринин дамғаланмасы кәрәкдир.

Халгымызын белә бир мүдрик нәсиһәти вар: "Далашанда барышмаға үз сахла". Кәрәк үзүн ола ки, дејәсән:

- Хош көрдүк, тәбиәт!

- Хош көрдүк, инсанлар!

Тәбиәт сизи динч јанашы јашамаг бирлијинә чағырыр!

нојабр, 1987

ИНАМ, Е'ТИГАД НӘЈИ ЈАШАДЫР?

Елә тәбиәт абидәләри, елә һејванлар, елә биткиләр вар ки, бунлары јашадыб замандан - замана өтүрән, бүтүнлүкдә вә ја гисмән "өлмәкдән" горујан халг инамы, халг е'тигады олуб. Халг е'тигады елә күчлү тә'сирә малик олуб ки, ән "амансыз әли балталы" гәсдинә, вәрдишинә гуршанмаг истәјәндә белә, "лә'нәт шејтана" дејиб дурухуб, нәһајәт, "әлләри јанына дүшүб..." Көз охшајан нарбәнд ағачынын битдији јери көрмүсүнүзмү? Нахчыванын аран зонасы, од үстүнә гојулмуш тава кими алышыб јанан сәһра вә јарымсәһра мәнзәрәси. Јол гырағында әкин - бичин јерләринин мүнасиб сәмтләриндә нәһәнк папағы күн шуасыны, јағышы - долуну кечә алачыг кими бурахмајан нәһәнк нарбәнд ағачларыны хәјалымда сајырам. Шаһбуздан Нахчывана кедән јол боју нечә јердә варды бу ағачлар. Рајонун өзүндә, шәһәрин нечә јериндә - адамларын кур олдуғу јерләрдә, машын дајаначагларында, кәһризләр, чешмәләр башында...Бу ағача даш атмаг, будағыны әјмәк, јарпағыны белә гырмаг олмазды. Бөјүкләр дејирдиләр ки, бу ағача тохунмаг күнаһды. Чүнки онун көлкәсиндә нә заманса пејғәмбәр јатыб. "Саг олсун белә пејғәмбәри", нә көзәл иш көрмүшдү, белә бир надир ағачын горунмасына сәбәб олмушду. Ағыллы адамлар бу рәвајәтдән көзәлчә истифадә еләјиб, нарбәнд ағачына "тохунулмазлыг мөһүрү" вурмушдулар. Орта әсрин "гаранлыг мүһитиндә" бу чох надир тәблиғат васитәси олмушду. Сонралар нә олду? Сонралар ағзы көпүкләнән "атеистләр", јахуд башгаларыны дәриндән ешидә билмәјәндә зоракылыға, бә'зән дә тәһгирә әл атдылар, халгын инам вә е'тигадыны чох асан јолла сүпүрүб мәһв етмәк иддиасына дүшдүләр.. Белә һалда нарбәнд ағачынын дибиндә пинәчи будкалары, ат-ешшәк, гатыр, өкүз паланлајанларын дәм - дәскаһы гурулду. Гәссаблар нарбәндин көвдәсинә мых чалыб, әт асмаға башладылар.

Бу "һүчумчулар", бу балтачылар бу сөзү унутдулар: күнаһлыр. Һәлә бә'зи чајчылар да раһат јер тапыб самоварларыны түстүләтдиләр. Узун илләр, гәринәләр, әсрләр боју тохунулмаз

олан бу абидә гәфилдән, өзү дә чох бөјүк сүр'әтдә зәрбәләрә мә'руз галды. Тәбии ки, пејғәмбәр бу дәскаһдан хәбәр тутмады, тута да билмәзди. Һәлә әли гырылмышлар да пејда олдулар, нарбәнд ағачларынын јанма габилијјәтини јохламаг мәгсәдилә ағачын көкүнә дә көз тојдулар. "Вахтилә чох дәбдә" олан "динлә горујучу" һәр чүр мүгәддәслијә гаршы мүбаризә шуары илә тәбиәтә гәним кәсилән "комсомол бригадалары" белә тәбиәт абидәләрини мишарламагла динә вә диндарлара ачыг - ашкар "дағ чәкмәк" әмәлләрини дә ишә салдылар.

Халг ичиндә елә мүдрикләр тапылды ки, нарбәнд шивләрини тапыб һәјәтләриндәки гарағачлара чалаг вурдулар. Нарбәнд инди орда-бурда тәкәм - сејрәк галыб. Анчаг һибрид шәклиндә. Амма кор-кор, кәр-кәр, милјон дәфәләрлә бөјүдүлмүш көбәләји хатырладан тәбии нарбәнд ағачлары, демәк олар, јохду даһа. Бир заманлар онун тәбии јолла өмрүнү баша вурмуш, гурумуш "чәсәдиндән" одунчағындан белә истифадә етмәдиләр, ону јандырмадылар. Анчаг о гәдәр мөһкәм, о гәдәр давамлы иди ки, онун чүрүјүб торпаға гарышмасы үчүн он илләр кәрәкди. Бәли, мүгәддәс ағачын гурусу да мүгәддәс иди. Көрүнүр, она мүнасибәтдә азачыг күзәшт белә мәгсәдәујғун дејилди. Әкс һалда о, башга ағачлара тај ола биләрди; бу аран агачы, сәһра вә јарымсәһра ағачы. Бәс белә бир ағачла тәзад тәшкил еләјән дағдағаны мүгәддәсләшдириб јашаданлар һансы "дини мәнтигә" әсасланырдылар? Биз јајлаға Салварты әтәкләринә кедәрдик. Бурада ән һүндүр нөгтә үч зирвәдир - үч гардаш зирвәләри! Ән һүндүр зирвә 3 мин метрдән јухарыдыр. Бу зирвәләрин әтәкләринә чыр-чырпы јығмаға, итбурну, довшан алмасы јемәјә кедәрдик. Дағдағанын гырмызы - сарымтыл мејвәсини јејәрдик. О чылпаг гајаларын ән мө'тәбәр, дәјанәтли ағачы дағдаған иди. Һәрдән кимсә чәсарәт еләјиб дағдағандан чубуг кәсмәк истәрди, сонра кери чәкилиб бычағы чибинә гојарды. Мүдрикләрин сәси гулағында сәсләнәрди: Дағдағана әл галдырмаг күнаһдыр! Бу күнаһ нә олан ишди? Инди дә ону тез-тез ишләтмәк, бә'зи адамларын гулағындан асмаг олмазмы? "Күнаһды" үзүмү тутурам бир браконјерә: бир әли балталыја, мәһәлләләримизи зибилләјәнә, торпағымызы кимја лабораторијасына дөндәрәнләрә

гышгырырам: "Күнаһды" - ешитмир, "гәбаһәтди" ешитмир, "чинајәтди" - ешитмир! Бәлкә дә гулағы ешидир, вичданы јох. Доғрудан да вичданы јох! Көрүнүр, бу анлашылмаз, "суалчавабсыз" еколожи мүһити јараданлар әксәр һалда јухарыдан әмр верәнләрдир. Көрүнүр, биз тәкрар - тәкрар халг мүдриклијинә, халг ән'әнәләринә гајытмалыјыг. Ахы халг бу күнаһлары һәлә күнаһ баш вермәмишдән хатырладырды. Нәјин күнаһ, нәјин сәһв олдуғуну бешикләки көрпәнин гулағына белә пычылдајырды: **"Лај-лај дедим јатасан, Гызыл күлә батасан", "Гызыл күлә батасан"** - дејирди. "Тапдајасан" демирди. 1-3 јашында ушаг гушлары, һејванлары танымаға башлајырды. Бу јашдан башлајараг Лејләјә даш атмаг олмазды, одла ојнамаг, сују - хүсусилә булаг сујуну буландырмаг олмазды. Булаг көзүнә чөп узадан ушаг тезчә күнаһыны баша дүшүб, бир нечә дәфә бу сөзләри демәлијди: **"дурул-дурул, бабам кедир анд ичмәјә, Дурул-дурул, дәвә кәлир су ичмәјә"**.

Гајыдырам дағдаған ағачларына. Бунлар санки боз гајалыгларда кизләнән бозумтул рәнки олан ири коллар иди. Бу ағачлар јахшы јонулур. Јадымда мөһкәм галан будур ки, дағдағандан кичик фигурлар јонуб, сапа дүзүб (бә'зән дә тәсбеһ мунчуглара гатырдылар) үрәк кечмәси оланларын, руһу хәстә ушагларын бојнундан асырдылар. Белә хәстәләр бојунларындан асдыглары бу фигурлары, мунчуглары итирәндә, ја да гејри - ихтијари чыхарданда чырпыныб ағлар, чох вахты һушларыны итирәрдиләр. Бу мәрәкәјә бәләд адамлар белә хәстәләри тез хилас едәрдиләр: дағдағанын фигурларыны вә ја мунчуглары тапыб онларын бојнуна асардылар.

... Нарбәнд һаггында дедијим бир сөзү дағдаған һаггында да тәкрар етмәк истәјирәм: Дағдаған битән јердә јалныз дағдаған битә биләрди.

О вахтлар халгын бөјүк тиражла чап олунан гәзет вә журналы, "Гырмызы китабы", тәнбеһедичи гапун китабы јох иди, онун нәји горумаг, нәји артырмамаг үсулу чох вахт инанча әсасланырды. "Күнаһ еләмә", еләдинсә, күнаһыны јумалысан, өзүн өз вичданын гаршысында чавабдеһ олмалысан, јохса елә - белә натәмиз кәзмәјә һаггын јохдур". Бүтүн бунлара нәзарәт вар. О,

сәнин дахилиндә, ичиндә, үрәјиндәдир. Бүтүн бунлар өјрәнилмәјә лајигдир. **Халг инамына, халг е'тигадына сөјкәнмәк** һагг ишидир, әдаләт ишидир.

Халгын бу пак әмәлләри онун дастанларында, нағылларында, бајаты вә ағыларында, һәтта сајачы нәғмәләриндә белә өз әксини тапыб. Мәшһур бир дөрдлүкдән биринчи мисраны хатырлаҹырам:

Марал дурдуғу јердә...

Бу барәдә ајрыҹа данышмаг лазымдыр. Бу халг кәламы нечә шаирин, нечә ашығын илһамына тәкан вериб.

"Овчу инсаф елә, кечмә бу дүздән"... "Кедирдим, күзарым дүшдү булаға"... Јухарыда дејилән кими бу мөвзуја бир дә... бир дә аздыр, тәкрар - тәкрар гајытмаг лазымдыр.

1988

БАХЫН, КӨРҮН, УШАГЛАР...

Көј курулдајыр, шимшәк чахыр, јағыш јағыр. Чај ахыр, гуш учур. Бунлар һамысы тәбиәт һадисәләридир. Һамысы биздән асылы олмадан баш верир. Башга чүр ола биләрдими? Әлбәттә јох! Башга чүр олсајды көрдүјүмүз, үстүндә јашадығымыз дүнја тамам башга чүр оларды. Нә шәкилдә олаҹағыны демәк чәтинди.

Сиз нечә, ушаглар, һеч әтрафынызда бахыб, көрмәлини көрә билирсинизми? Садәҹә бахмагла, сејричи нәзәрлә фәргинә вармадан нәтиҹә чыхармаг мүмкүндүрмү? Јох, мүмкүн дејил. Бунун үчүн һәмишә "нијә" суалы вермәклә "она көрә ки..." ҹавабыны өзүнүздән алын. Гулаг верин тәбиәтә, охујун тәбиәти.

О күн ки, фәсли-јаз олур
Кечә-күндүз тараз олур.

Бахын көрүн, ушаглар! Көрүн һансы шаир буну дејиб. Новруз бајрамынын кәлишин нечә усталыгла ифадә едир. Сонра башга ше'риндә фикрини даһа тәзә-тәр, даһа образлы, даһа аһәнкдар, даһа ојнаг вә бәдии шәкилдә санки көзләримиз гаршысындан асыр. Мән көрүрәм ләвһәни, о мәнзәрәни, јазын о кәлишини:

Кәл-кәл, а јаз күнләри,
Илин әзиз күнләри.

О әзиз күн һамымызындыр. Тәбиәт үчүн бәлкә дә о күнүн о гәдәр дә фәрги јохдур. Бизә исә улу бабаларын јадикарыдыр. О ән'әнәни јашаданлара, нәсилдән-нәслә өтүрәнләрә еші олсун! Бу адәтләр, ән'әнәләр, гајдалар гәрибә ојунлар - тамашалар Вәтәнин адыны, гүрурну мәнәви-әхлаги кејфијјәтини мүәјјән едир, ону торпаг үстүндә даһа мөһкәм вә мөһтәшәм олмаға сәсләјир.

Бахын, көрүн, дујун бунлары.

Бу гәдәр торпаг дејирик. Бәлкә торпаг өзү дә Вәтәндир.

Вәтән тәкҹә торпаг дејил, торпаг исә һардаса Вәтәнин бир һиссәсидир, Вәтәнә мөһкәм-әбәди бағлы һиссәсидир. Торпаг бүнөврәдир, өзүлдүр, Вәтәнин дајаг нөгтәсидир. О, дајаг нөгтәси

дә инсандыр.

Сизсиниз, бизик, онлардыр. "Мәнләр"дир, "Сәнләр"дир.

Торпаға, Вәтәнә јурд да дејирләр. Јурд-јува халгын очағыдыр. Очағынын оду, түстүсүдүр.

Бу ил јурдумузун јазы чох јердә бизсиз кәлди. Кәлишинин тәнтәнәси, тәмтәрағы билинмәди. Јурдумузун јарасы бу јаз чох ағыр иди. Анчаг јара нә гәдәр ағыр олурса олсун онун ағрысыны өмүрлүк чәкмәји мәсләһәт билмирәм. Һәјат давам едир. Кәләчәјә бахмаг лазымдыр. Јени нәслин, ајыг, чәсарәтли, һәјатсевәр, јурдсевәр бөјүмәсинә һамы чан атмалыдыр. Нүмунә олмалыдыр.

Бахын, көрүн ушаглар... Бахын-көрүн һәјәт-бачада, јол кәнарында, бағчада-паркда ағач әкән кимдир? Ән чәтин ајагда бир ағач белә әкән адам сәхавәтлидир, хејирхаһдыр. Белә адам сабаһлары мешәләримизин, бағларымызын, үмумијјәтлә, бөјүк јашыл дүнјамызын кешијиндә дурачаг...

О, ејвандан һәјәтә зибил туллајан, папирос көтүјү атан, ағача чыхан гушлары дашлајан, ити - пишији дидәркин салан дәчәл чох күман ки, сабаһын әли балталысы олачаг. Беләләрини һамы танымалы, бир-биринә нишан вермәлидир.

Кәндимизә-шәһәримизә, јурдумуза, елә нәфәсимизә бу түстүдуман һардан кәлир? Һансы заводдан, һансы бинадан, һансы очагдан, һансы гәрардан кәлир. Беләләринә гәтијјән күзәштә кетмәк олмаз.

Севин сәнәтимизи, севин ше'римизи, өјрәнин тарихимизи!

Бир көрүн Нәсими нә дејиб, нечә дејиб:

Шәрһи-бәјанә сығмазам.

Бөјүк Сабир нечә уча сәслә охујуб...

Бәнзәрәм бир гочаман дағa ки, дәрјада дурар.

Сәмәд Вурғун сөјләјиб:

"Мәни јелкән кими гәрг етсә дәрјада заман,
Вурғун өлдү демәјин, бир әбәди сәнәти вар".

Бу гүрура, бу учалыға, баш әјин, онунла фәхр едәјин. Бахын, көрүн, өјрәнин, севин ушаглар.

март, 1988

АМАН ОВЧУ, ВУРМА МӘНИ!

Чохдан бәри бу гәбилдән олан нечә нәғмә, нечә ше'р, нечә мисра үрәјимдә фырланыр. Сөзүн һәгиги мә'насында фырланыр, јер ахтарыр, гонмаг, нәфәс дәрмәк истәјир. Горхурам.Горхурам ки, өзләринә јер тапмајыб мүркүләјә, архајынлашалар. Мән дә онларын һарајыны унудуб отурам, даһа "Марал дурдуғу јердә", "Кедирдим, күзарым дүшдү булаға, овчу бәрәсиндә маралы көрдүм", "Овчу, инсаф елә, кечмә бу дүздән", "Мән овчу дејиләм, марал, ај марал" вә нәһајәт, "Чејран азалыб, јаман азалыб" мисраларыны зүмзүмә еләмәјәм. Сују дәһнәдән кәсәм, чајы дәһнәдән совам. "Балалы чејрана, заһы марала тушланан көзләрә күллә тушлајам" мисраларыны биләр - билмәз өзүмә тәрәф чевирәм. Бундан ағыр дәһшәти тәсәввүр едә билмирәм; гана - гана, билә - билә тәбиәтдә, чәмијјәтдә, ев - ешикдә, ади һәрәкәтдә, давраныш тәрзиндә өзүнү өзүнә гаршы чевирәсән! Бүтүн бунлар баш вердикдә истәр - истәмәз әтраф мүһитә лагејдлик башланыр; "Аман овчу, вурма мәни" һарајыны ешитмирсән. Халгын үрәји бу фачиәни дујандан сонра өз бајатысына, ағысына үз тутуб. Көзүнүн габағына кәтирир ки, бүтүн професионал, бүтүн нашы овчулар, ән мүасир ракетләрлә, ән тәкмил пулемјотларла силаһланыб, о да онлара "бәрәкаллаһ" дејәчәк. Чохсуз, "чохлуг" да чәнкәл - бычағыны овхарлајыб, ов әтини шишә чәкмәјә һазыр вәзијјәтдә дајаныб... бу, мүбалиғәдирми? - Бәлкә дә. Анчаг гырмағын формасынын о гәдәр дә фәрги јохдур. Бунун да фәрги јохдур ки, ја тәдричән гырасан, ја да бирдән - бирә, ја елми- техниканын күчү илә, ја да примитив үсулла; чанлыны һүркүтмәјин, говмағын, тәшвишә салмағын, еколожи пәракәндәлијин өзү дә чинајәтдир, өзү дә силаһа әл атмаға бәрабәрдир. Залым овчу бу наләни, бу јалварышы ешитмәз, ешитмәк истәмәз дә! Анчаг халг ешидир, ешитдијини сәнәтә, сәнәткара дејир. Сәнәткар гулағы онсуз да һәссасдыр. Онун ешитмәк фәһми, көрмәк фәһми ајыгдыр, чевикдир, һәссасдыр.

О дејәчәк: "Марал дурдуғу јердә...". "Марал һеч нә еләмәдији

һалда, һеч кәсин, һеч нәјин динчлијини позмадығы һалда, нә һагла онун дурушуна күллә атыр? "Бојнун бурдуғу јердә..." мә'лул - мә'лул бахырды. Бәлкә дүнән баласыны вурмушдулар, бәлкә бу күн тајыны итириб? Бәлкә һәнир гоншусу һүркүдүлүб, дидәркин салыныб... Тәбиәтин бу јарашығыны, көзәллик рәмзини, бир тәрәфдән тәбиәтин јыртычыларынын һүчумуна һәмишә мә'руз галан, дикәр тәрәфдән әтинә, дәрисинә, бујнузуна инсанларын јериклә дији јазыг чанлыны һансы һагла нишан алдын?

"Овчу, алин гурусун ону вурдуғун јердә".

Бу гарғыш халг гарғышыдыр. Онун нәфәси ағырдыр. О, чох һалда күнаһкара гәним олур. О, јүз дәфә, мин дәфә мәсләһәт верир, һагг - әдаләтә чағырыр, инсафа - мүрвәтә дә'вәт едир; голдан, күллә гундағындан, балта сапындан јапышыр. Елә ки, көрдү, "јашы кәсән башы кәсир" о, бүтүн мүдафиә үсулларына, о чүмләдән, сон ајагда гарғыша әл атыр. Гарғыш сәнәт дилиндә дил ачанда јаман олур. Залым оғлу овчу, еһтијатлы ол, сөзүн нәфәси сәнин күлләндән тез дәјир һәдәфә. Көрүн, бу халг, севәнләр дилиндә нечә көзәл, нечә ајдын, нечә көврәк данышыр:

Дагда аһу мәләсә
Бил ки, о мәнәм сәнсиз.

Аһу һәмин маралса, "јердән ајағыны гуш кими үзән, јај кими дартыныб ох кими сүзән" чејранла ејниләшир. Бә'зи јерләрдә даг кечиләринә, әлијә дә аһу дејирләр. Халг инамына көрә аһунун аһы тутан адам өмүрлүк зарынчы оласыдыр. Онун көзүнүн јашы төкүлән чај гурујар, даш - гаја парчаланар. Маралын, чејранын - аһунун күтләви пәракәндә дүшмәси даһа дөзүлмәздир. Отлаг јери, гачмаға дүзән, кизләнмәјә мешә әтәји, инсансыз даг јамачы јохса...

БИР ҺАШИЈӘ

18 - 20 ил бундан әввәл Аразбоју Нахчывана кедән гатардан чајын о тајында (хүсусән гышда) күнеј јамачларда арын - архајын отлајан, һүркүб - диксинмәдән су ичмәјә енән даг кечиләри,

дејирләр, инди аз көзә дәјир. О тајда, зәннимчә, онлары нараһат едәјәнләр чох аздыр: Дин горујур онлары. Бу тајын һај - һарајыны, тиканлы чәпәрләр бојунча тез - тез һәрәкәтдә олан чијни түфәнкли әскәрләрин һәниримиһ күсдүрүр онлары?

Јохса сон вахтлар чиркләнән Араздан ијрәнибләр? Доғма јерләрә адламаг имканы да даша дирәниб. Әслиндә кәрәк тәбиәтдә күләјә, јағыша, гара сәрһәд олмадығы кими фаунаја да сәрһәд олмасын. Инди бунлары кимә дејирәм, нијә дејирәм - өзүм дә чавабыны тапмагда чәтинлик чәкирәм. Бир ону билирәм ки, тәбиәт сәрһәд хәтти танымыр. Сәрһәдин дә өз гануну вар, нејләмәк олар? Нечә дејәрләр, кәсилмиш башын сачлары үчүн ағламаға дәјмәз. Кәрәк һәр шеји вахтында көрәсән, нәји удмагла, нәји удузурсан ојнуну ибрәт дәрси үчүн тәкрар - тәкрар фикриндә чанландырасан. Тәбиәтә, торпаға, сәрһәд хәтләринә мүнасибәтдә сәрһәдчи һәмишә кәрәкдир. Анчаг бунда тәсәлли тапырсан ки, нә јахшы сәрһәд хәтләри арасында чәмән - отлаг јерләринә, коллугларa, дашлыг - чынгыллыгларa, мәрзләрә әл - ајаг дәјмир, бу да зәһәрли тарлалардан гачан, инсан тәзјигиндән дидәркин дүшән гушларын азад мәскәни, јувагурма, балаартырма јеридир. Конкрет олараг Араз бојунда нејтрал саһәләр, үмумән сәрһәд зонасы гырговулун, турачын, дикәр хејирли гушларын, бир нөв, чанлы музејидир. Бураја бә'зән сағсаған да, түлкү дә сохулур.Тәбиәт бу һаллара дөзүмлүдүр. Она јыртычы да лазымдыр, тәки шүурлу јыртычы марыгда дајанмасын...

Аман, овчу, вурма мәни...

Бу әһвалаты вахты илә "овчулуға мејл салан", лакин һәвәскарлыгдан профессионаллыға кечмәмиш гоча кишинин дилиндән ешитмишәм.

...Күнләрин бир күнү алтдан кејиниб - үстдән гыфылланыб, үстдән кејиниб - алтдан гыфылланыб ова чыхмышдым. Күләјин чәһлимини тутуб кетдим. Сүрүнә - сүрүнә овун мүтләг кечәчәји дар селабын ашағы тәрәфинә ендим. Селабын јамача дирәнән сәмтиндә һәмишә кешикчи боз дашын дибиндә сәндирләјән диши чејраны көзүм алды. Чејраны нишана көтүрүб тәтији чәкмәк истәјәндә елә бил бармағым тәтикдә гуруду. Мәни ваһимә басды. Әлләрим тамамилә гуруду. Дашын дибиндә чејран

дејил, баласыны гучағына басыб ағлајан јарычылпаг бир гадын иди. Өзүмү әлә алыб гошалүләдән патронлары чыхарыб һараса тулладым, түфәнки јерә гојуб биртәһәр ајағымы сүрүјә - сүрүјә гадына тәрәф аддымладым. Көрдүм дөшүнүн јарасындан һәлә да ган ахан чејран елә вәзијјәтдә узаныб, көзләрини јуммушду ки, баласы ону әмә билсин. Баласыны јалаја - јалаја өлмүшдү. Дили көрпә чејранын үстүндә гурумушду. Һансы "маһир овчуса" мәни габагламышды. Ағры чәкән јаралы өзүнү бир тәһәр далда јерә јетириб баласыны дүнјаја кәтирмишди. Түфәнким елә о јандан чыхыб галан олду. Көрпә чејраны гучағыма алыб евә кәтирдим. Бөјүдүб баг - бағатын әркөјүн сакинләриндән бири етдим. Овчулугла белә видалашдым. Тәбиәтин мө'чүзәси иди? Инди өзүм дә өзүмә инана билмирәм... Сонра бу "мәнзәрәни" јүз дәфә ағыр шәкилдә Ашыг Әләскәр көрмүшдү:

"Ананы баладан аралы көрдүм..."

Билмирәм, Низами дөврүндә дилимиздә "тәбиәт" сөзү варды, јохса јох?! Тәбиәт өзү бүтүн зәнкинликләри илә јәгин ки, варды. Јохса Низами нәинки орта әср, һәтта XIX әср тәбии мәнзәрәсиндән әсәр - әламәти галмајан Бәрдәнин көзәллијини нечә јүз ил әввәл һәрарәтлә тәрәннүм етмәзди.

Билмирәм, Низамидән Ашыг Әләскәрә гәдәр кечән дөврдә дилимизә (поетик дилимизә) "инсаф" сөзү нә вахт дахил олуб? Инсаф сөзүнү дејә билмәрәм, тәбиәтә мүнасибәтдә инсаф өзү чохдан бәргәрар иди. "Дин нәфәси", "Аллаһ зәһми", "Аллаһ горхусу" варды. Ашыг Әләскәрә, даһа доғрусу, бир аз сонра Сәмәд Вурғуна јахынлашанда бу тәбии тәрбијә, тәнбеһ формасы күлүш һәдәфинә дөнду. Буну чох кичик чәримә вә ја төһмәт әвәз еләди. О да нә шәкилдә? - Ов галаған олдуғу һалда белә ов дәрисинин алғы - сатғысына фикир верән, галаған гојанлар санки "јухулу идиләр", "мүркүлү идиләр". Лакин халгын мүдрик тәбәгәси бүтүн заманларда сөзүнү сәнәтдә дејирди.

Бүтүн һарај, бүтүн һавар, бүтүн вургу һәдәфи буна көрәјди: "**Ананы баладан аралы көрдүм**". Бундан бөјүк фачиәни тәсәввүр еләмәк мүмкүн дејил: буну ешитмәјән чәмијјәтин гулағы кардыр, бу "мәнзәрәни" көрмәјән көзләр кордур.

Кедирдим, күзарым дүшдү булаға
Овчу бәрәсиндә маралы көрдүм
Јатыб инилдәјир, дуруб бојланыр,
Бир нечә јериндән јаралы көрдүм.

Залым овчу ону алыб нишана
Дәлиб үрәјини, бојајыб гана.
Јыхылыб, чеврилир о јан - бу јана
Кәсилибди сәбри - гәрары көрдүм.

Тәбиб олсам јараларын бағларам,
Синәм үстүн дүјүнләрәм, дағларам.
Әләскәрәм, чајлар кими чағларам.
Ананы баладан аралы көрдүм.

Бәлкә дә Әләскәрин үмумиләшмиш фәрјады бу үмумиләшмиш мисраны аләмә ешитдирмәк үчүн иди? Белә бир фачиәни төрәдән чәмијјәтин тәбиәтдә мәскән салмаға һагты вармы? Бурада мәсәлә тәкчә марал мәсәләси дејил. Бу, чејран да, чүјүр дә, әлик дә, јашыл палыд да, јүз иллик сәрв ағачы да ола биләрди. Мәсәлә јухарыда дедијим инсафын варлығы, онун чәмијјәт вә тәбиәтдә бәргәрарыдыр.

С. Вурғун дүнән, лап дүнән демәмишдими: **"Овчу, инсаф елә, кечмә бу дүздән!"**. О әл ки, о тамаһ ки, ов дүзүнә чыхды - чинајәт еләмәлидир. Бу вәрдиш онун ганына һопуб. Онун гаршысыны дүзә чыхмамышдан алмаг лазымдыр. Овчулуға мејл саланларын гулаглары "аман овчу, вурма мәни" јалварышына һеч чүр алышмамышды, алыша да билмәзди. Әслинә галса бу сәс чох "гәдим" сәсди. XX әсрин дар дәрәләриндә чохдан итиб - батыб. Јалныз ону сәнәткар үрәји ешитмәјә гадир иди.

Нәби Хәзри бу сәси ипли горугда јашадан дашыјычылары илә көзләнилмәдән үз - үзә кәлмишди. Јалныз сөзә күчү чатмышды. Көврәк бир сәмимијјәтлә онлары инандырмаға чалышмышды:

Мән овчу дејиләм, марал, ај марал!

Бу јазылмалылары көрлүкчә, көрүнмәлиләри јаздыгча мәнә

елә кәлди ки, күндоғандан күнбатана доғру ајағы јерлә сүрүнән, башы көјә диранән бир гара туфан һәрәкәтә кәлир. Гәдимләрдән, чох гәдимләрдән бизим әсрин әвәлләринә доғру бөјүк марал сүрүсү ирәлиләјир. Бу сүрүдән азча аз олан инсанәтли, инсанајаглы, чанавар башлы адамлар әсл чанаварлара гошулуб маралларын гаршыда ағзыны ачмыш бир дәрәјә доғру говурлар. Даш дибиндә, кол дибиндә, селаб ағзында марыға јатмышлар исә бәрәдән кечәнләри бир - бир дәнләјирләр. Илаһи, бу нечә дәһшәтди. "каш бу јуху олајды!" - дејирәм - әсрин дәрин јухусуна кетмиш инсафы галмышлары сәсләдим. "Чох јатмышыг, дедим, - белә кетсә јухудан ајыла билмәјәчәјик. "**Көрүм ајылмаја кеч ајыланлар**". Мән өзүм дә гундаға јатдым. Бу вәзифәни дә өз үзәримә көтүрдүм:

Балалы чејрана, заһы марала
Тушланан көзләрә күллә тушлајам.

1989

НУР ХОНЧАСЫ

Баһар, истәклимсән башдан-бинадан,
Ән көзәл гызысан сән тәбиәтин...

Мәнә елә кәлир ки, бу, әлли ил, јүз ил әввәлин ше'ри дејил. Бу, нә вахтса - мин ил, ики мин ил, үч мин ил бундан өнчә баһарын гојнунда јаз ишығына, јаз һәрарәтинә адаш доғулуб.

Инсан тәбиәти ојанышa сәсләјән мәгамда өзү һәлә мүркүлү имиш. Ајырд еләмәк чәтиндир: инсан әввәл ојаныб, јохса тәбиәт?! Инсан тәбиәтләшдикчә, тәбиәт дә инсанлашыб. Әкс һалда һеч бири ајрыча варлыг кими өзүнү јашада, өзүнү сәјкәнәчәксиз гоја билмәзди.

Јадымдадыр, 20-22 јашында бир дәфә узун өмүрлү, јүз јашлан чох јашамыш бабамы сорғу-суала тутдум. Новруз бајрамынын јашыны мүәјјән еләмәк истәдим. Бабамын бабасы Шаһсувар кишинин, Шаһсувар кишијә бабасы Нағдалынын, она да бабасынын... дедији сөзләрин учундан тутуб чөзәләмәјә башладым. Тәхминән 7-8 јүз ил вараглaдым. Јенә дә Новруз бајрамынын әзәлинә кедиб чыха билмәдим, дәһнәдән су ачыб-бағлаја билмәдим. Гәдим тарихин гәдим мә'луматындан јапышдым: әмәк нәғмәләри нә вахт јараныб, һолаварлар нә вахт мејдана кәлиб, әкинчи-сәпинчи тарлаја нә вахт чыхыб? Үмумијјәтлә, тарла нечә јараныб?

Ағлым кәсән күндән "Кәл-кәл а јаз күнләри"ни охумушам. Бәлкә бу нәғмә онун мүәллифинә једди арха дәнәниндән - улу бабадан нәтичәјә вә ја көтүкчәјә бир пычылты илә, көтүкчә шаир ону алыб јашадыб. Бу, садәчә нәғмә дејил, нәсилләрдән нәсилләрә өтүрүлән ушаг хорудур. Илләр өтдүкчә, јүз илликләр бир-бирини әвәз еләдикчә онун формасы дәјишиб, мәзмуну исә нечә варса, еләчә галыб. Она көрә дә һеч бир фәлсәфи мәнаја бој вермир, ушаг әгидәси кими тәмиз, ајдын, булаг сују кими дурулур. Ушаг һеч билмирди ки, бу ахшам күрсү үстүнә једди ләвүн дүзүләчәк. Ушағын чанында од галамаг, "ағырлығым,

угурлугум..." севинчини одла бөлүшмәк һәвәси јашајыр. Бурада һәр шеј тәбиидир, һеч бир гурама јохдур.

Ушаг нә биләјди ки, гоншу ушагын нәнәси очаг јанында пловун дәмини көзләјир, өз нәнәси исә нәвәләрини нечә севиндирәчәјинин хиффәтини чәкир.

Бә'зән гыш чох сәрт кәләрди, март ајында новрузкүлүнү көрдүм дејән олмазды. Белә мәгамларда гочалар күнеј јамачы гарлы көрүб нараһатлыгларыны билдирәрдиләр:

Бири бизә јағыдыр,
Бири чәннәт бағыдыр,
Бири јыгыб кәтирир,
Бири вуруб дағыдыр.

"Бири бизә јағыдыр" - она көрә ки, јаз әкини кечикир. Әкинчи кечикир, гошгу һејванларыны хамдан чыхармалыјыг. Күнејләрдә гар тәзәчә тәрләмәјә башлајыб, гузејләрдә исә гыш гары һәлә мөһкәм дирәниб јерә. Бә'зән исә елә бил март ајында һәр јер гупгуру олур, јолларда тозанаг гопурду. Бу да әкинчинин үрәјинчә дејилди: гышын гыш јери вар, јазын јаз јери. Һәлә нечә әср бундан әввәл Хәтаи дејиб:

Гыш кетди, јенә баһар кәлди,
Күл битдүвү лаләзар кәлди.
Гушлар гамусу фәғана дүшдү,
Ешг оду јенә бу чанә дүшдү.

Араларында заман мәсафәси олса да, ше'р мүәллифләринин баһара мүнасибәтләри чох јахындыр. Чүнки араларында дил көрпүсү вар, поетик ән'әнә көрпүсү вар. Гушлар јенә әввәлки һәвәслә охујур, сулар ејни аһәнклә ојур. Кој елә һәмин көјдүр. Күнәш елә һәмин күнәшдир. Илк бахышда нәзәрә чарпачаг дәјишиклик јохдур. Амма диггәтлә бахсаг, булудларын рәнкини јердән галхан һис-гурум хејли дәјишдириб.

"Ән көзәл гызысан сән тәбиәтин!".

Нечә тәбии вә сәмими дејилиб: көзүнүн одусан!

Сәнәтдә өз аләми, өз јени сәси илә јазын көзләринә баха-баха нәғмәсини охујур шаир:

Баһар кәлиб јурдумуза,
Сулар дилли,
Чөлләр-күләш,
Көјләр гызыл.
Тәбиәтин нур хончасы,
Күл гончалы кәлин гызы-
Баһар кәлиб.
Елә бил ки, бөјүјәрәк,
Муған олуб күнәш бојда,
Азәрбајчан торпағы да
Чаһан бојда...

"Баһар, истәклимсән..." Амма баһарла бағлы бәзи адлары јаддан чыхармышыг. Һаны Новруз адлы оғлан? Сәмәнкүл, Тәркүл, Күлсәнәм, Күлјаз, Күлчөһрә, Күллү вә бу гәбилдән олан дикәр гыз адлары? Бу адлар санки јазын кәлишинә шаһид иди.

Јәгин јахын илләрдә заман јазла, күл-чичәклә бағлы адларымызы да гајтарачаг.

Јенә дә гејри-ади дејилишә гајыдырам, һара тәләсирик?! Нијә тәләсирик?!

Ајды-илди кәлиб кечир өмүрдән,
Тәләсирик, көрән јаза нә галды?

1989

ДАНЫШЫРЫГ ВӘ ЈАЗЫРЫГ ДА

Нә гәдәр данышырын, һарада вә нечә данышырыг... һесабы јохдур. Һеч вахт олмајачаг да. Чүнки о гәдәр данышырыг ки, дејәнин дили јорулур, ешидәнин гулагы. Әсл бәла ондадыр ки, данышмаг хатиринә данышан нә данышдығыны ешитмир, ешидән исә нә ешитдијини анламыр. Анчаг елә беләчә ешидир, гулағынын "гапағыны" көтүрүб динләјир вә сонра да гулағынын "гапағыны" бағлајыб, өзүнүн јаратдығы "лал-кар" дүнјасында мүркүләјир. Көзләри довшан көзләри кими ачыг олур. Мәгам кәлдикдә топ күлләси кими јериндән гопур вә көздән итир. Бојнунун далында да үстүнү түк өртмүш көзләри мөвчуддур. Кимин вә нәјин ону говдуғуну јахшы көрүр. Бу ојунун чидди дејил, зарафат олдуғуну вәһши һејванлара хас һәссаслыгла дујар-дујмаз чөмбәлиб отурур вә күләкләрин һарадан әсдијини тәјин еләмәјә чалышыр. Бу гәбил достлара инанмаг олмаз, бу гәбил дүшмәнлә дә ајрылыгда вурушмага дәјмәз. Биринчиләр горхагдырлар, икинчиләр һијләкәрдиләр. Горхагла һијләкәр ејни чүр бирләшир. Һеч, бирләшмә "конфрансы" кечирмәдән, кимә, нәјә гуллуг еләмәк мәрамларыны билдирмәдән...

Бу икилијин бирлијинә гаршы бу атүстү бирлик јарамаз.

Бирлик гаршылыглы һөрмәт, гаршылыглы күзәшт, мәсләк вә әгидә үмумилијидир. Бирлик, һәр шејдән әввәл, тәрәфләрин бир-биринә гаршы адлымыдыр. Бөјүк одур ки, һесаб апармыр - ким биринчи адлым атды, ким икинчи... һәмишә халг бөјүкдүр. Һансы вәзифә саһиби олурсан ол, халга өвладлыг еләмәлисән. Чобан ата "академик оғул" арасында сәвијјәни гәтијјән өлчмәк олмаз, тәрәзијә гојмаг јарамаз. Халгла мәркәзин баглылыгы - мүнтәзәм диалога әсасланмалыдыр. Халгын бөјүклүјү ондадыр ки, она гаршы бир адлым атдын, о сәнә беш адлым, он адлым, јүз адлым атачаг. Бизим гурулушун јетмишдән артыг јашы вар. Коммунист Партијасынын јашы ондан хејли артыгдыр. Бу гәдәр фәалијјәт дөврүндә онларын елә сәһвләри олуб ки, инди ашкарлыг ме'јары илә јанашсаг, демәк олар ки, бу сәһвләри һеч

инди ушаг да еләмәз. Биз Халг Чәбһәсинә мүнасибәтдә тез һөкм вердик вә вермәкдәјик. Ахы онун јашы икидир. Педагогларын тәбиринчә, ушағын тәлим - тәрбијәсиндә үч әсас ме'јар нәзәрә алынмалыдыр: анлаг сәвијјәси, јаш хүсусијјәти вә сагламлыгы. Бәс белә исә онларын "сагдан, солдан, өндән вә архадан" тәнтик вәзијјәтдә дөјүлмәсинә, өзүнү дүзәлтмәјә чагыраркән бүдрәмәсинә шәраит јаратмаг нә дәрәчәдә објективдир? Мән Халг Чәбһәсинин һәјат вә фәалијјәтиндә долајы јолла - јаздыгларымла иштирак етмишәм: мәктубларымла, бә'зән дә ше'рләримлә онлары алгышламышам вә ја гүсурларына диггәт јөнәлтмәјә чалышмышам. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу "чәбһәни" тәшкил едән чохлуг әсасән, елә бир һүгуги биликләри, "дипломатик тәчрүбәси" олмајан чаванлар иди. Бунлар "әләниб" сечилмәли, вәтәндашлыг гејрәти дедијимиз кејфијјәтә јијәләнмәли идиләр. Белә чыхыр ки, бу чаванлар һәлә өз мөвгеләрини тапмајыбса, һәр чүр чәзаја лајиг олмалы, өлдүрәнләр һаглы, өләнләр исә һагсыз имишләр. Бу күнләрдә мәркәзи мәтбуат сәһифәләриндә биринчи рүбүн планларынын јеринә јетирилмәсинә даир статистика мә'луматыны охудум. Вәзијјәт елә тәһлил олунур, елә тәгдим олунур ки, аз гала өлкәнин игтисади тәнәззүлүндә әсас күнаһкар бизик. Белә тәгдиматлардан чидди нәтичә чыхармалыјыг.

Дәфәләрлә дејилмиш һәгигәти бир дә тәкрар едирәм ки, биз республика һөкумәтинин платформасына, онун республиканын игтисадијјатыны бөһрандан чыхара биләчәк планларына көмәк етмәли, сәлаһијјәтини горумагда өз бирлијимизи нүмајиш етдирмәлијик.

Бирлик... минин бир олмағы, һәгиги мә'нада, бирин мин олмасы демәкдир. Бөјүк Толстојун белә бир кәламы вар: әкәр нагис адамлар (о, парочные људи дејир) бирләширләрсә вә бу бирлик мүәјјән гүввә тәшкил едирсә, онда јахшы адамларын бир јолу вар - онлар кими олмаг.

Тәәссүф ки, биз чох заман тәһрикчиләри, даш атыб башыны тутан, гара-гышгырыг саланлары дәрһал өз ичимиздә ахтарырыг, тәһлил апармадан, күнаһкарын күнаһкарлыг дәрәчәсини мүәјјән еләмәдән, сәбәблә нәтичә арасындакы мәсафәни өлчмәдән. Мән

јурдумузун кешијини чәкә билән бүтүн оғул вә гызларымызы әјилмәз, гырылмаз бирлијә она көрә чағырырам ки, бизим силаһымыз јохдур - силаһланма мәгсәдимиз дә јохдур. Силаһланмаг олар дүшмәнә гаршы, јаделли ишғалчыја гаршы... Бир чајын саһилиндә, бир дағын әтәјиндә, бир јағышын, бир күләјин дөјдүјү әразидә јашајан гоншуја гаршы... силаһ ишләтмәји баша дүшә билмирәм. Сөз олан јердә бүтүн гејри гүввәләр һүгугуну итирир.

Бу бирлијә чағырыш индиликдә бир мәкан дахилиндә кимә вә нәјә лазымдыр? Өзүм өз суалыма чаваб верирәм: һазырда мәнә чох јахын олан конкрет бир әразидә инсан һүгугу тапдаланыр. Ушаға күллә атылырса,гадын тәһгир олунурса, гоча һөрмәтдән дүшүрсә, бу әдаләтсизлијә гаршы хејирхаһ инсанларын бирлији лазымдыр. Мән иргиндән, миллијјәтиндән асылы олмајараг Аллаһын јаратдығы бәндәнин кешијиндә дурмаға һазырам. Чағырыш, һарај һәмишә көмәјә мөһтачлыгдан доғур. Бу бирлик она көрә лазымдыр ки, бурада мин илләрлә мәскунлашыб јашајан конкрет торпағы, Вәтән дејилән әразини өзүнә јурд - јува еләмиш, башыны ашағы салыб тохум сәпән, јер белләјән, әкән - бичән адамларын талеји мәсәләси вар.

Сон 5-6 илдә бизим ән бөјүк газанчымыз ашкарлыгдыр. Ашкарлыг мүһитиндә өзүм үчүн ајырд етмәк истәјирәм: бу нечә олур - буна тәһрикчилик дејән, гејри-мүнасиб һәрәкәтли дејән, гәбаһәтли (бу фәалијјәтин тәркибиндә чинајәт үнсүрү варса, ону дејәк) дејән - бизим зијалылара тәтбиг олунанда о, һәбслә нәтичәләнир. Амма башга халгларын зијалысы үчүн белә, бундан јүз гат артыг "фәалијјәт" депутат күрсүсүнә чох асан јола чеврилир. Елә Русијанын өзүндә онларла белә фактла үзләшмәк мүмкүндүр. Бурада һаглы олараг өзүмүн өзүмлә үз-үзә отурмагым кәлир: Вәтән сәнә оғул десә нә дәрдин...

Вәтән мәнә оғул дејә биләр, бәлкә дејир дә; анчаг мәним һаггым вармы бу һөрмәтә, бу һагга? Вәтән оғлу, Вәтән гызы бүтүн һүгуглары дахилиндә истәдији (даһа доғрусу, онун үрәјинчә олан) бир мәкана тутаг ки, Тәбризә, Әрдәбилә кедиб - кәлмәк истәдикдә онун оғул дедији адам она гаршы олан лүзумсуз мәһдудијјәтләри гыра билмирсә... онун шәрәф јүкү

дашымаға һаггы вармы? Хејр, јохдур. "Бир" сөзүнә "лик" шәкилчиси она көрә гошмаг лазымдыр ки, ..."бирлик" (ми?) сөзү имтаһана чәкилсин. Әкәр о варса онун күчүндән (мән биринчи нөвбәдә онун ағыл күчүнү, сијаси күчүнү, дипломатик күчүнү нәзәрдә тутурам) нечә истифадә олунур? Әкәр олунмурса, елә јол үстүндә өлүм јухусуна кетмиш бир боз - чопур дашдан, гара гајадан јапышмаг даһа јахшыдыр.

Әкәр бирлик өзүнү бәшәри демократијаја тутурса, өз демократик иш платформасында, бүтүн мәгамларда, бүтүн заманларда инсан дүшүнчәсини, инсан фикрини буховлардан азад көрмәк истәјирсә; әкәр һеч кими һәдәләмирсә, һеч кимин һүгугуна тохунмурса, әксинә "әдаләт уғрунда", "әдаләт кешијиндә" шүары илә чыхыш едирсә, һәм дә һисси фәалијјәти әгли фәалијјәтинин "нәзарәти алтында" һәрәкәтдәдирсә, белә бирлијә мин алгыш! О чохдан јаранмалы иди, јаранмышса да чохдан өзүнү тапмалы иди; һәм дә танытмалы иди.

Әкәр бу дејиләнләри бачармајыбса вә бачармырса, белә әфәл бирлијә нә јер верилмәли, нә дә хитабәт күрсүсү.

Бу јахынларда санки гуру чај дәрәси илә јухарыдан ашағы кәлән бир ејһам гулағыма сызды. Елә мәсәләләр вар ки, онлар орталыға атылан мәгамда дондурмалы, "тиражы" дәрһал дајандырылмалыдыр. Бу ејһам онадыр ки, бу јолдаш өзүмүзү өзүмүзә гаршы гојмаг мејлиндә иди. Дилимиздә чохдан гурујан чајыра дөнән "һаралысан" дамарына јенидән ган ахытмаг "тәшәббүсүнүн" "јени мүәллифи" олмаг фикрини чох инчә шәкилдә ифадә еләди. Хејр, "јолдаш тәшәббүскар", бу мејл, - баш гатмаг "һүнәри" даһа вәсигә ола билмәз. Бунун нә кими нәтичәләр вердијини вә верә биләчәјини халгымыз чох јахшы баша дүшүр. Ајры тәшәббүсүн варса, бујур ирәли!

Белә бир мәшһур мәсәл вар, дејирләр: Гурд нә билир гатыр баһадыр. Мәсәлин о бири үзүндә башга гәнаәтлә гаршылашырыг; гурд јахшы билир ки, гатыр баһадыр. Мәһз баһаны парчаламасына кирәвә ахтарыр. Гурд диггәти анчаг белә олмалыдыр, беләдир дә! Башга мисал: Мәһәммәд Һүммәти дамыда галмаз. Бир ағыллы мәсәли ешидир вә дејир: Дамыдан чыхынча чаны да галмаз. Ағыллар вә ағыллылар олмаса, бәшәр

бу күнә галарды: Лај-лај, бала, лај-лај...

Һамымыза мә'лум һәгигәтдир ки, бизим вәзијјәтимиз ағырдыр. Бәлкә чох ағырдыр демәк дә олар. Биздән һеч ким сорушмур ки, "а гардаш, бәлкә бир еһтијачыныз вар, бәлкә бир көмәк әли умурсунуз" Буну дејәнләр аздыр, бәлкә дә елә сәвијјәдә мүнасибәтдән доғур ки, һеч олмаса јахшыдыр. Бизә хош хәбәрләр "гуш димдијиндә" кәлир. Биздән исә "итә даш атмышыг" хәбәри ракет ганадында дүнјаја јајылыр.

Биримиз "Ала дагда", биримиз "Гара дағда" әјләшиб, дағымыздан дәрәмизә даш һелләтмәклә мәшғулугса, јолумузун - изимизин, бағымызын - бостанымызын нә күндә олачағы һамыја ајдындыр. Торпағымызын, сујумузун, һавамызын да нә вәзијјәтдә олдуғуну бураја әлавә еләсәк, ачығыны демәлијик ки, чох дәрин јухудајыг.

Биримиз дикәримизи бу јухудан ајылтмасаг, јуху бизи апарачаг.

Бәдбинлик үчүн әсас вар, анчаг буна ихтијарымыз јохдур, јохдур. Вәтән оғуллары, гәтијјән јохдур! Өз талејинин кешијиндә дајанмағы бачаранлар хошбәхтләрдир.

Башымызын үстүндә көј белә дејир, ајағымызын алтында јер белә дејир, һагдан јапышан халгымыз белә дејир.

1990

БАЈРАМ ОЛДУ, ОЛДУМУ?

Бајрам олду, һеч билмирәм нејләјим?..
Бизим евдә ахта - зоғал да јохдур.

Новруз бајрамы једди лөјүнлә бә'зәнмиш хончасы башында гапылары дөјәндә касыбларын чох күман ки, һамысы (ше'рин кимә мәхсус олдуғуну анлады - анламады, ше'рин галан мисраларыны билди - билмәди) үрәјиндә мүхтәлиф үнванлара јол истәјән бу кәламы ја чидди шәкилдә вәја да зарафатнан дилинә кәтирмәмиш олмазды.

Инди хәјалымын ганадында мүһарибәдән сонракы илләрә (елә мүһарибә илләрини дә бураја гатмаг олар) гајыдырам. О вахт дејәсән һеч бир мәррә - биздә ахта - зоғал јох иди.

"Бизим евдә ахта - зоғал да јохдур".

...Ше'рин мәзмунундан чох формасы, дејилиш тәрзи хошума кәләрди. Нәнәмдән сорушардым: шаир нә билир кимин евиндә нә вар, нә јохдур? Нәнәм чаваб верәрди ки, аллаһ шаирләрә елә ити көз вериб ки, онлар уча Шаһ дағын тәпәсиндән бахалар белә һамынын евини, евинин ичиндә сүф'рәсини көрә билирләр.

"Әт һеч әлә дүшмәз, мотал да јохдур". Анчаг онда әтимиз дә варды, моталымыз да. Инди нә әтимиз вар, нә моталымыз. Кәндләки евимизин һәјәтиндә шахлы бир зоғал ағачымыз вар. Ахта үчүн дә бәс еләјир, мүрәббә үчүн дә. Тәкрар да олса демәлијәм ки, о вахт оланлар инди тамам - камал јоха чыхыб. Мәсәлән, о вахт анам бајрам олачаг күн сары дошаб күпләрини ачарды. Ағзы ачылан һәр дошаб күпү, сары јағ вә пендир моталы күнү сабаһдан кәлинләрин өһдәсинә вериләрди. Гонаг габағына чыхармаг үчүн габлара чәкәр, "һеч билмирәм, нејләјим" дејәнләрә ајрыча пај ајрылларды. "Кимин нәји вар" мәсәләләри бир аз сирр кими иди. Чохлары өзүнү тох кәстәрәрди. "Бирин беш олсун, бешин он олсун, онун јүз олсун" дејәнләр, гоншусуну да севиндирәрди өзүнү дә. "Кимин нәји јохду" сирри исә сирр дејилди. Һамы јахшы билирди ки, мәсәлән, Дәрјәтгулу киши чох касыбдыр, евиндә дүјүсү дә јохдур, јағы да. Онда чевик оғлан

ушаглары һәмин кишинин пајыны вахтында онун евинә јетирәрдиләр. Инди гәзетләр адамлары рәһимдиллијә, бирлијә чағырыр. Онда да чағырырдылар. Бу вәзифәни ел адәти, ел тәәссүбкешлији илә, "инсаф, вичдан нормасы" илә јеринә јетирирдиләр. Биз бу күнүн ән "һүндүр" јериндә дајаныб сабаһа, сабаһын сабаһына баха билмирик. Үфүгүн "о бири үзү" илә аз марагланан халгы илә. Бәс белә олан һалда тәбиидир ки, биз о күнләрдән бу күнү көрә билмәздик. Анчаг там олмаса да, мүәјјән гәдәр көрмәлијдик. Нә исә, дејирләр ки, "кәсилән башын сачлары үчүн ағламазлар". Башымыза нә кәлдијини, нә кәләчәјини билмәк үчүн бунлары вахтында тәрәзијә гојмалы, вахтында нәтичә чыхармалыјыг. Бундан өтрү елә нөгтәләр сечмәлијик ки, орадан кечиб кәлдијимиз јоллар, ја да бу јоллары бир - биринә чалајан көрпүләр, һәрдән аздығымыз думанлы дәрәләр, сүрүшүб јыхылдығымыз ашырымлар, бизи див кими сүмүрүб удмаг истәјән учурумлар ајдын көрүнсүн. Дедијим нөгтәдән диггәтлә баханда бизи кәлмәмишдән тәнтидән "батан сијасәтимиз јох иди", көрүнмүрдү. Анчаг бу гәдәр касыб олмајан базарымыз вар иди. Буну садәчә олараг белә ајдынлашдырмаг истәјирәм. Онда тутаг ки, бизим бир нечә гоз ағачымыз вар иди. Онлары сентјабр ајынын орталарында чырпыб бир нечә күн гурутдугдан сонра торбалара јығырдыг. Гышда јејилән јејилирди, јејилмәјәни хурчуна јығыб кәһәр атын белинә ашырыб, рајон мәркәзиндәки алычысындан сатычысы чох олан базара чыхардыб сатырдыг, мүштәри сејрәклији һисс едән кими атымызын чиловуну Араз гырағына - бөјүк шәһәрә дөндәрирдик. Јүзү бир манатдан (гијмәтә бир фикир верин) тезчә хырыд едәјиб мөвүз, кишмиш, ширнијјат вә үмумијјәтлә хушкәбәр алыб, једдиләвини тәшкил едән хушкәбәрлә кери дөнәрдик. Һамы бу вә буна охшар јолла нә исә алар, нә исә сатар, өз әзиз күнүнү - Новруз бајрамыны шад - шалајын кечирмәјә чалышарды. Мән ән чох јадымда галан гајнар ушаглыг илләримдә көрдүкләрими нәзәрдә тутараг ону демәк истәјирәм ки, халг өз бајрамыны истәдији сәвијјәдә, горхусуз кечирмәји бачарырды. Вә кечирирди дә. Бу сон илләрдә халгын бојнуна миннәт гојулур ки, Новруз бајрамыны бизә јухарыдан верибләр.

Куја, јенидәнгурма сијәсәти олмасајды, куја јухарыдан Гызгаласынын јанындакы бәзәкли фајтон сүрәнләр, зурна - гавалчылар чыхмасајдылар, тәнтәнә дә олмазды.

Тәнтәнә јахшы шејдир. Инди Новруз бајрамы јүксәк дөвләт сәвијјәсиндә гејд олунурса, јахшыдыр. Бунун үчүн дә халгымыза сағ ол демәлијик. Бунларын һамысынын мүәллифи халгдыр.

Халгдыр тохум сәпән, полад әридән,
Севән бизләри дә өзүндән артыг.
Биз исә бадәләр далында бә'зән
Онун талејини имзалајырыг.

Елә чыхмасын ки, мән дә "онда" вә "инди" мүгајисәси илә нәјисә мүтләг гәбул едирәм вә нәјисә мүтләг инкар едирәм. Мәним зәннимчә, мүтләг һәгигәт дә һардаса нисби һәгигәтин чазибәсиндә мөвчуддур вә ја әксинә нисби һәгигәт дә "јаначағынын" ән азы, јарысыны ону инкар едән гүввәдән алыр. Мә'лумдур ки, инсан тәкчә чөрәклә јашамыр. Анчаг чөрәксиз јашамаг да мүмкүн дејил. Тәкчә мә'нәви тохлуг да јашајыш васитәси олмур. Бу, вурма чәдвәли кими ајдындыр; ушаг сүд јемәлидир, гоча чај ичмәлидир, чаван әтлә гидаланмалыдыр вә с. Вәзијјәт инди кәлиб елә бир сүрүшкән јохуша диրәниб ки, даһа вәдләрлә инсаны "дојурмаг", сабаһа инандырмаг мүмкүн дејилдир. Ахы сабаһын да мүәјјән бир мүддәти вар. "Јахшы јашајырсан вә јахшы јашајачагсан" сөзүнү тәлгин етмәк чәтиндир, чох чәтиндир. О гуртаранда сөз дә гуртарыр. Вә инсан өмрү дә 300 ил, 500 ил дејил, һәм дә һәр бир адам өз өмрүнү јашајыр. Һеч бир һалда кәләчәјин хошбәхтлији бу күнүнүн бәдбәхтлијинә хош өмүр әлавә едәјә билмир. Инди вә онда ...Онда биз санки севинмәји даһа јахшы бачарырдыг.

1945-чи илин 9 мај тәнтәнәси јахшы јадыма кәлир. Сон илләрдә мәркәзи мәтбуатда Сталинин шәхсијјәтинә пәрәстишә даир чап олунан бә'зи мәгаләләрдә Сталини аз гала Һитлерлә ејниләшдирир вә аз гала долајы јолла Алманијанын Советләр Бирлијинә гәфил һүчумуна һагг газандырырлар. Вә куја алман халгы бу мүһарибәнин тәрәфдары вә сәбәбкары дејилмиш. Мән

бир ше'римдә демишәм:

Алман халгы өзиләндән сонра ајылды...

Мән бу мәсәләјә мүнасибәтдә һәр һансы бир тарихчијлә мүбаһисәјә киришмәјә һазырам. Бу фактдыр ки, икијә бөлүнмүш (вахтыјла чох һаглы бөлүнмүш) Алманијанын бирләшмәсиндә Советләр Бирлији әсас вә һәллечичи рол ојнады. Башда Америка Бирләшмиш Штатлары олмагла 30-дан артыг ән гүввәтли дөвләтләрин Ирага гаршы чох ачы нәтичә верәчәк мүһарибәјә башламасы көстәрир ки, Алман милитаризми көјәрмәк истәјир вә онун һәмин рекионда иштиракы чох шеј дејир. Дүнјанын демократик гүввәләри бу вәзијјәтә ајыг көзлә бахмалыдыр. Һитлер Алманијасы көјәрә биләр.

Дүнјанын ишләри чох долашыгдыр. Бу долашыглыгын зәрбәси бизә дә дәјә биләр. Бүтүн бу мүрәккәб ишләрдән баш чыхармаг үчүн милләтин, халгын бу вә ја дикәр чәһәтә мүнасибәт мејлини дүзкүн тәјин етмәк ушагдан бөјүјә һамыны дүшүндүрмәлидир. Кәләчәк хиласымыз вә ничатымыз бу мејилдән чох асылыдыр.

Биз инди ајры-ајры рекионларда јох, бүтүн дүнја мигјасында галын чән - думанда јолуну итириб, азмыш вәзијјәтдә олан сәјјаһ кимијик. Чәһәтләри дүзкүн тәјин етмәк өзү бир елмдир. Бу елмә јијәләнмәк чәтиндир, мүрәккәбдир, амма мүмкүндүр. Әкәр мүмкүндүрсә, демәли, јашамаға, өзүнү тапмаға кедән јолу һәлә итирмәмишик.

Дүнјада чох аз халг вар ки, хејир - шәрини, тој вә јасыны, бајрамыны өзү тәк гејд еләсин. Гоншу халглар да мүәјјән гәдәр (хасијјәтинчә, адәтинчә) бу хејир - шәрдә иштирак еләјир. Инсан һәр јердә инсандыр, һәр јердә хејир -шәрә, әдаләт әдавәтә гаршы чох заман галиб кәлир. Бу мәнада вахты илә дост олдуғумуз, јолдашлыг еләдијимиз, ән әсасы гоншу олдуғумуз, гоншулуг ганунларына табе олдуғумуз чох јердә ерманиләр (бизим кәндлә, бизим гәзада, бизим маһалда) бизим бајрам шәнлијимиздә иштирак еләр, бизи тәбрикә кәләр, кирвә кирвәни гонаг чағырарды вә с. Биз дә онларын "гызыл јумурта" бајрамларына вә дикәр бајрам, тој - јас мәрасимләринә еләчә. Белә көрүнүр ки, узун мүддәт кечмиш мүнагишә, уму - күсү вә

с. мәсәләләр унудулуб. Үрәкләрдә кизли галан кин - кидурәт вә ја чапыгларын үстүнү "Октјабр ингилабынын" тозу хәфифчә өртүбмүш. Узун илләрин бејнәлмиләлчилик тәблигаты һечә бәрабәр имиш. Кирәвә дүшәндә бу тозу үфүрүб мәсәләнин үстүнү ачанларын бујнузу көрүнән мәгамдан истифадә едән милләтчиләр мејдана чыхыб өз чиркин әмәлләрини ишә салдылар.

Бајрам олду... Бајрамлы күнләр ичәрисиндә бајрамсыз күнләр јаддан чыхмыр. 90-чы илин јанварында шәһид олан огул вә гызларымызын илини гејд еләдик. Мән өзүм дә јаздым ки, "даһа ағламајын, башынызы дик тутун!" Инди дә о дедикләримин үстүндә дурурам. Амма һәр Новруз бајрамында гәбир үстүнә кәлән анаја нечә "ағлама" демәк олар?

Дүнјамызын, елә дә јурдумузун вәзијјәти мүрәккәбдир, чох мүрәккәб. Бу мүрәккәб дүнјада бизим карванымызы сәһранын ортасында лүт - үрјан гојуб, өз ичинә чәкилиб, өзүнү көрмәмәзлијә вуран да тапылачаг. Бизи һазырлыгсыз көрүб, чөрәксиз дә гоја биләрләр. Бәлкә залым дүнјанын елә гүввәләри вар ки, марыгда јатыб аддымы бүдрәмәјимизи, һәрәмизин бир тәрәфә чәкилмәјини көзләјир. Бир мәгам әлә дүшән кими паслы гылынчы илә үстүмүзү алачаг. Јашы дохсаны һагламыш, гоншумуз гоча киши илә лифтә миниб дүшәндә, чөрәк алмаға кедәндә мүасир һадисәләри тәһлил едир, өлкәнин, дүнјанын вәзијјәтинә мүнасибәтимизи билдирирдик. Һәр јердә јалан, һәр јердә алыб - алдатмаг, адамлар бир-бирини дидир, јејир, аличә евләр идарәсинин мүдириндән тутмуш баш назирин көмәкчисинә гәдәр һамы халгы садәләвһ јеринә гојуб, истәдији вахт вәдә верир, истәдији вахт кери көтүрүр, истәдији вахт дедијини редактә еләјир вә истәдији вахт бу редактәнин она мәхсус олмадығыны сүбут еләмәјә чалышырлар.

Бә'зән мәркәз өзү "мәркәздән гачма гүввәси"нә тәкан верән ролуну ојнајыр. Бу илки бајрамымыз көр һәлә нәләр көстәрәчәк. Чох шеј ола биләр, һәр шеј ола биләр. Бу "чох шеји", бу "һәр шеји" лазым сәвијјәдә гаршыламаға һазыр олмалыјыг, сөзүн һәм мүсбәт, һәм мәнфи мә'насында.

Илаһи, сән өзүн бизи өзүмүздән гору, илаһи, сән бирлијимизи

итирәчәк лагејдликдән гору! Бизим јолумуз үзү күләјәдир, үзү гасырғајадыр, бә'зән исә һардаса үзүмүз өзүмүзә доғрудур. Јолун өзүмүзә тәрәф олан, ола биләчәк һалымызда онун једәјини әлимизә кечириб, истәдијимиз сәмтә јөнәлтмәји бачармаг чәтин олачаг:

Сән дә, еј охучу, өнүмдә дајан,
Сән дә чәк ортаја күнаһыны бир.
Бу күн гапысыны китаб ачмајан
Бир ев мүәллимсиз мәктәб кимидир.

Чәтин вә долашыг вахтларда һәр бир вәтәндаш өз улу сәнәткар бабаларына үз тутуб, заманын батаглыгындан чыхмаг јолларыны өјрәтмәји хаһиш едәјир. Мирзә Чәлил: - Сәнә демәдиммм, а лағлағы, бу јухарыда әјләшәнләрин бостанына даш атма, дашы көјдәчә тутуб дөрд бөләр, дөрдүмүзүн дә алнына јапышдырарлар. Күл кими белиндә дуз јүкү дашымагдан белләри јағыр олмуш атдан - ешшәкдән јаз, нә һарада чыхмағындан хәбәрин олсун, нә дә кимин нә јазмағындан. Чаным - көзүм, нә тәбиәт, нә мешә, нә еколокија (адыны тәләффүз дә еләмәк олмур) сонра "Молла Нәсрәддин" кими 25 ил нәдир, һеч 16 иллијини дә гејд еләмәјә гојмазлар. Мән һа демәмишәм, аталарымыз дејиб: "Ач гулағым, динч гулағым". Бир гәдәр тәвазөкар олмаг лазымдыр. Башсызларын һәмишә башы гарышыг олур. Ашағыдакыларын да өз сөзү јохдур. Көзләјин, көрүн нә вахт башчылар "башыны гашымаға" вахт тапды, бундан сонра ондан ашағыдакылар "башыны гашымаға" мачал тапарлар. Ола биләр ки, онларын башы бу мәгамда гашынмасын, онда, әзизләрим, бу даһа мәнлик иш дејил. Мәним вәзифәм мәсләһәт вермәк иди. Ону да јеринә јетирдим. Индән белә бу ишләр бизлик дејил. Бәс кимликдир? Мәним билдијимә көрә бу ишләр халглыгдыр. Әкәр охумаг истәјирсә, јахуд билмәк истәјирсә, нечә ки, бөјүк дөвләтләр кичик дөвләтләри беләдән-белә, еләдән-еләә говур, бундан нијә зовг алыр, нечә зовг алыр... Онда зәһмәт чәкиб бу доғма дөвләт вә ја һөкумәтиндән кағыз истәсин. Бу кағызда да мәтбуат ишчиләри сөзләрини көчүрдүб, гәзет вә

журнал ишчиләри үчүн дә биринчи шәрт охумагдыр. Кимсә бир вахт дејиб ки, охумаг јахшы шејдир. Демәјибләр ки, кағыз тапмаг да јахшы шејдир. Бурада јахшы дејибләр ки, базара мүнасибәтин нечәдир? Јадда сахламаг лазымдыр ки, бу кағызын дәјәринин 50%-ни мәтбуаты јајан идарәјә бағышламалысан, галан 50%-ни дә ким нечә бөләчәк, Аллаһ билир!

Нәһајәт, бүтүн зоғаллары, гоғаллары, моталлары, "дахили дүнјамызда" әритмәк үчүн нәјимиз чатмыр. Бурда Вагиф бәј белә дејиб:

Вагиф, өјүнмә ки, камалымыз вар,
Аллаһа шүкүр ки, камал да јохдур.

1991

ТОРПАГ, НИЈӘ АҒАРМЫСАН?

Мәнә елә кәлир ки, биз һәр шеједән јазмағы адәт еләмишик. Вә јадымыздан чыхармышыг ки, һәр шеједән јаза-јаза чох шеједән јазмаг вәрдишини итирмишик. Һадисәләри, предметләри јериндә, јатағында тапыб онлары инсана хидмәтә јөнәлтмәкдәнсә, чај ашағы ахыдыб, чај јухары ахтаранларын әлиндән алмышыг, бунлары саһилә чәкиб ајырд еләмәмишик. Ајырд еләмәмишик ки, нәји кәнара тулламаг, нәји өз јатағына гајтармалыјыг. Бурада мејдана чыхан вачиб суаллар вермәмишик: Ај су, сәни ким буландырды? Сән ахы дуру мәнбәдән башламышдын? Бунун ардынча силсилә суаллар олмалы иди: **"Палыд, сәни ким јыхды?"**, "Ај гарангуш, сәни ким тајғанад еләди?".

"Ај Аначај", сәнин кичик голларын ахы сәнә гызылхаллы балыглар дашыјырды?" Онлар һансы көлмәчәјә, һансы чамырлыға јолуну дәјишди? Ахы ола билмәз ки, бунлары - бу чинајәтләри һамы еләсин? Өзү дә һамысы бирдән. Анчаг бунун фәрги вармы? Бу еколожи позғунтуларын "мүәллифи" ејни чинслы вә ејни чинсыз олубдур. Бунлар һамысы мүәјјән мәгамда бир дәрәјә, бир тарлаја һүчум еләјиб. Беш күндән, он күндән, јүз күндән сонра елә бир фыртына гопарылыб ки, тәбиәт өзү дә өз һәрәкәтинә дуруш кәтирә билмәјиб. Бәли, көзәкөрүнмәз гүввәләрин даһа чидди рәгиб олдуғуна вә олачағына инанмаг лазымдыр. Бәли, бу көзәкөрүнмәз гүввәләр көзәкөрүнән гүввәләрлә үз-үзә кәләндә кери чәкилмәји дә бачарыр. Бах, бунлардан јазмырыг. Јаза билмирик. Өзүмүз - өзүмүзә чавабы чохдан тәрс дүјүн дүшмүш суаллар веририк: Ахы дүнән бу хырман долу иди? Тығ - тыға сөјкәнмишди. Бәс буну јел совуруб апармадыса, сәрчәләр гојнуну, голтуғуну долдуруб дашымадыса, бәс нечә олду? Мәшһур бир мәсәлдә дејилдији кими: "Сән вурмадын, мән јыхылмадым" бу дәрд бәла һардан кәлди бәс? "Ахы дүнән бу торпаг буғдасы, арпасы бичиләндән сонра дарыја, гарғыдалыја вә саир тез јетишән дәнли биткиләрә дөшүндән сүд верирди" һара кетди торпагла бу үнсијјәтимиз? Сәмими

алверимиз? Бу һәлә мәним көрдүјүм, әкдијим даг әтәји торпаглар иди. Аран зонасы торпаглары даһа ағыр јүк көтүрүрдү вә өһдәсиндән кәлирди дә. Мән торпагшүнас дејиләм. Агроном да дејиләм. Мән садәчә олараг көрдүјүму чағырырам. Һодагы олдугум мачаглар - рәнчбәр кишиләр, күн үфүгүн архасына чәкиләндә "Һо-һо" дејиб өкүзләри ачмаға ишарә верәр, чарығынын бағыны ачыб, чорабыны сојунар, торпағы, гырғылчығы тәмизләр, јарым овуч вә ја бир овуч торпағы хам јерә јох, шума атарды. Сөзүн һәгиги мәнасында рәнчбәр адам бир овуч торпағын да гәдрини биләрди. Мә'лум һәгигәтдир ки, овуч-овуч үстә кәлирсә, овуч-овуч үстүндән кедәр. Аталар јүз өлчүб, бир бичиб. Бу мәсәләни бәјан еләјәнә гәдәр: Торпаг дејәр, өлдүр мәни, дирилдим сәни. Бу мәсәл дејилиб өкүзлү - арабалы, атлы - фајтонлу торпағын саһиби олан кәндли үчүн. О, баша дүшүб ки, аталар дејир: "Торпағы вахтында шум елә, пәршум елә, дондурма сујуну гәрарла, көстәришлә дејил, халгын јүз иллик, мин иллик тәчрүбәсинә әсасән вер. Нә әкәрсән о, да битәр, нечә әкәрсән, о, бичәндә билинәчәк. Беләди, гардаш, газан да сәнинди, аш да, гашыг да сәнинди, ағыз да. Торпаг дејиб ки, өлдүр мәни...демәјиб ки, мәни кимја лабораторијасына дөндәр. Дејиб ки, торпағын дузуну ју, демәјиб ки, үзүнү ју.

Бәс инди Азәрбајчан торпағы, сәни рәнчбәр кишиләрдән аландан сонра, нечә кишиләрә тапшырдылар? Кәнд тәсәррүфатыны әсаслы шәкилдә дәјишдирмәк үчүн, шәһәрин кәндә көмәји девизи алтында "отуз минчиләр" һәрәкатына гошуланлары хатырлајанлар јәгин һәлә чохдур. Бу, шәһәрдән кәнди абад еләмәјә кәлән бир "отуз минчи" сәдрин "иш методу белә имиш: бир чијниндә фотоапарат, о бири чијниндә бинокл... Фәалијјәтә белә башлармыш: Фотоапаратла сәһәр ишә кеч чыханлары, ахшам исә ишдән тез гајыданлары чәкәр, бинокла көвшәни мүшаһидә едәр вә беләликлә дә јени иш интизамы јаратмагла мәшғул олармыш.

Бир күн төвләләри јохламаг фикринә дүшүр.

Көзү башда хүсуси јемләнән гатыра саташыр. Ферма мүдиринә үзүнү тутур:

- Бу ат ишә нијә чыхмајыб?

Ферма мүдири сәдрин "һәрифлијини" дујур вә өз шәхси минијинә хүсуси гуллуг едилдијини кизләдир:

- Бу ат дејил, гатырды.
- Гатыр нәдир?
- Гатыр атла узунгулағын мүштәрәк өвладыдыр.
- Мән сорушурам ки, нијә ишә чыхмајыб?
- Һејван боғаздыр, јолдаш сәдр!
- Боғаз нәдир?
- Боғаз, јәни икичанлы...
- Һә, олду, диггәтиниз үстүндә олсун

Сабаһысы күнү лотулар кәндә һај салдылар ки, тәзә сәдрин ајағы дүшүб: Колхозун гатырлары бир-бир балалајыр.

Сәс бир кәндин әразисиндән чыхыр, рајона, ордан да кәнара јајылыр, филан "отузминчи" гатырлары доғуздурмаға башлајыб...

Мәгсәддән бир аз узаглашдыг. Дедијим одур ки, торпағын талеји узун илләр боју атла гатыры сечә билмәјән нашылара тапшырылыб - аг көјнәкли, галифе шалварлы, боғазлы чәкмәли белә "отуз минчи", "әлли минчи", нә билим "јүз минчи" нашылара тапшырылды. Барлы - бәрәкәтли торпаглары һәррача гојдулар. Хүсусән, әкинә јарарлы торпаглар әлдән кетди. Индинин өзүндә дә онун саһиби јохдур. Бу јазыг торпаг нә гәдәр лүзумлу вә ја лүзумсуз тәчрүбәләрә мәруз галды. Гангаралдычы олса да бә'зи рәгәм вә фактлара диггәти чәлб етмәк истәјирәм. Ачыг биз белә ибрәтамиз факты вә рәгәмләрә өјрәнчәли олмушуг. Дејилән сөз бирбаша һаваја үфүрүлүр...

1950-чи илдә дүнјада һәр адам башына 0,24 һектар әкинә јарарлы јер дүшүрдү. 35 илдән сонра (сүрәтә фикир верин) бу пај ики дәфә азалды. БМТ-нин бу мәсәләләрлә мәшғул олан мүвафиг шө'бәләринин мә'луматына көрә бизим әсрин ахырынчы 25 илијиндә әкинчиләрә 1,2 милјард һектар јарарлы торпаг галачаг. 2000-чи илин астанасында бунун 300 милјон һектары ерозијанын гурбаны олачаг; 300 милјон һектары исә чох сәхавәтлә јени шәһәрләрин вә нәглијјат тикинтиләринин алтында әбәди ујујачагдыр.

Охучулар севинмәсин ки, Азәрбајчандан фактлар кәтирмәдик. Чох бөјүк үрәк агрысы илә демәлијәм ки, јурдумуз

Азәрбајчан республикасында адамбашына дүшән торпаг вә су исрафчылығына көрә "гүррәләнә" биләрик. Белә исрафчылыг үзрә јарыш кечирилсә, ән азы күмүш медала "лајиг" оларыг.

Бу көздән еһмаллыгча јајынан ишләри нис көрүрүк вә ја һеч көрмүрүк. Ән јахшы һалда көрмәк истәмирик. Әкинә јарарлы торпаға мүнасибәт мәсәләси чохданын дәрдидир. Дејилир, јазылыр, јенә дә күләкләр өз ишиндә, селләр өз ишиндәдир.

Ән горхулусу - әлләр өз ишиндәдир!...

Әлләр алыб бәрәкәтли торпаглары ајаглара верир; ајаглар да өз гајдасы илә тапдамаг ишинә чох јахшы бәләддир.

Бунлары јазын, бунлардан јазын, һөрмәтли гәләм саһибләри! Бунлары јаддан чыхармаг, бүтүнлүклә тәбиәти јаддан чыхартмаг демәкдир. Тәбиәти јаддан чыхартмаг инсаны јаддан чыхартмагдыр. Бу исә нә тәбиәтин хејринәдир, нә дә инсанын хејринә.

Һәлә бу дүнјанын гејли - галы чох,
Билмәм зәһәри чох, јохса балы чох.
Чох вердим өзүмә бу суалы, чох:
Әрзин наданындан агсагталы чох
Бәс нијә бу дүнја дүзәлмир, баба?!

1991

ЧЕЈРАНЫ ҺҮРКҮТМӘК ҺҮНӘР ИШ ДЕЈИЛ...

Тәбиәтин бу инчә, һүркәк чанлысыны дидәркин салмаг үчүн бөјүк "истеʼдад саһиби" олмаг кәрәк дејил. Гәфил бир күллә сәси, күллә сәси нәдир, горуғун јахынында бирчә һәнирти бәсдир ки, көзәтчи чејранын гулаглары алсын ону, беләликлә, көз гырпымында бөјүк чејран сүрүсү перикиб јоха чыхсын...

Чејрана галиб кәлмәк үчүн диши ганлы чанавар олмаға да еһтијач јохдур. Кирәвә дүшәндә бир јолуг чаггал да онунла һесаб апара билир. Чәтинлик ондадыр ки, горугла гоншу олан рајонларын тәсәррүфатлары бәʼзән чох "инчә тактика" илә гојун сүрүләрини горуғун әразисинә јеридир. Горугда бинә салыр вә тәбии ки, һеч бир силаһы олмајан, јалныз ајагларына күвәнән чејран пәрән-пәрән дүшүр, јорулур, мәнзили дә даралыр. Чејран өрүшү зәбт олунур. Һардаса бир сәс инсанлары мәрһәмәтә чағырыр: "Овчу, инсаф елә, кечмә бу дүздән..."

Әкәр вәзијјәт белә давам едәрсә, һеч кәси инсафа чағырмаға еһтијач олмајачаг. Чүнки артыг һамы "Әлвида, чејран!" маһнысыны охујачаг. Ширван Дөвләт Горуғунун "истила" едилмәсинә гаршы горуғун директорунун һарајыны һамыдан тез ешидән "Ајдынлыг" гәзети јазыр:

"Горуғун директору Елман Һачыјев республика президентинә, Дөвләт Еколокија вә Тәбиәтдән Истифадәјә Нәзарәт Комитәсинин сәдринә, республиканын Баш прокуроруна, республика Али Советинин сәдринә телеграмлар вуруб, көмәк истәјиб. Ариф Мансуров мүхтәлиф инстансијаларла әлагә сахлајыр".

Мән буна шаһидәм: комитәнин мүнтәзәм мүбаризә тәдбирләри олмасајды, бу наинсафлар горуғу чохдан бәлкә дә дидиб дағытмышдылар. Чох јахшы ки, комитәнин вә горуг директорунун һәјәчанына "Һәјат" гәзети дә гошулду. Өзү дә чох чидди нараһатлыг һисси илә. Сөһбәт гәзетин 12 јанвар 1993-чү ил тарихли нөмрәсиндә чап олунан "Чејран Ширвана да јарашыр" адлы мәгаләдән кедир. Мәгалә мүәллифи Илһам Мәммәдли, јазысындан ајдын олдуғу кими, тәбиәти охујан, онун дәрдини дуја билән журналистләрдәндир. Тәбиәтин кешијиндә дајанан белә сөз саһибләринә "Гәләминиз вар олсун!" - дејирик. Бурада һашијәјә чыхыб, демәк истәјирәм ки, тәбиәтә гаршы, Аллаһын бәргәрар етдији тәбии мүһитә гаршы һүчум мејли тәзә мәсәлә дејил; бәшәријјәтин көзләри гаршысында бу тәһәр фачиәләр чох ваге олуб: инсан адланан мәхлуг да бу мәнзәрәни сејр едиб. Социализм гуручулуғу дөврүндә исә бунун бариз "нүмунәләрини" көрмүшүк. Кәнч нәсил билмәз буну, бизим нәсил, биздән јухары нәсил - бу фачиәнин әсас мүәллифләри олан нәсил исә "Тәбиәтә һүчум вар" башлыглы "нәгмәләри", "маршлары" јахшы хатырлајыр. Бешилликләр дөврүндә бу "маһны" - "Тәбиәтә һүчум вар" маһнысы чох популјар иди. Һәр бәндин ахырында нәгәраты хор тәкрар едәрди: "Һүчум вар һа, һүчум вар". Әкәр тәбиәтә гаршы һүчумлар, еколожи позунтулар, намәрд балталары олмасајды, даһа вичдан саһибләринин тәлашына еһтијач да галмазды. Әкәр бу гырмалар, бу дағынтылар, пајлашдырмалар олмасајды, һәр шеј тәбиәтин өз ганунлары илә идарә олунсајды, онда гојунлар өз өрүшләриндә отлајар, өз архачларында јатарды; чејранлар да өз һәрәкәт даирәләрини јахшы биләр, гурдун һансы сәмтдән һүчума кечмәк истәдијини, овчуларын һансы бәрәдә кирәвә көзләдикләрини јахшы анлајардылар. Аз-чох ағлы өзүндә олан адам билир вә ја билмәлидир ки, горугда тәкчә чејран горунмур; торпаг өртүјүндән тутмуш битки өртүјүнәчән, бәʼзи надир гушлар вә һәтта јашамасы зәрури олан бәзи сүрүнәнләрә гәдәр фауна вә флора нөвләри истәр-истәмәз горунур. Јахшы ки дүнјада зәрифлији, мәсумлуғу вә күчсүзлүкләри горујан ганунлар. Гырмызы китаблар мөвчуддур. Өзүнү горуја билмәјән елә фауна вә флора нөвләри дә вар ки, бунлары јалныз дин горујуб сахлаја билиб; елә гушлары, елә биткиләри, елә һејванлары да бизим әразидә горујуб јашадан гүввә анчаг дин олмушдур. Исламын һуманист ганунлары чејрана күллә атмағы бөјүк гәбаһәт вә күнаһ һесаб едир, нәинки она күллә атмаг, она даш атмаг, ону горхузуб һүркүтмәк, ојлағындан дидәркин салмаг белә, динә, әхлага зиддир. Чејраны һүркүтмәк чәтин иш дејил... Она чавабдеһлик чох чәтиндир!

15 јанвар 1993

МУРОВДАҒДА КӨРҮШ - МУРОВДАҒЛА КӨРҮШ

Муровдағ көрүшә чағырмышды - дөјүшчүләрлә көрүшә. Башгаларыны дејә билмәрәм, мән көрүш габағы чох һәјәчанлы олурам. О да ки, ола гарлы дағ силсиләләри илә кечә - күндүз үз-үзә дајанан дөјүшчүләрлә көрүш. Мән елә билирдим Муровдағ кими сәрт иглими вә мүрәккәб релјефи олан бир чәбһә бөлкәсиндә әскәр үрәјиндә горху вә вәһимәдән гејри, "бу горху вә вәһимәни дүшмән" шәклиндә гәбул едиб, она зәрбә ендирмәкдән гејри, бир фикир ола билмәз, јох, бунлар әскәрин вәзифәсидир. Даһа доғрусу, әскәр көзүнү һәдәфдән, бармағыны тәтикдән чәкдикдән сонра дәрһал "өзүнә гајыдыр", јенә дә әскәр додагларына нәғмә гонур: "һә, әчлафлар, бириниз тәрпәнин, көрәк, нечәниз јердә галыб"! Бизи мүшајәт едән Абдулла Гурбани нәзәримизи гарлы зирвәјә јөнәлдир, әли илә көстәрир, - Муровун ән уча зирвәсидир, - дејир. Өмәр зирвәси! - ораја "достларымыз" нәзарәт едирләр. Диггәтлә бахын: фарағат вәзијјәтдә дајанмыш әскәр; о бири зирвә дә биздәдир; бизим зирвәмиздәки кешикчиләр дә фарағат вәзијјәтиндә дајаныблар. Машынымыз јорғун-јорғун дәрә јухары галхыр. Гурбани сөзүнә давам едир: - Муров фачиәси чох бөјүк фачиәдир. Һәлә илләр өтәндән сонра бу фачиә јазылачаг; бу јахынларда 60-а гәдәр дөјүшчүнүн мејидини чыхара билмишик. Һәлә ики јүз, бәлкә даһа чох икид кәнчин чәсәди бу әл јетмәз учурумларда гар алтында галыр. Бәзи учурумлара енмәк мүмкүндү, амма дүшмән имкан вермир. Бурада ана вар ки, јеканә өвладыны итириб, бу күн оғул интигамыны алараг вурушур. Бу учурумлары һәр икид кечә билмир. Бу чәбһәдә дөјүшчү вар ки, үч күн гар алтында галыб, өлмәјиб, инди дөјүш јолдашларынын јанына гајыдыб... Белә һадисәләр дә вар: дөјүшчү гар учгунунда итиб, ата үч оғлуну көтүрүб Мурова кәлиб; борана дүшүбләр; гардашлардан бири дә гара батыб, ата вә ики гардаш икинчи фачиәдән сонра зор-күчлә кери гајыдыблар... Бу вә буна бәнзәр өлүм һаллары, јаралананлар, шикәст оланлар онларладыр, јүзләрләдир. Бу мүһарибәдир; баша дүшүрүк; биз бу мүһарибәни көзләмирдик; гоншудан көзләмирдик. Биз ајылдыг, амма кеч ајылдыг...

Инди дөјүш бөлкәләриндә бу кәнч дөјүшчүләрин күвәнчлә данышмасы, өз әскәри вәзифәсини јахшы баша дүшмәси адамда бөјүк гүрур һисси доғурур.

... Јолумуз Муровдағ истигамәтиндә әскәр постларынадыр. Дүзүнү дејим ки, гарлы дағлары көрәндә горху, тәрәддүд јадымдан чыхды. Машынымыз ермениләрин нәзарәт етдији зирвәнин тушунда, тәхминән 1 км мәсафәдә, әскәрләрин Муров туршсују адландырдығы булағын кәнарында дајанды. Машындан дүшән кими бизи әһатә едиб, "хошкәлдин" едирләр... Бу көрүш вә ики күн әрзиндә кечирдијимиз көрүшләр ону дејир ки, биз Вәтән әскәрләринә һәлә чох борчлујуг. Онларын сәмими, әркјана уму-күсүләри, бә'зән килејләри һаглыдыр. Муров көрүшләримизин чоху ачыг һавада, "ачыг чәбһәдә" кечди. Муров көрүшләримизин бириндә сорғу-суал кечирдик:

- Ән бөјүк арзунуз нәдир?
- Гәләбә!
- Ән бөјүк үмидиниз нәдир?
- Доғру сөзә, бир дә ити гылынча.
- Ән хошунуза кәлмәјән...
- Јалан!
- Гајғы јүкүнүзү чәкәнләр әсасән кимләрдир?
- Командирләримиз... Бир дә ичра башчылары: Елсевәр (Кәнчә), Шаиг (Ханлар), Әвәз (Кәлбәчәр) вә бир дә бу дағларын шаир оғлу Абдулла Гурбани.

...Суал-чавабымыз јарымчыг галды. Рүтбәсинә фикир вермәдијим дөјүшчүләрдән бири јавашча деди ки, бир јерә чох топлашмышыг, зирвә "гоншуларымыз" горхулудур, ата биләрләр. Кечән ај дурдуғумуз бу нөгтәдә бизи - трактор тәмири илә мәшғул олан әскәрләри атәшә тутублар. Өләнләр, јаралананлар олуб. О чүмләдән бир капитанымыз һәлак олуб.

Бу нараһат вәзијјәтдә мәни "Муровдағын фәхри дөјүшчүсү" гәбул етмәк һаггында гәрары охујан забит - командир мүавини мәни тәбрик едир.

Мән бу ағыр вә шәрәфли јүкү мәмнунијјәтлә гәбул етдијими дејирәм вә бүтүн әскәр вә забитләрә тәшәккүрүмү билдирирәм.

Өз-өзүмә дејирәм: Муров әскәринин бирчә күнүнү јашамағын өзү дә бир өмүрдү; һајды, дөјүшчү достларым, ирәли, јалныз ирәли!

Хош һава гәфләтән позулмаға башлады. Муров өз тәбиәтинә, өз хасијјәтинә гајыдырды. "Бәлкә бу јерләрә бир дә кәлмәдим" мисрасыны индән белә охумајачағам. Һәр ил, нечә ки, чанымда чан вар, Мурова кәләчәјәм, тәкрар - тәкрар кәләчәјәм.

Саламат гал, Муров, саламат галын дөјүшчү достларым!

5 нојабр, 1994

БӨЈҮК ТӘБИӘТ ВУРҒУНУ

Сәмәд Вурғун - 90

Узун мүддәт Совет гурулушунун бәргәрар олдуғу нәһәнк әразидә бу фикир һаким иди вә сәсә, мүзакирәјә гојулмурду: "Совет адамы һәр шејә гадирдир; о, тәбиәти истәдији кими сөкүб гура, һәтта тәбии ландшафты дәјишә биләр". Аз гала һәр гапыдан "бөјүк рус алими" Мичуринин бу шүары асылмышды ки: " Биз тәбиәтдән мәрһәмәт көзләјә билмәрик, биз ондан истәдијимизи гопармалыјыг". Бу һајлы-күјлү мисралар о заман гопмушду: "Һүчума танкларла кечир комсомол; тәбиәт, тәслим ол, инсан, тәслим ол!" Һәтта 50-чи илләрдә тәмиз, дуру тәбиәт шерләринин јарандығы бир вахтда белә јазылар да јазылырды: "Мән Сибирдә памбыг, лимон әкәчәјәм" мисрасынын мүәллифи 50-чи илләрин кәнч шаири Мәммәд Ибраһим иди. Бу о вахтлар иди ки, Сәмәд Вурғун јазырды:

Муған Муған олса бири үч еләр,
Муған туфан олса үчү һеч еләр.

Јени сөјкәнмәјә әсас варды, ән'әнә варды, онда "Чејран" ше'рини охумајан адам чох аз оларды.

Сүкута гәрг олмуш үрәјимлә мән
Кечирәм јенә дә Муған чөлүндән.
Јанында баласы јағыш көлүндән
Әјилиб су ичир бир ана чејран.

Беш аддым узагда јатмајыр тәкә,
Бојланыр, ојлаға баш чәкә-чәкә.
Кәлән гаралтыдыр, јохса тәһлүкә,
Бир өзүнә бахыр, бир она чејран.

Јердән ајағыны гуш кими үзүб
Јај кими дартыныб, ох кими сүзүб,
Јенә өз сүрүсүн низамла дүзүб,
Баш алыб кедирсән һајана, чејран.

Бу, ади бир тәһлүкәјә доғру кедән чејран "сүрәјинә хәбәрдарлыг" дејилди, бәлкә дә шаир үрәјинин, овчу еһтирасынын һарајы иди.

Бу мәнзәрәни көрән, бу мәнзәрәни гәлбинин ганыјла чәкән шаир белә демәјә билмәзди; о, тәбиәтлә үз-үзә оланда мүдрик олурду, инсафлы олурду, сәмими олурду:

Овчу, инсаф елә, кечмә бу дүздән,
О чөлләр гызыны ајырма биздән.
Гојма агры кечә үрәјимиздән
Гыјма өз ганына бојана чејран,
Нә көзәл јарашыр Мугана чејран!

Улу шаир, сәндән әввәл дә демишләр, дурналара мүрачиәтлә демишләр:

"Бәјләр үчүн әрмәғандыр телиниз", "Лачын јатағыдыр бизим мәканлар".

Сән исә чејрана мүрачиәтлә демисән:

Ај јазыг, низамла дүзүлүб һара белә кедирсән, әли түфәнкли чәлладлар пусгуда һазырдылар.

...Чејранын талеји дурнанын талејинә јахындыр. Онлар көјдә дәнләнир, бунлар јердә. Әлбәттә, тәбиәт тәкчә дурнадан вә чејрандан ибарәт дејил, мәсәлә ондадыр ки, бир күнаһсыза әл галдыран мининә дә әл галдырар. Тәбиәт тамдыр, бүтөвдүр. Тәәссүф ки, бу тама, бүтөвә гаршы бә'зән онун да мисралары иштирак едиб. Ахы дағлара белә бахмамышды, о дағын тәбии портретини белә рәсм еләмишди:

Үстүндән карван јеримәз,
Сыхды думанларын, дағлар.

Вә ја "Диличан дәрәси" ше'рини ушаг һејрәти илә јазмышды. Вә ја дүнјаја Талыстан һүндүрлүјүндән бахмышды.

Мәним тәбиәтә бир суалым вар: өләрми бунлары јазан сәнәткар? Онун бүтөв тәбиәтә бүтөв мүнасибәтдә сон даһијанә ше'рләриндә "Шаир, нә тез гочалдын сән?" чох шеји, даһа доғрусу, һәр шеји дејир:

Овчулуға мејл салдым,
Кечә-күндүз чөлдә галдым,
Дағ дөшүндән ениб дүзә,
Бир ох кими сүзә-сүзә
Нечә чејран нишан алдым,
Чаваб кәлди күлләләрдән:
Шаир, нә тез гочалдын сән?

Сәмәд Вурғунун поезијасынын мәркәзиндән гырмызы хәтт кечирди:

"Тәбиәт илһама чағырыр мәни!"

О тәбиәт ки, орада:

Гарајазы мешәсиндә Анадил адлы бир гуш вар,
Мәним севдалы көнлүм тәк асылмышдыр ајағындан.

1 апрел, 1996

"АЗӘРБАЈЧАН ТӘБИӘТИ"

"Азәрбајчан тәбиәти" журналынын 20 јашы тамам олур. Бүтүн илләр, гәринәләр, әсрләр кими 20 ил дә тез кечди, бир көз гырпымында кечди, галан хатирәләр олду, јазылар олду, тарихә дөнән һадисәләр олду. Һәлә бу, журнал дејилди. Бу журналын әсаснамәсини, мәгсәд вә вәзифәләрини һазырлајыб јухары тәшкилатлара көндәрдик. Бу заман ајдын олду ки, журналын чап олунмасы һагтында гәрар идеоложи шө'бәдән дејил, кәнд тәсәррүфаты шө'бәси хәтти илә кедиб. Бу факты да, гәрарын нөмрәсини дә јалныз мән билмишәм. О вахтлар белә иди: бир сәһифәлик мүстәгил чапы - јазы мәһсулу бурахмаг үчүн дә ашағысы Бүро үзвләриндән бири јазылы разылыг вермәли иди.

1975-чи илдә бизим 2 нөмрәмиз чапдан чыхды. Баш мәтбуат идарәси (главлит) әлини гојду журналын үзәринә: "Верин Москванын разылыг кағызыны!" Азәрбајчан КП МК-нын гәрарыны көстәрдим. Гәбул еләмәдиләр. Анчаг вә анчаг Москванын гәрарындан чыхарышы истәдиләр.

О заман Тәбиәти Мүһафизә чәмијјәтинин сәдри олан мәрһум академик Һәсән Әлијев 25 илдән артыг бир мүддәтдә бу журналын ачылмасы үчүн мүбаризә апармышды вә јенә дә ишә гарышмалы олду.

Мән күнләрин бир күнү Чоғрафија Институтуна кедиб она мә'лумат вердим ки, бүрократизм, јаланчы ганунпәрәстләр бизи ишләмәјә гојмурлар. Биз үч илдир ки, чап олунуруг, јенә дә биздән Москванын ичазә кағызыны тәләб едирләр. Деди ки, бир әјләш, бу күн мәсәләни бирдәфәлик - ја ојанлыг, ја бујанлыг һәлл еләмәк лазымдыр. Телефон дәстәјини көтүрүб Мәркәзи Комитәнин биринчи катиби илә данышды. Чох өткәм, бир аз да сәрт данышды. Бир сөзү инди дә јадымдадыр. " Ахы филан илдә, филан тарихдә сизин өзүнүзүн гәрары олуб". Бир-ики дәгигәлик сөһбәтдән сонра Һәсән мүәллим телефон дәстәјини гојуб, үзүнү мәнә тутду: "Һејдәрин гәти сөзү бу олду ки, журналынызы чап еләјин, галан мәсәләләри һәлл едәрик".

Һарадан башламалы, нәдән јазмалыјыг. Тәбиәтдәнми? Әлбәттә, илк әввәл һүдудсуз көрүнән тәбиәт елә үстүндә гәрар тутдуғу бу торпаг имиш, ичдијимиз су, удлуғумуз һава имиш, бу балача күррәмизин елә өзү имиш. Сән демә, инсан инсан кими дүшүнән күндән, инсан кими ајағы јер тутдуғу күндән бир әли өзүнә јува тикир, өзүнә гида тапыр, о бири әли отурдуғу будағы кәсир, өз ағзындан тикәсини гапыб кәнара атырмыш. Ибтидаи дөврүн инсаны да, сонракы дөврләрин инсаны да ејни дәрәчәдә кор-коранә дөшүндән сүд әмдији тәбиәтин дүшмәни иди. Јәни тәбиәтдән залымчасына истифадә едирди. Индинин өзүндә дә јүксәк сивилизасија мәрһәләсиндә инсан дедијимиз ики ајағы, зиреһли һәрби техникасы, ракет-мәрми дартан машынлары мүнбит торпаглардан, тәмиз сулу чајлардан, мешәләрдән беләдән-белә кечир, гәләбәсилә гүррәләнир, һалбуки, тәбиәтә галиб кәлән нә гүввә олур-олсун, әввәл-ахыр тәбиәтин иттиһамына мәруз галачаг, онун иттиһамындан гача билмәјәчәк. Онсуз да инсан әмин-аманлыг шәраитиндәки фәалијјәти илә тәбиәтә кифајәт гәдәр зәрәр вурур. Бунлар һамысы мә'лум һәгигәтләрдир. Бу да мә'лумдур ки, тәбиәт тамдыр, бүтөвдүр. О, һеч бир мухтаријјәт танымыр. Онда бөлкүләр шәртидир. Булуду, јағышы, гары бөлмәк мүмкүн олмадығы кими сәрһәд зоналарында ахар сулара, мешәләрә, үмумән тәбии мүһитә икили мүнасибәт ағыр еколожи позунтулара кәтириб чыхарыр. Биз һәлә 70-чи илләрин ахырларында јазырдыг ки, ермәниләр "бизим чајлара" төкүлән "өз чајларындан" зәрәрли туллантылар ахыдыр, Аразын вә дикәр чајларын сујуну зәһәрләјирләр. Бу просес чохдан, лап чохдан башланыб, инди дә давам едир. Тутаг ки, биз дүшмәник, "ај инсан алланан инсан", бәс Араздан су ичән чејранларын, даг кечиләринин, гојун сүрүләринин күнаһы нәдир?

Инди бунлары демәкдә мәгсәд одур ки, јахын вахтларда Ермәнистан һөкумәти илә сазиш бағласаг, бизим шәртләримиздән бири онларын Азәрбајчан торпағыны еколожи зијансыз тәркетмә мәсәләләри олмалыдыр. Онларын еколожи дағынтылары барәдә бизим Еколожи Комитәнин бир нечә бәјанаты чап едилиб. "Азәрбајчан Тәбиәти" дә бу барәдә чох

јазыб; мүһарибә башламаздан хејли әввәл дә јазыб.

Әввәлләр еколокија сөзүнү дә аз ишләдирдик: нә фәрги, тәбиәти мүһафизә дејирдик, ондан јазырдыг; атмосфери зәрәрли туллантылардан горујаг дејирдик; озон гатынын фәлакәтиндән дејирдик, онлардан јазырдыг. Јазырдыг ки, "Ај һарај, ај милләт, торпагларымыз дәһшәтли вәзијјәтдәдир - бир тәрәфдән дузлашма, бир тәрәфдән ашынма-ерозија дидир торпағы, о бири тәрәфдән дә шүурлу, мәдәни адамлар торпағы јашајыш евләринин, јени мәктәбләрин, ичтимаи биналарын алтында дәфн едирләр. Көзүмүзүн габағындача Абшеронун мәһсулдар, мүнбит торпаглары јејилди гуртарды; шүбһә еләјән варса, чыхсын бир нечә саатлыға Абшеронун сејринә: јарымадада торпагларын чох һиссәси чохдан бәри нефтли чиркаб суларла кифајәт гәдәр чиркләниб: шәһәрәтрафы торпаглар зибил туллантылары алтындадыр. Бу кедишатла галан торпагларымыз да јени-јени тикилиләрә "јатаг олачаг", - десәк, сәһв етмәрик.

Әлбәттә, торпаг елә-белә сөзлә гурунмур; торпаг елм илә горунур. 20 ил әрзиндә "Азәрбајчан тәбиәти" журналы алимләримиз үчүн хитабәт күрсүсү олуб. Бу күрсүдән Һ. Әлијев, И. Сәфәров, Б. Будагов, Ә. Әјјубов, Ә. Гасымов, Г. Мустафајев, А. Әскәров, М. Гасымов, О. Ибадов вә дикәр алимләрин сәси мүнтәзәм олараг ешидилиб.

"Суларымыз - кичик чајларын бөјүк дәрди", "Су ајдынлыгдыр", "Су һәјатдыр", "Су һарајы", "Су ајнамыз - көлләримиз". Бу мөвзуда М. Салмановун дәфәләрлә ири һәчмли јазыларыны, мәгалә вә ирадларыны, елми мәсләһәтләрини чап етмишик.

Көркәмли алимләримизин вәтәндаш һарајы, тәбиәтә биканәләрин гулагларыны дешә билән сәси журналымызын сәһифәләриндә һәмишә апарычы характер дашыјыб. Тәәссүф ки, һәлли тәхирәсалынмаз олан 20 ил әввәл дә вар иди, сонра да вар иди, инди дә вар; һадисәләрә "мәндән өтсүн" мүнасибәти бизим ганымыза, чанымыза чөкүб. Һадисәләри бир-биримизә өтүрә-өтүрә бир дә ајылыб көрмүшүк паласымыз алтымызда јохдур. Көтүрәк Хәзәр проблемини. Елә 40 ил әввәл дә, 30 ил әввәл дә, 20 ил әввәл дә Хәзәри чиркләндирмәкдән горујун, јазырдыг (горујаг, горумаға чалышаг). Тәәссүф ки, әввәл дә, сонралар да ешидән

гулаглар памбыға әл атдылар. Хәзәр "чилова" сығмыр, "мәсләһәтә", "тәнбеһә" сығмыр; алимләр бу өзүндән чыхмағын сәбәбини мүхтәлиф сәмтдән изаһ едирләр. Мән дә бәзи алимләрин изаһына тәрәфдар чыхараг, тәбиәтин бу ганунундан јанашырам ки, кәлир чыхара бәрабәр олмалыдыр. Јәни бухарланма гәдәр дә јағыш јағмалыдыр. Вә ја јаған гәдәр бухарланма олмалыдыр.

Бу низам позулдугда һәр шеј позулур. Аллаһ да, тәбиәт дә мүһитдән үз дөндәрир, нәтичәдә еколожи фәлакәт башланыр. Бу вә буна бәнзәр проблемләрә һәмишә јер вермишик, елә журналы тәшкил едән дә бу мәсәләләрдир.

20 иллик фәалијјәтимиздә габагчыл өлкәләрин мәтбуатындан чох шеј өјрәнмишик. Тәбиәтә, үмумән әтраф мүһитә, биоложи варлыға мүнасибәт, бу ишин фауна вә флораја тәсири, онларын конкрет олараг нечә горунмасы харичи мәтбуат сәһифәләриндә чох чидди шәкилдә өз әксини тапыр. Нәсли кәсилмәкдә олан, дүнјанын Гырмызы китабына дүшән ајры-ајры һејванларын, гушларын, еләчә дә флора нүмунәләри илә танышлыг бир чох шеј өјрәдиб, нүмунәви милли паркларын тәшкили вә горунмасы һагтында олан белә јазылары бизим охучулар чох марагла излејирдиләр. Белә јазылары инкилис дилиндән тәрчүмә едиб, биздә чап етдирән академијанын әмәкдашы Заһид Әһмәдовун хидмәтини хүсусилә гејд етмәк истәрдим. Јазычы вә журналистләрдән Г. Хәлилов, М. Аслан, мәрһум Е. Гәнбәрли, Флора Хәлилзадә журналымызда һәмишә диггәт чәлб едән мәгалә вә публисист јазыларла чыхыш етмишләр.

Тәбиәтдә бүтүн чанлы аләм, көзлә көрүнән вә көрүнмәјән, һисс олунан, дујулан нә варса һамысы елә еколожи телләрлә бир-биринә бағлыдыр ки, бу бағларын һәр һансынын гырылмасы ја бир аз тез вә бир аз кеч, ахыры фәлакәтдир. Фәлакәтин дә тәбиәтдә бөјүк-кичији олмур. "Кичик" фәлакәтдирсә, зәнчирвари шәкилдә бирләшиб бөјүјәчәк, бөјүкдүрсә елә бөјүкдү. Бунун да ахыры ја әбәди учурум, ја да әбәди туллантыја јем олмагла нәтичәләнир.

Дедијим фәлакәтләрин "мүәллифи" бирбаша инсандырса, долајы јолла да инсандырса тәбиәт һансы мәгамдаса онун боғазындан јапышачаг вә еләдији бәд әмәлләр үчүн "чаваб вер"

- дејәчәк. Мәсәлә бурасындадыр ки, белә "тәнбеһ" мәрасимләриндә ґурунун одуна јаш да јаныр; олуб белә һаллар, чох олуб: мешә әтәјиндә мәскунлашмыш бир кәнд кечәнин бириндә јоха чыхыб. Көрүндүјү кими, гәфилдән јоха чыхан кәнд бир заман галын мешәнин гојнунда имиш. Кәндин өз сакинләри гојнунда гәрар тутдуглары кәндин мешәсини гырыб јоха чыхардырлар... Күнләрин бириндә исә гәфил селли јағыш һеч бир тәбии мүдафиәси олмајан кәнди јујуб дәрәнин дибинә төкдү.

Бөјүк тәбиәтдә белә һадисәләр чох олур. Буна дејирләр: "тәбиәтин ибрәт дәрси". Һәләлик тәбиәтлә инсан арасында "ким кими" нисбәти беләдир: һәр дәгигәдә мин һектар мүнбит торпаг дөвријјәдән чыхыр. Һәр ил атмосферә тәкчә машынлардан 250 мин тон чиркли тулланты атылыр.

Инсан тәбиәтә гаршы јох, тәбиәтдә ону сынагдан чыхаран гүввәләрә гаршы өзүнү һазырламыш, ахтармыш, бөјүк бәшәри сивилизасијанын илк чығыры һеч шүбһәсиз, тәбиәтдән башламышдыр.

Тәбиәт анчаг елә-белә өзү үчүн јашамыр. Тәбиәт инсанлары јашатмаг үчүн јашајыр; инсанын бүтүн фәалијјәти тәбиәт гојнунда өз јерини тапыр. Тәбиәти горујан тәбии сәрвәтләри горујур. Инсан чәмијјәти өз аһәнкдар инкишафыны горујур. Бу аһәнкдарлыг позуланда, низам позулур. Низам позуланда исә инсан кәсдији будагла бирликдә фәлакәт учурумуна јуварланыр.

Јухарыда гејд етдијим кими, 20 ил бундан әввәл, журналын илк нөмрәси үчүн хош сөз јазан, уғур диләјәнләр арасында мән дә вардым.

Мәнә елә кәлир ки, о вахт сәвијјә даһа јүксәк иди, журнала мараг да, журналын полиграфија кејфијјәти дә, ахтарыш мејли дә индикиндән үстүн иди. Илк нөмрәмиз 26 мин тиражла чап олунмушду. Нә көзәл чағларымыз вар иди. Нә кағыз гытлығы вар иди, нә охучу јохлуғу. Үмумијјәтлә, "Азәрбајчан тәбиәти" журналынын 20 ил әрзиндә 2 милјондан артыг тиражла 102 нөмрәси чап олунуб.

"Азәрбајчан тәбиәти" өлкәмиздә јеканә еколожи журналдыр вә онун өзү горунмаға мөһтачдыр.

1996

КИМДИР КҮНАҺКАР?

Азачыг ағлы башында олан адамлара белә мә'лумдур ки, ирили-хырдалы бүтүн еколожи фәлакәтләри төрәдән инсандыр. Јер үстүндә, јер алтында, көј үзүндә, көј алтында баш верән еколожи гулдурлуғун илк мүәллифи инсандыр. Фил дејил, гарышга дејил, инсандыр. Она көрә дә "илк мүәллиф" дејирәм ки, бир факты бу јахынларда Русија телевизијасынын "Һејванлар аләми" рубрикасында көстәрдиләр. Кичик бир филми ачыглајан шәрһчи дејирди: Бу јахынларда Һиндистанда фил дәстәси бир кәндә һүчум едибләр. Нијә?

Су ичмәкдән гајыдан филләр кәндин јанындан кечәндә онлара кәнд адамлары күллә атыблар, көрпә фили өлдүрүбләр, филләр нејләјибләр? Филләр дөнүб кәндин дашы нәди, чөпүнү чөпүнүн үстүндә гојмајыблар. Бәлкә филләри бу фәлакәтә гәсдән тәһрик едибләр ки, филм чәксинләр; фәрги јохдур, јенә дә күнаһкар, чинајәткар инсанды, фил дејилди, гарышга дејилди.

Һазырда Чәнуби Шәрги Асијанын вә Јапонијанын екологлары да нараһат олмаға башлајыблар. Индијә гәдәр онларын "башынын үстү" нисбәтән тәмиз иди, тәһлүкәсиз иди. Инди онларын атмосфери гәфил иглим дәјишкәнлијинә мәруз галыб, гәфил јағышлар, гәфил гар, гәфил селләр, туфанлар, гасырғалар баш верир, сәбәби? Сәбәби инсан әлинин атмосферин ән дәрин гатларына белә нүфуз етмәсидир. Мүхтәлиф зәһәрли газлар озон дешијиндә енинә, узунуна һәрәкәтлә атмосфери ағзына алыр.

Бәла да одур ки, фәал иштиракчы олан Јер күрәси пассив мүшаһидәчијә чеврилир. Кимдир күнаһкар? Филдир, гарышгадыр, јохса мејмундур? Јох, инсандыр! Бүтүн бөјүк фәлакәтләри төрәдән вә буларын мүгабилиндә чох кичик көрүнән инсан.

Бунунла белә, сән инсан, габаға дүшүб, гәләтләринә "дальмча кәл дедин". Кәлди далынча. Сән сигар јандырдын, кибрит чөпүнү атдын јерә, далынча кәлән исә бош гутуну атды јерә. Бир аздан сәкидә кичик тулланты тәпәчији јаранды. Сән јавашча "тәпәчијә" од вуруб, арадан чыхдын. Далынча кәләнләр дә

тәпәчиҹи одлајыб арадан чыхды. Күләкләр дә пајыны көтүрүб арадан чыхды. Нөвбәти туллантыны дағыданлар кәләнә гәдәр адамлар, ағачлар дәм чәкди. Даһа бу јазыг дәм чәкәнләрин јадына һардан дүшсүн ки, "аман овчу, вурма мәни", фил һарајыны нечә ешитсин ки," Мән филәм, сизә лазым оларам, бир дишимдән өтрү мәнә күллә атма"?

"**Овчу, инсаф елә, кечмә бу дүздән, о чөлләр гызыны ајырма биздән**". Сән исә кечдин дә о дүздән, о чөлләр гызыны ајырдын да биздән... Ону филләр еләмәзди, гарышгалар да еләмәзди.

Кәлин бир гәдәр дә фактлары динләјәк. Бу да телевизијанын тәгдиматыдыр. Өзү дә чох јахынлардан. Сумгајыта вә Губаја кедирсиниз. Чејранбатан мешәлијинә чатанда јол полиси дајанан јердән сағa - Сарај гәсәбәсинә дөнүрсүнүз. Тәзә фачиәнин мәнзәрәси дә бурадан башланыр. Тәзә гәсәбә салыныр. Чох евләрин сонунчу дашы һөркүјә гојулур. Јазыг мүхбир әлиндә микрофон каһ о адама, каһ бу адама тәрәф јөнәлир: бу гәсәбәнин чиркаб сују һара ахачаг? - ај јолдаш, ај гардаш, ај адам, чиркаб су һара ахачаг? Һандан-һана бир-бир чаваб верәнләрин сәси ешидилир: "Јәгин ки бу көлә".

- Нечә јәни бу "көлә"? Бу, ади көл дејил. Абшерона өз ахары илә кәлән ширин судур, тәмиз судур, сүфрәјә чыхарыла билән судур.

- Чидди чавабларданы бири: һәлә гојун бир гәсәбәмизи тикәк, афтавамызы көтүрәк, "сонра биләрик сујумузун ахары һарадыр".

Беләликлә, гәсәбә тикилиб гуртарандан сонра мә'лум олачаг ки , канализасијанын ахары һарадыр.

Јухары вә орта ахындан Араза кичик чајлар ахыр. Вахтилә бунлара мүәјјән гәдәр нәзарәт олунурду. Инди Аразын "бизим олан", "бизим олмајан" ахынында тәхминән ејни вәзијјәтдир. Араза төкүлән кичик чајлар нә дашыјыр Араза, билмирик. Әслиндә билирик, әлимиз чатмыр. Бу иши дә көрән инсанлардыр, инсанлар. Бу инсанлар чох јердә Араз боју саһилдә әјләшиб. Галан һиссәләрдә һејванлар једијини јејиб, галаныны да тапдалајыб ајаг алтда гојур. О сән идин, инсан, кибрит чәкиб гуру тәбиәтә атдын вә јана-јана гојуб кетдин. О сән идин,

гурунун одуна јашы да јандырдын. Инди дә сәнсән. Алов өз мағарана гәдәр тәпиләндән сонра ајылан. Гарышганы тапдалајан филә даш атан, инди дә сәнсән. Еһтијатлы олун, од артыг чәпәрин дибиндәдир.

Күнләрин бир күнү Саваннаја од дүшмүшдү, јанырды. Дүнјанын бүтүн "јанғынсөндүрән һејванлары" төкүлүб кәлмишдиләр. Гурбаға да ағзыны су илә долдуруб бураја гачырды. Дедиләр Гурбаға, бу ишлә филләр, ширләр мәшғулдур. Чәкил кәнара, ајаг алтда галарсан. Гурбаға деди:

- Билирәм, мәним күчүм чатан иш дејил. Мән дә бу чүр өз рәғбәтими билдирирәм.

Торпаға гајыт; инсан! Торпагдан јапыш, инсан. Инсан торпагдан јапышанда даһа күчлү олур.

Бәшәријјәтин торпагдан бөјүк сәрвәти јохдур. Инсан нә гәдәр әкиб-бечәрирсә, нә гурур, нә тапырса бунлар һамысы торпаг үстүндә олур. Һектарларла торпаг истифадәдән чыхыр, мешәләр доғраныр, чәмәнләр, отлаглар дағынтыја мәруз галыр.

Бурада гәфил сел, орда туфан, гасырға вә с. еколожи фәлакәтләрә баис инсанын дүшүнүлмүш әмәлләридир.

Әтраф мүһитлә еһтијатлы олун, онун интигамы јаман олур, чох јаман!

Нә филин һаггына тохунун, нә дә гарышганын: јолунузла дүз кедин!

1999

САБАҺЫН ХЕЈИР, ДҮНЈАМ !

ТУРШСУДА ШИРИН СӨЗЛӘР

Шушанын гәдим шәһрәтиндән сөз дүшәндә көзүмүзүн өнүндә ајры-ајры сәнәткарларын адлары абидә зирвәләр кими дајаныр. Онларын гаршысында папағымызы чыхардыр; бәзисинин аловуна, бәзисинин көзүнә, бәзисинин дә алыша билмәјән ишартысына исинирик. Бу дағларын тәбии көзәллији нечәдирсә, олдуғу кими дә көрүнүб; санки инсанлары бу һиссә сәсләјиб ки, тәбиәт кәфән-пәрдәни севмир. Тәбиәт көзәллији, инсан көзәлләри јарыша чағырыр.

Бизим даг рајонларымызда, дағәтәји рајонларымызда, мәнчә, чадранын "тарихи" јохдур. Бизим дағлары "тәглид eләјән" гәшбәндли нәнәләримиз; кәмәрли гајалары хатырладан кәмәрли, бүзмәли, нимтәнәли аналарымыз кишиләрлә бәрабәр јајлага көч дашыјыб, учурумлары ат белиндә сәкиб кечибләр.

Бурада кечән әсрин даш әлләри гајалар дөшүндә бир ишыг јандырмышды. Бу ишыг јанырды; өз көз јашы өзүнү сөндүрүрдү, өз үрәк оду тәкрарән ону јандырырды. Она, онун бүлбүл јувасына даш атанлар да аз дејилди. Тарих о даш атмагда маһир олан "усталарын" голларыны јанына салды. Натәван ишығы, Хангызынын даш нәғмәли имарәти дағлара гајнаг олуб галды...

Бу фикирләр бә'зән Туршсуја кедән јолдан мәни кәнара чыхарыр. Өзүм бир јолда, фикрим башга бир јолун лабанында... Кедиб Ағабәјим Ағанын, Хангызынын, онлар кими нечә пәрванә гадын сәнәткарын гәбрини зијарәт едирәм. Дүнәни гәдим ән'әнәләрдән кечән јоллары адам һәмишә гүрурла келир. Инанырсан ки, јолунун үстүндә булаглар, гуш чәһ-чәһләри, зәһмәткеш әлләрин учалтдығы ишыглы евләр чыхачаг.

Сарыбаба, Сағсаған, Кырс, Буғадаш, Короғлу дашы... Туршсу гәсәбә совхозуна кедән јолларда бизи бу јүксәкликләр гаршылајыр.

Туршсу Шуша рајонунун дағәтәји гәсәбәләриндән биридир.

Бу ил мајын 4-дә Туршсуда бизи гәшәнк баһар гары гаршылады. "Шуша" гәзетинин редактору И. Әбиловла Туршсу булағынын кәнарында машындан дүшүб, су ичдик. Кичиткан

гомунун гарыны тәмизләјиб овдуг. Көрпә јарпызлардан бир хејли сојугдан хилас еләдик. Гар алтында баһарыны јашајан бәнөвшә тапдыг. Булаг башында баһарла гышын биркә "тәшкил етдији" бу зијафәтдән сонра јолумузу фермаја дөндәрдик. Ахшам сағыны вахты сағычыларла көрүшмәк, көрүшмәкдән чох онларын маһнысыны динләмәк истәјирдим. Ејдирмә маһныны, нәнәмин әл-ајағына долаша-долаша кирәвә тапыб көпүк јаладығым вахтлар инди јадыма дүшдү. Доғрудур, фермаја јад адам кәлдијини һисс едән кими сағычылар "чиддиләшдиләр". "Консерт" јарымчыг галды. Көрүнүр, сонра ејдирмәдән хумарланмыш тәпикчил инәкләр "консерти" давам етдирмәји "тәкид етдиләр". Гонаглар артыг сағычылар үчүн адиләшди. Онлар һеч кәсин диггәтини һисс еләмәдән өз ишләриндә - сүд сағмаларында, чәлләкләрә бошалтмаларында, тәрәзијә дартмаларында идиләр.

Һәр бир сәнәт - истәр бөјүк олсун, истәр кичик - көр-көтүрдән башлајыр. Одур ки, илк бахышда асан көрүнән - "нә вар, ведрәни көтүрәрәм, инәјин јелининә әл апарарам, сүд ахыб кәләр" - сағычылыг ишинин, сағычылыг зәһмәтинин мүәјјән ән'әнәси вар.

Нәнәм һәмишә дејәрди ки, инәјин сүдү-јағы сағанын әлиндәдир. Она көрә дә һәр кәлинә сағын е'тибар еләмәзди. Һәмишә өзү сағарды. Имканы олмајанда бу вәзифәни ортанчыл кәлинә тапшырарды. Бөјүк кәлинә дејәрди ки, гылығын јохдур, инәји ачыдырсан. Сәнинки кола кечидир, о чабалаја, сән јумруглајасан. Кичик кәлинә дејәрди ки, инәк дөшүнү долдуруб өрүшдән гајыданда кефи чох саз олур. О кефи тутдун-бузовун пајыны чыхыб, галаныны сәнә верәчәк. Јох, ону поздун, та зәли дә гојсан истәдијиндән артыг верән дејил. - Кәлинә дејәрди ки, инәк гисминин зил гырмызыдан хошу кәлмәз. Сән дә ки, машаллаһ алышыб-јанырсан. Бир дә инәјә јахынлашанда сәс еләә. Гылыглы сәсинән адыны де инәјин.

Инди билмирәм, нәнәмин әсаснамәси нә дәрәчәдә елми һәгигәтә ујғундур. Ону билирәм ки, бабамын чомағыны јемиш һүркәк вахтларында беләә бизим инәкләр гашыныб дајанар, нәнәмин әлләринин тумарыны истәдикләри ачыг-ашкар һисс

олунарды.

Дејирләр Һәчәр нәнә бу дағлардан чох кечиб. О, бу күнкү рәфигәләринин талеји үчүн, азад мәһәббәт дүнјасы үчүн ајналыны чијнинә салыб өлүмлә дабан-дабана алдымлајырды. "Һәчәри өзүндән гочаг Нәбини" дә она бағлајан телләрдән бири дә бәлкә бу иди. Ики адамын бир мәһәббәт үчүн вурушуб гәләбә газанмасы чох да бөјүк гәһрәманлыг дејил.

Тарихин бөјүк мәһәббәт гәһрәманлыглары һәмишә бөјүк мәһәббәт уғрунда, јәни "мәһәббәтләр" уғрунда вурушмушлар. Бу дағларда јашајан узунөмүрлү гочаларын-гарыларын јаддашында о вурушларын о гәдәр сәнкәрләри галыр ки...

Туршсуда ахшамүстү күн чыхмышды. Мешәнин гар гырчыны јаваш-јаваш сөкүлүрдү, әријиб итирди. Кырсдағы гашгабаглы иди. Көрүнүр, һәлә дә гар гәзәби сојумамышды. Анчаг баһар өз ишиндә иди. Дәрә јамачлары буғланырды. Гәфил гар бир гарыш бој атмыш көј оту гарсыда билмәмишди. Гардан сонра Туршсу булағынын кәнарында дикәлән көрпә јарпызлар еләә шух, еләә күлүмсәр идиләр ки...

Сүрүчү сүкан архасында, сағ әли ачарда иди. Санки демәк истәјирди: "ахшам дүшүр, тәрпәнмәк лазымдыр, јолларымыз чох доламадыр".

Еләә бил ки, Туршсују илк вә сон дәфә көрүрдүк. Ајрылмаг истәмирдик. Бу сојуг һавада нә гәдәр су ичдик. Һәрә стәканы долдуруб, әлинә көтүрдү вә сон дәфә бир "сағлыг" деди...

Ганрылыб Сарыбабаја тәрәф бахдым. Дағлара тәрәф сүрүнән думанын әтәјиндә бир сүрү көзүмә дәјди. Гәрибә бир мәнзәрә: јашыл дөшдә бир аданы хатырлатды. Мән өзүм демәк истәјирдим, Исрафил мәни габаглады:

Думан, саламат гал, дағ - саламат гал.
Чобан саламат гал, сағ-саламат гал...

Шуша - Туршсу,
мај, 1973

БАКЫ БИР БАКЫДЫР КИ...

Бакынын Дагүстү паркындан һәр һәфтә, һәр күн доғма шәһәримизи сејр етдијим мәгамлары инди көз өнүнә кәтирә билмирәм. "Бакы бир Бакыдыр ки..." ше'ринин ганадлы мисраларыны унутмаг олмур. Доғруданмы, Бакы - мәним кәнчлијимин Бакысы даһа көзәл олуб? Јохса, әввәлләр парылтыја даһа чох ујурдум? Шәһәр парылтысы шәһәр думанындан күчлү иди? Бәлкә инсанлар өз "дахили тумарларына" даһа чох ујумушдулар, әтраф мүһитдән, шәһәр һавасындан исә аз хәбәрдар идиләр? Бирдән јухудан ајылдылар ки, һавалары чатышмыр, боғулурлар. Санки бу диксинмәдән сонра саатларла телевизија екранына көз зилләјән адамлар күчәләрдә онлара "атәш ачан" он минләрлә машыны көрдүләр. Зәһәрини дүз онларын чијәринә үфүрән заводларын, фабрикләрин, бунлара охшар дикәр мүәссисәләрин, елә бурунларынын дибиндәчә кечәли-күндүзлү јанан зибилләрин түстүсүнү көрдүләр. Кимә демәк, кими һараја чағырмаг?

...Әлбәттә, биринчи нөвбәдә елми, елми дүшүнчәни, елми мүнасибәти көмәјә чағырмаг лазым иди. Буну еләмәдиләр. Һај салдылар, һараја салдылар. Бу бәд әмәл саһибләри әввәлдән өзләри буну етмәли идиләр. Бунлар билирдиләрми елми дүшүнчәнин "разылығы олмадан" нәинки "гызыл гијмәтинә" кедән Сумгајыт зәһәрләрини, Гара шәһәр, Аг шәһәр, "Боз шәһәр" түстүсүнү истеһсал етмәклә хејир газанмаг, инсанларын чан сағлығы һесабына - тәсәррүфат һесабына, өзүнү малијјәләшдирмәјә кечмәк кими зәрәрли һадисәләрә јол вермәк, ади бир су дәјирманы да тикмәк олмазды. Шәһәр күчәләри илә түстүләнә-түстүләнә кедән автобусун сүрүчүсүндән сорушанда ки, бу вәзијјәт сизи бир вәтәндаш кими, бу һава илә нәфәс алан бир чанлы кими нараһат еләмирми? Чавабында нә десә јахшыдыр: "Ишимизин сәвијјәси беләдир". Сәвијјә ашағы ола биләр, амма бу сәвијјәдән јухары сәвијјәләр дә вар. Биз белә дүшүнән адамлары бу вә ја дикәр сәвијјәдә тәнбеһ еләмәк, баша салмаг, ја да сүкан архасындан салмаг кими тәдбирләрә әл

атмалыјыг. Инди машынларын шәһәр һавасыны чиркләндирмә сәвијјәси елә "јүксәк" сәвијјәдәдир ки, сүрәти артыран, гејри-гануни өтүшмәјә варан сүрүчүләрә дә көз јуммаг мүмкүндүр. Анчаг түстүләјән машынын сүрүчүсүнә чидди, чох чидди тәнбеһ лазымдыр. Бу ишә нәзарәт едән автомобил мүфәттишләринин инсан вәзифәси, вәтәндаш борчу чох ачыг, чох ајдын олмалыдыр. Мән һәлә вәзифә борчуну демирәм.

"Бакы бир Бакыдыр ки..." Шәһәримизин јашыллығы кетдикчә артыр. Бу исбатедилмәз һәгигәтдир. Һәр шеј көз габағындадыр. Анчаг бу јашыллыг артдығы гәдәр дә кетдикчә азалыр. Шәһәрәтрафы, шәһәрдахили јашыллыг саһәләринә тез-тез од вурулур. Бу јанғынларын "мүәллифләри" чох заман мәсулијјәтсиз валидејнләрин мәрдүмәзар ушагларыдыр. Ганун бу кими позгунтулара тәнбеһ, даһа доғрусу чәза тәнбеһи, чәза тәдбири тәјин етмәлидир. Јашлары бу чәзаја ујғун кәлмәјән ушаглар үчүн валидејнләр чаваб вермәлидирләр. Бу мәсәләләр барәсиндә чох јазылыб, чох дејилиб. Анчаг бу вәзијјәт јенә дә давам еләјир. Јенә јазылмалыдыр, јенә дејилмәлидир. Вәзијјәт исә јенә тәкрар едилмәмәлидир. Онда јазмаға, демәјә сөз галмаз, чох шүкүр...

"Бакы бир Бакыдыр ки..." Јох, һәлә Бакы биз дејән Бакы дејил. Узаға кетмәјәк. Бир нечә күн бундан әввәл чох да гејри-ади олмајан сел һадисәсини хатырлајаг. Бир дә тәкрар едирәм, чох да гејри-ади олмајан сел. Бу аз јашымызда белә јағышлары чох көрмүшүк. Кәрәк тәбиәтин һәр чүр јүнкүл вә ағыр һүчумуна, даһа дәгиг десәк: "әкс һүчумуна" һазыр олмағы бачарасан. Бәс нечә билмишдин, јолдаш инсан?! Әлиндә бајраг! Ура! - Тәбиәтә һүчум вар!" дејә-дејә, тәбиәтин милјон илләрлә сабитләшиб, мөһүрләнмиш һәјат тәрзини позмағынла фәхр еләјәндә һеч олмаса ән јахын мәсафәдән көзләнилән "әкс һүчуму" кәрәк көрәсән. Јува гурмаг, бу јувада бала бөјүтмәк һәлә ишин һамысы дејил. Кәрәк биләсән ки, јурдуна-јувана гәфил гасырға һансы сәмтдән, һансы мәгамда, һансы күндә, һансы сәвијјәдә һүчум чәкәчәк. Буну дујмамаг, һисс еләмәмәк, буна һазыр олмамаг, ән азы еколожи корлуғдур, еколожи "әфәлликдир". Сел һадисәси әввәлләр дә олуб. Бу мәсәләни белә чејнәмәклә мәгсәдим шәһәр ичтимаијјәтинин гулағына

пычылдамагдыр: селдән ағыр, чох ағыр тәбии вә сүни һадисәләрә гаршы гылынч вә галханы көз габағында сахла! Сәнин, јолдаш Бакылы, синән Хәзәрә ачыг, көзләрин Хәзәрә бахыр. Бәс беләдирсә, нијә саһил булварынын бир һиссәси, онун давамы олан дәниз суларынын бу гәдәр чиркләндијини көрән јохдур? Көрән јох, һарај чәкән!..Бәс бел-күлүнк көтүрүб ону Арал көлүнә чевриләмәкдән ким горујачаг? Америка гитәсиндән, Африка континентиндән кәлиб, бизим ишимизи көрән олмајачаг. Нә еләсәк дә өзүмүз еләмәлијик. Јалныз биз өзүмүз!

Башга бир мәсәлә. Бакы тәкчә Дағүстү паркдан ибарәт дејил. Дахили Бакыдан башга, бу дахиллә вәһдәт тәшкил едән "харичи Бакы"да вар. Киров гәсәбәсиндән Бинәгәди, Балаханы истигамәтиндә кедән чала-чөкүк јолун сағында-солунда гајнајыб дашмаға һазыр нефтли, мазутлу көлләри, көлмәчәләри кимин, нәјин, һаранын адына јазаг? Сабунчу, Разин, Забрат гәсәбәләри дә. Рамана кәнди дә, адыны чәкмәдијим онларла објектләр, канал суларынын батаглыға дөндәрдији мәнзәрәләр дә сәниндир, мәнимдир, бизимдир. Әразимизин Һолландија вә Данимарканын бирликдә әразисиндән нечә дәфә бөјүклүјүндән чох да гүрурла данышмајаг. Финландија әразисиндән он дәфә, јүз дәфә бөјүк өлкәләр дә вар. Амма игтисадијјат вә мәдәнијјәт бахымындан буилары тәрәзијә гојсаг, Финландија даһа ағыр олар. Бу мәнада Абшерон торпағына мүнасибәт бүтүнлүкдә Азәрбајчан әразисинә мүнасибәтлә тән кәлир.

Даг вә дағәтәји торпагларымыз ерозијаја, учгунлара, сүрүшмәләрә мәруз галмагдадыр. Дүзәнлик әразиләрдә вахтилә чох мүнбит олан торпаглары дуз басыр. Чох да севмәдијим бир ифадәни јенә дә ишләдирәм: "гызыл гијмәтинә" олан Абшерон торпағынын хејли һиссәси чохдандыр ки, "өлүмә мәһкумдур". Бакы әтрафында елә јерләр вар ки, "нефтли" сулар бурада елә тәһлүкә јарадыб ки, торпағы хилас етмәк наминә бирчә әлач галыр: бурада тәчили олараг нефт истеһсалыны дајандырмаг.

Анчаг Бакы елә бир Бакыдыр ки... бүтүн еколожи чағырышлара гулаг бағлајачаг, өз "түстүлү мүһитини" јашыл донунда әридиб јох едәчәк... Буна инанмаға әсас чохдур!

ијул-август, 1988

АҒ ДАШДАН ТИКИЛМИШ ГАРА ШӘҺӘРЛӘР

Наһаг демәјибләр ки, "Халг көзү тәрәзидир". О, һәр шеји чәкә билмәсә дә, чох шеји истәр-истәмәз, өзүндән асылы олмадан тәрәзијә гојур. Бунлар елә фактлардыр ки, бурада артыг јалын о бири үзү көрүнүр. Чида чувалда кизләнә билмәз. Ачылмаға, учмаға һазыр олан јарған да, јашыл әтәји дағын гуршағына чыхан, сон мәнзили гајалыға, дашлыға дирәнән мешә дә көз габағында өзүнү, (бәлкә дә өзүлүнү) итириб үнван ахтарыр.

Һәрдән адама елә кәлир ки, ағачлар јанларындан кечән адамлары кәлмә билиб әјилиб сорушурлар: Шәһәринизин һавасы нечәдир? "Гулагбатырычы бир сәс бүтүн сәсләри удачаг" вар сәслә дејир: "Бакынын һавасы кими, Бакынын һавасы кими... Бир һарај ешидилир: Ачын үфүгләрин гапыларыны. Бир шәһәр боғулур өз һавасында".

Мәним әлимин алтында рәгәм мә'луматлар вар: һарда нә гәдәр зәһәрләнмә дәрәчәси "фәалијјәт көстәрир". Бу гангаралдычы фактлары бир јана туллајыб адамларын көзләринә - ишығы дахилә дүшмәјән көзләринә бахмағы үстүн тутурам. Көзләринә бахыб сорушмаг истәјирәм: дүнән о сән дејилдинми, "Јаша, јаша, чан Сталин!" маһнысыны бүлбүл кими өтә-өтә түстүлү печләрин өзүлүнү гојурдун! О заман завод-фабрикин әтраф мүһити зәһәрләмәсиндән сөһбәт ачмаг мүшкүл иш иди, буну дујурам. "Бу нә сөздүр? Бизи күнбәкүн, анбаан коммунизмә јахынлашдыран фәһлә әлләринин бәһрәсинә бу нә мүнасибәтдир?" дејә биләрдиләр. Сосиалист мүәссисәләринә бу чүр бахыш сијаси бахыш иди. Завод түстүсү бәзи шаирләрин, очеркчиләрин илһам мәнбәји иди. Лакин о вахтын өзүндә belә ајыг адамлар аз дејилди; онлар заводларын әтраф мүһитә бу гәдәр тулланты атмасындан гәзәблә данышырдылар; әтрафа туллантынын мәһсул исрафчылығыны, гәнаәтсизлик, игтисади корлуг адландырырдылар. Илһам мәнбәји олан завод түстүсүндән, дәнизә доғру сүрәтлә һүчума кечән буруг мешәләриндән јазан шаирләр поезија илә истеһсалатын

вәзифәләрини әјәр - дәјишик салырдылар.

Әлбәттә, һамыја ајдындыр ки, бөјүк сәнајеси олмајан бир өлкәни гарышга да тапдалајар. Бу, мә'лум һәгигәтдир. Анчаг, бу һәгигәтин чәмијјәтә, инсана, еколожи таразлыға зәрәрли тәрәфи ашкар оланда, бүтүн капитал гојулушлар, бүтүн фәрәһләр, бүтүн тәшәббүсләр әлләрини јанына салыб сусур. Чүнки, сөһбәт инсанын әбәди бешији олан тәбиәтдән, онун мүһафизә олунмасындан, сон мәгамда бәшәријјәтин сағ гала билмәсиндән кедир.

Сөһбәт ондан кедир ки, һазыркы мәгамда нә сәнин әлиндәдир ону гору, ону дүз јола јөнәлт.

Мә'лумдур ки , дүнјада мүтләг мәнада тәмиз шәһәр, тәмиз мүһит јохдур. Сөһбәт ондан кедир ки, сәнин шәһәринин зибилини башга јердән кәлиб тәмизләмәјәчәкләр, чиркини јумајачаглар. Һәр халг өз назирини дә, өз сүпүркәчисини дә өзү тапыр, она вәзифәни өзү тапшырыр. Һәләлик нәјә күчүн чатыр, ону елә; сабаһ бу ишләрин тәрс үзү дә өзүнү көстәрәр. Заманын күләкләри сәни дә хәзәлинә гатыб лазыми јерләрә туллајар.

Дејирләр тәбиәт көзләнилмәз һадисәләрлә долудур. Мән бунлара көзләнилән һадисәләр дејирәм. Заманын кедишаты белә дејир.

Гара шәһәр мәсәләсинә гајыдаг. Индиликдә Гара шәһәр "кәфәни бојнунда" вәзијјәтдәдир. Буну дансаг да беләдир, данмасаг да. Тәбиәт гаршысында кәрәк күнаһыны јујасан, етираф аздыр. Бу Гара шәһәр гоншулуғунда Ағ шәһәр дејилән шәһәри өз вәзијјәтинә кәтирди. Бакы бухтасыны өлүмчүл һала кәтирмәкдә "фәал" иштирак елэди. Инди дә бу вәзифәни "шәрәф"лә јеринә јетирмәкдәдир...

- Бәс үмид јери јохму?

- Вар, әлбәттә, вар. Олмаса да дишимиз - дырнағымызла о үмид јерини тапмалыјыг. Ону јаратмалы, ондан јапышмалыјыг, бу үмиди реаллашдырмалыјыг.

Үрәкбуландырычы фактлар чохдур, ирадлар да елә о гәдәрдир. Имканларымыз аздыр, елә чохалтмалыјыг ки, мүбаризә имканларымыз бөјүк сәнаје мүәссисәләри илә, бөјүк тәсәррүфатларла, бүрократ етажы вә тәчрүбәси олан идарә рәһбәрләри илә үз-үзә кәлир. Бунларын техники тәчһизаты чох

јахшыдыр. Нәглијјат имканлары кифајәт гәдәрдир. Сөзүн һәгиги мә'насында бунлар атлыдыр, биз пијада. Идарәдә онлар "вачиб мүшавирәләр илә мәшғулдур"лар. Тәбиәт гојнунда да "көздән јајынмаг үчүн" һәр чүр имканлары вардыр.

Зәннимчә, тәбиәтә кедән јолда ачыг көз, ајыг баш һәмишә олуб, инди дә вар. Бу саһәдә бөјүк күтләни, ичтимаијјәти ајыг сахламагда зијалы тәбәгә өн чәркәдә дајанмалыдыр, чох мәсәләләрдә һәлледичи мөвге тутмалыдыр.

Гара шәһәрдә күләкләр зәнкләр хоруна дөнүр. Бәлкә һеч Гара шәһәр дејилән конкрет јер чохдан боғулуб: маддә чәкисинин итмәмәси ганунуну тәбиәт јахшы билир. Инсан нәфәсинә гарышыб бу Гара шәһәр һавасы; тәһлүкә белә өзүнү итириб. Һарда тәһлүкәдир, һарда һарај јерини - үнванына гарышдырыб; чүнки бу гара нәфәс бүтүн истигамәтләрдә чевикдир. Зығ бурнундан тутмуш Шых чимәрлијинә гәдәр, әкс истигамәтдә исә Мәрдәкандан Бузовнаја гәдәр саһилбојунча өзүнә раһат јер тапыб. Абшерон бағларына да јөн алыб. Абшерон јарымадасында "Гара шәһәрләрин" сајыны артырмаға һазырлашыр. Бу Гара шәһәр тәкчә "бизим олсајды" нә дәрдимиз. Јығылыб һисини - пасыны јујардыг. Әтрафа атылан туллантыны туллајанларын үстүнә туллајардыг. Гара шәһәрләр бүтүн дүнјада чохалыб, бүтүн өлкәдә чохалыб. Мәсәлә чиддиликдә буну нечә, нә сәвијјәдә дујмаг, көрмәк вә ону тезликлә тәһлүкәсиз зонаја чевирмәкдир. Етираф едәк ки, һәләлик бизим республикада, бизим шәһәрдә бу ишә мүнасибәт чидди сәвијјәдә гәбул олунмур. Һәтта елә адамлар тапылыр ки, тәбиәтдән јазмағы, тәбиәти мүһафизәјә диггәт јөнәлтмәји бир нөв көһнәлик сајыр.

Беләләри "даһа вачиб ишләримиз вар" - дејә пландан өһдәликдән сөз ачыр. Сосиал мәсәләләри бу ишә гаршы гојур. "Вахтлары галса" бу барәдә данышыг апарачагларына сөз верирләр. Баша дүшмәк олмур: еколожи вәзијјәт диггәтләр мәркәзиндә биринчи дејилсә, даһа һансы вәзијјәтдән сөз ачмалыјыг! Бүтүн бунлар әтрафа нәзәр салмағын јени формасыны тәләб едир. Бәлкә бир сыра тәшкилатлараpасы әлагә шуралары јарадаг. Тәбиәти Мүһафизә Комитәси бу мәсәләләрин һәллиндә көрпү ролуну ојнасын.

Гара шәһәрләр көз көрә-көрә чохалыр. Өз "мәһсулуну" евләрә, мәктәбләрә пајлајыр, мәтбәхләрдә чөрәјимизә гатыр. Биз дә бу "не'мәти" ширин-ширин кәвәләјирик, удуруг.

Бир орнитологдан соруштум: Бакыда сағсағаи јашајырмы? Алим тутулду: Деди: "Чох гәрибә суалдыр, дүзү һеч фикир вермәмишәм".

Она бәзи јерләрдә ала гарға дејирләр. Халг арасында бир инам вар ки, сағсағаи һавасы чиркләнмиш јерләрдә јува гурмур. Бәлкә ала ганадларынын гаралмасындан горхур. Бәс бу јазыг сағсағанларын талеји нечә олачаг? Бу сүрәтлә, бу кедишлә гара шәһәрләр меһрибан күләкләрлә өз "хош һавасыны" мешәләрә, даг әтәкләринә, дағлара да јетирәчәк. Мүсаһибимә башга бир суал верирәм:

- Гара шәһәр сәрчәләри илә Јасамал сәрчәләринин фәрги вармы?

- Нә фәрги ола биләр, билмирәм.

- Гара шәһәр сәрчәләри гара, Јасамал сәрчәләри боздур.

- Белә чыхыр ки, Гара шәһәр сәрчәләрини Јасамала көчүрмәк лазымдыр... ја да дуру су тапыб јазыглары јумалыјыг.

- Һәлә инсаншүнаслар инсанлары хилас еләсин, сәрчәләрә сонра бахарыг.

- Јох, белә дејил, өзүм-өзүмә чаваб верирәм: Еколожи таразлыг бә'зән елә вәзијјәти дујмазлыгдан башланыр. Еколожи таразлығын тәләбләриндән бири будур ки, бүтүн чанлылар бири-биринә, һәм дә инсанлара гоншу шәраитиндә јашасынлар. Тәбиәтдә һәр гоншу билмәлидир. Бир ип гырылды, сөкүлмә-дағылма башлајыр. Гара шәһәрләр бу әлагәни позур. Бу әлагә позуланда гара фикирләрлә гара әмәлләрин "тој-дүјүнү" башланыр. Тәбиәт она гаршы јөнәлән гүввәләри дәф етмәкдә, һәтта дәфн етмәкдә чох бөјүк күчә маликдир. Анчаг, о, улудур, хејирхаһдыр, о, јашатмагдан һәзз алыр; пак олмаг, тәмиз олмаг истәјир, һәр бир күнаһы өзүндә дә, инсанда да јумагдан зөвг алмаг онун аналыг вәзифәсидир. Әл узатдын, әл тутачаг, әлиндән тутачаг. Тәбиәт беләдир. Хејирхаһ ишләри гара нијјәтләрин ихтијарына вермәјин.

1989

НИЈЈӘТИМИЗ ҺАРАДЫ, МӘНЗИЛИМИЗ?..

Бу илин декабр ајында "Азәрбајчан тәбиәти" журналынын 15 јашы тамам олур. Мәнчә, бунунла чох гүррәләнмәјә дәјмәз. Бир нечә јүз јашы олан мәтбуат органлары, нәшрләр мөвчуддур. Анчаг тәбиәтә мүнасибәт зәруриликиндән доған, бүтүнлүклә әтраф мүһитдән, тәбиәтлә инсанын гаршылыглы әлагәсиндән, бир гәдәр дәгиг демәк, еколожи гаршыдурмадан, бу гаршыдурманын бәшәријјәти учурума апармаг горхусундан јазан, инсаны бу фәлакәтин нәтичәләрини көрмәјә, дујмаға јөнәлән, "тәбиәтә бахмаг, өзүнә бахмагдыр" шуарындан вәчдә кәлиб вар сәсилә гышгыран, һарај чәкән јеканә мәтбуат органы "Азәрбајчан тәбиәти" журналы иди.

Биз сон беш-алты илә гәдәр мешәләримизин күтләви шәкилдә гырылмасындан, Бакынын, Сумгајытын вә дикәр шәһәрләримизин еколожи вәзијјәтиндән кәскин јаза билмирдик. Бу, "дөвләт сиррини ачмаг" һесаб олунурду. Һәмчинин бөјүк јанғынлардан, зәлзәләдән, бөјүк дашгынлардан, сел һадисәләриндән јазмаға да ичазә вермирдиләр. Бу да "дөвләт сирри" һесаб олунурду.

Бир вахт бу јазыг дөвләт ајылыб көрдү ки, сирр горуја-горуја артыг өзүнү дә горуја билмир. Гарышгадан тутмуш филә гәдәр, јарпагдан тутмуш Султанбуд, Күр бојунча тәнәззүлә кедән Тугај мешәләринә гәдәр бүтүн фауна вә флорамыз Гырмызы китаблыгдыр.

Ону да көрдүк ки, гурдун таланчылығындан шикајәтә кедән сүрүләр, нахырлар, илхылар Гурд нәзарәти алтында Гурд көрпүсүндән кечмәлидир. Түлкүләр, чаггаллар исә "сынанмыш" мүфәттиш ролунда чохдан өз вәзифәләрини јеринә јетирир. Гәфил куршад гәфил селә мејдан верәндә, бунун габағына чыхан инсан тәбии гүввәләрдән чох-чох күчсүз оланда пешманчылыг даһа һеч нәјә гадир дејилди. Онда инсан әввәлдән, хејли әввәлдән демәлиди: "Нијјәтин һара, мәнзилин дә...".

Нечә илләрдир ки, бүтүн өлкә мигјасында музакирә ады алтында мунагишә аләми башына көтүрүб. Бу јола дүшән дашы

кимсə кəтүрмəлидир. Нејлəјəк, дашы атан адам көздəн итиб. Дашы кəтүрмəји һеч кəс өз вəзифəси һесаб етмир. Чəсарəтин јолуна кимсə биринчи гəдəм гојур. Сонра икинчилəр, үчүнчүлəр јолу асан кечир. Бəли, чəсарəт елə-белə башланмыр. Кимсə онун илк мүəллифи олмалыдыр. Тилсими гырыб, чəсарəт сөзүнү дилинə кəтирмəјəн əсл халгдыр. Халг һеч вахт "гадирəм" сөзүнү дə дилинə кəтирмəз. Бу, она бəнзəр ки, тохум сəпəн "һарај сала". Бахын, көрүн, инсанлар, мəн нə илə мəшғулам! Əввəллəр елə билирдик ки, социализмин һəтта əн кичик гүсурларыны демəк "бизим əгидə-мəслəк дүшмəнлəримизə" чох бөјүк материал ола билəр. Сонра ајылыб көрдүк ки, идеја дүшмəнлəримиз бизи јолдан чыхарыблар. Онлар башларыны ашағы салыб əкмəк, бичмəк, мəһсул истеһсал етмəклə елə мəшғулдулар ки, өзүмүз һај-һарај гопармасаг, мин ил бу минвалла гоншулуг елəсəк белə, бизи ешитмəзлəр, көрмəзлəр.

Тəбиəтə, торпаға мүнасибəтдə дə чох шеји өјрəнмəмишик. Көрүнүр, əдамыза, гүрурумуза сығышдырмамышыг. Амма чох наһаг... Еколожи мүнасибəтдə "сəнин, мəним" јохдур. Вар: бизим! Вар: һамымызын! Ишығы, күлəји, гары, јағышы нечə бөлмəк олар?!

- Мешəлəримиз болдур, нə гəдəр гырсаг, гуртаран дејил. Булагларымызын өзүнү тəмизлəмə күчү бөјүкдүр. Нə гəдəр...

- Бу мүнасибəт Азəрбајчанда да олуб. Инди дə вар.

Нəтичə? Тəбиəтимиз учурум гаршысында дајаныб! Биз илк нөмрəмиздəн башламыш бу күнə гəдəр əксəр јазыларымызда алимлəримиздəн сəрт данышмышыг: Һ. Əлијев, И. Сəфəров, Б. Будагов, Ə. Гасымов, Ə. Əјјубов, Т. Мустафајев, А. Əскəров, З. Сəмəдов, М. Гасымов, О. Ибадов, мəрһум С. Салајев, јазычыларымыздан Б. Бајрамов, хүсусилə Г. Хəлилли, М. Аслан вə башгалары еколожи мөвзуларда чыхыш етмиш, чох чидди мəсəлəлəрə тохунмушлар. Биз узун мүддəт тəбиəтə базар, өзү дə учуз базар көзү илə бахмышыг. Агына-бозуна бахмадан һəр шеји силиб-сүпүрүб кəдəнимизə өтүрмүшүк. Арычылар јахшы билир, ары пəтəјини ачан кəс арынын рузи пајыны сахладыгдан сонра галаныны кəсир. Анчаг биз арынын "сон тикəсинə" дə көз тикмишик.

Əлбəттə, тəбиəт гуру лөвһə вə шəкил дејил. Онун вəзифəси һəм дə инсана хидмəт етмəк олмалыдыр. Лакин, инсан һəр шеји онун низамына, онун күчүнə вə јашамасына ујғун гајдада, əндазəдə, онун ганунлары илə өлчү-бичимдə гурмалыдыр.

Биз узун мүддəт елə билмишик ки, коммунизмə кедирик вə демəли, орада һəр шеј бол олачаг. Бəс боллуғу ким јарадачаг? Сонра мə'лум олуб ки, јох, даһа коммунизмə кетмирик. Јығынчаглардан бириндə дејилиб ки, биз инди инкишаф етмиш социализмə доғру инамла ирəлилəјирик. Бу да мə'лум олуб ки, социализмин јолу чох дашлы-кəсəклидир.

Јығынчаглардан бириндə дејиблəр ки, базар игтисадијјатына тəрəф кедирик.

Һара кедирик кедəк, бирчə тəбиəти дағытмаға доғру кетмəјəк. О заман ағачы көкүндəн кəсəрик. Јолумуза елə манеəлəр чыхар ки, өз евимизə дə кедиб чыха билмəрик.

Биз инди нə јаза билириксə, јазырыг, нечə јазмалы олдуғумуз сəвијјəсиндə јаза билмирик. "Чох һалда гуллуг мүтилијиндəн, бојундуруға кирмəк вəрдишиндəн чыхмагда јол тапмырыг". "Белə өјрəнмишик, белə дејиблəр, белə ешитмишик". Үфүгүн о бири үзүнə бојланыб бахмаға чалышмамышыг, бахмышыгса да өз дахилимизин имканы илə дејил, харичи мүһитин, əлавə гүввəнин редактəси илə бу вəзифəни јеринə јетирмишик. Гејри-тəвазөкарлыг олса да демəлијик ки, журналын јарандығы күндəн Султанбуд мешəлијинин, Елдар шамы горуғунун, Абшерон бағларынын талејиндəн, бүтүн јашыллыг дүнјамыздан дəфəлəрлə јазмышыг, јазырыг, јенə дə јазачағыг. Анчаг бу мəсəлəлəрə чавабдеһ адамларда санки иммунитет јараныб, ешидирлəр, динмирлəр, бахырлар, көрмүрлəр.

"Хəзəрə гардаш" олан көркəмли алим вардыр - профессор Күл. Өмрүнү бүтүнлүкдə Хəзəрин дəрдинə, проблеминə һəср елəмишди. Бу өзүнү һəср етмə һардаса дəниздə нефт истеһсалы илə үз-үзə кəлирди. Өлүмүндəн 5-6 күн əввəл Дəнизкəнары булварда көрүшдүк. Деди: - Дүнəн мəни јухарыдан бир нəфəр чағырмышды. Һəлə диалога башламамыш деди ки, јолдаш профессор, кəл инадындан əл чəк! Мəтбуатда аз чыхыш елə, бизə дəрс демə. Биз нечə милјон тон нефти дəниздəн

чыхармалыјыг. Мән дедим вә дедијими о баша дүшмәди ки, "нефти чыхарманыза сөзүм јох, анчаг бизим бу көһнә, чохдан чыхдаш олунмалы технолокијамызла дәниздән нефт чыхармаг јарамаз. Нә исә, о өз дедијиндә галды, мән өз дедијимдә. Сөһбәтимиз беләчә баш тутмады. Көзкөрәти мәни дәфн еләмәјә һазырлашырлар. Анчаг мәтбуат демәк олар, чох бөјүк тәкидлә Күлү мүдафәи едирди. Нејләмәк олар, һакимијјәт күчлү иди. Чох кечмәди ки, профессор Күл Хәзәр дејә-дејә дүнјадан көчдү. Онун шәхсиндә дәниз мүһитини өјрәнән чох көркәмли бир алими вахтсыз итирдик. Профессор Күл Хәзәрин индики өлү вәзијјәтини көрмәди. Јахшы ки, көрмәди...

Еләчә дә Абшерон бағларынын чанлы хәритәсини чох көзәл билән, дәфәләрлә бизим журналда чыхыш едән, елә бөјүк иддиасы олмајан гәләм саһиби - Әскәр Һејбәт. Аз јазырды, аз таныныpды. О да Абшерон бағларынын дәрдини синәсиндә апарды. Тәбиәтимиз учурум гаршысында, игтисадијјатымыз тәнәззүлдә, мә'нәви дүнјамыз гасырға јеләјиндәдир. Сабаһа нә үзлә вә нә апарырыг? Гочалыг дәмләримиздә ачыг даныщсаг, гәбирләримизи кәләчәк нәслә тапшырмаға һаггымыз вармы? Учуруб дағытдығымыз дүнјаны әмәлли-башлы "тәмир еләјиб", онлара вериб кетмәјә күчүмүз галырмы? Мүрәккәб вәзијјәтдир. Бир мүдрик халг мәсәлини бир дә тәкрар етмәк истәјирәм: "Нијјәтин һара, мәнзилин дә ора".

Јахшы ки, узун мүддәт мәнзилимизин далынча јүјүрмүшүк. Јенә дә јетә билмәмишик. Сонсуз сәһрада илғыма алданан кими, алданмышыг. Күнәшин, ајын һансы тәрәфдән доғуб, һансы тәрәфә кетдијини өзүмүз тәјин етмәмишик. Узун мүддәт нәји горумағы бәјан едәнләрә көзүмүзү дикмишик. Онлар да бизә нијјәтимизин дајаг нөгтәсини јанлыш көстәрән компас сатыблар.

Мәнзилимиз әсас нијјәтимизин далынча кетмәли иди, јохса әксинә? Бу мә'лум вурма чәдвәлини, бу ади һесабы һәлл етмәји бизә мәсләһәт билмәјибләр. Биз дә ағзымыза су алыб дурмушуг. Нә әкмәјимизи, әкдијимизи нә вахт бичәчәјимизи јухарыдан һәлл еләјибләр. Нәтичәдә торпагларымызын башында дәлләклик еләјибләр. Бу ил үзүм әкмәји әмр едибләр, үзүм бара миндији

илдә Баш Имзачынын гәләми әлиндән дүшүб. Тезчәнә үзүмү сөкмәк күнаһыны киминсә үстүнә јыхмаг үчүн чинајәт маддәсинә дә әл атыблар.

Башга бир мисал... Мәним јашыдларымын јахшы јадында олар: 60-чы илләрин орталарына гәдәр индики "Кәнчлик" нәшријјаты башга адла - "Ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты" нәшријјаты ады илә фәалијјәт көстәрирди. Москвада гәфилдән "зәрәрлә ишләјән" нәшријјатлары бағламаг һәвәсинә дүшдүләр. Биз дә ирәлијә-керијә бахмадан онлара сәс вердик. Елә һәмин күнүн сәһәриси ајылыб көрдүк ки, кеч ајылмышыг. Сонрадан о нәшријјаты бәрпа еләмәк нечә чәтинликлә баша кәлди. Аллаһ билир.

Башлајырыг гызмаға јај кәлмәмиш,
Чырманырыг кечмәјә чај кәлмәмиш.

Ишин, күчүн бу вахтында доғруја бәнзәр шајиәләр кәзир, филан гәзет мүфлисләшмәјә, филан журнал бағланмаға, филан нәшријјат һәррача гојулмаға доғру кедир. Билмирәм, һара доғру кедир кетсин, амма доғруја доғру кетмәси бизимчүн әсас шәртдир.

Индики мәгамда јени нәшрләр үчүн, көһнә вә ја көһнәлмиш гәзет вә журналлар үчүн өлчү ваһиди Москвадыр. Вә әкәр Москвадырса, онда Москвада аз гала һәр күн көјәрән нәшрләри өзүмүз үчүн нүмунә етмәмәлијик? Онда габаға дүшүб тәләм-тәләсик "Молла Нәсрәддин"и "Аллаһсыза" дәјишмәлијик! Белә һаллар чох олуб. Чохунда да удузмушуг.

Бурада јеринә дүшәр, дејәк: доғрудан да нијјәтимиз һарадыр? Вахт кәлиб чатыб, бу о вахтдыр ки, базар сијасәтинә кечид олачаг. Һәләлик мәтбуатын идарә механизми һеч кәсин әлиндә дејил. Әсл идарәетмә нашир вә охучудурса, онда филан гәзет вә ја журналын һаранын органы олмасынын әһәмијјәти вармы? Бу, ичрачы-тәнзимчи тәшкилат вәзифәсини јеринә јетирә биләчәкми? Охучу - абунәчи онунла һесаблашачагмы? Мәтбуаты јајан идарә тәкид едир ки, мәтбуатын газанчынын 50%-дән артығыны о көтүрәчәк. Буну көрән мәтбәә дә кағызын,

рәнкин вә бир сыра башга шеjләрин гиjмәтини 200% артырачағы барәдә бәjанат верир. Бунлары көрән редаксиjалар да абунә һаггыны артырмаг фикриндәдир. Белә чыхыр ки, "күч доғана дүшәчәк, jүз мамача олса да".

Демәли, сон аjагда вәзиjjәт охучу - абунәчидән асылыдыр. О, һансы мәтбуата абунәчи олачағыны өзү тәjин едир. Мәним зәннимчә, бүтүн мәтбуаты учдан-тутма өзүнү малиjjәләшдирмә ганунуна табе етмәк гәтиjjән jарамаз. 1-2 ил бә'зи әлиашағы вачиб мәтбуат органларына аз да олса дотасиjа вермәк вачибдир. 1-2 илдән сонра бунларын "оручу батил" олар, һәр шеj өз гајдасына дүшәр. Сәмими е'тираф едим ки, "Азәрбаjчан тәбиәти"ни - бүтүнлүкдә тәбиәтдән, онун еколожи вәзиjjәтиндән jазан бир журналын гиjмәтини артырмаға һеч чүр әлимиз кәлмир. Вәзиjjәтдән башга чыхыш jолу jохдур.Биз дә тәрәддүддән чыха билмирик. Мәсәләнин мүрәккәблиjи бир дә ондадыр ки, базар игтисадиjjаты лаjиһәси мүәллифләринин өзләри белә бир лаjиһәнин тамам һәjата кечәчәjинә инанмырлар. Бәс онда биз кимә инанаг? Биз бүтүн өлкә мигjасында донуб галмышыг бир адада. Ирәли кетмәк? Ирәли батаглыгдыр. Керијә дөнмәк? - Кери учурумдур. Бир jердә нә гәдәр дурмаг олар?

Узун мүддәт инанмышыг вә инандырмышыг ки, капитализм гурулушу тәбиәтин дүшмәнидир. О, вәһши кими тәбиәти дидиб дағыдыр. Биздә исә филан илдә Ленинин декрети илә филан горуг jараныб... Белә еһкамлар олмаса, дүнjаjа ачыг көзлә бахсаjдыг, мә'лум оларды ки, узаг jерә кетмәк лазым деjил, гоншуларымыз Финландиjаjа, Исвечә вә Норвечә ачыг көзлә бахсаг, чох шеj көрәрик. Көрмәк чәтин оларды, бәлкә белә өлкәләрин горхулу бујнузлары вар, көзүмүзә батар. Она көрә дә көзләримизи горумағы даһа үстүн тутуруг. Баха билсәк, көрәрик ки, дүнjанын ән бөjүк милли парклары, горуглары вә с. харичи өлкәләрдәдир. Бу саһәдә онлардан аз өjрәнмишик, лүзумсуз шүарлар әзбәрләмишик. Тәбиәти гырыб дағыда-дағыда нәғмә демишик. "Тәбиәт анамыздыр", "Тәбиәт әбәди күвәнчимиз, Вәтәнимиздир" вә с. Журналын абунәси илә әлагәдар раjон катибләринә, идарә вә мүәссисә рәһбәрләринә мәктуб jазырыг, бә'зи һалларда онларын чоху илә көрүшүрүк. Бизә күләни, тәбиәтдән сөһбәт ачмағы лазымсыз саjанлары да олур. "Чамаат jемәjә пендир, колбаса тапмыр, дүjү-jарма, гәнд гәһәтә чыхыб, белә мәгамда "бизим дағда кәклик охумур, дүздә чеjран мәләмир" кими мәсәләләрә баш гатмаға вахтымыз галмыр. Биз өлкә гаршысында чавабдеһлик һисс едирик, гаjғыларымыз, планларымыз вар.

Нә деjәсән, дурухуб мат-мәәттәл галырсан jериндә. Белә сөзләри кимдән ешидирик, һәрәси дөвләтин бир сүтуну олан адамлардан! Зиjалы белә дүшүнүрсә, көр онда "зиjасыз" нечә дүшүнүр? Ким һаглыдыр?

Мән һеч бир Америка ачмадан мә'лум һәгигәти бир дә тәкрар етмәк истәjирәм: игтисадиjjатымызын гәдди әjилибсә, тәсәррүфат механизминин ачарыны итирмишиксә, бунларын һамысы тәбиәтин низамыны позмагдан, торпаға гаршы ачыг-ашкар чинаjәт ишләтмәкдән ирәли кәлир. Торпаг хәзинәдирсә, (даһа доғрусу, хәзинә идисә), инди бу хәзинәни өзүмүз өлдүрүб өлү торпағы өлү торпагда дәфн едирик.

Беләликлә, торпаг үстүндә мешә өз мүвазинәтини итирир. Елә бир "мүнбит шәраит" jарадырыг ки, Атмосферин Күнәшлә, Jерин көjлә әлагә вә мүнасибәти позулур. Демәли, еколожи бөһран башланыр. Бу бөһран елә мәгамда башлаjыр, елә jердә "даjаначаг" тапыр ки, бу өз кениш jерини тапана гәдәр ону ади көзлә көрмәк олмур. Ниjjәтимизин һарада, һансы мүһитдә нечә гәрар тутдуғуну там дәгиглиjи илә демәк чәтиндир. Санки, компасымыз чәһәтләри долашыг салыб. Белә олан һалда бир о галыр ки, доғру фикримизә jадырғамаjаг, доғру данышмагдан jорулмаjаг.

Һәрдән мәндән сорушанлар олур: "Азәрбаjчан тәбиәти" журналыны jени илдә, jени шәраитә уjғунлашдыра биләчәк-синизми?

Чаваб верирәм: Индики шәраитдә, индидән белә тәбиәтдән даһа кениш, даһа әтрафлы, даһа сәрт jазмамаг чинаjәт оларды. Деjим ки, биз тәһлүкәсизлик комитәләринин зирзәмиләринә кирмәк, Сталинин, Хрушшовун вә jа Брежневин һәjатындан намәлум нөгтәләр тапмаг фикриндә деjилик, һәрәнин "өз

хəрəји" вар. Нечə дејəрлəр, јениликлəримиз бу əбəди "көһнə" вə əбəди "тəр" тəбиəт əтрафында фырланачаг. Ашкар елəдијимиз конкрет үнванда кимин нə күнаһы вар, кимин нə пəстаһы варса, ифша едəчəјик. Тəнбеһ едəчəјик, ганун гаршысында, вичдан гаршысында чаваб вермəсини тəлəб едəчəјик. Мəн бунунла киминсə бостанына даш атмаг истəмирəм. Һəр саһə мəтбуаты биринчи нөвбəдə "өз саһəсинин" релјефинə вə иглиминə јахшы бəлəд олмалыдыр. Јохса, бизим һамымыз сијасəтлə мəшғул олсаг, гарышгадан тутмуш филə, сəрчəдəн тутмуш гартала, булагдан тутмуш дəнизə гəдəр олан дəрдлəримизи, гајғыларымызы ким көрəчəк, ким јазачаг?

Бизим əсас вəзифəмиз тəбиəтə, онун көзəлликлəринə даһа јахын олмаг, нəји нəдəн горумағы ајырд етмəк, күнүн күнорта чағында нанкорлуг едəнлəри елə күнүн күнорта чағында да гулаглајыб чүтə-котана гошмаг вə с-дир.

Јухарыда дедијим кими, нијјəтимиз һара - мəнзилимиз дə ора.

14 октјабр, 1990

ХАЛГЫН ҮРƏЈИНДƏ КҮЛЛƏ СƏСЛƏРИ

Əввəлчə үзүмү сизə тутурам, бу фачиəли күнлəрдə əли гојнунда галан аналар, бир күндə гəдди əјилмиш аталар! Сизин бөјүк кəдəринизə, тəсəлли ујутмаз дəрдинизə шəрик олурам.

...Мəн о ағыр гырғын кечəси күллə јағышына, танк уғултусуна јухудан ојандым. Хејли мүддəт елə билдим ки, јуху көрүрəм. Бу дəһшəтли мəнзəрəни бир-ики дəгигə көрмəк бəс иди ки, адамларын үрəјиндə əкс-сəда верəн күллə сəслəринин јухулара сығмајан реал һəгигəт олдуғуна инанасан, бүтүн варлығымла дејə билəрəм, бу "һəгигəти" индијəчəн ағыр мүһарибə киноларынын һеч бириндə көрмəмишəм. Адамлар дəстə илə танкларын гаршысына чыхмышдылар. Əввəлчə јалварыш ешидилди: "Солдаты, не убивајте, нас". Солдатлар бир көз гырпымында танклары јола дүзүлмүш көһнə дəмир-дүмүрүн, сыныг-салхаг машынларын үстүнə сүрдүлəр. Бизим "доғма" гошунлар "чевик əмəлијјат" нəтичəсиндə чанлы-чансыз "манеəлəри" дəф елəдилəр. Əзилəн əзилди, дағылан дағылды. Сонра боғуг сəслəр ешидилди: "Убијсы, каратели". Сонрадан көрдүклəримлə ешидиб-өјрəндиклəрими мүгајисə елəјəндə бу нəтичə ајдын олду ки, К. Маркс проспекти илə Ленин проспектинин кəсишдији јердəн шəһəрə кирищдə һеч бир өлүм һадисəси олмајыб. Əскəрлəр елəдиклəринин сон нəтичəсини көтүр-гој елəмəјə вахт тапмышдылар. Јазыг "мүгавимəт гүввəлəри" исə баша дүшмүшдүлəр ки, низами ордунун габағына чыхмаг, онлары инандырмаға чалышмаг əн азы ағылсызлыгдыр. Көрүн һа: көрдүјүм бу мəнзəрə баш вермиш дəһшəтлəрин əн јүнкүлү имиш!

Буну да дејəк: үстлəринə кəлəн гəзəбли гүввəлəрин габағына сөзлə, шүарла чыхан шəһидлəр, онларын сағ галан тај-тушлары һаглы идилəрми? Онлар билмирдилəрми "коммунизм иши уғрунда мүбаризəјə һазыр ол" шүарына инди мəһəл гојан јохдур!

Бир дə пəнчəрə дашламагла иш ашмыр. Хырда мəсəлəлəрлə баш гатыб, адамлары бөјүк проблемлəрдəн јајындырмаг беш-он

адамын ишидир. Бунлар әслиндә һеч бир тәрәфин мәнафејини күдмәјән баш гатанлардыр. Бизим һәр биримизин дәрдисәримиз, бөјүк гајғыларымыз вар. Мән бир дәфә бу барәдә гәзетләрин бириндә јазмышдым. Һөкумәт халгын мәнафејинә, дәрд-сәринә өз доғма иши кими бахмалы, халг исә халг чәбһәси васитәси илә һөкумәтин һәр-һансы бөһрандан чыхмасына көмәк етмәлидир. Бу әлагә исә беш күнлүк, он күнлүк, јүз күнлүк дејил, әбәди олмалыдыр. Бурада һәр ики тәрәфдән "уданлар вә удузанлара" јер верилмәлидир. АМАНДЫ ГОРУЈУН БИРЛИЈИНИЗИ!

Биз "чевик әмәлијјат" гүввәләринин гырымыны нә јолла олурсун билмәли идик. Биз һәләликдә белә јоллара чыхмалы дејилик. Гара селин гаршысына хәлбирлә чыхмаг јарамазды. Даһа кечдир, нә исә, белә олуб. О күнә гајытмаг чәтиндир. Анчаг о күнә тәкрар-тәкрар "сәјаһәт" етмәлијик. Мөвгејимиз ајдын олмалыдыр.

ҺАШИЈӘ. Бу јахынларда Чәлилабад һадисәләри вә буна бә'нзәр һадисәләр - "кичик чеврилишләр" баш верди. Белә вәзијјәтимиздә бөјүк гајғылары унудуб гүввәләримизи парчаламаға дәјәрми? Јох, әзизләрим, јох! Һәрәмиз бир тәрәфә чәксәк, онда һеч бир тәрәфә чәкә билмәрик, - баш верән, һадисәләрин маһијјәти вә нәтичәси мә'лум олдуғундан даһа мәсәләни чөзәләмәк истәмирәм. Нијә һадисә белә башламалы, нијә бу шәкилдә гуртармалы иди. Буна бәнзәр әһвалатлар Русија Федерасијасында-узаг Магаданда, Волгоградда, Башгырдыстанда вә дикәр јерләрдә дә баш вермишди. Бу чыхышлара гаршы силаһлы гошун јеридилмишдими?..Јох. Нә јахшы ки! Бәлкә она көрә ки, рус олан әскәр өз халгына гаршы одлу силаһ ишләтмәзди? Бурада мәнтигин әтәјиндән јапышмағым кәлир: Бакыдакы јанвар һадисәләриндә о силаһ бизә јөнәлдилмәмәли иди. Ичәрисиндә бизә гаршы мөһкәм тәһрикә һазыр оланлар-әввәлчәдән билирдиләр: һарда, нә гәдәр инсан күлләјә тутулмалыдыр. Бу тәлиматын јеринә јетирилмәси әмрини көзләјәнләрин күнаһы вардымы? Әлбәттә, вар иди. Бура јад бир өлкә дејилди. Динч әһалијә диван тутмағы һеч нә илә доғрултмаг олмазды. Одур ки, суверенлик мәсәләсинә бир гәдәр објектив

јанашмалыјыг.

Чәлилабад һадисәләринә гајыдырам. Она сәс верән шәһәрләр, рајонлар кәрәк ағлыны башына јығыб өз ишләри илә мәшғул олајдылар. Белә вәзијјәтә халг һәрәкаты сәвијјәсиндә баханлар онда да, инди дә һаглы дејилләр. Бу, Азәрбајчан Халг Чәбһәсинин нәчиб вә мүгәддәс бир амал јолунда апардығы мүбаризәјә кәнар гүввәләрин ләкә кәтирмәјиндән башга бир шеј дејилдир. Белә јарамаз, гардашлар, белә кетсә отурдуғумуз будағы кәсмәклә мәшғул олсаг, чох тез-тез ишләтди јимиз "бирлик" сөзүнү, "дирлик" сөзүнә һеч вахт гајнаг едә билмәјәчәјик. Күндәлик чевиришләрә мүәллиф оланлары өз јериндә отуртмасаг биз һеч вахт мәнзил башына кедиб чыхмајачағыг. Биз халгымызын ләјагәтини тәмкинлә горумасаг, јахшы оғул вә гызларымызын мүхтәлиф сәвијјәләрдә халг депутаты сечилмәләринә зәманәт верә билмәрик. Јел белә әссә, һәр шејимиз һеч нәјимиз олачаг. Бир дөјүшдә бир адам белә өлүрсә, мин тәәссүф. Ордуја вахтилә мән дә ше'р гошмушам. Инди о јазылардан имтина етмәјә мәчбурам. Бу һадисәләрин әсас мәнбәји һарадан башлајыб? Јенә бу аһәнкләрлә һара кедир-һамыја мә'лумдур. Инди дә әксәр һадисәләрин төрәнмәсинә сәбәбдир.

Бу јола чыханлары тапдаламағы исә инсани һисси олан һеч кәсә бағышламаг олмаз. Бу үз-үзә кәлмәјин нә нәтичә верәчәјини һеч шүбһәсиз билән, белә бир мәгамда арадан чыханлар һәр чүр чәзаја лајигдир. Һәр һалда белә олмалы дејилди. Әсрин белә чағында көз-көрәти өз халгына, өз өвладына диван тутмаг ашкарлыгла бир јерә сығмыр. Буну аз мүддәт бундан әввәл Әфганыстан һадисәләри көстәрир.

Бу нечә вәзијјәтдир? Биз һара кедирик? Һаны вахтилә бүтүн һадисәләрин өнүндә кедән тәблиғат ишимиз? Аллаһымыз, вичданымыз, инсафымыз, инамымыз, бөјүк-кичик јеримиз, ағсаггал сөзүмүз?

Тәәссүф, мин тәәссүф...

Бирдән дејә биләрләр: бу һадисәләрин кәнд тәсәррүфаты илә, әкин-бичинлә, торпагла мәшғул олан мәтбуата дәхли вармы? Вар, бәли, вар. Биринчиси она көрә ки, күллә инсана тушланыб. Инсана тушланан күллә инсандан өтәндә, шүбһәсиз,

торпаға дәјир, торпаг исә вәтәндир. Инсан еколожи таразлығын чох вачиб һиссәси, ағыр һиссәсидир. Еколожи бахымдан торпагла инсан арасында әлагә һәр ики тәрәфин јашајыб-јаратмағыны мүәјјән едир. Бурада бир-бирин чәзб едән вә итәләјән мүәјјән тәкан мөвчуддур. Икинчиси, дөјүшләр, вурушлар, атәшләр һамысы торпаг үстүндә чәрәјан едир. Абшеронун мүхтәлиф јерләриндән Бакыја кәлән јоллара, бу јолларын кәнарына азачыг диггәт јетирсәк, һәр шеј ајдын олар: нә гәдәр јашыллыглар тапданды, көрпә ағачлар ајаг алтында галды, јол гырагларында ағачларын көвдәси дәлик-дешик олду. Будур, инсана тушланан, инсан үрәјинә сыхылан дөјүш силаһларынын демократијаны горума әмәлијјаты...

Тәәссүф, мин тәәссүф...

Күчәдәки гијамәтин, дәһшәтли һај-һарајын сәсинә балача нәвәм Тунчај дуруб гачды јаныма, дизләрими гучаглајыб ағлады, - Дәдә, - деди, мүһарибә башлајыб? Јох, - дедим, - бала, кино чәкирләр. Ушаг суал верди: - Дәдә бәс нијә кечә чәкирләр, һә?

Дедим: - күндүз чәкибләр, кечә көстәрирләр, бала.

Доғрудан да бу кинонун ссенариси чохдан һазыр иди. Бәјәнилмишди дә, инди ону саләчә практикада јохламаг лазым иди. Дүнән Бакы хәстәханаларынын бириндә һәмин филмдә "епизодик" ролу олан бир нечә јаралы илә көрүшдүм. Онлары елә вурублар ки, даһа онлары мөчүзә хилас едә биләр. Мөчүзә исә чох чәтин олур...

Һагга күллә тушлајана, ким олур-олсун, лә'нәт! Мин лә'нәт.

Дәрс бир дәфә олур, әзиз достлар. Билирәм үрәјинизә атылан күлләләрин јарасы узун мүддәт ағрыјачаг, сызлајачаг. Амма нејләмәк олар. Талејин һөкмү дә вар. Амма талејин һөкмү илә һәр јердә, һәр заман барышмаг да олмаз. Јурдумуз вар, өвладларымызы, гәһрәман оғул вә гызларымызы сабаһа һазырламағы да унутмамалыјыг.

Ајыг олун, гардашлар! Һаггын јолу гырғын јолу илә јенә үзбәүз кәлә биләр. Онда бу үз-үзә кәлән фачиә јолундан јан өтмәји бачарын. Лүзумсуз гырғына гаршы кетмәк бизим јолумуз дејил. Һагг јолу әввәл-ахыр галиб кәлмәлидир. Һәлә чох мәсәләләр "лүт-үрјан" олачаг. Чох һәгигәтләр мәзардан баш

галдырачаг. Ағзымыза вурулан чох гыфыллара ачар дүшәчәк.

Бүлбүл өлдү, күл солду,
Кәсилди говға багдан...

Тез-тез мелодијасыны дејишән јаныглы муғам инсанын өзүнү-өзүндән ајырыр, һараса апарыр. Тар, каманча, саз, габој вә дикәр мусиги аләтләри јерини бир-биринә верир. Гәмдән уча дурмаға апарыр инсаны, һәм дә гәм дәрјасына атыр. Муғам инсаны гәмдән уча дурмаға сәсләјир. Муғам адамы көврәлдир. Муғам адамы каһ нәсимиләшдирир, каһ фүзуләшдирир. Муғам бә'зән голумуздан јапышыб ја да өзүмүзә гајтарыр. Муғам бә'зән көврәкликдән чох, мүбаризә руһу ашылајыр. Бизи Шәһидләр Хијабанындан муғамын сәдалары алтында кечирир. Кимдир о һычгыран. Кимдир о сызлајан? Вар-јох бир өвладыны Вәтән торпағына тапшыран анамы? Јохса јеканә гардашыны итирән бачымы? Гојун онлар дојунча ағласын. Тәсәлли вермәјин онлара. Бунларын һамысыны көз јашларыны гурутмаға "сәсләјин".

"Күрәк сөјкәјәнин ана торпаға, һагты јох ајры бир тәлтиф истәсин!" онлар өлүмүн көзүнә дик бахдылар. Онлар әјилмәзлик нүмунәси идиләр. Намәрдин биринчи күлләси мәһз беләләринә јөнәлмәли иди. Јөнәлди дә. Халгымызын үрәјиндә күллә сәсләри һәлә дә ешидилмәкдәдир. Инди артыг вахт чатыб, әзизләримизин гырхыны гејд еләмәјин. Бундан сонра шәһидләримизин, накам өвладларымызын хатирәсинә үрәјимизи дешән гәлпәләри чыхармалыјыг. Бу гәлпәләри гәзәбимизә гатыб, мүбаризәмизә гатыб ағлымыза бу һадисәләрлә бағлы үнванлара, бу ишин әсил төрәдичиләринә көндәрмәлијик. Күнләрин бириндә о заманын һөкмү илә тарих әсл тарихчиләрин хитабәт күрсүсүнә чыхарыб чаваб истәјәчәјик. Тарих јалныз дүз тарихи гәбул едәчәк. Мин чүр бәһанә илә өзүнү иттиһамдан хилас еләмәјә чалышан адамлар боғазыны кәндирдән хилас едә билмәјәчәк. Бу, дәрсдирми? Дәрсдир. Анчаг бу фачиә дәрси кәрәк олмајајды. Ачыг-ашкар көзүмлә кәрдүкләрими әләјиб орталыға төксәм демәлијәм ки; бу вәһшилик һеч бир "ган јатырмаг" "ганунларына" сығмыр. Һеч бир хилас мәнтигинә

сығмыр. Һеч бир бәраәт, һеч бир өзүнүмүдафиә ифадәсинә әсас вермир. Арада өлүм вар, гырғын вар. Инсан өмрү чох гысадыр. Үстәлик гәфил өлүмүн дә гурбаны вар. Һәрби ганунла кимдир горунан, мүдафиә олунанмы?

Һәм 19-20 јанварда, ондан бир нечә күн әввәлки гантөкәни дә бураја гатыб бүтүн ган баисләринә нифрәт едирәм. Јүз чүр дава-далаш, мин чүр мүнагишә ола биләр. Бунларын һеч бири өлүмүн гаршысына атылан аддым олмамалыдыр.

Биз сабаһа бөјүк инамла, шух кетмәлијик. Сабаһын бүтүн јоллары бу күндән кечир. Биз бу күнә анд ичиб, бу күнүмүзү, сабаһа анд ичиб, сабаһымызы горумалыјыг... Көјә анд ичиб көјүмүзү, јерә анд ичиб јеримизи горумалыјыг. Биз өзүмүз-өзүмүзүн кешијиндә дурмалыјыг.

феврал - март, 1990

БАШЫНЫЗЫ ДИК ТУТУН!

Шәһидләр үстүндән ил адлады. Истәсәк дә беләдир, истәмәсәк дә. Заман өз ахарында, күнүн, ајын, илин, тәкрари өз һәрәкәтиндәдир. Бу һәрәкәти бир анлыға да дајандырмаг мүмкүн дејил. Бу мәгамларда халгымыза демәлијик, сәбирли олун! Ән чәтин вәзијјәтләрдә белә өзүнүзү јазыг, әзкин, үзкүн көстәрмәјин. Бизим халгымыз көврәкдир, үрәји јумшагдыр, инсафлыдыр. Анчаг һеч олмаса иннән белә јағыны севиндирмәмәлијик.

Шәһидләрин үстүндән ил адлады. Даһа дәрдли-бајаты чәкмәјин, шәһид аталары! Даһа ағы демәјин, шәһид аналары! Сәсинизи ичинизә чәкин, көз јашыныз көрүнмәсин. Бу мурачиәт бүтүн халгымызадыр. Бүтүн халгымыздыр шәһид аталары, шәһид аналары, шәһид гардашлары, шәһид бачылары.

Бир илдән сонра әфсанәләр әфсанәлијиндә галыр: физики мә'нада һеч бир шәһид әбәди јухусундан ајылмајачаг, бунлар илк бахышда беләдир. Јерин, көјүн, биздән асылы олмајан, бизә табе олмајан ганунлары белә дејир ки, шәһидләр өлмүр, шәһидләр өлмәзлијә говушурлар! Һәгигәт јолунда, халг јолунда, әгидә, әмәл, мәсләк јолунда гурбан кедәнләр нура-ишыға, күләјә-фыртынаја, гара-јағыша дөнүр вә башга шәкилләрдә бизимлә јашајыр, бизимлә бирликдә мүбаризәјә гошулур. Дили өлмәз халг өлмәздир. Онлар ана дилимизи јашатмаг уғрунда шәһид олдулар. Бүтүн түркдили халгларын ән ајыг шаири олан Ә. Нәваи, көрүн, бу дилин өлмәзлији јолунда өлүмә нечә мејдан охујуб:

Мән өлмәм ки, та түрки бүнјадидир,
Бу дил бирлә та нәзм бидадидир.

Гүруру өлмәз, гүруру әјилмәзләр шәһидлирләр. Онлар әјилсәјдиләр сынардылар, шәһидләр сынмадылар. Индән белә шәһид гәбирләри јанындан көзү јашлы кечмәјин, гәһәринизи боғун, бөјүк еһтирамла онлара салам верин, аз сонра үрәјинизә

гулаг кәсилин. Үрәјинизин дөјүнтүсүндә онларын сәсини ешидәчәксиниз. Онлары халгын үрәјиндә күлләләдиләр. О күллә сәсләрини бир дәфә ешидәнләр өмрү боју ешидәчәкләр.

Мән дә о фачиәли јанвар кечәсиндә Киров гәсәбәси тәрәфдән шәһәрин мәркәзинә доғру кәлән өлүм далғасыны көрдүм, ешитдим, дујдум. Күчүм чатмады ки, балкондан ашағы јенәм, һарај чәкәм, о өлүм далғасына гаршы чыхыб, о гејзи-гәзәби, дүшмәнин, о ишғалчынын һирсини сојутмаға чалышанлара гошулум. Инди, нечә дејәрләр, сојуг башла һадисәләри бир-бир тәһлил едәндә дә һеч чүр мәнтигли нәтичә чыхара билмирәм. О нә һүчум иди, о нечә чевик әмәлијјат иди? Бәлкә бизим планетдән дејилди о өлүм далғасы, бәлкә үнваны сәһв салмышдылар? Бизим планет үчүн нәзәрдә тутулмамышды о һүчум?

Јох, үрәјим, бәсдир садәлөвһ ушаг олдуғун. О бизим планетдән иди, бизим өлкәдән иди. О, Совет Сосиалист Республикалары Иттифағындан Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасына јөнәлән чох ајдын, дүшүнүлмүш, инамлы бир јүрүш иди.

Бәлкә мәним дә чох бөјүк фачиәм иди ки, дүшмәни олмајан бир халга дүшмәнчилик һисси вә һирси илә һүчуму өз көзүмлә көрдүм.

Тәкрар едирәм: кәрәк бу гырғынын гаршысыны алајдыг. Буну едә билсәјдик, чох күман ки, Шәһидләр Хијабанына көрә дүнјада биринчи јери тутмаздыг. Мән һәлә инди дә бу һадисәни әридә билмирәм.

Јухарыда дедикләрими бир дә тәкрар едирәм: Нә иди о кечә? Јердән пүскүрән вулкан идими? Көјдән јаған илдырым идими? Кечирдијимиз бу игтисади бөһран дөврүндә күчү, гүввәти инсана гаршы јөнәлдән башы һавалылар нәји дүшүнүрләр? Үмумијјәтлә, һеч дүшүнүрләрми?

Сағлам дүшүнчә үчүн чох да узаға кетмәјә еһтијач јохдур, садәчә олараг, бир аддым ирәли чыхыб сağа вә сола ганрылыб бахмаг кифајәтдир ки, инсан зоруну анлајасан, инсан зоруну зоракылыға сәрф еләмәк ән азы ағылсызлыг, ән азы инсани һисси итирмәк, ән азы мәнсуб олдуғун халгын вә чәмијјәтин

ганунларыны јерә сәриб, үстүндән иртичаја тәрәф јол салмагдыр...

Чәмијјәт гәрибә јохуша дирәниб, валлаһ, инсаны зарынчы салмаг үчүн һәр чүр шәраит јараныб. Инсаны нәинки раһат јашамаға, раһат өлмәјә дә гојмурлар.

Һәр чүр фәлсәфи гарышдырма, фәлсәфи мүһакимә һәгигәти ачмагда ачиз олуб, һеч нә она јахын дүшә билмир.

Шәһидләр үстүндән ил аллады. Шәһидләр Хијабанына јахынлашанда мин-мин јашы олан сүкута гулаг вер. Инсан олан бәндә онун сәсини динләјибми? Буну инсанын өз-өзүнә гаршы пәстаһлары јахшы дејир:

Јолчу гардаш, ајаг сахла,
Накамлара баш әјиб дур!
Нә гәһәрлән, нә дә ағла,
Инди онлар халг оғлудур.
Бурда заман нәфәс алмыр,
Бурда әсрин сәси донур.
Әбәдијјәт арам-арам
Шәһидләрә һејкәл јонур.

Даһа ағламајын. Инди онлара матәм сәси чатмаз, онлары даим ојаг сахлајан гејрәт сәси, чүрәт сәсимиз олачаг. Индән белә бу фачиәдән дәрс алмалыјыг. Кәрәк тапаг, мүәјјән еләјәк ки, шәһидләрин руһу гаршысында чох борчумуз галыр. Бизә биринчи нөвбәдә Вәтән бирлији, вәтәндаш бирлији лазымдыр, һајдан-гышгырыгдан узаг бирлик. Милләт ајрылығына, гејрәт ајрылығына сон гојан шүары шәргијә чевириб учалан охујаг. Нәчиб инсан әмәлләрини, јурдумузун торпағына дән кими сәпәк.

Тәкрар едирәм: пакдан-пак шәһид руһуна ән бөјүк еһтирамымыз-онларын һансы мәсләк, һансы әгидә јолунда гурбан кетдикләрини әбәди сәсә чевирмәк, кәләчәк нәслин гулағында сырға етмәкдир. Онларын бир вәсијјәти: әјаләтчиликдән, тајфабазлыгдан, тәмәнналы "һөрмәтдән" узаг олмагдыр. Бу, индики нәслә вә кәләчәк нәслә вәсијјәтдир. Онларын вәсијјәти әсл демократијаја апаран инсанлары

горумагдыр вә онлара гошулуб үрәкләрә, бејинләрә ишыг јајмагдыр.

Шәһидләр гисмән гејбә чәкилмәклә әбәдијјәт орбитинә чыхмышлар. Онларын руһуна әбәди һөрмәт вә еһтирам, рәһмәт вә еһтирам мүгәддәс борчдур. Онлар көзләринин ишығыны јерә-кәјә вериб, Күнәшә тапшырыблар, сәсләрини туфанлара, гасырғалара тапшырыблар. Бир дә һеч бир тәсәллинин овуда билмәдији ана сызылтысына... бир дә дүнјанын ән бөјүк, ән гаршысы алынмаз гүввәси олан ушаг сәсләринә.

1991

КЕТДИМ, КӨРДҮМ ТҮРКИЈӘНИ

Түркијәни көрә билмәк арзусу хејли вахт иди ки, үрәјимдә јалныз өзүм ешитдијим бир һарај, бир чағырыш олараг галырды. Бу сәс мәнә әввәлчәдән дејирди ки, бу арзу сәни мө'чүзә илә гаршылашдырачаг. Сән гәдәм гојдуғун бир өлкә сәнин дилиндә данышыр вә ја сән онун дилиндә данышырсан. Һәр тәрәфдән доғма сәсләр ешидилир: " Әфәнди, јардым кәрәкми?", "Әфәнди, бујур таксијә".

Дејән тапылар, бурада тәәччүблү нә вар ки? Халг өз дилиндә данышыр. Көрүнүр, индән белә биз дә һәр јердә өз дилимиздә данышмағын ләззәтини дујачағыг. Хошбәхтдир өз милли дөвләти олан, өз милли мәдәнијјәтини чичәкләндирмәк јолунда бағбанлыг едәјән халг. Бүтүн түркдилли халгларын бөјүк шаири Әлишир Нәваинин бу кәламыны тәкрар-тәкрар сәсләндирмәк истәјирәм:

Мән өлмәм ки, та түркү бүнјададир,
Бу дил бирлә та нәзм бидадидир.
Фәләк көрмәди мән кими надирә,
Низами кими нәзм ара гадирә.

Анчаг мүстәгил дөвләти "һалва-һалва" демәклә идарә етмәк олмур. Мән ичтимаи јерләрдә, көрүшләрдә, зијафәтләрдә, чыхышларда, мүсаһибәләрдәки мүшаһидәләримә әсасланыб дејә биләрәм ки, лазым кәләндә бүтүн түрк халгы бир түрк нәфәри олмаға гадирдир: бах, бу сифәтләр өјрәнилмәјә, көтүрүлмәјә гадирдир. Бөјүк Ататүрк милләтин бу әзминә, бу әгидәсинә, бу гүдрәтинә архаланыб, талеји бир түкдән асылы олан түрк халгыны ајаға галдырды вә гәләбә чалды, өзү дә мәрд-мәрданә, әсл киши кими, дүшмәнлә үз-үзә галиб кәлди.

Зија Көјалпын дедији бөјүк Ататүркүн хошуна кәлән бир кәламыны хатырлајырам:

Түрк милләтинданәм,
Ислам һүммәтиндәнәм,
Гәрб мәдәнијјәтиндәнәм.

Күчәдә-базарда, ичтимаи јерләрдә, нәглијјатда вә күман кедән чохлуг һарада олурса-олсун, бәркдән данышаны, учадан һырылдајаны көрмәзсән. Белә мәгамларда һамы јүксәк Авропа сивилизасијасыны кечмиш гәрблидир. З. Көјалпын дедији бу сөз чох јеринә дүшүр: Гәрб мәдәнијјәтиндәнәм.

Редаксијаларда һәр кәс отағында башыны ашағы салыб өз иши илә мәшғулдур. Адамларын һамысында јүксәк вәтәндаш мәсулијјәти, чидди дөвләт интизамы, мүгабил тәрәфин вахтына һөрмәт. Авропа гајдасында "дүнја стандартына" ујғундур. Һәр бир мәдәни түрк, һәм дә буну анлајыр ки, америкалыларын дедији кими, вахт пулдур.

Бу милли тәәссүбкешлик һеч дә јүксәк мәдәнијјәтә хас олан фикир ајрылығы илә, мүхалифәтдә олмаға манечилик еләмир. Ајрылыгда бирлији сахламаг мүмкүн олдуғу кими, бирликдә ајрылыг да вар: бунлар бир-бирини зәифләтмир, әксинә, бир-биринин јашамасына зәмин јарадыр, санки халгын ајры-ајры тәбәгәләри арасында ајры-сечкилик (әкәр варса) мејлләрини јонуб рәндәләјир, чилалајыб ағардыр. Халг өзүнә һөрмәт еләмәји бачарыр, өзүнә һөрмәт исә башгасына һөрмәтлә мүшајәт олунур. Бунсуз исә бөјүк дүнја мәдәнијјәтинә говушмаг, онун бир һиссәсинә дөнмәк мүмкүн дејил.

Дүнјаны өзүнүн дүнјасы билмәк, өзүнү дә дүнјанын өвлады санмағын һәм ләззәтини, һәм дә мәсулијјәтини дујмағы һәр инсан, һәр халг, һәр өлкә бачара билирсә, демәли, онлар бөјүклүк астанасындадыр, ја да о инсан, о халг, о өлкә чохдан бөјүкдүр. Милләтин бөјүклүјү мә'лумдур ки, сајла өлчүлмүр.

Анкараја кетдијимиз үчүнчү күн иди. Шәһәри кәзиб меһманханаја гајытдыг. Нөвбәтчидән нөмрәмизин ачарыны алмаг истәркән биздән өндә 18-20 јашларында, бир-биринә охшајан ики гыз бизә тәрәф дөнүб меһрибанлыгла өзләрини тәгдим етдиләр:

- Биз Конјадан кәлмишик. Мән Не'мәт, бачым Һикмәт. Сиз һардан кәлмисиниз?

- Бакыдан, Азәрбајчандан.

- Сиз Түркеши танıјырсызмы?

Мән јолдашымы вә гызымы онлара тәгдим едиб сорушдум: Түркешин мәрамы нәдир?

- Мәрамы түрксевәрлик, Вәтәнсевәрлик.

- Беләдирсә, онда, әлбәттә, танıјырыг.

Сөһбәт еләјә-еләјә 4-чү мәртәбәјә галхырыг.

"Бах, бу бизим одамыз", дејә нөмрәнин гапысыны ачыб, гызлары ичәри дә'вәт едирәм. Гызлар бир-биринә бахыб нәсә пычылдашырлар. "Бағышлајын, - даһа дилавәр олан Не'мәт дејир, - 15 дәгигәдән сонра кәләчәјик". 15-20 дәгигәдән сонра гајыдырлар. Әли долу кәлирләр. Чантадан бүкүлү нәсә чыхарыб мизин үстүнә јығырлар. Елә тәлашла бизи једирмәк истәјирләр ки... Күјә биз ачыг, "ахы сиздә бөһрандыр? Бура кәләндән сонра бары дојунча әт јејә билмисинизми? Ахы гытлыг оланда биринчи әт јоха чыхыр. Елә дејилми?"

Биз бир-биримизә бахыб күлүшүрүк. Јолдашым дејир: "Һәләлик биз вә бизим кимиләр гытлыг нә олдуғуну билмир. Тәсәлли, әлдән јапышмаг, көмәк гытлығына да өјрәшмишик".

Дилавәр гыз дејир: "Гара јанвар һадисәләри заманы (елә сонралар да) гәлбән сизинлә идик. Түркијәнин бүтүн шәһәр вә кәндләри чошуб-дашырды. Митингләр, нүмајишләр... Чаванлар һөкумәтдән тәләб едирдиләр ки, јол верин, биз гардашларымыза јардыма кетмәк истәјирик. Гәзетләрдә јазыланлары, телевизија хәбәрләрини су кими ичирдик. Сизә әлимиз јетмирди. Инанын ки, һамымыз гәзәбдән сызлајырдыг... Бурада сөзүн әсл мә'насында, бозгурд олмаг, бүтүн сәрһәдләри, сәдләри јыхмаг, әлдән тутмаг; дост-гардаш үчүн бир јарага дөнмәк дилардик. Бу бахымдан да биз бош вахтымыздан истифадә едиб Түркеш партијасына сәс верәнләрин сајыны чохалтмаға чан атырыг".

Бу әкиз гызларын сәмимијјәти, дирибашлығы вә өткәмлији өмүр боју мәним јадымда галачаг. Үнван вердик, үнван алдыг - онлар бизи Конјаја дә'вәт етдиләр, биз онлары Бакыја. Аллаһ гисмәт еләсин.

Мәндән Түркијәдә таныш олдуғум адамларын әксәријјәти

сорушурду: " Бу сизин Түркијәјә нечәнчи кәлишинииздир? Һамысына да бу вә буна бәнзәр чаваб верирдим:

- Хәјалән Түркијәјә бәлкә јүз дәфә кәлмишик. Анчаг һәгиги кәлишим биринчидир.

Белә суал верән дә олду:

- Хәјалында гураш дырдығын Түркијә илә әсл Түркијә арасында елә бир әсаслы фәрг көрдүнмү?

- Көрдүјүм Түркијә илә фикримдә гурашдырдығым Түркијәнин паралел меридианлары тәхминән дүз кәлир. Анчаг Анкараны дүзәнлик јердә салынмыш шәһәр һесаб едирдим. Кәлиб көрдүм: Анкара әсасән јал-јамач јердә тикилиб.

Декабрын 30-да биз Истанбулдан Анкараја кетдијимиз күн Түркијәнин дағлыг һиссәләринә, о чүмләдән Анкараја күчлү гар јағмышды...

Јанвар ајынын 4-дә М. Ә. Рәсулзадәнин мәзарыны зијарәт еләмәк истәдијими билдирдим. Јарым саатдан сонра миник һазыр иди. Тәхминән 15 дәгигәдән сонра М. Ә. Рәсулзадәнин ујудуғу һасарлы гәбиристанлыгда идик. Кирәчәкдәки балача дахмада сојугдан далдаланан кешикчи гаршыја чыхыб кимин гәбрини зијарәт едәчәјимизи биләндән сонра ишарә етди ки, "араба гәбрин јанына гәдәр кедә биләр", ичәри кечин..." Гар јағырды. Мәзарын синә дашыны гар өртмүшдү. Устадын һамымыза таныш кәламы баш дашында ајдын охунур:

"Бир кәрә јүксәлән бајраг бир даһа енмәз".

Шүкри Гарача фатиһә верди, рәһмәт охудуг. Сонра исә Гарача ишарә еләди ки, "бу гәбирләри дә зијарәт еләјәк". Мәммәд Әмин Рәсулзадәнин гәбриндән сағда - ондан 15-20 метр аралы, сон илләр алчаг террорчулар (ермәни террорчулары) тәрәфиндән гәтлә јетирилән түрк дипломатларынын гәбир абидәләрини дә зијарәт еләдик вә онлара рәһмәт охудуг. Бизимлә кедән фотограф М. Ә. Рәсулзадәнин мәзары јанында шәклимизи чәкди...

Түркијәјә мәни "Дәјанәт вакфы" дејилән дини ширкәт дә'вәт етмишди. Бу чох бөјүк, һәм дә кирли тәшкилатдыр. Онун фәалијјәтиндә дини- хејријјә ишләри әсас јер тутур.

Кечән илин јајында ширкәт "Кутлу доғум һәфтәси" ады илә

Мәһәммәд пејғәмбәрин анадан олдуғу күнү бајрам еләмәк үчүн минаҹат јарышы тәшкил еләмишди. Бунун үчүн мүсабигә е'лан олунмушду. Бу тәнтәнәли бајрама Јахын вә Орта Шәрг өлкәләриндән вә бүтүн Түркијәдән үч минә јахын адам дә'вәт олунмушду. Сәһв етмирәмсә, 8 нәфәр Азәрбајҹан шаири бу јарышда иштирак едиб, мукафата лајиг көрүлмүшдү. Мән дә "Ја рәббим, бу дүнја сән гуран дејил" - адлы ше'рими мүсабигәјә көндәриб мукафата лајиг көрүлмүшдүм.

"Кутлу доғум һәфтәси" 1991-чи ил сентјабрын 19-дан 27-нә гәдәр чох бөјүк тәнтәнә илә гејд олунмушду. Мән һәмин күнләрдә иштирак едә билмәјәчәјим барәдә онлара мә'лумат вериб үзр истәмишдим. Мәнә истәдијим вахт кәлә биләчәјим барәдә кәлишимдән он күн әввәл хәбәр вермәји хаһиш етмишдиләр...

Түркијә "Дәјанәт вакфы" Мүтәвәлли һејәт Башканы Рза Сәлимбашоғлу өзләринин "Дәјанәт Вакфы" журналында Азәрбајчан шаирләринин ше'рләри барәдә белә јазыр: "Мүнаҹат јарышларында иштирак едән азәри шаирләринин бу ше'рләри хүсуси тәһлилә лајигдир. Фәрәһлидир ки, түрк халглары ичәрисиндә Азәрбајчан түркләри ән чох ше'р јазандыр. Бајрам тәнтәнәсинә чох бөјүк бир дәстә кәлмишди. Бу бизи чох мә'мнун еләди..."

Мәнчә түрк чәмијјәти, түрк бүтөвлүјү, түрк дүзлүјү, түрк характеринә ујғун көкләниб. Онлар сијасәтдә дә, дипломатијада да маневр хошламазлар. Бүтүн саһәләрдә гејри-мүәјјәнлијә гол гојмазлар. Бәлкә бу онларын ата-баба тәбиәтиндән кәлир, бир вәрәсә кими нәсилдән - нәслә онларын ганларына кечиб. Түрк үчүн сөздән дүз вуран күллә јохдур. Түрк сөз дејәндә санки гәлбиндән кәлән сәслә "мәсләһәтләшир". Әкс һалда сөзү һаваја совурмуш олар. Түркүн сөзү түркүн ишидир. Түрк сәнин она тәрәф бир аддым атдығыны көрүрсә, - демәли, о, бөјүк сәхавәтлә, нечә дејәрләр, дахили тәканла сәнә гаршы үч аддым атачаг. Түрк әјрилик билмәз, доғручулуг биләр. Сөзүндән гачанларла севда јапмаз. Тәрәддүд түрк характери илә тәрс мүтәнасибдир. Мәним түрклүјү идеаллашдырмаг мәгсәдим јохдур. Һеч буна түркүн дә еһтијачы јохдур. Тәбиидир ки, һәр

бир халгын чығалы да вар, јолчусу да, оғрусу да вар, тәрси дә. Садәчә олараг, көзәјары өлчү мөвчуддур.

"Дәјанәт вакфы"н бизд дејилдији кими, техники ишчиләри - гонаг гаршылајанлар, билет алан, јола салан, көрмәли јерләрә бәләдчилик едәјән ишчиләри чох чевик вә дәгигдирләр. Анчаг ифрат гонагпәрвәрлик едиб һәр вахт јаныны кәсдирмәзләр. Анкараја кәлән күнүн сәһәри Дәјанәтин бүтүн рәһбәр ишчиләри вә вәзифә дашыјанларын иштиракы илә мәни тәбрик eләдиләр. "Ја рәббим, бу дүнја сән гуран дејил" ше'римин миначат јарышында мүкафат алмағым шәрәфинә зијафәт вердиләр. Јанварын 4-дә јола салма мәрасими дүзәлтдиләр. Дәјанәтин башчысы Рза бәј Сәлимбашоғлу мәним һагтымда сөз сөјләди, биографик мә'лумат верди, мүкафата лајиг көрүлмүш ше'римин охунмасыны тәклиф етди. Шүкрү Гарача һәмин ше'ри охуду, мәнә бир даһа уғурлар диләдиләр.

Гејд едим ки, Анкарада олдуғум күнләрдә көркәмли һәкимләрлә көрүшмәјимә чалышырдылар. Јанварын 4-дә јығынчаг кедә-кедә Рза бәј телефон дәстәјини көтүрүб, мәним барәмдә киминләсә данышды. Бир-ики дәфә "Мәммәд Араз" сөзүнү гулағым чалды. Мә'лум олду ки, мәним барәмдә данышдығы адам кечмиш култур баканы, инди мәдәнијјәт ишләри үзрә дөвләт мүшавири Намиг Камал бәјдир. Рза бәј Сәлимбашоғлу вәзифә етикасына көрә мә'лумат верди. О да сабаһ саат бирдә мәни көрүшә дә'вәт еләди.

Дөвләт мүшавири сүни дәбдәбәдән узаг, сәмими вә тәбии сүфрә ачдырыб, дипломатик дилдә десәк, наһар верди, мәчлисдә сәнәт адамлары вә сәнәтлә бағлы зијалылар иштирак едирди. Мән Намиг Камал бәјин мәдәнијјәт назири олдуғу вахт назирлијин чап еләдији китабымы она тәгдим еләдим. О, китабы вәрәгләјиб бир нечә јери охуду, өзү дә чох көзәл охуду. Мән тәәччүбләндим вә дедим: Намиг Камал бәј, мәним јазыларымы чох јахшы, демәк олар ки, бизим Микајыл Мирзәнин сәвијјәсиндә охудунуз. О, чаваб верди ки, бу ше'рләрин чохуну әзәрчә охумушам. Өзү дә бир нечә дәфә. Әлбәттә, бу мәним үчүн хош иди. Охучулар буну гејри-тәвазөкарлыг һесаб еләмәсинләр. Дөвләт мүшавири сонракы планларымла марагланды. Ибн Сина адына хәстәханада ики көркәмли һәкимлә көрүшәчәјимиз барәдә она мә'лумат вердик..." Даһа сонра, мәсләһәт олса, орада јатыб мүајинә вә мүаличә олунма мәсәләси..."

- Әввәлән, - деди, - сизә пара кәрәк олачаг.

Намиг Камал ше'ри, сәнәти көзәл анлајан, хүсусилә Азәрбајчан әдәбијјаты вә мәдәнијјәтини јахшы билән, ағыллы, јеткин әһатәли бир зијалыдыр, түрк оғлудур.

...Ибн Сина адына хәстәхана Анкарада сон заманлар тикилмиш чохмәртәбәли, нәһәнк бир мүаличә очағыдыр. Елә тәмиз вә сәлигәлидир ки, јерә түк дүшсә көрәрләр јәгин...

Шүкрү Гарача гапычыја нәсә пычылдады, о да бу пычылтынын чавабыны бөјүтдү вә бәркдән деди: "Бујурсун Азәри гардашымыз!" Ишин чох кәркин саатында мәшһур чәррaһлардан бири, невропотолог вә рентгенолог мәни гәбул еләдиләр. Јохлама узун чәкди. 15 дәгигәлик мүшавирәдән сонра гәрарларыны бизә билдирдиләр, хәстәханада јатмаг вә мүајинә олунмаг кәрәкдир. Тәхминән ики саатдан сонра Намиг Камал мәсәләни һөкумәт сәвијјәсиндә һәлл едиб, нәтичәсини билдирди: "Мәммәд Аразын бүтүн мүаличә хәрчләрини Түркијә һөкумәти өз үзәринә көтүрүр. О, истәдији хәстәхананы сечә биләр. Ејни мүнасибәт онунла јанашы ханымына да аиддир". Мәнә гәрара кәлмәји тәклиф етдиләр. Белә бир тәклиф үчүн тәшәккүр чох аздыр. Фикирләшмә үчүн сабаһа гәдәр мәсләһәт истәдим. Ертәси күн гәрарымы билдирдим ки, Бакыда ишләрими алт-үст гојуб кәлмишәм, һәм дә һавалар сојугдур. Јаз ајларында кәләрәм.

Достлар, танышлар вә охучулар Түркијә һәкимләринә мүрачиәтимлә марагландыгларына көрә бу мә'луматы вермәји өзүмә борч билдим. Кәләндән сонра көрдүм ки, көј өз јериндә. Јер өз јериндә, адамлар ишә кедир, ишдән гајыдырлар... Дүшүндүм ки, кәрәк галајдым. "Мәнсиз дә онларын иши кечәрмиш..."

Узун илләр боју, аз гала бир әсрә гәдәр бизим гәтијјәт вәрдишимиз јухарыларын рәји, гәрары вә ја сәрәнчамы әсасында формалашыб. Ахшамкы гәрарымызын тәсдигини сабаһа

сахламышыг, демишик:" Кечәнин хејриндән сабаһын шәри..." Чох заман ајылыб көрмүшүк ки, гар бүтүн аләми тутуб, јоллар бағланыб, бүтүн рабитә васитәләринин ағзына "гыфыл вурулуб". Ахшамы да удузмушуг, сәһәри дә. Белә мәгамларда нәтиҹәдә галәбә, тәрәддүддә мәғлубијјәт олачағыны јаддан чыхармышыг: елә јенә дә о чүр...

- Сиздә Назимә мүнасибәт нечәдир? - Азәрбајҹандан Түркијәјә кедән, һәмчинин Түркијәдән Азәрбајҹана кәлән зијалылара верилән ән'әнәви суаллардан бири әксәр һалларда белә олур...

Мән бурада истәр-истәмәз Түркијә дөвләт мүшавири Намиг Камалла көрүшүмүзә гајыдырам. Сөһбәтимизин ән ширин мәгамында, кимсә Намиг Камала телефон чалды. Тәхминән бир дәгигәјә јахын "әвәт" дејә-дејә, һәм дә бизә баха-баха нәтиҹәтлә деди:

- Әфәндим, Назими чап еләмәк дә, еләмәмәк дә өз ишинниздир. Назимин үзәриндән гадағаны чохдан көтүрмүшүк. Инди Назими өјәнләр дә, Назими сөјәнләр дә азаддырлар.

Узун мүддәт Назим Һикмәтин тәблиғатчысы олмуш, онун һагтында "Бу дүнјадан Назим кечди", "Мави көзлү див" адлы китабларын мүәллифи Зәкәријјә Сертеллә 1970-чи илдә Парисдә көрүшүмүзү хатырлајырам.

О, демәк олар, сөзүн һәгиги мә'насында, гүрбәт һәјатдан безмишди. Түркијәјә гајытмаг истәјирди: һәм дә Түркијәдә Назимә бәраәт алмаг фикриндә иди. Өзүнүн дедијинә көрә, бир дәфә Түркијәјә кетмиш вә ону һеч тәјјарәдән дүшмәјә гојмамышдылар, ајағы Түркијә торпағына дәјмәдән керијә гајтармышдылар. Онун өз дилиндән ешитдијим сөзләри индијәчән гулагларымдадыр: "Мәним давам әввәлки һөкумәтлә иди. Инди о деврилиб (дејәсән, Мендерес һөкумәтини дејирди). Инди гајыдыб Вәтәнимдә өлмәјә һаггым вар". Јадымда дејил о гајыдыб Түркијәдә өлә билдими?! Көрүн, коммунист олмаг инсанын талејиндә нечә фачиә төрәдә билирмиш!

Түркијәдә таныш олдуғум зијалыларын әксәријјәти бу фикирдәдир ки, Назим Һикмәт "гырмызы коммунистләрә" сатылды. Инди даһа онлара кәрәк дејил. Гәбри дә, сәнәти дә

кет-кедә хатирәләрдән силиниб кедәчәк. Вәтәни сатан шаирә һеч бир күзәшт ола билмәз. Халгы варса, јадда галачаг, чап олуначаг, тәкрар охуначаг.

Бир нечә мәчлисдә сөһбәт етдијим, мүбаһисәјә гошулдуғум адамларын чоху бир-бириндән хәбәри олмадан Назим Һикмәтә ејни нөгтәдән бахыр, ејни мүнасибәтдән чыхыш едирдиләр. Ән үрәји јумшаглары дејирдиләр ки, Назими Түркијә әләјиндән бир нечә дәфә кечирдикдән сонра она диггәт јөнәлтмәк олар. Онларын әксәријјәти бу нәтиҹәни әсас тутур ки, шаир-сәнәткар сәһв еләмәмәлидир. "Һәр шејдә сәһв мүмкүндүр. Вәтәнә мүнасибәтдә сәһв едәјән бағышланмыр". Ачығыны дејим ки, нә гәдәр ортаг-барышыг мөвгеји тутсам да Назими бу мүнасибәтдән "хилас едә" билмәдим. Ән мүтәрәгги шәкилдә ону заманын өһдәсинә бурахдыг. Әсәрләринә Түркијәдә чап олунмаг һүгугу верилибсә, бу она чох күзәштли мүнасибәтин јаранышыдыр. Сонрасыны түрк охучусу һәлл едәчәк. "Бу дүнјадан Назим кечди" јазырлар. Анҹаг онун јолу Түркијәдән нечә кечир, нечә кечәчәк, јухарыда дедијим кими, заманын објектив мүнасибәтләриндән асылы олачаг. Заман дә јалныз өзүнә табедир... Өз һөкмүндә, өз гәрарында заман чох сирләри ачачаг вә бунда, шүбһәсиз, мә'лум олачаг ки, Назимин күнаһларында онун о заманкы тај-тушларынын - әдәбијјат партијалыдыр, шүарыны шәрбәт кими ичән Совет Азәрбајҹаны шаирләринин дә иштиракы вар.

Кетдим көрдүм Түркијәни: өзүнә дөнән халгыма демәк үчүн нүмунә көтүрдүм. Кәләчәк фәалијјәтим үчүн ибрәт дәрси алдым. Кими танымаг, кимдән алдығым совгатын сәдәгә олдуғуну вахтында анламаг вә үмумијјәтлә, сәдәгәнин лоғма-боғма олдуғуну вә бунун нә вахтса ајағымыза чидар вуруб-вурмајачағыны баша дүшмәк, түрк халгынын зәһмәткешлијиндән, әзмкарлығындан, бүтөвлүјүндән, гәтијјәтиндән, дүзлүјүндән, ишкүзарлығындан өјрәнмәк; - әввәл өзүнү өјрәнмәк, өзүнү өјрәнмәји бачармырсанса, онда өлмәји өјрәнмәк! Бөјүк түрк халгы өзүнү өјрәнә-өјрәнә, өзүндән габагдакылардан өјрәнә-өјрәнә, өзүндән архадакылары өјрәдә-өјрәдә бу күнә гәдәр кәлиб чыхыб.

Бу сәтирләри јаздығым вахт Түркијәдә гар учгунлары вә бу јахынларда Әрзинчанда баш верән зәлзәлә заманы чохлу инсан тәләфаты олдуғуну ешитдим. Һәлак оланларын аиләләринә вә бүтүн түрк халгына башсағлығы верирәм.

Кетдим көрдүм Түркијәни, дөнүб кәлдим Түркијәдән көзү долу, көнлү долу...

Туркијә - Бакы,
Феврал - март, 1997

ГЫЛЫНЧ ГАП, ВӘТӘН ОҒЛУ!

28 Мај Азәрбајчан халгынын, ән ишыглы, тарихин јаддашында дашлашыб јашајан ән мүгәддәс күнүдүр.

Истиглал күнү! Бу күнүн тәмәл дашыны гојанлар, бу дүнјанын ән хошбәхт адамларыдыр. Доғрудур, о күнүн "мүәллифләринин" чоху бу әмәлин завалына кәлдиләр, онун бәһрәсини һеч көрмәдиләр дә. Амма онларын нәвә-нәтичәләри дә о күнә, о күнүн ишығына саһиб дурдулар. Онлара да бабаларын һејкәлини гојмаг нәсиб олду.

Тарихин белә јердәјишмәләри чох олур. "Бири бизә јағыдыр, бири чәннәт бағыдыр, бири јығыб кәтирир, бири вуруб дағыдыр". Бу бахымдан нәсилләр дә фәсилләрә бәнзәјир. Индики нәсилләрин тозуну силиб үзә чыхартдығы бу аг күнә јарандығы мәгамларда даш атан "бизимкиләр" аз олмајыб. "Бу гызыл бајраглы ингилабчыларын" көмәјә чағырдыглары гырмызыларын габағына дүшүб азмы ишыглы адамларымызы күдаза вердиләр?! Бу маһир фәһлә вә кәндли һөкумәти "тәрәфдарлары" демократик һөкумәтин тәрәфдарларыны бачардыгча доғрајыб төкдү, чохуну да дидәркин салды, чохуну да 37-дә илим-илим итирди.

Бу илин јанвар ајында Түркијәдә оларкән М. Ә. Рәсулзадәнин гәбрини зијарәт етдим. Һәмин анда бу фикир үрәјимдән кечди. Мәнә елә кәлди ки, бөјүк устад фикрими тәсдиг еләди. Нејләмәк олар, һәр бир халгын саттыны даһисиндән чох олур. Бу һаллар, бу әмәлләр, сечилмәләр инди дә давам едир. Өзү дә ачыг-ашкар.

28 Мај! Милли Истиглал күнү! Баһарын оғлан чағы. Бу күнүн тәмәл дашы гојуларкән јәгин ки, тәбиәтимиз даһа зәнкин, тәбии мүһитимиз даһа сағлам иди. О вахтда индики кими јурдумузда дава кедирди, онда да јурдумузун јашајыб-јашамамасы суал алтында иди. Јәгин ки о вахт да белә иди - ловғаланырдыг, архы һоппанмамыш өјүнүрдүк, күрсүләрдә, ефирдә асыб - кәсирдик?! Онда да сијасәтимиз ушагларын футбол топу кими көз габағында

иди. О заман да керијә доғру ирәли командасы верирдик. О замандамы јалан ајаг тутуб јеријирди?! Һәр һансы бир гурулушу дүшмәндән әввәл јалан јыхыр. Јалан үзәриндә гурулан ҹәмијјәтә зәлзәлә лазым дејил. Зәлзәлә онун өз ичиндәдир. Лазым кәлән кими о өз фәалијјәтинә башлајаҹаг. Буну она көрә дејирәм ки, кечмиш ҹәмијјәтдән бир чох чевик вә "сағлам" јалан ән'әнә бизә мирас галыб. Јаланы совуруб - өјүдән тәкчә коммунистләр дејилди, әһалинин чох һиссәси бу јаланчылары чох көзәл алгышлајыр, бу тәбәгәләрин һамысы јалан истеһсалында чох көзәл иштирак едир, бу саһәдә "план вә өһдәликләр" вахтындан әввәл вә артыгламасы илә јеринә јетирилирди...

Бајрам күнү ичилән анд да, едилән төвбә дә чох көзәл көјәрир. Бу истиглал күнүмүздә јаланы һечә ендирмәји баҹарсаг, хејирхаһ бир иш көрмүш оларыг.

Бу сон 4-5 ил әрзиндә республикамызын дахилиндә вә онун һүдудларындакы вәзијјәтлә әлагәдар олараг халгдан чох һәгигәт кизләдилди, вәдләр верилди, үздә бир, архада бир мө'вге тутулду, јурдумузун хејли һиссәсини өз әлимизлә "хончаја гојуб" дүшмәнә һәдијјә вердик, чохумуз јалан данышдыг, чохумуз мајмаглыг етдик. Нәһајәт, халг ајаға галхыб јумруғуну тәрәзијә гојду: " Бу белә олмалыдыр". Мән 2 Мај 1992-ҹи илдә јаздығым бир ше'римдә дејирдим:

Һардаса Танрыја аг олдуг јәгин,
Һардаса шејтаны баша чыхартдыг.
Һардаса јүкүнә јүк олдуг гәмин,
Һардаса дүз јолу даша чыхартдыг.
Биз нијә бу күнә дүшдүк, ај дәдә?!

Сән чохдан демишдин: күч сајда дејил.
Јыгма дүз тәрәфә дүз олмајаны,
Бу инди чохиллик дөјүшдү, дејим:
Сечәк биз оландан биз олмајаны,
Биз нијә бу күнә дүшдүк, ај дәдә?!

70 илдән артыг бир мүддәтдә гапысы бағлы галмыш истиглалымызын гәтијјәтли аддымларымыз нәтиҹәсиндә јенидән

өз јолуна чыхмасы тәбиидир вә бу, јени дөврүн, јени заманын јени ингилабыдыр.

Улуларымыз, мүдрикләримиз дејибләр ки, ишығы көрүб она доғру кетмәк асан ишдир. Әсл һүнәр исә ону сөнмәјә гојмамагдыр.

Улулар, мүдрикләр јенә дејибләр: туфанлар, күршадлар, гасырғалар бизсиз баш верир, гапы-баҹанын јолуну-бәрәсини вахтында бағла, бәрк бағла, гардаш! Бир дә һәмишә сәрвахтлыға чағырыблар, дејибләр ки, гурдла јолдаш ол, чомағыны јерә гојма. Вәһши вәһшилијиндә галыр. Јенә ағыллылар дејиб: далашанда барышмаға үз сахла, буну елә өзүмүз үчүн, јанашы отуран вә мухтәлиф мөвгели ики јолдаш үчүн, бәлкә дә һакимијјәтлә мүхалифәт гүввәләринә тәтбиг етмәк үчүн дејибләр. Бир дә ахы бизим о гәдәр дәрд-сәримиз, о гәдәр гајғымыз вар ки, валлаһ, индикиндән он дәфә артыг гүввәмиз олса, бәлкә дә азлыг едәр.

Истиглал јолумузун башланғыҹындан, сонрасындан көрүндүјү кими бундан беләси һәлә хејли вахт чәтин олаҹаг. Гој олсун, ајдынлыға, азадлыг вә мүстәгиллијә доғру ачдығымыз јолдур. Нәјиксә - өзүмүзүк, өзүмүзүндүр, өвладларымыза галаҹаг азад гурулушдур.

Дүшмән һәлә дә дүшмәнлијиндә галыр, чох күман ки, сонракы вәзијјәтләрә ујғун да тактика апараҹаг. Ондан инсаф көзләмәк, һуманистлик көзләмәк ән азы ушаглыг оларды. Дүшмән дүшмәндир. Она гаршы нифрәт һиссини, көрүнүр, онун өзүндән дә өјрәнмәк лазымдыр.

Биз бүтүн мүбаризәмизи әлдә етдијимиз вә едәҹәјимиз чохпартијалы демократик гурулушумузун ганунлары әсасында гурмалыјыг. Дәфәләрлә дедијим кими бир даһа тәкрар еләмәк истәјирәм; мән сијасәт адамы дејиләм. Анҹаг һарадакы инсан һүгугу, инсан һаггы тапдаланыр, дөнүб олурам ән гаты сијасәт адамы. Тәкчә бу вәзијјәтдә ајры адам олмаг даһа мүмкүн дејил.

Халгдыр тохум сәпән, полад әридән,
Севән бизләри дә өзүндән артыг,
Биз исә бадәләр далында бә'зән,
Онун талејини имзалајырыг.

Халгдыр һәмишә истиглал бајрағыны галдыран вә ону гәләбәдән-гәләбәјә апаран. Бу јенилмәз вә әјилмәз гүввә азадлыг ешгидир, сабаһа чағырышдыр, истиглал маршларыдыр. Халгы ајыг-сајыг сахлајан ән бөјүк гүввә.

Инди бизим өлүмлә
Чарпышан чағымыздыр.
Өлүмүн боғазындан,
Јапышан чағымыздыр.
Өлүмлә тәрчүмансыз
Данышан чағымыздыр.
Гылынч гап, Вәтән оглу,
Бизи Вәтән чағырыр.

Күчүнә гәзәбини,
Зәһмини дә гата бил.
Дүшмәнин марығында
Пәләнк кими јата бил.
Бу дағлары баба бил,
Бу дашлары ата бил.
Гылынч гап, Вәтән оглу,
Бизи Вәтән чағырыр.

Јалан дәјирманы, јүз сәмтә, мин сәмтә ишләјир, бир әсрин ичәрисиндә нәләр көрдүк, нәләр кәлди башымыза. Чоху да үрәји јумшаглығымыздан, һуманистлијимиздән, нечә јол һаггымыз тапдаланды, өз һалал чөрәјимиз әлимиздән гапылды, доғма торпагларымыз пај олду кетди. Абрымызы көзләдик, сү'ни етикалара гул олдуг. Амма наһаг јерә. "Далашанда барышмаға үз сахла" - дедик. Лакин гоншудан бу үзү көрмәдик. Бәлкә өз әлимиз, өз башымыз оланда заман бизә тәрәф ишләјәчәк? Бәлкә истиглалымызын там саһиби оландан сонра һәр шејә бејнәлхалг ме'јарла јанашачағыг. Алдығымыз вердијимизлә, вердијимиз алдығымызла тән олачаг онда. "Һәр шеј гонаг үчүн" психолокијасыны бир гәдәр редактә едәјәк бәлкә.

Бүтүн бу мәсәләләрә мүнасибәтдә бизим ағлымыз үрәјимизчә,

үрәјимиз ағлымызча ишләмир. Чох һалда чохумуз нә јазыр, нә охујур вә нә дә баш ишләдир. Анчаг јејир, јашајыр, јатыр, дурур вә с. Бу мәтләбләри узатмаг да оларды. Бунларын чоху мә'лумдур, дејилиб, јазылыб.

Каш бизим истиглалымыз әсл истиглалчыларын јолуна чыраг олајды. Бу арзу јериндәдир, јохса јох, гој буну охучулар десин.

Сизи тәбрик едирәм, Вәтән өвладлары! Һәр ан, һәр дәгигә вә һәмишә истиглала доғру! Ачыг-ајдын сабаһымыза доғру! Һәр ан, һәр дәгигә, һәр саат вә һәмишә өзүнүзә доғру! Дүнја мәдәнијјәтини әхз едәчәк кәләчәјә доғру!

Сизи тәбрик едирәм, јеткинлик јашына чатан чаванлар! Бу күнүн шәрәфли јүкүнү дашымаг Сизә гисмәт олачаг!

Сизи тәбрик едирәм, јеничә дүнјаја көз ачан көрпәләр! Кәлән әсрдә истиглал бајрағымызы Сиз галдырачагсыныз!

Истиглал уғрунда дөјүшләрдә шәһид оланларымызын руһу гаршысында баш әјирәм!

24 мај, 1992

ПОРТРЕТЛӘР

К. ЛЕОНИДЗЕ ҺАГГЫНДА

Әсл шаир дүнјаја кәлдији күндән чох-чох әввәл доғулур. О, бир зәррәчик кими өз халгынын үрәјиндән гопур, доғулачағы торпаға дүшүр, халг нәфәси ишыға, истилијә дөнүб она бој верир. Вәтән күләкләри она сәс кәтирир, вәтән ағачлары гол-будаг, вәтән дағлары она бөјүмәк һисси ашылајыр.

Мәнә елә кәлир ки, К. Леонидзе һансы сел-куршад заманыса Иоридән ајрылмыш бир голдур. Нә заманса Күрчү дағларындан гопуб кәлән бир гајадыр. Нә заманса күләк јыхмыш бир нәһәнк ағачын тохумларындан көјәрән, Нинутсенын, Гајаненин, Магданын, Мартанын һејрәтли нағылларындан вәчдә кәлиб, инсанлашан, сачынын рәнкини торпагдан, көзүнүн рәнкини бәнөвшәдән, сәсинин һавасыны дағ чајындан алан бир әфсанәви гәһрәмандыр.

Инсан гәлбиндән һәссас магнитофон јохдур. Леонидзенин гәлбинин Натардзеулидә өзүнә һопдурдуғу сәсләри, нәғмәләри, көзәллик дујғуларыны јенидән сәсә чевириб, лентә јазсан бу лент дүнјанын белинә бир нечә дәфә доланарды. Мәним К. Леонидзе илә танышлығым онун "Сталин" алды епопејасы илә олуб. Бу көзәл әсәри Азәрбајчан дилинә көркәмли шаир Әһмәд Чәмил тәрчүмә етмишдир. Сонралар онун бөјүк поезијасыны Азәрбајчан халгына танытдыран, онун шәхсијјәти, вәтәндашлыг кејфијјәти барәдә һәмишә күрсүләрдән бөјүк сәхавәтлә данышан бөјүк Сәмәд Вурғун олмушдур. О, Азәрбајчан халгы арасында ән чох танынмыш шаирләрдән биридир. Мәрһум Меһди Һүсејн ондан нечә мәһәббәтлә данышарды. Халг шаири Сүлејман Рүстәм Леонидзе шәхсијјәтиндән, Леонидзе јарадычылығындан нечә мәһәббәтлә сөһбәт ачыр. Онун сон әсәри "В тени родных деревјев" кәнчлијимлә видалашмаға һазырлашдығым, сачларыма дән дүшән чағымда мәни шәһәр дүнјасындан гопарыб, асфалт јоллары көһнә ајагтабылар кими ајағымдан чыхарыб, түстү-думан көјнәјини сојунуб атыб доғма кәндимизә кетмәјә чағырыр. Дүнјада һеч нә өлмәдији, шәклини дәјишдији кими хатирәләр дә өлмүр, јазыја чеврилир, рәнкә

дөнүр. Əбəди бир мелодија олуб һардаса һəзин-һəзин сəслəнир. Бу əсəр елə хатирəлəрин мəһсулудур. Мəн һəлə бу ики əсəр арасындакы бөјүк поетик јарадычылығы, алимлик тəдгигатыны, фолклорчу мəһсулуну демирəм. Бу, һамыја мə'лумдур.

Һəрдəн мəн өз-өзүмə дүшүнүрəм, көрəсəн Сəмəд Вурғунла К. Леонидзени дост елəјəн амиллəр һансылардыр. Өзүм дə чаваб верирəм:

Биринчиси мəрдлик вə кишилик сифəтлəри. Икинчиси əн үмдəси доғма торпаға бағлылыг.

Һəр бағлылыг јох, шаир бағлылығы! Доғма торпаға чох бағлылар ола билəр. Елə вар да. Бунларын чоху торпаға гарны илə, мəдəси илə бағлыдыр.

Мəн бир шејə инанырам. Инанырам ки, əсл сəнəткарларын руһу пејкə чеврилиб вəтəн торпағынын əтрафында əбəди фырланыр. Низами, Руставели пејклəри, Чавчавадзе, Сабир пејклəри. Көрəсəн вəтəн чазибəсиндə јашамајан, Вəтəни өз чазибəсиндə јашатмајандан сəнəткар ола билəрми?

Јашасын Сəмəд Вурғун К. Леонидзе достлуғунун чазибə гүввəси. Јашасын Леонидзенин илһам очағы олан күрчү торпағы.

1968

ИКИНЧИ ЈЕР... "ИКИНЧИ АДАМ..."

Мəнə елə кəлир ки, һəјат бүтүн инсанлара јер вермəјə борчлудур. Бу, онун "низамнамəсинə" əбəди һакк олунан маддəлəрдəн биридир. Һəјат бу борчуну јеринə јетирир, лакин маддəсинин сонунда чыхыш ишарəси гојуб, "бу шəртлə ки..." əлавəсини дə елəјир. Јəни бу шəртлə ки, истəдији вахт истəдији адамдан истəдији јери кери алмаг һүгугуну өзүндə сахлајыр. Бу, нечə шəрт олду? Сəхавəтлə сəртлик арасында бир аддым мəсафə вармыш ки! Бурада икинчи чыхыша да раст кəлирик: "Бу јердə нə гəдəр əјлəшмəјин-нечə əјлəшмəјиндəн асылыдыр". Бу јер сəнə мəхсусдур. Гəбаһəтин ону бешчə күндə учура, фəрасəтин исə өмүрлүк үнван елəјə билəр. Бу јери бош гојуб кедəнлəр дə олур. Əсл јүксəк əмəл саһиби, вəзифəсинин бөјүк-кичиклијиндəн асылы олмајараг, чəмијјəт-каинатда өз орбити, өз чазибəси олан бир "планетдир". Бу планет өз өмүр јолуну баша вурур, əријир, көзə көрүнмəјəн, лакин əввəлкиндəн истиси-һəрарəти аз олмајан əмəллəрə дөнүр. Өзү дə бир əмəл дикəрини итəлəјиб јериндə отурмур, она сөјкəнир, онун гоншулуғунда јер алыб јашајыр. Инсанын хејирхаһлыг, ишкүзарлыг фəалијјəти үфүгə гəдəр узаныб кедир... Нə гəдəр истəјирсəн, атыны сүр: күлəклəри голларына дола, булудлары чəтир елə. Ахырда бир күн бир јердə дајаныб керијə-фəалијјəт мејданына бахачагсан, даһа доғрусу: "Бах, - дејəчəклəр, - сəнə бир иш, бир вəзифə "гəлиби" верилмишди. Ағлына, билијинə, бачарығына, исте'дадына көрə гəлиб! Сəн бу гəлибə сығмадын, ону кенəлтдин, бөјүтдүн. Мејданына сығмадын, даһа бөјүк мејдан истəдин. Јерин, вəзифəнин, иш гəлибинин һөрмəтини галдырдын. Өз јеринə дүшдүн (өз јеринə). Јерə јарашыг олдун. Өмүр өз ишини көрдү".

Белəлəри биринчилəрдир, икинчи јердə дə, үчүнчү јердə дə биринчи оланлардыр.

Бир инсан бир ана дөшүндəн сүд əмир. Өзүнүн лајласы, өзүнүн бешији, өзүнүн ојунчаглары, өзүнүн севкиси, севкилиси, өзүнүн өвлады... Бу тəбии "фəрдијјəтчилијин" тəсириндəндирми

ки, инсанын өз чығыры, өз јолу арадычылығ ешги-фәалијјәти өзүнә даһа доғма, даһа јахшыдыр? Бир јердә бир адам отура биләр. Вәзифәчә икинчи, үчүнчү, дөрдүнчү ола биләр. Јердә әсл мәнада инсан отурубса, шүбһәсиз, о, өз ишинин биринчи адамы олачагдыр. Беләләри коллективдән ајрыланда рәһбәри олдуғу коллективә елә кәлир ки, илләр боју инсан - кәмиләрин јан алдығы, арзуларын, үмидләрин ләвбәр салдығы бир фәалијјәт аласыны о адам өзү илә апарды. О јерә башга бириси өз тәзә "тикинти мејданчасы" илә кәләчәк. Јени гурғулар әнʼәнәви бир "дәјирманы" бәлкә даһа јахшы ишләдәчәк. Бу тәзә кәлиш тозу азалдачаг; пәнчәрәләрин ишығыны, дөшәмәләрин парылтысыны, јарадан әлләрин сүрʼәтини артырачаг. Әслиндә, бу тәзә ишыг "көһнә ишығын" давамыдыр, она дүјүлүб, онун гатышығында јујулуб тәзәләниб. Јох, јенә дә адамлара елә кәләчәк ки, бир инсанын јери бошдур.

Сабит Рәһманын "Улдуз" комедијасынын персонажларындан бири - Мәһәммәд Мәһәммәд оғлу Мәһәммәдов дағәтәји рајонлардан бириндә елми-тәдгигат ишләри апаран експедисија рәисинин мүавинидир. Бу адам өзүнү о гәдәр икинчиләшдирир, о гәдәр "мүавинләшдирир" бир вахт өзү дә ајылыб көрүр ки, нә көрмәјә иши вар, нә отурмаға јери. Мәһәммәд Мәһәммәд оғлу Мәһәммәдов бу күлүнч вәзијјәтдә куја өзүнү итирмир вә тәсәллисини бунда тапыр ки, елә мүавинин вәзифәси сәдр олмајанда онун јериндә отурмагдыр...

Инсан өз јериндә, һансы иш саһәси олурса олсун, бөјүк вә ја кичик әмәлиндән јондуғу хатирә "һејкәлини" гојуб кетмәлидир.

"- Сән исә...Сөһбәтимин әсас сәбәбкары олан Мәһәммәд Мәһәммәдова өзлүјүмдә суал верә - верә таныш бир бинанын пилләләрини галхырам. - Бу бојда бир кабинетин ачар-килидини сәнә тапшырыблар. Нитгләрини, вәдләрини лентә јазыб уч-уча дүјсәләр, екватору бир нечә дәфә долана биләчәк һәрәкәт хәттин олар. Телефон данышыгларыны һәлә демирәм. Бармағыны зәнк дүјмәсинә басыб, нечә киловат-саат електрик енержиси ишләтмисән. Бүтүн фәалијјәтини елә бир истигамәтә јөнәлтдин ки, ахырда бу вәзифәнин олуб-олмамасы әһәмијјәтини итирди. Сабаһ бу вәзифәјә кәлән адам нә гәдәр әмәк сәрф етмәлидир ки, сүбут eләсин: "Бу гапыдан кирии, бу отагда бу идарә ишинин ән азы јарысына чавабдеһ мәʼсул адам әјләшиб!" Демәли, кабинетин һөрмәти ону ачанын истеʼдадындан асылыдыр, вәзифә креслосунда әјләшәнин һансы "бучаг алтында" һәрәкәт етмәсиндән асылыдыр..."

Икинчилијин "јахшы" чәһәти ондадыр ки, сәндән јухары да вар, ашағы да. Јухарыдан кәлән дәркәнары ашағыја, ашағыдан кәлән "мүшкүл" мүрачиәтләри исә јухарыја тәрәф өтүрүрсән: "Бу, мәним һүгугум дахилиндә дејил, мүдирлә данышын...".

Биринчи рәис әризә-мәктублара дәркәнар гојарды: "...Јолдаш, танышлыг үчүн". Икинчи рәис гәти һөкм верәрди: "Нәзәрдә тутулсун!". "Бу барәдә мәнимлә данышын!" вә с. Сән дә шөʼбә мүдиринә: "...Јеринә јетирин!"

Јалныз јеринә јетирмәк, даһа дүзү, бујругчулуг психолокијасы илә көнүллү барышыб, башгасынын ирадәси илә: "Ирәли, кери, сағa, сола!" һәрәкәтләри...

Биринчи јохламада хәстәләнмәк, икинчи јохламада әввәлчәдән һаваны дујуб мәзунијјәтә чыхмағы бачармаг вә с.

Мәһз көз габағында ола-ола көзә көрүнмәмәк! Вурушмадан, дөјүшчү ады илә дөјүшдән саламат чыхмаг! Вачиб мәсәләләрә мүнасибәтдә белә "бахарыг"лар, "нәзәрдә тутарыг"лар вәдләри илә күнү совушдурмаг вә и. а. Шаир јахшы дејиб: "Вәзифә инсана шан-шөһрәт дејил, инсан вәзифәјә шөһрәт олмалы".

Мүәјјән бир диләк үчүн мәртәбәләр галхыб гапы ачан, бәлкә дә бир нечә күн психоложи чәһәтдән өзүнү бу көрүшә һазырлајан вәтәндаша биринчи кәлишдә (!) елә көрүнүр ки, доғрудан да, гаршысында мүасир ишкүзар бир адам әјләшиб: кејим, сәлигә-саһманы јериндә: үзүнүн гырышлары гајғылы бир адама мәхсус! Дејилән сөзү гулагларындан әввәл көзләри алыр.

Дејирләр ки, инсан көзү тәрәзидир. Вә елә илк бахышдан көз, гаршысында дајанан мүсаһибин дахилини тәрәзијә гојмаға гадирдир. Јох, мәнчә, бу, јарадычы фантазијанын арзусундан доғуб. Әслиндә, көзү иллүзија алдада биләр вә билир дә. Сөзүн, вәдин архасында мүәјјән ишин нәтичәси дурур. Көзүн һаглы олуб-олмадығыны бу тәрәзидә кимин нә чәкмәси вә нечә чәкмәси мүәјјән едир.

Ахы бәс нечә олур ки, бә'зән мешин гапы далында-ишыглы отагда, мәхмәри рәнкдә, көзәл чилаланмыш маса архасында әјләшән, һәтта көркәмли шәхсијјәтләрдән мисаллар кәтириб гаршысындакы адамы мүәјјән мүддәтә гәдәр һипноза мәруз едән бир мүгәвва узун мүддәт "тәшкилатчылар" сијаһысындан дүшмүр? Бунун бир сыра сәбәбләри вар. Һәлә арабир раст кәлдијимиз гәјјумлуг чәтирини "кимин кими" олмаг амилләрини бир јана гојаг. Һәр һалда, һәмин шәхси һөрмәтли охучулара тәгдим етмәји мәсләһәт билирәм. Гаршыларына чыхар бирдән! Мәһәммәдов бој-бухундан пис дејил. Хәнчәр удмуш адамлар кими күчәдә дүмдүз јеримәји бачарыр. Таныш-билишләри меһрибан саламламаг, "зәнк елә, көрүн, көрүшәк" "сәмимијјәтинә" инанмамаг мүмкүн дејил. Анчаг һәлә киминлә отуруб-дурдуғуну көрән олмајыб. О, вахты илә иш саһиби иди. Демәк олар, бүтүн ичласларда ахыра јахын сөз алар, кимисә тәрифләрди. Үнвансыз, мүчәррәд нидалар: етмәк лазымдыр, еләмәк лазымдыр, көһнә иш үсулларындан әл чәкмәк лазымдыр! Бир күн ким исә бармағыны дишләди: кишинин голундан тутуб габаг чәркәјә кәтирдиләр, икинчи сырада отуртдулар.

Бәс Мәһәммәдовун пахыры нә вахт ачылыр? Она мүрачиәт еләнләр нәтичә көзләјирди: бир кәлиш, ики кәлиш, үч кәлиш... Бә'зиләри елә биринчи кәлишдә өзүнүн сәһвини анлајыр: "Јох, бу күлүш рола кирмиш бир һырылты имиш", "Јох, о үздәки гырышларда һеч бир чиддијјәт јох иди. Јалан архлары иди онлар һамысы...". Өз сәһвини анлајанларын бә'зиләри "лә'нәт шејтана" дејиб, рәддини-изини јығыб кедир. Бә'зиси дә јаланчыны мәнзилинә гәдәр говур. Беләликлә, пәрдә јыртылыр, сифәт көрүнүр, характер мүәјјәнләшир. О, мә'лум сәнкәринә сығыныр:

- Гардаш, билирсән, мән икинчи адамам...
- Нечә јәни икинчи адам?!

Кеорки Радовун "Инсан иш башында" ("Литературнаја газета" 1973, №1) адлы мәгаләсиндә бу мәсәләјә чох чидди шәкилдә тохунулур. Сәнә иш тапшырылыб, вәзифә тапшырылыб.Сән ағыр јүк дартан зәнчирин бир һәлгәсисән. "Мән чәкмирәм вә чәкмәк истәмирәм" демәјә һаггын јохдур. Бир һалда ки, күчүнә күвәниб зәнчирә гошулмусан, сон мәнзилә гәдәр дартмалысан.

Ким дејә биләр ки, бу узун зәнчир һәлгәсинин һансына даһа чох күч дүшүр. Бәлкә дә һамысына ејни дәрәчәдә. Идарә рәһбәрлији ишиндәки бу зәнчирвариликдә, мәнчә, чох мә'сул, аз мә'сул вә ја орта мә'сул шәхс јохдур. Идарә мүдири идарәнин үмуми ишинә нә гәдәр мә'сул идисә, шө'бә мүдири дә шө'бә дахилиндә о гәдәр.

Икинчилик икинчи дәрәчәлилијә енмәсә, демәк олар ки, бу адам биринчијә гәдәр олан "мәсафәдә" биринчидир; елә демәк мүмкүнсә, јалныз бир адамын "икинчи"сидир, бир коллективин јох. Башга сөзлә вәзифә бөлкүсүндә конкрет бир саһәјә чавабдеһдир, мүәјјән сәрһәд дахилиндә, әслиндә әсл имкан саһибидир. Бу имкандан шүурлу имтина шүурсузлугдан даһа писдир. Бә'зән беләләринин јүкүнү дә идарә мүдири өзү чәкир. Әлбәттә, һеч бир тәшкилатчы илдырымын ағзындан дүшмәјиб вә бу ағырлыглары дартмаға гадир тәкләр һәлә доғулмајыб. Тутаг ки, филан тикинти идарәсинин директору өз ишиндә маһир тәшкилатчыдыр. Лакин ола билсин ки, баш мүһәндис баш механик вәзифәсинә ендиклә һеч орта сәвијјәли дә дејил. Бунлар ола билән мәсәләләрдир. Ән писи одур ки, бу "икинчи адамлар", икинчилик психолокијасы мүәјјән коллективин һавасыны зәһәрләјир, өзләри кими көлкәдә битән адамларын јетишмәси үчүн "мүнбит" шәраитин јаранмасына имкан верир.

...Бизим рајонда Фәрзәли адлы балачабој бир киши варды. Балачабој, долу-тәкмә. "Гуршун Фәрзәли" дејәрдиләр. Ичракомун атларына бахарды. Көһнәдән јахшы ат минән, тојларда биринчи "папагапаран" олмушду.

Заман-јаш өз ишини көрмүш, ат ојнатмаг дәмләри архада галмышды. Бир күн елә бил ки, Фәрзәли киши јенидән чаванлыға гајытды. Ичракомун сәдри ону чағырыб меһтәр ишләмәји тәклиф етди. О да мәмнунијјәтлә разылыг верди. Фәрзәли киши атлары сувармаға апаранда рајон чамааты тамашаја чыхарды. Атлар елә шаһә галхар, елә ојнардылар, дејәрдин ки, бу саат ганадланыб учачаглар. Сәдр дејәндә ки, Фәрзәли, кәһәр аты јәһәрлә, кәндә кедирәм. Фәрзәли инчик һалда дилләнәрди: "Сәдр, хаһиш едирәм, "јәһәрлә" сөзүнү демә, де ки, Көјдәмирин, Гара кәһәрин ганадларыны тах! Мән ат

сахламырам, гартал сахлајырам"."Јахшы, баш үстә" - дејиб сәдр күлүмсүнәрди. Күнүн һансы вәдәсиндә һансы аты минмәји, әслиндә, Фәрзәли киши мәсләһәт көрәрди. Дүшәндән сонра тапшырыны бошалдыб, нә вахт арпа, нә вахт јонча - саман вердирмәји дә донә-донә тапшырарды. Бир күн чох рәсми тапшырыг верди: -"Филан аты јәһәрлә. Нурс кәндинә кедирәм!" Фәрзәли билдирди: "Атлар тәзәчә судан кәлибләр, јарым саат беләринә әл гојмағы мәсләһәт билмирәм".

Сәдр динмәз-сөјләмәз төвләјә кирди, атын бирини јәһәрләди вә ајағыны үзәнкијә гојуб јола дүзәлди. Фәрзәли киши сәдрин далынча бир гәдәр бахды. Онун чидди һәрәкәтинә инанандан сонра төвләјә кирди, сәбәтини далына атыб чыхды... Бир баш даг әтәјинә - кәндә доғру. Гара даш кери дөнүб бахды, Фәрзәли бахмады. Бир нечә күн кечди, атлар нәзилди, гарынлары габыр-галарына јапышды. Јенә јер гашыдылар. Өзкә меһтәрә чилов вермәк истәмәдиләр. Сәдр Фәрзәли кишинин далынча адам јол-лады, зәнк вурду, сифариш еләди. Нәтичә вермәди. Фәрзәли киши ајағыны башмагдан чыхармады. Кәндә кедән күнүн саба-һысы тарлаја чыхды, котанын дәстәјиндән јапышды вә "ала өкүз чәк котаны" һолаварыны арам-арам зүмзүмә еләмәјә башлады. Јенә дә миннәтчиләр ајаг ачдылар, Фәрзәлинин чавабы бир олду:

- Әкәр бир меһтәрлијин сәрбәстлијини дә сахлаја билмирәмсә, онда бир инсан кими бу дүнјаја кәлмәјә һаггым јох имиш. Бачардығым ишин јијәси олмаг истәјирәм. Јәгин сәһв еләмишдим, торпагдан ајрылмышдым. Инди башымын үстүндә күнәш, ајағымын алтында торпаг, әлләрим котан дәстәјиндә...

Мән республикамызын бир чох рајонларынын, кәндләринин тәсәррүфат тәрчүмеји-һалына бәләдәм. Ағдам рајонунда Чәфәровла, Бәрдә рајонунда Агајевлә, Исмајыллыда Никитинлә, Масаллыда Сәлимовла вә дикәр рајонларда габагчыл тәсәррүфатларын сәдрләри илә дәфәләрлә көрүшмүшәм, гонаг олмушам, иш үсуллары илә таныш олуб јазмышам. Бир гајда оларат бу тәсәррүфатларын һамысында бригадирләр өз ишләринә јахшы бәләд олан, мүстәгил, нүфузлу адамлардыр. Иш елә гурулуб, елә јөндәмә дүшүб ки, сәдрә санки һеч иш галмыр. Белә колхозларда кәндләрин һамысы абаддыр, өз кәнд

тәбиилијини сахлајан балача "колхоз шәһәрләри" көз-көнүл охшајыр. Белә колхозларда сәдрләр әсасән, тикинти - гуручулуг, абадлыг ишләри илә мәшғулдурлар.

Јашы јүзү һагламыш, һәлә дә әлләри ишдән сојумајан бир гочаны хатырлајырам. Адамлары кет-кәлә салан, сүрүндүрмәчи идарә мүдирләри барәдә сөз дүшәндә чох чидди тәрздә дејәрди.."Бунлар јанначагсыз адамлардыр. Торпаға әјилмәјән, чајда-булагда јујунмајан, зәми нәғмәси ешитмәјән, шум әтрини синәсинә чәкмәјән, јаначағы гуртармыш, ишығы сөнмүш адамлардыр. Беләләринин алтындан стулу чәкин, јеринә даш гојун, көрүн отура билирләрми?! Јери раһат олан адам, јағын алтындакынын нә чәкдијини һардан биләр?"

Мәсәләнин бир мүрәккәб чәһәти будур ки, Мәһәммәд Мәһәммәдов кимиләрин бәзиләринин "јаначағы" вар. Анчаг шәхси ләјагәт, мәнлик, гүрур һиссинин јохлуғу "јаначагдан" истифадәјә имкан вермир. Мәһәммәдов јахшы билир ки, биринин көлкәсиндә кизләнмәдән дә ишләмәк, вәзифә бөлкүсү нормалары дахилиндә фәалијјәт көстәриб һәрәкәт еләмәк мүмкүндүр. Анчаг бу сәрфәли дејил. О дүшүнүр: "Сајыг баш даһа саламат олар. Ән ағыр ишин өһдәсиндән ишләмәмәк кәләр!"

Беләләри кениш вә тәмиз әкин саһәсиндә ара-сыра көзә дә-јән бәрәкәтли торпағын ширәсини чәкән алаглардыр. Бунлары гопарыб атмаг дејирләр ки, асандыр. Амма вахт итирмәлисән. Бә'зән дә көздән јајынырлар: тохумларыны јерә төкәндән сонра көрүнүрләр. Бүтүн бу мәсәләләр барәсиндә бу вә ја дикәр шәкилдә јазылыб, дејилиб: бундан сонра да јәгин ки, аз јазылмајачаг.

Хүсусилә, икинчи јер, "икинчи шәхсијјәт" проблеми барәдә. Бурада елә инчә психоложи телләр вар ки, бә'зән бунун бири-нин гырылмасы илә идарәчилик ишиндә чидди мүнагишәләр төрәјир... "Мән"ләрин тоггушмасы илә коллективдә низам позу-лур, план кәсирдә галыр, чох вачиб мәсәләләрә сәрф олунасы гызыл вахт наһаг јерә итир.

Бир ил бундан әввәл бөјүк бир мәдәни мүәссисәнин рәһбәри вәзифәдән кетди. Вахты илә јахшы ишләмиш, өз саһәсини јахшы билән бир мүтәхәссис јаваш-јаваш "мәнләшмиш", бүт-

ләшмиш, һарынламышды. Биринин ишини көрәндә, икисинин дә ишини көрүб һүтугуну әлиндән аланда мүтилик көстәрибләр, "икинчиләр", "үчүнчүләр" далда-бучагда килејләнибләр, голундан тутуб көзүнүн ичинә бахмајыблар. О өзүнә кәлә биләрди, әввәлки кејфијјәтләринин тозуну силиб, доғмалашдыра биләрди. Либераллыг әһатәсиндә она елә кәлди ки, һәр шеји тәк һәлл едә биләр: бир нәфәр һәр шејә гадирдир. Нәһајәт, һәр шејә гадирлик онун әл-ајағына кәләф олду. Мүвазинәт итди. Мәнчә, онун өзүндән чох ону әһатә едәнләр, "икинчиликлә" барышанлар күнаһкар идиләр.

Белә вахтларда Фәрзәли кишиләрин һејкәли гаршымызда дикәлир, һәр кәсин јерини өзүнә көстәрир. Әлимизә бел верир, күлүнк верир, мүәјјән гәдәр дә торпаг саһәси. "Ишләјин, - дејир, - мүнагишә-чәкишмә, мәнәмлик ишсизлик әламәтидир. Бизим бу бојда торпағымызда истәнилән гәдәр нүфуз галалары тикмәк мүмкүндүр".

ијун, 1974

ШАИР ҺАГГЫНДА ДҮШҮНЧӘЛӘР

Нә гәдәр чалышырам, Сәмәд Вурғуну көрдүјүмдән ајры чүр тәсәввүр едә билмирәм. Мәнә елә кәлир ки, о һеч вахт јорғун, дүшкүн гоча олмазды. Јетмиш јашында да еләчә: 1950-55-чи илләрдә көрдүјүм кими, сәси хитабәт күрсүләрини титрәдән, одлу-аловлу, мәнтиги ајдын, гејри-ади тәфәккүр тәрзи илә әдәбијјатда тохунулмамыш сәһифәләри ачыр, физики чәһәтдән бир ордуну јүрүшә апармаға гадир көркәмдәдир.

Бә'зән өзүмү мәчбур едиб талејин белә бир хошбәхтлијинә нәсиб олмаг истәјирәм; Сәмәд Вурғунун гочалығыны тәсәввүрүмә кәтирирәм: гејри-ади харичи көркәм јалныз ики ишыглы планети хатырладан - даһа һеч бир шејлә мүгајисә едә билмәдијим көзләр! Бирчә о көзләрә бахмаг бәсдир ки, дејәсән: бу инсан бир халгын мүдрик чәһәтләрини өзүндә чәмләшдирән ағсаггалдыр. Онун јериши јер титрәдир, онун дурушу даима јанан вулкан дағыны хатырладыр. О, ше'р охујур, чајлар, булаглар, гушлар, ағачлар нәфәсини ичинә чәкиб, илдырымлар гәзәбсиз, булудлар һиккәсиз, дәнизләр фыртынасыз. Бир нечә дәфә јахындан көрмүшәм, чыхышларыны динләмишәм. Хүсусилә, 1952-чи 1955-чи илләрдә Јазычылар Иттифагынын "Нәтәван" адына клубунда одлу-аловлу чыхышларыны динләмәк мәнә дә нәсиб олуб. Мәрһум алим Чәфәр Хәндан мә'рузә еләди, мә'рузә әтрафында гызғын мүбаһисә башланды. Сәмәд Вурғун ше'римизин Үмумиттифаг миғјасында јериндән, чәкисиндән вә бә'зи гүсурларындан данышды. Бәзи чыхыш еләјәнләрә үзүнү тутуб деди ки, балам аладағдан-гарадағдан мисаллар кәтирирсиниз, бизим поезијамызын уғурлу аддымлары азмы, нијә бунлардан бизим чаван јазычылар өјрәнмәсин? (Бир нечә гәләм достумун адыны чәкди вә сонра деди: гој бир дәфә гејри-тәвазөкарлыг едим). Ахы бу поезијанын Сәмәд Вурғуну да вар, "Вагиф"и о јазыб. О вахт нәјнән әлагәдарса бу афоризм дилиндән гопду. Индики кими јадымдадыр:

"Кичик халгын бөјүк шаири олунча, бөјүк халгын кичик

шаири оласан". Бәли Сәмәд Вурғун буну деди.

1954-чү илин ијун ајында В. И. Ленин адына АПИ-дә олан бир көрүш дә там дәгиглији илә јадымдадыр. Мән о вахт АПИ-нин чоғрафија факултәсини битирмишдим. Дөвләт имтаһанларыны вермишдик. Дипломун јазылыб верилмәсини көзләјирдик. Институт С. Вурғуну көрүшә чағырмышды. Меһди Һүсејнлә икиси кәлмишди. Акт салону ағзынача долу иди. Чәркәләр арасында тәләбәләр ајаг үстүндә дурмушдулар. Салонун ғапысыны бағламаг мүмкүн дејилди. Дәһлиздә бәлкә салондакындан чох тәләбә вар иди. Бүтүн институт ахыб кәлмишди. Һамы бөјүк сәнәткары көрмәк, сәсини ешитмәк истәјирди. Милис нәфәрләринин кәлиши дә ичәри кирмәк истәјән ахынын гаршысыны ала билмәди, нәһајәт, дејим ки, ғапыны биртәһәр бағладылар. Лакин дәһлиз вә пилләканлардан ичәри кәлмәк истәјәнләрин зәрбиндән нәһәнк гоша ғапы чәрчивәсиндән чыхды. Бундан сонра Рәјасәт Һејәтиндә отуран Институт рәһбәрләринин нараһатлығына бахмајараг һамы сакитләшди. "Күнаһкарлар" јығынчағын сонуна гәдәр дәһлиздә ајаг үстә дајаныб салону динләјир, ичәридә олан хошбәхтләрлә бирликдә әл чалырдылар. Мүхтәлиф чыхышлар, һәтта узун-узады мәрузәләр дә олду. Мәнчә, бу узун кечә һеч кәси јормамышды. Кечәни Институтун илк партија тәшкилатынын катиби, көркәмли алим, мәрһум Тәләт Әфәндијев идарә едирди. Ахырда, Сәмәд Вурғундан әввәл Меһди Һүсејнә сөз верилди. Онун бир сөзү индијә гәдәр фикримдә һәкк олунуб галыр. Алтмышынчы илләрдә (даһа дәгиг 1961-чи илдә) Меһди мүәллимә АПИ-дәки һәмин чыхышыны хатырлатдым. Деди ки, "Көрүш јадымдадыр. Нә дедијим јох". Меһди Һүсејн демишди: һәр бир халгын әдәбијјатында елә јазычылар вар ки, бирдән онларын бир нечәсини әдәбијјатдан көтүрсән, гәтијјән јери көрүнмәз. Лакин елә тәк-тәк сәнәткарлар вар ки, онларын биринин јохлуғу илә бир халгын әдәбијјатында учурум әмәлә кәләр. Бизим мүасир Азәрбајчан әдәбијјаты үчүн Сәмәд Вурғун белә сәнәткар, белә шәхсијјәтдир. Онсуз бизим әдәбијјатдан данышмаг мүмкүн олмазды. Чыхышынын бир јериндә деди: "Мән достумун сәнәт јолунда ағармыш сачларына бахыб фәхр

еләјирәм". С. Вурғун сөз атды: Ајә, мәним сачыма бахыб, өзүнүн гара сачынла фәхр еләмә. Мәндән кичә јаш кичиксән.

Шаир "Аврона хатирәләри"ндән охуду. Мәним зәннимчә, һеч бир актјор Сәмәд Вурғун шеʼрләрини онун өзү гәдәр көзәл охуја билмәз. Бөјүк сәнәткарын көзәл киши көркәми, нурани симасы, һеч кәсә бәʼнзәмәјән сәси дә шеʼри доғмалашдырырды. Она чохлу суаллар верилмишди. Суалын бири үзәриндә әтрафлы дајанды. Бир һәвәскар кәнч шаир үчүн бунлар бир мүәллим сөһбәти иди. Шүбһәсиз јаддашыма јазылмалы иди.

Суал белә иди: Сиз нијә мүасир мөʼвзуда пјесләр јазмырсыныз? Устад суалы охујуб, үзүнү салона тутду: Сиз мүасир мөвзу нәјә дејирсиниз? Ишығ јанды-сөндү, сәһнә ачылды. Тәзә бир мәдәнијјәт евинин тикилиши көрүнду, будуму мүасирлик? С. Вурғун үчүн бөјүк һадисәләрсиз, бөјүк характерләр тоггушмаларындан кәнар мүасир мөвзу јохдур. "Вагиф" нијә күчлү чыхыб? Вә инди дә мүасир дејилми? Чүнки бурадакы һадисәләр бөјүк мүбаризә мејданында баш верир. Ики бригадирин сәһнәдә шеʼрләшмәсиндән дә пјес јазмаг олар. Анчаг һүнәр лазымдыр. Мөвзунун тәзәси, көһнәси јохдур. Јазычы мүнасибәтинин тәзә-көһнәлији вар.

Ахшам саат 12-ә ишләјирди. Һеч кәс көрүшүн гуртармасыны истәмирди. Шаирин тәләбәләрә мүрачиәтлә дејилән ата мәсләһәтиндән тәкрар-тәкрар динләмәк... Һејиф ки, о заман магнитофонум јох иди. Нә гәдәр мүдрик кәлам јазылмамыш галды.

Сәнәткарын шәхсијјәти илә јарадычылығынын вәһдәтиндән чох јазылыб. Бунлар ајрылыгда бир көрпүнүн бу вә о бири саһилә бирләшән учларыдыр. Әслиндә, елә көрпү бу бирләшмә демәкдир. Ики саһили бирләшдирән кечид көрпүдүр. Бу, шәхсијјәтлә истеʼдадын вәһдәтинә тәтбиг едилдикдә, сәнәткарын јарадычылыг һәјатыдыр. Бөјүк сәнәткарларда (о чүмләдән Сәмәд Вурғунда) бунларын арасында суајрычы чәкмәк чәтиндир. Шәхсијјәт дағдыр-ондан чајлар баш көтүрүр. Дағ чајы дағын физики - кимјәви әламәтләрини көтүрүб кедир. Инсан чаванлыға гајытмыр, дағ чајы да дағa.

Чај узаглашыб кедир. Шәхсијјәт заман кечдикчә гочалыб

өмрүнү тапшырыр. Артыг јеријән, данышан-күлән физики варлыг-сәнәткар јохдур. Икинчи, әсл өмүр, јарадычылыг өмрү башлајыр. Бурада јада дүшүр: "Мәни јелкән кими гәрг етсә дәрјада заман, Вургун өлдү демәјин..." Онун бүтүн ше'рләрини, поема вә пјесләрини, ади чыхыш вә мүсаһибәләрини бир дә көздән кечирин. Онун чәкинә-чәкинә, горха-горха дедији сөз јохдур. Онун сәнәтинин бүнөврә дашы инам вә чәсарәтдән ибарәтдир. Поезија, үмумән сәнәт чох мәтин бир варлыгын өвладыдыр. Бурада физики күч вә чәсарәтдән сөһбәт кетмир. Чох див көвдәлиләрин өзләри ағырлығында зәиф әсәрләр јаздығына мисаллар кәтирмәк мүмкүндүр. Сөһбәт сәнәткар чәсарәтиндән, сәнәткар шәхсијјәтиндән кедир.

С. Вургунун бирчә чыхышыны динләмәк бәс иди ки, дејәсән: О, дүнјанын хитабәт күрсүсүндән данышыр. О, чијинләрини Јер күрәсинин меһвәринә сөјкәјиб. Поезијасы шәхсијјәтини, шәхсијјәти поезијасыны һафизәсиндә сахлајырды. Өвлад атаананы нечә тәглид едә-едә бөјүјүр, бу тә'сир алтында формалашыр вә мүстәгилләширсә, тәзәчә гәләм көтүрән кәнч јазычы да елә кәлир, елә аддымлајыр. Сәндән әввәл ачылмыш јолла кетмәлисән. Һәр кәс бу јола һансы "јүклә" чыхыр, әсас мәсәлә будур. Илк чызма-гараларымда чох шаирдән тәсирләнмишәм. Анчаг доггузунчу синифдә "Истигбал тәранәси" китабы әлимә дүшдү. Бунун тәсири даһа бөјүк олду. Хатырымдадыр, китабы нечә ачдымса, илк гаршылашдығым ше'р "Диличан дәрәси" олду.

Јенә сәни кәрдүм, Диличан дәрәси... Бундан сонра һисс етдим ки, инсаны әһатә едән әтраф мүһит поезија материалы илә долу имиш. Мән ону китабларда ахтарырдым.

10-чу синфи битирәндә С. Вургунун чап олунан әсәрләринин, демәк олар, һамысыны охумушдум. Чохуну да бир охудан сонра һеч бир хүсуси чәһд костәрмәдән әзбәрләмишдим. Она мәһәббәтими шаирин әлли иллији әрәфәсиндә, даһа доғрусу, 1956-чы илин мај ајында чап олунан "Сән тәләсмәдин" адлы ше'римдә ифадә етмишәм. О вахт С. Вургунун досту, һөрмәтли халг шаиримиз С. Рүстәм гәзет редактору иди. Ше'ри охујуб бәјәнди вә деди ки, јубилеј нөмрәси үчүн топланан ше'рләрин

сајы-һесабы јохдур. Бөјүк мүсабигә вар. Зәни едирәм ки, мүсабигәдән кечәрсә...

Һамыја мәлумдур ки, шаир ағыр вәзијјәтдә јатырды. Јәгин ки, јубилеј нөмрәләринин һеч бирини охуја билмәзди. О вахт үрәјимдән бирчә һисс кечирди: каш Сәмәд Вургун мәним ше'рими охумуш олајды...

Шаирин өлүмүнә бир нечә ше'р һәср еләмишәм. Бунлар мәним "Севки нәғмәси" адлы (1959) илк китабымда чап олунуб. Бә'зән әдәбијјата тәзә кәлән кәнч шаирләр суал верирләр: С. Вургундан нәји өјрәнмәји мәсләһәт көрәрдим? Бу бир аз чәтин мәсләһәтдир. Бөјүк сәнәтин чоғрафијасы да бөјүк олур. Кимә нәји нечә севдирмәк мәсәләсиндә һеч бир ваһид дәрс китабы ола билмәз. Бурада фәрди јанашма, фәрди өјрәнмә әсасдыр. Лакин бу "фәрди севкидә" Вәтән севкиси илә үзләшмирикми? Бунлар һамыны бир релјефдә, бир иглимдә бирләшдирмирми? Бәс Сәмәд Вургун јарадычылығы, бу севкинин рәнкләри көзкөнүл охшамырмы?

Бахын сәһәрләрин јагут рәнкинә...

Бә'зән тәбиәтә, ичтимаи мүһитә, бу күнә, дүнәнә, сабаһа шаирин сәтирләри арасындан бахын. Бир зүмзүмә дахили бир тәкан јарадачаг: нифрәт, мәһәббәт, һејрәт тәканы. Мисра чајлар көзүнүзә көрүнәчәк:

Өзүм дә билмирәм бу ахшам нәдән
Ше'рдән сәнәтдән узаг кимијәм...

Чүнки Вагиф-һејкәл баш әјмир. Буна көрә дә бу һејкәли "учурмаг" истәјирләр. Чүнки комсомолчулар күллә габағына кедир. Вә бәлкә дә тәзәчә бир мисра бој атыр:

Онун көзләриндә дүнја бир рәнкдир,
Елә бил һәр шејдән сүд әмәчәкдир.

"Мән һаваны севирәм, сују севирәм", "күнәшли күндүзү, улдузлу кечәләри севирәм" дејән адама һамы дәли кими бахарды, елә дејилми? Халгын өвлады паспорту алмыш

сәнәткарларын јарадычылығы да һава, су кими бүтүн адамлар үчүндүр. Дејә биләрсиниз улдузлу кечәдән һејрәтләнмәјән, даг чајы илә буланыг арх сујуна фәрг гојмајан, булаға садәчә су кими баханлар азмы? Чохдур, сиз көрдүјүнүздән чохдур. Тәхыл зәмиләриндә дә алаг чох олур. Бечәрилән, бичилән, дөјүлән тахылдыр. Јер күрәсинин бүтүн әһалиси ше'р охумагла мәшғул олсајды, онда сәнәтин күтләвилилик кејфијјәтинә "һамылыг" дејәрдиләр. Бу да, мәнчә, сәнәти гијмәтдән саларды. Мәтләбдән узаглашдым дејәсән. Мән Сәмәд Вурғуну тәкрар-тәкрар охумағы мәсләһәт көрәрдим. Ондан нәји өјрәнмәји о өзү даһа дәгиг дејәчәкдир.

Сәмәд Вурғун һаггында чох јазылыб. Јазыланлар тәбиидир ки, ајры-ајрылыгда онун бөјүклүјүнү көстәрмәјә гадир дејил: Лакин индијәдәк јазыланлары көтүрүб "нисбилик тәрәзисиндә" чәксәк, кәмијјәтчә наразы галмаға дәјмәз. Бәс кејфијјәтчә? Әлбәттә, јахшы әсәрләрлә јанашы, "шаир демишдир", "јазмышдыр", "гәләмә алмышдыр" тәһлилли јазылар да чохдур. С. Вурғун јарадычылығы чох дәрин тәдгигат, бәдии-естетик тәһлил үчүн материал верир. Бу да бөјүк исте'дад, дәрин фәлсәфи билик тәләб едир. Бәлкә һеч нараһат олмаға дәјмәз. Сәмәд Вурғуншүнаслыг инди јараныр. Бу сәбирли заман үчүн 50 ил нәдир ки? Һәлә нечә гәләм саһиби бүтүн бу јазыланлара тәзәдән бахачаг, бәзиләрини кәнара гојачаг, бәзиләринә "јени нүфуз нишаны" верәчәк. Бир тарих, бир Сәмәд Вурғун, бир дә тәдгигатчы үз-үзә дајанаҹаг... Кимләрә, нәләрә мүнасибәт мәсәләсиндә објективлик, дүрүстлүк өз һәгиги тәһлилини тапачаг. Бу, тарихин көрәҹәји ишдир. Бизсиз дә бу иши көрәчәкдир. Анҹаг мән истәрдим: бизим көзүмүзүн габағында, нә гәдәр ки, Сәмәд Вурғунла сәнәт јолу кечмиш јазычыларымыз сағдыр, нә гәдәр ки, Сәмәд Вурғунун сәсини ешитмиш нәслин јалындадыр, онун инсани кејфијјәтләриндән, торпаға, халга бағлылығындан, вәтәндаш гајәсиндән даһа чох јазылсын."Вагиф"и јүз илдән сонра да тәһлил едәчәкләр. Анчаг јүз илдән сонра Сәмәдин Муғанда кимә гонаг олмасы, Талыстана нечә дәфә кетмәси вә с. сәфәрләри, јазылмамыш чыхышлары али ријазијјат кими бир шеј олачаг. Индиликдә Сәмәд Вурғунун

ајаг басдығы һәр һансы бир күшә өјрәнилмәсә, бу барәдә јазылмаса, сонрасы мә'лумдур... Сәмәд Вурғун һаггында хатирәләр китабында, мәним зәнниммә, халгын сәси аздыр. Бу китабы чох јахын вахтларда тәзәләмәк, она әлавә кими, икинчи китаб кими јенидән нәшр еләмәк мүмкүндүр вә лазымдыр.

Мән дејәрдим: кәлин һәчм мәһдудијјәти гојмадан "Ел билир ки, сән мәнимсән" башлығы алтында 5-6 шаирин үрәк сөзүндән ибарәт бир китаб бурахаг. Шәрт гојаг ки, С. Вурғунун бирчә мисрасынын да мәзмунуну данышмадан бу мисраја мүнасибәтини билдир. Кәлин елә бир журналист тапаг ки, гој о, овчу С. Вурғунун һәјатындан јени сәһифәләр ачсын.

Елә дә депутат Вурғун, елә дә академик, президент мүавини Вурғун. Сизи инандырырам: бурада елә намә'лум нөгтәләр вар ки... Бу мөвзуларда јазылыб да. Анчаг һәлә дә көзәл мөвзулар јаранмамыш галыр. Шаирин өз мисралары нечә белә китаба башлыг олур: "овчулуға мејл салдымк"

Көзүнү јум-ач, буду, бәшәријјәт Сәмәд Вурғунун анадан олмасынын јүз иллијини гејд едир. Индикиндән даһа кениш, даһа тәнтәнәли. Јени нәсил көзләрини екрана тикиб, 40-чы, 50-чи илләри, бу күнү көрмәк истәјир. Мәнә елә кәлир ки, о күн үчүн һазырлашмалыјыг вә тәнтәнә үчүн мүәјјән гәдәр чавабдеһик. С. Вурғундан узаглашдыгча онун јарадычылығындан данышмаг бәлкә дә асанлашачаг. Чох мәсәләләрин шәрһиндә исә тәбиидир ки, чәтинлик јаранаҹаг. Илләр архасындан бахан нәсил Муғанда-Милдә, Истису јајлагларында, Лондон, Братислава күрсүләриндә "Сәмәд Вурғуну көрмүшәм" дејәнләри көрә билмәјәчәк. Бу, һәлә о заманкы чәтинлијин бир һиссәсидир.

Сәмәд Вурғунла бағлы нә варса бу күн мүмкүн гәдәр кенишликлә екрана кечмәлидир... Бурада мән өзүмә белә бир суал верәрдим: Поезијанын өмрү нә гәдәрдир? Сонра дурухар, белә бир суалы вериб-вермәмәјин мүмкүнлүјүнә даир суалла үз-үзә дурмаг истәрдим. Мәндән асылы олмадан гәләмим белә бир суал верди. Бу суал мәни гәрибә суаллар гаршысында гојду: Булудун өмрү нә гәдәрдир? Ишығын өмрү нә гәдәрдир? Кечәнин, күндүзүн, јағышын, күләјин?... Бунлар да елә вериләси, чаваб ахтарыласы суаллардыр. Низами кәламыны

хатырладым:

Каинатда һәр шеј чәзбә бағлыдыр,
Философлар буну ешг адландырыр.

Јенин ки, бәшәри чазибәсиндә јашадан амилләрдән бири дә јашамаг, јаратмаг, севмәк, учалмаг дујғусудур. Бунун да ән јахшы ифадәсини инсан поезијада тапмырмы? Бәшәрдән нәғмәни алмаг ондан сәси алмаг демәкдир. Демәли, поезијанын өмрү сәсин өмрү гәдәрдир. Әкәр кәләчәкдә инсан үнсијјәтиндә сөз-данышыг кәрәксиз олачагса, онда поезија да кәрәксиздир. Анчаг хатиримә Хаганинин дә бејти дүшдү:

Јерин даирәси әјридир бир аз,
Бу әјридән дүз иш көзләмәк олмаз.

Бәшәр јерүстү һәјат үчүн "бу әјрилијә", Јерин өз охуна мејилли олмасына миннәтдардыр. Бунсуз фәсил тәсәввүрүндән данышмаг гејри-мүмкүндүр. Көрүнүр, Хагани дөврүндә ичтимаи һагсызлыг, бәрабәрсизлик о гәдәр ағыр иди ки, буну һеч бир "тәрәзијә" гојмаг мүмкүн дејилди. Әлбәттә, заманын әјри тәрәзисини Јерин өз охуна әјрилији јаратмамышды. Хагани тәфәккүрү заманын әјрилијинә балта вурмушду, гејз-гәзәб зәрбәси даһа дәринә кетмишди. Сәбәби көрмәдән нәтичә чыхармышды. Анчаг о заман бу әјрилији көрүб, елми-фәлсәфи изаһыны вермәк чох бөјүк аддым иди. Инди каинатын јеканә јашыл планетиндә - Јер күрәсиндә бу әјрилијин јаратдығы чох дүзкүн иглим релјеф шәраитини сахламаг чох чидди сијаси, ичтимаи-еколожи проблемдир. Поезијанын өмрү нә гәдәрдир? - суалына чаваб ахтараркән бу проблеми чөзәләмәјә дәјәрми? - Дәјәр, бәли дәјәр! Бир анлыға көзүнүзү јумуб ачын, һансы гүввәсә сизи хәјали орбитә чыхармышдыр. Орадан Јер күрәсинин "һәр ики үзүнү" чох ајдын көрүрсүнүз. Бирдән сизә елә кәлир ки, мешәләр көзүнүзүн габағындача сејрәлир, сејрәлир вә јох олур. Дағларын әбәди гары-бузлағы әријиб итир. Чајларын јериндә гуру јатаг галыр. Тәбиәт латын дилиндән - күләк нәғмәсиндән мәһрум олур. Бәшәр артыг кечмишә гајыда

билмәз. Анчаг тәбиәтин кечмишини сахламаг бу күнү сахламаг демәкдир. Бүтүн бу проблемләрин һәллиндә вә ја изаһында поезијанын да үзәринә мә'сул вәзифәләр дүшүр. Поезијанын өмрү тәбиәтин, онун өвлады олан инсанын өмрүнә бағлыдыр. Бу мә'нада С. Вурғун поезијасы бир кәрпичини тәбиәтдән, бир кәрпичини чәмијјәтдән көтүрмүш сәнәткарын мөһтәшәм галасыдыр. Бу галадан бахырам:

Зүмрүд гајаларын дөшүндә мешә,
Гајалар јүксәкдән бахыр кечмишә.

Мисрасы илә башланан бир нәғмә охујурам. Өнүмдә уча дағлар, дәрин дәрәләр, кениш дүзәнләр ачылыр. Уча зирвәләрин бириндә дајаныб фикрә далмыш шаирин сәси диггәтими бир даһа јүксәкләрә чәкир:

Бир дә сизи һансы шаир јазачаг...

ијул, 1976

ОНУН ИНАМЫ

Узун мүддәт хатирә јазмағы хошламамышам. Елә инди дә хошламырам. Хатирә јазмаг истәјирәм, мәгалә алыныр. Инди-инди инанмышам: хатирә "хүсуси нөв" әдәбијјатдыр. Өзүмә дејирәм: әдәбијјатда бу "хүсуси нөв" әдәбијјата өмүр сәрф еләјән бөјүк исте'дад саһибләри олуб, елә инди дә вар, јәгин ки, кәләчәкдә дә олачаг.

Мәним зәннимчә, бурада ән чәтин мәсәлә һарадан башламагда дејил, нечә башламагдыр. Өзүмә дејирәм: хатирә јазмагда ән дүзкүн јол һадисәләрә дүзкүн јанашмаг, оланы олдуғу кими тәгдим еләмәк лазымдыр. Узун мүддәт бу сәнәтин белини гыран һәјат һадисәләрини "һансы мөвгедән" јазмысан? вә даһа писи "һансы мөвгедән" јазмалысан! нидасына чаваб верә билмәмәјимиз олуб. Бу, һәм "бөјүк әдәбијјат"а (нәсрә, поезијаја, драматуркијаја - белә дејәк), һәм дә "кичик әдәбијјат"а (гој хатирә әдәбијјатына белә дејәк) мүнасибәтдә өз ишини көрмәјиб. Бу мүнасибәтә мүнасибәтинин Ә. Вәлијев һаггында дејәчәјим сөзә, данышачағым хатирәјә бәлкә дә аз дәхли вар, бәлкә дә буна сонра диггәт јөнәлтмәјим даһа кәрәкли иди. Дејәчәјим... будур ки, о да ингилабы "гырмызы бајраглы әдәбијјатла" гаршылајан јазычылардан вә ингилаб өвлады коммунистләрдән иди. Узун мүддәт ону инандырмаг мүмкүн дејилди ки, ингилабдан кәнар әдәбијјат да вар, онун варлығы инсанлара сосиализм - реализм әдәбијјатындан аз хидмәт еләмәмиш дејил. Ону гәтијјән инандырмаг мүмкүн дејилди ки, партија да сәһв еләјә биләр. Ону һеч чүр инандырмаг олмазды ки, Ленинин дә бәзи мүддәалары көһнәлә биләр. Синфилик, партијалылыг шүары алтында һәјатымызы малалајыб охучуја тәлим едән јазычылар әслиндә һеч бир чәмијјәтә хидмәт етмәјән чиј әдәбијјат истеһсал едирләр. Сонралар дејәчәјим кими онунла мәним арамда бөјүк јаш фәргинин олмасына бахмајараг Әли Вәлијевлә чох көрүшләримиз, мүсаһибә вә мүбаһисәләримиз, әдәби вә сијаси мүнагишәјә бәнзәр һөчәтләримиз јахшы јадымдадыр. Јахшы јадымдадыр ки, 1968-чи илдә Совет гошунларынын Чехословакија "әксингилабыны" боғмаг үчүн суверен дөвләтин әразисинә дахил олдуғу күн Ә. Вәлијевлә бир шаллы мәчлисиндә гонаг идик. Әли Вәлијев вә онун ингилабчы јашыдлары тәбии ки, һадисәни алгышлајыр, мәним, јашыдларым исә - бири мән олмагла бу иши тәчавүз адландырырдыг. Бунлар һамысы онун партијаја инамындан ирәли кәлирди. Бүтүн инамынын мәркәзиндә онун бөјүк инамы дururду.

Сонралар Әфган һадисәләринин ән ағыр вахтында бир мәчлисдә мүбаһисә дүшдү: Бу, о вахтлар иди ки, Әфганыстандан дәһшәтли хәбәрләр кәлирди. Азәрбајчан халгы тез-тез саг кедиб шикәст гајыдан оғулларыны гәбул едирди. Һәлә ата вә аналарын оғул јеринә табут гаршыладыгларыны демирәм. Әли мүәллим кими кетдији һәр һансы мәчлиси әлинә алан бир адам әли үзүндә фикрә гәрг олмушду. Һандан-һана диллӛнди: биз белә демәмишдик. Бунларын биринин ингилаба дәхли јохдур. Кимсә суал верди: Әли мүәллим, бүтүн нәстаһлардан сонра сизин коммунизм гурмағыныза азачыг да инамыныз галыбмы? Хејли сүкутдан сонра гәтијјәтлә деди:

- Јох галмајыб. -Амма јенә дә мәсәләләрә өз әлавәсини билдирди: - Мән гәти бу фикирдәјәм ки, бунлар ајры-ајры коммунистләрин күнаһыдыр. Партијаны әсас мәнфи гәһрәман еләмәк дүзкүн дејил. Бу инамла да көчдү дүнјадан.

...Мән ону јазычы, ичтимаи хадим кими танышлығымдан чох-чох әввәл танıјырдым. Һәм орта мәктәбдә охудуғум вахтларда бабамдан ешитмишдим ки, "Бакыда онун гоһуму Әли јашајыр", бөјүк адамды, китаб јазыр, гәзет јазыр. Бағыровун јанына кет-кәли вар" Зејвәли әмим дә демишди ки, о, "Нәнәмин чәһрәси", "Гарлы дағлар" китабларыны јазыб, бизим тәрәфләрдән данышыр.

1950-чи илин ијул ајынын ахырларында Бакыја кәлдим. Сәнәдләрими университетин филолокија факүлтәсинә вердим. Бүтүн фәнләрдән "беш" гијмәт алдым. Ахырда рус дилиндән јаздығым иншадан кәсилдим. Мәним һеч јухума да кирмәзди ки, ики-үч ајын ичиндә чобан дәјәнәјини јерә атыб Бакыја кәләчәјәм, "вода", "хлеб" сөзүнүн мә'насыны билмәдијим һалда

рус дилиндән инша јазачағам вә бу да мәним али мәктәб талејими һәлл едәчәк. Нә исә, о вахтлар имтаһан вәрәги имтаһанлардан сонра мүәјјән мүддәт абитуриjентин өзүндә галырды. Јахшы гијмәтләри олан вә бириндән кәсилән сәнәдләрини башга факүлтәләрә вә һәтта башга али мәктәбләрә верә биләрди. Беләликлә, имтаһан вәрәгини көтүрүб бабамын гоһумуну - һәлә јазычы кими аз таныдығым Әли Вәлијеви (о вахт дедијим кими Әли әмини) ахтармаға кетдим. Чкалов күчәси, 5 нөмрәли үнваны тапдым. Евдә дедиләр ки, о, бағдадыр.

Мәрдәкандакы Әнчирли стансијасыны, бағын сәмтини, јолуну өјрәниб, тез тапдым. Мәни көрән кими деди: Мәшәди Ибраһим төрәмәси, хош кәлмисән, кимин оғлусан, кимин нәвәсисән? Гумру ханыма мәни тәгдим етди:

- Көзүндән танығырам. Әсли Ағдулу олан Мәшәди Ибраһим төрәмәсисир., дүзмү дејирәм, гара оглан?

Дедим: - Инфилин оғлу, Худајарын нәвәсијәм.

- Бәс бағы нечә тапдын?

- Евә кетмишдим, нишан вердиләр...

Сөһбәти јарымчыг кәсиб, габ көтүрүб бағa чыхды. Бир аздан сонра бошгаб долу ағ шаны кәтирди, је, - деди, - Шаһбузда белә үзүм олмур...

Үзүмә әл узадыб, тез дә чәкилдим. Күлә - күлә деди:

- Өзүнү мәдәни көстәрмә, је, сағыр малы дејил.

Бу арада гоншу бағдан бир гадын Гумру ханымы сәсләди. Гумру ханым кетди, тәхминән 15 дәгигәдән сонра гајытды. Әли мүәллим онун көзүндәки гејри-ади тәлашы һисс еләди.

- Гумру, нә олуб, тез де көрүм...

Гумру ханым: Әли, Һејдәр Һүсејнов... Аллаһ намәрдин евини јыхсын.

Бу тәфәррүат јахшы јадымдадыр. Әли мүәллим күллә кими чыхды отагдан, өзү дә ајагјалын...

Тез гајытды, хејли вајсынды. Чох бөјүк алим иди, - деди, - һејф олду, вахтсыз кетди.

Јемәк јаддан чыхды, чај сојуду.

Сорушду: Танығырсанмы Һејдәр Һүсејнову?

Дедим: танымырам: бу сон ајлар гәзетләрдә һагтында чох

данышырлар, сәһвләриндән јазырлар. Чох пәрт олмушдум, нә угурсуз кәлиш вә пис танышлыг иди. Өз-өзүмә дедим: Гара дабанлыг буна дејәрләр? Һәм дә һеч бир нүфузлу адамла отуруб-дурмамыш утанчаг, бир садә кәнд ушағы үчүн бу пәртлик икигат иди. Амма мәним күнаһым вардымы? Мән кәлмәсәм бу фачиә баш вермәјәчәкдими? Әли мүәллим вәзијјәтими, дахили һәјәчанымы һисс еләмишди. Сөһбәтин сәмтини дәјишмәјә чалышырды. Баисин еви јыхылсын, - дејирди, олачаға чарә јох, олду да. Һәјат давам еләјир, сән сыхылма, огул!

Араја сүкут чөкәндә кирәвә тапыб дурмаг истәдим. Ишарә еләди ки, отур, отурдум. Кәркинлији арадан көтүрмәк үчүн ел-обаны, гоһум-әгрәбаны хәбәр алды. Кәлишимин мәгсәдини сорушду. Имтаһан вәрәгини көстәрдим. Алыб бахды, һүндүрдән охуду: "отлично", "отлично", "отлично", "неудвар.". Вај әлин гурусун, бу үч әладан сонра "неудвар." нечә јазмысан.

Кағыз-гәләм көтүрүб әрәб әлифбасы илә вараға нәсә јазды вә деди: апарыб верәрсән декана - Мәммәд Чәфәрә. Һеч Мәркәзи Комитә катибинә дә белә мәктуб јазмамышам, нәтичәсини мәнә дејәрсән.

Һәмин күнүн сәһәри мәктубу кәтириб декана вердим. Охуду вә имтаһан вәрәгини мәндән алыб бахды: "Сән ки, даг рајонундан кәлмисән, үч "әла" бир јана, сәнә күзәшт вар", кимисә чағырыб (о вахтдан гырх ил кечиб, һәр тәфәррүат јадымда дејил) тапшырды ки, бу ушағы Аслан Асланову јанына апар, мәним адымдан де ки, рус дилиндә тәзәдән имтаһан вәрәгәсини тәшкил еләсин. Аслан (инди шаир достум Аслан Асланов) тапшырды ки, "сабаh филан саатда кәләрсән, мәсәләни данышыб һәлл едәрик". Елә һәмин күн университетдән чыханда бир нәфәр "һәмкарымла" үзләшдим. Деди ки, АПИ-дә тәзә факүлтә - чоғрафија факүлтәси ачыблар, гәбул комиссијасындан вердијин имтаһанлар һагтында арајыш аларсан, фәрг имтаһанларыны да верәрсән, вәссалам...

Алдығым гијмәтләр һагтында арајышла ораја кетдим. Сорғу-суал еләјиб разы галдылар. Рус дилиндән имла јаздырыб "јахшы" гијмәт вердиләр. Һәмин вахтдан хејли сонра, дејәсән, АПИ-ни гуртаран или, әһвалаты Әли Вәлијевә данышдым, угунуб кетди.

"Чох тез хәбәр еләмисән" - деди, - кәрәк он илдән сонра дејәјдин.

Әллинчи илләрин әввәлиндән, ше'р јаздығым вахтлардан мәнимлә мүнтәзәм марагланарды. Мәндән хәбәрсиз бә'зи шаирләрә, редаксија ишчиләринә мәни таншырдығы - "үстүндә көзүнүз олсун" - хаһишләрини һәмишә миннәтдарлыгла хатырлајырам. Анчаг һеч вәдә онун көмәјиндән суи - истифадә еләмәмишәм. Бу чәһәтдән онун руһу гаршысында вичданым тәмиздир.

Ә. Вәлијев шифаһи халг әдәбијјатыны - үмумән Азәрбајчан фолклорунун маһир биличиләриндән иди. Чәсарәтлә демәк олар, бу саһәдә онунла мүгајисә олуначаг јазычы көстәрмәк чәтинди. Онун синәси ағы, бајаты, һолавар, сајачы нәғмәләри илә долу иди. Бир бәнд бајаты десән 20-сини дејәрди. Бизим итиб - батмагда олан, аз өјрәнилмиш, бир заманлар јахшы билдијим һолавар вә сајачы нәғмәләримиз барәдә онунла бир нечә дәфә сөһбәт еләмишдим. Дејирди ки, вахт тапыб буиларын чохуну лентә јаздырачағам.

Һәмишә олдуғу кими кечикдик, хејли кечикдик, бу саһәдәки енсиклопедик билкисиндән истифадә eләјә билмәдик; О хәзинә ки, ачары јалныз онун әлиндәјди вә синәсиндә торпаға апарды, онун гәбри үстүндә от көјәрәчәк, бәлкә гум да көјәрәчәк; о хәзинә елә торпаға гарышыб итәчәк, бизә исә бу әкс-сәда галачаг: һејф, чох һејф!

Әли Вәлијев чох гәрибә, јалныз өзүнә бәнзәјән бир јазычы, бир инсан иди. Чох тез күсмәји, чох тез инчимәји варды. Хошу кәлмәјән адамын үзүнә бахмазды, салам вермәзди.

60-70-чи илләрин әдәби һәјатында чох фәал иштирак едирди. Роман, повест, һекајә, мәгалә јазырды. "Будағын хатирәләри" хатирә - романы чап олунанда Азәрнәшрдә бәдии әдәбијјат редаксијасынын мүдири ишләјирдим. "Будағын хатирәләри"ни һәм Азәрбајчан, һәм дә рус дилиндә чап eләдик. Рус дилинә Ленинградлы јазычы Костински тәрчүмә едирди. Рус дилинә сәтри тәрчүмәни Елхан Ибраһимов еләмишди. Тәрчүмә илә әлагәдар мүбаһисәләрдә арабир мән дә иштирак едирдим. Азәрбајчан дилинин колоритини, онун образлы ифадә

васитәләрини бә'зән ики дили мүкәммәл билән Елхан Ибраһимов да рус дилиндә сәсләндирмәкдә чох чәтинлик чәкирди. Бәдии тәрчүмә мүәллифи исә бә'зән, нечә дејәрләр, даша дирәнирди. "Будағын хатирәләри"ндә мүәллиф јорға аты тәсвир едир: "... о јеридикчә буруг ип кими ачылырды" вә ја "бизим јерин сазағы - рус казакы" јүзләрлә белә образлы дејимләр, халг әдәбијјатындан алынмыш һибридләнмиш ифадәләр, јухарыда дедијим кими, тәрчүмәчини һәм чәтинлијә салыр, һәм дә һејрәтә кәтирирди. Әли Вәлијев тәрчүмәни нөгтә-веркүлүнә гәдәр охујурду. Тәрчүмәнин "малаланмасына" һеч чүр имкан вермирди вә тәрчүмәчијә дејирди: "Рус дили зәнкин дилди дејирсән, зәһмәт чәк јаздығымы олдуғу кими сәсләндир".

Елә олурду ки, бәдии тәрчүмә вә сәтри тәрчүмә мүәллифләри тәсвир олунан битки адларыны, әкинчиликлә, гојунчулугла, мәишәтлә бағлы сөз вә ја терминләри дәгиг ифадә еләмәк үчүн мүхтәлиф саһә лүғәтләринә мүрачиәт етмәли олурдулар.

Ә. Вәлијев сөзү гырмызы дејәрди, үзә дејәрди. Әли Вәлијев иштирак еләдији елә јығынчаг, елә мүзакирә олмазды ки, чыхыш етмәсин, гәтијјәтли вә өткәм данышмасын. Әкәр дахилән инанырдыса мәсәләнин мәғзи нәдәдир, о бу "һәгигәт" дејилән зәнчирдән јапышыб сон һалгаја гәдәр тәкидиндән әл чәкмәзди.

О, доғручуллуғу, дүзкүнлүјү, сөз бүтөвлүјүнү, ачыг данышығы., мәрдлик., кишилик сифәтләрини дәјишилмәз нормалар һесаб едәрди. Онун үчүн јалан вә сахтакарлығын "бөјүјү-кичији" јохду. Јаланы, сахтакарлығы јумаг, тәмизләмәк мүмкүн дејил, онлары дәфн еләмәк лазымды.

Сөз кәздирмәк, ара вурмаг кими сифәтләр (әслиндә сифәтсизлик) даһа бетәр, даһа ағыр чинајәтләрә мәһкумдур...

Јадыма дүшән бир әһвалаты данышмаг истәјирәм:

Сүлејман Рүстәм "Әдәбијјат" гәзетинин редактору иди. Ону һеч чүр тапа билмирдим ки, тәзә ше'рләрими охујам. Бир дәфә "голтуғу долу" вахтларымда Јазычылар Иттифагынын икинчи мәртәбәсиндә сәдрин кабинетинин гапысы ағзындача онунла үзләшдик. Бир нечә кәнч шаир хаһиш еләди ки, бизи динләсин. Сәдрин отағыны көстәрди, "бујурун ичәри, - охујаг - деди. Ичәридә он 10 - 12 нәфәр јазычы варды, сөһбәт еләјирдиләр.

Сүлејман Рүстәм онлардан хаһиш еләди ки, "бу чаванлара" гулаг асаг". Һамысы бир ағыздан "бујурсунлар" - дедиләр. Әввәлчәдән һеч бир һазырлыг олмадан, мәрузә, чыхыш тәшкил еләмәдән (ону дејим ки, 50-чи илләрин ахырларында, 60-чы илләрин әввәлләриндә белә охунушлар, белә тәшкилләр чох оларды). Кәнч шаирләри динләдиләр, мән дә о чүмләдән јазыларымы охудум. Хош тәриф дә олду, сәмими тәнгид дә. Мәним һаггымда сөз кедәндә бир јазычы (инди о, һагг дүнјададыр) - сән чох философлуға чан атырсан, бу да сәни сүрүјүб филан шаирин јолуна апарыб чыхарар.

Бу сөһбәти олдуғу кими елә һәмин күнү апарыб һәмин шаирин овчуна гојдулар. Сабаһысы "јолуна дүшәчәјим" шаир зәнк едиб мәнә дәрс верән шаирин абрыны алыр. Белә чыхыр ки, бу сөһбәти, бу гејбәти үнванына мән чатдырмышам. Гејбәтин мүәллифи дә өзлүјүндә көтүр-гој едир вә гәрара кәлир ки, бу сөзү мән демишәм. Көтүрүб Әли Вәлијевә зәнк вурур ки, "сәнин кәндлин", сәнин һәмишә тәрифләдијин Мәммәд Ибраһим хәбәрчилик еләјиб.

Ики күн сонра Јазычылар Иттифагында Әли Вәлијевлә үз-үзә кәлдим. Чох гәзәбли һалда үзүнү јана чевирди.

- Салам, Әли мүәллим.

- ?

- Әли мүәллим, сизә салам верирәм.

- Сәнин саламына еһтијачым јохдур.

Биринчи мәртәбәдә растлашыб, пилләләрлә икинчи мәртәбәјә чыхырыг. Биздән бир нечә пилләә ашағыдан Меһди Һүсејн чыхыр. (О, Јазычылар Итифагынын мә'сул катиби иди.).

- Нә гәдәр мән бурдајам, бу иттифага ајаг басма (сәһв етмирәмсә, "Азәрбајчан" журналынын баш редактору иди).

- Дејин көрүм, әввәла мәним күнаһым нәдир?

- Сән Мәшәди Ибраһим нәслинә лајиг олмајан һәрәкәт еләмисән, хәбәрчилик етмисән.

- Мән өмрүмдә белә һәрәкәт еләмәмишәм, бу ишдә сәриштәм јохдур да, еләмәк истәсәм дә бачармарам.

- Еләмисән.

- Кимә кимдән?

- Дүнән ше'р охудуғун мәчлисдә...

- Мәндән башга орада 10-15 адам олубк

Бүтүн бу сөһбәтләри Меһди Һүсејн ешидир вә дејир:

- Әли, бу јахшы оғландыр...

- Даһа мәним үчүн јох. Гәһримдән ағлајырам.

Меһди Һүсејн:

- Әли Гараоғлу, ичәри кәл.

Дөнүб мән тәрәфә:

- Сән дә бура кәл, - дејир.

Әли Гараоғлу вәзијјәти она данышыр вә отагдан чыхыр. Мән Меһди Һүсејнә анд-аман едирәм ки, филанкәсдән-филанкәсә гејбәтдән хәбәрим јохдур. Мән чыхандан сонра Меһди Һүсејн һаггында данышылан адамла данышыр. О, анд ичир ки, мәнә Мәммәд Ибраһим јох, филан оғлан дејиб. Мәсәлә ајдынлашыр. Әли Вәлијевә зәнк едиб дејир ки, бу мәсәләдә Мәммәд Ибраһимин күнаһы јохдур. Она сөзү чатдыран филан адам олуб.

Һазырда бу адамлардан чоху дүнјадан көчүб, галанлары да гочалыб..

Бу әһвалатдан тәхминән бир һәфтә сонра Әли Вәлијевлә јенә Јазычылар Иттифагында көрүшүрүк. Башымы сығаллајыр:

- Мә'суд сәнә зәнк еләмишди? - сорушур.

- Јох, зәнк еләмәјиб.

- Мәнә зәнк еләмишди.

- Нә деди?

- Сәнин хошуна кәлән сөзү...

Әли мүәллимин ән чох һесаблашдығы, ән әсәби, иналкар мәгамларда разылашдығы јеканә адам Мәсуд Әли оғлу (әдибин бөјүк оғлу, филолокија елмләри доктору) иди.

О дејәндә: - Дәдә, бәсди... Әли Вәлијев һәр-һансы сәвијјәдә олурса-олсун сөһбәтин ахарыны дәјишәрди. Мә'суд икинчи вә ја үчүнчү дәфә бу сөзү тәкрар едирдисә, Әли мүәллим, демәк олар, тәрксилаһ олурду. Бундан сонра мүбаһисәни давам етдирмирди. Бу, әдәбијјат үчүн елә бир әһәмијјәти олмајан әһвалаты нијә данышдым. Мәгсәдим одур дејәм ки, Әли Вәлијев үчүн инсанын бир үзүварды: Јахшынын јахшы ады варды, писин дә пис. Бунларын јолдашлығы тутмаз. Сәнәтиндә дә тәхминән белә иди.

Образларыны санки јонуб чәкирди: мүсбәт бу ағырлыгда, мәнфи бу ағырлыгда.

1937-чи илин һадисәләри о нәслин, ингилаб нәслинин вә һәм дә бу ингилабы көрмүш нәслин тәфәккүр тәрзиндә вә сијаси бахышында мүәјјән өлчү, мүәјјән гәлиб јаратмышды. Һәр-һансы бир коммунистин, хүсусән дә о вахтки партија вә дөвләт рәһбәринин (мәс: тутаг ки, Молотовун вә ја Кировун) "итинә даш атан" образ јаратмаг тәшәббүсүн варса, она гаршы сүни сурәтдә елә мүсбәт образын олмалыдыр ки, бу "мүсбәт" гәһрәман мәнфи јарамазлары бүтүн һадисәләр кедишатында ифша еләмәји бачарсын. Јохса мәнфи образ нәди, онун ағылдәрракәси нәди! Рајон партија комитәсинин биринчи катиби нәдир, мәнфи образ олду нәдир!

Тутаг ки, Әкрәм Әјлисли инсанларын көзү габағында дағылыб бәрбад олан бир колхоз кәндини тәсвир едирсә, "һәмин совет әдәбијјаты кешијиндә дајанан" әли чомаглы тәнгидчиләр түнд гара рәнкләр мүәллифини бизим коммунист әгидәмизә гаршы дуран јазычы кими әзмәли идиләр вә әзирдиләр дә. Белә тәнгидчиләрдән биринин - Чәлал Чаббароғлунун тәбиринчә гәрбдә бизим идеја дүшмәнләримиз мәгам көзләјирләр ки, онлара "хидмәт еләјән" бир совет јазычысы пејда олсун вә бунлар да тезчәнә һај салсынлар ки, "пәһ-пәһ, сосиализмин тәнәззүлү башланды".

Дедијим илләрдә габагчыл зијалы тәбәгә дилиндә гырмызы шүар, әлиндә гырмызы шүар, бејниндә исә гара гасырға ирәли, јалныз ирәли бахмалы иди, кери дөнүб баханын бојнуну вурурдулар. Сағa вә ја сола бахмаг истәјәнләрин көзләри төкүлүрдү. Аз һашијәјә чыхмағымын мәтләбә дәхли вармы? Бәли, вар! Ахы белә мүһитдә јазычы дүнјакөрүшү формалашырды.

40-50-чи илләр әдәбијјатынын јүкүнү дашыјачаг јазычыларын чоху тәбии ки, (јухарыда дедијим кими) бу гәлибә өјрәнмишди вә һәм дә бу гәлибин "маһир усталары" олмушдулар. Кәл инди һүнәрин варса, "идеја дүшмәнләримизә" материал верәчәк јени сөз де көрүм, нечә дејирсән.

60-чы илләрин әввәлләриндән белә шаир вә насирләр биздә дә гәләм көтүрмүшдү, русијада да, дикәр республикаларда да.

Гәләм көтүрмәк бәлкә дә асан ишдир. Анчаг бу гәләм нә дејир, нечә дејир; ән мүһүмү дә кимә дејир, - мәсәләни һәлл едән әсас елә будур. Әли Вәлијев поезија мәсәләләринә дә гарышырды. Мәтбуатда кедән, демәк олар, бүтүн ше'рләри охујурду. Көрүшләримиз заманы өзүмүздән асылы олмадан, мүбаһисәјә кириширдик. Јени поезијаја мүнасибәтдә әксәр һалларда мәнимлә разылашырды. Бирчә сәрбәст ше'рә мүнасибәт мәсәләсиндән башга. Мин адам мин сөз десин --фәрги јохду, о, сәрбәст ше'ри гәбул еләмирди, - һәләм - дејирди. Фүзулидән башлајын, Вагифи охујун, Сабирдә нәфәс дәрин. Ашыг Әләскәр учалығындан С. Вурғун дүнјасына бахын, сонра ајры чүр данышарыг - ше'р булаг сују кими шәффафдыр вә тәмиз олмалыдыр. О, һеч чүрә чамыры - буланығы көтүрмәз. Өмрүнүн сонларына јахын мән дә хәстәләнмишдим, көрүшүнә кедә билмирдим. Амма бир нечә дәфә "нејтрал зонада" Мәсудун иштиракы илә һал-әһвал тутмағымыз, јенә дә сәнәт әтрафында сөһбәтләримизи хатырлајырам:

О дејирди: Әдәбијјатын јолу совет әдәбијјатындан кечир.

Мән дејирдим: Һәјат һәгигәти вар, бәдии һәгигәт вар.

О дејирди: Совет һәгигәти вар, бәдии һәгигәт вар.

Мән дејирдим: Әдәбијјат вар, реализм вар.

О дејирди: Сосиалист реализм вар, совет әдәбијјаты вар.

Мән дејирдим: Әдәбијјат әввәлчә естетик зөвгә хидмәт едир, сонра галан мәсәләләр кәлир.

О дејирди: Әдәбијјат илк нөвбәдә сијасәтә хидмәт едир, чүнки биздә әдәбијјат партијалыдыр.

О, мәнә һәмишә дејәрди: Чох сағ ол ки, әдәбијјата, адамлара мүнасибәтин мәним фикримлә үст-үстә дүшмүр, өз фикрин вар.

Доғулдуғу Сисјан рајонунун Ағдү кәндини ушаг кими севәрди. Дејәрди, һәлә дә јухуму о кәнддән көрүрәм.

Онун әсәрләриндә о кәндин әкин-бичин јерләринин адлары, даг, оба, көвшән адлары, бир сөзлә, топонимләр бир лүгәт кими өз әксини тапыб. Арпа тәпәси, Буғда тәпәси, Ишыглы, Пәри чынгылы, Зор булаг, Једди новлу, Диш төкән, Мых-төкән, Ағдүз, Үчтәпә, Чалбајыр вә с. белә јерләрин адларыны мисал кәтирмәк олар.

70-чи илләрин әvвәлләриндә һисс еләдим ки, бир гәдәр сојуг көрүшүр. Бир күн Азәрнәшрдә мәгам тапыб бу сојуглуғун сәбәбини сорушдум. Әvвәлчә сөһбәти ајры сәмтә јөнәлтди:

- Худајар бабан нечә јашында өлдү?
- 120-ни кечмишди.
- Зөһрә нәнән нечә јашында рәһмәтә кедиб?
- Мәнчә, јүзү алламышды.
- Инфилин нечә јашы вар?
- 90-ны адламыш олар.
- Нијә гојмадыныз евләнә?
- Нә билим, оғуллары разыјды, бачыларым разылыг вермәди.
- Ағдүнү чох хошлајырсан, ја Нурсу?
- Нә данышырсыныз, Әли мүәллим, Нурс мәним Парисимдир.
- Мәшәди Ибраһим адыны нијә көтүрдүн үстүндән. Араз һамы тәхәллүс көтүрәр, о, һамысынынды, анчаг Мәшәди Ибраһим сәнин бабандыр. Бах, буна көрә дә сәнә Мәммәд Араз демирәм. Мәним үчүн Мәммәд Ибраһимсән, вәссәлам.

Бундан сонра нә мән јени тәхәллүсүмү тәсдиг еләмәјә чалышдым, нә дә о, өз фикриндән әл чәкди.

Ә. Вәлијев бир заман "Коммунист" гәзетинин редактору олмуш, узун мүддәт Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын мәсул катиби ишләмиш, фасилә илә бир нечә дәфә "Азәрбајчан" журналына башчылыг еләмишди. Өмрүнүн сонуна гәдәр о, Азәрбајчан Јазычылар Иттифагы Рәјасәт Һејәтинин үзвү иди. О, һәмишә әдәби просесин мәркәзиндә - диспутларда, мүзакирәләрдә, әдәби мүшавирәләрдә, јубилејләрдә фәал иштирак едәрди.

О вахтлар бир тәнгидчинин чох тез-тез јени кәшф кими ифадә еләдији ән һуманист, ән мүтәрәгги әдәбијјат олан бизим совет әдәбијјатынын көзүндән јајыныб чапа јол тапан, (сөзүн мәнфи мә'насында јухары тәшкилатларын да диггәтини чәлб еләмиш) јенә һәмин тәнгидчинин тәбиринчә десәк, идеја душмәнләримизә "материал верән" "Аран" романы һаггында сөз-сөһбәт кедирди. Јазычылар Иттифагында әсәрин кениш мүзакирәси көзләнилирди. Мән дә әсәри охумушдум. Үрәјимин сәси илә мүәллифин мөвгејиндә идим. Индики ачыг сөз дөврүнүн

көзү илә бахсаг, романа гаршы чыхыш еләмәк садәчә күлүнч вәзијјәт оларды.

Истәмирдим ки, Әли Вәлијев өз ағсаггал вахтында бу ишә гошулсун. Ону да билирдим ки, чох күчлү чаван әдәбијјатчылар мүәллифи мүдафиә едәчәкләр. Һагг иши, чох күман ки, онун тәрәфиндә олачаг. Мә'суда зәнк еләдим, вәзијјәти она данышдым. Бир аздан Мә'суд зәнк вуруб деди ки, дәдәмлә сөһбәт еләдим, сабаһ ахшам саат филанда кедәк евә, бизи көзләјәчәк.

Ә. Вәлијеви јахындан танијанлар јахшы билирләр ки, онун инады - онун инамы демәкди.

Сөһбәтимиз чох мүлајим аһәнклә, Мә'судун бә'зи мәшһур адамлары јамсыламасы, Чавиддән, Һадидән монологлары илә башланды. Конкрет мәсәлә үзәринә кәлди. Мә'суд гызышды, нечә муасир насири әләјиб төкдү, һеч нә еләјәнләрин һәр шеји гамарламаг тамаһына аллар гојду. Нијә, нәјә көрә сualлары верди. Чаваб көзләмәди, чавабларыны да өзү вермәли олду. Ахыр сөзү бу олду: гојун чамаат әсәр јазсын, бәсди, дәдә.

Әли мүәллим әлини үзүнә гојуб сусмушду. Мә'судун мәнтиги чох күчлү иди, онунла разылашмамаг мүмкүн дејилди.

Заман кечди; һадисәләрин үстүндән илләр аллады. "Аран" романы да чап олунду. Һеч бир өлкәдән, һеч бир охучудан тәшвиш мәктубу кәлмәди ки, "бизим идеја душмәнләримиз" бајраг көтүрүб "бајрам нүмајишинә чыхалар". Совет јазычыларындан кимсә социалист реализм методундан бир аддым кәнара чыхыб; бизимкиләр дә чаваб нүмајишинә һазырлашырлар ки, "ај гојмајын әдәби һәгигәт коммунист һәгигәтимизи әлимиздән алмагдадыр".

Бир гәдәр керијә гајытмаг истәјирәм. Бу көрүшдән хејли әvвәл, тарихи јадымдадыр: 1965-чи илин март ајында, һәфтәнин шәнбә күнү (ондан сонракы һәфтәнин 3-чү вә 4-чү күнү Меһди Һүсејн рәһмәтә кетди) иди. Мә'судун евиндә нә мәгсәдләсә јығынчаг, мәчлис гурулмушду. Иштирак едәнләр јадымдадыр. Меһди Һүсејн, Әли Вәлијев, Мирзә Ибраһимов, Мәммәд Чәфәр, Исмајыл Шыхлы, Камал Талыбзадә вә бир дә мән. Мән бунларын һамысындан чаван идим. О гәдәр дә ачылыша, данышa билмирдим. Мә'суд мәним вәзијјәтими һисс еләјир, ара-сыра

гулағыма бир хош сөз дејир, мәни дарыхмаға гојмурду. Бу арада гапынын зәнки чалынды. Мә'суд кәлән гонағы мәчлисә тәгдим еләди: - Мәним достумдур. Јеревандан бу күн кәлиб, өзү дә јахшы гармон чаландыр, онун сағлығына вә сөзү она верәк: О. Јереванда бизә гаршы апарылан анти тәдбирләрдән данышды вә деди ки, ачығы беләдир, бизи Ермәнистандан чыхармаға һазырлашырлар. Бурда һамы јатыб... Меһди Һүсејн онун сөзүнү кәсди вә деди ки, ишинлә мәшғул ол, бизим халгымыз онлара охшамыр. Биз өз бејнәлмиләлчилијимиздә галмалыјыг. Онларын јолу учурума кетмәк јолудур, биз онлара охшаја билмәрик.

Гонаг пәрт олду вә деди ки, мәним борчум сизи вәзијјәтдән һали етмәкдир.

Ә. Вәлијев мәчлисә хас олмајан бир рәсмијјәтлә деди: Меһди, мән бу јолдашын дејиб-демәмәјиндән асылы олмадан демәк истәјирәм ки, мәнчијәз бундан сонра нә күчүм, нә габилијјәтим варса, бизим маркарјанларымыз ермәни јазычыларына охшамаға чалышачағам. 1905-чи ил давасындан ешитдикләрими, 1918-1920-чи илләрдә исә көрдүкләрими бачардығым гәдәр јазачағам вә мәнәви вәзијјәти камил чаванларын гулағына пычылдајачам, бәлкә дә гышгырачам.

Доғрудан да Ә. Вәлијев өмрүнүн сонларында әсрин әввәлиндәки вә елә дә 1918-20-чи илләрин сијаси һадисәләрини бир тарихчи дәгиглији илә јазды. Инди бу әсәрләр онун мә'нәви васијјәти кими чох гијмәтлидир.

О мәчлисдә Меһди Һүсејнин нечә көзәл ојнамағынын, сүфрә архасында рәсмијјәтдән нечә узаг олмағы бачардығынын шаһиди олдум.

Камал Талыбзадә Исмајыл Шыхлынын шәрәфинә бадә галдырды вә деди ки, Меһди мүәллим, сиз билирсинизми, нечә көзәл нәсил гојуб кедирсиниз?...

Меһди мүәллим гәфилдән ајаға галхды вә чох чидди шәкилдә деди:

- Ә, һара кедирик?

Камал мүәллим бир нечә санијә тутулду вә деди:

- Меһди мүәллим, бағышлајын, бәлкә үрәјимдән кечәни јахшы ифадә еләјә билмәдим. Сөзүм ондадыр ки, инсан тәрки-дүнјадыр. Сизи әвәз едәчәк нәсил чох габил, чох исте'дадлы нәсилдир.

Јухарыда дедијим кими әһвалат һәфтәнин шәнбә күнү баш верди, үзә кәлән һәфтә Меһди Һүсејн дүнјадан көчдү...

Мә'судла Меһди Һүсејнин дәфниндә көрүшдүк, илк сөзү бу олду:

- Ән бөјүјүмүзүн, ән јахшы достларымызын ахыры будур. Јенә дә јејирик, дидирик бир-биримизи.

Әли Вәлијев физики чәһәтдән чох күчлү, чох сағлам, бүтүн чәтинликләри тә'кидлә дәф едә билән бир адам иди. Чох јашады, һәм дә јашаја билмәди. Гумру ханымын өлүмүндән сонра, ачығыны десәк, шухлуғуну, зарафат гылығыны хејли итирмишди. Мә'судун өлүмүндән гәддинин әјилдији һисс олунурду. Мә'суддан сонра јенә дә көрүшмәјимиз, тој вә ја јас мәчлисләриндә үзүзә, јанашы отурмағымыз вар. Анчаг сөз-сөһбәтимиз һал-әһвал тутмагдан ојана кетмәјиб. Буну о да һисс еләјиб, мән дә.

Әли Вәлијеви нечә көрмүшәм, нечә мүнасибәтдә олмушам, еләчә дә хатырладым. Әввәл дедијим сөзү бир даһа тәкрар едирәм: мән хатирә данышмағы бачармырам, хатирә јазырам мәгалә алыныр... Јазыја нөгтә гојдугдан сонра һисс еләдим ки, истәдијим сәвијјәдә дејил. Анчаг нә јаздымса, дујдуғуму, көрдүјүмү јаздым; бу, тәсәллидир.

9 ијул, 1990

ӘЗИЗ ДОСТУМ, ШАИР ГАРДАШЫМ ТОФИГ!

Һеч чүр инана билмирәм ки, сәнин 60 јашын тамам олуб. Мәнә елә кәлир ки, сән өзүн дә инана билмирсән. Мәнә елә кәлир ки, бу чох чидди зарафатдыр. Јәгин ки, сән өзүн дә буну чох ширин јуху һесаб едирсән. Һәгиги мә'нада өмрүн бу зарафаты јуху да ола биләр. О Шаһбуз дағларына кәклик овуна чыхдығы күнләр јуху иди. Әлвида әтәкләриндә Исмајыллы мешәләриндә кәзиб итдијин, өзүнү мешә сукутунда итирдијин дәмләр дә јуху иди. Бурада Нәриманын мисрасы јадыма дүшүр:

-Һамысы бир анлыг, һамысы зарафат.

Анчаг белә дејирләр ки, "јашнан зарафат олмаз". Сәни тәбрик едирәм, гардаш! 60 јашын мүбарәк! Бу, сәнин өмрүндүр, бу, сәнин јашындыр. Сән өз өмрүнү јашамысан, сән өз јашыны јашамысан. Биз дә сәнинлә дабанҝырма кәлирик. Сән бу 60 илин тәхминән 40 илини гибләкаһ билдијимиз сәнәтә һәср еләмисән! Бөјүк гүрурла, зәһмәтлә, бөјүк еһтирамла, бөјүк һәвәслә. Сәнин рәнкарәнк јарадычылығынын чох бөјүк һиссәсини өзүнүн ушаг әдәбијјатынын тәблиғаты, онун мүхтәлиф дилләрә тәрчүмәсинин тәшкили мәсәләләри тутур. Сәни мүхтәлиф әдәби көрүшләр заманы мүшаһидә етмишәм: ушагларла көрүш заманы әсл мә'нада дөнүб ушаг олурсан. Онлара гарышыб өзүн дә ојнамаг, күлмәк, онлар кими әл чалмаг, атылыб дүшмәк истәјирсән. Ушагларын гаршысында - дартыныб дуранлардан фәргли ушаг аләмини дујан, онун характерини сәнәтә кәтирән, халгын дедији кими сән ушагла ушаг, бөјүклә бөјүк олмусан. Бурада мәним зәррә гәдәр дә мүбалиғәм јохдур.

Бәзи әсәрләринин - китабларынын адларыны чәкирәм: "Дибчәк", "Утанчаг оғлан", "Мешәдә сәс", "Ана гучағы", "Улдузлар, дүшүнчәләр", "Кәпәнәк көзәллији", "Мәһәббәтин сирр дејил", "Бу ишыгла галачағам" вә с. Нәср әсәрләри: "Далғалар", "Пәнчәрәјә тохунан будаг", "Јерә дағылан мунчуглар", "Кечә гапы дөјүлүр"... Бунлар сәнин кәркин јарадычылыг ишинин бир һиссәсидир. Мән она көрә "кәркин" сөзүнү ишләдирәм ки, сән тәкәр үстә һәрәкәт едән мүәллифләрдән дејилсән. Сәнин чәтин јаздығын, өзүнәмәхсус әдәби мәһсулларын - һәр наширин әлиндән кечмир. Сәнин һәмишә һај-күјдән узаг "гырмызы бајрагсыз", дәбдәбәсиз, тәмкинли, тохтаг әдәби нәфәсин олуб. Инди дә һәмин аһәнклә ишини давам етдирирсән. Бу хошбәхтлик һамыја нәсиб олмады. Чохлары өз ингилаби "сәнәтләри" илә дүзүн ортасында лүтүрјан галдылар.

Шүбһәсиз, белә јазы мүәллифләри ичәрисиндә истедадлар вар иди: Бунлар онда бәдбәхт олдулар ки, сәнәтин ганунларыны унутдулар, өзләрини заманын једәјинә вердиләр. Бир дә, әсасән, ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты илә мәшғуллуғун сәни о әдәбијјатын "чијниндә отуран" партијалы әдәбијјат шуарындан хејли горујуб. Инди диггәтлә көздән кечирәндә ајдын олур ки, сәнин ә'ла, јахшы вә орта сәвијјәли нәјин варса, чох сәнә мәхсусдур, бунлар биз әдәбијјата кәлән мәгамларда охунан (бизи дә бу хора гошмаг истәјән) "кәлир коммунизм..." хорундан узаг олан нүмунәләрдир.

Јәгин ки, 50-чи илләрин әввәлләриндә чох тәнтәнәли кечән "Кәнчләр күнү" јадындадыр. Доғрудур, о вахтлар Әли Кәрим истисна олмагла јахшы ше'р чох аз јаранырды. Тәбиидир ки, јаранмајан да охунмурду. Ара-сыра парылдајан лирик ше'рләри дә о заманын чевик тәнгидчиләринин бирчә атмачасы - "ичтимаи мотив јохдур" - дәрһал сөндүрүрдү. Әдәбијјата өз көчү, өз еһтирасы илә кәлмәк истәјән чаванларын ағзы боја верилир, онларын диггәти "динч гуручулуг" мөвзуларына - көрпү тә'мири, евләр тикән иншаатчы, асфалт чәкилиши вә с. мүасир мәсәләләрә јөнәлдилирди.

Бунлары демәкдә мәгсәдим, өз функсијаларындан чох сијаси әдәбијјат, техники вә мүхтәлиф тәсәррүфат әдәбијјаты функсијаларыны јеринә јетирмәјә мәчбур едилән јазыг бәдии сәнәт мүәллифләринин нә гәдәр гыл көрпүләрдән кечдикләрини јадына салмагдыр: бу вәзијјәтләр, бу мәгамлар талејин јаздығы јазылармыш вә бунлары кечмәк вачибмиш. Амма нијә вачибмиш? Бу мәрһәләни ајры чүрә дә кечмәк олармыш. Кечмиш, адәтән хош хатирә илә долу олур. Һејфләр ки, кечмишимизә лајиг олмајан мәнзәрәләр дә чох иди. Анчаг кәрәк олмајајды. Бәлкә бунлары наһаг јерә хатырладым? Нечә хатырламајасан? Өмрүмүз дәфи

олунмајан јерә нечә кәлмәјәсән. Кәлдинсә, нечә көврәлмәјәсән. Кечмишиндән архајын адамлар бу күн раһат јашаја биләрләр. Мән сәнин биографијаны јазмаг фикриндә дејиләм. Һеч кәсин биографијасы јазылмыр. Һәр кәс өзү јазыр өз биографијасыны: өз хош әмәлләри илә вә ја да әксинә. Тофиг! Сән өзүн дә јахшы билирсән ки, әсл сәнәткар шөһрәтини шөһрәтләндирән илкин вә ја икинчи, үчүнчү вә и. еләмәкләр мөвчуддур. Ону да билмәмиш дејилсән ки, бу гармагарышыг, һәрәнин бир сәмтә чәкдији мүһитдә мувазинәт сахламаг, ләнкәр сахламаг чәтин ишдир, чох чәтин. Јухарыда дедијим илкин шәртләрдән ән илкини сәмимијјәтдир, сәнәткар сәмимијјәти, инсан сәмимијјәти: сән о сәнәткар сәмимијјәтини сахлајан инсансан! Сәнин бу гарышыг мүһитдә сабаһа инамыны бүдрәјиб јыхылмаға гојмајан бу кејфијјәтләрин олуб.

Сабаһа кедән јол итә биләр, бу, мүмкүндүр. Бу да мүмкүндүр ки, о јолу нә јолласа бәрпа еләмәјә әлач тапылар. Сабаһа чағырыш да һансы күләјә, һансы гасырғанынса чајнағына илишәр, әлимизин о чајнаглары кәсмәјә имканы вар.

Анчаг сабаһа инамы итирмәк чох ағыр ишдир. Инам јамаг көтүрмүр. Мала көтүрмүр. Тикан тутмур. Инамы сејфдә дә сахламаг олмур.

Нә исә, инди садаламағын јери дејил: Нә олур, нә олмур. Бу оланын олмадығы, олмајанын олдуғу бир заманда мән елә билирәм ки, әсл сәнәтә, әсл сәнәткара еһтијач бөјүкдүр. Бу јолда иннән белә дә үмидини, инамыны овхарлы сахла, әзиз достум! Сәни бир дә тәбрик едирәм!

27 нојабр, 1991

ЕЛМИН МҮКАФАТЫ - ЕЛИН МҮКАФАТЫ

Кечән илин декабрында Еколокија Комитәси јени бир мүкафатын бүнөврә дашыны гојду. Мүкафата узун мүддәт Тәбиәтин мүһафизә јолунда хүсуси хидмәти оланлар арасында Азәрбајчан Тәбиәти Мүһафизә Чәмијјәти. "Азәрбајчан тәбиәти" журналынын јарадычысы, мәрһум академик Һәсән Әлијевин бу мүкафата лајиг көрулмәси (өлүмүндән сонра) чох шеј дејир.

Һәсән Әлијев бөјүк алим, бөјүк вәтәндаш вә бөјүк инсан иди. О, һәм дә дүнја мигјасында танынан алимләримиздәндир.

Дүнја сәвијјәсиндә тәбиәти мүһафизә вә еколокијаја даир кечирилән елә мүһүм јығынчаг олмазды ки, Һ. Әлијев ора дә'вәт олунмасын. Һ. Әлијев орада чыхыш етмәсин.

Мән онун һаггында бир нечә дәфә јазмышам. алимин ән санбаллы китабы олан "Һәјәчан тәбили" китабынын биринчи нәшринин редактору олмуш, һәр нәшрә исә сөз јазмышам. О, чох көзәл гәләм саһиби, ше'ри, сәнәти көзәл баша дүшән, шаир гәләминә дәрин һөрмәти олан бир зијалы, чох сәрраст гәләми олан журналист иди.

Әсрин 20-чи илләринин сонларында "Молла Нәсрәддин" журналынын фәал әмәкдашы олмушду. О, һеч вахт бу барәдә данышмазды. Һәрдән о илләрдән хатирә сөјләрди. Азәрбајчан торпағыны исә гарыш-гарыш кәзән, өјрәнән тәдгигатчылардан бири, бәлкә дә биринчиси иди.

"Һәјәчан тәбили" китабына кириш сөзүндә о заман јазмышам: "Мә'лумдур ки, тәбиәтдән данышмаг ону бәрпадан чох-чох асандыр. Бир дүзәнликдә 100 илләр лазымдыр мүнбит торпағын әмәлә кәлмәсини үчүн. Бу мүнбит торпағын јарарсыз һала дүшмәси үчүн исә чох "әмәк" сәрф етмәк лазым дејил. Белә һадисәләр азмы олур? - милјон илләрин өвлады олан бир мешә, мешә гуршағы бир инсан өмрүндән аз мүддәтдә сүн'и өлүмә мәруз галыр".

Алим чох јерләрдә "әсрләрин шаһиди" кими чыхыш едир, мүгајисә апарыр, фактлар, рәгәмләр садалајыр, дүнәндән бу күнә

нечә кәлмиш тәбиәтин бу күндән сабаһа нечә апарылмасы мәсәләләринә тохунур.

О јазырды: "Тәбии сәрвәтләрин мүһафизәси, онлардан сәмәрәли истифадә едилмәси, хүсусән чанлы сәрвәтләрин горунмасы һазырда чох мүһүм милли вә бејнәлхалг мәсәлә һесаб олунур".

...Тәбиәти дујмаг, охумаг, лазым кәләндә бүтүн һиссләри сәфәрбәр еләјиб, онун кешијиндә дурмағы бачармаг "психолокијасыны бөјүјән нәслә ашыламаг ән јахшы тәбиәт дәрсидир" - о белә јазырды. О тәкчә јазмырды: бир әли гәләмдә, бир әли телефон дәстәјиндә нә исә дејирди, көстәриш верирди, тәблиғ едирди, тә'кид едирди, учурума кедән һансы тәбиәт парчасыныса өлүмдән хилас едирди. О јүксәк професионал сәвијјәли фотограф иди. Бу ишдән зөвг алырды, бу иш һәм дә онун тәбиәти дағыданлара вә онлара биканә оланлара гаршы мүбаризә васитәси иди. Онун архиви илә таныш оланлар белә бир хәзинәни көрәндә һејрәтә кәлмәјә билмирдиләр. Дедијим кими, бу онун үчүн хобби дејилди: - бу онун елми фәалијјәтинә, онун мүбаризәсинә хидмәт едирди, вәтәндашлыға хидмәт едирди. Онун Азәбајчан торпағына хидмәтини, Азәрбајчан торпағына севкисини мүбалиғәсиз Һәсән бәј Зәрдаби илә мүгајисә етмәк олар. Санки онун гулаглары һәмишә Азәрбајчан торпағына сөјкәли иди, даим бу торпағын нәбзинә гулаг асыр, бу торпағын дәрдини - ағрысыны динләјирди.

Бә'зән адама елә кәлирди ки, Азәрбајчан тәбиәтиндә һәр шеји о өз әлләри илә јербәјер еләмишди; Султанбуд мешәсинин дә, Елдар шамы горуғунун да, републиканын нечә рајонунда јашы мини адламыш нечә чинарынын, Нахчыван - Шәрур јолунда галмыш јеканә нарбәндин дә "мүәллифи" онун өзүдүр.

Азәрбајчан торпагшүнаслыг елми өз јаранышы, өз инкишафы, өз тәдгигат јолу үчүн һәмишә Һ. Әлијевин руһуна баш әјмәлидир: о бу елмин дирәкләриндән бири олмуш вә өмрүнүн сонуна гәдәр биринчиләр чәркәсиндә бу шәрәфли јүкү дашымагдан јорулмамышдыр. О бу елмин бүтүн потенсиалыны, бүтүн тәмајүлүнү, елми-нәзәри вәзифәләрини тәбиәти мүһафизә илә, ичиндә јашадығымыз биоложи дөвранла, әтраф мүһитлә

бирләшдирмиш, ајры-ајрылыгда мөвчуд олан бу елмләрин һамысынын сон нәтичәдә бир мәгсәдә - бәшәријјәтин јашамасына хидмәт етдијини - бу ајдын һәгигәти сүбут еләмәјә јөнәлмишди. Бу икичә кәлмә сөз - "инсан јашамалыдыр" сөзү үчүн өмрү боју һәјәчан тәбили чалмағы һәмишә өзүнә борч билмишдир.

Һ. Әлијев халгын оғлу сәвијјәсинә јүксәлән, өз әли илә өзүнә абидә гојан алимләрдән бири иди. Одур ки, она елмин вердији мүкафат елин мүкафатыдыр. Руһуна ә'јан олуб јәгин. Руһуна үз тутуб, Сәни тәбрик едирәм, - дејирәм, Һәсән мүәллим! 20 илә јахын бир мүддәтдә сәнинлә редаксија коллективи арасында ата-оғул мүнасибәти мөвчуд олмушду. Инди бүтүн коллектив:-тәбрин нурла долсун, -- дејир.

Сизин Азәрбајчан тәбиәтинин сафлығы, Азәрбајчан торпағынын көзәллији вә илкинлијини горујуб сахланмасы уғрунда апардығыныз мүбаризәни инди дә әсәрләриниз јеринә јетирир. Бундан да шәрәфли өмүр ола билмәз. Бир даһа тәкрар едирәм: Елмин мүкафаты - елин мүкафатыдыр. Сиз елмин бөјүк нүмајәндәси, елин бөјүк оғлусунуз!

1995

БӨЈҮК СӘНӘТКАРА ЛАЈИГ АБИДӘ

Кечән ај - октјабр ајынын 29-да өлкә президенти чәнаб Һејдәр Әлијевин башчылығы илә Бакыдан Нахчывана даһи сәнәткар Һүсејн Чавидин мәгбәрәсинин ачылышына һәср олунмуш тәнтәнәјә бөјүк нүмајәндә кетмишди. Бу тәнтәнә сөзүн һәгиги мәнасында бөјүк иди. Нахчыван чухуруна сығмаз иди, күчәләрдән машынларын кечмәси мүмкүн дејилди. Бөјүклү - кичикли бүтүн Нахчыван чамааты күчәләрә чыхмышды. Бу тәнтәнә һәм дә она көрә бөјүк иди ки, даһи Чавидин мәгбәрәсинин ачылышына өлкә президенти өзү кәлмишди, ајры чүр дә ола билмәз... Буну һамы јахшы билир ки, һәлә 15 ил әввәл дәф олунмаз бир чәтинлији дәф едиб, нүфузу, зәһми, гүдрәти, бөјүк сәнәткара мәһәббәти вә јүксәк тәшкилатчылыг габилијјәти илә Һүсејн Чавидин чәназәсини Сибирдән Азәрбајчана кәтирди Һејдәр Әлијев.

О вахт Һејдәр Әлијевин көстәриши илә Нахчыванда Һүсејн Чавидә мәгбәрә тикилмәси гәрара алынмышды.

Һејдәр Әлијев 1982-чи илдә мә'лум сәбәбә көрә республикадан кедәндән сонра һеч бир иш көрүлмәди... О, республикаја гајытдыгдан сонра јарымчыг галмыш, әслиндә һеч тәрпәнмәз ишә тәкан верди. Инди әзәмәтли, мәрмәр кејимли мәгбәрә һазырдыр. Мәгбәрә ичиндә накам мәзарлар - даһи Чавидин, Мүшкүназ ханым вә Әртоғрулун мәзарлары ујуjур.

Дејирләр ки, ме'марлыг куја конструктив сәнәтдир; һеч бир фикир: никбинлик, бәдбинлик, гәзәб вә с. ифадә едилмир. Гәтијјән белә дејил. Бир ан мәрмәр кејимли мәгбәрәнин чизкиләриндә һәјаты никбин јашамаға, хош күнә, хошбәхт күнләрә чағырыш охујурам, ешидирәм, көрүрәм.

Чавид әфәнди бөјүк һуманист иди, ган төкәнләрә, зүлм едәнләрә нифрәти варды, гәзәби варды...

Бу һиссләр онун гәбир дашында да охунур.

Нахчывана кетмәздән 3-4 күн әввәл "Азәр" поемасындан парчалары јенидән охудум. Бүтүн јолбоју гулағымда сәсләнирди, елә инди дә сәсләнир бу мисралар.

Азәр дејирди:

...Әвәт, инсан олурса инсанлар
Шүбһәсиз парлајыб да вичданлар
Севки нурујла каинаты бәзәр
Бурахыб кини, гурд гојунла кәзәр.
Бәлли... Та әскидән бөјүк башлар
Сүлһ үчүн уграшыб чалышмышлар.
Чыхараг һәрбә гаршы һәп үрәфа,
Әбәди сүлһ ичиндә булду шәфа.
Кими "ган-ган" дејиб дә чылдыраpаг
Сүлһә дүшмән кәсилди ишдә мәраг...
Бизчә ким һаглы? Ган төкәнләрми?
Имрәниб сүлһә диз чөкәнләрми?
...Шүбһә јох, сүлһә мејл едә һәр кәс,
Чүнки һәр көздә парлыјор бу һәвәс.
Тәк бөјүк сәлтәнәтсә дәрвишлик,
Оламам мән о хәстә фикрә шәрик.
Өлү, мискинчә өмрә мин нифрәт!..
Сизи мән сүлһә ејләмәм дә'вәт.
Әбәди сүлһ үмиди һагты боғар,
Јашамагчын фәгәт мүбаризә вар.

Бу сәсә, монолога (монологлара) гулаг асдыгча демәјә билмирсән: Чавид сәси, Чавид сәнәти нә гәдәр мүасирдир, нә гәдәр тәзәдир, нә гәдәр әбәдидир. Јени учалан бу абидә мәгбәрәнин һәр дашына Чавид сәси һопуб. Гәдим Нахчыван торпағында, кениш бир торпагда јүксәлән бу абидә Нахчыван кәнчләри үчүн јени анд јери, јени нәсиһәт, јени мүбаризә, јени чағырыш јери олачагдыр.

Сизи тәбрик едирәм, мөһтәрәм президент Һејдәр Әлијев! Јухарыда гејд етдијим кими даһи Чавидин чәназәсини, образлы десәк, дүнјанын ахырындан чијнинииздә Бакыја кәтирмәклә кифајәтләнмәдиниз; ону јенидән чијнинизә көтүрүб доғулдуғу јурда кәтирдиниз. Ону Мүшкүназ ханымла вә Әртоғрулла бирликдә бу нур одасына тапшырдыныз.

Сиз бу әмәлиниз үчүн нә гәдәр мәмнунсунуз. Нахчыванда кечән тәнтәнәли күнләрдә буна шаһид олдуг. Сиз бу јүксәк әмәлләрин - јухарыда дедијим кими - биринчи мүәллифисиниз! Сизи тәбрик едирәм, Туран ханым! Сиз өлмәз атанызын адына лајиг мәгбәрә учалдығыны көзүнүзлә көрдүнүз. Ана мәзарыны да, гардаш мәзарыны да ата мәзары илә јанашы ... Сиз һәмишә олдуғу кими коврәкдиниз, мә'јус дејилдиниз, тох идиниз, тохтаг идиниз.

Атанызын бу али мисралары нә дејир? Дејир ки:

Өлүм вар ки, һәјат гәдәр дәјәрли,
Һәјат вар ки, өлүмдән дә зәһәрли...

Сизи тәбрик едирәм, ме'мар Расим Әлијев вә Өмәр Елдаров, әлләриниз, үрәјиниз вар олсун, бу гејри-ади абидәнин доғулушу үчүн!

Азәр дејир:

Һагг да, һәгигәт дә көз өнүндәдир,
Јер алтында дејил, Јер үстүндәдир.

Сизи тәбрик едирәм Чавидләр мәгбәрәсини зијарәтә кәлән бүтүн инсанлар!

Вәтән кешијиндә ајыг-сајыг оғул вә гызларымыз, гејрәтиниз, чәсарәтиниз, мәһәббәтиниз вар олсун!

Азәр дејир:

Нәфсинә хор бахан бир гәһрәман ол!
Һагг үчүн башындан кечән инсан ол.

Һәмишә түкәнмәз ол, сәнәт ишығы, Саламат гал, Чавид одасы!

Нахчыван - Бакы,
29-31 октјабр, 1996

БӨЈҮК АЛИМ, БӨЈҮК ИНСАН

Худу Мәммәдовун ады чәкилән кими һарда олур - олсун, онун харичи көркәми, отурушу - дурушу көзләримдә чанланыр: О, елә һејкәлләшмиш вәзијјәтдә отурарды ки, санки өмрү боју бир кәлмә сөз данышмајыб, инди дә данышмајачаг. Лакин ону танијанлар, она бәләд оланлар мәчлисин сәвијјәсини галдырмаг үчүн Худу мүәллими сөһбәтә гошмаг истәјирдиләр вә гошурдулар да. Худу мүәллим көзәл биолог, кимјачы алим, әдәбијјат тәнгидчиси, чох тәләбкар охучу, маһир сәнәт биличиси иди; онунла һәмсөһбәт олан кәс дахилән зәнкинләширди, ән мүшкүл дүјүнләри ачмағы өјрәнирди. Јадымдадыр, 1973-чү илин әввәлләриндә "Әдәбијјат вә инчәсәнәт" гәзетиндә биз онун "Гоша ганад" адлы елми - публисист јазысыны чап етдик. Мән онда гәзетдә баш редакторун мүавини идим. Бу дәјәрли јазынын гәзетдә чапынын тәшәббүскары мән олмушдум. Ону, нечә дејәрләр, Худудан сәтир-сәтир гопармышдым. Сонра "Гоша - ганад"ы һансы нәшријјатса китабча шәклиндә чап етди. "Гоша ганад" - бу ганадын бири сәнәт, о бири елмдир. Худунун тә'бириндә, чәмијјәти кәләчәјә апаран гүввә бу ики ганаддыр. Ганадларын һәр икиси ејни күчә, ејни "сәлаһијјәтә" маликдир. Һәмин илин јајыны тәхминән бир ај Худу илә Шушада истираһәт етдик. Һәрдән онунла пијада Шуша әтрафы гајалыглара чыхардыг, бә'зән кәзинтимиз сәһәрдән ахшамачан чәкәрди. Худу тәбиәти елә көзәл охујурду ки, елә бил һәр шеји өз әли илә гојмушду. Бир дәфә деди: билирсәнми, бу күләк нәдир? - Өзү дә чаваб верди: - күләк тәбиәтин латын дилидир. Бүтүн бу әтраф мүһит - фауна вә флора бу дили мүкәммәл билир. Күләк бир нөв хәбәр дүнјасыдыр. Онун хәбәрдарлығы олмаса, тәбиәт низамыны сахлаја билмәз, низам олмајан јердә дә нә чәмијјәтин јашамасы мүмкүндүр, нә дә тәбиәтин.

Сонралар бир дәфә дә Истисуда онунла бир вахтда истираһәт едирдик. Истисуда мән "Илһамым" адлы бир ше'р јазмышдым. Ше'рин бир бәнди беләдир:

Шимшәк ганадына гошулу анлар
Көј бизи јаманлар, јер бизи данлар
Көрүм ајылмаја кеч ајыланлар,
Гајалар гырымлы, дашлар дөјәнәк,
Сән кимә кәрәксән, мән кимә кәрәк.

"Көрүм, ајылмаја кеч ајыланлар" мисрасы чох хошуна кәлди. Сонралар мәнә дејәрди: Ше'ри тәнгид еләјә билмирәм - сән јазмысан, тә'рифләјә дә билмирәм - мәнә јазмысан.

Худу Мәммәдовла дәфәләрлә рәсми вә ја гејри - рәсми мәчлисләрдә олмушам. Гәлбимдә о бөјүк инсан һаггында о гәдәр хош хатирәләр вар ки, бунлары нә вахтса кагыза көчүрәчәјәм...

1997

СОРҒУ ВӘ МУСАҺИБӘЛӘР

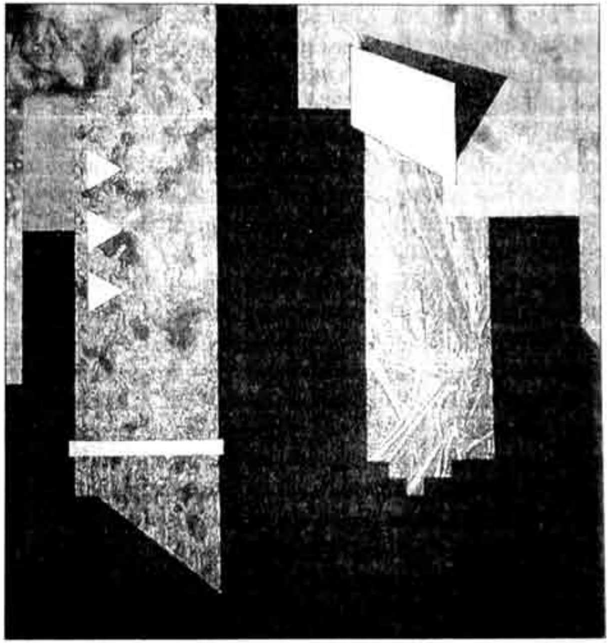

ШЕ'Р МӘ'НӘВИ ЕҺТИЈАЧДЫР

Мәһбәддин Сәмәдин шаирлә мусаһибәси

Онун иш отағындакы јазы столунун үстүндә бир нечә китаб вә бир галаг әлјазмасы варды. Көзучу китаблара нәзәр салдым: Низами Кәнчәви, Фүзули, Аристотел, Ашыг Әләскәр вә "Бајатылар"... һамысы мәнә јахшы таныш иди.

Јазы столундан бир гәдәр аралы, солда гојулмуш китаб рәфинә диггәт јетирдим. Китаблар арасында ики имза диггәтими чәлб етди: Мәммәд Ибраһим вә Мәммәд Араз... Мүхтәлиф илләрдә нәшр едилмиш "Севки нәғмәси" (1959), "Үч оғул анасы" (1961), "Мән сәни тапарам" (1963), "Араз ахыр" (1964), "Анамдан јадикар нәғмәләр" (1966), "Поју Аракс" (1966), "Өмүр карваны" (1967), "Илләрдән бири" (1969), "Ганадлы гајалар" (1973), "Атамын китабы" (1974), "Һәјатын вә сөзүн рәнкләри" (1974), "Каменныј орјол" (1975) китаблары бу ики имза илә чыхмышды. Һамысынын да мүәллифи бу күн охучуларын һөрмәт вә мәһәббәтини газанмыш Мәммәд Араздыр.

Стол үстә галагланмыш әлјазмасына нәзәр салдым. Анчаг ири һәрфләрлә јазылмыш "Торпаг дәрси" сөзләрини охуја билдим. Јәгин етдим ки, бу, шаирин јени поемасынын әлјазмасыдыр. Бунун үчүн өзүнә һеч бир сөз демәјиб чохдан нәшр едилмиш "Анамдан јадикар нәғмәләр" вә "Атамын китабы" әсәрләриндән сөһбәт салдым.

- Бу китаблара белә ад вермәјиниз охучулары чохдан марагландырыр. Јәгин ки, бу китабларын ады доғма ата вә ананыза мәһәббәтдән јараныб.

- Сәнәт аләминдә анам мәним илк мүәллимим олуб десәм, јанылмарам. Анам савадсыз олса да чохлу бајаты вә маһны билирди. Мән ушаг вахты анамын охудуғу бајаты вә маһныларла јухуја кедәр вә онларла да ојанардым. Бөјүдүкчә, өзүмү вә һәјаты дәрк етдикчә анамын нәғмәләринә дә мәһәббәтим артырды. Анамын нәғмәләринә бәнзәр ше'рләр јазмаг истәјирдим. Нәһајәт, белә ше'рләри јазмаға наил олдум. Һәмин ше'рләр мәчмуәсинә дә "Анамдан јадикар нәғмәләр" ады вердим. "Атамын китабы" әсәрим дә буна бәнзәр тәәссүратын мәһсулудур.

- Ше'рләриниздә халг руһу, халг мудриклији, классик халг поезијасындан бәһрәләнмәк мејли күчлүдүр. Дејә биләрсинизми, буна сәбәб нәдир?

- Фолклора мејл мәндә чох күчлү олуб. Лап көрпәлијимдән шифаһи халг әдәбијјатыны бүтүн варлығымла севиб охумушам. Сизин дедијиниз кејфијјәтләр дә јәгин ки, ондандыр...

- Поезијада ән чох нәјә үстүнлүк верирсиниз: интеллектуаллыға, јохса емосијаја?

- Сон вахтлар әгли вә һисси поезија барәдә чох сөһбәт кедир. Бә'зи сәнәтсевәрләр интеллектуаллыға, бә'зиләри исә емосијаја үстүнлүк верирләр. Мәнчә, поезијаја белә бахыш дүзкүн дејил. Поезија ағлын вә һиссин вәһдәтиндән јараныр. Бунларсыз поезија ганады гырылмыш гуша бәнзәјир. Ким поезијаны анчаг интеллектуаллыға көрә гијмәтләндирирсә, сәһв едир. Јенә дејирәм: поезија ағлын вә һиссин мәһсулу олмалыдыр. Низаминин вә Фүзулинин јарадычылығында олдуғу кими. Фикрим даһа ајдын олмаг үчүн даһи Фүзулинин бир бејтинә нәзәр салаг:

Пәнбеји - дағи чүнун ичрәниһандыр бәдәним,
Дири олдугча либасым будур, өлсәм - кәфәним.

Бу ики мисрада һәм интеллектуаллыг вар, һәм дә емосија. Она көрә дә узун јол гәт едиб, әсрләри ашыб бу күнә кәлиб чыха билибдир. Көрүрсүнүзмү, өзү дә һеч тәравәтини итирмәјиб.

- Нәдәнсә сон вахтлар гәзет вә журнал сәһифәләриндә имзаныз аз-аз көрүнүр. Буну нә илә изаһ етмәк олар?

- Бүтүн сәнәткарларда олдуғу кими чаванлыгда мән дә тез-тез ше'рләримин чап олмағына, имзамын тез-тез көрүнмәсинә чан атырдым. Елә ки, китабларым нәшр олунду, дүнја поезија корифејләринин јарадычылығы илә јахындан таныш олдум, белә гәнаәтә кәлдим ки, чап олунмаздан әввәл јахшы ше'рләр јазмаг лазымдыр. Өзүнүз билирсиниз ки, јахшы ше'рләр чох кеч-кеч

јараныр. Ше'рләрим чохдур. Амма мәни тә'мин етмәдији үчүн чап етдирмәјә тәләсмирәм.

- Елә вахт да олур ки, истәдијини ше'рлә ифадә етмәк чәтинләшир. Бәс онда һансы жанра мурачиәт етмәли олурсунуз?

- Белә вахтлар мән ән чох публисистикаја мүрачиәт едирәм. Бу жанр мүасир һәјатын тәләбләринә һәртәрәфли чаваб верир. Ленин мүкафаты лауреаты, шаир Едуардас Межелајтисин дили илә десәк, "Публисистика ағыр артиллеријаја бәнзәјир. Дүздүр, кеч-кеч динир, амма динәндә өз билдијини едир". Бах елә буна көрә дә мән публисистикаја гаршы лагејд дејиләм. Бәһрәси дә пис олмајыб. "Һәјатын вә сөзүн рәнкләри" адлы китаб бурахдырмышам. Үмумијјәтлә, бу жанра кәләчәкдә дә тез-тез мүрачиәт едәчәјәм.

- Муасир Азәрбајчан поезијасы барәдә фикринизи билмәк мараглы оларды.

- Атамын бир сөзү варды: Бу күндән сөһбәт саланда һәмишә дејәрди: "Бу күнә дүрүст гијмәт вермәк истәјирсәнсә, бир анлыға кечмиши хатырла". Мән атамын дедикләринә әмәл едиб мүасир Азәрбајчан поезијасындан данышмаздан әввәл фикринизи классик поезијамыза јөнәлтмәк истәрдим. Классик Азәрбајчан поезијасынын гүдрәти данылмаздыр. Бу поезија дүнјаја Низами, Фүзули, Хагани, Нәсими, Сабир кими даһиләр бәхш едиб. Биз мүасир Азәрбајчан шаирләри бу даһиләрлә мүгајисәдә күнәшә бојланан бәнөвшәләрә бәнзәјирик.

- Јени јарадычылыг планларыныз барәдә нә дејә биләрсиниз?

- Доғрудур, мән әввәлчәдән һеч вахт планлашдырмырам ки, кәләчәкдә филан әсәри јазачагам. Мәнә елә кәлир ки, бу, дүзкүн дә дејил. Әввәлчәдән сөз вериб јарадычылыг өһдәлији көтүрмәјин нә мә'насы?! Әсас мәсәлә одур ки, орталыға јахшы әсәрләр чыхарасан. Сиисилә ше'рләр јазыб гуртармышам...

октјабр, 1976

МӘММӘД АРАЗ ДҮНЈАСЫ

Вагиф Јусифлинин шаирлә мусаһибәси

Мәммәд Араз нәдән јазырса јазсын, ше'рләриндә һәмишә халгын мә'нәвијјатына, көкә, илкинлијә, тәбиилијә архаланыр. Јүксәк вәтәндашлыг мөвгеји, идејалылыг вә хәлгилик онун јарадычылыг јолуну мүәјјәнләшдирән башлыча кејфијјәтләрдир.

Азәрбајчан! Мајасы нур, гајәси нур ки,
Һәр дашындан алов дилли ох ола биләр.
Азәрбајчан дејиләндә ајаға дур ки,
Фүзулинин үрәјинә тохуна биләр!

Азәрбајчан - онун зәнкин тарихи кечмиши, бу күнү, "Араз дәрди", дүнја шөһрәти М. Араз поезијасынын мајасындадыр. "Вәтән дашы олмајандан олмаз өлкә вәтәндашы" дејән шаир бүтүн јарадычылығы боју һәмин һәгигәтә садиг галмышдыр.

М. Аразын лирик гәһрәманы - заманын, әсрин өвладыдыр; дүнјада кедән тәзадлы һадисәләрә, һәјатдакы мәнфиликләрә гаршы сон дәрәчә һәссас олан бу гәһрәман ејни заманда севән-севилән, торпаға, инсана бағлы адамдыр. О, чәсарәт, мәрдлик, достлуг һиссләри, кәләчәјә инам дујғусу илә јашајыр, инсаны камиллијә, учалыға сәсләјир. Шаирин бир чох ше'рләри вә еләчә дә поемалары һәлә әллинчи илләрин ахырларында әдәби ичтимаијјәтин диггәтини чәлб етмиш, онун јарадычылығы барәдә мараглы мулаһизәләр сөјләнилмишдир. Мүхтәлиф илләрдә нәшр олунан "Севки нәғмәси" (1959), "Үч оғул анасы" (1961), "Араз ахыр" (1964), "Анамдан јадикар нәғмәләр" (1966), "Өмүр карваны" (1967), "Илләрдән бири" (1969), "Охучуја мәктуб" (1978), "Ајларым,илләрим" (1979) ше'р китаблары охучулар арасында бөјүк шөһрәт газанмышдыр.

М. Араз севилән шаирдир; о, әдәби кечәләрдә, ше'р мәчлисләриндә аз көрүнсә дә, һәмишә охучулар арасындадыр, онларын рәғбәтиндә, сөзүндә-сөһбәтиндә, алгышларындадыр.

"Үч оғул анасы", "Араз ахыр", "Анамын китабы" вә башга поемалары көстәрир ки, М. Араз һәјаты, инсан мүнасибәтләрини даһа кениш мигјасда - фәлсәфи аспектдә, епик ахында тәсвир етмәји бачарыр.

М. Араз бәдии тәрчүмә илә дә мәшғул олур. Г. Гулијевин, М. Светловун, С. Михалковун ше'р китабларынын тәрчүмәси, орижинала јахынлығы, бәдии сәррастлығы илә сечилир. Мүхтәлиф илләрдә Шевченкодан, А. Н. Некрасовдан, В. Луговскојдан, Ј. Смелјаковдан, М. Алкимонтасдан, К. Леонидзедән, А. Кошековдан, Ш. Бодлердән, Р. Харисдән, С. Викуловдан етдији тәрчүмәләр һаггында да ејни фикри демәк олар.

Азәрбајчанын әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси М. Араз тез-тез һәјатымызын мүхтәлиф проблемләринә аид мараглы публисистик мәгаләләрлә дә чыхыш едир. "Һәјатын вә сөзүн рәнкләри" (1974) очеркләр китабында шаирин республикамызын игтисади-мәдәни һәјаты илә бағлы мәгаләләри топланмышдыр.

"Азәрбајчан" журналы М. Аразла охучулары бирләшдирән мө'тәбәр мәнәви көрпүдүр. Анадан олмасынын 50 иллији мүнасибәтилә ону үрәкдән тәбрик едир, мөһкәм чан сағлығы, јени јарадычылыг уғурлары diлəјирик.

- "Гәләм - мәним сөз гардашым." Дејирләр ки, М. Аразын ше'рсиз күнләри олмур. Бу, доғрудурму?

- Мә'лум һәгигәтдир ки, јазычы әлиндә гәләм ән етибарлы сојкәнәчәк, ән мөһкәм дајагдыр. Бу шәртлә ки, гәләм сөзүн әсл мә'насында сөзә хидмәт еләсин, сөз хиридарына бәләдчи олсун, көнүл буландыран әмәлләрә мәгамында сөз күлләси јөнәлтсин.

Һәмишә дә јазмаг олмур. Гәләмин күчсүз, күскүн, бир чөп гәдәриндә олан чағлары онун әлдә исинмәјән саатларыдыр. Тәкчә ишләјәндә јох, јазычы дүшүнәндә, үрәјиндә мисра кумулдајанда да гәләм севинир, овхарыны сахлајыр. Бу мә'нада ше'рсиз күнләр - һавасыз күнләрдир.

- "Үрәјимсиз кәлмә јазан дејиләм." Үрәк вә поезија. Мә'налы ассосиасијадыр, елә дејилми?

Үрәксиз јаздығым јазыларым олубму? Јәгин ки, олуб. Бир гәдәр дәринә варсам, демәлијәм ки, чохдур. Бунлардан "үрәјин

хәбәри" јохдур. Бунлар һеч бир үнванын гәбул еләмәдији, өз әлимин јонгусундан чыхмајан, күнаһкары јенә өзүм олан јазыларымдыр.

Вәтән дашы олмајандан
Олмаз өлкә вәтәндашы...

-Бир гәдәр гејри-тәвазөкарлыг етсәм, демәлијәм ки, мисра өзү изаһсыз да өз програмыны јахшы ачыр. Онун бу "еластиклијинә" әл узатмағын нә мә'насы?

- "Мән Араз шаиријәм."

- Араз Азәрбајчан торпағынын ортасындан кечирсә, даһа мән һаранын шаири ола биләрдим? -

- Нәғмәси олмајан, ше'ри олмајан
Бир халгын тарихи јазыла билмәз!

- Мүбалиғә дејил ки; халгын нәғмәси јохса, тарихи дә јохдур. Әслиндә бу, о демәкдир ки, халгын мәнбәји нәғмә, мәнсәби тарихдир. Нәғмә дилдир. Дилсиз данышанлары јалныз дилсизләр анлар. Јашасын бу мүбалиғә!

- Илк ше'ринизин јазылдығы күн һансы һиссләри кечирирдиниз?

- О күн кечәси олмајан вә һеч вахт олмајачаг бир күн иди. О күн бүтүн севинч вә һәјәчанымы бүкүб әбәди үнвана - Күнәшә көндәрмишәм. Һәр сәһәр тездән Күнәш үфүгдән бојлананда о күнү көрүрәм. "Мәним әввәли севинч, сонрасы тәәссүф олан күнүм-дејирәм, -бу гәдәр гаты ачылмамыш гајғыны мәнә тапшырыб, өзүн бирјоллуг кетдин, нијә?" Анчаг илк ше'р ортада јохдур. О әкс-сәда кетди, гаршыда о илаһи сәсин сәпдији гајалыглар галды. "Бу да белә бир өмүрдү јашадым".

- Ше'римизин фәхри С. Вурғуну нечә хатырлајырсыныз?

- С. Вурғуну чох јахшы хатырлајырам. Лап елә бил дүнән көрмүшәм. 1950-чи илдән 55-ин ахырларына - јатаға дүшәнә гәдәр дәфәләрлә ше'р кечәләриндә, дикәр мәчлисләрдә, хүсусилә, о заман Нәтәван клубунда чох гајнар кечән јығынчагларда, Јазычылар Иттифағынын пленум вә гурултај-

ларында ону јахындан көрмүшәм, чыхыш вә мәрузәләрини динләмишәм. О гәдәр гејри-ади, нүфузедичи "гара, ишыгла долу" мә'налы көзләри вар иди ки.. Күчлү мәнтиги варды. Саатларла данышса белә, јәгин бир чүмләсн долашмаз, бир сөзү топуг вурмазды. Мүбалигәсиз дејәрдим: Онун кими өз ше'рләрини көзәл охујан икинчи шаир танымырам. Әллинчи илләрин кәнч шаирләри һагтында (еләчә дә гәләм јолдашлары барәдә) нечә бөјүк сәхавәтлә данышдыгы јахшы јадымдадыр!

- "Бу торпаг үстүндә битән Низами,
Бәшәрин ән уча фикир дагыдыр..."

- Низами сәнәти елә нәһәнк даг силсиләсидир ки, кәшф олундугча кәшфи әлчатмаз олур; поетик фикир тарихиндә һәләлик учалыгы онунла мугајисә олуначаг зирвә јохдур. О, Јер күрәсинин бүтүн нөгтәләриндән көрүнүр.

- "Сәнәт јарышында, сөз јарышында
Јүзүмүз бир Сабир дејилик һәлә..."

- Поезијанын күчүнү онун чәмијјәтдә көрдүјү ишлә өлчсәк, мән фикримә бир даһа мөһүр вурурам: дејилик, доғрудан да, дејилик...

- "Еһ, инди сағ олса
Бир овуч торпагдан
Бир өлкә дүзәлдәрди
Назим дәрди..."

- Назим Һикмәти көрмәк, јахындан динләмәк сәадәти мәнә дә гисмәт олуб. О, күрсүләрдә түрк оғлу түрк кими өз халгыны нечә гүрурла тәмсил едирди! Үрәјинин јарасында өз халгынын дәрдини кәздирирди. Инди ајыг вә ағыллы башлар Түркијәјә Назим гапысы ачыблар. Һејф ки, бу бөјүк түрк оғлуна бир овуч торпаг јетди Түркијәдән. О да ки, гәбринә гисмәт олду.

- "Дөј гапымы, дөј гапымы Мүшфиг кујәји
Әли Кәрим гасыргасы, гыр пәнчәрәми."

- Мәндән әввәл һәмин мөвзуда мәндән јахшы јазмышлара еһтирам ишарәсидир бу мисралар.

- Әллинчи илләрин поезија һавасында чаванлара мүнасибәт нечә иди?

- Мүнасибәт 50-чи илләрин поезија һавасына ујғун иди.

Мәнчә, индинин гајғысы даһа чохдур вә даһа чох әмәли характер дашыјыр.

- Сизин халг әдәбијјатына, фолклора мүнасибәтиниз?

- Мәним илк дәрслијим о китаб олду - гајнаглар гајнағы ел әдәбијјаты: нағыллар, дастанлар, бајатылар... Бунлар синәдәфтәр нәнәләрин "ифасында" јүксәк сәнәт нүмунәси иди. Онлардан баш көтүрмәјән сәнәт, мәнчә, дәһнәсиздир, мәчрасыздыр, мәнсәби илгымлардыр; фолклордан гидаланмајан әдәбијјата мән белә бахырам.

- Кәнч јазычы вә шаирләрдән кими севирсиниз?

- Һәм нәср саһәсиндә, һәм дә ше'рдә исте'дадлы кәнчләримиз чохдур. Индинин кәнчлији бизим нәслин кәнчлијиндән даһа кур, кејфијјәтчә даһа гајнар бир ахынла кәлир. Кәнчлик јашынын орта ашырымында кимин нә күчдә олдуғу ајдынлашачаг. Исте'дад отурушандан сонра өз мәһсулуну даһа тәвазөкар, даһа санбаллы тәгдим едир.

Әдәби кәнчлик, јахшылы, писли бүтүн јарадычылығы илә һәмишә ајдын, објектив диггәт ишығында олмалыдыр. Чап олунма азадлығы илә тәһлил-тәнгид азадлығы вә үмуми јекун әдәби кәнчлијә мүнасибәти тәјин еләмәлидир...

- Әсәрләриниз һаггында јазылан һансы мәгаләнин адыны хошлугла хатырлардыныз? Үмумијјәтлә, тәнгидә мүнасибәтиниз?

- Тәхминән 8-10 ил бундан әввәл Дурсун Мәммәдов адлы бир чаван әдәбијјатшүнас һаггымда мәгалә јазмышды. Мәгаләни ифрат тә'риф јох, дујумлу тәһлил үстүндә гурмушду. Мән чап ишинә гарышмадым. Дејәсән, чаван алимин чаван нүфузу һаггыны мүдафиә едә билмәди. Бир-ики ил әввәл кәнч алим машын гәзасында һәлак олду... Даһа нә демәк олар? Һаггымда шаир достларым, тәнгидчи достларым чох јазыблар. Чохундан разыјам. Үмуми сөзү хошламырам. Тәнгид шаирин "сарыдығы јумағы" ачмалыдыр.

- Шаир - охучу барәдә фикриниз?

- Шаир јахшы јазмалыдыр. Охучу да бу јахшыны дујмалыдыр. Бу гаршылыглы вәзифәнин өһдәсиндән һансы тәрәф кәлә

билмирсә, демәк, о тәрәф јериндә дејил. Демәк: суд чүрүдү, ајран да олмады.

- Кәрәксиз тә'риф дә јухуја бәнзәр.

- Мән "өзүнү орталыға гојуб" тә'рифләдән сәнәткара "кар" дејирәм. Әсл сәнәт "анаданкәлмә" башыашағы олур. Тә'рифи сағлыға чевирәндә хәчаләт чәкир. Кәрәксиз тә'риф әслиндә тәһгирә бәнзәр.

- Бәс гәрәзли тәнгид нечә?

- Бир дәрја тәнгиди бир дамла гәрәз буландыра биләр. Истәр әввәлиндә олсун, истәр ахырында фәрги јохдур. Гәрәз тәнгидин дүз сөзүнә јалан гатачаг. Јаланла да сәнәт тәрс мүтәнасибдир.

- Муасир рус вә дикәр халгларын әдәбијјатындан кимләри даһа чох севирсиниз?

- Мүасир рус әдәбијјатында А. Твардовскидән Ј. Јевтушенкоја гәдәр охујуб севдијим шаирләр чохдур. Дикәр халгларын әдәбијјатында ән чох охудуғум шаир Г. Гулијевдир.

- "Көһнә дағарчығы тумаш јеринә
Бу күн охучуја сатанлар да вар."
Поезијаја кәлән, һәтта нечә-нечә ше'рләр китабы чап етдирән мүәллифләрә узунузу тутуб нә дејәрдиниз?

- Дејәрдим: Сиз өзүнүзү бәлкә дә јахшы бир сәнәт саһиби олмагдан мәһрум еләдиз. Бир өзүнүзлә үз-үзә отуруб фикирләшин, һәлә кеч дејил. Сонра јахшы олмаг фүрсәти дә әлдән кедәр.

- Муасир әдәбијјатымызда кәнддә кедән дәрин сосиал, мәнәви вә психоложи дәјишикликләрин бәдии иникасы сизи тә'мин едирми?

- Бу дәјишиклик вар, кедир вә олачаг. Бу, чох чидди, көзлә чәтин көрүнән бир просесдир. Сәнәт мәсәләјә бә'зи "күндәликчиләрин" јанашдығы кими јанашмыр. Чохлары бу дәјишиклији кәнддә һамам вә ја тәзә клуб тикилишиндә көрүр, бунун "иникасыны" да тәләб едирләр. Сәнәт исә дашјонанын әлиндәки дашдан-дәмирдән чох, онун көзләриндәки ишыға бахыр, чәкичинин сәсини јох, гәлбинин дөјүнтүсүнү, дилинин зүмзүмәсини ешидир. Бу мәгамда әл чох иш көрүр, ја үрәк - демәк чәтинди. Сосиал вә дикәр дәјишикликләрин "шәклини

чәкмәк" сәнәтин вәзифәсинә дахил дејил. Ше'р, нәср, башга сәнәт нөвләри өз ганунлары даирәсиндә вәзифәсини јеринә јетирмәлидир.

- "Кәнд нәсри", "кәнд поезијасы", "шәһәр нәсри", "шәһәр поезијасы" - бу чүр бөлкүјә нечә бахырсыныз?

- Сәнәт хәритәсиндә белә бөлкү јохдур. Короғлунун увертүрасыны вә ја "Каманча"ны һансы бөлкүјә дахил етмәк олар? Сәрт Арктика гышындан јазылан әсәр әсәрдирсә, тропик гуршагда марагла охујачаглар.

- Кәндлә сизи һансы хатирәләр бағлајыр?

- Кәндлә - ата јурду илә бағлы хатирәләр јалныз өзүмүн бахдығым, јалныз мәни көстәрән ајна кимидир. Ондан данышмаг, ону тәһлил едиб нә шәкилдәсә тәгдим еләмәк бу анларда о ајнаны сындырмаг демәк оларды. "Гој өз әлим ајнама даш атмасын".

- "Атамын китабы" поемасынын гәһрәманы јүз илдән чох јашамыш атаныз Инфил кишиди. Онун хатиринизден силинмәјән, јаддашыныза әбәди һәкк олан сөзләриндән, нәсиһәтләриндән даныша биләрсинизми?

- Атам әкинчи, бичинчи, сучу, бағбан иди. "Атамын китабы"нда онун бә'зи чизкиләрини чәкмәјә чалышмышам. Онун инсани (о, кишини дејәрди) шәртләриндән биринчи чәһәт јахшылыг еләмәк, әлиачыглыг, чөрәклилик иди. "Филанкәс чөрәкли адамдыр" ифадәсини тез-тез ишләдәрди. Доғру-дүз данышанлар, сөзү үзә дүз дејәнләр икинчи јердә кедәрдиләр. Истәр киши олсун, истәр гадын, беләләри "һалал адамларды".

Дилинә јалан кәтирәни "итлә говун, дилинә илан бағлајын", "јаланчы ајағы дәјән шумда тохум көјәрмәз" - дејәрди. Чох јатан адамлары хошламазды. "Ләттинин тәкнәси һәмишә бош олар, ораг зәмидә, котан шумда парылдар ,јерин белини бел гырар" кәламлары чох ишләтдији мәсәлләрди.

Аиләмиздә ону өмрү боју саат 6-дан кеч дурдуғуну көрән олмамышды. Јатагда исә башыны јастыға гојмағы илә јухуја кетмәји 2-3 дәгигә чәкәрди.

- "Ана итирмишәм ана јашында". Дәрдинизи тәзәләмәк истәмирәм, сизин шаирлијинизә ананыз севи-

нирдими?

- Анамын јазы савады јох иди. Анчаг чәһрә үстә өзү бајаты, ағы гошарды. Бу барәдә бир јазымда сөз ачмышам. Фолклордан гидаланан шери чох көзәл дујурду вә тәбии ки, оғлунун ше'р јазмасына севинирди. Ше'ри охударды, хошуна кәлмәјәндә дејәрди: "бунда мәним сүдүм јохдур".

- "Адилик сәнәтин өлүмүдүр" Виктор Һүгонун бу кәламыны нечә изаһ едәрдиниз?

- Сәнәтдә адилик јазычыны садәлијә, тәбиилијә дејил, бәситлијә апарырса, әлбәттә, "адилик сәнәтин өлүмүдүр". Чох көзәл дејилиб. Сәнәт һамынын анладығы, һамынын дејә билмәдији гејри-адиликдир. Јахшы ки, даһилик зирвәсинә јалныз даһиләр галха биләр. Адиләр баһарын алдатдығы сәһра ефемерләридир.

- Белә бир мәшһур ифадә вар: "Јазычынын әлјазмаларындан да тәр ији кәлмәлидир". Јахуд, башга ифадә: "Дуһа-он фаиз исте'даддан вә дохсан фаиз тәр төкмәкдән әмәлә кәлир".

- "Јазычынын әлјазмаларындан тәр ији кәлмәлидир". Мән чох тәрләјирәм, тәрдән зәһләм кедир. Амма дејиләни мә'чази мә'нада гәбул едирәм, ишләклик мәнасында. Бурада дәгиг өлчү-бичи јохдур; бәдии әсәрин нечә фаизи зәһмәтин вә нечә фаизи исте'дадын мәһсулудур - ајырд еләмәк чәтин мәсәләдир. Сөһбәт исте'дадын зәһмәткешлијиндән кетмәлидир. Даһиләр - јазычы да, алим дә, башга сәнәт саһибләри дә фил күчү илә ишләјән гәдди әјилмишләрди. "тәнбәлин тәкнәси бош олачаг". Бурада јалдашыма һәкк олунан мәшһур кәламы хатырлајырам: "даһилик-кәмијјәтдир". Е'тираз еләмәјә тәләсмәјәк. Кәлам мүәллифи нә дедијини јахшы баша дүшүр. Тәсдиги илә инкарыны тәрәзијә гојуб демәк истәјир ки, Толстојларын, Һүголарын бу гәдәр әсәрини јалныз ағыр зәһмәт јарада биләрди. Бәли, даһилик һәм дә кәмијјәтдир.

- Гадын көзәллији, гадына һөрмәт, мәһәббәт дујғусу илләр кечдикчә Сизин поезијада әбәди мөвзуја чеврилир. Нәдир бунун сирри?

- Поезија дил ачан күндән индијәдәк һәмишә гадын меһриндән, гадын һәнириндән, јол-јолдашлығындан, ана шәрәфиндән, јар үнсијјәтиндән су ичиб, мөвзу алыб. Гадын "чазибәсиндән" узаглашан поезија мүәллифсиздир. Мүәллифсиз олан поезија охучусуздур. Мән бу мөвзуда јазырам вә јаза билирәмсә, бу, гәлбин дигтәси, ағлын һөкмүдүр. "Гәләм кәлди әлимә". Сәбәб нәдир? Гадын гәһрәманларын өзүндән сорушмаг олар: сәбәб нәдир?

- Муасир севәнләрә мунасибәтиниз? Онлара нәји арзулардыныз?

- Севки һәр заман севкидир. Она мүнасибәт мүһитлә, заманла әлагәдар дәјишир. Онун бәзи "шәртләри" дәјишсә дә, сәдагәт сәдагәтлијиндә галса јахшыдыр. Муасир чаванлара дејәрдим: сөзүнүзлә һәрәкәтиниз, вә'динизлә илгарыныз, сәмимијјәтинизлә е'тибарыныз арасында учурум олмасын.

- Тит Мак Плавтын бу фикринә нечә бахырсыныз: "Бу дунјада көзәл олмаг дәһшәтли бир бәдбәхтликдир".

- Билмирәм, көзәллик дејәндә тәкчә харичи чизкиләрими нәзәрдә тутурсунуз? Бәс инсанын дахили көзәллији нечә? Бунсуз бәшәри тәрәггидән нә данышмаг олар? Бәшәрин әсл јолу көзәллијә кедән јолдур. Бәлкә һәмин мүәллиф тәкчә гадын көзәллијини нәзәрдә тутур. Гадын көзәллији олмаса, бир гыса өмрү јашамаға дәјмәзди. Көзәллији горумаг вә көзәлләрдән горунмаг лазымдыр.

- Муасир мәһәббәт поезијасы һагда фикриниз?

- Мүасир дөврүн һавасына ујғун јахшы мәһәббәт ше'рләри чохдур.

- Сизинлә бир дөврдә әдәбијјата кәләнләрдән кимин јарадычылығыны даһа чох изләјирсиниз?

- Сөһраб Таһирин вә Сабир Әһмәдовун јарадычылығыны.

- Сон илләрдә ше'римизин һансы угурлары Сизи севиндирир?

- Сәс-күјдән, риторикадан узаг, ше'римизин көкә бағлы, образлы дүшүнән, вәтәндаш гајәли, долғун, ичтимаи-сәнәт јөнлү шаирләримизин уғурлары мәни севиндирир. Гырха чатмыш, гырхы тәзәчә адламыш белә шаирләрин бир нечәси өзүнү тәсдиг

едиб.

- Бәс бу саһәдә Сизи нараһат едән чәһәтләр?

- Чох да нараһатлыг доғурмајан бир чәһәти гејд етмәк истәјирәм, бу да бә'зи кәнчләрин ше'рләриндә форма өзбашыналығыдыр. Көрүрсән, ше'р онбирликлә башлајыр, бир-ики сәтирдән сонра шаир "нәфәс дәриб" сәрбәст вәзнә кечди, сонра ондөрдлүјү ики јерә бөлдү, арада ше'р лап мәгаләјә дөндү. Мән белә ше'рләри охуја билмирәм. Јадыма кәлмир, бәлкә мәним дә белә јазыларым вар. Шаир форма сечмәкдә сәрбәстдир - о, "аг" да јаза биләр. Амма, доғрудан да, ағ олсун.

- Сон илләр бәзи әсәрләр истисна олунмагла садә инсанларын һәјатына јалныз тәрәннүм ше'рләри јазылыр, нијә фәһләнин алын тәри, кәндчинин гәлб аләми ше'рдә сејрәк нәзәрә чарпыр?

- Ше'ри кәнд әмәкчисинә вә фәһләјә һәср еләмәмәк дә олар. Бу, шаирин өз ишидир. Кәндлинин, фәһләнин зөвгүнү охшајан ше'рләр јазмагдан бојун гачыранларын исә сәнәткар олмасыны заман чәтин ки, тәсдиг еләјә. Әмәкчи инсанын һәјатына һәср олунмуш јахшы әсәрләримиз вар. Тәкрар едирәм: әдәбијјат һамыдан јазмағы бојнуна көтүрмәмәлидир. Һамы үчүн јазмаг - бөјүк сәнәт бу заман јараныр!

- Инсан вә тәбиәт. Бу мөвзу сизин поезијада мүһүм јер тутур. Сизчә, бу проблемин һәллиндә поезијамыз нә дәрәчәдә өз сөзүнү дејир? Тәбиәт һаггында, онун поезијада иникасы барәдә фикриниз?

- Тәбиәт сәнәтин әбәди мөвзу мәнбәјидир. Хүсусилә поезијанын. Тәбиәтин инчәликләрини поезија гәдәр дуја биләчәк икинчи сәнәт нөвү танымырам. Чәмијјәтдән тәбиәтә, тәбиәтдән чәмијјәтә бахан јазылары хошлајырам. Һазырда тәбиәтә мүнасибәтдә елә мәгам кәлиб ки, бүтүн сәнәт нөвләри өз "әсаснамәсинин" биринчи, ән гејри-мүмкүн һалда икинчи маддәсиндә бөјүк һәјәчанла тәбиәтин кешијиндә дурмагдан сөз ачмалыдыр. Тәбиәт ендокен дағынтысына мә'руз галырса, биринчи учурум сәнәтин пајына дүшәчәкдир.

- Сиз нијә сон илләр әдәби кечәләрдән, охучу алгышларындан узаг дүшмүсүнүз?

- Әввәла, әсасән, көрүшләрә кетмәјә сәһһәтим имкан вермир. Бир дә ортада охучу диггәтини чәлб еләјән јазы оланда алғыш сәси узагдан да гулағыма чатыр.

- Дүнја әдәбијјаты классикләриндән кими даһа чох јүксәк гијмәтләндирирсиниз?

- Бәшәр мәдәнијјәтинин "тәсдигиндән кечмиш" классикләрин чоху мәним охучу зөвгүмдә үнван тапыб. Анчаг мәним јөн тутдуғум сәнәткарлар чәркәсиндә биринчи јер Низамијә мәхсусдур.

- Мүасир мешшанлара вә инди "дәбдә" олан антиподлара мүнасибәтиниз?

- Нә билим? Һеч хүсуси антипод көрдүјүм јадыма кәлмир. Ахы онларын хүсуси кејим-кечими јохдур. Чәтин ки, чидди шер бәшәрә јад, гајәсиз, мәсләксизләрлә мүбаризә вәзифәсини бојнуна көтүрүрсә, һардаса антиподла да гаршылашыр.

- Һансы ше'риниз даһа чох әзиздир? Вә һансыны чох чәтинликлә јазмысыныз?

- Даһа чох чап олунмамыш ше'рләрим. Архивимдә "Фарс мүғәннисинә" адлы ше'рим вар. Нечә илдир ки, үмумиләшдиричи - сон бәндини тапа билмирәм.

- Шаир досттарыныздан бир чоху нәсрә, һәтта драматуркијаја үз тутуб. Сиз буна нечә бахырсыныз?

- Шаирин бүтүн жанрларда јазмаға һаггы вар. Бирчә пис јазмаға һаггы јохдур.

- Мүасир Чәнуб әдәбијјатына мүнасибәтиниз?

- Мүасир Чәнуб әдәбијјатынын, үмумијјәтлә, чәнублу-шималлы әдәбијјатын ән нәһәнк симасы устад Шәһријардыр. Ара-сыра бизим мәтбуатда чап олунан јазылар чәнуб әдәбијјатынын (Аразын о тајыны нәзәрдә тутурам) инкишаф јолунда олдуғуну көстәрир.

- Нијә сон илләрдә јахшы поемалар јаранмыр?

- Поема чәтин јазылдығы кими, чәтин дә охунур. Көрүнүр, заман елә-белә, орта сәвијјәли поемаларын "истеһсалыны" истәмир. Јахшы поема нәдир? XIX әсрә гајыдаг: "Јевкени Онекин" сәвијјәсиндә нечә поема саја биләрсиниз? XX әсрин дә јахшы поемалары вар. Јахшы жанр өлә билмәз. Јенә дә

јаранача.

- Сиз "әдәби һадисә" анлајышыны нечә баша дүшүрсүнүз?

- Гәфил, ја гејри-гәфил, әдәбијјата надир истеʼдад кәлиб, тутаг ки, ону кеч көрүбләр (фәрги јохдур), инди ону елликлә тәсдиг едирләр. Бу, бир шеʼр топлусу, бир роман вә ја бир һекајә дә ола биләр. Јахшыдан әʼла, әʼладан јахшы әдәби һадисәдир. Анчаг мән "мүтләг" әдәби һадисәни гәбул едә билмирәм. Нисбилик анлајышы мане олур.

- Мустај Кәрим, Гајсын Гулијевлә достлугунуздан данышын.

- Мустај Кәримлә, Гајсын Гулијевлә көрүшләрим, јахын саламым олуб. Һәр икисиндән тәрҹүмәләр еләмишәм. Һәр икиси һагтында мәтбуатда үрәк сөзүмү демишәм.

- Кәләчәк планларыныз?

- Јазмаг!

- Сизи севән охучулара сөзүнүз-совунуз?

- Охучуларыма дејәрдим: поезијаны севдикләри гәдәр дујсунлар, дујдуглары гәдәр севсинләр. Бир дә арзуларыча өмр еләсинләр.

ијун, 1983

"ГӘЛӘМ-МӘНИМ СӨЗ ГАРДАШЫМ"

Вагиф Бәһмәнлинин шаирлә мусаһибәси

Шаир Мәммәд Аразын китабларыны гаршыма төкдүм. Вичданлы бир өмрүн сөз ајдынлығында нәфәсим кәнәлди. Инди мән нејләјим! Илк "Севки нәғмәси"нин сабаһа инамынданмы сөһбәт ачым! Јохса елә бу чәтин ишдә "Үч оғул анасы", "Мән сәни тапарам", "Араз ахыр", "Анамдан јадикар нәғмәләр", "Өмүр карваны", "Илләрдән бири", "Ганадлы гајалар", "Атамын китабы", "Ајларым, илләрим" китабларыны бөләдчи көтүрүм... Бәлкә елә "Ана јашы" шеʼрини сакит-сакит пычылдамагла бу јазыја нөгтә гојдум:

Даһа кәлмәјәчәк анамын сәси,
Мәнә дә талејин јумругу дәјди,
Дүзү, ачығыма кәлир, бәʼзиси,
Сорушур мәрһумун јашы нечәјди.

Билмирәм..дүшмүшдү сачларына дән
... Долашыр суалла чаваб башымда
- Ана кәдәрини јашмыдыр өлчән,
Ана итирмишәм ана јашында .

"Дүнја сәнин, дүнја мәним, дүнја һеч кимин" - дејән мүдрик бир ағсаггалын өјүд дағынын јамачларына баш гојуб јашамаг да олар. "Саламат гал" шеʼринин руһундакы никаранчылыг вә архајынчылыг барәсиндә саатларла данышмаг да мүмкүндүр. Бәс инди нејләјим! Әлиндә әлејван галдығым бу суал чарәсиз бир тәәссүфлә долдуруб гәлбими; дүнјанын ән ағыр ишләриндән бири дә јахшы сәнәткар һагтында сөз демәкдир. Чүнки јахшы сәнәткарла инсанларын гајнајыб-говушмасы үчүн үчүнчүјә еһтијач јохдур. Дүшдүјүм фикрин гәтʼилијинә о гәдәр инандым ки, гәләмдән, дәфтәрдән јапышыб шаирин гапысыны һачан дөјдүјүмдән хәбәрим олмады.

- Мәммәд муәллим, Сизә кәндли демәк олармы?

- Кәнд сөзүнү мәним һәјатымдан чыхсан јердә һеч нә галмаз. Мән шәһәрдә кәндлә јашајырам, кәндлә нәфәс алырам. Он биринчи мәртәбәдә көрдүјүм јуху да кәнддәндир.

- Ушаглыг илләрини нечә хатырлајырсыныз?

- "Хатырлајырам" сөзү бир гәдәр јериндә дејил. Мән бу илләрин һәр аныны, һәр дәгигәсини тәзәдән јашајырам. 7-8 јашындан бәри бүтүн ајдынлығы илә јадымда галыб. Мән ону ағыллы ушаг адландырардым. Әкинә, бичинә кедән, дәһрә саплајан, чәпәр чәкән, дәрз бағлајан ушаглыг. Бу јашда адамын үрәји көксүнә сығмыр. Дүшүнүрсән ки, артыг мән бир ишин гулпундан јапыша билирәм. Инсанын алдығы садә билијин јарысы чоху ушаглыг илләринин пајына дүшүр. Бир чохлары үчүн ушаглыг солмајан рәнкләрә, гохуја, көј үзүнүн тәмизлијинә, јазагзы јағышларын јујуб парылдатдығы јарпагларын сөзә кәлмәјән ишығына, ахшам гәриблијинә, тәбиәтин сәсләринә чеврилир. Мәним ушаглыг илләрим исә бу чүр романтикадан даһа чох һәрәкәтә вә фәаллыға сөјкәниб. Елә јухарыда сајдыгларымы јығыб-јығышдырмаг да һәрәкәт вә фәаллыгла бағлыдыр.

- Нечә олду ки, ше'р јаздыныз?

- Бу барәдә китабларымын биринин кириш сөзүндә данышмышам. Мә'лум фикирдир ки, инсан үрәјиндә ән бөјүк чеврилишләр һејрәтдән јараныр. Ушаг да дүнјаны һејрәтләнә-һејрәтләнә дәрк едир. Севки көзәллијә һејрәтдән јараныр. Тәбиәт һејрәтли ишләрлә долудур, амма мәним үчүн ән бөјүк һејрәт сәнәт һејрәтидир. Ше'рә ушаглыгдан марағым бөјүк олуб. Бирчә дәфә охумушам, јадымда галыб. Сабирин ушаг ше'рләрини севмишәм. Лакин бу севкидән гәләм алмамышам. С. Вурғунун "Дилчан дәрәси" ше'риндән һејрәтләниб илк јазыны јазанда исә доггузунчу синифдә охујурдум. Тәбии ки, мән о ше'рдә һеч бир јенилик кәшф етмәмишдим.

- Һәр һалда ше'р јазма габилијјәтини кәшф етдиниз? Мәммәд мүәллим, дејә биләрсинизми ки, индијә гәдәр чыхан китабларыныздан һансы даһа чох хошунуза кәлир?

- Тәвазөкарлыг хатиринә јох, сөзүн һәгиги мә'насында

дејирәм: индијә гәдәр чыхан китабларымдан һеч бири хошума кәлмир. 10 ил бундан сонра чыхан китабым, ше'рим һаггында да бир күн кәлиб сорушсаныз, јәгин ки, чавабым дәјишмәјәчәк. Чүнки јаздығым ше'р нә гәдәр ки, дәрч олунмајыб, хошума кәлир, чапдан сонра исә адиләшир, сәһәрин кәлмәси, ахшамын дүшмәси кими. Амма сизин суала чаваб вермәлијәм. "Атамын китабы"ны, һәмин китабдакы ејни адлы поеманы да даһа чох гијмәтләндирәрдим.

- Сиз илһамын кәлмәсини көзләјирсиниз, јохса... даһа доғрусу нечә ишләјирсиниз?

- Илһамын кәлмәсини көзләмәк шаири илһамдан салар. Бүтүн башга ишләр кими сәнәт дә чидди интизам севир. Наһаг јерә демирләр ки, исте'дад зәһмәтлә јарыдыр. Мән зәһмәтә бир аз да үстүнлүк верәрдим. Илһам јатагда дејил, стол архасында јазычыја гонагдыр. Шаир мүәјјән режимлә, ишә кедиб-кәлдији кими стол архасында отурмағы да бачармалыдыр. Дәгиг олмаса да, јазычы әмәјини иншаатчы ишинә бәнзәтмәк мүмкүндүр. Онун иншаат мејданы јазы масасыдыр, О, мәһз бурада јарымчыг галмыш бинаны сөз-сөз "тикир". Өзү дә чидди јарадычылыг вәрдишләринә лап чаванлыгдан башламаг лазымдыр. Чүнки јахшы ишләмәк үчүн физики күч дә, сағламлыг да шәртдир.

- Охучулар сизи поема устасы кими дә танујырлар. "Әскәр гәбри һаггында баллада", "Үч огул анасы", "Мән дә инсан олдум", "Паслы гылынч", "Атамын китабы" поемаларыныз марагла охунур. Лакин нәдәнсә бу жанр сон вахтлар елә бил ки, шаирләрин көзүндән душуб. Бәлкә поеманын охучусу азалыб?

- Жанрындан асылы олмајараг јахшы јазынын һәмишә охучусу вар. Мәнә көрә көһнәлмиш жанр јохдур. Лап гәзәл дә јазмаг олар. Бир шәртлә: јазы күчлү мүасирлик дујғулары илә зәнкин олсун. Поемаја кәлдикдә исә демәлијәм ки, бу жанрда гәләм сынамаг шаирдән кениш нәфәс, дәрин тәфәккүр вә јүксәк мә'нәви һазырлыг тәләб едир. Поема жанрынын бәдии имканларыны тәсәввүр етмәк үчүн Низаминин "Хәмсә"сини, Фүзулинин "Лејли вә Мәчнун"уну, Пушкинин "Јевкени Онекин"ини јада салмаг кифајәтдир. Бу чүр әсәрләри надир

истеʼдадлар јарадырлар. Мән Низаминин поемаларыны һәр ики илдән бир тәкрар охујурам.

Мәнсәб зирвәсинә
таләсмә ки сән,
Ордан јыхыланда
әзилмәјәсән
Нә гәдәр алчагдан
јыхылса адам
О гәдәр агрысы
аз олар мүдам.

Јахуд:

Каинатда һәр шеј чәзбә бағлыдыр,
Философлар буну ешг адландырыр.

Баштан-ајаға беләчә даһијанә мисралардан гурулмуш поема көһнәлә биләрми?

- Әкәр сизә дүнја әдәбијјатындан јалныз ики әсәр сечмәјә ичазә версәјдиләр, һансылары көтүрәрдиниз?

- Тәрәддүд етмәдән Низаминин "Искәндәрнамә"сини вә В. Һүгонун "Сәфилләр"ини көтүрәрдим. Амма үрәјимдә бир нискил галарды ки, нә исә көтүрә билмәдим.

- Шеʼрдән әл чәксәјдиниз, нејләјәрдиниз?

- Һеч өзүм дә билмирәм... Јәгин насир олардым. Бир сирри дә сизә ачым ки, вахты илә хырда һекајәләр јазмышам. Амма чап етдирмәк фикрим јохдур. Мән публисистиканы да јүксәк гијмәтләндирирәм. Публисистика шеʼрдән вә нәсрдән даһа кениш имканлара маликдир.

- Мәммәд мүәллим, истәрдим ки, сөһбәтинизә кичик бир шеʼрлә јекун вурасыныз.

Күнү-күнә сатырам,
Сабаһ вар, - дејә.
Өзүмү алдадырам,
Сабаһ вар, - дејә.
Сабаһымы јатырам,

Сабаһ вар, - дејә.
Сән бу күнү јазмаға,
Еј гәләмим, ајыг дур!
Еј үрәјим, ол очаг!
Бу күнү олмајанын
Нә дүнәни олубдур,
Нә сабаһы олачаг.

Октјабр, 1983

ДОЛАН ҮРӘК БОШАЛМАЛЫДЫР

Ајдын Һәсәновун шаирлә мусаһибәси

1987-чи ил үчүн Азәрбајҹан ССР Дөвләт мүкафатына лајиг көрүләнләр арасында севимли шаиримиз Мәммәд Араз да вардыр. Онун бу мүкафаты алмасына һамы үрәкдән инанырды вә нәһајәт, чохминли охучуларын көзләдикләри күн кәлиб чатды. Профессор Гулу Хәлиловун дедији кими, М. Араза "ана сүдү кими һалал олан" мүкафат лајигли өвладында үнванлашды.

- Сиз В. И. Ленин адына АПИ-нин ҹоғрафија факултәсини битирмисиниз. Нечә олду ки, бу пешәни сечдиниз?

- Орта мәктәбдә әдәбијјата бөјүк һәвәсим варды. Иниша јазмағы чох севирдим. О вахтлар индики кими шпаргалка јох иди. Һәлә бир фикир верин, һеч бир шпаргалка сөзү әмәлли-башлы адамын дилинә дә јатмыр. Биздә олмадығындан, сөз дә дилимиздә олмајыб. Мүәллим шакирдин әлиндә шпаргалка тутсајды, о дәгигә синифдән чыхарарды. Тәәссүф ки, инди бә'зи мүәллимләр өзләри буна шәраит јарадырлар. Белә оланда шүбһәсиз ки, саваллы шакирддән данышмаг чәтиндир. Инди бизим дүнја мигјасына чыхан алимләримизә даһа чох еһтијаҹымыз вар. Шакирд тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәдән бу мүмкүн дејил.

Института кәләндә әдәбијјат факултәсинә кечикмишдим. Сәнәдләрими ҹоғрафија факултәсинә вердим, гәбул олдум. Тезликлә пешман олдум ки, наһаг јерә, ҹоғрафија факултәсинә кетдим. Бура мәним јерим дејил. Даһа мән шаир ола билмәјәҹәјәм. Кәрәк әдәбијјат факултәсиндә охујам ки, "бөјүк шаир олам!"

Елә һеј фикирләширдим ки, бурадан чыхыб әдәбијјат факултәсинә келим. Сонралар мә'лум олду ки, әдәбијјат факултәсиндә охумасан да шаир олмаг олар.

Доғулдуғум Нурс кәндиндә бир ил ҹоғрафија мүәллими ишләдим. О вахт мүәллим јолдашларым килејләнирдиләр ки, шакирдләр онларын дәрсиндә ҹоғрафијаны охујурлар. Аз вахтда белә гәрара кәлдим ки, мүәллимин бир мүвәффәгијјәти дә онун сәрбәстлијиндән асылыдыр. Бурада һеч бир сәрһәдә лүзум көрмүрәм. Мүәллим истәдији вахт шакирдләрини өјрәтмәлидир.

Ики ил АДУ-нун журналистика факултәсиндә охумушам. 1959-ҹу илдән Москвада али әдәбијјат курсларында тәһсил алмышам. Мән инди ораны тәһсилин зирвәси һесаб едирәм. Чүнки о зирвәдән баханда, һәр шеј әл ичи кими көрүнүрдү...

- Сизин дилләр әзбәри олан ше'рләриниз вар. Бунларын нечә јарандығы мараглыдыр.

- Бир охучунун хаһиши илә ше'рләримин јаранма тарихини јазырам. Чох мараглы иншдир, кәрәк.

- Ше'рләриниздән бири белә башлајыр: "Вәтән мәнә оғул десә...". Сизчә, Вәтән кимә оғул демәлидир?

- Јахшы оғул гурар, јарадар, халгын гејрәтини чәкәр. Гејрәтин бир өлчүсү, һәм дә бөјүк бир өлчүсү доғулдуғун торпағы севмәк, бу торпағы көз бәбәји кими горумагдыр. Әсл оғул һәр аддымыны јалныз вә јалныз халгынын хејри үчүн атар., Вәтәнин талејини дүшүнәр. Вәтән дә гајыдыб беләләринә оғул дејәр.

Бир дә вар, јаланчы вәтәнпәрвәрлик. Беләси оғул дејил. Мәнчә, һеч өвлад да дејил, Вәтәнә јүкдүр. Һәр өвлад да ахы, оғуллуг едә билмир Вәтәнә!

- Мәммәд мүәллим, инди һәр ишә ашкарлығын тәләбләриндән јанашылыр. Биз һәм дә дургунлуг илләрини јашамышыг ахы...

- Мән әдәбијјата асан јолла кәлмәмишәм. Чәтинликләрим лап башдан ашыб. Күнаһсыз јерә инҹидилмишәм, чәзаландырылмышам. Көрдүјүнүз кими, бу да мәнә баһа тамам олуб... Һагсызлыгдан дәһшәтли һеч нә јохдур. Бу һагсызлыг мәни үч ај кечә-күндүзүмдән еләјиб. Анҹаг инамымы итирмәмишәм һеч вахт.

- Сәһһәтиниз јарадыҹылығыныза мане олурму?

- Јазмаздан әввәл дәрман ичирәм. Мисралар бејнимдән кечир вә кәрәк ону кағыза көчүрәм. Лакин әлимин күчү чатмыр. Анҹаг нә етмәли? Долан үрәк бошалмалыдыр.

- Јарадыҹылығыныздан ата очағы, онун әзәмәти,

бөјүклүјү әлван рәнкли бир хәтт кими кечир.

- Ата очағы сүлһүн мәркәзидир. Әмин-аманлығдыр. Ата очағындан мәнән һеч вахт кетмәк олмаз. Бу, мүмкүн дејил. Анчаг ата очағындан кедәндә онун одуну һәм әлиндә, һәм дә үрәјиндә апарырсан, өмрүн бoју ондан илһам алырсан, јашајырсан. Һәм дә доғулдуғун торпаг чан дәрманыдыр. Һарда олсан бир үзүн она тәрәфдир. Бу торпағын гәдрини билмәсән, бөјүк күнаһ едәрсән, сонра да әзаблара мүбтәла оларсан... Кәндимиздә јашајыш еви тикдирирәм, анчаг баша кәлмир ки кәлмир...

- Һамыны нараһат едән проблемә тохундунуз. Биз һамымыз тәбиәтин горунмасында фәал иштирак етмәлијик. Бу ишә башланылыб. Елә бил ки, јухудајдыг, ајылмышыг. Лакин һәмин саһәдә апарылан ишләр һәлә һеч кими тә'мин етмир. "Азәрбајчан тәбиәти" журналынын баш редактору кими бу барәдә сизин фикриниз марағлы олар.

- Журнал өз сөзүнү дејиб, дејәчәк дә. Лакин бу проблемләрдән еләси вар ки, тә'чили һәлл олунмалыдыр. Сабаһ кеч олар.

Хәзәрин саһили өлүб. Бакы бухтасы да. Хәзәрин инди Аралын күнүнә дүшмәк горхусу вар. Ону тезликлә бәладан гуртармаг лазымдыр.

Торпагларымыз су һәсрәти илә дузлашыр, онлары көзүмүз баха-баха итиририк. Мәкәр буна бизим һаггымыз вар?! Варса, ким вериб бу һаггы?!

Күр чајы елә чиркли ахыр ки, онун да фачиәси башлајыб. Араз да беләчә.

- Јарадычылыг планларыныз?

- "Тәсдиг олунмуш" елә бир планым јохдур. Үрәјим дејәни јазырам!

- Мусаһибә үчүн чох сағ олун.

Ијун, 1988

УСТАДЛА ҮЗ-ҮЗӘ

Зөһраб Меһдијевин шаирлә мусаһибәси

Мәммәд мүәллим, јахшы оларды ки, сөһбәтимизә өнчә Азәрбајчан әдәбијјатынын гардаш халглар әдәбијјаты илә әлагәсиндән башлајаг. Сизчә бу саһәдә көрүлән ишләрин сәвијјәси илә там мә'нада разылашмаг олармы?

- Мә'лум һәгигәтдир ки, биздә гардаш халглар әдәбијјатына кениш јер верилир. Нечә ки, биз Низамини, Фүзулини, Сабири өјрәнирик, еләчә дә Пушкин, Лермонтов, Толстој бизә доғмадыр. Әлбәттә, бу, халгымызын бөјүклүјүндән ирәли кәлир. Шүбһәсиз, јухарыда адлары чәкилән сәнәткарлары танымајан, билмәјән бир халгын мә'нәвијјатча нә дәрәчәдә касыб олдуғуну тәсәввүр еләмәк бир о гәдәр дә чәтин олмазды.

Сөз јох ки, бизим классикләримиз дә гардаш халглар ичәрисиндә тәблиғ олунур, өјрәнилир. Анчаг ачығыны дејим ки, һәлә Низамини, Фүзулини дејәк ки, Пушкин, Толстој сәвијјәсиндә танымајанлар да вар.

- Сөзүнүзүн гүввәти. Мәнчә бунун күнаһы елә бизим өзүмүздәдир.

- Амма ону да нәзәрә алаг ки, әдәбијјат сәрһәд билмир. Бизим күнаһымыз өз әдәбијјатымызы истәнилән сәвијјәдә тәблиғ едә билмәмәјимиздәдирсә, онларын да күнаһы бундан аз дејил. Дүнја әдәбијјатыны өз милли әдәбијјаты сәвијјәсиндә билмәмәк, охумамаг мәһдудлуглур. Һәр һалда өз һалымыза өзүмүз јанмалыјыг. Дәрд бурасындадыр ки, биз һәлә өз һалымыза јана билмирик. Елә бил һәмишә кимисә көзләјирик. Вә көзләјә-көзләјә дә өзүмүз-өзүмүздән узаглашыр, өзүмүз-өзүмүзә јад олуруг.

Биз индијәчән өз тарихимизә биртәрәфли мүнасибәт бәсләмишик. Белә чыхыр ки, әдәбијјатымызы да бир тәрәфли өјрәнмишик. Әслиндә беләдир. Ахы биз өз әдәбијјатымызы илк нөвбәдә тарихимиздә ахтармалыјыг. Шәһријарын ким олдуғуну билирсиниз. Артыг Шәһријар һәјатда јохдур - демәјә дилим

кәлмир. Шәһријар сағлығында "Азәрбајҹан әдәбијјаты" дәрсликләринә дүшмәди. Бу, биз әдәби нәслин күнаһыдыр. Бир дә тәкчә өз күнаһыны бојнуна алмагла иш битмир. Һеч олмазса, өлүмүндән сонра гәдрини биләк...

Азәрбајҹан халгы танымалыдыр, билмәлидир ки, Шәһријар да бу торпағын оғлудур. Өзү дә нәғмәкар оғлу. Буна Шәһријарын һагты вар.

- Азәрбајҹан совет әдәбијјатынын јарадычылары кими сиз илк нөвбәдә кимләри нәзәрдә тутурсунуз?

- Совет әдәбијјаты мәфһумуну шәхсән мән гәбул едә билмирәм. Сәнәт сәнәтдир. Сәнәтин социалисти, капиталисти јохдур. Јазмаг олар: филан илләрин, филан дөврләрин әдәбијјаты. Совет әдәбијјаты дејәндә Пушкинлә Твардовски арасына сәрһәд чәкирик, бу шаирләр арасында көрпүјә нә ад верәк? Онда Вагифлә С. Вурғун, Сабирлә Рәсул Рза јени дәрәҹәдә бизим күнләрин шаири олмалары еһтимал сәвијјәсинә енмирми? Әлбәттә, бу бир аз ајры мәсәләдир. Бу чүр бөлкү әдәбијјатлары бир-бириндән тәҹрид етмәк, јени әдәбијјаты "көһнә" әдәбијјата гаршы гојмагдыр. Бахмајараг ки, һансы дөврдә јашајыб, јазыб-јарадыб, мән Фүзулидән бөјүк сәнәткар танымырам: Мәним үчүн Сабир бөјүк шаирдир, нәинки башгалары.

- Сон вахтлар әдәби мәктәбләр мәфһуму тез-тез ишләнир. Мәсәлән: Низами, Фүзули, Сабир әдәби мәктәбләри. Бах бу әдәби мәктәбләрә сиз нечә бахырсыныз?

- Мән дә бу әдәби мәктәбләрин тәрәфдарыјам. Бир шәртлә: Низами, Сабир әдәби мәктәбләриндән сөһбәт кедәндә бизим һәмин дөврдә јазыб-јаратмыш сәнәткарларымыз көлкәдә галмасын. Кәлин е'тираф едәк ки, биз буна әмәл етмәји унутмушуг. Низами дөврүнә нәзәр салаг. Тәкчә ону демәклә кифајәтләнмәк олар ки, о дөврдә бизим "Тәбризи" тәхәллүслү шаирләримиз олуб. Гәтран Тәбризи, Саһиб Тәбризи, Гөвси Тәбризи... Биз әрәб әлифбасындан ајры дүшдүјүмүз, фарс дилини јахшы өјрәнмәдијимиз үчүн һәлә архивләрдә тоз басмыш, илләрлә јатыб галан сәнәткарларымызын јарадычылығы

һаггында там тәсәввүрә малик дејилик.

Чох истәрдим, тәрҹүмәчиләримиз бу саһәдә өз фәалијјәтләрини кенишләндирсинләр. Јохса һавајы јерә әдәби мәктәбләрдән данышмаға нә вар ки...

- Әдәбијјатымызда јаранан јени сәнәт әсәрләринин дили сизи гане едирми?

- Мән белә фикирләширәм ки, һәр бир сәнәт әсәринә гијмәт верәркән илк нөвбәдә һәмин сәнәт әсәринин дилини әсас көтүрмәк лазымдыр. Она көрә ки, әсәрин дили әсәрин пәнҹәрәсидир, халгын дилидир.

О ки галды, әдәбијјатымызда јаранан јени сәнәт әсәрләринин дилинә, бу, мәни мүәјјән дәрәҹәдә разы салыр. Унутмамалыјыг ки, дилин зәнкинлијини горумаг тәкчә шаирин, јазычынын вәзифәси дејил. Дүздүр, бу саһәдә шаирләримиз, јазычыларымыз бөјүк мәс'улијјәт дашыјырлар. Анчаг бүтөвлүкдә дилин талеји халгын талеји олдуғу үчүн онун сәркәрдәси дә халг өзү олмалыдыр. Јери кәлмишкән: Исвечрәдә белә бир гајда вар: Әкәр бу өлкәнин вәтәндашы олмаг истәјирсәнсә, һөкмән үч ил мүддәтинә бурада јашајыб, бу дили өјрәнмәлисән. Бу дөвр әрзиндә дили өјрәниб имтаһан верә билмәсән сәни вәтәндашлыга гәбул етмирләр. Әкс тәгдирдә өлкә симасыны итирә биләр.

Тәәссүфләр олсун ки, биздә белә дејил. Бир факт дејим. Алим достумла (адыны чәкмәјә дилим кәлмир) сөһбәт заманы деди ки, өвладымын бири Азәрбајҹан мәктәбиндә охујур. Икинчисини рус мәктәбинә гојмаг истәјирәм. Мән ондан сорушанда нәјә көрә мәһз рус мәктәбинә? Ҹавабында - ону да өзүм кими бәдбәхт етмәк истәмирәм - деди. Көрәсән өз ана дилини өјрәнмәк нә вахтдан бәдбәхтлик сајылыр? Бизим фачиәмиз дә, бах, елә бурадан башлајыр.

Мән гәтијјән рус дилинин әлејһинә дејиләм. Рус дилини билмәк ваҹибдир. Өз дилини билмәмәк исә ән азы гејрәтсизликдир.

- Мәммәд мүәллим, әдәби тәнгидимизин бу күнкү аб-һавасы...

- Әдәби тәнгид әдәби әсәрләр үчүн ме'јардыр. Бу "ме'јардыр"

сөзү бәлкә дә һәддиндән артыг шиширдилмиш гијмәтдир. Һеч бир тәнгид М. Чәлилләри, Сабирләри јетишдирә билмир. Бурада бөјүк исте'дад, "бөјүк заман" сәнәткар талејиндә әсас рол ојнајыр. Әдәби тәнгид исә әдәби ахынын јолуну чызыр, сәнәтә һәмдәм олур, она бәләдчилик едир. Тәнгидчи сәвијјәли охучудур. Онун гәдир-гијмәти сәнәткарда дүз јола чыхмага инам јарадыр, кимин кимлијини танытмагда бир нөв "һакимлик" едир.

Тәнгид гәрәзчилик характери дашымамалыдыр. Тәнгид ачыг олмалыдыр, достлуға, гоһумбазлыға хидмәт етмәмәлидир.

Вахты илә тәнгидимиз јүксәк сәвијјәдә иди. Меһди Һүсејн, Мәммәд Ариф, Мәммәд Чәфәр бизим сөзү даңдан кечән тәнгидчиләримиздән олублар. Елә индинин өзүндә дә тәнгидимизин сәвијјәси илә барышмаг олар. Чүнки бизим Гулу Хәлилов, Јашар Гарајев, Камил Вәлијев, Ајдын Мәммәдов, Бәкир Нәбијев, Вилајәт Гулијев, Акиф Һүсејнов кими тәнгидчиләримиз вар.

- Муасир әдәби кәнчлијә мунасибәт?

- Мәним әдәби кәнчлијә һәмишә бөјүк һөрмәтим олуб. Биз јашлы нәслин давамчылары онлардыр. Бүтөвлүкдә, әдәбијјатымызын кәләчәји бу күнкү әдәби кәнчликдән, онун фәалијјәтиндән асылыдыр. Вагиф Бәһмәнли, Ағачәфәр Һәсәнли, Сәмәд Гарачөп, Намизәд Халидоғлу мәним ән чох охудуғум јарадычы кәнчләрдир.

Бу јахынларда имзасына һеч бир јердә раст кәлмәдијим Әһмәд Абдалын ше'рләринин әлјазмасыны охудум, хошума кәлди. Бизим борчумуз белә кәнчләри мәтбуата чыхартмаг, онлары халга танытмагдыр.

- Јарадычы кәнчләрә нә мәсләһәт едәрдиниз?

- Торпаға, јурда бағлылыг...

- Сизи ән чох нараһат едән нәдир?

- Әдәби мәтбуатымызын азлығы. Нәшријјатларда китабларын чап олунма имканларынын ашағы олунмасы.

- Сон суалым билаваситә сизин өзунузлә баглыдыр. Инди нә барәдә душунурсунуз? Кәләчәк јарадычылыг планларыныз?

- Мәнчә, нәсрдә рүблүк, јарымиллик вә иллик план тутмаг

мүмкүндүр. Шаир нечә план тута биләр? Ше'р јазмаг бир нөв чевик әмәлијјатдыр. Ше'р гығылчымдан доғур. Мәним үчүн беләдир. Бу, кәзмәк гығылчымы, ешитмә, дујма гығылчымыдыр. Ше'рин мөвзусуну һәјат, заман пычылдајыр.

Һадисәләр, чағырышлар, һарајлар мәнзәрәләр, кедишатлар... Бунлар бир учу тәбиәтлә, чәмијјәтлә бағлы олдуғу һалда, дикәр учу шаир тәфәккүрүндә "партламаг" үчүн нөвбә көзләјир. Шаир олан бәндә бунлардан дәјирман дашы күчү алырса вә сөзүнү үјүдә билирсә - ше'р јараныр.

... Мәним бирчә планым дәјишмәздир: мүмкүн гәдәр тәзә сөз, тәзә дејим, тәзә лөвһә вә...тәзәләр... Бу да чох чәтин ишдир. Олдугча чәтин. Бә'зән чәтин бир башланғыч иш просесиндә асан јола чыхыр. Бә'зән исә әксинә олур, асан бир башланғыч елә дүјүнә дүшүр ки, адам кағыздан, гәләмдән бирјоллуг үзлүшмәк гәрарына кәлир.

- Мәммәд муәллим, сиз јарадычылыгынызда һеч вахт вәтәндән пај уммамысыныз - "Арха сөјкәјәнин ана торпага, һаггы јох ајры бир тәлтиф истәсин" демисиниз.

Кечән јарадычы әмәјинизи кеч дә олса Республика Дөвләт мукафаты илә гијмәтләндирмишләр. Бу мунасибәтлә сизи, чохсајлы охучуларымыз адындан бир даһа тәбрик едир, сизә сағламлыг, кумраһлыг вә јени јарадычылыг ахтарышлары арзулајырыг.

Апрел, 1989

"ТӘБИӘТИН ИШИ ДОЛАШЫГДЫ"

Абдул Гәнинин шаирлә мусаһибәси

Мәммәд мүәллим, рәва көрсәниз Сизинлә сөһбәтә шаир Мәммәд Араз кими јох, нашир Мәммәд Араз кими башларам.

- Е'тиразым јохдур. Чүнки мәни шаирлијә дә журналистлик чығырлары кәтириб чыхармышдыр. Мән инди елә просес кечирирәм ки, јалныз үрәјим ше'рин јанындадыр (о да бәлкә мәндән хәбәрсиз), әлләрим, көзләрим, бүтүн һәрәкәт-фәалијјәтим тәбиәтлә, әтраф мүһитлә үз-үзәдир. Әдәбијјатымызын ән'әнәси, һәмчинин бу күнү горху алтында дејил, анҹаг тәбиәтимиз һазырда милјон-милјон әлләрә мөһтаҹдыр. Бу әлләр нә јолласа бирләшмәлидир. Тәбиәти бу күн јалныз ағыл хилас едә биләр.

- "Азәрбајҹан тәбиәти"нин редактору олмаг көврәк гәлбли шаир үчүн даһа чәтиндир. Тәбиәтин, торпағын һарајы үрәкләри көјнәдир...

- Кәлән ил журналымызын 15 јашы тамам олур. Бу 15 илдә елә нөмрә олмајыб ки, варагланaнда бүтүн һалда "еколожи кәркинлик азалыб" - дејә раһат нәфәс алам. Инди мәним үчүн бүтүн әдәби сәнәт нөвләриндән даһа ваҹиб олан сәнәт тәбиәти дујмаг, ондан јазмаг, нә јолласа ону хилас етмәк сәнәтидир. Белә бир сәнәти, белә китаблары, белә ағыллары ахтарырам.

Јурдумузун тәбиәти чох көзәл вә рәнкарәнкдир. Әслиндә елә инди демәлијик:: "белә иди". Ахы чох шејләр, чох көзәлликләр, хатирәләрдә, топонимларда галыб. Тәбии ландшафт сон 50-60 илдә тәрс-аванд олуб. Әллинҹи илләрин әввәлләриндә Батабатдан баш алыб Араза төкүлән Шаһбуз чајында чилләкан гурар, гызыл балығы әллә тутардыг. Инди Шаһбуз чајы Араза чатмыр, даһа һансы чај балығындан данышa биләрик? Белә чајлар республикада онларчадыр. Бу да нүмунәдир. Пис нүмунә. Әслиндә инди еколожи вәзијјәт саһәсиндә гүрраләнмәли нүмунә јохдур. Буну ачыг демәлијик.

Дөвләт дәфәләрлә санбаллы, әһатәли гәрарлар чыхарыб. Бу гәрарларын чоху елә мәтбуат сәһифәләриндә галыб, бунлара ҹаваб верәҹәк ҹавабдеһләр јан-јөрәсинә бахыр, "бу сәс һардан кәлир", - дејә диксинирләр, сонра раһатланыб дәјирманларыны ишә салырлар: "сөһбәт тәбиәтдән, еколожи мүһитдән кедир, бу ки, көһнә бајатыдыр". Еколожи фәлакәтин јахынлығында еколожи мәс'улијјәт дурмурса, вичдан гаршысында, вәтән гаршысында, бир сөзлә, инсанлыг гаршысында мәс'улијјәт һисси дајанмырса, һеч бир горумадан, горунмагдан сөһбәт ачмағын мәнасы јохдур. Еколожи мәс'улијјәт јохса, демәли, еколожи тәһлүкәсизликдән данышмаға дәјмәз. Тарих үчүн дүнән олан, бәлкә дүнәндән хејли јахын олан мәсафәдә - Күр чајынын Азәрбајҹан һиссәсиндә әмәлләримизә өтәри диггәт јетирәк; диггәт јетирәк вә көрәк бу "күнүн күнорта чағында" етдијимиз гәбаһәтдән дәрс алмышыгмы? Јох, әлбәттә, јох! Бу "күнүн күнортачағы" Минкәчевир бәндини тикдик. Нә гәдәр еколожи тәһлүкәнин бүнөврәсини гојдуг. Кәләҹәк һадисәләрин әлифбасыны да өјрәнмәдән, Шамхор тикинтисинин мүәллифләри илә төрәнә биләҹәк гәбаһәтләри чәкиб ортаја атан алимләрин диалогуну икинҹи тәрәфин зәрәринә һәлл етдик... Сонра Варвара тикинтиси, сонра-даһа сонра јох, индиликдә Күрүн белинә нечә јердән "палан гојмаға" һазырлашырыг. Әслиндә һазырлашмырыг. Азәрбајҹан торпағыны әләк-вәләк еләмәјә һәмишә һазырыг. Чох тәәссүф! Һалбуки ону көз бәбәји кими горумалы, јаралы јеринә тә'ҹили гајдада елә мәлһәм гојуб сағалтмалыјыг ки, сызылты белә дујмасын.

- Јанылмырамса, о вахт (дургунлуг дөвру дә олса) торпағымызын гејрәтини чәкән огуллар "Азәрбајҹан тәбиәти"ни мәһз бу мәгсәдлә јаратдылар.

- Јох, јанылмырсыныз. Дүнја јахшы адамлардан хали дејил. "Азәрбајҹан тәбиәти"нин јаранма тарихи чох да һамар јолла олмајыб. Инди пис өзүлдә - фәлакәтин гапы ағзында дајандығы бир вахтда, көз көрә-көрә ки, сәрвахт атылмајан бир аддым учурума кедән јолдур, јенә дә "Зијанкар Зијанкаров" өз бәд әмәлиндә давам едир. Он беш ил әввәл дә, ондан хејли әввәл дә мә'лум иди ки, бир кибрит дәнәсини јерә атмаг, бир папирос көтүјүнү ејвандан ашағы тулламаг, һәјәтә төкүлән кағыз-куғузу галаглајыб одламаг "еколожи дилдә" баш верән тәһлүкә

јанғысына бензин төкмәјә бәрабәрдир. "Биздән ираг олсун". Јапонијанын пајтахты Токионун зибил проблемини һәлл еләмәк үчүн бир нечә институт бу мәсәлә илә мәшғул олуб. Инди бу шәһәрдә зибил туллантысыны "көрдүм дејән" јохдур. Зибилин синтетик торбаларда гапыдан чыхмасы илә мүәјјән гутулара автоматик топланмасы бир олур. Јахшы тәчрүбә дә һава кими, гар кими, јағыш кими сәрһәд билмәсин кәрәк. Биздә исә бу вә ја бу кими проблемләрин һәлли үчүн "ашағы" "јухары" бахыр, "јухары" "ашағы". Буна көрә дә "ашағы"дан башланан иш "јухары"да "бәнд" олур, "јухары"дан башланан әмр-көстәриш исә "Аллаһдан бујруг, агзыма гујруг" шәклиндә өз "һәллини" тапыр. Үмумијјәтлә, проблемләри нөвбә илә һәлл еләмәк принсипи еколожи мәнтигә чәтин сығышыр. Тикилән електрик стансијасы да, гурулан бәнд дә, салынан бир гәсәбә дә өзүндән сонраја проблем гојмамалыдыр. Бу ишләр һамысы еколожи проблемин "һәлли үзәриндә" гурулмалыдыр.

- Мумкунсә, гысача да олса, дејин кәрәк хејирхаһ нијјәтлә јаранмыш журнал бу вахтадәк һансы хејирхаһ ишләри көрүб?

- "Азәрбајчан тәбиәти" журналы республикада јеканә мәтбуат органыдыр ки, әввәлдән ахыра гәдәр еколожи мәсәләдән јазыр; јазыр, тәнгид еләјир, дигтәт јөнәлдир, һарај салыр, чыхыш јолу көстәрир вә с. Һәлә јетмишинчи илләрин ахырларында Бакы бағларынын бәрбад вәзијјәтиндән јазмышдыг, Султанбуд мешәсиндән, Аг көлүн, Бәндәван горугунун, Шуша әтрафында мешәләрин, Чыдыр дүзүнүн, абидә гајаларын еколожи тәһлүкәјә мә'руз галмасындан вә с. сөз ачмышыг, мүхтәлиф вахтларда кәскин јазылар вермишик. Бакы вә онун "ичи-чөлү" барәдә дә тәкрар-тәкрар иттиһамедичи јазылар чап еләмишик. Бу, индинин өзүндә дә давам едир. Хәзәрин талејинә, Күрүн, Күрә-Араза төкүлән кичик чајларын, Тугај мешәләринин фачиәсинә мүнасибәт дә еләчә. Бир гәдәр чох, бир гәдәр дә аз...

Бу јахынларда Сумгајыт шәһәриндә штатданкәнар мүхбир посту јаратмышыг. Мәгсәдимиз јахын вахтларда "өлү зона" дејилән зонанын дирилмәси үчүн әлимиздән кәлән һәр васитәдән јапышмаг, Сумгајытда тәзәчә тәшкил олунмуш Еколо-

жи чәмијјәтин фәалијјәтини, еләчә дә бә'зи тәшкилатларын тәшәббүскарлығыны, еколожи дүшүнчәјә, практикаја јијәләнән ајры-ајры коллективләрин хејирхаһ ишини ишыгландырмагдыр. Белә постлары республиканын бир сыра бөјүк шәһәрләриндә вә рајон мәркәзләриндә дә јаратмаг фикриндәјик.

- Билмәк олармы ки, редаксијанын кәләнилки говлугунда һансы јазылар вардыр? Инди гәзет, журналлара абунә јазылышы кедир вә јәгин бу суалым охучулары да душундурур.

- Сизи марагландырыр ки, биз инди тәбиәтлә бағлы һансы мәсәләни өн планда ишыгландырырыг. Мән јухарыда да гејд етмишдим ки, еколожи вәзијјәтә мүнасибәтдә биринчи вә ја икинчи дәрәчәли проблем јохдур. Бу она бәнзәјир ки, дејәк: "гарышганы даһа чох горумаг лазымдыр, јохса фили?". Бир фил милјонларла гарышганы чәкә биләр. Амма тәбиәтдә гарышганын хејри һеч дә филдән аз дејил. Белә суал да вар: бөјүк шәһәрләри биринчи нөвбәдә тәмиз сахламаг лазымдыр, јохса кичик шәһәрләри? Амма... Амма будур ки, нәдән башламағы мәндән сорушсалар дејәрдим: биринчи атмосфер һавасына атылан туллантыдан, икинчи чиркаб сулары "јумагдан". Јох, инсанын дахилини тәмизләмәк биринчи шәрт олмалыдыр. Јох, һәр шејдән вә һамыдан башламаг...

"Азәрбајчан тәбиәти"нин јахын нөмрәләриндә көрәчәксиниз ки, Күр чајынын хилас едилмәси вә ја өлүмә доғру сүрүкләнмәсиндә нисбәт "шәр гүввәләрин" хејринәдир. Бу күнүн күнорта чағы һамыја ајдындыр ки, ади бир дәјирман тикәндә дә инкишаф етмиш өлкәләрдә еколожи тәһлүкәсизлик, әтраф мүһити чиркләнмәкдән горумаг мәсәләләри биринчи шәрт кими көз гаршысына чәкилир. Бүтүн газанчлар, кәлир-чыхарлар ондан сонра һесабланыр. Бүтүн бунлардан өјрәнмәк, дүзү вә әјрини үз-үзә гојуб һансынын "гәләбәси инсанын хејринәдир" мәсәләсинә ачыг көзлә бахмаг чох бөјүк дәрсдир. Бунун мәс'улијјәтини һамы дәрк етмәлидир; бирбаша чавабдеһ дә, долајы јолла чавабдеһ дә. Бу јахынларда Сумгајытын фачиәси республикамызын, белә демәк оларса, "јарым фачиәси" олан "Өлү зона" филминә телевизија екранында баханларын јухусу

нечә күн дара чәкилди. Бу филмә бахандан сонра адамларын гәлбиндә belә бир hәјәчанын баш галдырмасы чох тәбиидир. Биз belә бир вәзијјәтдә hансы сивилизасијадан, hансы hуманизмдән, hансы јени гуручулугдан данышa биләрик? Бәлкә бејинләри дашлашмыш адамлар үчүн, бу фачиәнин бә'зи јарадычылары үчүн бу бир әјләнчә филмидир, бәлкә дә "мултфилмдир". Ола билсин беләләри вар, тәки онларын кирпијинә алүминиум тозу гонмасын, тәки онларын вәзифәсинә "күвә дүшмәсин". "Өлү зона" филминә әлавә ад да гошмаг олар: "Өлү зона вә ја өлүмә сүрүкләнән дүнја". Бир шәhәрдә, бир јурдда, бир обада доғулан көрпәләрин 50 фаиздән артығы дүнјаја зәhәрләнмиш, јарым шикәст, шикәст, кәләчәк әлилләрин сајыны артырмаг үчүн кәлирсә, бу филми, доғрудан да, "Өлүмә кедән дүнја" адландырмаға hаггымыз вар. Бу фактларын тәhлилинә вармајанлар биканәләрдир, гәлбидашлардыр. Вәтәнин, халгын јолуна даш јумалајан, чөлүндә, дүзүндә јарған ачдыранлардыр. Тәбиәтә вурулан јаралар чох вахт кичик зәрбәләрдән, сојуг бахышлардан башланыр. "Азәрбајчан тәбиәти" бу барәдә дәфәләрлә јазыб - Бакыда сәhәр-сәhәр машынларын, заводларын түстүсүнә, газына чох мүтәшәккил әлавә олунур зибил јандырма! Кечә-күндүз аз-чох тәмизләниб дурулан hаваны, күчәләри, hәјәт-бачалары сүпүркәчиләр асанча корлајыр. Бурада мәнзил-истисмар контору рәhбәрләринин бирчә сөзү лазымды...

Биз сағлам мүhит уғрунда, инсаны еколожи бәладан гуртармаг уғрунда, еколожи тәhлүкәсизлији күндәлик ишә чевирмәк уғрунда hәр чүр мүбаризәјә hазыр олмалыјыг. Јохса ССРИ-дә hавасы даhа чох чиркләнмиш 68 шәhәрин сијаhысына Сумгајыты јенә дә сала билмәрик. "Өлү зона" тәhлүкәси бөјрүмүздә hәлә дә әлүлүјүндә галмагдадыр. Республикамызын башга рекионларында бу вә ја буна бәнзәр тәhлүкәләрә чевик мүнасибәтимизи hәмишә чевик вә овхарлы сахламалыјыг.

Журналымызын новбәти нөмрәләр говлуғунда алимләримизин, публисистләримизин, садә охучуларымызын еколожи тәрбијә, еколожи мәдәнијјәт, еколожи тәhлүкә, еколожи мәс'улијјәт вә с. даир мәгалә-гејдләри, мәктуб вә сорғулары, мүсаhибәләри әсас јер тутур. Адлары, мөвзулары садаламаг истәмирәм.

Абунә јазылышына кәлинчә...бу бизим чох јаралы јеримиздир. Бу саhәдә "доғма" вә "өкеј" мүнасибәти бүтүн мәс'улијјәти илә гејд еләмәк истәјирәм. Биз бир сыра тәшкилатларда, идарә вә мүәссисәләрдә сорғу апармышыг. Мә'лум олуб ки, идарә вә мүәссисәләрә рәсми вә ја гејри-рәсми абунә бөлкүсү тәгдим едәркән "Азәрбајчан тәбиәти" бу сијаhылара дахил едилмир. Абунә јазылан тәшкилатларын рәhбәрләри дә бу "азад абунә кампанијасында" "вачиб әдәбијјатлары" биринчи нөвбәдә јаздырыр, "гејри-вачиб" әдәбијјатлар сијаhыда биз "ојундан кәнар" вәзијјәтә дүшүрүк. Биз, демәк олар, бүтүн рајон рәhбәрләринә, али мәктәбләрин ректорларына хаhиш мәктубу јазмышыг. Әввәлләр јахшы гајда вар иди: hәр ај абунәнин вәзијјәти барәдә мә'лумат алырдыг. hәр бир редаксија hансы рекионда "тәблиғат иши" апармаға көтүр-гој едирди. Гәрибә вәзијјәтдир...

- Мәммәд мүәллим, мәнә елә кәлир ки, шаир Мәммәд Араз кими сөhбәтә башламаг мәгамы јетишиб. Бәдии јарадычылығыныздан данышмасам пәрәстишкарларыныз мәни гынајар. Тәбии ки, сон вахтлары нәзәрдә тутурам. Әввәлки ше'рләриниз артыг китаблардан дилләрә, үрәкләрә көчүбдүр...

- Сон вахтлар ше'рләримдә вә дикәр јазыларымда иши долашыг тәбиәт, иши долашыг чәмијјәт hаггында сөз демәјә чалышырам. Тәзә сөз демәк чәтиндир, чох чәтин. Тәзә сөз олмајанда hәтәрән-пәтәрән данышмагданса, сусмаг јахшыдыр. Кәрәк охучуну инандырасан, сәмими сөз дејәсән, нәјисә е'тираф еләјәсән. Бу ил јаздығым, бөјүк Мирзә Чәлилә hәср етдијим ше'рдә бу мисралар вар:

Өмүр дә түкәнир, сөз дә түкәнир,
Башымын алтындан јастыг да гачыр.
Әлләрдир учуран әлләр тикәни,
Чөлүмдән јаз гачыр, јаздыг да гачыр.
Дүнја дүзәлмир ки, дүзәлмир, баба!

Тәзә јазыларым чохдур. Онлары башга вахт охучу мүhакимәсинә тәгдим едәрәм.

октјабр, 1989

"УЛДУЗ"УН СОРҒУСУ

Ики илдир ки, республикамызын ичтимаи фикри Гарабаг вә онун әтрафында мәркәзләшмишдир. Әсәбләр тарыма чәкилмиш,елми-әдәби просес санки донмушдур. Нечә билирсиниз, бутун зиддиjјәтләри илә бирликдә бу, нормал һалдырмы?

- Биринчи суалын чавабыны елә биринчи суалын ахырынчы чүмләсиндән башламаг истәјирәм: нечә билирәм, бу, нормал һалдырмы?

Әлбәттә, јох! Бу һадисә нәинки нормал һалдыр, һәтта аз-чох аглы кәсән, дүшүнүб-дашынан адам үчүн гаранлыг мәнтигдир: гәфилдән чәнәрин о үзүндән ачыг тәмиз һаваны буландырасан. Гоншунун агына кәтирә билмәдији бир вәзијјәтдә хәнчәр гапасан ки, кәл далашаг. Мән "гоншу чәпәри" адлы ше'римдә бу һадисәләрдән бир нечә ил әввәл тәбии мәчрадан чыхмагда олан мүнасибәтләрә чаваб вермәјә чалышмышам.

Гоншу јолдаш, гурдаланма о чәпәр боју,
Әсәбини, гәзәбини төкмә чәпәрә.
Бизә сары әјилмәкдән чәпәр гурујуб
Позма онун јатымыны наһагча јерә.

Бу, о заманлар иди ки, бизә гаршы "гәләм-сәнәт" тәблигаты јөнәлмишди. Шәр гүввәләрин ојанышы тәзәчә башлајырды. Уча зирвәдә дајаныб, ермәни дилиндән тәрчүмә етдијим ермәни јазычыларынын нә мөвге тутачагларыны вә ја тутдугларыны "көрмәк" истәјирдим. Билмәк истәјирдим ки, бу нечә олан ишдир? Мин илләрин һалт-саламыны кәсмәкдә бизим тәрәф нә гәдәр, о бири тәрәф нә гәдәр һаглыдыр. Һәр һалда тәәссүф, чох тәәссүф!

- Һәмин һадисәләр бир даһа көстәрди ки, ичтимаи һәјатымызын мухтәлиф саһәләриндә чохлу кәсирләримиз вардыр. Әдәби просесин, умумән мәдәнијјәтимизин ән агрылы нөгтәләрини Сиз нечә мүәјјәнләшдирәрдиниз?

- Замандан горхмаг лазымдыр. Јаздыгым кими; бә'зән олур ки, "Заман үзүдөнүкләрә зәманәт верир". Замандан горхмаг лазымдыр вә онун гәфил имтаһанларына ајыг, агыллы, тәмкинли чавабларымызы "һәмишә һазыр" сахламалыјыг. Бунун үчүн тарихимиз ајдын, санбаллы әдәбијјат, әдәбијјатымыз да тарихи јери кәләндә "фарагат" вә ја "ирәли" вәзијјәтинә салмагы бачармалыдыр.

- Бутун бөјук сәнәткарлар јарадычылыг боју әдәби һәгигәтләри горумаг јолунда гәләм чалмышлар. Сизи бир гәләм әһли кими шәхси јарадычылыгынызда ән чох нараһат едән һәгигәт һансыдыр?

- Мәни ән чох нараһат едән чәһәт һәјат һәгигәти илә бәдии һәгигәтин бир-бириндән чох узаг гүтбләрдә дајанмасыдыр.

Догрудур, бунлар мүтләг мә'нада һеч вахт бир-бири илә дүз мүтәнасиб олмајачаг, олса да һәр икисинин "вај һалына". Анчаг мүәјјән дөврдә бунларын нисби јахынлыгы да олур.

Индики мәгамда мәним зәннимчә, әдәби һәгигәт һәјат һәгигәтинин далынча сүрүнүр. Ону истәнилән нөгтәдән көрмүр вә ја да көрә билмир. Бурада үчүнчү бир шәрт вар: тарихи һәгигәт! Бүтүн бу һәгигәтләр, мәнчә, објективдир. Ону кәшф едән јазычы ән бөјүк Колумбдур. Ачыг сөз, догру сөз бу һәгигәтләрин дөшүндән су ичир. Ачыг сөзү, догру сөзү музеј експонаты олмагдан горумаг әсл гәләмин һүнәр ишидир, гәләм саһибинин вичдан ишидир.

феврал, 1990

ХАЛГЫН БИР МӘММӘД АРАЗЫ ВАР

Тәһир Талыблынын шаирлә мусаһибәси

Өмрүмү-күнүмү, демәк олар ки, халгын, елин-елатын ичәрисиндә кечирмишәм. Елә тој, елә мәчлис көрмәмишәм ки, орада "Думан, саламат гал, даг, саламат гал" сифариш едилмәсин, мәрдликлә, көврәкликлә, бирнәфәсә ахырычан динләнилмәсин. Халг арасында шаирин мәһәббәтлә севилмәсинин һәмишә дә шаһиди олмушам. Мәним Мәммәд Араздлы дүшүнчәләрим дә һәмишә кәлиб "Думан, саламат гал, даг, саламат гал"ын улу түрк тәфәккүрүндәки сәдагәт вә е'тибар гүтбләриндә чәмләшиб.

Халгымызын бөјүклүјүнә һәмишә инанмышам. Тәк она көрә јох ки, бу халг заман-заман бөјүк оғуллар, уча сәнәткарлар јетишдириб. Бир дә она көрә ки, лап дар ајагда белә, јахшыны писдән, бөјүјү кичикдән ајырд едә билиб. Мәммәд Араз да беләчә ајрылыб - сечилиб халгын көзүндә.

Шаир кәлишимин әсас сәбәбини, "Мәрһәмәт" журналынын биринчи нөмрәси үчүн мусаһибә көтүрмәк истәдијими биләндә ачыг-ачыгына етираз етди:

- Ахы јахшы дүшмүр, сон вахтлар бүтүн тәзә нәшрләрә, гәзетләрә сөз демишәм, угур диләмишәм. Бу, һаралаca мәним тәрәфимдән елә бил ки, ән'әнәләшир, - деди.

- Халгымызын бирчә Мәммәд Аразы вар, Мәммәд әми, - дедим. Беләликлә, ашағыдакы сөһбәтимизә көрпү гојулду.

- Мәммәд әми, журналымызы "Мәрһәмәт" адландырдыг. Бу адын өзү дахили бир еһтијачдан әмәлә кәлди. Мәнә елә кәлир ки, биз бә'зән гәдәриндән артыг мәрһәмәтли олмушуг, бә'зән дә һәддән артыг мәрһәмәтсиз.

- Сизи журналынызын нәшрә башламасы мүнасибәтилә тәбрик едирәм. Јахшы ад сечмисиниз. Өзү дә чох шеј дејир. Мүбарәк олсун! Сөзүнүзүн икинчи тәркибинә кәлдикдә исә ону демәк истәјирәм ки, биз бир халг кими бу күн дүшмәнә гаршы чох мәрһәмәтсиз олмалыјыг. О дедијиниз һәддән артыг мәрһәмәтли олмағымызын алтыны чох чәкмишик. Һөрмәт-иззәт гаршылыглы оланда јахшыды. Адичә бир факта фикир верин: "Гонаг отағы", "гонаг јорған-дөшәји"... даһа нәләр-нәләр, биздән башга һансы халгын дилиндә белә бир сөз вар. Бүтүн бунлар халгымызын бөјүклүјүндән, гәдимлијиндән хәбәр кәтирир. Анчаг бу јүксәк инсани кејфијјәтләр кәнардан бә'зән пис гаршыланыр.

1976-чы илдә Бакыда кечирилән әдәбијјат күнләрини хатырлајырам, һәр јердә руһ јүксәклији илә, гонагпәрвәрликлә гаршыланан гонагларымыз һејрәтләрини (кинләрини дә демәк јеринә дүшәр) кизләтмирдиләр. Бу гонаглыглара вәсаит һарданды, көрәсән? - дејирдиләр. Ким билмир ки, биз кеф ичиндә јашамырыг. Гонаг - гара үчүнсә һәр шејә һазыр олмушуг. Бу үрәкачыглығымыз да ки, чох вахт өзүмүзә гаршы пис фикир әмәлә кәтириб. Һәр шеј гәдәриндә олмалыдыр, бу бир; милләт бир аз да үзү боз олмалыдыр - бу да ики.

Чох тәәссүф ки, мәрһәмәтсиз дә олуруг. Өзүмүз-өзүмүзә. Иш-ишдән кечәндән сонра мәрһәмәтли олмаг да бир шеј дејил, һәр кәсә мәрһәмәт вахтында едилмәлидир. Диггәтсизлијимизин уҹбатындан да чох шеји итирмәли олуруг. Диггәтлә мәрһәмәтин арасындакы мәсафа чох јахындыр. Шәһидләримизин илини кечирдик. Вахтында диггәтли вә мәрһәмәтли олса идик, онлары хилас едә биләрдик.

Рәһмәтлик С. Вургун сөзүн бүтүн мәналарында бөјүк адам иди. Чох мәрһәмәтли, диггәтчил иди. Јадымдады, Ә. Ваһид дејирди ки, бир мисрам Сәмәди мөһкәм тутду, һәмин мисра үчүн ики мин манат гонорар верирди. О, гејри-ади үрәк јијәси иди. Онун өзүнүн дә мәрһәмәтә бөјүк еһтијачы вар иди., һәмишә дејәрди: "Кичик халгын бөјүк шаири олунча, бөјүк халгын кичик шаири оласан" (сөз јох ки, "кичик" сөзүнү "асылы" мәнасында ишләдирди). Бөјүкләрин дәрди дә бөјүк олур.

Мирзә Чәлилин өзү дә мәрһәмәтсизлијин гурбаны олду.

- Сизә әсәрләринизи јенидән јазмаг имканы верилсәјди (сөз јох ки, бу мүмкүн дејил), јарадычылығынызда һансы мөвзулары даһа габаға чәкәрдиниз?

- Бизим чохумуз шуар јазмышыг. Узун мүддәт

кечмишимиздән, классик әдәбијјатымыздан, классикләримиздән үз дөндәрмишик. Елә билмишик ки, сосиалист ингилабындан сонра јени әдәбијјат јаратмаға башламышыг. Һәр шеј биздән башланыб. Анҹаг Сабирин һәмишә јени, мүасир олдуғунун фәргинә вармамышыг.

Өзүмә кәлдикдә исә ону дејә биләрәм ки, бир чох ше'рләримин үстдән хәтт чәкәрдим. Вәтәндашлыг мөвзусуна даһа чох мүраҹиәт едәрдим, халгын ојанышына хидмәт едәрдим. Кечикмәләрин ичиндә ән ағыры ојанышда кечикмәдир.

Әдәбијјат илк адымда бәдии зөвгдү, сонра исә һәр шејди.

"Вәфа һәр кимсәдән ким истәдим, ондан ҹәфа көрдүм. Кими ким, бивәфа дүнјада көрдүм, бивәфа көрдүм". Бөјүк Фүзулинин бу мисралары мәни инди өзүнә чох чәкир, дүшүндүрүр...

Бир күн рәһмәтлик Сүлејман Рүстәмә: - Сүлејман мүәллим, сиз бөјүк шаирсиниз, "Тәбризим" кими јүзләрлә ше'рин мүәллифисиниз, бу шүарјазмалар нәјә кәрәкдир? - дедим.

- Абрымы апарырлар, ај Мәммәд, евдә отурмаға да гојмурлар, - деди.

Бәли, бу һәгигәтлә дә разылашмалы олурсан.

- Јарыјолда галан, унудулан, әдәбијјатдакы мә'нәви еколокијаја таб кәтирмәјән (әкәр белә еколокија мөвҹуддурса) вә бу күн тәәссүфлә хатырладығыныз имза олубму?

- Елә бир имза хатырламырам. Анҹаг тәәссүф едирәм ки, бу күн Әли Кәрим сырамызда јохдур. Тај-тушлары ичәрисиндә һамымыздан истеʼдадлы иди. Аз јашады. Гыса өмүрдән јадикар галан әсәрләри бөјүк бир шаир өмрүндән хәбәр верир. Гәрибә үрәји варды. Ону бирҹә күн дә олса унуда билмирәм. Дурсун Мәммәдов адлы бир алимимиз дә варды. О да тез кетди. Орижинал гәләм саһиби иди.

Әдәбијјатдакы мә'нәви еколокија мәсәләсинә кәлдикдә исә дејә биләрәм ки, ифадә јериндә дејил, еколокија "әлагә" демәкдир. Тәбиәтдә һәр һансы бу вә ја дикәр бир әлагә гырыларса, бу еколокијадыр. Тәбиәтдә кәпәнәк варса, бал вар. Бал варса, һәјат вар.

- Сизә дә, Сәһраб Таһирә дә әдәби ичтимаијјәт

"әми" дејә мүраҹиәт едир. Бу нә илә бағлыдыр? Бунун бәлкә мараглы бир тарихчәси вар? Бу бир: Икинҹиси, бу ағыр күнләримиздә халгын "Мәммәд әмиси" кими өзүнүзү нечә һисс едирсиниз? Дизләриниз гатланмамаға нечә таб кәтирир?

- Бу "әмилијин" елә бир тарихчәси -зады јохдур. Ҹаванларын һәмишә гајғысыны чәкмәјә чалышмышам. Илк адымларыны изләмишәм, јери кәләндә әл тутмушам, јарадыҹылыгларына "уғур олсун" демишәм, китабларына өн сөз, рәј јазмышам. Мүхтәлиф зәманәтләр имзаламышам. Бир сөзлә, әмилик борҹуму һәмишә јеринә јетирмәјә чалышмышам.

Халгын үз-үзә кәлдији чәтинликләр, сынаглар исә онун талејиндә тәзә шеј дејил. Бизим халг Бабәкин, Нәсиминин, Сабирин талејини јашајыб. Бу ағыр күнләрин, һәлә бундан гат-гат ағыр күнләрин өһдәсиндән кәлмәјә гадирдир халгымыз. Буна шүбһә дә ола билмәз. Анҹаг хатырлатмалыјам ки, кечмишдә дә сәһвләримиз чох олуб, инди дә. Бу күн о сәһвләри тәкрарламамалы вә ити көзлә көрмәлијик. Халг кимин ардынҹа кетдијини билмәлидир.

Дөјүш нә ағыды, нә дә мејхана,
Ағлајан гатланар, гатланан сынар.
Беш күн әлинизә дүшән мејдана
Күрнәш бағлајанлар јығышмасынлар.

Биз һагг мүбаризәсиндәјик, һагг исә өлмәздир. Бу фикир түрк халгынын ајыг шаири Ә. Нәваинин мисраларында ифадәсини белә тапыб.

Мән өлмәм ки, та түрки бинјадидир,
Бу дил бирлә та нәзм бидадидир.

Јәни түрк варса, дили варса, мән өлмәзәм. Бу, чох шеј демәкдир.

- Мәммәд әми, индичә кәнҹләрә гајғыдан сөһбәт етдиниз. Сизин өзүнүзә нечә, кәнҹлијиниздә гајғы

олубму?

- Бәли, олуб! Ә. Вәлијевин, С. Рүстәмин, О. Сарывәллинин, Б. Вәһабзадәнин, Н. Хәзринин диггәтини, мәрһәмәтини көрмүшәм.

- Гәрибә дә олса, сизин јарадычылығыныз һагда индијә гәдәр әдәби тәнгид әмәлли-башлы бир сөз демәјиб. Буну нә илә изаһ едәрдиниз? Бу ишдә дә шаирләр фәргләниб. Әсл мәһәббәтин ифадәси кими Сизә һәср олунан чохлу итһафлар да фикримизи тәсдиг едир.

- Әксинә, әдәби тәнгид һагтымда чох јазыб, чох шеј дејиб. Әслиндә бунлары тәриф пајы кими гәбул еләмишәм. Елә тәриф дә јазылыб. Мән исә тәһлил көзләмишәм. Бу бахымдан сизлә разылашмаг олар. Мән сөзнән ојнајан, сөзү ојнадан шаирәм. Сөздән һибрид јаратмағы хошлајырам. Сөзү-сөзә чалаг едирәм, сөзү-сөзнән гајнаг едирәм. Әдәби тәнгидә бу јөнүмлү тәһлил арзулајырам.

Бир дә охучуја ону демәк истәјирәм ки, чох чәтин јазырам. Бәдәнимдә мәнимлә өмүрлүк јашајан бир ағры вар - јазмаг ағрысы. Јәни ағрыја-ағрыја јазмаг. Сонракы сөз исә охучунундур.

Бә'зән бир мисра бүтөв бир ше'рин јаранмасына сәбәб олур. Мән ше'ри системли шәкилдә јазмырам, јәни әввәлдән ахыра доғру. Бә'зән әввәл сону јазылыр. Үмумијјәтлә, һиссә-һиссә јазырам, сонра исә јухарыда дедијим кими чалаг еләјирәм.

Бир дә ону демәк истәјирәм ки, поезија сирдир. Һеч ким дә бу сирри ачыглаја билмәз. Мәнә елә кәлир ки, шаир илаһијјатдан гејри-мүәјјән бир гүввә илә идарә едилир. Итһафлара кәлдикдә исә шаир достлара чох сағ олсунлар, - демәк истәјирәм. Итһафларын һамысы мәнә әзиздир, бахмајараг ки, ичәрисиндә зәифләри дә вар. Һазырда јанымда бир говлуг чап олунмамыш итһаф вар.

- С. Вурғуна һәср еләдијиниз мәшһур ше'рин алтыны чәкибсиниз, - дејирләр, - доғрудурму?

- Бәли, доғрудур. О вахтлар Сәмәд Вурғун тәзәчә рәһмәтә кетмишди. Мүәјјән гүввәләр тәрәфиндән инкар едилирди. Анчаг

әдәбијјата јени хејирхаһ гүввәләр кәлирди. Сөзсүз ки, тәзәләнмә просеси кетмәлијди.

Сәндән сонра
Көрүшләрин һәрарәти сәнсизләшиб,
Күрсүләрин чәсарәти сәнсизләшиб.
Ағсаггаллар сәхавәти сәнсизләшиб!..

Бу "сәнсизләшмә" нидасы чохларына хош кәлмәди. Мүәјјән иттиһамлар көрдүм. Нә исә.

- Мәммәд әми, сөһбәтә көрә чох сағ олун. Аллаһ Сиздән Диггәт вә Мәрһәмәтини әсиркәмәсин.

1991

ХАЛГЫН ШАИРИ ОЛМАГ ЧӘТИНДИР

Елдар Бахышын шаирлә мусаһибәси

Һечә вахтдыр јашадығымыз илләри әлимиздән-овучумуздан алыблар. Нечә вахтды бу илләр өмрүмүзүн үстүндән кечиб кетмир. Јағылар бу илләри дава илинә, ган илинә, гырғын илинә чевирибләр. Нечә вахтды һа чалышырыг бу дава, гырғын, ган илини, мәсәлән, әдәбијјат илинә чевирә билмирик. Она көрә јох ки, әдәбијјатла мәшғул олан јохду, әдәби әсәрләр јазылмыр. Јох!.. Садәчә олараг дава, гырғын, ган пүскүрән торпагда сөз чәтин пүскүрүр, фикир чәтин битир, дүшүнчә чәтин көјәрир. Мәммәд Аразын халг шаири ады алмасыны ешидәндә үрәјимдән биринчи бу кечди: "Шүкүр, илаһи!" Ахыр ки, әдәбијјат да јада дүшдү. Ахыр ки, сөз пүскүрдү, фикир битмәјән бир јердә фикир битди вә ејни гајда илә, дүшүнчә көјәрмәјән јердә дүшүнчә көјәрмәјә башлады".

Пүскүрән бу сөзүн, битән бу фикрин, көјәрән бу дүшүнчәнин јијәси Мәммәд Араз иди...

О күнү Мәммәд Аразын иш јеринә зәнк еләдим. Дәстәји бир гыз көтүрдү.

Сорушдум:

- ***Кимди?***

- Мүһасиб Зүмрүд Чүмшудова.

Сорушдум:

- ***Мәммәд Араз халг шаири ады алыб. Сәнчә...***

Зүмрүд ханым деди:

- Мәммәд Араза чохдан ад вермәк лазым иди. Биз һәр ишдә кечикдијимиз кими бу ишдә дә кечикдик. Чох кечикдик. Мәнә галанда Мәммәд мүәллим мәним көзүмдә чохдан халг шаириди.

- ***Сән мүһасибсән, дејә биләрсәнми, Мәммәд мүәллим нә гәдәр донлуг алыр?***

- Һеч нә гәдәр. Демәк олар, һеч нә гәдәр. 300-400 манат. Бу һеч Америка пулу илә 3-4 доллар да етмир.

Дедим:

- ***Әвәзиндә Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатынын баш катиби 300 000 доллар алыр. Дејирәм, бәлкә елә Мәммәд Аразын пулундан кәсиб гојурлар о чур сијасәтчиләрин үстүнә.***

Зүмрүд ханым күлдү:

- Нә билим, валлаһ!

- ***Һәр һалда сијасәтчијә 300 000 доллар вериб, шаирә 3 доллар вермәк, Аллаһа хош кедән иш дејил...***

- Бәс н-ә-ә!..

Зүмрүд ханымдан сонра Мәммәд Аразын өзү илә данышдым. Әввәл-әввәл тәбрик етдим ону, сонра да...

- ***Севинирсиниз?***

- Јох, севинмирәм. Севинмәли бирчә шеј вар, о да будур ки, бу гарма-гарышылыгда, бу долашыг-булашыг дөврдә јада дүшмүшәм.

- ***Сизә ад вериләчәјиндән әввәлчәдән хәбәриниз вардымы?***

- Јох.

- ***Бундан нечә хәбәр тутдунуз?***

- Евдә әјләшмишдик., телевизора бахырдыг. Бир дә онда көрдүк ки, елан етдиләр. "Мәммәд Араза халг шаири ады верилир..." Ким тәгдим едијиб, нә вахт тәгдим едијиб, билмирәм.

- ***Дүнјанын Јапонија, Чин, Түркијә, Америка, Инкилтәрә, Франса кими өлкәләриндә халг шаири ады јохду, амма биздә вар. Түркмәнистанда, Өзбәкистанда вар...***

- Беләди дә... Бир дә халг шаири олмаг асанды. Халгын шаири олмаг чәтин. Халг шаирләри чохду, халгын шаирләри аз.

- ***Халгын шаирләри оланлары ја гырыблар, ја сүркүн едијибләр, ја да хәстәләндириб јатаға салыблар. Һәмишә белә олуб...***

- Еләди, еләди, еләди... Һә, һә, һә...

Декабр, 1991

"БӘЛИ" ДЕМӘКДӘН ГОРХУРАМ

Р. Әзизин шаирлә мусаһибәси

- Өзүнүз һаггында нә дејәрдиниз?

- Өзүм һаггында мә'луматым чох аздыр. Ону дејибләр ки, 1933-чү илдә доғулмушам. Нә вахт өләчәјим һагда һәлә талејимин хәбәрчиләри елә бир мә'лумат алмајыблар.

Өзүм һагда әсаслы мә'луматым, будур ки, һамыја, һәр шејә тез инанырам. Гәләбәм дә, тәнәззүлүм дә чох һалда бундан башланыр.

- Илк ше'риниз нә вахт јараныб? Биз "Ингилаб вә мәдәнијјәт" журналында чап олунмуш "Јанын, ишыгларым" ше'рини нәзәрдә тутмуруг.

- Һәмин ше'ри нәзәрә алмырсынызса, дәгиглик үчүн архивими варагламаг лазымдыр. Буна да һәләлик вахтым вә имканым јохдур. Индиликдә буну дәгигләшдирмәјин елә бир әһәмијјәти вармы?

- "Вәтән мәнә огул десә..." мисраныз ушагдан бөјүјә кими һамынын дилиндә бир һимн тәк әзбәрдир. Шаир үчүн бундан артыг хошбәхтлик ола билмәз. Өмрүнүзүн даһа һансы анларында өзүнүзү хошбәхт һесаб етмисиниз?

- "Вәтән мәнә огул десә" јарыммисрасы үрәјимин сәмими сәсидир. Бу сәс халгымын гәлбиндә әкс-сәда верибсә вә верирсә мүәллиф үчүн бундан бөјүк хошбәхтлик нә ола биләр?

- Халгын сизи севдијини билирсинизми?

- "Бәли" демәкдән горхурам. Билмирәм демәјә дә үрәјим кәлмир. Бу севкини газанмаг нә гәдәр чәтиндирсә, итирмәк бир о гәдәр асандыр. Бу јолда хумарланыб мәст олмағы вә бүдрәјиб јыхылмағы Аллаһ һеч бир гәләм саһибинә гисмәт еләмәсин.

- Өзүну көзә сохан, чибиндә депутат мандаты кәздирән, телевизија екранындан душмәјән, күндә јүз сифәтә кирән шаирләрә нә дејәрдиниз?

- Мәнчә, беләләри аздыр. Доғрусу, беләләрини һеч көрмүрәм, көрәндә дә үзүмү јана чевирирәм. Бир дә чохлуг ичиндә бу азлығын олмасы тәбии һалдыр.

Дүнја, инсан дүнјасы, инсан тәбиәти әксликләр, зиддијјәтләр үзәриндә гурулуб. Пис јахшынын тәрс үзүдүр, јахшы да писин.

- Нечә өвладыныз вар? Онлардан поезијаја мараг көстәрән вармы?

- Мәним өвладым чохдур. Онлар он минләр, јүз минләрдир. Халгымызын милли, гејрәтли огул вә гызлары мәним өвладларымдыр. Онларын ичиндә ики нәвәм вар - Тоғрул вә Тунчај.

- Мәммәд мүәллим, Сизи тәбиәтән сакит бир инсан кими танıјырыг. Амма күрәкәниниз вә бизим достумуз Агил Аббас хасијјәтчә тамамилә Сизә әксдир. Јәни емосионалдыр, даим һәрәкәтдәдир. Бир-биринизлә нечә јола кедирсиниз?

Әкәр бу суал зарафатдырса, чидди дејирәм: Агилин күнләри езамијјәтләрдә кечир, мәним күнләрим исә ишдә вә евдә. Одур ки, јола кетмәк үчүн биркә јола чыхмаг, јә'ни көрүшмәк кәрәкдир. Вә әкәр бу суал чидди суалдырса, демәлијәм ки, мәним зарафатдан хошум кәлмир. Бу чавабы нечә истәјирсинизсә, елә дә гәбул един: инди сөзү јарызарафат, јарычидди демәк лазымдыр.

- Мәммәд мүәллим, сөзсүз ки, бу јарызарафат суалдыр. Ән чох севдијиниз шаир?

- Ән чох севдијим шаир Низамидир.

- Ән чох севдијиниз шер:

- Ән чох севдијим ше'р Фүзулинин "Көрдүм" рәдифли шеридир (Кими ким бивәфа дүнјада көрдүм, бивәфа көрдүм).

- Бу күн халгын зијалылара инамы итиб. Бунларын сәбәбләри Сизчә нәдир?

- Мәсәләнин бу чүр гојулушу илә мән гәтијјән разылаша билмәрәм. Нечә јәни: Халгын зијалысына инамы итиб. Онда мәсәләни бу тәһәр гојмаг олар. Зијалыларын халга инамы итиб. Бу, артыг сон сөздүр. Бурадан о тәрәфә "заман вә мәкан јохдур". Халг мәндән, сәндән вә ја онлардан инчијә, күсә биләр: конкрет олараг филан зијалыја инамы итир вә итиб дә. Тәкрар едирәм: бу чүр үмумиләшдирмә апармағын халга да хејри јохдур, онун

зијалысына да. Бир дә елә зијалы да хал дејилми? Белә гәнаәтә кениш сорғу апардыгдан, нәтичәсини ајдынлашдырдыгдан сонра кәлмәк олар.

- *"7 күн"үн охучуларына сөзүнүз?*

- Арзулардым ки, "7 күн"үн охучулары һеч олмаса бу 7 күнүн јарысыны сәксәкәләрдән, гәфил бәд хәбәрләрдән, "нејләјим, нечә ејләјим"ләрдән узаг олсунлар, бир дә һамысына көнүл хошлуғу...

1992

"СӘНӘТДӘ СОН МӘНЗИЛ ОЛМУР"

Флора Хәлилзадәнин шаирлә мусаһибәси

Бу сөзләри тез-тез ешидирик ки, бүтүн аләмдән бир ох кими учараг өз дүнјасына гапылыб Мәммәд Араз. Сизин өзүнүзүн бу дејимләрә мүнасибәтиниз?

- "Өзүнә гапылмаг" сөзүнүн мәнфи чаларыны һеч чүр гәбул едә билмирәм. Әкәр јазычы өз јазы столу архасындадырса, демәли, онун "дәјирманы" ишләјир вә кифајәт гәдәр "дәни" вар вә демәли, Короғлу нараһат олмаја биләр вә о, башыны ашағы салыб өз чари ишләри илә мәшғул олмаға вахт вә имкан тапачаг. Јазычы да бу сајаг. Онун өзүнә чәкилмәси тәнәззүл дејил, ахтарыш мејлини шәртләндирән бир просесдир. Бир сөзлә, өзүнә гапылманы мән учуша һазырлыг мәгамына бә'нзәдирәм.

- Ағрыларымызын, ачыларымызын, ән ағыр дәрдләримизин мөвзуја чеврилмәјинә нечә бахырсыныз?

- Ағрыларымыз, ачыларымыз чохдур вә илк бахышда елә көрүнә биләр ки, сәнәт, хүсусән ше'римиз сусуб. Һадисәләрин өнүндә кетмирсә, бәс нәји көзләјир. Әслиндә белә дејил. Инди јазычыларымыз өз чыхышлары, мәгалә вә публисистикалары илә ше'рин вә нәсрин дә ишини көрүрләр. Бу вә дикәр һадисәјә мүнасибәтдә ким тәләссә, шүбһәсиз, удузачаг, ким тәләсмирсә о да удузачаг.

- Дүнән һансы бир әмәк адамынынса шәрәфинә бәдии әсәр јаранырдыса вә бу күн дә фачиәләрә дучар олунанларын һаггында һәмин аһәнклә бәдии әсәр јазылырса, јәни Бәсти Бағыровадан башланан јол бу күн Салатында давам едирсә, ичазә верилмиш гәһрәманлыглар, јахуд гәһрәманлығы гәбул едилмиш адамлар барәсиндә әсәрләр мејдана чыхырса, әдәбијјатымыз нә газаныр?

- Гәһрәман јаратмаг, идеал гәһрәман јаратмаг әдәбијјатын, нечә дејәрләр "иш нормасына" дахилдир. Анчаг узун илләрдән бәри иши-күчү о гәдәр дә мә'лум олмајан мә'лум әмәк

гәһрәманларыны сәнәтә кәтирмәк мејилләри күнләрин бириндә мүәллифләри дә јаман күнә гојду, сәнәтә кәтирмәјә лајиг олмајан күнүн гәһрәманларыны да. Бу гәбилдән олан әдәбијјаты инкар еләмәк үстүндә бир дәфә тәнгидә мәруз галдығым да олуб.

Заман чох сәрт әләјир, күнләрин бир күнү...

- Бир вахтлар "Шаһназ" тәснифи мүғәнни Нијаәддин Мусајевин илһам зирвәси иди. Инди бу көзәл сәсли мүғәннинин икинчи бир зирвәси дә көрүнүр, о да сизин сөзләринизә охудуғу маһныдыр.

- Доғрусу, мән Нијамәддин Мусајевин (Нијамәддин - демәк даһа јахшыдыр) елә нәғмәсини һеч чүр хатырлаја билмирәм. Көрүнүр, онун сон вахтлар охудуғу маһнылара јаздығы мусиги вә һәм дә өз ифасы елә сәвијјәдә динләјичи гәлбини фәтһ едир ки, фикирләширсән: даһа бундан о тәрәфә јол јохдур вә сизин дедијиниз мә'нада зирвәдир. Анҹаг сәнәтдә ахтарышын сон мәнзили олмур. Бир шаир демишкән: ән узаг јерин дә узаг јери вар.

- Устад, дејәк ки, сизин "Бир учурумдан фыртынаја тор атдым" ҹүрәтинизә инанмышыг. Амма "Ахыр сәни дүздә гојду бу дүзлүк" етирафыныз, һарадаса кери чәкилмәјиниз умидимизи сустләшдириб. Бу мисраларын һарајында, чырпынтысында бизи нијә белә өлдүрүбдүрилдирсиниз?

- Сизә елә кәлир ки, "Ахыр сәни дүздә гојду бу дүзлүк" мисрасы "Бир учурумдан фыртынаја тор атдым" мисрасыны инкар едир. Амма мәнә елә кәлмир. Бу сәнәтдир, бу - поезијадыр: бу да нечә дејәрләр, дөврүн, заманын бир парчасыны өзүндә кәздирән инсан үрәјидир, шаир үрәјидир. Бу бир үрәјин мүхтәлиф әһвал-руһијјә дүшүнҹәси, "ичиндә дәјишкәнлијинә" мејли дә тәбиидир.

- "Бағышламаг учалыгды, бағышла мәни" дејән шаиримизин бағышлаја билмәдији анлар олубму?

- Әкәр мүгабил тәрәфдән бағышланмаг истәјирсәнсә, демәк өзүн дә бағышламағы баҹармалысан. Мән өзүм дә елә...

- Бәзи гәзетләрин аб-һавасындан чыхыш едәрәк сизин Назим Һикмәтә мунасибәтинизи билмәк истәрдим.

- Доғрудур, мән Назим үслубунда јазмырам вә бундан белә дә јазмајаҹағам. Анҹаг бу мәнә Назим Һикмәтин бөјүклүјүнү данмаға һагг вермир. Бир охучу кими (һәр бир сәнәт адамы һәм дә охучудур) мән драматург Назими шаир Назимдән даһа һүндүр көрүрәм. Бәлкә дә дүз көрмүрәм, анҹаг белә көрүрәм.

- Һәсрәтини чәкдијиниз, көрмәк истәдијиниз јер, јахуд да адам вармы?

- Вар, әлбәттә вар...

- Охучуларыныза нә арзулардыныз вә ән чох севдијиниз мисра.

- Охучуларыма ән чәтин мәгамда белә өзүнү итирмәмәк әзми, бир көнүл хошлуғу, бир дә поезија һәвәси.

Бир дә өмрүмүздә гајытмаз бу күн,
Бир дә јолумуза чыхмаз бу гатар...

Феврал, 1992

ГАЈАЛАРДА ЧИЧӘКЛӘЈӘН ПОЕЗИЈА

Фәридә Ләманын шаирлә мусаһибәси

Ајларын, илләрин, һәтта һәр анын да өз јаддашы вар. Јарадычылыг исә заман, вахт сәрһәддинин шәрти бир тарихдә формалашмасыдыр. Јарадычылыг тәхәј-јулунун ишығында һәр бир анын кәлишинин сәдасы дујулмалыдыр. 60-70-чи илләр поезијасындан кәлән сәда Мәммәд Араз јарадычылығынын урәк дујунтулари иди. Мәммәд муәллим, сөз ки, јарадычылыг устунә кәлди, хаһиш едирәм, илк китабыныз барәдә, онун чапы һаггында данышасыз.

- Бајаг сиз вахтдан дединиз. Мән китабымын вә онун чапындан әввәлки вахт һаггында демәк истәјирәм. Елә ше'рләр вар ки, онлар вахт үчүн кечикирләр. Бу да тәбиидир. Вахт, заман өз ишини көрүр. Илк әсәр илк ешг кимидир. Ону хәталардан горујуб аддымына тәкан веринчә, чох чәтинликләрлә үз-үзә кәлирсән. Илк ешгин, накамлығыны дадмамаг үчүн мәтинлик, ирадә вә һүнәр лазымдыр. Азмы олуб үстүмүзә гајыдан јазылар? Бир нашырын, бир ағлычашын әләк бахышларындан кечмәјән, һәгигәти көзүјумулу боғанларын тәнәсиндән әбәди кор олмаг талели јазылар... Мән буну "Үстүмә гајыдан јазыларым" ше'риндә демишәм. Әлбәттә, бу ше'р мәним илк китабымдан чох сонра јазылыб. Буна бахмајараг, думанлы көлкәләр күн чыханда да көј үзүндә сүрүнүрләр...

Илк ше'рим 19 јашында, 1952-чи илдә "Ингилаб вә мәдәнијјәт" - индики "Азәрбајчан" журналында чап олунуб. Биринчи китабым "Севки нәғмәси" (1959) адланыр.

- Јаланчы һарај, чағырыш, шуарбазлыг, бир сөзлә, ичтимаи мотиви олмајан шерләрә сизин јарадычылығынызда тәсадуф олунмур. Бу да көрунур ондан ирәли кәлир ки, руһунуза јад, биканә олан дујғуларын тәсири алтына душмәмисиз. Бу јердә нәдәнсә "Мән бир заман шаир идим" адлы ше'риниз јадыма душду. Вә белә чыхыр ки, сизинлә шаирлик арасында нә исә заман муддәти галыб.

- Ше'ри јазмаг хатиринә дејил, јашатмаг арзусу илә јазырсан. Ичтимаи мотив олмаг үчүн мән Шолоховун бир фикрини хатырлатмаг истәјирәм: "Мән сифаришлә јох, гәлбимин сифариши илә јазырам". "Мән бир заман шаир идим" ше'риндәки о руһ мәһз Шолоховун фикридир. Мән дујғуну јох, дујғу мәни мәчбур едир јазмаға. Шаир үчүн инзибатчылыг олмамалыдыр. "Күндүз нахыра, ахшам ахура" Шаир зирвәләрдән зирвәләрә шығыјан шаһинләри, дағ кәлләринин бәрәсиндә марыға дуран овчуну, чылғын шәлаләни, зүмзүмәли булағы, сүрүнән думанлары, кәһрәба зәмиләри, ағ донлу тарлалары өз көзү илә көрмәлидир.

- Үмумијјәтлә, јарадычылығы һәрә бир шәраитлә бағлајыр. Јаздыгларынызда нә вахт урәјинизчә разы олмусунуз вә јарадычылыг үчун һансы шәраити истәрдиниз?

- Мејвә јетишмәсә, будагдан душмәз (Хәстәлијә тутулан мејвә исә јетишмәјәндә дә душүр). Сәбәб ајдындыр. Бу бәла ағачын көвдәсиндән дә кәлә биләр, тәбии мүһитдән дә. Јарадычылыг да белэдир. Бә'зән јазырсан, лакин сәнә елә кәлир ки, душүндүјүн о фикри дејә билмәмисән. Үрәјин истәдији кими, арзуладығын кими јаза билмәмисән. Мән буну ше'рләримин бириндә дә демишәм.

Јенә дә ағ вәрәг кәрәкдир мәнә
Јазыб-поздугларым хошума кәлмир.
Нечә сөз әләјиб, сечсәм дә јенә,
Гәлбим истәјән сөз башыма кәлмир.

Мән буну садәчә е'тираф едирәм. Тәзә-тәзә јазмаға башлајанда чох ше'рләрими чырмышам, атмышам. Даһа доғрусу, мәни гане етмәјиб.

...Шаир олан кәс
Одлу сөз тапмајыр, ода јанмаса.

Үмумиjјәтлә, јарадычылыг вахты өзүм үчүн тәбии бир поетик мүһит истәјирәм. Чанлы олан јердә, лап елә дејәк ки, евдә пишик вә ја гәфәсдә гуш вар, ишләјә билмирәм. Санки һиссләримә кимсә нәзарәт едир.

- Сизин бир ше'ринизин адындан суал вермәк истәјирәм: "Дејирләр ше'р охунмур". Поезијаја мүнасибәт барәдә нә дејәрдиз? Рајон, кәнд јерләриндә бу биканәлик лап һејрәт доғурур.

- Охучусуз шаир нәјә лазымдыр. Инсан өзү нәғмә илә биркә доғулур. Һәр ше'р бир нәғмәдир. Үрәкдә севинчи, гәми кәшф едән дә нәғмәдир. Дәрд, еһтијач үстүн кәләндә сығындығымыз зүмзүмәләр, нәғмәләр олур. Бизим лајлаларымыз, һолаварларымыз нәғмә, ше'р дејилми? Һардан мәнә гәрибә кәлир ки, ше'р дә көрәсән дәбләдир, јохса инсанларын чанындакы ган дәјишиб. Јәни һәр шеји севмәк дә бир адәтә чеврилиб. Бу күн јазанлар-позанлар чохалса да, сөз јығыны чајыр тәк артса да, гәләм көтүрмәк папирос чәкмәкдән асан олса да, охучу ше'рлә чәфәнкијјаты сечмәлидир. Биз ону да кизләтмәјәк ки ше'римиз Јер күрәсинә пејк олуб уча билмәсә дә, ше'римизин бүлбүл сәсинә гурбаға сәси гатанлар, арпа чөрәјини лаваш јеринә, чүрүмүш иплији гумаш јеринә сатанлар олса да, охучу бөһтан јазан әллә сөз јазан әли, гәлби лал, бејни кар адамла ше'ри бир тәрәзијә гојмасын, мәнчә, гапысыны китаб ачмајан бир ев мүәллимсиз мәктәб кимидир.

...Фикирләр доланыр башымда мин-мин,
Көрән, доғруданмы охунмур ше'р?
Көрән, доғруданмы инсан гәлбинин
Инчә һиссләринә тохунмур шер.

Рајон, кәнд јерләриндә поезијаја олан сојуг мүнасибәти охучунун күнаһы кими гәбул етмәк олмаз. Елә јерләр вар ки, орада бир дәнә дә олсун китаб мағазасы јохдур. Бир дә көклү сәбәбләрдән бири әдәби мүһитин, поетик мүһитин олмамасыдыр. Шәраитин ујарсызлығыдыр.

- Һал-һазырда өз истигамәтини дәјишән нә варса, һәр шеји дурғунлуг дөвру илә бағлајырлар. Әдәбијјатда нечә, дурғунлуг дөвру нә кими зәрәр вуруб?

- Дурғунлуг дөврүнү әдәбијјата шамил еләмәк олмаз. Чүнки әдәбијјатын өзүндә дурғунлуг олмајыб. Јазылан әсәрләрин чапына мане олублар. Әсәр әдәбијјатдырса, чап олунмалыдыр. Бә'зән көрүрсән ки, гејри-әдәбијјат чап олунур, әсас әдәбијјат исә галыр кәнарда. Бирчә анлыг рус әдәбијјатына диггәт јетирәк. Дејәк ки, Пушкин 150 илдән чохдур ки, јохдур. Амма бу күн дә јазыларынын чапы давам едир. Мисрасынын бири тәһриф олунса, гијамәт гопар. Әсл шаир унудулмамалыдыр. Мән тез-тез Ә.Кәрим, Ә.Чәмил һаггында јазылар көрмәк истәјирәм.

- Сизин чапыныза мане олунубму?

- Мәним ајры-ајры илләрдә китабларым чап олунуб - "Үч оғул анасы", "Мән сәни тапарам", "Араз ахыр", "Анамдан јадикар нәғмәләр", "Поју Аракс", "Өмүр карваны", "Илләрдән бири", "Ганадлы гајалар", "Атамын китабы"...

1986-чы илдә I чилдим чап олунду (Азәрнәшр). Әслиндә бу ики чилд олмалы иди. Сонра мә'лум олду ки, 2 чилди бир чилд еләјибләр. Бу да, шүбһәсиз, Мәтбуат Комитәсинин сәхавәти иди.

- Китаб мағазаларына кедирсинизми?

- Доғрусуну дејим, јох. Дејәк ки, мәним китабым нечәнчи илдәнсә чыхыб, һәлә сатылмајыб, әлбәттә, бу мәнә пис тә'сир едәр. Бир сөзлә, китаб мағазаларында галан китабларын хәчаләтини көрмәк истәмирәм. Китаб мағазасыны китабсыз тәсәввүр етмәк олмаз, орада мүтләг китаб олмалыдыр. Китаб да, шер дә, һәтта дејилән бир кәлмә сөз дә өз вахтында ишини көрмәлидир. Ше'р көһнәлмир, дәблә јазылмыр, һәр һалда охучуја сөзүнү вахтында демәлидир.

- Вәтән дашы олмајандан
Олмаз өлкә вәтәндашы...

Сиз вәтәндаш шаирсиниз, ше'рләринизин ичтимаи кучу елә бундадыр. Бир кәнд, бир оба һаггында јазылан һәр бир ше'рдә умуми проблем гојулур. Вә бутун бунларын әвәзиндә Вәтәнин ән бөјук мукафаты-бирчә "саг олу"ну истәјирсиз.

Һаны кишнәртиси булуд дағыдан,
Илдырым сәсини батыран атлар?

Доғрудан да һаны? Бир чүмлә, мин илләрлә дөјүш мејданларында јад ләпирләри тапдалајан атларын талејинин индики вәзијјәтини хәбәр вермирми? Вә бүтүн бу проблемләрин ичиндән Сизи боја-баша чатдыран ата јурдунун, ата очағынын бу күнкү вәзијјәти һаггында нә дејәрсиз?

\- **Атам долухсунуб, бахырам она,**
Киши ушаг олуб сәксән јашында.
Бу нә ајрылыгдыр, ата јурдуна,
Әлвида дејирәм очаг башына.

Очаг түстүләнир, көврәлир атам:
Анан о дүнјада дарыхыр, бала.
Анчаг ки, кишинин гәбри од тутар -
Кедә, од-очагы түстүсүз гала.

Бабандан галыбдыр бу очаг бизә,
Бир очаг сөнәндә бир тифаг итир.
Бир очаг сөнкүсү гејрәтимизә
Бир дүшмән нәслинин гәһгәһәсидир.

Апар бу очагы евиндә јандыр,
О, көздән гор алыр, көздән одланыр.
Киши јер үзүндә од горујандыр,
Киши она көрә киши адланыр.

Һәр киши өз ата-ана јурдунун очағыны түстүләндирмәли, ишығыны јандырмалыдыр. Амма мәним ата јурдум Нурс кәндиндә бир евим дә јохдур.

- Китаб мағазасына кирсәјдиниз, чаван вә ја орта јашлы шаирләрдән кимләрин китабыны алардыныз?

\- Елә бу јахынларда Күрчүстанда јашајыб-јарадан шаирләрдән бири-Сәмәд Гарачөп тәзәчә чапдан чыхмыш

китабыны мәнә бағышлајыб. Мән чох шаирләр һаггында угурлу јол јазмышам, чох кәнчләрин китабыны охумушам. Сәмәдин исте'дады, үслубу онун кәләчәјинин парлаглығыны хәбәр верир. Орта нәсилдән - М. Аслан, М. Исмајыл, Н. Кәсәмәнли, С. Рүстәмханлы китабларыны мағазадан алдығым китаблар оларды.

- Әдәби просесдә белә бир гајда-ганун вар ки, јарадычы адам һаггында мәтбуатда сөз ја јубилеј әрәфәсиндә дејилир, ја да тәзәчә китабы чыханда. Јәни јарадычылыг вә јарадычы шәхсијјәт һаггында сөз һәмин вахтын мәчбури информасијасыдыр, јохса нечә. Буна "унудулмаг" кими бахмырсынызмы?

\- Дүз дејирсиз. Бәзән елә олур ки, јазычынын нөвбәти китабы дејәк ки, үч илдән сонра чыхачаг вә нә исә... Бу мүддәт әрзиндә мәтбуат сусур. Бурда Өмәр Хәјјамын көзәл кәламлары јада дүшүр.

Мәнсиз дә дүнјанын иши кечәрмиш,
Әчәба, нә үчүн чаһана кәлдим.

- Муасир поезија һаггында нә дејәрдиниз?

\- Һал-һазырда поезијаја бөјүк ахын вар. Һәр кәс бу ишин мәсулијјәтини дујмалыдыр. Јазычынын силаһы гәләмдир, сөздүр. О, халгын көрән көзү, дүшүнән бејнидир. О, бир кәлмәси илә милјонлары сусдурмағы вә ја да данышдырмағы бачармалыдыр.

- Елә бир ше'риниз олубму ки, индијә гәдәр чап олан китабларыныза сала билмәмисиниз. Вә јахуд елә бир ше'риниз вармы ки, онун чапына пешман оласыныз?

\- Һәр кәсин өз дахили сензору олмалыдыр. Көрүнүр, мән бу ишдә өзүмә гаршы даһа кәскин олмушам. Мәсләһәт билмәдијим ше'рләри чапа вермәмишәм. Даһа доғрусу, башга мә'нада јох, онлары зәиф билмишәм. О шерләри Масаллыда бир достум вар, һәлә дә сахлајыр. Вә бир дәфә бу ше'рләрдән мәнә сөһбәт ачды ки, бәлкә бунлары јенидән чапа верәк. Мән она дедим ки, артыг о ше'рләр мәним үчүн јохдур.

- Һал-һазырда нә јазырсыныз?

\- Сон вахтлар публисистика илә мәшғул олурам. Дејәрдим ки,

ннс, мәчбури јазмаг истәмирәм.

- ***XX әсрин сон аккордларына аз галыб. Дашларда мамыр кими көјәрән, гајаларда чичәкләјән, Аразда далғаланан М. Араз поезијасы бу әсрдә торпаға сорулуб ағач тәк пөһрәләди, үрәкләрә мә'нәви дајаг олду, ал күнәш кими сәмамызда бәрг вурду, бу күнүн дә сөзүнү деди, сабаһын да. Мәммәд Аразын Аразына ајдын сабаһлар, шаирә исә бу сабаһлары ишыгландырачаг сәмими, үрәјинчә јарадычылыг арзулајырыг.***

Феврал, 1992

МӘН АРАЗДА ШАХӘЛӘНӘН ЧИНАРДЫМ...

Назилә Әсәдлинин шаирлә мусаһибәси

Мәммәд муәллим, сөз сәнәти улудур, гүдрәтлидир, әбәдидир. Заман һөкмүнү вериб, дәринәләр адлајыр, һәјатын гаранлыг вә ишығындан гүдрәтли сөз сәнәти исә илдырым сүрәти илә өтүб кечир. О гүдрәтин гаршысына сәдд чәкәчәк гүввә вармы?

- Сөз сәнәти улу усталлардан бизә мирасдыр. Сөзүн шаир гәлбиндә доғулуб фәтһ етдији бејинләрәдәк јолу әбәдиликдән кечир. Сөзү адиләшдирмәк, илаһиликдән һај-күјчүлүјә ендирмәк танры веркиси истедаддан узагдыр. Заман ән амансыз һакимдир. Бүтүн вахтларда, бүтүн мәгамларда о дәгигдир, доғручулдур, објективдир. Узун мүддәт охучуну мүхтәлиф гијмәт дәрәчәләри илә алдатмаг мүмкүндүр. Анчаг заманын әләјиндән, заманын хәлбириндән кечә билмәк хүлјасы әбәс хүлјадыр. Бурада сәнәтин Низами, Нәсими, Фүзули, Сабир мејарлары вар. Заман бу өлчүләри, бу ме'јарлары әсас көтүрүр. Одур ки, онун көрпүсүндән кәләчәк саһилинә кечмәк еһтималы һеч чүр мүмкүн дејил. Бә'зән бу көрпүдән өз дөврләриндә лүт-үрјан јашамыш исте'дадлар сорғусуз-суалсыз сәнәткар гүруру илә адлајырлар. Гызыл јүклү дәвә карванлары кор-пешиман гајтарыланлар нә гәдәр олур... Исте'дадын чијниндә, нечә дејәрләр, Аллаһ әли вар. О, тале дејилән бир гүввәјә тапшырыр исте'дады. Бә'зән узун мүддәт тале дејилән гүввә истедады гарма-гарышыг мүһитдә өзү илә тәкбәтәк гојур. Бир нөв ону имтаһана чәкир; Азәрбајчан шаири олмаг бу мүһитдә даһа чәтиндир, даһа ағырдыр. Чүнки бу халгын классик әдәбијјаты һеч бир мүгајисәјә кәлмәјәчәк дәрәчәдә бөјүкдүр, зәнкиндир. Аллаһ бизи бу нәһәнкләрин тәнәсиндән горусун. Аллаһ бизи онларын иттиһамындан сахласын. Бир дә Аллаһ бизи бизим өзүмүздән хилас етсин. Биз өзүмүзүк сәнәтә сәнәткара гијмәт верән дә, ону гијмәтсиз еләјиб вахтсыз-вәдәсиз күләкләрә тапшыран да. Бунунла халгы, милләти өзүндән алыб, өз әли илә

һәррачә гојдут ону.

Бу милләтә нә вердик ки?
Кимсә тапды зијасыны,
Кимсә позду сырасыны,
Дузла јудут јарасыны,
Хорајинә дуз вермәдик!

- Шәргин бөјүк шаири Шәһријарын сәндиҹи шеʼр, сәнәт тохуму бу күн урәкләрдә чүчәриб бој атыр. Бу гәбилдән олан шеʼрләр сырасында Мәммәд Араз гәлбинин һарајы ешидилирми?

- Бүтүн чаны, ганы, руһу илә Азәрбајҹана бағлы олан Шәргин бөјүк сәнәткары устад Шәһријарын сөз хәзинәсиндән гидаланан Азәрбајҹан шаирләри илләрдән бәри онун кәлишини көзләјирдиләр. Бөјүк Вагифин анадан олмасынын 250 иллијини гејд етдијимиз 1967-чи илин сон тәнтәнә күнүндә "Шәһријар кәлмәди" шеʼрим јазылыб. О вахт поезија бајрамына устад Шәһријары да дәвәт етмишдик. Лакин о заманкы шаһлыг үсул-идарәси Шәһријарын Азәрбајҹаны көрмәсини истәмәди, онун кәлишинә мане олду...

Бахышлар асылды тәјјарәләрдән,
Үмидләр јоллара сәрили галды.
Бу ағыр хәбәрдән, бу нәс хәбәрдән
Күлләр күлләкләрдә дәрили галды
Шәһријар кәлмәди...

Устад өмрүнүн сонуналәк Вәтәндән вәтәнә һәсрәт көрпүсүнү кечә билмәди. Үз-үзә, көз-көзә көрүшмәсәк дә гәлбимин һәрарәти, үрәк дөјүнтүләрим-шеʼрләрим Шәһријарла көрүшүб, она мәндән тез јетиб. Инди ешитдикчә ки, мисра-мисра шеʼрләрими динләдикчә устад нискил-нискил көз јашлары ахыдыб, үрәкдән көврәлдим. Бу күн Шәһријарын шеʼр-сәнәт гајнағындан су ичән онларча кәнч шаир вар. "Һејдәрбабаја" салам силсилә шеʼрләри јараныб. Бу мисралар ичәрисиндә:

Һејдәрбаба, көрәммәдин бу күнү,
Гајаларын чағырајды бу үнү,
Јаса дөндү бир милләтин дүјүнү,
Корун-корун үрәк јанар, көз ағлар,
Кәлмә кәссәк, дилимиздә сөз ағлар...

кими сәтирләр устада үнванланыб, бу күнүмүзүн ағры-ачысындан сөз ачыр.

- Гылынч тәки әсрләрчә гәлбимизи паралајан бир аз һәзин, бир аз дәрдли-нискилли Аразла һәјатыныз, јарадычылығыныз гошадыр.

Мән сәнә бир шаир,
Сән мәнә Араз де.
Елә бил нә мәнсиз сән Араз,
Нә сәнсиз мән шаир олмаздым -
мисраларыныздакы кими.

- Јаралы, нискилли, Араз һаггында сајсыз шеʼрләр јазылыб. Талејими Араза бағладығым күндән Араз дәрди поезијамын шаһ дамарына чеврилиб. Империја зәнчирләринә әсир дүшмүш Аразын бу тајында-гәдим Нахчыванда дүнјаја көз ачмышам. Ағлым кәсәндән дә Араз дәрди дәрдимә чеврилиб. "Аразын ишыглары", "Бу кечә јухумда Аразы көрдүм", "Јенә Аразы көрдүм", "Мөвзуларым түкәнәндә.." вә с "Араз ахыр" поемасы һәлә 60-чы илләрдә јазылыб.

Авропа, хәритәндә
Бу рәнк чај јохду, ахы!
Шырым-шырым синәндән
Нә ганлы чајлар ахыр!

Заман һөкмүнү верди. Ики гардаш өлкә арасында дүшмәнчилик бузу сынмаға башлајыр. Јетмиш илә јахын бир мүддәтдә тоталитар гурулуш тиканлы мәфтилләрлә вә гара әлләријлә бизи бир-биримизә гаршы гојуб. Гәлби ган Аразын, хан Аразын о тај-бу тајлары һалгаланса да, гәлбимиз һәсрәтдән

түғјан етәјиб. Шүкүрләр олсун ки, бизим арзуларымыз кеч дә олса чин олду. Бәлкә һәлә бундан сонра бу кет-кәлиш, бу бирлијин "милли нәшәсини", "милли дадыны" дујачағыг. Бундан сонра даһа ајрылыгдан, һичрандан сөз ачмајаг, јени гуручулуг гајғыларындан, јени дөвләтчилик проблемләриндән чидди шәкилдә, бејнәлхалг сәвијјәдә мәшғул олачағыг. Амин, илаһи, амин!

Ики саһил ишыгларла ајрылачаг,
ишыгларла көрүшәчәк,
Күндүзләрдән чох олачаг
дәрди-сәри кечәләрин,
О тај-бу тај шәһәрләрдә күчәләрин
Бир-бирилә јазышмасы башлајачаг.

- Ики гоншу дөвләт-Иран вә Азәрбајҹан арасында әдәби әлагәләрин јаранмасына мүнасибәтиниз.

- Бу әлагәләрин тарихи чох гәдимдир. Сон илләр бу әлагәләр бир нөв бәрпа олунур. Бир-биримиздән 70 илдән сонра хәбәр тутуруг. Истәр-истәмәз бу ајрылыг дивары гәфилдән учандан сонра тәбии ки, тәнтимәк дә олачаг, тәләсмәк дә, талаш да. Бурада фүр'сәтдән истифадә едәјиб алверчиләр дә, гачагмалчылар да о таја чан атачаглар. Тәкчә бунлардан горхмаг лазым дејил. Ән инкишаф етмиш халгларын да гулдурлары, гарәтчиләри вар. Лакин бунлары тутанлар, габағыны кәсәнләр вә с. гүввәләр дә һәр ики тәрәфдә мөвчуддур. Бизим вәзифәмиз исә гоншулуг етикасына әмәл етмәклә мәдәни әлагәләримизи даһа да кенишләндирмәк, дар ајагда бир-биримизин әлиндән тутмаг, хејир-шәримиздә иштирак етмәклир. Мәдәни әлагәләри, игтисади вә тичарәт әлагәләрини елә гурмалыјыг ки, сәрһәд чәпәрләри көһнә, бир нөв музеј әшјасы кими көзә дәјсин. Бир аз дәриндән дүшүнәндә ики әсрә гәдәр бир мүддәтдә империја чәлладлары арамызда чәкдикләри гушкечмәз сәдләрлә нә газандылыр ки? Бунлар нә газандылар, нә удуздулар? Бу ајры мәсәләдир. Бурада удузан халгларын тарихи, мәдәнијјәти, дүнјадан тәчрид олунмуш үмуми инкишаф сәвијјәси олду.

Нәһајәт, Аллаһ бир бәндәсини јерә назил едәјиб, онун әли илә бүтүн бу сәдд вә сәрһәдләри вуруб дағытды вә јериндә бөјүк ислам бајрағыны учалтды. Бу бајрагдан сонра Иранда Азәрбајҹан дилиндә дә сәрбәст китаблар, гәзет вә журналлар, радио вә телевизија верилишләри сәсләнмәјә башлады. Вә бу интибаһ бу күн дә давам едир.

- Ше'р сәнәт аләминдә бу күн санки бир "бошлуг" јараныб. Бәлкә о, 70 илин курултулу, бајағы поезија-сындан сонра бу бошлуг тәсәввүрү јараныр?

- Үмумијјәтлә, чәмијјәтимиз бөһран ичәрисиндәдир вә белә бир шәраитдә әдәбијјат, хүсусилә поезија бөһран вәзијјәтиндә олмасајды, тәәччүблү оларды. Мүһарибәнин дәһшәтли фачиәләринин тәсири дә бөјүкдүр. 70 ил әрзиндә формалаш-дырылан гул психолокијасы, империја стереотипи бејинләрә јеридилиб вә бундан гыса бир заманда азад олмаг чох чәтиндир. Бунунла белә чәсарәтли сөз бухов алтында белә дејилиб вә дејиләчәк. О вахтлар солахај ше'рләр дејирдиләр буна. "Мәндән өтлү, гардашыма дәјди", "Көј архалыг" вә с. ше'рләрим е'тираз сәси иди о гурулуша, о дөврә. "Агзындан ган ији кәлир" - дејирдиләр мәнә. Онларын дәрчи һәдсиз чәтинликләр јарадырды. Мәнчә, шаирин азад сөз уғрунда мүбаризәси, һәм дә инсан азадлығы уғрунда мүбаризәдир.

- Азәрбајҹанын улу торпагларынын јағы тапдағы алтында инләдији бир заманда "Бурда бизик, нә сән варсан, нә дә мән вар", "Јох ағлама, ана милләт, ағлама, Горхурам ки, сына милләт, ағлама" мисра-ларыныз бирлијә чағырыш кими сәсләнир. Биз исә.. башымызын тачы Шушаны рөјаларда көрүрүк. Алынмаз Лачын галасы гәлб јарамыза чеврилиб. Тәкрарланмагдан чејнәк-чејнәк олан "Гәләбәмизә аз галыр" сөзләри ағсаггалларымызын үзүнә аг олдугча, бир-биримизә өзкәләшиб јадлашдыгча биздән узаг дүшмүрмү?

- Шушанын сугутундан сонра вүгарымыз сыныб, гәддимиз әјилиб. Һәтта мән дејәрдим ки, бизим јашамаға белә һаггымыз јохдур. Шәнләнмәјә, гәләбәни габагчадан бајрам етмәк әвәзинә, сәсимизи, сөзүмүзү, әгидәмизи бир сәмтә јөнәлтмәлијик.

һәгигәтин үзүнә дик бахмалыјыг. Һәгигәти данан кәс шаир ола билмәз. Һәгигәти бајраг кими чијнимиздә апармалыјыг.

Бу торпағын сон гурбаны мән олсам,
Өз одумда јаныб күлә тән олсам
Елдән өтән күлләләрә дән олсам,
Ата милләт, огул дејиб ағлама,
Ағламағын јери дејил, ағлама!

Мүһарибәдәки уғурсузлуглар исә хәјанәтин, күрсү давасынын нәтичәсидир. Вә бир һәгигәти дәрк етсәк ки, о Вәтән торпағынын һәр гарышы мүгәддәсдир, о шәһид ганынын һәр дамласы мүгәддәсдир, бу мүгәддәсләји мискин истәкләрә гурбан вермәк олмаз, онда гәләбәмиз олачаг. Өзү дә мүтләг олачаг.

Декабр, 1992

"ШЕ'Р БИР ГӘДӘР МӨ'ЧҮЗӘДИ"

Дилбәр Әлијеванын шаирлә мусаһибәси

Мәммәд Аразын 60 јашы поезијада кечән өмрүн 60 илидир. Онун өзүнә, поезијасына јахындан бәләд оланлара, хејирхаһлығыны, көврәклијини, ушаг садәлөвһлүјүнү вә паклығыны, һәм дә мүдриклијини биләнләрә һәрдән елә кәлир ки, шаир ја һеч ушаг олмајыб, ја да һәмишә ушаг олараг галыбды. Инфил кишинин оғлу Бакыја кәлмәсәјди, Шаһбузда јашасајды вә әлинә һеч гәләм алмасајды да бир күн һејрәтлә дејәчәкди:

"Азәрбајчан! - дејиләндә ајаға дур ки,
Фүзулинин үрәјинә тохуна биләр".

Јәгин она көрә ки, Мәммәд Араз өзү илә, ичи илә даныша билир. Танрысыны унутмур, ше'ри һәјат, һәјатыны да ше'р кими јашамағы бачарыр. Ше'рләринин әсасында онун гәлбинин, мә'нәвијјатынын, һисс вә дүшүнчәләринин тарихини јазмаг олар. Мәммәд Араз милли шаирди. Башга етносун нүмајәндәләри онун поезијасына сојуг јанаша биләрләр, чүнки Мәммәд Араз имзалы ше'ри гаврамаг, дујмаг вә гијмәтләндирмәк үчүн онун дашыдығы милли психолокија илә јашамаг, онун мәнсуб олдуғу тәфәккүр типи дүшүнмәк кәрәкдир.

М. Аразын поезијасы бизи өзүмүзә гајтарыр. Вә фикирләширсән: Өзүмүздән узаглашдығымыз бу ағыр күнләрдә нә јахшы ки, бизи бизә гајтаран "60 јашын мүбарәкдир", - дедијимиз Мәммәд Араз адлы шаир вармыш.

- Мәммәд муәллим, ше'р сизин үчүн нәди?

- Ше'р нәдир суалына чаваб (һамыны гане едәјән чаваб) верән анасындан доғулмајыб һәлә. Олур ки, ШЕ'Р БИР ГӘДӘР МӨЧҮЗӘДИР. Муәммадыр ше'р! Замана верилән бөјүк суалдыр ше'р! Заманын суалына бир суалла чавабдыр ше'р! Инсаны дәрддән хилас едәјән, инсанын дәрд јүкүдүр ше'р! Һардаса хош, һардаса килеј-күзардыр. Бир аз нәсиһәтдир, бир аз вәсијјәтдир.

Јурдун уфүгүнә бојланмаг үчүн бир-ики пилләдир ше'р"

Ше'рин тарихинә доғру кетсәк көрәрик ки, Низамидә дәрсдир ше'р: әхлаг дәрси, гәһрәманлыг дәрси, мәрифәт дәрси! Нәсимидә өзүнү танымагды, өзүнү танытмагды. Нәсими ше'ри инсан сәвијјәсинә, инсаны да ше'р сәвијјәсинә галдырмаг гүдрәтиндә иди. Фүзули ше'ри үрәкдә көзәрән мәһәббәт иди.

Сабир гејрәт гылынчы илә ше'ри ејнијјатда көрүрдү. Мин шаирә мин дәфә суал версәниз ки, ше'р нәдир? Бир-биринә охшамајан мин чаваб алачагсыныз. Мән "Ше'р нәдир, ше'р нечә олмалыдыр?" - суалына чаваб вермәкдә чәтинлик чәкирәм, нечә олмалыдырса, елә дә олмалыдыр.

- Түркијәдә дини ше'рләр мусабигәсиндә ше'риниз фәхри јер тутду. Сизин поезијанызда әввәлки агрылы ше'рләри нәзәрә алсаг, бунун јарадычылыг ахтарышларынызда јени мөвзу олмадығыны дејә биләрик. Сизин динә мурачиәтинизин сәбәби? Буна ашкарлыгмы, милли мүстәгилликми, динин дәбә минмәсими тә'сир көстәрди?

- Сизин дедијиниз ше'р беләдир: "Ја рәббим, бу дүнја сән гуран дејил". Көзәкөрүнмәз варлыга - Аллаһа мүрачиәтдә јазылан ше'рләр вә дикәр јазылар чох олуб. Елә инди дә вар. 1991-чи илин әввәлләриндә, әһвали-руһијјәмин бир кәркин мәгамында бу ше'ри јаздым, өзү дә демәк олар, бир кечәдә. Сонра бир нечә ај о ше'рә гајытмадым, чапы илә марагланмадым. Сәһв етмирәмсә, 1991-чи илин јајында Түркијәдә Мәһәммәд пејғәмбәримизин доғум күнү мүнасибәти илә бир дини чәмијјәт дини мөвзуда јазылмыш ше'рләрин мүсабигәсини е'лан етди. Азәрбајчанда бу ишин тәшкили шаир Мәммәд Исмајыла һәвалә олунмушду. Аллаһын көмәклији илә ше'рә әл кәздириб, мүсабигәјә көндәрмәк үчүн тәгдим еләдим. Бир нечә Азәрбајчан шаиринин ше'ри илә бирликдә мүсабигәдә бәјәнилди вә мүкафата лајиг көрүлдү. Ше'рин гыса тарихи беләдир.

- Мәммәд Араз 100, 500 илдән сонракы Азәрбајчан поезијасында өз јерини нечә көрур вә нечә көрмәк истәрди?

- 100 ил, 500 ил сонра?... Аллаһ еләмәсин белә бир иддиада олам. Бу, анчаг дәлилик олардı. Ајры ады јохдур.

- Шәхсијјәт-охучу Мәммәд Араз шаир Мәммәд Аразын һансы әсәрини вә нијә хошлајыр, һансы әсәрини вә нијә хошламыр?

- Белә бир мө'чүзә мүмкүн олсајды, мән јазыларымын әксәријјәтини тәзәдән јазардым. Чүнки чап олунандан сонра јазыларымын чохусуну бәјәнмирәм.

- Чох севдијиниз вә чап олунмајан ше'ринииздән бир бәнд...

- Чох да севмәдијим, чап олунмајан ше'римдән бир бәнд:

> **Бу, сөзду-дәрдди, гәһәрди,**
> **Сону ишыгды, сәһәрди,**
> **Атды, чиловду, јәһәрди,**
> **Сөзнән зарафат еләмә.**

- Ән чох севдијиниз сөз?

- Сөз...

- Инсанда ән јуксәк гијмәтләндирдијиниз чәһәт, ән мәнфи чәһәт?

- Ән чох гијмәтләндирдијим чәһәт - доғрулуг, гәтијјәт. Ән мәнфи чәһәт - ријакарлыг.

- Кәнчләрә арзунуз?

- Кәнчләрә арзум?.. Һәмишә, һәр јердә, һәр мәгамда дүнја мәдәнијјәтини әхз еләмәји, бәшәри биликләрә јијәләнмәји, инсаны севмәји, өз јурдуну, өз торпағыны севиб горумағы бачармағы, сағлам, гејрәтли, мәтин өвлад бөјүтмәји арзу едәрдим.

Апрел, 1993

"ТОРПАҒА БАШ ӘЈӘН ШАҺА БАШ ӘЈМӘЗ..."

Музәффәр Талыблынын шаирлә мусаһибәси

Мәммәд муәллим, халгымызын бу күнкү ичтимаи - сијаси, мә'нәви - психоложи дуруму һагда нә дејә биләрсиниз?

- Халгымызын ичтимаи - сијаси, мә'нәви - психоложи дурумуму дејәк, вәзијјәтими дејәк, бу дурумун, бу вәзијјәтин көзә көрүнән вә көрүнмәјән батаглығымы дејәк... бунлар һамысы бизим јашајыб-јашамамағымыз мәсәләси илә бағлыдыр. Әлимизи һара атсаг да, кимә тәрәф узатсаг да, сон ајагда өзүмүзү батаглыгдан чыхаран өзүмүз оласыјыг. Биз буна өзүмүзү инандырмалыјыг. Өзүмүзү инандыра билмәсәк, демәли, јалан данышырыг. Јалан исә һәр һансы бир чәмијјәтин хәрчәнкидир. Вәзијјәтин белә кәркин һал алмасы нә халгын, нә дә халгын өнүндә кедән һарајчыларын хејринәдир. Мән халгымын һадисәләри буландырмаға дејил, дурултмаға доғру кедәчәјинә инанырам.

- Азәрбајчан зијалылығынын бу күну вә милли-азадлыг һәрәкатымыз, зијалыларын демократикләшмә просесиндә иштиракы барәдә фикирләриниз охучуларымыз үчүн мараглы олардьы...

- Әкәр зијалы халгын өнүндә кедә билирсә, демәли, о халг мөвчуддур. Халг исә өз зијалысынын ардынча кедирсә, демәли зијалы мөвчуддур. Халг илә зијалы арасында вәзифә бөлкүсү апармаг дүзкүн дејил. Кимин конкрет мәгамда, конкрет мәканда нә иш көрәчәји вә ја көрә билмәсинә кәлинчә, демәлијәм ки, кимсә гәләбә бајрағыны биринчи көтүрәчәкдир. Онун ағыр-јүнкүллүјүнүн кимин чијнинә дүшәчәји шәртидир. Бизим јурдумузда милли-азадлыг, демократија бајрағыны илкин көтүрән зијалы олуб. Бу, бизим милли характеримизә ујғундур вә тәбиидир. Бу зијалыдыр, бу фәһләдир, бу кәндлидир - бунларын бир-биринә говушмасы чох јахшыдыр. Фәһлә характеринә зијалынын јијәләнмәсинә дә бу бахымдан јанашмаг лазымдыр.

Сөзүмүн чаны бундадыр ки, милли-азадлыг һәрәкаты илә демократикләшмә просеси бир-бири илә сых бағлыдыр. Бунларын һәр икисинин дә мүәллифинин зијалы олмасы чох тәбиидир. Зијалы халгын ағлыдыр, халгын көзүнүн ишығыдыр. Әкәр зијалы милләтин бајрағыны көтүрүб халгын истәдији јүксәклијә галдыра билмирсә, нә о халг учала биләр, нә дә онун зијалысынын "мән варам" демәјә һагты вар.

- Мәммәд муәллим, сиз 70-чи илләрин әвәлләриндә мөвчуд сијаси режимлә идеоложи мухалифәтдә олуб, бунун "дадыны" көрән зијалыларымыздансыныз...

- Сәнәтин талеји һәмишә елә олуб ки, һакимијјәт иртича тәрәфиндә, асыб-кәсәнләр, ган төкүб интигам алаллар тәрәфиндә "вурушуб". Сәнәткар исә халгын ичиндән чыхдығындан һагг-әдаләт, доғру сөз, сосиал гајғы, бир сөзлә ишыглы әмәлләр тәрәфиндә силаһ көтүрүб. Бу да тәбии олараг әкс мөвгеләр чәбһәси јарадыб. Билмирәм, бу мөвгеләр мүхалифәт анлајышына чаваб верирми? Бурада бир һашијәјә чыхмаг истәјирәм.Исмајыл Солтан адлы бир шаир јадынызда вармы? Узун мүддәт Азәрнәшрдә редактор вәзифәсиндә ишләјирди. Мәним 1959-чу илдә чапдан чыхан илк китабымын редактору олмушду. Аллаһ она рәһмәт еләсин! Мәнимлә чох сүлһ шәраитиндә ишләди. Анчаг китаб чыхана гәдәр јашамады. О гәдәр дә сәвијјәси олмајан китабын әлјазмасыны охујуб гуртарандан сонра мәнә деди: "Валлаһ, сиз чаванларын ағзындан ган ији кәлир, һеч бир горуг-гајтаг билмирсиниз. Биз ше'р јазанда елә билирдик ки, һәр чијнимиздә бир сензор әјләшиб, нә јаздығымыз, нечә јаздығымыз барәдә һәр дәгигәдә Мирчәфәр Бағырова мәлумат верир. Бирчә сөзүмүз белә өлчү-бичијә чаваб вермәсә, мәһшәр ајағына чәкилмәлијдик".

Көрүн, бизим поезијамыз нә күнләр јашајыб.1937-чи илин репрессијасында бә'зән бирчә мисралыг "мүхалифәтин" гурбаны оланлар варды.Мәсәлән "Әјил, Күрүм, әјил кеч" (Ә. Чавад). Сонракы онилликләрдә "ағзындан ган ији" кәлән шаирләрин әлјазмалары бәзән ајларла сензура шкафларында һәрәкәтсиз јатыб галырды (онда нәшријјат рәһбәрләринин дә "олар", "олмаз" мөһүрләри мөвчуд иди).

Белә шәраитдә тәзә сөз демәк, ону гадаға һасарындан ашыра

билмәк үчүн бир халг ҹәбһәсинин күчү гәдәр күч лазым олурду.

Нејләјәсән, "әлвида мүхалифәт" демәк олмур. Белә шуар демәк сәнәтә хәјанәтдир. "Доғру сөз, ирәли!" һарајыны да ешидән аз олур. Бах, бу јолда мәрди гова-гова кәтириб намәрд еләјәнләр дә аз дејил.

Јенә дә бир гәдәр керијә гајытмаг истәјирәм. Мәрһум шаир Әһмәд Ҹәмиллә бир јердә ишләјирдик. О, Азәрнәшрин баш редактору, мән дә редаксија мүдири идим. Бир дәфә ондан сорушдум: Әһмәд мүәллим, нијә ҹәсарәтли шe'рләр јазмырсыныз? Ахы сиз буна гадирсиниз! О, бир гәдәр тутулду вә деди: "Мәммәд, ахы биз коммунистик, бизи идарә едән МК нә дејәр? Ҹәсарәтли шe'рләр партијалы шe'рләр дејилми?"

Ики ил бундан әввәл нәбабәт институтунда мәнимлә көрүш кечирилирди..

Хәлил Рза да бу көрүшә кәлмишди. О, чох кәскин чыхыш етди. Хүсусилә, рус шовинизминин ич үзүнү ачыб-төкдү. Мәним јанымда отуран көрүш тәшкилатчыларындан бири өзүнү лап итирмишди:"Мәммәд мүәллим, хатаја дүшәҹәјик", - дејә гулағыма пычылдады. Мән исә ону архајын етдим ки, горхма, Хәлил бу сөзләри отуз илдән артыгдыр ки, дејир... Бүтүн сәнәтијлә мүхалифәтдә олан әсл шаир Хәлил иди. Инди дә одур.

- Дөрд илдир ки, күнбәкүн артыб фәаллашан ермәни тәҹавүзү, республикамызда дахили вә харичи дүшмәнләрин тәхрибатлары нәтиҹәсиндә дәринләшмәкдә олан һакимијјәт бөһраны, сәриштәсиз, тәсадүфи адамларын сијаси һакимијјәтә "кәлиши-кедиши" милли варлығымызы, әрази бүтөвлүјүмүзү ағыр сынаглар гаршысында гојуб. Сизҹә, халгымызы бу чәтин сијаси бөһран бурулғанындан гуртара билмәк үчүн нә етмәли, нәдән башламалыјыг?

- Мән елә ахырынҹы ҹүмләнин ахырынҹы "...нәдән башламалыјыг" сөзүндән башламаг истәјирәм. Һәгигәтдән, дүзкүнлүкдән, ачыг сөздән, һәр шеји халга олдуғу кими демәкдән башламалыјыг. Анҹаг мәсәләләрин шәрһиндә вә ја гәбулунда нисбилик мүмкүндүр. Елә сөз вар ки, јүксәк күрсүдән јүксәк сәслә дејилмәлидир вә ја елә мәсәләләр вар ки, бу өзүмүзә, өз

"мәтбәхимизә" аиддир. Бунларын чоxуну өзүмүз ешидәҹәјимиз сәвијјәдә демәлијик. Бә'зән пычылты да кәрәкдир. Кимсә һаким партија иштаһындан әл чәкмир, кимсә мүхалифәт чығаллығындан дөрдәлли јапышыб дурур.

...Нәдән башламалыјыг? - индики һәрби режимдән, һәр кәсин өзүнә "мән нејләмәлијәм" һесабатындан.

...Нәдән башламалыјыг? - халгын өз мүдафиә вә һүҹум гүввәсинә халгын өзүнү инандырмагдан.

Бу јахынларда мән Зуғулбада Малыбәјли гачгынлары илә көрүшдүм. Ағсаггал, гарасаггал - һамы мәнзәрәни көз өнүндә тәзәдән ҹанландырды. Инди мәлум олур ки, чох аз әлавә көмәклә онлары өз гүввәләринә инандырмаг малыбәјлиләри мәғлубијјәтдән, лүзумсуз күјә дүшмәкдән хилас едә биләрди. Онда бәлкә дә Хоҹалы фаҹиәси олмазды вә олса да, бу гәдәр итки вермәздик.

Малыбәјлиләрлә сөһбәтдән бу нәтиҹәни чыхармаг олар ки, бурада "садәҹә" өзүнә баш ағрысы вермәмәк, өз динҹлијини "өтәри" тәлаша дәјишмәмәк дә истисна дејил. Бә'зән дөјүшдә архадан: "горхма, кәлирик!" һајынын да әһәмијјәти вар. Малыбәјлиләр бу һајы, бу һәнири көзләјирдиләр. Тәәссүф ки, бу олмады.

...Нәдән башламалыјыг? - парламент мәдәнијјәтинә, мәни бағышлајын, парламент мәрифәтинә јијәләнмәкдән. Дејә биләрсиниз ки, белә чәкишмәләр мүмкүндүр. Бир чох өлкәләрин парламентиндә дә буна охшар һадисәләр олур. Бәс туташма нечә? Әввәла, нијә пис нүмунәләри көтүрүрүк, икинҹиси бизим халг өндә кедәнә Аллаһ кими бахыр.

... Нәдән башламалыјыг? - Јенә тәәссүф ки, биз инди бу суалы вермәлијдик: һарда јекунлашдырмалыјыг?

Инди дөнүрәм суалын әввәлинә: сијаси һакимијјәт бөһраны мәсәләләринә.

Бүтүн бөһранлары һәлл едәҹәк гүввәнин дајанаҹаг јери, сөјкәнәҹәк јери торпагдыр. Торпагда гыш араты нечә апарылыб, фајыз шуму јаз әкинләри үчүн нә шәкилдә һазырланыб? Әкин, сәпин нечә апарылыбса, бичим дә, дөјүм дә ондан асылы олаҹаг. Мәним хәбәрим вар ки, һәр шејин, о ҹүмләдән ҹәбһәнин дә

талејини һәлл едән тарла ишләри јахшы вәзијјәтдә дејил. Өлән дә торпаға тапшырылыр, галан да торпағын үстүндә галыр:

Торпаға баш әјән шаһа баш әјмәз,
Шаһын әјдијини торпаг дирчәлдир.

Сәрһәд мәсәләләри башымызы елә гатыб ки, аз гала торпағын ичи јадымыздан чыхыб. Һәр шеј - торпағын бағрыны дәлик-дешик едәјән бүтүн ракетләр, мәрмиләр, танклар вә с. силаһлар - һамысы заманын һөкмү илә әридилиб торпаға хидмәт едәјән мүхтәлиф аләтләрә чевриләчәк. Онда өз инсан донуну итирмәмиш инсан бу күнүн әзабларыны чәкмәли олачаг. Һазырда исә бир әлимиз силаһда, бир әлимиз торпагда олмалыдыр. Малыбәјлиләр рәгәм дедиләр, дәһшәтә кәлдим. Дедиләр ки, галан варидатымыз бир јана - гурулу-долу евләр гојуб чыхдыг. Тәкчә он мин баш мал-гарамыз галды... Бу рәгәми орта һесабла бошалан кәндләрин сајына вурсаг, игтисадијјатымыза дәјән зәрәри тәсәввүр еләмәк дәһшәтдир.

Бир јердә ки, чөрәк бишир, ора узанан һарам әл кәсилмәлидир. Ким торпағын дилини билирсә, һакимијјәти дә она вермәлидик. Бу мејдан гарагаш-гаракөз мејданы дејил...

- Мәммәд мүәллим, "Бу мејдан гарагаш, гаракөз мејданы дејил" дединиз. Фикринизи бир гәдәр ачыглаја биләрсинизми?

- Биз һамымыз-бүтүн халг зијалысы илә бирликдә туфан вә гасырғалардан узаг демократик бир гурулуш јаратмалы, онун тәмәл дашыны гојмагда иштирак етмәлијик. Бу күнләрдә өз арзумузу һәјата кечирмәк үчүн президент сечкиләринә башлајачағыг. Мәним фикрим беләдир ки, јени президент идарә үсулу илә илк мәрһәләсиндә чох тәләбкар, бир аз да сәрт десәк, јахшы мә'нада "јумруг" саһиби олмалыдыр. Нә дејирсиз-дејин, халгын мүәјјән мүддәтә сечдији башчыны һәдә-горхудан, һәрч-мәрчликдән, пәнчәрә дашламагдан горумалыјыг. Халгын ләјагәтли оғуллары чохдур. Дөвләт гушу кимин чијнинә гоначагса, ону сечмәли вә онун да идарәсинә көмәк етмәлијик.

- Торпагларымызда кедән ганлы мүһарибә күнүмүзүн ачы керчәклијидир. Гарабағы фачиәли шәкилдә дүшмәнә

удузмушуг. Сиз Гарабағ проблеминин һәлли јолларыны нәдә көрүрсүнүз?

- Јенә дә чавабы ахырынчы чүмләдән башламаг истәјирәм. Бу, артыг јүз дәфә верилән, чавабы да гејри-мүәјјән суалдыр. Она көрә гејри-мүәјјәндир ки, биз бу суалы чохдан вермәли, чавабыны да әјани олараг алмалыјдыг. Јәни торпағын саһиби кимдирсә, мәсәләни дә о һәлл етмәли иди. Мән Ермәнистанын һаким даирәләринин сөзүнә вә сәмимијјәтинә инанмырам. Онлар маневр едәјир, бизи алдадырлар.

Биз нә јолла олурса-олсун, бизимлә һәмсәрһәд ермәни кәндлиси илә данышыг апармалыјыг ки, көрәк онларын бизим торпагда көзү вар, ја јох? Онлар Гарабағ мәсәләсинә нечә бахырлар? Онлар да бир груп сепаратчы гулдурун тә'сири алтындадырса, онда мәсәләнин һәллинә васитәчи дөвләтләри чәлб етмәлијик. Онларын да сәји нәтичә вермәзсә, (мәнчә, вермәјәчәк), онда мәлум гүввә өз гүввәсиндә галыр. Биз сәссиз-сәмирсиз өз ордумузу јаратмалыјыг. Она көрә јаратмалыјыг ки, ермәни милли ордусу тәхминән һазыр вәзијјәтдәдир. Онларын мәгсәди бизим јурду бүтүнлүклә зәбт етмәкдир. Бурада өлүм-галым мәсәләси вар. Бизим даһа башга јолумуз јохдур. Биз данышыг күчүнә, дипломатија күчүнә, сијаси күчә архаланыб онларын көзүнү торпағымыздан кәсмәлијик. Ган төкмәк јолу бизим јолумуз дејил. Бунун да мүәјјән һədди вар. Габ доланда дашмалыдыр... Бундан сонра варлығын, јохлуғун ејниләшир. "Ја Вәтән, ја өлүм!" бүтүн халгын гулағындан асылыр...

- Әлинә гәләм алдығы күндән поезијасы илә тарихи-милли јаддашымызын ојанмасына хидмәт көстәрмиш Мәммәд Аразын бу күнкү әдәби һәјатында нә вар, нә јох?

- Дүзүнү дејим ки, һәрдән мәнә күлүнч кәлир бу мәсәләләр: шаирә бах, ишин-күчүн бурахыб нә илә мәшғулдур. Бу дидишмәләр, бу дартышмалар, кимә вә нәјә лазымдыр? Көтүр бу дашы је, торпағы је, ағачы је, мешәни је, сонра нәји јејәчәксән?

- Бу ағыр сынаг анларында милләтимизә сөзүнүз...

- Милләтин, халгын бу руһда көкләниб өзүнү ојатмасыны истәрдим:

Сәнинләјәм, јатмыш вулкан, сәнинләјәм!
Ајаға дур, Азәрбајчан,
сәнинләјәм!
Сәндән гејри-биз һәр шеји
бөлә биллик,
Сәндән гејри биз һамымыз
өлә биллик.
Сәнинләјәм, һагг-әдаләт,
сәнинләјәм!
Сәнинләјәм, милли гејрәт,
сәнинләјәм!

1993

"...ҺАГГЫН ВАР ЈАШАМАҒА!"

Шүкүр Шәнолун шаирлә мусаһибәси

Мәммәд мүәллим, 60 јашынызын тамам олмасы мүнасибәти илә Сизи редаксијамыз вә охучуларымыз адындан тәбрик едирик. Сизи ше'римизә Араз һавасы, Араз чошгунлуғу кәтирән шаир кими танырыг. Бәс Сиз сәнәтин амалыны нәдә көрүрсүнүз?

- Мән сәнәтин амалыны инсана хидмәтдә көрүрәм; зәннимчә бүтүн чәмијјәтләрдә белә олуб, беләдир вә бундан сонра да белә олачаг. Анчаг бу хидмәт нечә, нә шәкилдә јеринә јетирилир вә јетирилмәлидир - бу, ајры сөһбәтдир. О ки галды мәним ше'римизә Араз чошгунлуғу, Араз һавасы кәтирмәјимә, бу бир аз мүбалиғәдир. Мән садәчә олараг Араз саһилиндә дүнјаја көз ачдығыма көрә, ушаглығымдан Араз саһилиндә "о тај, бу тај" һәсрәтини бәлкә даһа чох көрмүшәм вә бу чоху дә әлим гәләм тутандан васф еләмәјә чалышмышам. Бу васфетмә чошгун олуб, сакит олуб-буну дејә билмәрәм.

- Дејирләр инсан талеји јох, тале инсаны сечир.

- Дүнјанын експертләри јығыла, өлчә-бичә, әләјә-ајыра, јенә дә сүбут еләјә билмәз ки, "инсан талеји сечир, јохса тале инсаны". Бир дә бунлар елә көзә көрүнмәз, охунмаз, "кәлиши-кедиши" билинмәз мүәммадыр ки, бурада нәјин биринчи, нәјин икинчи олдуғуну арамаг мүмкүн дејил, һеч еһтијач да јохдур.

- Әдәбијјатымызда "алтмышынчы илләр әдәби нәсли" анлајышы вар. Сиз бу нәслин нүмајәндәләриндән бирисиниз. О илләр барәдә нә демәк истәрдиниз?

- Алтмышынчы илләрин әввәлләриндә ешидилән "әдәби дыгылты" әслиндә әллинчи илләрин орталарында ојанмаға башлајан әдәби сәсин акс-садасы иди. Сталин өлмүшдү, онун културуну нечә силкәләмәк, нечә јыхмаг мәсәләси о заманкы Кремлдә бир нөмрәли мәсәлә иди. Алтмышынчы илин әввәлләриндә артыг Б. Пастернак "Доктор Живаго"ну јазмышды вә Нобел мүкафаты да алмышды. А. Солженитсин дә ајағыны

бир башмаға гојуб өз мөвгејини кәләчәји наминә диктә еләмәјә башлајырды. Кремл һакимијјәти әнәнәви партијалы әдәбијјатла, әсл вичдан әдәбијјатынын тоггушмасына һакимлик едә билмирди. Әсл вичдан әдәбијјатынын башында артыг А. Твардовски дururду... Бу да Русијада ојанан демократик фикрин, башәри дујғуларын тә'сири илә бағлы иди. Бу мәсәләни данмаг олмаз ки, о вахт Москва бизим үчүн "јухары" һесаб олунурду. Бу "јухарынын" әдәби мүһити бизә тә'сир еләмәјә билмәзди. Тәбии ки, бурада јени нәслин, јени истеʼдадларын ахтарыш мејлләри дә өз ролуну ојнамалыјды вә ојнајырды.

Шүбһәсиз ки, партијалы әдәбијјатын тәләбләри илә формалашан социализм-реализми методунун "јарадычылары" да "әкс-һүчумда" пис ојнамырдылар. Бу мәсәләјә мәним бахышым беләдир... Бир дә демәлијәм ки, бүтүн һалларда, бүтүн мәгамларда сәнәтин талеји истедадлардан асылыдыр. Һеч бир һүчум, һеч бир зоракылыгла ону јолундан дөндәрмәк мүмкүн дејил. О илләрин хатирәси, гәнаәти гысача беләдир.

- Сәнәткар-тәнгидчи мунасибәтләри, тәнгидчинин мөвгеји барәдә фикриниз мараглы оларды...

- Тәнгидчинин (әлбәттә, сөһбәт әсил тәнгидчидән кедир) тәләби нәдир? - Сәнәт сәнәт јолу илә кетмәлидир. Сәнәткарын әсл истәји будур. Бу кедишатда мүбаһисәдән, һәтта мүәјјән чәкишмәдән дә горхмаг лазым дејил. Анчаг тәнгидчи-јазычы мүнасибәти, мәним зәннимчә, нә өчәшмә сәвијјәсинә енмәлидир, нә дә мүнагишә дәрәчәсинә галхмалыдыр. Белә вәзијјәт алынарса, онда мәсәләнин дүзкүн һәлли үчүн сәнәтин јеканә "Конститусија мәһкәмәсинә" - охучуја мүрачиәти ән доғру јол оларды.

- "Дөј гапымы, дөј гапымы Мушфиг куләји, Әли Кәрим гасыргасы гыр пәнчәрәми" мисраларыны јазанда һансы һиссләри кечирирдиниз?

- Истәр-истәмәз өзүмүн јадыма салмаг истәјирдим: еһтијатлы ол, күләкләр һаггында сәндән әввәлләр јазанлар олуб. Хүсусилә Микајыл Мүшфигин вә Әли Кәримин көзәл шеʼрләри охучуда елә тәсәввүр јаратмасын, бунлардан хәбәрсизәм...

- Күнүн һансы вахтында јазмагы үстүн тутурсунуз?

- Фикримә бир мисра дүшәрсә, күнүн бүтүн вахтларында јаза биләрәм.

- "Дунја сәнин, дунја мәним" вә "Ја рәббим, бу дунја сән гуран дејил" шеʼрләри сон илләрдә сизин "поетик визит вәрәгинизә" чеврилиб. Даһа һансы шерләринизин адыны чәкәрдиниз?

- Сөзүн доғрусу мәндән сорушсалар, сон бир нечә илдә һансы шеʼрин уғурлудур, чаваб вермәјә чәтинлик чәкәрәм. Бир аз фикирләшсәм, сон илләрдә јаздығым шеʼрләрин бәзиләрини садалаја биләрәм. "Бу инсан алланан инсан", "Јол ајрычында сөһбәт", "Бу милләтин дәрд-сәри", "Бу милләтә нә вердик ки?", "Нечә јашадымса...", "Мејмуна әл чалмаг өјрәдән ушаг" кими јазыларымын адыны чәкә биләрәм. Дүзүнү дејим ки, мән өзүм өз јазыларым һаггында фикир дејә билмирәм. Һәм дә ахы мәним вәзифәм јазмагдыр. Гијмәт верәнсә охучудур.

- Сөһбәтинизә јекун кими даһа нә демәк истәрдиниз?

- Бу да белә бир өмүрдү јашадым.

18 октјабр, 1993

ИНСАНЫ ХИЛАС ЕДӘН ГҮВВӘ ИНСАНЫН ӨЗҮНҮ ДӘРК ЕТМӘСИ ОЛАЧАГ

Әбдулхалигин шаирлә мусаһибәси

Мәммәд әми, елә күнләр јашајырыг ки, кимәсә "нечәсән" демәјә адам чәтинлик чәкир, даһа доғрусу хәчаләт чәкир. Нечә оласыдыр ахы? Муһарибә, милләтимизин һәр једди нәфәриндән бири гачгын, торпагларымызын ијирми фаизи ишғал алтында, һәр евдә олмаса да, һәр тајфада ган-гада, мин чүр игтисади чәтинлик, ән ади, ән зәрури мәишәт тәләбатынын проблемә чеврилмәси... Амма јенә үзүмүзә үз тутуб Мәммәд Араз кими һәссас, инсансевәр, көврәк бир шаирдән сорушуруг: Нечәсән, Мәммәд әми?

- Өзүнүз елә суалы да вердиниз, чавабы да. Бу она бәнзәјир ки, ағыр бир операсија мәгамында хәстәјә күлә-күлә суал верәсән: кефиң нечәдир? Хәстә чаныны јох, "сон аныны дишинә тутуб" дејә ки, "кефим әладыр".

Мән о ағыр вәзијјәтиндә дејил, бир аз ондан јүнкүл вәзијјәтдә бу суалы чох тәбии гәбул едирәм вә чох тәбии шәкилдә чаваб верирәм ки, "әладан јахшыјам, јахшыдан әла". Өзүмә тәлгин еләмирәм. Сизә дә тәлгин еләмирәм, өзүнү нечә көрмәкдән, нечә көрмәк истәмәкдән чох шеј асылыдыр: јахшыјам, валлаһ, јахшыјам. "Сән мәғлуб өлкәсән, јахшы олмалысан, сән сәрһәдләри позулмуш гәһрәмансан, торпағы дидилмиш рәнчбәрсән, јурдуна күлүнк вурулмуш гејрәт адамысан, јахшы олмалысан, ајры јолун јохдур! Јахшы олмағы јадырғаја-јадырғаја јахшы олмалысан, гејри јолун јохдур! Торпағын мин гат дәринлијиндән дә олса бу јолу, бу сәси тапмалысан".

- Мәммәд әми, мәлум сәбәбләр үзүндән бу күн әдәбијјат аләминдә елә илк бахышдан нәзәрә чарпан сејрәклик вар. Әдибләр вәзифәјә, сијасәтә, алверә, бир Аллаһ билир, даһа һаралара баш көтүруб кедибләр. Әввәла, бу јахшы һалды, ја пис? Икинчиси, кедәнләрин ичәрисиндә итки, галанларын ичәрисиндә кетмәли оланлар вармы?

- Бу суалы бу шәкилдә вә ја буна јахын шәкилдә нә вахтса мәнә вермишдиләр: "бәс сәнәткарлар вар, Вәтәни бәрк ајагда атыб кедирләр...". Бир мәсәлә вар: буну чох ајдын ифадә едирсиниз: кедәнләрин ичәрисиндә итки, галанларын ичәрисиндә кетмәлиләр... Бах, бу галанларын ичәрисиндә кетмәлиләр чохдур; чох олмаса да вар. Бунларын ичәрисиндә бәзән милләтин "габағына дүшүб", онун ағзыны боза дөндәрәнләр дә јох дејил. Беләләринин кетмәси галмағындан даһа јахшыдыр. Мәсәләнин башга тәрәфини ачсаг, әсл сәнәткар дүнјанын өвладыдыр. Дејәк, бу рекионда онун јувасыны дағыдырларса, бу гәләм саһиби, бу фырча устасы вә ја нәғмәкар тәһлүкәсиз бир мүһитә көчүрсә, бунун нәји гәбаһәтдир?... конкрет олараг бир мисал, Кәлбәчәр шәһәриндә етнографија музејини дүшмәнә гојуб чыхмагла нә газанмышыг? Бир сөзлә, бу һадисәләрә "ким", "нә вахт?", "нијә" бахымындан јанашмалыјыг.

Тутаг ки, илин-күнүн бу вә'дәсиндә Араз гырағында бир мусиги аләти вә мусигичи галыб мәләјә-мәләјә; ону баша дүшән вә ја баша дүшмәк истәјән јохдур. Вә елә бу мәгамда она хәбәр кәлир ки, бәс Бөјүк Сәһранын "кирәчәјиндә" кичик бир халг вар, сәнин мусиги аләтинин дәлисидир. Вә бу сәнәткар мусиги "шәләсини" јығышдырыб һәмин дијара үз тутур. Һансы өлчү, һансы ме'јарла јанашырсан, јанаш, ону Вәтәнә хәјанәтдә иттиһам еләмәк олмаз. Сәнәткарын вәтәни онун сәнәтиндән башланыр: Зәннимчә, елә Сиз дә бу фикирдәсиниз. Саләчә олараг, сиз суал верирсиниз, јәни мәнә нисбәтдә мүхалифәтдәсиниз. Ләтифәси сиздән узаг, бизим Азәрбајчан мүһитиндә исә бу әнәнә чохдан мөвчуддур - игтидар һәмишә "һаггын" әтәјиндән јапышан, мүхалифәт исә һәр јердә сәси чығал мәхлугдур, бунлар һәр јердә, һәр заман әлдән јапышмаз, ајагдан јапышмаг исә әсл пешәләридир.

- Бу ил һәм дә Фүзули илидир. Мәммәд Араз Фүзули адына чох сөз унванлајыб:

Ачын гапылары сәба јелинә,
Ачын, Фүзулинин нәфәсидир о.

İNSANI XİLAS EDƏN QÜVVƏ İNSANIN ÖZÜNÜ DƏRK ETMƏSİ OLACAQ

Əbdülxaliqin şairlə müsahibəsi

***M**əmməd əmi, elə günlər yaşayırıq ki, kiməsə "necəsən" deməyə adam çətinlik çəkir, daha doğrusu xəcalət çəkir. Necə olasıdır axı? Müharibə, millətimizin hər yeddi nəfərindən biri qaçqın, torpaqlarımızın iyirmi faizi işğal altında, hər evdə olmasa da, hər tayfada qan-qada, min cür iqtisadi çətinlik, ən adi, ən zəruri məişət tələbatının problemə çevrilməsi... Amma yenə üzümüzə üz tutub Məmməd Araz kimi həssas, insansevər, kövrək bir şairdən soruşuruq: Necəsən, Məmməd əmi?*

- Özünüz elə sualı da verdiniz, cavabı da. Bu ona bənzəyir ki, ağır bir operasiya məqamında xəstəyə gülə-gülə sual verəsən: kefin necədir? Xəstə canını yox, "son anını dişinə tutub" deyə ki, "kefim əladır".

Mən o ağır vəziyyətində deyil, bir az ondan yüngül vəziyyətdə bu sualı çox təbii qəbul edirəm və çox təbii şəkildə cavab verirəm ki, "əladan yaxşıyam, yaxşıdan əla". Özümə təlqin eləmirəm. Sizə də təlqin eləmirəm, özünü necə görməkdən, necə görmək istəməkdən çox şey asılıdır: yaxşıyam, vallah, yaxşıyam. "Sən məğlub ölkəsən, yaxşı olmalısan, sən sərhədləri pozulmuş qəhrəmansan, torpağı didilmiş rəncbərsən, yurduna külüng vurulmuş qeyrət adamısan, yaxşı olmalısan, ayrı yolun yoxdur! Yaxşı olmağı yadırğaya-yadırğaya yaxşı olmalısan, qeyri yolun yoxdur! Torpağın min qat dərinliyindən də olsa bu yolu, bu səsi tapmalısan".

- Məmməd əmi, məlum səbəblər üzündən bu gün ədəbiyyat aləmində elə ilk baxışdan nəzərə çarpan seyrəklik var. Ədiblər vəzifəyə, siyasətə, alverə, bir Allah bilir, daha haralara baş götürüb gediblər. Əvvəla, bu

yaxşı haldı, ya pis? Ikincisi, gedənlərin içərisində itki, qalanların içərisində getməli olanlar varmı?

- Bu sualı bu şəkildə və ya buna yaxın şəkildə nə vaxtsa mənə vermişdilər: "bəs sənətkarlar var, Vətəni bərk ayaqda atıb gedirlər...". Bir məsələ var: bunu çox aydın ifadə edirsiniz: gedənlərin içərisində itki, qalanların içərisində getməlilər... Bax, bu qalanların içərisində getməlilər çoxdur; çox olmasa da var. Bunların içərisində bəzən millətin "qabağına düşüb", onun ağzını boza döndərənlər də yox deyil. Belələrinin getməsi qalmağından daha yaxşıdır. Məsələnin başqa tərəfini açsaq, əsl sənətkar dünyanın övladıdır. Deyək, bu regionda onun yuvasını dağıdırlarsa, bu qələm sahibi, bu fırça ustası və ya nəğməkar təhlükəsiz bir mühitə köçürsə, bunun nəyi qəbahətdir?... konkret olaraq bir misal, Kəlbəcər şəhərində etnoqrafiya muzeyini düşmənə qoyub çıxmaqla nə qazanmışıq? Bir sözlə, bu hadisələrə "kim", "nə vaxt?", "niyə" baxımından yanaşmalıyıq.

Tutaq ki, ilin-günün bu vədəsində Araz qırağında bir musiqi aləti və musiqiçi qalıb mələyə-mələyə; onu başa düşən və ya başa düşmək istəyən yoxdur. Və elə bu məqamda ona xəbər gəlir ki, bəs Böyük Səhranın "girəcəyində" kiçik bir xalq var, sənin musiqi alətinin dəlisidir. Və bu sənətkar musiqi "şələsini" yığışdırıb həmin diyara üz tutur. Hansı ölçü, hansı meyarla yanaşırsan, yanaş, onu Vətənə xəyanətdə ittiham eləmək olmaz. Sənətkarın vətəni onun sənətindən başlanır: Zənnimcə, elə Siz də bu fikirdəsiniz. Sadəcə olaraq, siz sual verirsiniz, yəni mənə nisbətdə müxalifətdəsiniz. Lətifəsi sizdən uzaq, bizim Azərbaycan mühitində isə bu ənənə çoxdan mövcuddur - iqtidar həmişə "haqqın" ətəyindən yapışan, müxalifət isə hər yerdə səsi cığal məxluqdur, bunlar hər yerdə, hər zaman əldən yapışmaz, ayaqdan yapışmaq isə əsl peşələridir.

- Bu il həm də Füzuli ilidir. Məmməd Araz Füzuli adına çox söz ünvanlayıb:

Açın qapıları səba yelinə,
Açın, Füzulinin nəfəsidir o.

və ya:

"Azərbaycan" deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.

Bu gün bu mövzuda təzə-tər bir söz eşitmək istəyirik.

- Bu ilin Füzuli ili olması, məncə, çox azdır. Mən bunu daxili səsimlə, bütün səmimiyyətlə, bütün səmimiyyətimlə deyirəm. Bu münasibətdə Füzuli heç nə itirmir, bütün münasibətlərdə belə Füzuli heç nə itirmir. Çünki Füzuli bu dünyanı çox gözəl tanıyır.

Füzuli deyirdi ki:

Kimi kim bivəfa dünyada gördüm, bivəfa gördüm...

Bilmirəm, bu misranın yükü, ağırlığı dünyanın bütün dərdli adamlarının yükünü, ağırlığını çəkməzmi? "Kimi kim bivəfa dünyada gördüm, bivəfa gördüm". Sözdən toxunan sözə bax! Bu, insan qüdrətinin, insan idrakının fövqündə olan bir deyilişdir ki, bunu yalnız ilahi gücə malik zəka ifadə eləyə bilərdi. Mən, demək olar, hər gün bu misra ilə üzləşirəm, yazı masamın üstündə onunla salamlaşıram, ona yalvarıram, "əlimdən tut" deyirəm, "dünyanı yenidən dərk eləməkdə köməyim ol" - deyirəm. Bəzən gözlərim dolur, ağlayıram, ilahi, bu hələ yüzlərlə, minlərlə misralardan biridir. Mənim Füzuli haqqında dediklərim zərrənin zərrəsinin milyonda biri olmağa qadirdimi? Demişəm:

Açın qapıları, səba yelinə,
Açın, Füzulinin nəfəsidir o...

Füzulinin nəfəsi ilə müqayisədə səba yelinin həcmi kiçikdir, çox kiçik. Bu həmin səba yelidir ki, insanları əhatə edən mühitə dünyanın ab-havasını gətirir. Ancaq həmin dünya Füzuli ilə üzləşməkdən qorxur. Qorxur ki, şairin nəfəsindən od alıb yana. Beləliklə, Füzuli təklənir, təkləndikcə tənhalaşır, tənhalaşdıqca zirvələşir, nəhrləşir,ümmanlaşır... Sığmaz dərəcədə böyüyür... Onun böyüklüyü ilə zaman özü görünməz olur. Zaman onu eşitmir, müxtəlif ədəbi cığıltılar qoymur zaman eşidə onu. Odur ki,

Nə yanar kimsə mənə atəşi-dildən özgə,
Nə açar kimsə qapım badi-səbadan qeyri.

deyir. Elə bil ki, bu misralarda dağ boyda Füzuli dərdi sıxılıb, sıxılıb bir ovuc qurğuşun olub və bu ovuc dərd nə vaxtsa, hardasa "dünyanın bir güncünə yığılmış" namərdlərin başında partlayacaq. Nə isə... Mətləbdən uzaqlaşdıq deyəsən bir az... Bu il Füzuli ilidir. Bütün illər Füzuli ilidir. İndi zaman özü Füzulini hamıdan yaxşı eşidər yəqin, Füzuli dərdi, Füzuli humanizmi dünyaya bir yeni əmin-amanlıq gətirər yəqin...

Nəhayət, məndən Füzuli haqqında təzə deyim, təzə söz istəyirsiniz. Bu çox çətin, çox ağır bir vəd olardı. Mən bu vəd-yükün altına girə bilmərəm. Çünki Füzulidə qeyri-təzə söz yoxdur. Onunla qabaq-qənşər çıxmaq... yox, bacarmaram!

- Məmməd əmi, təfəkkürümüzdə bir "qırx gün" anlayışı var və bu möhlət, səbr, dözüm sınağı kimi qəbul olunub. Koroğlu qırxıncı günə tablamadı, tövlənin divarını deşib Qırata baxdı və nəticədə bu səbirsizlik Qıratı qanaddan məhrum elədi. Gətirdiyim bu misal mifik təfəkkürün məhsulu olsa da, nədənsə mənə elə gəlir ki, "Leyli və Məcnun" da otuz doqquzuncu gün işıq üzünə çıxıb. Əgər Füzuli qırxıncı günə təhəmmül etsəydi, əsərin daxili harmoniyasında müəyyən miqyas dəyişikliyi baş verəcəkdi və nəticədə "Leyli və Məcnun" bəndə sözündən daha yüksək məqamda yer tutacaqdı.

- Sən özün dediyin kimi, təfəkkürümüzdə "qırx gün" anlayışı var. Uşağın "qırxı çıxır", niyə 35, 45, 50 yox, məhz qırxı? Ölənin qırxı verilir, əllisi, altmışı yox! Nağıllarda qırx gün, qırx gecə toy çaldırılır, qırx otağın sirri qırxıncı otaqda vaqe olmalıdır? Ancaq heç vaxt real həyatda möcüzə olmur. Odur ki, qəhrəman ən geci 38 və ya 39-cu otağı açmadan, səbrsizlik, dözümsüzlük eləyib 40-cı otağı açacaq və beləliklə gözlənilən möcüzə olmayacaq.

Mən sizi inandırıram, əgər Füzuli bütün səbrini, dözümünü

yığıb, 40-cı otağı 40-cı gündə açsaydı belə yenə də öz "Leyli və Məcnunu" ilə qarşılaşacaqdı: Dastan qəhrəmanı Koroğlu da elə, nağıl qəhrəmanı Keçəl də elə...

Ancaq bu "qırxlar" nədir? Dediyiniz kimi niyə "qırxlardır" - bunun hələlik "kilid-açarını açıb-bağlayan" yoxdur. Bəlkə də heç vaxt olmayacaq, "qırxların" çoxu artıq sadələşib, ənənələşib, necə deyərlər, təqvimlərdə təsdiqləşib. Bir də insan ömrü çox qısadır, bunların çoxunun dərinlərinə varmağa sadəcə olaraq ömür çatmır, vaxt çatmır, elə dediyimiz o "səbir də" çatmır...

- Sələflərimizdən, təbii ki, şairlər nəzərdə tutulur, kimi özünüzə, daha doğrusu, özünüzü kimə və hansı cizgilərə görə doğma bilirsiniz?

- Bu sual da çox çeynənmiş ənənəvi sualdır. Mən də buna ənənəvi cavab verməkdən çəkinmirəm, bezmirəm və utanmıram da. Bu ədəbiyyat - Azərbaycan ədəbiyyatı elə zəngin, elə nəhəng sənətdir ki, onun qarşısında, əvvəldə deyildiyi kimi, heyrətdən donub qalırsan. Gərək ki, Nəriman Həsənzadə deyib: "Aşağı baxıram gözüm qaralır, yuxarı baxıram papağım düşür". Bu müqayisələrdə həmişə böyük şərqşünas alim Bertels Nizami ilə tərəziyə qoymağa bir ədəbi nəhəng axtarır, özünə sual verir və cavabını da özü tapır: "Nizamini yeganə Firdovsi ilə müqayisə eləmək mümkündür" qərarına gəlir. Və bu qərarına özü əlavəsini eləyir; bütün böyüklüyünə baxmayaraq Firdovsi də üzünü keçmişə tutmuşdu və keçmişin yaxşı cəhətlərini bu günə gətirmək istəyirdi. Bu cəhətdən Nizami Firdovsidən də bir addım irəli getmişdir..."

Mənim bir oxucu kimi, dəyişməz qibləm Nizamidir. Ona görə yox ki, böyük şərqşünas Bertels ondan uca zirvə tanımır. Ondan sonra gələn Şərqin söz sərkərdələri hamısı bunu bəyan, onun məktəbindən gəldiklərini böyük fəxrlə etiraf eləmişlər. Nizami həmişə müstəsnadır o, həmişə təzədir, tərdir, birincidir. Sabirləri, S .Vurğunları, R. Rzaları, H. Arifləri görünməz eləmir. Mən bu zamana sığmazların birini, ikisini deyil, hamısını qəlbimə sığışdıra bilirəm. Mən sərhəd xətti tanımayan poeziyanı

tanıyıram. Amma neyləmək ki, poeziya bir dil üçün-ana dili üçün yazılır: etiraf etsək də, etməsək də bu belədir. Bircə bu şeri götürün. Aşıq Alının "Nə qaldı" şerini:

Ölüm haqdı çıxmaq olmaz əmrdən,
Ipək tora halqa salma dəmirdən.
Aydı, ildi gəlib keçir ömürdən,
Tələsirik görən yaza nə qaldı.

Və ya ikinci "Gözlərəm səni" şeri:

Sürünərəm dizin-dizin
Yolunca, gözlərəm səni.

Və ya:

Dəryaya qan-yaş tökərəm
Dolunca gözlərəm səni.

Eşq həsrətini bundan səmimi, bundan obrazlı, bundan fəryadlı de görüm, ay dedin, ha! Indi bu misraları başqa dildə orijinal səviyyəsində, heç olmasa ona yaxın səviyyədə səsləndir görüm! Çətin, çox çətin. Burda deyiblər ki, poeziya bir dildə danışır.

Mən Nizamidən üzü bəri gələn, "Füzuliyanə danışan" sənət korifeylərinin hamısına söykənmişəm, hamısından öyrənmişəm, indinin özündə də... Indi az da olsa, təzə cavanlar yetişir, fəxr eləməli cavanlar. Arzu edirəm bunlar yarı yolda qalmasınlar.

- Siz minacat yazmısınız və o minacat müsabiqədə qalib adına layiq görülüb. Bu necə olub? Daha doğrusu bu minacat hansı zərurətdən doğdu? Məmməd Araz özünü dindar hesab edirmi? Edirsə, sübutu, əsası... Və bir də sizə görə, din həyatımızda hansı mövqedə dayanmalıdır?

- Babam zamandan gileyli olanda deyərdi: "Allah bu yerləri dəftərindən pozub. Yəqin hardasa orucumuzu yemişik,

namazımızı unutmuşuq, fitrə-zəkatımızı danmışıq". Mən də zamandan gileyli vaxtlarımda Tanrıya müraciətlə bir yalvarış şeri-belə deyək-minacat yazmışdım. Şeri heç cür bitirə bilmirdim. Bir gün, 1991-ci ilin yazında eşitdim ki, Peyğəmbərimizin doğum günü münasibəti ilə Türkiyədə Dəyanət Vakfı müsabiqə elan edib. Bu, doğrudan da, möcüzə oldu - şeri bitirib oraya göndərdim. Və bu müqəddəs mükafata layiq görüldüm. Buna görə də Türkiyəyə dəvət olundum. Mükafatı təntənəli şəkildə təqdim elədilər...

Soruşursunuz: Məmməd Araz özünü dindar hesab edirmi? Bilmirəm, dindar olmaq necədir? Mən gözümü açandan ata-anamı, babamı və nənəmi oruc tutan, namaz qılan, fitrə verən, bütün dini mərasimləri vaxtlı-vaxtında qeyd eləyən görmüşəm. Biz uşaqlar isə qırmızı sovet pionerləri, komsomolçuları idik. Hansı səmtə istəsək - meyl eləmək imkanımız yox idi. Yoxsa məsələlər böyüyərdi, partiya təşkilatına çata bilərdi. Bunun da tənbehinə məruz qalmaq xoşagəlməz nəticələr verərdi. İndi Allaha şükür ki, dindar olmaq da azaddır, dindar olmamaq da. Din dövlətin işinə qarışmır, dövlət də dinin. Məmməd Araz da Böyük Allahın quludur. İslamın bütün qanunlarını qəbul edir və onlara hörmət edir. Qurani - Kərimi öz vicdan kitabı sayır.

- Kimi deyir dünyanı bərabərlik xilas edəcək, kimi deyir gözəllik. Bəs bu haqda Məmməd Araz nə deyir. Bəşərin xilası hardadı?

- Kimi deyir: dünyanı bərabərlik xilas edəcək, kimi deyir gözəllik... Bəs mən nə deyirəm, eləmi? Məncə hər ikisi də düz deyir və həm də ikisi də mütləq mənada düz demir. Niyə? Belə ki, bəşərin bərabərlik anlayışına qədər keçdiyi yollar çoxcəhətlidir. Çox çətindir, çox mürəkkəbdir.

Burada "bəşəri sivilizasiya" anlayışı var ki, bu da bəşəri demokratiyadan keçir: insan azad olmalıdır, insan istədiyi kimi qidalanmalıdır, istədiyi kimi düşünməlidir, düşündüyü kimi danışmalıdır; burada zamanın humanist gedişatında hamı iştirak etməlidir; zamanın qanunlarına hörmət və riayət etmək daxili

vərdişə çevrilməlidir. Burada raket istehsal edən Amerika fəhləsi ilə Afrika cəngəlliyində qamış bıçaq düzəldən məxluqun bərabərliyi, qarşılıqlı hörmət hissi yaranmalıdır; bu qəbildən olan mərifət normaları, davranış normaları doğulmalıdır. Nə isə, bu sadalamalarla vaxt almayaq; mən də mücərrəd halda deyirəm: insanı xilas edən qüvvə insanın özünü dərk etməsi olacaq! Bu necə prosesdi, bu necə gedir, harda itir, harda bitir-bu, ayrı söhbətdir...

- Mənə elə gəlir ki, ömrü yaşayanlar yox, birtəhər başdan edənlər ötən illərçün daha çox fəryad edirlər. Çünki arxada göz işlədikcə uzanan böyük bir boşluq, səhra qalır. Məmməd Araz adına gələndə, nədənsə 60 il, ya 70 il yaşayıb deyə bilmirəm, çünki ona 60-70 il yanıb demək daha çox yaraşır. Amma yenə bilmək istərdik, bu geriyə baxmaq məsələsi sizdə necədi? Və bir də ömrünüzdə bir sirr kimi özünüzlə gora aparacağınız, heç bir quyuya deyilməyəcək munis bir nisgil, bir ağrı varmı?

- Qoyun elə sualın bu hissəsindən başlayım - "geriyə baxmaq məsələsindən". Ömrün son gününü bilmək olmur. Bilmək olmur ki, bu nöqtədən geriyə baxasan. Mənim üçün bu çox dəhşətli məsələdi. Hərdən baxıram, çox qorxulu mənzərələr görürəm. Bütün izimi-tozumu, qar uçqunumu, dağ uçqunumu udan yarğanlar, xəndəklər, vahiməli dərələr... bomboz düzənliklər, rəngsiz səhralar qalır. Süni təvazökarlıq eləmirəm. Həmişə də dilimdə bu misralar səslənir:

Fikrimin çəkisi çəkimdən ağır
Dartmaq da çətindi, atmaq də çətin...

Elə munis nisgillərim, elə ağrılarım var ki, bunları çəkməyə bir ömrün "nəqliyyatı" gücsüz olardı.

- Məmməd əmi, yenə məddahlar yaman çoxalıb.

- Məddahlar çoxalıb. Onlar bütün dövrlərdə çox olublar;

ədədi silsilə ilə artıblar, sonra həndəsi silsilə ilə də əriyib itiblər. Onlardan qorxmaq lazım deyil. Onları çap eləmək lazımdı ki, ifşa olunan məqamda gözdən yayına bilməsinlər. Yazılan qalır: yaxşı da, pis də, həqiqət də, mədhiyyə də. Hər kəs öz yazdığına cavab verəcək; özü də olmasa, ruhu, məzarı cavab verəcək.

- ***Cavanlarımızdan razısınızmı?***

- Cavanlardan, əlbəttə ki, razıyam; bu gün onlara ümidlə yaşayıram. Onlara inamla da sabaha gedirik. Bu ümid, bu inam olmasa biz özümüz də yoxuq, olsaq da bir qəpiyə dəymərik.

- ***Ədəbiyyatdan baxanda siyasi aləm necə görünür?***

- Məsələ ədəbiyyatdan siyasi aləmə necə baxmaqdan, hansı gözlə, hansı ölçüdən baxmaqdan asılıdır. Mən indi siyasi aləmə sənətdən baxanda onu çox bayağı, mənasız, üzsüz və astarsız görürəm. Bir də, əksinə, çox şey üstüörtülü görünür. Əsl sənət onun üstünü açmağa qadirdir.

- ***Məmməd Arazın təzə nəyi var və hal-hazırda nə üzərində işləyir?***

- Doğrusunu desəm, son vaxtlar yaxşı işləyə bilmirəm. Çox aktual mövzuların ağzına elə bil qıfıl vurulub. Açarını tapa bilmirəm. Xırda-para işlərlə məşğulam.

- Bəs siz özünüz Məmməd Araza hansı sualı verərdiniz və o nə cavab verərdi?

- Həmişə özümə verdiyim ənənəvi sualı yenə verərdim:
-Sənin gəlişinlə nə dəyişildi,
Sənin gedişinlə nə dəyişəcək?
- Heç nə, heç nə, heç nə!

21 iyun, 1994

"ZAMANIN QULAQLARI AĞIR EŞİDİR..."

Zöhrab Əmirxanlının şairlə müsahibəsi

Məmməd Araz taleyin qarğışına tuş gələn bəndələrdəndir. Ağır xəstəlik bu böyük söz sərkərdəsini yumağa döndərib. Əlləri sözünə baxmır. Bir Allah bilir ki, beynindən süzülüb gələn dupduru misraları kağıza köçürənəcən o hansı əzabları, zülmləri yaşayır. Ürəyində çəkdiklərini sözə çevirməkdə dili acizlik göstərir.

Ancaq şair toxdaqdır, gümrahdır. Nə qədər çətin olsa da "iki daşın arasında" düzüb qoşduğum suallara öz əli ilə cavab yazacağını bildirdi. Qıymasam da razılaşmaqdan başqa çarəm qalmadı. Üç gündən sonra özü zəng çaldı: "Cavablar hazırdır".

Sonda köklü-köməcli minillik palıdı xatırladan Azərbaycan poeziyasının budağı Məmməd Araza Tanrıdan can sağlığı diləyirik.

- ***Ustad, bu gün regionçuluq "gənəsi" millətin qanını sorur, yerliçilik "güvəsi" onu yüz yerə parçalayır. Çox ağırdır ki, belə məqamda sayılan, sözü keçən ziyalıların böyük əksəriyyəti, o cümlədən siz də susursunuz...***

- "Regionçuluq" məsələsi gərək müsahibəmizin birinci sualı olmayaydı. Çünki adamlar var ki, iş görmək, qoldan yapışmaq əvəzinə "o"-ı (sıfırı) yumurtadan böyük göstərməklə məşğuldur. Çox pis haldır ki, filan idarə və müəssisə rəhbəri, filan nazir və s. kadr seçmək işinə mövqedən yanaşır, "böyük" olan adamları yuxarı başa keçirir. Ancaq mən belə ürək sahibi olan azərbaycanlının, azərbaycanlı rəhbər işçinin varlığına inanmıram. Bu da var ki, "mənim regionumdan" olan istedadlı adamı qoyub, "qeyri-regiondan" iş görə bilməzi işə götürmək də eyni dərəcədə pisdir. Ümumiyyətlə, mən bunları nəinki bu məqamın, bu günün, indinin, heç sabahın da söhbəti hesab eləmirəm.

Bacarırsan, silah götür, millətin qabağına düş!

Şair-yazıçının vəzifəsi isə hadisə və ya predmetin hər ucunu

düzgün göstərməyə çalışmaqdır. Qışqırmaq, hay salmaq onun vəzifəsinə daxil deyil.

- Yaxınlarda bir şerinizi oxudum - "Bu millətin dərdi-səri min şaxəli" deyirsiniz. Amma o şaxələrin necə kəsilməsi, budanması barədə fikriniz qaranlıq qalır.

- Təxminən birinci sualı təkrar edirsiniz: mən "Bu millətin dərdi-səri" şerində "Baş gödəndən aşağıda olan yerdə - Bu millətin dərdi-səri min şaxəli" deyirəmsə, sətiraltı məna, məncə, aydındır. Siz isə sənətin vəzifəsinə aid olmayan həkim məsləhəti və ya cərrahlıq tələb edirsiniz. Sənətin təsir qüvvəsi çox gözəgörünməz və mürəkkəb olur.

- Vaxtilə "Məndən ötdü, qardaşıma dəydi" psixologiyası ilə yaşamanın fəsadları barədə göynəyə-göynəyə danışmısınız. Əfsus ki, indi bu psixologiya bir az da qol-budaq atıb, az qala iliklərə işləyib. Görəsən, niyə?

- Həmən fəsadlar barədə əvvəllər də yazmışam, indi də yazıram. Burada iki qütb var: ya sözün təsir qüvvəsi zəifləyib, sözün əhatə dairəsi azalıb, ya da zamanın qulaqları ağır eşidir:

- Siz son illərin qovğalarında, bütün hakimiyyət dəyişmələri dövründə özgünlüyünü, bütövlüyünü qoruyub saxlamış üç-beş sənət adamından birisiniz. Bunu bacarmağın da bir sirri-sehri varmı?

- Sənətkar da insandır, insana məxsus büdrəmələr, səhvlər, uğurlu-uğursuz addımlar ona da xasdır. Bir qədər az və ya bir qədər çox. Sənətin elə yazılmamış təlimatları var ki, onların çoxu əsrin, zamanın havasına hopur. Onu oxuya bilən, eşidə bilən və ya "görə bilən" məhz qələm sahibidir, söz sahibidir. Əks halda "çırmanırıq keçməyə çay gəlməmiş"...

- Sizə elə gəlmirmi ki, həmişə mübarizliyi ilə, ötkəmliyi ilə öyündüyümüz Azərbaycan poeziyası indi "quraqlıq dövrü" keçirir?

- Mən belə deməzdim. Mən deməzdim ki, "həmişə mübarizliyi ilə öyündüyümüz Azərbaycan poeziyası quraqlıq keçirir". İndi ola bilsin o "quraqlığı", o "nəmişliyi" görmə,

duyma münasibəti başqadır. Uzun müddət hay-küyə, qışqırtıya öyrənmiş qulaqlarımız indi sakit, təmkinli, səmimi poeziyanı yaxşı duya bilmir. Bir də "quraq" və ya "nəmişli" poeziya deyimi sizin və ya mənim sözümdür. Bu sahədə əsaslı bir sorğu keçirilibmi? Yox, məncə!

- Bəlkə də yaralı yerinizə toxunuram, bağışlayın, amma şerlərinizin birində oğulsuzluqdan giley var: "Oğlun yoxdu, sonun yoxdu, dedilər".

- Bu da taleyin hökmü idi. Necə yazılmışdı, elə də oldu. Artıq bu hökm ilə çoxdan barışmışam. Daha soyumuş küldə köz axtarmağın mənası yoxdur.

- Həm də belə misranız var: "Sel boğan dərələri bir mərd qadınla keçdim".

- Bəli, mənim "Haqqın yoxdu, haqqın var" şerimdə belə bir misra var.

Keçdim, bəli keçdim...

- Bu gün Azərbaycanda ən çox oxunan şairlərdən biri, bəlkə də birincisi Məmməd Arazdır. Rütbə, ad-san sarıdan da hər üzünə yarımısınız. Maraqlıdır, şöhrət, ad - san Sizin üçün nədir?

- Mən özüm haqqında "ən çox oxunan şairlərdən biriyəm" deyə bilmərəm. Bu süni təvazökarlıq deyil. Əks halda mən birinci növbədə özümə qarşı hörmətsiz olaram. Azərbaycan poeziyası elə zəngin, elə dərin poeziyadır ki, burada yüzüncü yerə çıxmaq üçün belə azı min il yol getmək lazım gələrdi.

Yenə də məni çətin sorğuya çəkirsiniz... Deyirsiniz ki, "rütbə, ad-san sarıdan hər üzünə yarımısınız". Axı yarımaq nəyə deyirsiniz? Xalqı yarımayan, xalqı qaçqın düşən bir şair necə yarıyar? Başa düşə bilmirəm. Səmimiyyətimə inansanız, deyərdim: bilirsinizmi, mənim üçün ad-san, şöhrət nədir? - bir neçə anlığa eşitdiyim xoş xəbər... Sonra da eşidilməz olan səda, - daha heç nə!

- Şerlərinizin ifaçıları arasında Mikayıl Mirzənin əvəzi yoxdur...

- Son illər mən öz şerlərimi oxumuram, oxuya bilmirəm. Cavanlığımda necə oxumuşam? Bunların da izi çox az qalıb. Mikayıl Mirzənin ifasında Məmməd Arazı dinləyəndə elə bil ki, həm özümü eşidirəm, həm də görkəmli bir söz adamını. Mən şerlərimi pis oxuyanı heç cürə dinləyə bilmirəm. Mikayıl şer oxuyanda mənə elə gəlir ki, haradasa "söz sərkərdəsi" rütbəsi təsis edilib. Və mən də onu çox böyük məmnuniyyətlə Mikayıl Mirzəyə təqdim edirəm.

- Sizdə çalpaşıq, oxucuya çatmayan söz, misra yoxdur. Bununla belə:

Qopdu bir səs, qopdu bir tağ qalmadan,
Göyərçinlər perikdi dağ qalamdan -
Eşqi qalan bu üçbucaq qalamdan -
Əlində cam, dilində şam, çıxıb get -

bəndinizi heç cür "xırdalaya" bilmirəm. Bəlkə özünüz kömək edəsiz?

- Onlarca oxucunu, ədəbiyyatçını, elə sizi də adi bir korrektura səhvi çaşdırır. Axı şerdə hər sözün, deyimin məntiqi var. Məntiq isə budur ki, şeri düz oxumaq lazımdır.

Bənd belə oxunmalıdır:

Qopdu bir səs, qopdu bir tağ qalamdan,
Göyərçinlər perikdi dağ qalamdan.
Eşqin qalan bu üçbucaq qalamdan -
Əlində cam, dilində şam, çıxıb get.

"Üçbucaq qala" ürək nəzərdə tutulur. Obrazlı dildə belə demək mümkündür: Bu ürək qalamdan çıxıb getmək istəsən, əlində mey badəsi, dilində şam tuta bilərsən - axı dil şamdana bənzəyir. Ürəyim səni belə nəşə ilə, belə işıqla yola salır. Əslində burada uzun-uzadı şərhə ehtiyac yoxdur...

1 iyul, 1994

HAQQIN VAR, MƏMMƏD ARAZ...

Rəsmiyyə Şəfəqin şairlə müsahibəsi

Oktyabrın 14-ü hamımızın sevimli şairi Məmməd Arazın 62 yaşı tamam oldu. Məmməd Arazın nəsihəti ilə, dərin mənalı fəlsəfi fikirləri ilə zəngin olan şerləri şairin istedadının bizə bəxş etdiyi ən böyük töhfədir. İllər ötdükcə mən Məmməd Arazı müqəddəs bir insan kimi qəbul etmişəm. Şairlə görüşdə insan övladını mənəvi paklığa çağıran müqəddəs işığı, dünyanı öz gözlərimlə görmüşəm. Bu, Məmməd Araz dünyasıdır. Şairlə görüşdə bir neçə sualı ona təqdim etdim.

- Sizlə maraqlanan oxucu kütləsinə belə informasiya çatdı ki, Məmməd Araz vətənə vaxtından əvvəl dönüb. Məmməd Arazın qürbətdə günləri necə keçirdi?

- Həqiqətə əsaslanmayan bu "informasiya" haradan sıza bilərdi və niyə sızmalıydı ki, mən vaxtından əvvəl qayıtmışam. Yəni bu, təxminlərin, gümanların dilinə çevrilsə, o deməkdir ki, mən müalicə qurtarmamış geri dönmüşəm. Bu, ağ yalandır. Ömür vəfa etsə, hələ bir neçə dəfə də getməli olacağam. O ki qaldı "Qürbət", "Vətən həsrəti" məsələsinə deyim ki, biz bir xalq olaraq "ocaq başına" çox bağlıyıq, bəzənsə bunun zərəri xeyrindən çox olur.

- Tək elə "Dünya sənin, dünya mənim..." şerilə sözün qüdrətini əl çatmaz zirvəyə qaldıran Məmməd Araz sonsuz oxucu sevgisi qazanan bir şair kimi ən bəxtəvər insan sayılır. Söz haqqında bəlkə öz fikrinizi deyəsiniz?

- Dəyirmançıların dilində "dabanı qaldırmaq" ifadəsi var: dəyirmançı müəyyən üsulla üst daşı azacıq qaldırır, daşın tezliyi artır, dəyirmanın istehsal gücü "çoxalır". Əvvəllər gündə 50 kisə dən üyüdən dəyirmançı indi 60 kisə üyüdür. Deməli göz qabağındaca keyfiyyət kəmiyyətə dönür. Sözü də bu günə qoymaq olar. Sözün də dabanını qaldıranda ifrat tərif yaranır. Sözlə ehtiyatlı olun, çox ehtiyatlı!

- Müdriklərdən kimsə deyib: tale xarakterdir. Yəni o deməkdir ki, söz yaxşı deyilib. Doğrudurmu? - bilmirəm.

- Mən sualı anlaya bilmədim.: mənim xoşbəxt olub olmamağımın bu suala nə dəxli? Ümumiyyətlə, xoşbəxtlik haqqında söz açmağın nə mənası? Tutaq ki, dedim "hə" və ya "yox".

- "Altı qızın biri Pəri" şerini hər dəfə oxuyarkən göz yaşlarını saxlaya bilmirəm. Mənə elə gəlir ki bu nəğmənin oxucu qəlbində qeyri-adi iz buraxması onun xüsusi yaranma tarixi olduğuna işarə edir.

- "Altı qızın biri Pəri"ni nə vaxtsa, kimsə qulağıma pıçıldayıb bu nəğməni, qulağıma oxuyub bu şeri. Indinin özündə də o səs məni haraylayır, yaşamağa, sevməyə çağırır. Altı qızdan birinin arxasınca gedirəm. Onu görə biləcəyəmmi? Ona yetə biləcəyəmmi? Bilmirəm. Şerin daha heç bir xüsusi yaranma tarixi yoxdur. Bir fikir damlasının məhsuludur, desəm, daha doğru olar.

- Məmməd Araz yaradıcılığında əsas yeri tutan məhəbbət şerləri yaralı qəlbə məlhəmdir. Gənclik illərinin sevgisindən könlünüzdə yenə də yer qalıbmı? Yeni şerləriniz arasında bu səpgidə şerlər varmı?

- Məhəbbət şerləri "dərdli sevgililərin" qəlbinə nə dərəcədə məlhəmdir, deyə bilmərəm. Onu deyə bilərəm ki, bu şerləri gəncliyimdə də narahatçılıqla yazmışam, elə indi də elə yazıram. Ancaq indi gənclik illərində olduğu kimi "alışdım, yandım" haraylı şerlər yaranmır.

"Bəzisinə ürək qazıb, söz ələmək asan gəlir..."

Artıq şərhə ehtiyac qalmır.

- El üçün ağlayan Məmməd Araz həyatda yenidən şair ömrü yaşamağa razı olardımı?

- Yenidən şair ömrü yaşamaq?... Yəqin ki, istərdim. Amma bəzi axtarışlarla.

- 14 oktyabr ad gününüzdür. Ötən günlərə nəzər salarkən təəssüf hissi keçirirsinizmi?

- Təəssüf üçün "material" yoxdur. Təəssüf heç nəyi qaytarmır ki...

12 oktyabr, 1995

BİR ÜRƏK VAR DÖYÜNTÜSÜ VƏTƏN DEYİR

Mahirə Ramil qızının şairlə müsahibəsi

Əlimdə qələm, qarşımda sıralanacaq sözlərin yolunu gözləyən ağ kağız... Elə hey fikirləşirəm: hansı kəlmə ilə başlayım?! Nə deyim, necə deyim ki, ürəyimdəkilərin heç olmasa bir damlasını, bir zərrəsini ifadə edə bilsin.

Bəlkə, bax beləcə...

Bu dünyada çox sevdiyim bir şair- bir insan yaşayır. Yaradanın insafsızlığına, həyatın amansızlığına, taleyin qəddarlığına sinə gərə-gərə...

Ağrı-acısından güclü çıxıb nikbinliklə sabaha baxmaq, özündə güc, qüvvət tapmaq həyat eşqindən doymayanların, usanmayanların, möhkəmlərin hesabına yaranır. O boyda əzabları çəkən kəs bəzən Tanrıdan da böyüklüyə ucalır. Bu dünyanın dərd-sərini toy-bayram kimi qəbul eləmək hər oğulun işi deyil.

Bu amansız dünyada dünyaya vurğun bir şair yaşayır.

Bir şair - bir dünya...
Məmməd Araz dünyası...

Bu dünyaya daxil olmaq, onun dərd-sərləri arasında itib-batmaq və nəhayət, durulub üzə çıxmaq üçün Məmməd Araz ünvanına yol aldım.

Bu günlərdə ömrünün 63-cü ilini tamamlayacaq şairi necə çağırım?! Məmməd Araz, Məmməd müəllim... Yox.

Ürək qızdıran, çox həlim bir söz... MƏMMƏD ƏMI...

Və bu sözün ucundan tutub fikrimdə dolaşan ilk sualı ünvanlandırıram:

- "Hələ deyəcəyik: Dönə o günlər"...

Məmməd əmi, indi hansı günün, hansı anın

dönməsini istəyirsiniz?

- Yüz də desəm, min də desəm, bu, xoş arzu olaraq qalacaq. Belə olan halda hansı anın, hansı günün, hansı məqamınsa geri dönməsini istəmək... Bu hissi şair dostum Rəfiq Zəka bir nəğməsində elə qəlibə salıb ki, bunu ondan yaxşı ifadə eləmək heç cürə mümkün deyil:

O günlər necə də mənə haydılar,
Gözümə, könlümə şəfəq yaydılar.
Keçən günlərimi qaytaraydılar
Gələn günlərimi qurban verərdim.

- Tənhalaşan insanların tənhalaşan ağaclar kimi qəfil sınmaq qorxusu varmı?

- Tənhalaşma insan ruhuna yaddır. Bəzən o, tənhalaşan "ağac" olur, qəfil qasırğalar onu qəfil yıxır.Tənhalaşan qaya da belədir, daş da belədir.

- ***"Danışmaq da yükdür,***
Susmaq da yükdür...
Hansının çəkisi daha ağırdır?"

- "Danışmaq da yükdür, susmaq da yükdür". Bundan sonra, məncə, söz qurtarır. Söz qurtarırsa, sənətkar üçün yaşamaq da yükdür, fikir də yükdür. Allah o günü göstərməsin...

- Hər əsr yaxşılar yetirmir, amma min cür pislik də yaxşının yerini itirə bilmir. Nədəndir ki, Məmməd əmi, dolub-boşalan dünyamıza nə qədər yaxşılar gəlsə də, yenə də onların yeri boş qalır?

- Dünyadan köçəndən sonra hər bir böyük adamın yeri görünmürsə, demək onun yeri yoxmuş. Odur ki, yaxşı adamların yeri boş qalır, əks halda o yaşamayıb. Yeri boş qalanlar xoşbəxtdirlər.

- ***"Eh, xoşbəxt olardım onda necə də***
Araza baş qoyub yata bilərdim"...

Araz ayrılığı vüsal anlarını yaşamaqdadır. Bu gün

tapdaq altda olan Qarabağın qara gününə, Qarabağ ayrılığına nə deyir Məmməd Araz?

- Araz dərdi ağır dərddir. Bizim bu söhbətimizə sığmır. Qarabağ məsələsi bizim gündəlik məsələmizdir. Çox asan əldən verdiyimiz torpaqlar çox çətin qayıdır. Hələ qayıtma ərəfəsində yeni müşkül düyünlərlə üzləşəcəyik. Bunları açmağa hazır olmalıyıq.

- ***"Mövzularım tükənəndə deyirəm bu an***
Gənclik dönə, bir qız sevəm, aldada məni"...

Məmməd əmi, yəqin elə bu dünyada tükənməyən, bitməyən bir mövzu var... saf, təmiz, ülvi məhəbbət...

- Hərdən mənə elə gəlir ki, daha qələm işləmir, daha söz məndən qaçır, daha dərd-sərim yoxdur, daha mövzularım tükənib. Doğma mövzuları varaqlayıram. Bir misramı oyadıram: "Sonuncu qorumla od qalamışam".

Dərdlərimi silkələyib oyadıram, bulağın gözü açılır. Bu hal hər şairdə bir cür ola bilər. Məndə belə olur.

- Nə vaxt yazasıyam şah əsərimi... deyən Məmməd Araz şah əsərini yaradıbmı?

- Müdrik bir fransız deyib ki, dahilik kəmiyyətdir. Bu müdrik adam bilir ki, düz demir, həm də bilir ki, nə demək istəyir... Mənim "şahlığıma" gəlincə isə, demək istəyirəm ki, mən belə iddialardan tamamilə uzağam. Mən adi bir qələm sahibiyəm. Zamanın xəlbirindən keçmək məsələsi də gələcəyin işidir.

- ***"Inana bilmirəm: ölüm haqq ola,***
Torpaq rəssam uda, bəstəkar uda!
Ana dəfn oluna, gözəl qocala"...

Məmməd əmi, bu, ölümə etirazdır, yoxsa...

- Doğrusu indi də:

Inana bilmirəm ölüm haqq ola,
Ana dəfn oluna, gözəl qocala.
Bəlkə bir səhnədir, əsərdir bu da...

...həyat həqiqət də bir səhnədir. Hərənin öz rolu var. Mənfi, müsbət... Uğurlu, uğursuz... Tanrıdan bəxş olunan bu ömrü hərə bir cür yaşayır. Bu dünyada yaşaya-yaşaya unudulanlar da var, sağlığında heykəli qoyulanlar da ...

7 oktyabr, 1996

HƏR KƏS YÜZ İL YAŞAYA BİLƏR

Vahid Hacıyevin şairlə müsahibəsi

Böyük şəxsiyyətlərin, məşhur istedadların əksəriyyəti polad iradə, dözüm sahibi olurlar. Belələrinə dünya şöhrətli Lui Pasteri, N. Amosovu, göz cərrahı S. Fyodorovu, görkəmli yazıçı-alimimiz Qulu Xəlilovu və başqalarını göstərmək olar. Onlar gənclik illərində ağır xəstəliklərə düçar olmuş, lakin ruhdan düşməmiş, özlərində qüvvə taparaq həyatın sınaqlarından mətanətlə çıxmışlar. Nəticədə xalq və cəmiyyətə gərəkli ömur yaşamış, qiymətli əsərlər yaratmış, zəngin elmi, bədii irs bəxş etmişlər.

Belə şəxsiyyətlərdən biri də Dövlət mükafatı laureatı, xalq şairimiz Məmməd Arazdır. Müalicə və dava-dərmanın o qədər də faydasını görməyən şair bunun əlacını bədən tərbiyəsi ilə müntəzəm məşğul olmaqda gördü. Tissonun "hərəkət bütün dərmanları əvəz edə bildiyi halda, heç bir dərman hərəkəti əvəz edə bilməz" fikrini əsas tutan Məmməd müəllim hər səhər o başdan durur, kilometrlərlə məsafəni qət edir, fiziki təlimlərə geniş yer verirdi. 16 mərtəbəli binadakı mənzilinə çox zaman pilləkanlarla qalxan Məmməd Araz az müddətdə özünü gümrah hiss etməyə başladı. Cıdır meydanının yaxınlığında yaşaması, şairin bura tez-tez baş çəkməsi, təbiətin ən həssas canlılarından olan məşhur Qarabağ, Dilboz cins atların cıdırından həzz alması da onun sinirlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərirdi.

Məmməd Araz hazırda da bədən tərbiyəsi məşğələləri ilə ciddi məşğul olur. Dəniz kənarında açıq havada gəzinti səhhətini qorumaqda ona kömək edir. O, xəstəliklə mübarizəsini bu cür davam etdirir.

Budur, "Azərbaycan təbiəti" jurnalına 20 ildən artıq baş redaktorluq edən xalq şairi Məmməd Arazın iş otağındayam. Yubiley münasibətilə onu təbrik edirəm. Ancaq şerləri və nəğmələri dillərdə dastan olan şairlə söhbətimin yönü bədən

tərbiyəsi və idman istiqamətindədir. "Atamın kitabı"nın müəllifinə ilk sualım:

- Siz ağır xəstəliyə düçar olanda 41 yaşınız da tamam deyildi. Sizi istəyən dostlar və tanışlar səhhətinizlə bağlı həyəcan keçirirdilər. Indi onların bəziləri həyatda yoxdur. Özünüzdə bədən tərbiyəsi və idmana meyli nə vaxtdan hiss etmisiniz?

- Mən uşaqlıqdan çevikliyimlə tay-tuşlarımdan fərqlənərdim. Gözəl at minən, at çapan idim. Dağda-daşda qoyun-quzu otaranda bir an durub dincəlməzdim. Sürünü yal-yamaca yayandan sonra uşaqlarla qurşaq tutardım. Şəhərə gələndən sonra at idmanını da, o vərdişləri də unutdum.

- Bunu "Dağlar məni tanımadı" şerinizdə nostalgiya ilə xatırlayırsınız:

At istədim bir dəli at,
Şahə qalxdı sarı kürən
Yüyəninə əl atanda
Ayaq çıxdı üzəngidən.
Dağlar məni tanımadı.

Üzr istəyirəm, sözünüzü kəsdim. Sonra necə oldu?

- 70-ci illərdən yenidən bədən tərbiyəsi ilə fəal məşğul olmağa başladım. Bu da məlumdur nə ilə bağlıdır. O. Sarıvəlli demiş: "Fələk çox əlləşdi, gəlmədim dizə".

- Bədən tərbiyəsi və idmanın faydasını şəxsi həyatınızda dərindən hiss eləmiş bir insan kimi onun barəsində fikrinizi bilmək maraqlı olardı.

- Idman hərəkətdir - hərəkət yaşamaqdır. Uzun ömurlü adamların əksəriyyəti müntəzəm hərəkətdə olanlardır. Mənim babam yüz ildən çox yaşamışdır. Nəyin sayəsində? Ömru boyu ala-toranda yuxudan durardı. Sübh tezdən mal-qaranı örüşə çıxarar, bağlı olan heyvanları yemləyər, ot biçər, bağ-bostanı suvarardı. Özü də hər şeyi nizamla, səliqə ilə görərdi. Ömrü boyu çiynində kərənti, oraq, bel əskik olmazdı. Ömrü boyu at mindi, ot daşıdı, zəmi biçdi, dərz döydü. Heç bir tənbəli, ləti, yatanı uzun ömürlü görmədim. Çox yaşayanları çox piyada gəzən, bərk yeriyən, hərəkətdə olan gördüm. Böyük fizioloq I. Pavlov xatırladırdı ki, hər kəs şərab içməsə, hərəkətdə olsa, Tistian qədər, yəni yüz ildən çox yaşayar.

- Indi isə çoxumuz oturaq həyata üstünlük veririk: Beş addımlıq yolu piyada getmək istəmirik. Halbuki Höte deyirdi ki, ən yaxşı fikirlər hərəkətdə olduğun zaman gəlir.

- Əlbəttə, indi insan rahat maşınlarda gəzməyi özünə vərdiş edib. Onun əli gördüyü işlərin çoxunu texnika görür. Bundan geri çəkilmək də mümkün deyil. Indi "baba mühitinə" qayıtmaq da olmaz! Insanın qocalmaması da, ölməməsi də mümkün deyil. Ancaq "cındır qoca" olmamaq, sürünə-sürünə ölməmək mümkündür. Bu, insanın öz əlindədir. Bunun yeganə əlacı idmandır. Idman böyük tolstoyları çox oturaq həyat tərzinin törətdiyi fəsadlarından xilas edə bilər.

3 yanvar, 1997

"BÜTÜN MƏQAMLARDA İNSANLARI AZAD GÖRMƏK İSTƏRDİM!"

Fərail Kazımovun şairlə müsahibəsi

- Necəsiniz, Məmməd müəllim, səhhətiniz necədir?

- "Mövzularım tükənəndə" adlı bir şerim var; çoxdan yazmışam. Bir bəndində belə deyilir:

Mövzularım tükənəndə darıxır masam,
Onun dərdi yüz haçalı, onun dərdi min;
Bu dəmlərdə heç nəyə də əlim çatmasa
Qaysağını qopardıram Araz dərdimin...

Əgər mövzularım tükənməyibsə, səhhətim dünya deyil, ölkə deyil, bir əyalət normalarına cavab verirsə, demək sizin bir sözdən ibarət "necəsiniz" sualına bir sözlə cavab verirəm: "Yaxşıyam! Hətta əlavə edə bilərəm: Əladan yaxşıyam, yaxşıdan əla! .

- Yeni əsərlər üzərində işləyirsinizmi? Son şerinizi nə vaxt yazmısınız?

- Indi öz ömrünü yaşaya bilməmiş, yarımçıq qalmış yazılarımı qaydaya salmaqla daha çox məşğul oluram.

- Bir çox ziyalılarımız maddi çətinliklərdən gileylənirlər. Sizin dolanışığınız necədir?

- Bu "dolanışıq" dediyiniz hallar, ciddi çətinliklər həyatımızda çox olub, indi də var. Bunlar əslən obyektiv reallıqla, dövrün, zamanın gedişatı ilə, siyasi-ictimai iqlimlə bağlıdır. Burada yeganə çıxış yolu xalqın əl-ələ verib işləməsindədir. Bizim xalq heç vaxt "qarın davası" eləməyib, sabaha, bütün sabahlara ümidlə baxıb.

- Şerlərinizi oxuyarkən adama elə gəlir ki, siz başqa "şairlərin" də günahını yumaq üçün mənəvi çarmıxa çəkilən bir əzabkeşsiniz. Bu cəhətdən poeziyamızda öz

ardıcılınızı görürsünüzmü?

- Poeziya yolu çətin yoldur, ağır yoldur, əzablı yoldur. Bu əzabı ən böyük həzz kimi şərəflə daşıyan şair (söhbət şairdən gedir) qəflətən dönüb baxanda görsə ki, dalınca gələn yoxdur, bu dəhşətlidir, bu, əsl çarmıxa çəkilməkdir.

- Demək olar ki, əksər şairlər müəyyən dövrdə dramaturgiyaya üz tutur. Siz bu cəhətdən istisnasız. Bu nədən irəli gəlir?

- Məsələni belə qoymaq düz deyil: "Əksər şairlər müəyyən dövrdə dramaturgiyaya üz tuturlar". Bunu qəbahət sanırsınız, mən istisnayam. Hər bir şairin - sənətkarın istədiyi janrda yazmağa ixtiyarı var. Bu, niyə üz tutmaq olsun? Mən sadəcə alaraq bu yolu seçməmişəm. Bəlkə də seçə bilməmişəm. Çətin gəlib. Ən düzü də odur, müəyyən müddət də olsa poeziyadan ayrılmaq istəməmişəm.

- Məşhur "Azərbaycan - dünyam mənim" şerini yenidən yazsaydınız, nələrisə poetik redaktə etmək istərdinizmi?

- "Azərbaycan - dünyam mənim" şerini yenidən işləmək istərdim. Çox yazını təzədən işləmək olar, yazı sənindir, sahibi sənsən. Bir o var ki, hər bir yazının, əsərin üzərində zamanın, dövrün möhürü olur. Odur ki, qoy "Azərbaycan-dünyam mənim" şeri də yazıldığı kimi qalsın.

- Ən çox hansı bəstəkarlarla işləməyi xoşlayırsınız. Niyaməddin Musayevin sizin sözlərinizə bəstələdiyi məşhur mahnıya münasibətiniz?

- Ramiz Mirişli ilə çox mahnı yazmışıq. Niyaməddinlə yazdığımız "Dünya - sənin, dünya - mənimg" adlı mahnı, qeyri-təvazökarlıq da olsa, deyim ki, mahnı dünyamızın uğurudur.

- Etiraf etmək istədiyiniz elə bir günahınız, səhviniz varmı?

- Səhvim də çox olub, günahım da. Bunları şerlərimdə gizlətmişəm. Mənim etiraf şerlərim çoxdur. Mənim səhv və günahımı məndən yaxşı bilən yoxdur.

- *Ən böyük arzunuz.*

- Bütün məqamlarda insanları azad görmək istərdim.

- *Gəncliyin gətirdiyi gözəllik, istedad hesabına qazanılan şöhrət və yaşın verdiyi müdriklik: hansını seçərdiniz?*

- Burada nə Sizin birbaşa manevrsiz sualınız, nə də mənim dolayı yolla cavabım heç nəyi həll etmir. Səmimi desəm, hər üçünü istərdim.

- *Yazıçılar Birliyinin son qurultayı məlum səbəblərə görə az qala bir ildir ki, ləngiyir. Siz kimin Birliyə sədr olmasını istərdiniz?*

- Doğrusu, mən bilmirəm "məlum səbəb" nəyə deyirsiniz. Yəqin ki, bu, sadəcə olaraq Yazıçılar Birliyinin hazırlığı ilə bağlıdır. Indiki vəziyyətdə Yazıçılar Birliyinin Sədri Anarın yenidən seçilməsini istərdim. Bu, əlbəttə, məndən asılı deyil, mən öz səsimin sahibiyəm.

- *Axirətə inanırsınızmı və axirət sizi qorxutmur ki?*

- Axirət deyilən varlığın olduğuna qətiyyən inanmıram.

- *Əgər Sizi Azərbaycan Respublikasına Prezident təyin etsəydilər, ən əvvəl hansı tədbiri həyata keçirərdiniz?*

- Əvvələn, onu deyim ki, Prezident təyin olunmur, xalq tərəfindən seçilir, təyin olunmuş Prezidentlərin taleyini gördük. Mən sonrası beləlirinə deyərdim: Göyə pilləkan qoymaq xülyasına düşməyin.

1 sentyabr, 1997

ADİLİKDƏ TƏZƏLİK

Davud Nəsibin şairlə müsahibəsi

Yubileydən yubileyə, ad günlərində sənət adamlarımızı yad eləmək, onlar haqqında məqalələr yazmaq, televiziya verilişlərinin, müxtəlif materialların təşkili elə bil ki, bir adətə, ənənəyə çevrilib.Əlbəttə, belə bir xeyirxah işin əleyhinə deyiləm. Lakin bir həqiqət də var ki, onu inkar etmək olmaz. Xalqın elə sənətkarları var ki, onlar haqqında hər vaxt danışmaq, söhbət açmaq, əsərlərini varaqlayıb götür-qoy eləmək lazım və vacibdir. Ona görə vacibdir ki, xalqın qəlbinə gözəl əsərlərlə daxil olmuş belə sənətkarların yazdıqları haqqında danışanda istər-istəməz onlara hər dəfə yeni baxışla, yeni nəzərlə yanaşıb yeniləşir, təzələnirsən, indiyədək görmədiyin ifadə tərzinin yeni formasını görürsən. Bu xoşbəxtlik hər sənətkara qismət olmur.

Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Araz də belələrindəndir, desək, yanılmarıq. Qəribədir ki, sənətkarın ilk əsərləri ilə ömrünün sonrakı dövrü yaradıcılığını müqayisə edəndə çox vaxt görürsən ki, hər iki dövr arasında yerlə göy arası qədər fərq açıq-aşkar özünü büruzə verir.

Mənə elə gəlir ki, indiki Məmməd Arazla keçmiş M. Ibrahim arasında nəinki uçurum, hətta cüzi bir fərq də yoxdur. Məmməd əmi (mən həmişə "əmi" deyə müraciət etmişəm), necə deyərlər, sənətə hansı "templə" gəlmişdisə (belə demək mümkünsə), başladığı kimi də davam etdirir. Mən Məmməd əminin yaradıcılığında hər hansı bir dəyişiklik, başqa bir yol görmürəm. Onun hər şeydən əvvəl poetik sirrinin gücü, böyüklüyü bu sirrin adiliyində, gözəgörümlüyündədir, bəsitlikdən kənar anlaşıqlığındadır.

Bəs bu adilik, sadəlik oxucunu nə üçün düşündürür, gündə eyni vaxtda səslənən saat zəngi kimi oxucunun beynində cingiltiyə, dəyirman çax-çaxının tıqqıltısına bənzəmir. Hər şeydən əvvəl onu demək lazımdır ki, eyni formada, vəzndə

dillənən deyimlərin yeni formasını onun deyim tərzinin yeniliyində görmək lazımdır. Yəni onun şerinin formasını ölçüsündə, biçimində deyil, ifadənin sambalında, tutumunda, yeri gələndə sözün oynaqlığında və yeri gələndə isə ağırlığında, çəkisində axtarmaq lazım gəlir.

Hər şey təbiətdən yarandığı kimi, şerin də təbiiliyi ondan doğur, yox, əvvəl-əvvəl cücərir, beyində yazın gəlişi kimi, sonra yetişir payız bəhrələri kimi. Məmməd əminin yaradıcılığından danışarkən təbiəti təsadüfü yada salmadım. Təbiətin ilki, əzəli bizə adi görünən torpaqdır. Insan övladı həyatda qazandığı nə varsa, ancaq ona borcludur. Biz harınlaşanda çox vaxt bu borcu unuduruq, yaddan çıxarırıq, böyüklüyü hərə bir cür axtarır özündə. Onda insan yerişini, duruşunu itirir. Beləcə get-gedə özünü də itirir. Gündə neçə yol asfalt üstündə qabar olan ayaqlarımız fikrimizi də qabarlaşdırır. Dikəlib qalxan ağac, kənd-kəsək, el-oba, çiçək ətirli, nəfəsli misralar yayın cırhacırında nəfəsimiz təntiyəndə bir udum bulaq suyu kimi məlhəmə çevrilir.

Bu bir udum su bizi elə bil ki, div yuxusundan ayıldır. Budur, Məmməd əminin sadəlikdə böyüklüyü. Özü övlad sahibi olsa da, "ana itirəndə ana yaşında" uşaqlaşır, ilkin- diləşir. Budur böyüyün uşaqlığı, uşağın böyüklüyü.

Beynimdə bu fikirlərlə, qonağı oldum. Onunla dərdləşmək mənə çətin olsa da, göz-gözə dirənəndə bir-birimizi oxuya bildik. Moskvanın qarlı qışında iki günü bir yerdə keçirdiyimiz vaxt bir də təkrar olunaydı. Olundu, xəyalımızda, xatiratımızda. Bəlkə də o günlərin şirinliyini indiki kimi duymamışdıq. Insanın bu gününü yaşaya-yaşaya geriyə qayıtmağı varsa, ötən ömrün keçib getdiyinə təəssüflənmir.

Öz-özümə fikirləşirdim ki, əmiyə hansı sualı verim ki, haqqında oxucular üçün indiyə kimi qaranlıq qalan bir şeyi aydınlaşdırım. Onunla neçə illər bir redaksiyada - "Ədəbiyyat və incəsənət" (o vaxt belə adlanırdı) qəzetində bir yerdə işləmişik. Onun bir jurnalist kimi qələmindən çıxan publisist yazılarını poetik nümunələri ilə həmişə özlüyümdə müqayisə etmişəm.

Heç birinə üstünlük verə bilməmişəm. Ilk sorğum elə bu barədə oldu.

- Mənə elə gəlir ki, özünüzün fikrini bilmək oxucular üçün də maraqlı olardı. Axı çoxları Sizi ancaq şair kimi tanıyırlar, xüsusən də indiki nəsil.

- Cəsarətli söz demək baxımından mən həmişə publisistikanı poeziya ilə bir görmüşəm. Hər iki janr mənim üçün doğmadır. Poeziyada demədiyimi publisistika ilə demişəm. Və yaxud əksinə.

- Indiki Məmməd Arazla o vaxtkı Məmməd Ibrahim arasında fərq varmı? Mənə elə gəlir ki, Məmməd Ibrahim neçə başlayıbsa, Məmməd Araz da o cür davam etdirir.

- Fərq, əlbəttə, var. Heç olmasa yaş fərqi, həyata, ətraf mühitə, insanlara, təbiətə baxış fərqi... Sənətkar da adi insanlardan biridir. Son gününə qədər ötən günlərindən ayrıla bilmir. Bir əli ilə keçmişini elə hey sabaha dartır. Gətirə bilsə - sevinir, bilməsə - kədərlənir. Qaldı M. Ibrahimlə M. Arazın yaradıcılığı arasında fərqə, - bunu siz görüb deyə bilərsiniz.

- Illər ötüb keçsə də ötənləri, keçənləri necə xatırlayırsız? Uşaq Məmmədlə üz-üzə gələ bilirsinizmi?

- Mən də başqaları kimi, onun əlçatmaz, ünyetməz dünyasından heç cür ayrıla bilmərəm. O uşaqlıq, ötən dünyamızda çılğın uşaq, gənclik aləmi var. Bir qədər romantikadan ayrılandan sonra görürsən ki, o aləm getməliymiş, necə deyərlər, gəldi-gedər imiş. Belə də oldu. Ancaq onun mənə bəxş elədiyi misralar, sətirlər qaldı. Bu qalan varsa - o da qalacaq. Əgər əsər yoxdursa, daha yoxluqdan nə umasan... Uşaqlıq ilə üz-üzə gəlmək isə, məncə, zarafatdır.

- Nəvələr arasında özünüzü necə hiss eləyirsiz. Gənclik illərini qaynar keçirən Məmməd əmi baba kimi necədir?

- Nəvələrin arasında özümü çox xoşbəxt sanıram. Onlardan şuxluq, çeviklik "öyrənirəm". Çox şeyə oyun, oyuncaq kimi

baxmaq istəyirəm. Ancaq uşaq aləminə nə qədər qoşulursansa qoşul, yenə də uşaq öz yerində, sən də öz yerində olursan. Bunu "hər zamanın öz hökmü" kimi qəbul etmək düzgün olardı.

- ***Ədəbiyyatımız haqqında fikriniz... Onun gələ-cəyini necə görmək olar?***

- Bir vaxtlar "sovet ədəbiyyatı", "qardaş xalqlar ədəbiyyatı" var idi. Bizim ədəbiyyat da sovet ədəbiyyatı ilə ünsiyyətdə aydın görünürdü. İndi əlaqələrin birliyi, qarşılıqlığı pozulub, dağılıb. O vaxtlar zəif yazıları "sovet ədəbiyyatı" arenasında müəyyən etmək olurdu. Məncə, yaxşı ədəbiyyatın qarşısını kəsmək mümkün deyil. O vaxtlar yaxşı ədəbiyyat adı ilə orta səviyyəli ədəbiyyat da sərhəd xəttini keçə bilirdi.

İndi yaxşı ədəbiyyatın işıq üzü görməsi üçün özünü qabağa verən xeyriyyəçilərin sayı azdır. İndi elə bir dövr yaranıb ki, kim nə istəyir, onu da yazır və nəşr etdirir. Bir növ ağına-bozuna baxan yoxdur. Belə çıxır ki, imkanın varsa, nə istədiyini edə bilərsən. Bu gün şerə gələn varmı? - Var. Bu gələnlər ədəbiyyat aləmində seçilirmi? - Yox. Bəs sonrası necə olsun? Belə çıxır ki, "nə olur-olsun" vəziyyətinə düşmüşük. Görəsən Sabir, M. Cəlil ədəbiyyata gələndə əllərindən tutan olubmu? - Xeyr! Ədəbiyyatın bircə mənası var! Təzə söz, təzə fikir. Bunlar varsa, dinləyənləri də tapılacaq, oxuyanları da...

Ağarmış qaşların arasından boylanan kövrək, həlim nəzərdən, baxışdan çox şey oxumaq, duymaq olar: Dərin köklərlə torpağa bağlanan bir şair qəlbinin döyüntüsünü, çırpıntısını. Bu adi bir insanın yaşaması üçün lazım olan çırpıntı deyil, torpağın şah damarından qidalanan bir ürəyin sədasıdır. Niyaməddin Musayevin həzin ifasında musiqi ifadəsini tapan "Dünya sənin, dünya mənim, dünya heç kimin" deyimi insan övladı qəlbində bir əbədilik və heçliyin rəmzidir. Budur - dünyanın bu üzü, bir də o biri üzü. Şairin özünə təxəllüs götürməyi adi bir şeydir. Lakin bu ünvan dediyi ilə birləşəndə əbədiləşir. Araz - deyənlər çoxdur. Arazlaşan isə təkcə Məmməd əmi oldu, desəm, məndən inciməsinlər. Çünki onun misraları sərhəd boyu bulana-bulana

buruldu, Muğanda duruldu, Xəzərin qoynunda rahatlığını tapdı.

Görürsünüzmü, onun yaradıcılığının elə bir sirri yoxdur, sorağı var. Bu soraq Dərbənddən tutmuş Təbrizə kimi eşidilir, mənəm deyir, mən, el-obanın kədərinə-kədərlənən, sevincinə-sevinən, Məmməd Araz.

İnsanı xüsusən də azərbaycanlıları, poeziya ilə heyrətləndirmək, çox çətin bir məsələdir. Ona görə ki, bu xalq anadan şerlə doğulub, saz-söz üstə köklənib. Əlbəttə, əlinə hər bir qələm alan əvvəlcədən bunun məsuliyyətini dərk etməlidir. Öz poetik ifadəsini tapmış həqiqi poeziya dünyanın ən gözlənilməz möcüzəsidir,- desəm mənə elə gəlir ki, yanılmaram. Azərbaycan poeziyasının möcüzəli şairi çoxdur. Onlardan biri də ömrünün altmış beşinci baharına çatmış əmidir.

oktyabr, 1998

"İLAHİ, KARDIMI, KORDUMU DÜNYA?"

Teymur Mahmudlunun şairlə müsahibəsi

Bir vaxt dünyanın düzəlmədiyindən gileylənən Məmməd Araz bu gün dünyanın gərdişi barədə nə düşünür? Sizi nələr narahat edir?

- Dünyanın işləri pisdir. Ölüm çoxdur. Bəşəriyyət yeyir - didir bir-birini. Söz yox ki, mürəkkəb həyat yaşayırıq. Vəziyyətimiz ağırdır. Dünya bizə hay vermir. Müxtəlif yerlərdən gəlirlər, görürlər vəziyyətimizi, amma xeyri yoxdur. O gün bulvarda gəzdiyim yerdə qabağıma bir uşaq çıxdı. Əl uzatdı ki, kömək eləyin, qaçqınıq. Belə şeylərə baxanda görürsən ki, şer vaxtı deyil. Amma həmin yerdə ağlıma bir-neçə sətir gəldi: Sətirlər belədir: "Ilahi, kardımı, kordumu dünya, Bu acı həqiqəti görmürmü dünya?" Azərbaycan gözümüzün qabağında böyük yalanlara, böhtanlara məruz qalır. Dünyanın taleyi böyük dövlətlərdən asılıdır. Onlarsa hadisələrin dərinliyinə getmirlər. Bilirsiniz, bu da şair taleyidir. Bütün hallarda bir ağrı kimi şairin ürəyindən keçir. Amma mən inanıram ki, xalqımızın gələcəyi yaxşı olacaq. Ona görə ki, biz istəyirik belə olsun. Hərdən xalqıma xarici gözlə baxıram. Görürəm ki, bunun şeri, bayatısı, dastanı var və bu qədər zəngin mədəniyyət xəzinəsi dünyanın heç bir başqa xalqında yoxdur.

- Indi nə fikirləşirsiniz, bu xəzinəni XXI əsrə daşımağa ehtiyac varmı? Axı bizlərə deyək ki, kompüter proqramlarını öyrənmək daha vacibdir... Bu zəmində gələcəyi necə təsəvvür eləyirsiniz?

- Fikirləşirəm ki, şer bizim ədəbiyyatımız deməkdir. O, elə xəzinədir ki, XXI əsrdə də ondan ayrılmaq çətin olacaq. Mən şerimizin nə vaxtsa itəcəyinə inanmıram. Əksinə, şer bizə zaman-zaman lazım olacaq. Gərək insan daş olsun, ağac olsun, desin ki, mən bu xəzinədən imtina edirəm. Ola bilərmi, elə bir zaman gəlsin ki, biz şeri basdıracağıq. Mən bunu təsəvvür eləyə

bilmirəm. Ola bilsin ki, bu gələcəyin işidir. Mən gələcəyin işlərinə qarışmıram. Gələcək özü gələcək. Bir şüar var, onunla indi də razıyam ki, keçmişə tapança atsan, gələcək səni topa tutacaq. Mənə gələcəyi təsəvvür eləmək çətindir. Mən hələlik bu günün vətəndaşıyam.

- Bir çox şairlərin siyasət biyabanında gəziş-mələrinə normal baxmaq mümkündürmü, Məmməd müəllim?

- Siyasətdə mən həmişə barışan tərəfdə durmuşam. Şair öz sözünü, harayını poeziyanın dili ilə deməlidir. Siyasətə qarışmamalıdır. Yalnız o zaman qarışa bilər ki, hadisələr xalqın xeyrinə işləsin. Bu, şerin, taleyin obyektiv qanunudur.

Məlumdur ki, artıq 6 ildir Məmməd Araz Nazirlər Kabinetinin qurtaracağında yerləşən elitar görkəmli binanın ikinci mərtəbəsindəki mənzildə yaşayır. Dördotaqlı mənzili ona Heydər Əliyev bağışlayıb. Ölkənin ən yüksək mükafatı "Istiqlal" ordeni ilə təltif edilən şair indi ömür-gün sürdüyü binada yeganə Istiqlalçı deyil. Qonşu blokda yaşayan başqa Istiqlalçı şair - qələmdaşı Bəxtiyar Vahabzadə ilə hərdən hava xoş olanda, həyətə enəndə görüşürlər. Mənzili sadədir, hələ ən zəngini biz söhbət elədiyiimiz otaqdır", deyir şair. "Nəyimiz var, qızlarımıza vermişik", deyir şairin həyat yoldaşı Gülxanım müəllimə. Əlavə edir: "Mal-dövlətə heç vaxt həvəsimiz olmayıb". Niyə? Bu, ilk növbədə şairin könül toxluğunun təzahürüdür və

Məmməd Araz xarakteri

onu camaat arasında hörmətə mindirən diqqətəşayan keyfiyyətdir. Şairin titrək, fağır və əzəmətli üzü günümüzün çirkli, mürəkkəb reallıqları ilə uzlaşmasa da, bunun müqabilində bizi kəndə, torpağa, halallığa səsləyir. Bu qəribə insan ömründə rüşvət almayıb, oğurluq eləməyib. Hələ bu nədir ki? Belə söhbətlərə inanmaq da istəməyib.

Hara gedir təmtərağı bu kəndin?".

Boşalmış kəndlər haqqında olan bu misra, şairin son zamanlar qələmə aldığı şerdəndir. Hissiyyatdan xali olmayan oxucu üçün, bu şeri həyəcansız oxumaq mümkün deyil. Onunla yanaşı

qələmə aldığı başqa bir şer isə səslər haqqındadır. Gərək ki, adı belədir: "Səslər çağırır məni". Özünün deməsinə görə pis səslərə tez reaksiya verir. Şairin aləmində pis səslər heç də məişətdə alışdığımız tükürpədici, zəhlətökən, yazı yazmağa imkan verməyən səslər deyil. Paxıllıq və nifrət kimi keyfiyyətlər də pis səsdir. M. Araz bu şerləri hələlik heç bir mətbuat orqanında çap etdirmək fikrində deyil. Və yeri gəlmişkən

Şair və redaktor

münasibətləri haqda bir neçə kəlmə söz açmağı, qəribə göründüyü üçün lazım bilirik. Məsələn, qəribə görünəni budur ki, Məmməd Araz böyük şairdir, məşhur adamdır, hamı onu tanıyır və lap yəqin ki, onun heç bir redaktorla nəyisə çap etdirmək problemi yaranmaz. Amma gör dünyanın harasıdır ki, "Panorama" qəzetinin baş redaktoru, bir yazısını nəşr etdirmək istəyilə ona müraciət edən Məmməd Arazın səsini eşitcək, məharətlə telefon dəstəyini yerinə atırmış. Fikirləşirsən ki, bu sayaq insanlar həssas və sakit şair səsindən savayı, həyatda görəsən daha nələrdən cana yığılıblar? Bəs böylə məqamlarda şair neyləyir? "Səninki səndə, mənimki məndə" prinsipini əsas tutur. Şerlərini geri götürür və heç vədə həmin redaksiyaya üz tutmur. Bu biganəliyin fonunda fikirləşir ki, tərəflərin inciməyə əsası yoxdur. Təmiz ürəkli olduğu üçün həm də fikirləşir: bəlkə mən düz eləmirəm? Hər halda hissiyyatlı insanların həyatı həmişə məşəqqətə dönüb.

Məruz qaldığı "Parkinson" xəstəliyi şairin ətrafla fəal əlaqə saxlamasına çətinlik törədir. Bu səbəbdəndir ki, baş redaktoru olduğu "Azərbaycan təbiəti" jurnalının redaksiyasına həftədə yalnız iki-üç dəfə baş çəkə bilir. Xəstəliyin qismən müalicəsi ABŞ-da mümkündür. Deyir: "Istəsəm, Prezident günü sabah məni müalicə üçün Amerikaya yollayar. Amma istəmirəm. Müalicə xərci üçün, ərazisinin iyirmi faizi işğal edilmiş, əhalisi ağır vəziyyətdə yaşayan bir ölkənin Prezidentindən xahiş etməyi özümə məsəhət bilmirəm".

"Heydər Əliyev diqqətcil insandır"

Ötən ilin payızında Məmməd Arazın 65 yaşı sakit və dəbdəbəsiz bir şəraitdə, necə deyərlər, ailə çərçivəsində qeyd olundu. Müvafiq instansiyaların soyuq düşüncəli, şerə, sənətə hörmət qoymayan rəhbərlərinin yadına belə düşmədi ki, mamır olub Vətənin qayasında bitməyə hazır olan bir xəstə, vətənpərvər şairin quruca yubileyini keçirsinlər, məmmədsevərləri şer gecəsinə toplasınlar. Həm Yazıçılar Birliyində, həm də Mədəniyyət Nazirliyində susdular. Ölkə Prezidenti Heydər Əliyev isə yubiley günü şairin evinə zəng çaldı, şairin 65 illiyini təbrik elədi. Siyasətçi ilə şair arasında mehriban və hərarətli söhbətləşmə oldu. "Heydər Əliyev diqqətcil insandır" - deyir Məmməd Araz.

"Şəhriyar Bakıya gəlməzdi".

Söhbət əsnasında Məmməd Arazdan soruşuram ki, nə fikirləşirsiniz, əgər Şəhriyar sağ olsaydı və Prezident Şəhriyara yaşamaq üçün ev versəydi, Bakıya gələrdimi? Cavab verir ki, gəlməzdi. O, Təbrizi çox sevirdi. Ona birmərtəbəli yapalaq evi dünyanın bütün evlərindən əziz idi. Sonra mənə Naxçıvandan keçməklə Təbrizə getməyindən danışır. Şəhriyarın kasıb və sadə evini, qəbrini ziyarət eləməyindən danışır. Təbriz küçələrində fars şovinistlərinin qorxusundan adamların ona necə ehtiyatla yanaşmasından danışır.

Şairliklə yanaşı həm də təbiətçi olan Məmməd Araz yana-yana dillənir ki, kolxoz gərək belə sürətlə dağıdılmayaydı. Torpaq kəndliyə verilsə də, əslində o, torpağın sahibi ola bilmir. Qonşu Irandan müqayisə gətirərək söyləyir ki, rayon-kənd yerlərində evlər dərələrdə-təpələrdə tikilməlidir. Bizdə əksinədir. Özü üçün ev inşa etmək istəyənin gözü münbit torpaqdan savayı ayrı yer görmür. Əkinə yararlı torpaqlar beləcə məhv olub gedir. Şairin söyləməsinə görə, əgər vətənin ümumi mənafeyini fikirləşiriksə, bircə neftdən yapışmayaq gərək.

M. Arazın bazarlıq etməkdən zəhləsi gedir.

Əksər ailə başçılarından fərqli olaraq həyatının sağlam fiziki çağlarında belə Məmməd Araz bazara getməyi yorucu iş sayıb.

Düşünüb ki, bu mühüm ailə vəzifəsini Gülxanım müəllimə boynuna çəksə, lap yaxşı olar. Harda olursa-olsun basırıqda, tünlükdə gəzməkdən xoşlanmayıb. Bazar da belə yerdir. Basırıq və tünlük.

"Nəvələrim bir gələndə sevinirəm, bir də gedəndə".

Bu cümlə qonşusu Bəxtiyar Vahabzadəyə məxsusdur. Məmməd Araz da öz nəvələrini çox istəsə də xəstəliyi onlarla davamlı əylənməyə imkan vermir. Nəvələrindən Toğrul və Tuncay öz tanınmış babalarını günaşırı olmasa da həftədə bir-iki dəfə yada salmağı unutmurlar.

Ləyaqət və hörmət

Bizim dünyada saf hörmət qazanmaq üçün gözün görə-görə çox şeylərdən imtina eləmək gərəkdir. Və ya heç olmasa ləyaqətlə yaşamaq gərəkdir. Bəs ləyaqətlə yaşamaq üçün neyləməli? M. Araz cavab verir:

Ləyaqəti dərk eləmək lazımdır.

Əlbəttə, bu ilk nəzərdə gəlişi sadə cümlə təsiri bağışlaya bilər. Görünür, taleyin gərdişi elə gətirib ki, Məmməd Araz ömrü boyu bu tərzdə düşünüb və həqiqi azərbaycanlı olmağın yolunu bu cür görüb. Ona görə də şairin XOŞLADIĞI günəşli havalar və aydınlı günlərdir.

XOŞLAMADIĞI isə yalandır. Yalan gözümüzü açıb kənar dünyaya baxmağa qoymur. Bu gedişlə yalan bizi məhv eləyəcək, - deyən şair sözünü bitirib sakitcə üzümə baxır.

Yanvar, 1999-cu il

"SONUNCU QORUMLA OD QALAMIŞAM..."

Qardaşxan Əzizxanlının şairlə müsahibəsi

İndi yazmaq da əsəbiləşdirir onu, yazmamaq da. Şer qəlbində qovrulur, qıvrılır, qələmində qırılıb qalır; yazının əvvəlini başlayır, birinci sözü oxuna biləcək dərəcədə yaza bilir, sonrakı sözlərdə əli titrəyir, xətti qarışır... Qəlbindən qaynayan kəlmələr dodaqlarında buxarlanıb eşidilməz olur çox vaxt. Arada bir neçə saatlığa əllərinin əsməsi dayanır, atdığı addımlarına özü də sevinir.

Beyninin impulsvermə qabiliyyətinin pozulmasından doğan xəstəlik iyirmi beş ildir ki, şairin can yoldaşıdır. Ağır mərəzin yaranma səbəbini özündən soruşanda: "Bu söhbəti, sadəcə dəfn eləmişəm", - deyir Məmməd Araz.

- Necə oldu ki, şer yazdınız?

- Doqquzuncu sinifdə oxuyanda Səməd Vurğunun "Dilcan dərəsi" şeri əlimə keçdi. Şerin birinci misrası məni tutdu: "Yenə gördüm səni Dilican dərəsi..." Ilk dəfə onda əlimə qələm aldım.

- Ədəbiyyata olan meyliniz coğrafiya fakültəsində oxumağınıza mane olmayıb...

- Ismayıl Şıxlının institutumuzdakı ədəbiyyat dərnəyi köməyimə çatdı. Ədəbi nəslimiz çox dərsini oradan aldı. Sonra Moskvada iki illik Ali ədəbiyyat kursunda oxudum.

- "Anadan, bacıdan gizlətdiyimi Qələmdən, kağızdan gizlətməmişəm", deyən Məmməd Arazın ən çox ürəyini qızdırdığı şeri hansıdır?

- Bəlkə də, "Sahibsiz qəbirlər", "Üstümə qayıdan yazılarım" şerləri.. Yox. Ən çox "Qəbiristana gedən gəlin" şeri.

- Bəs sevdiyiniz şer kitabınız?

- Nisbətən "Anamdan yadigar nəğmələr" kitabım.

- Sözləriniz var ki, xalq mahnısı kimi oxunur. "Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim, Duman, salamat qal, dağ, salamat qal", "O qızı görəndə bulaq başında Qəlbimdə

kükrəyən bulağı gördüm", "Səndən mənə bir ömürlük xatirə, Məndən sənə nə qalacaq, nə bilim?" misraları ilə başlanan şerləriniz və sairə. Neçə-neçə misranız aforizmlər kimi hallanır: "Düz sözdür dünyada hər şeydən baha", "Axır səni düzdə qoydu bu düzlük", "Namərddə də mərd zərrəcik", "Ayılıb gördük ki, gec ayılmışıq", "Özündən gəlməyən özündən qaçır", "Əbədiyə qəh-qəh çəkər əbədi dünya.." Çox yerlərdə misralarınız müdrik kəlamlarla yanaşı yazılıb:

Azərbaycan deyiləndə ayağa dur ki,
Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər.

Yaxud:

Vətən mənə oğul desə nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim.

Və yaxud da:

Vətən daşı olmayandan olmaz ölkə vətəndaşı...

"Məndən ötdü, qardaşıma dəydi", "Duman ömrü", "Professor Gülə məktub", "Nobel mükafatı", "Ayağa dur, Azərbaycan!" kimi onlarla şeriniz gənclərimizin milli şüurunun oyanmasında əvəzsiz rol oynayıb.

Rus şairi Aleksandr Blokun gözəl bir sözü var: Şairə hər şeyi bağışlamaq olar, zamanın ruhunu təhrifdən başqa. Maksim Qorki də deyib ki, böyük adlandırılan ədəbiyyat heç vaxt ictimai hadisələri mədh etməyib.

- Mən qələmim "söz kəsəndən" demişəm:

Ürəyimsiz kəlmə yazan deyiləm,
Nə qədər ki, öz əlimdi yazanım.

Mübaliğəni qəbul edirəm, yalanı yox. Insanların bir-birinin üzünə baxıb göz görə-görə yalan danışmasından dəhşətə gəlirəm.

Ancaq mən dünyanı işıqlı görürəm, daha doğrusu, qaranlıq görmək istəmirəm.

- *"Bütün vəznlərə sığdım... Bir sevgi vəznində çaşdım" deyirsiniz. Niyə?*

- Sevməyə qaçırkən, sevilməkdən qaçdım", - ona görə.

- *Elmdə bir kəşf də sahibinə şöhrət qazandırır. Söz sənətində isə şair bundan ötrü çoxlu bədii kəşflər etməlidir. Istedadlar hansı işdə olursa-olsunlar, yenilikçidirlər. Sənətdə də fərqli üslub, təzə ab-hava istedada xas əlamətdir. Siz də hələ altmışıncı illərdə "Anamdan yadigar nəğmələr" kitabı ilə göstərdiniz ki, sözü belə də demək olar, şeri bu cür də yazmaq olar...*

"Istedad" adlı şerinizdə onun qədrini bilməyə çağırmısınız: "Bir onu ona qəfil daş atandan qoruyun, bir də qoltuqlar altda yaşadandan qoruyun..."

- Əsl sənətkar ömrü yüksələn xətt üzrə getməli, Nəsimi, Bayron, Puşkin ömrü kimi ölümü ən yüksək yaradıcılıq zirvəsi olmalıdır..Mən neynəmişəm, vətəni sevmək naminə, ucaltmaq naminə eləmişəm...

- *Həqiqət o deyil ki, isbata ehtiyacı olsun. Həqiqət sadəlikdir. Zəngin həyat həqiqətlərini poetik sadəliklə verməyinizə dair çoxlu sayda misal çəkmək olar: "Kiminsə taleyi quzu taleyi, kiminsə dalınca uşaq ağladı" ("Quzu," "Birinə məhəbbət, ürək lazımdır, birinə bir parça çörək lazımdır" ("Iki tale"), "Görünür qoluna girən çox olub, qolundan yapışan heç olmayıbdır" ("Ona"), "Müti məhəbbətlər oyuncaq olub, həlim təbiətlər oyuncaq olub" ("Sənin istəyin") və başqaları.*

Müsahibələrinizin birində "Ən çox sevdiyin şair?" sualına cavab olaraq Nizaminin adını çəkmisiniz. "Yerlər" adlı şerdə də birinci yeri "Gəncəli müdrikə" vermisiniz:

Əgər ad sırası gəzsək həyatda,
Əgər yer davası düşsə şerdə,
Alqışlar altında Nizami ata,
Keçib oturacaq birinci yerdə.

Ancaq:

Gülüm, əgər görüşünə yubansam,
Adımı tut, harda dağlar dumansa.
Gözünü sıx, hansı daşda su yansa
O daş altda Məmməd Araz yaşayır, -

deyən şairi Füzuli kədərinin varsi adlandırmaq da olar. "Xətainin qılıncına suvardım, Məmməd Araz karandaşı göyərdi" misraları da sizindir. "Ömründə ayağı yerə dəyməyən Yer gəzir yer qura, yerlibaz ola. Biz niyə bu günə düşdük, ay dədə!", "Bir süfrə başında iki sözümüz bir ola bilmirsə, ta nəyik belə?", "Ya rəbbim, xəlbirlə lovğa, "mən"ləri, ələyib sovur da bölünənləri", nəhayət "Səndən ayrı biz hər şeyi bölə billik" - deyə, şair şahın qılıncla gördüyü işin kiçik bir hissəsini qələmlə həll etməyə nail oldunuzmu?

- Bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, mən bu gün artıq "Sonuncu qorumla od qalamışam..."

1999

KITABIN IÇINDƏKILƏR

Sənət işığı

Sevgi yaşı və poeziya məhəbbəti 5
Fikir həqiqət axarında 31
Kürlə yarışan nəğmələr 47
Aşıq Ələsgər yüksəkliyi 60
Sözün yaşı, sazın yaşı 70
Ürəkdən başlanan cığırlar 74
Ulduzlara oxunan nəğmələr 83
Ucalıq, mərdlik və dostluq poeziyası 91
Şairin ağ çayı 98
Sənət işığı 106
Torpağın şairi, xalqın şairi 108
Mənim Sabir dünyam 111
Bir qərinənin poeziyası 113
Şair ömrü 117
Bəxtiyar poeziyasının iqlimi 122
Göy üzündə daş nə gəzir! 125
Qısa həyat yolu 134
Şair taleyi 140
Tarixə şair səyahəti 146
Əyil, Kürüm!... Yox, əyilmə!... 156
Ulu şair, ulu türk 166

Xoş gördük, təbiət!

Yurdumuzun təbiəti 173
Bahar düşüncələri 176
Xoş gördük, təbiət! 181
Inam, e'tiqad nəyi yaşadır? 184
Baxın, görün, uşaqlar... 188

Aman ovçu, vurma məni! 191
Nur xonçası 197
Danışırıq və yazırıq da 200
Bayram oldu, oldumu? 205
Torpaq, niyə ağarmısan? 212
Ceyranı hürkütmək hünər iş deyil... 216
Murovdağda görüş-Murovdağla görüş 218
Böyük təbiət vurğunu 221
"Azərbaycan təbiəti" 224
Kimdir günahkar? 229

Sabahın xeyir, dünyam!

Turşsuda şirin sözlər 233
Bakı bir Bakıdır ki... 236
Ağ daşdan tikilmiş qara şəhərlər 239
Niyyətimiz haradı, mənzilimiz?.. 243
Xalqın ürəyində güllə səsləri 251
Başınızı dik tutun! 257
Getdim, gördüm Türkiyəni 261
Qılınc qap, vətən oğlu! 271

Portretlər

G.Leonidze haqqında 277
Ikinci yer... "Ikinci adam..." 279
Şair haqqında düşüncələr 287
Onun inamı 296
Əziz dostum, şair qardaşım Tofiq! 310
Elmin mükafatı-elin mükafatı 313
Böyük sənətkara layiq abidə 316
Böyük alim, böyük insan 319

Sorğu və müsahibələr

Şer mənəvi ehtiyacdır 322
Məmməd Araz dünyası 325
"Qələm-mənim söz qardaşım" 337
Dolan ürək boşalmalıdır 342
Ustadla üz-üzə 345
"Təbiətin işi dolaşıqdı" 350
"Ulduz"un sorğusu 356
Xalqın bir Məmməd Arazı var 358
Xalqın şairi olmaq çətindir 364
"Bəli" deməkdən qorxuram 366
"Sənətdə son mənzil olmur" 369
Qayalarda çiçəkləyən poeziya 372
Mən Arazda şaxələnən çinardım... 379
"Şer bir qədər möcüzədi" 385
"Torpağa baş əyən şaha baş əyməz..." 388
"...Haqqın var yaşamağa!" 395
Insanı xilas edən qüvvə insanın özünü
dərk etməsi olacaq 398
"Zamanın qulaqları ağır eşidir..." 407
Haqqın var, Məmməd Araz... 411
Bir ürək var döyüntüsü Vətən deyir 413
Hər kəs yüz il yaşaya bilər 417
"Bütün məqamlarda insanları azad görmək istərdim!" 420
Adilikdə təzəlik 423
"Ilahi, kardımı, kordumu dünya?" 428
"Sonuncu qorumla od qalamışam..." 433

Məmməd ARAZ
"SƏNƏTDƏ SON MƏNZİL OLMUR"
Bakı, "ADILOĞLU" nəşriyyatı - 2001, 440 səh.

Texniki redaktoru:	**Bənövşə KAMALQIZI**
Korrektoru:	**Günay TALIBOVA**
Buraxılışa məsul:	**Töhvə ƏLƏKBƏROVA**
Kompüter tərtibatçısı:	**Namiq ALIYEV**
Dizayner:	**Azər HƏSƏNOV**

Yığılmağa verilmişdir: 25.05.2001.
Çapa imzalanmışdır: 07.06.2001.
Kağız formatı: 60x84 1/16, həcmi: 27,5 ç.v.
Sifariş: 25.
Sayı: 500
Qiyməti müqavilə ilə

Kitab "Adiloğlu" MMC-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən istifadə
edilməklə ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı şəh. S.Vurğun küç. 34 (D.Əliyeva 211[a])
Tel: 98-68-25

A 75